

UDK 811.16+821.16.09(05)

ISSN 0350-6894

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY STUDIES

SRL 2012
2

IZDAJA – ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK 60	ŠT. 2	STR. 131–258	LJUBLJANA	APRIL–JUNIJ 2012
-----	-----------	-------	--------------	-----------	---------------------

Revijo sofinancirajo:
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije
Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport

VSEBINA

RAZPRAVE

Gaja ČERV, Monika KALIN GOLOB: Sporočanjaške vloge in raba dvodelnega členska <i>naj bi z</i> deležnikom na <i>-l</i> v sodobnem tiskanem poročevalstvu	131
Slobodan PAVLOVIČ: Ikoničnost u sintaksi Brižinskih spomenika	151
Nam HYE HYUN: Rusofonija, runet in ruski jezik	165
Danica ČERČE: (Ne)prevedljivost pogovornega jezika v delih Johna Steinbecka	185
Jožica ČEH STEGER: Ekologizacija literarne vede in ekokritika	199
Slobodan VLADUŠIČ: Andrić in hibridna identiteta	213
Vita ŽERJAL PAVLIN: Križev pot Stanka Vuka	223
Boris BULATOVIČ: Kritička obeležja i teorijska uporišta kritičko-esejističskog opusa Miroslava Egerića	233

OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO

Tanja ŽIGON: Zbornik o jeziku in književnosti ob sedemdesetletnici Antona Janka	247
Michał KOPCZYK: Srečanja v kronotopu prevoda	251

© 2012. Slavistična revija (SRL)
<http://www.srl.si>

Izdajatelj – Issued by: Slavistično društvo Slovenije

Uredniški odbor – Editorial Board

Odgovorni urednik – Executive Editor: Miran Hladnik (Univerza v Ljubljani)

Glavni urednik za literarne vede – Editor in Chief for Literary Studies: Vladimir Osolnik (Univerza v Ljubljani)

Glavna urednica za jezikoslovje – Editor in Chief for Linguistics: Ada Vidovič Muha (Univerza v Ljubljani)

Tehnična urednica – Technical Editor: Urška Perenič (Univerza v Ljubljani)

Spletni urednik – Web Editor: Blaž Podlesnik (Univerza v Ljubljani)

Člani – Members: Aleksandra Derganc, Miha Javornik, Irena Orel, Tomo Virk, Andreja Žele (Univerza v Ljubljani), Nina Mečkova (Univerza v Minsku), Timothy Pogačar (Državna univerza Bowling Green), Ivo Pospíšil (Masarykova univerza, Brno)

Časopisni svet – Advisory Council: Marko Jesenšek (Univerza v Mariboru), Janko Kos, Jože Toporišč, Franc Zadavec (SAZU, Ljubljana)

Naslov uredništva – Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 1000 Ljubljana, Slovenija

Račun pri Slavističnem društvu Slovenije: 02083-018125980 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 22 €, za člane Slavističnega društva Slovenije 15,50 €, za študente 8,50 €, za inštitucije in knjigarne 33 €, za tujino 35 €.

Annual subscription price: individuals 22 €, members of Slavistično društvo Slovenije 15,50 €; students 8,50 €; institutions and bookstores 33 €; outside of Slovenia 35 €.

Natisnil – Printed by: Biografika Bori, Ljubljana

Naklada – Circulation: 550 izvodov – 550 copies

Vključenost Slavistične revije v podatkovne baze – Slavistična revija is indexed/abstracted in: Arts and Humanities Citation Index (AHCI), Social Sciences Citation Index (SSCI), Bibliographie Linguistique (BL), European Reference Index for the Humanities (ERIH), Modern Language Association of America (MLA) Directory of Periodicals (New York), New Contents Slavistics (Otto Sagner, München), Cambridge Scientific Abstracts (CSA), Linguistic Abstracts (Uni Arizona)

CONTENTS

ARTICLES

Gaja ČERV, Monika KALIN GOLOB: Communicative Functions and Use of the Two-Part Particle <i>naj bi</i> with <i>l</i> -participle in the Contemporary Print Journalism	131
Slobodan PAVLOVIĆ: Iconicity in the Syntax of the Freising Folia	151
Nam HYE HYUN: Russophony, Runet, and Russian Language	165
Danica ČERČE: (Un)predictability of Colloquial Language in the Works of John Steinbeck	185
Jožica ČEH STEGER: Ecologization of Literary Criticism and Ecocriticism	199
Slobodan VLADUŠIĆ: Andrić and Hybrid Identity	213
Vita ŽERJAL PAVLIN: Stanko Vuk's Stations of the Cross	223
Boris BULATOVIĆ: Critical Characteristics and Theoretical Bases of Miroslav Egerić's Critical-Essayistic Opus	233

REVIEWS – REPORTS – NOTES – MATERIAL

Tanja ŽIGON: A Festschrift about Language and Literature on the Occasion of the Seventieth Birthday of Anton Janko	247
Michał KOPCZYK: Encounters in the Chronotope of Translation	251

UDK 811.163.6'367.6:070

Gaja Červ, Monika Kalin Golob

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

SPOROČANJSKE VLOGE IN RABA DVODELNEGA ČLENKA *NAJ BI Z* DELEŽNIKOM NA *-L* V SODOBNEM TISKANEM POROČEVALSTVU

Prispevek raziskuje sporočanje vlogo zveze *naj bi* + del. *-l* v sodobnem poročevalstvu. Po letu 1991 se z demokratizacijo medijev in vdorom tržne logike pojavljajo spremembe jezikovne prakse, razvidne tudi pri obravnavani zvezi, saj je ob predvidenih in v stilistiki slovenskega poročevalstva opisanih rabah dobila nove vloge in rabe.

Ključne besede: stilistika poročevalstva, novinarski diskurz, sklicevanje glede na nezanesljivost, *naj bi* + del. *-l*

The article examines the communicative role of the expression *naj bi* + *l*-participle in contemporary reporting. After 1991, with democratization of media and the advance of market forces, language practice began undergoing changes, which are also noticeable in the aforementioned expression, as it gained new functions and uses in addition to the ones expected and previously described within the stylistics of Slovene newspaper reporting.

Keywords: stylistics of reporting, journalistic discourse, references with respect to uncertainty, *naj bi* + *l*-participle

0 Uvod

V novinarskih besedilih prvih slovenskih dnevnikov se je konec 19. stoletja (KALIN GOLOB 2003: 123) ustalila posebna slovnična oblika, za katero je značilno, da se členkovna zveza *naj bi* povezuje v stalno sporočanje obliko z deležnikom na *-l*. Stilistika poročevalskega jezika to obliko opredeljuje kot avtomatizem z dvojno sporočanje vlogo (KOROŠEC 1998, 2004; KALIN GOLOB 2003). Poleg sklicevalnosti, to je širitve vestiškega pravzorca¹ s podatkom o tem, da je dogodek ali stanje novinarju sporočil vir (KOROŠEC 1998: 201), omenjena oblika obenem opravlja tudi vlogo slabitve gotovostne naklonskosti tistega dela povedi, v katerem novinar upoveduje informacije, ki jih je od vira dobili. Resničnost propozicij, izraženih s tem sklicevalnim avtomatizmom, se zato relativizira, kar pomeni, da te dobijo status domneve ali pa so povezane z drugimi poročevalskimi okoliščinami, ki novinarju onemogočajo rabo trdilnega naklona, tu je najbolj izrazita zakonska zahteva, znana kot *domneva nedolžnosti*. Podrobno slovnično, semantično in pragmatično analizo členkovne zveze *naj bi* z deležnikom na *-l* v vlogi sklicevalnega avtomatizma za morfemsko izražanje nezanesljivosti je v slovenskem časniškem poročevalstvu opravil KOROŠEC (1982, 1982/83, 1998, 2004). Slovnično obliko *naj bi* + del. na *-l*

¹ Najmanjša poročevalska enota (referem), ki časovno in prostorsko umešča dogodek ali stanje ter je hkrati že lahko samostojna vest (KOROŠEC 1998: 195, 201).

v tej vlogi imenuje ne-povednik² in njeno sporočanjsko vlogo razčlenjuje v naslednjem modelu:

Ko poročevalec svojo poved gotovostno določi kot domnevo, to pomeni, da:

- sam izraža domnevo, sum o zanesljivosti tega, kar je bilo sporočeno kot trditev;
- je bil/o o dejanje/stanje že pri drugem izražen/o kot nezanesljiv/o, kot dvom, domneva, vprašanje;
- poročilo o dogodku/stanju ni uradno potrjeno, čeprav je dogodek bil, ali je predviden, da bo;
- dejanje/stanje ni dokazan/o kot tak/o, čeprav nekdo trdi, da je bilo (kar je važno v sferi kaznivih dejanj) (KOROŠEC 1998: 203).

KALIN GOLOB (2003: 122) ugotavlja, da se je v prvih dnevnikih zveza uporabljala tudi za izražanje omiljene velelnosti, želje in namena oziroma namere, KOROŠEC pa v svoji disertaciji (1976) vlogo te oblike v poročevalstvu sploh pojasnjuje zgolj kot omiljeno velelnost. Postavlja se torej vprašanje, kolikšen delež sodobne novinarske rabe členkovn zveze *naj bi* z deležnikom na *-l* je dejansko sklicevalni in katere druge sporočanjske vloge te zveze, ki niso zgolj posebnost poročevalskega jezika, še najdemo v poročevalstvu. Poleg tega je treba upoštevati, da je predstavljeni model nastal na podlagi analize gradiva z začetka 80. (KOROŠEC 1982, 1982/83) in nato začetka 90. let 20. stoletja, po letu 1991 pa so v slovenskem poročevalstvu z demokratizacijo in tržno usmeritvijo novinarstva nastopile precejšnje spremembe, ki se odražajo tudi v spreminjanju vloge nekaterih poročevalskih besedilnih in jezikovnostilnih prvin (POLER KOVAČIČ 2005, KALIN GOLOB 2004).

Indic, da se vloga in raba členkovne zveze *naj bi* in deležnika na *-l* odmikata od tiste, ki jo opisuje KOROŠČEV model, je raziskava novinarske sklicevalnosti, opravljena na besedilih Slovenske tiskovne agencije, v kateri raziskovalki, ki izhajata iz KOROŠČEVEGA modela sklicevalnosti glede na nezanesljivost, ugotovljata, da je raba morfemskega izražanja negotovosti »marsikdaj povsem nepotrebna in pretirana«, včasih »povsem nepravilna« in za naslovnika nerazumljivo povezana z ostalimi oblikami novinarske sklicevalnosti, kar pojasnjujeta s »pretirano skrbjo novinarjev za 'objektivno' prenašanje navedkov« (LABAN in POLER KOVAČIČ 2007: 77–79). Te ugotovitve po eni strani odražajo dejstvo, da je status jezikovnega sredstva, katerega vloga je relativizacija resničnosti upovedenega, v novinarskem diskurzu, ki je zavezan uresničevanju »temeljne človekove pravice do resničnih informacij« (36. točka resolucije št. 1003 Sveta Evrope) in svojo družbeno vlogo utemeljuje na diskurzivnem statusu resničnosti (McNAIR 1998), že sam po sebi problematičen.

Ta problematičnost se v obdobju postmoderne krize novinarske etike (POLER KOVAČIČ 2005) stopnjuje, saj lahko sporočanjska oblika, ki novinarja navidezno odvezuje odgovornosti za resničnost sporočenega, predvsem v kombinaciji s sklicevanjem na vir, ki ni identificiran tako, da bi bralec na podlagi dobljenih informacij mogel oceniti njegovo avtentičnost, verodostojnost in relevantnost (FERGUSON in PATTEN

² »Poročevalcu, ki določene vsebine ne more ubesediti v povedniku [...] niti v pogojniku [...] ali velelniku [...] ostane – na morfemski ravni – le možnost ne-povednosti, saj le tako lahko uresniči eno od faz propozicije, tj. gotovostno določitev povedi. Dvodelni členek *naj bi* je zato hibridna tvorba, ni niti »pravi« pogojnik niti velelnik, je pa **ne-povednik**.« (KOROŠEC 1998: 39)

1993: 38), postane sredstvo za objavlanje nepreverjenih informacij in neutemeljenih obtožb, klevetanje ter senzacionalistično kombiniranje dejstvenega in umišljenega diskurza. Vprašanja, kdaj je objavlanje informacij, ki jih je treba zaznamovati kot negotove, v novinarstvu sploh upravičeno in kako je mogoče jezikovno sredstvo, ki tako relativizacijo resničnosti upovedenega omogoča, zlorabiti, sta v prvi vrsti etične in komunikološke narave. Zato v tem pogledu raziskovanje rabe členkovne zveze *naj bi* in deležnika na *-l* v vlogi sklicevalnega avtomatizma v novinarskem diskurzu presega izključno jezikoslovno zanimanje in se prepleta z novinarskimi študijami.

Pri raziskovanju rabe omenjene zveze v sodobnem poročevalstvu po letu 1991 je treba dopustiti tudi možnost, da se vloga te oblike spreminja oziroma da razumevanje njenega delovanja pri novinarjih, posebej tistih, ki se svojega poklica niso učili na fakulteti, nikoli ni bilo povsem skladno s predstavljenim modelom. Pomembno vlogo pri njihovem »opismenjevanju« pa imajo lektorji, nekateri med njimi so zaradi nerazumevanja rabe zveze v novinarskih besedilih in prepovedi v enem od priročnikov (SRŠEN 1998³) ne-povednik razglasili za napačen, ko izraža domnevo. V prispevku zato želiva raziskati sodobno rabo členkovne zveze *naj bi* in deležnika na *-l* v vsej raznolikosti njene sodobne poročevalske rabe in ji po potrebi prilagoditi uveljavljeni model poročevalske sklicevalnosti glede na izražanje nezanesljivosti.

1 Raziskovalna vprašanja in metoda

Pri raziskovanju členkovne zveze *naj bi* z deležnikom na *-l* v sodobnem poročevalstvu se bova osredotočili na primere, ko se proučevana zveza povezuje z drugimi sklicevalnimi avtomatizmi, prav tovrstne rabe se namreč s stališča uveljavljenega modela morfemske sklicevalnosti glede na nezanesljivost zdijo nejasne, na prvi pogled nepotrebne in zato najtežje pojasnljive. Najzanimivejši so primeri, ko se zveza pojavlja v predmetnem odvisniku ob glavnem stavku s sklicevalnim glagolom. KOROŠEC (1998: 36–37) namreč za tako rabo ugotavlja, da v poročevalstvu ni prisotna, kar pojasnjuje z argumentom, da bi taki odvisniki »ubesedovali isto kot njihovi glavni (spremni) stavki«, in navaja hipotetični primer *Povedali so, da naj bi blagajnik kradel* (prav tam). Dejanska raba Koroščevega pojasnila, ki je s stališča logike delovanja poročevalskega jezika sicer povsem utemeljeno, ne potrjuje. Ob pregledovanju časniškega gradiva se namreč izkaže ne samo, da ne gre zgolj za hipotetično rabo, ampak da je celo precej pogosta. Ker je navajanje podatka o viru v glavnem stavku, ki mu sledi predmetni odvisnik, »najstarejša in najpogostejša struktura pri širitvi vesti s sklicevalnim avtomatizmom« (KALIN GOLOB 2003: 95), se postavlja vprašanje, ali je mogoče, da sta se dva sklicevalna avtomatizma s časom zlila v enega, da je torej proučevana zveza v odvisnem stavku dojeta kot (nujno) dopolnilo sklicevalnega glagola v glavnem stavku. Ali drugače: da nekateri novinarji odvisni stavek, ki sledi glavnemu stavku s sklicevalnim glagolom, namesto v povednem naklonu samoumevno upovejo s strukturo *da naj bi + del. -l*. Ne-povednik v tem primeru ne bi več

³ Pod iztočnico *naj bi* (1998: 86, 87) Sršen navaja: »izrazno moč jezika **slabijo** nekateri jezikoslovci, ki **nepremišljeno** razglašajo rabo 'naj bi' za ustaljen publicizem, ravno pravšen za izražanje domnevnega dogodka v **preteklosti**« (poudarili avtorici).

vzpostavljala zveze z izvenjezikovno resničnostjo, ampak zvezo med enotami besedila (KOROŠEC 1998: 37). Zveza *naj bi + del. -l* torej v teh primerih ne bi več imela vloge izražanja domneve, ampak bi postala del sklicevalnega avtomatizma, ki se začenja z glagolom v glavnem stavku. Postavljeno hipotezo, da ne-povednik v teh primerih izgublja vlogo izražanja nezanesljivosti, je mogoče podkrepiti tudi s stališča teorije novinarskega diskurza, saj relativizacija resničnosti upovedenega pri sklicevanju na avtentičen, verodostojen in pristojen vir, kar od novinarjev zahteva poklicna etika, ni potrebna. Odgovornost za resničnost upovedene izjave se namreč pri sklicevanju na vir avtomatično prenese z novinarja na vir, novinar pa je odgovoren le še za točno in pravilno povzemanje posredovane informacije (TUCHMAN 1972: 665–666, KOROŠEC 1998: 208, PETERSON 2001: 209).

Druga oblika rabe členkovne zveze *naj bi* in deležnika na *-l*, ki vzbuja zanimanje s svojim odstopanjem od modela morfemske sklicevalnosti glede na nezanesljivost, so primeri, ko novinarji ne-povednik kombinirajo z drugimi jezikovnimi sredstvi, ki informacijo zaznamujejo kot ne povsem zanesljivo – na primer z modalnimi členki, ki slabijo gotovostno naklonskost (SMOLEJ 2001: 188) – ali pa informacijo, izraženo z ne-povednikom, tudi besedno označijo kot neuradno/nepotrjeno oziroma kot domnevo (LABAN in POLER KOVAČIČ 2007: 77, 78). Tako rabo je največkrat mogoče interpretirati kot podvajanje izražanja nezanesljivosti, nekateri primeri pa prav nasprotno napeljujejo na hipotezo, da ta zveza v poročevalstvu nima vedno vloge slabitve gotovostne naklonskosti, ampak deluje le kot sklicevalni avtomatizem, ki ga novinarji zato po potrebi povezujejo z drugimi sredstvi za izražanje nezanesljivosti. Da bi podrobneje raziskali ta vidik rabe, se bova osredotočili na raziskovanje kombinacije zveze *naj bi + del. -l* z modalnimi členki za slabitev gotovostne naklonskosti in na – na prvi pogled paradoksalno – povezovanje te oblike z modalnimi členki za krepitev gotovostne naklonskosti.

Predvsem s stališča novinarske etike pa so zanimivi primeri, ki sodijo v Koroščevo kategorijo novinarjevega izražanja nezanesljivosti. Ker je preverjanje informacij temeljna novinarska dolžnost, se postavlja vprašanje, kdaj je objavljane informacij, za katere novinar oceni, da niso povsem zanesljive, sploh utemeljeno. Preveriti želimo hipotezo, da ne-povednik kot sklicevalni avtomatizem pogosto ostaja le še prazna forma, zlorabljen »strateški ritual« (TUCHMAN 1978), ki je »pretveza, pod katero poročevalci objavljajo marsikaj, ne da bi se pri tem sklicevali na kogarkoli, niti na neuraden, a verodostojen vir informacij, ki želi ostati neimenovan« (LABAN in POLER KOVAČIČ 2007: 79). Zato nas bo, zavedajoč se omejitev, ki jih takemu raziskovanju postavlja v korpusu dostopno sobesedilo konkordančnega jedra, zanimalo tudi, na katere vrste virov⁴ se novinarji sklicujejo z rabo ne-povednika oziroma s podvojeno rabo morfemskega in besednega sklicevanja glede na nezanesljivost.

Novinarjevo zaznamovanje informacij, na katere se sklicuje, kot nezanesljivih, pa je zanimivo tudi zato, ker novinar prek njega v besedilo vnaša subjektivnost – se distancira od posredovanih informacij ali celo eksplicitno izraža nestrinjanje z njimi.

⁴ Tu imamo v mislih ločitev na uradne in neuradne vire ter vire, ki jih iz fraz, kot so *govori se; sliši se; po neuradnih podatkih ...* ni mogoče identificirati, oziroma primere, ko novinar kljub rabi avtomatizma, ki je po svoji funkciji sklicevalni in torej poleg sebe zahteva vir, na katerega referira, tega sploh ne navaja.

Pri raziskavi, ki zahteva interdisciplinarno pojasnjevanje jezikoslovnih ugotovitev v okviru diskurzivne vloge novinarstva v sodobni družbi, je korpusni pristop seveda lahko le izhodišče, uporabna raziskovalna metoda (McENERY in WILSON 1996: 2). Ker tovrstna raziskava zahteva precej ročnega pregledovanja zadetkov in njihove interpretacije glede na sobesedilne okoliščine, so prednosti uporabe korpusa v tem primeru bolj ali manj omejene na možnost hitrega in natančno definirane iskanja po drugače neobvladljivi količini realnega gradiva. Ključno pa je, da korpus kot reprezentativen vzorec jezika, ki omogoča statistično obdelavo, v primerjavi z naključno zbranim vzorcem ponuja bistveno jasnejšo predstavo o dejanski pogostnosti in s tem temeljnosti/obrobnosti raziskovanega pojava v jeziku (GORJANC 2005: 7). Vzorec zadetkov, ki ga zmore raziskovalec ročno pregledati in interpretirati glede na sobesedilo, je seveda premajhen za kakršnekoli posplošitve, poleg tega pa so tudi interpretacije sporočanje vloge ne-povednika nujno do določene mere subjektivne, še posebej ker, kot opozarja KOROŠEC (1998: 203), med posameznimi vzroki rabe »ni zmeraj in tudi ni nujno nakazana razlika«.

V Gigafidi, ki je »nadgradnja referenčnega korpusa slovenskega jezika FIDA-PLUS«, po taksonomiji prenosnika za raziskavo izbrani podkorpus dnevniških časopisnih besedil predstavlja več kot polovico vsega gradiva v korpusu (<http://demo.giga-fida.net/Support/About>). Poleg tega pa glavnino korpusa tvorijo besedila, objavljena po letu 1998, torej skoraj dvajset let po Koroščevih prvih raziskavah ne-povednika in v času, ko so se z demokratizacijo in tržno usmeritvijo povezane spremembe v slovenskem novinarstvu že doobrazile in izoblikovale in izrazile.

2 Opredelitve zveze *naj bi + del. na -l*: jezikoslovni, priročniški in lektorski pogled

Specifična vloga členkovne zveze *naj bi* z deležnikom na -l v poročevalskem jeziku v slovenskem jezikoslovju dolgo ni bila opisana. Ko je oblika vzbudila zanimanje, so prvi poskusi razlage izhajali iz dotedanjih opisov rabe členka/veznika *naj* in pojojnika v jezikovnih priročnikih. Zaradi neupoštevanja posebnosti poročevalskega jezika in slovnične oblike *naj bi + deležnik na -l* kot celote so bili povezani predvsem s kritiko in prizadevanjem za odpravo oziroma korekcijo njene rabe.

Tako je J. MESSNER, v prispevku z naslovom *Zajedalec 'naj'* (1979/80) obliko, pri kateri je bil, kot kaže že naslov prispevka, pozoren predvsem na členek *naj*,⁵ obsodil kot germanizem, nastal pod vplivom nemškega *sollen*, ki da je za slovenščino nefunkcionalen, ker *naj bi* slovenski *naj* v nasprotju z nemškim *sollen* lahko izražal samo dopustnost in velebnost (želelnost), ne pa tudi »potencialnega (možnostnega) pomena«. Tega *naj bi* bilo po Messnerjevem mnenju v slovenščini mogoče izraziti le besedno z »baje, menda, verjetno, po vsej podobi, očitno ipd.« (MESSNER, 1979/80: 216). V odgovor na MESSNERJEV, prispevek je J. GRADIŠNIK (1981/82) možnost rabe členka *naj*

⁵ Sam besedo *naj* sicer označuje kot veznik, za ponazoritev njene pravilne rabe pa izbere dva primera, od katerih Slovenski pravopis (1962) eno rabo besednovrstno definira kot veznik (Naj si še tako prizadeva, nikoli ne bo nič dosegel.), v drugem primeru (... vsi naj si v roke sežejo) pa besednovrstnega podatka ni.

za izražanje domneve utemeljeval z zgledi iz SSKJ,⁶ kjer »stavki z naj [...] ustrezno rabijo za izražanje reči, o katerih ne vemo zanesljivo, ali so resnične, ali o katerih domnevamo, da so takšne« (1981/82: 24). V nasprotju z Messnerjem je slovnično obliko *naj bi + del. -l* opazoval kot celoto in jo oblikoslovno interpretiral kot zvezo členka *naj* s pogojnikom. Ravno iz te interpretacije izhaja njegova kritika novinarske rabe. Ker izražanje domneve omejuje zgolj na členek *naj*, ostali del zveze pa slovnično interpretira kot pogojnik, ugotavlja, da bi morali novinarji, kadar s to obliko izražajo domnevo o preteklih dogodkih, uporabiti pretekli pogojnik. Ne torej *Brežnjevi naj bi ponovil [...]*, temveč *Brežnjevi naj bi bil ponovil svoj nekdanji predlog*.

Ključni korak k celovitejšemu slovničnemu in pragmatičnemu opisu zveze v poročevalskem jeziku so KOROŠČEVE (1982, 1982/83, 1998, 2004) ugotovitve. Interpretira jo kot hibrid, s katerim se izraža gotovostna določitev povedi. Oblika torej kljub členku *naj* ni velelnik in kljub zvezi členka *bi* in deležnika na *-l* ni pogojnik. KOROŠEČ (1998: 39) jo naklonsko označi kot ne-povednik, saj je njena ključna funkcija izraziti pozicijo (ki bi, izražena v povednem naklonu, imela status dejstva) kot domnevo. Kot hibrid je oblika v nasprotju s pogojnikom neobčutljiva za lego v stavku, pa tudi časovnosti in dobnosti ne izraža, »ampak prejema določilo o času iz sobesedila in sporočanjskih okoliščin« (KOROŠEČ 1998: 39, 204). S temi ugotovitvami je zavržena GRADIŠNIKOVA (1981/82) zahteva po uporabi preteklega pogojnika za izražanje domnev v preteklosti, saj pogojnik – kategorija, ki izraža časovnost in ima v pretekliku pomen dejanja, ki se ne more več uresničiti – ne more opravljati vloge, ki jo z zgolj pragmatičnim nanašanjem na preteklost ima ne-povednik (KOROŠEČ 1998: 38–39, 2004: 23). Kljub tem pojasnilom je GRADIŠNIKOVA (1981/82) intervencija očitno imela določen vpliv, saj se zveza členka *naj* s preteklim pogojnikom za izražanje sklicevalnosti glede na nezanesljivost še pojavlja. Po bralski izkušnji in prek seminarskega dela s študenti ugotovljeno predvsem v dnevniku Večer.

Pa ne le »opravljena« raba zveze v preteklem pogojniku, zmedo v novinarski rabi ne-povednika povzročajo tudi priložniki (že navedeni Sršenov 1992/1998) ter jo v sodobnosti prek internih lektorskih navodil (npr. *Delo* 2009⁷) razširjajo v dnevnike in povzročajo omahovanje v rabi, odstranjevanje in nadomeščanje.

3 Relativizacija resničnosti informacij v novinarskem diskurzu in sklicevalnost glede na nezanesljivost

»Javnost je po konvenciji vajena, da v obliki novinarskega diskurza sprejema resničnostna oziroma 'objektivna' besedila« (POLER KOVAČIČ 2005: 169). Resničnost

⁶ Taka izjava naj bi bila dana na nekem sestanku, ta proces naj bi povzročale neke glivice (GRADIŠNIK 1981/82: 24).

⁷ Septembra 2009 eden od urednikov pri Delu svojim novinkarjem in novinarjem razpošlje lektorsko okrožnico vodje lektorice (MILOŠ 2009) z zadevo Nič več najbijevecev. Navodilo za rabo *naj bi* navaja lektorično utemeljitev, da se *naj bi + del. -l* pravilno uporablja: »V odvisnih stavkih kot pogojnik, ki izraža umišljena zaželeno in potrebna dejanja ali omiljeno zahtevo (*naj* je veznik ob pogojniku)«. Medtem ko so »primeri napačne rabe« *naj bi + del. -l*: »V nepotrjenih, neuradnih ali domnevnih trditvah. Tu je treba zvezo naj bi nadomestiti z: domnevno; baje; menda; verjetno; trdijo, da je; kot je zapisano v poročilu, je; po neuradnih podatkih je; pravijo, da je ... (in ne slišati je, da naj bi)«.

in objektivnost sta zato jedrni prvini novinarske ideologije. V praksi nikoli povsem dosegljiva ideala, h katerima pa si novinarji skladno s svojo odgovornostjo javnosti prizadevajo s strategijami in formalnimi konvencijami (DEUZE 2005: 445, VOBIČ 2008: 119), kot so ločevanje dejstev od mnenj, potrjevanje posredovanih informacij s sklicevanjem na verodostojne vire, uravnoteženo predstavljanje družbene stvarnosti in zagotavljanje enakih sporočanjejskih možnosti vsem družbenim skupinam (MCNARIR 1998: 68, VOBIČ 2008: 119).

Na prvi pogled v novinarstvu sploh ni prostora za nezanesljive in nepreverjene informacije, a novinarski diskurz svoj status resničnosti vendarle potrjuje precej drugače kot na primer znanstveni. Največkrat sporoča o dogodkih in stanjih, do katerih javnost nima neposrednega dostopa in jih večinoma tudi ne more eksperimentalno preveriti, zato jim lahko le zaupa (SPLIČHAL 1997: 337). Poleg tega pa ima poleg informativne tudi interpretativno vlogo (KOŠIR, 1988), v njem so torej posredovana tudi mnenja, ki se od dejstev ločijo prav po svoji subjektivnosti in nepreverljivosti (VAN DIJK 1996). Zaupanje v novinarske informacije je tako nerazdružljivo povezano z zaupanjem v točnost, natančnost, nepristranskost, dobro obveščenost in interpretativno sposobnost novinarjev kot zbiralcev, odbiralcev in posrednikov informacij. Najvišje zaupanje novinar doseže, če je sam prisostvoval dogodku (NYLUND 2003: 846) ali je »sam, z raziskovalnim delom in razumevanjem širšega družbenega konteksta seznanjen z dogajanjem«. Novinarji pogosto poročajo tudi o dogodkih, pri katerih sami niso bili udeleženi, oziroma stanjih, za katere sami niso strokovnjaki. V takih primerih je za doseganje naslovnikovega zaupanja, da se na sporočeno lahko zanese, potrebna informacija o tem, kako je novinar informacijo dobil (KOROŠEC 1998: 196). Prav iz te okoliščine, ki je kodificirana tudi v temeljnih dokumentih novinarske profesionalne identitete, izvira potreba po sklicevalnih avtomatizmih: sporočanjejskih sredstvih, ki delujejo kot jezikovna manifestacija novinarjevega stika z virom informacije (RUPAR 2006: 130). Ker je zaupanje naslovnikov v teh primerih povezano z njihovo oceno verodostojnosti in kompetentnosti vira, se novinarji navadno sklicujejo na uradne vire, ki jih javnost pozna in ceni kot verodostojne in kompetentne (LABAN 2004: 209, DRAME 1994: 306). Novinarjeva dolžnost sklicevanja na vir je lahko izjemoma kršena zaradi dolžnosti do spoštovanja zaupnosti vira informacij (POLER 1997: 123, 165), toda tudi v teh primerih mora novinar informacijo preveriti pri več virih in po možnosti pridobiti takega, ki pristane na identifikacijo (POLER 1997: 124–130). Potemtakem bi moral biti odstotek sklicevalnosti glede na nezanesljivost, ki izhaja novinarjevega dvoma o verodostojnosti in kompetentnosti vira ter posledično zanesljivosti posredovane informacije, zelo nizek, saj je novinar dolžan pridobiti kredibilne vire in zanesljivost informacij nujno preveriti pri več virih. Možnost tovrstnega sklicevanja pa kljub vsemu mora obstajati, saj se, na videz paradoksalno, prav tako utemeljuje v novinarjevi odgovornosti do naslovnikov: če se novinar kljub vsemu odloči objaviti informacijo, ki jo oceni kot ne povsem zanesljivo, mora namreč na to posebej opozoriti. Gre za primere, ko novinar presodi, da bi zamolčanje še ne povsem preverjenih informacij, če bi se naknadno izkazale za resnične, bilo za javno dobro škodljivejše kot objava morebitnih neresničnih informacij. Nasprotje tega je javni interes, na katerega se sklicuje predvsem, a ne zgolj, tabloidni tisk, ko v prvi vrsti uresničuje svoje ekonomske interese, tu javni interes ni izenačen s tem, kar javnost

mora vedeti, ampak s tistim, kar javnost *hoče* vedeti (POLER KOVAČIČ 2005: 111, 183). Avtomatizem, ki je utemeljen na etični potrebi obvestiti javnost o nezanesljivosti poročanega, je v tem kontekstu tako pogosto zlorabljen za objavljane senzacionalističnih, nepreverjenih in ne nujno resničnih informacij. Vrste take rabe bodo podrobneje analizirane in komentirane v podpoglavju o ugotovitvah raziskave.

KOROŠEČ (1998: 203) v svojem modelu za primere, ko poročano kot nezanesljivo oceni novinar, ugotavlja, da »okoliščine izključujejo poročevalčev dvom o tem, da je dogodek/stanje sploh bil/o, vključujejo pa dvom o tem, kar je bilo o njem sporočeno«. Vendarle novinarji poročajo tudi o mnenjih in namerah svojih virov, v teh primerih sporočene informacije zaradi svoje subjektivnosti ali ker gre za dogodke in stanja, ki so napovedani za prihodnost in se še niso uresničili, ne morejo biti preverjene. Za natančnejše razumevanje novinarske sklicevalnosti glede na nezanesljivost, se zato zdi Koroščev model smiselno razširiti z ugotovitvami E. TAIEBA (2007), ki se sicer ukvarja z vprašanjem, kaj je v novinarskem diskurzu označeno kot govorica, in ugotavlja, da novinarji posredovane informacije zaznamujejo kot govorice, torej kot nezanesljive v naslednjih primerih:

- Ko sami niso pristojni za ocenjevanje resničnosti informacije, ker to lahko storijo le druge družbene institucije. Ta raba sovпада s Koroščevim sklicevanjem glede na nedokazanost, ko novinar s sklicevalnim avtomatizmom upošteva domnevo nedolžnosti, saj se o resničnosti podatkov v obtožnici lahko izreka le sodišče, in s sklicevanjem na neuradnost napovedanih diplomatskih dogodkov, ki pa jih novinar kot zanesljive ne more upovediti, dokler niso tudi uradno potrjeni (TAIEB 2007: 110).

- Ko v družbi obstaja več različnih, pogosto nasprotujočih si informacij o dogodku/stanju (TAIEB 2007: 111). V tem primeru bi se novinar sklicevanju glede na nezanesljivost načeloma lahko izognil, saj že samo sklicevanje na vir deluje kot prenos odgovornosti za resničnost povedanega z novinarja na vir (PETERSON 2001: 209). Drugače pa je, ko gre za interpretacije dogodka/stanja oziroma mnenja o njem. Sklicevanje najverjetneje izvira iz potrebe po nakazovanju novinarjeve objektivnosti in nepristranskosti. Ko novinar upovedeno zaznamuje kot nezanesljivo, ne nujno resnično, se namreč distancira od poročanega in nakaže, da različne interpretacije zgolj posreduje, nobene od njih pa ne zagovarja.

- Tretja vloga zaznamovanja posredovane informacije kot nezanesljive pa je bolj ali manj izrecno izražanje novinarjevega nestrinjanja z mnenjem vira ali skepse do njegovih napovedi. Sklicevanje deluje kot »retorični poziv naslovnikom k skepsi do upovedenega [...] informacija je sicer posredovana, vendar je takoj potisnjena v območje krhke in dvomljive resničnosti, s čimer je obenem že tudi podvržena problematizaciji« (TAIEB 2007: 111).

Da sklicevanje, kadar informacije kot nezanesljive opredeljuje šele novinar, deluje kot (implicitni) komentar, potrjujejo tudi jezikoslovci, ki proučujejo pragmatično vlogo modalnosti ter slabitve in krepitve gotovostne naklonskosti, ti ugotavljajo, da je »modalnost jezikovni mehanizem, ki eksplicitno prispeva k vnašanju subjektivnosti v medijska besedila« (HSIEH 2008: 212) oziroma da se novinarjevo zaupanje v vir in odnos do njega kaže prek izbranih sklicevalnih avtomatizmov in gotovostne naklonskosti, v kateri so informacije, ki jih je posredoval vir, upovedene (BEDNAREK 2006:

52). Podobno SMOLEJ (2001: 79) ugotavlja za modalne členke, ki slabijo gotovostno naklonskost – in jih je s stališča poročevalske sklicevalnosti mogoče interpretirati kot besedno sklicevanje na nezanesljivost – tvorec se z njihovo rabo »oddalji od prepričanosti o resničnosti dejanskega stanja«, obenem pa »razkrije subjektivno stališče«. S stališča upoštevanja ločevalne norme, se zato postavlja vprašanje, ali je raba sklicevanja glede na nezanesljivost, ko to signalizira novinarjevo nestrinjanje z mnenjem vira, v informativnih žanrih sploh dopustna.

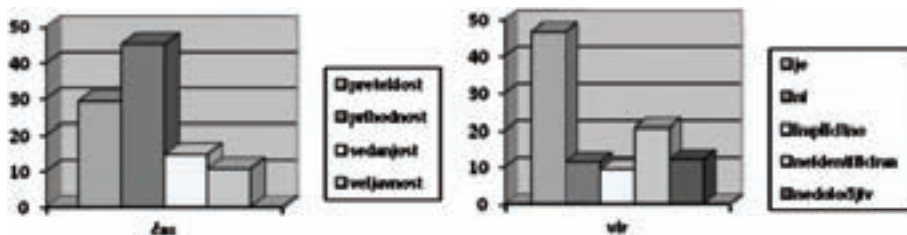
4 Novinarska raba *naj bi* + *del. na -l* v sodobnem časniškem poročevalstvu in ugotovitve analize

Prvi korak k pregledu stanja za poročevalsko rabo zveze je bil pregled korpusa, v katerem sva odbrali njeno časopisno rabo. Iskanja po zvezi *naj bi* so dala več kot milijon zadetkov, za ročno pregledovanje sva s korpusnim orodjem izbrali vzorec 300-tih.

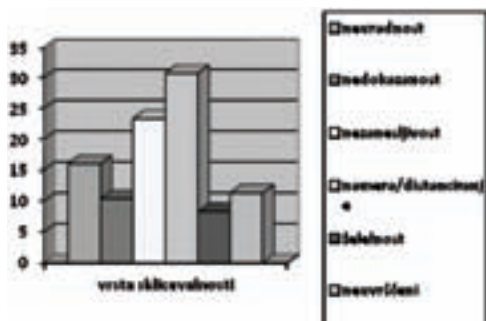
Zanimalo naju je, ali je iz sobesedila mogoče razbrati vir, na katerega se novinar sklicuje, in če, ali gre za identificiran/neidentificiran vir, na kateri čas se sklicevanje pragmatično nanaša in ali je primer rabe mogoče neproblematično uvrstiti v katero od Koroščevih kategorij sklicevanja glede na nezanesljivost, neuradnost in nedokaznost. Gre torej za informacije, ki jih iz korpusa ni mogoče pridobiti drugače kot z ročnim pregledom gradiva. V opazovanem vzorcu je bila slovnična oblika v 88 primerih (29,3 %) rabljena za sklicevanje na pretekle dogodke, 136 (45,3 %) primerov rabe se je nanašalo na prihodnost, v 44 primerih (14,7 %) se je raba nanašala na sedanost, 25 primerov (8,3 %) rabe bi še najnataneje definirali kot želtnost ali omiljeno veletnost, ki pragmatično ne referira na noben čas, ampak izraža željo, omiljen ukaz glede stanja, ki je v dejanskosti drugačno od zelenega (Pravilo **naj bi** bilo, da uradni organi, ki imajo informacije, zanimive za javnost, sami obveščajo javnost, tako da se novinarjem ni treba ukvarjati s 'posebnimi metodami in sredstvi' [...] (*Dnevnik*, 15. 7. 2000)). V 7 primerih (2,3 %) pa je bilo sobesedilo, dostopno v korpusu, premajhno, da bi bilo iz njega mogoče z gotovostjo razbrati referenco na čas.

Vir, na katerega se novinarji sklicujejo, je bil v pregledanem vzorcu identificiran v 140 primerih (46,6 %), v 28 primerih (9,3 %) je bilo nanj mogoče sklepati, od tega štirikrat zaradi navedbe tiskovne agencije na koncu besedila. V 36 primerih (12 %) iz sobesedila, dostopnega v korpusu, vira ni bilo mogoče razbrati, mogoče pa je, da je bil identificiran v širšem sobesedilu, v 34 primerih (11,3 %) pa je bilo iz sobesedila razvidno, da novinar kljub rabi sklicevalnega avtomatizma vira ne navaja. V 62 primerih (20,7 %) se je novinar s sklicevalnim avtomatizmom skliceval na vire, ki niso bili identificirani tako, da bi naslovniku lahko pomagali pri presojanju o verodostojnosti in relevantnosti informacij.⁸

⁸ Za ponazoritev naštevamo samo tista sklicevanja iz te kategorije, ki so se v pregledanem vzorcu v isti obliki pojavila več kot petkrat: kot je znano; po naših podatkih; po neuradnih podatkih/neuradno se ve, po nekaterih napovedih/predvidevanjih/informacijah/trditvah; opozarjajo naši viri; slišati je bilo mogoče.



Pri poskusu klasifikacije opazovanih rab iz vzorca v eno izmed Koroščevih kategorij, se je izkazalo, da je povsem brez pomislekov v kategorijo neuradnosti mogoče uvrstiti 48 primerov (16 %), v kategorijo nedokazanosti pa 31 primerov (10,4 %). 70 (23 %) primerov bi lahko splošno označili kot izražanje nezanesljivosti, pri čemer vir ni bil razviden ali ni bil polno identificiran – gre torej za primere, ki smo jih glede na vir razporedili v kategorijo nedoločljivosti ali neidentificiranosti. V 25 (8,3 %) primerih sta bili z rabo zveze izraženi želelnost oziroma omiljena velebnost, to so primeri, ki so bili označeni kot izražanje želelnosti oziroma omiljene velebnosti. Največ primerov, kar 92 (30,7 %), je bilo takih, kjer se je novinar skliceval bodisi na izjavo, ki jo je vir izrazil kot željo ali namero, bodisi na izjavo, ki jo je vir nedvomno podal v trdilnem naklonu. Ker v primerih sklicevanja na namero, kot bo pokazano, ni mogoče z gotovostjo trditi, ali novinar ne-povednik uporablja zato, ker o zanesljivosti izjave vira dvomi oziroma se od nje distancira, ali pa raba ne-povednika ne izraža novinarjevega dvoma, ampak je le posebna oblika sklicevalnosti, smo te primere združili v enotno kategorijo. 34 primerov (11,3 %) nismo uvrstili v nobeno kategorijo, ker je šlo za rabo, ki jo je s stališča novinarske sklicevalnosti nejasna oziroma napačna. To so predvsem primeri kombiniranja rabe ne-povednika in povednega naklona pri sklicevanju na isti vir, ki ga iz sobesedila ni mogoče osmisлити, sklicevanje na obtožnice v ne-povedniku in raba ne-povednika pri poročanju s sodnih obravnav, ko ta nima vloge zagotavljanja domneve nedolžnosti.



Ker so nas v raziskavi zanimalo predvsem tiste rabe zveze, ki jih stilistika poročevalstva podrobneje ne opisuje, se je med navedenimi podatki zdela zanimiva predvsem ugotovitev, da je najvišji odstotek za pragmatično referiranje na prihodnost mogoče pojasniti s sporočanjno vlogo, ki jo ta oblika dobi pri sklicevanju na izjave, ki jih je vir izrekel kot namere ali predvidevanja za prihodnost, zanimiva pa je predvsem zato, ker za ta pragmatični namen zveza pogosto nastopa v odvisnih stavkih in

vzpostavlja povezavo s sklicevalnim glagolom v glavnem stavku. V večini primerov gre za strukture, kjer je v glavnem stavku sklicevalni glagol, v odvisniku pa so zvezo *naj bi* upovedene namere vira, njegovi predlogi, pričakovanja, predvidevanja, torej dogodki in stanja, ki se bodo (ali ne) uresničili šele v prihodnosti:⁹

Mehanika je po Perdihovih besedah leto 2000 končala bolj uspešno kot leto prej, ko je imela 212 milijonov tolarjev izgube. [...] /S/edanja gibanja pa naj bi nakazovala, **da naj bi** Mehanika po letu 2003 v skladu s sanacijskim programom začela poslovati pozitivno. (Delo, 2001)

BLAŽ PRISLAN je v pretekli šolski sezoni zaključil sedmi razred, danes že sodi v osmega, in sicer v OŠ Mozirje. Smer nadaljevanja šolanja mu je že nekako blizu, pravi **da naj bi** bila tehniška, na katero šolo bo šel, pa še ne ve. (Savinjske novice, 1999)

Podatki EUROSTAT namreč kažejo, da je pri nas davčna obremenitev dela trenutno 39,8-odstotna, v EU pa je povprečno 37,8-odstotna. Mramor pravi, **da naj bi** se po uvedbi novega zakona o dohodnini temu povprečju močno približali. (Dnevnik, 2003)

Iz Symanteca so že potrdili, **da naj bi** podporo za ta program vdelali najkasneje v naslednjo različico ali pa jo dodali v katerega izmed mnogih popravkov, ki si jih lahko samodejno prenašate z sistemom LiveUpdate. (Delo Revije, 2003)

Na prvi pogled se zdi, da novinar nima razloga, da bi slabil gotovostno naklonskost izjav, na katere se sklicuje, saj jih povsod korektno pripisuje viru, ki tako prevzema odgovornost za njihovo resničnost. Za tovrstno rabo sta torej možni dve razlagi; če izhajamo iz predpostavke, da je primere mogoče preubesediti v prvo stopnjo poročevalske sklicevalnosti »P poroča, da p« (KOROŠEC 1998: 206) v povednem ali želelnem naklonu, ne da bi se njihov pomen zato spremenil, imamo opravka s sklicevalnim avtomatizmom, ki je oblikovno enak tistemu za izražanje nezanesljivosti, vendar te funkcije ne opravlja, temveč samo dopolnjuje sklicevalnost, ki jo je vzpostavil že glagol v glavnem stavku. Iz navedenega je mogoče sklepati, da je zveza *naj bi + del. -l* v poročevalstvu ob izražanju sklicevanja glede na negotovost zelo pogosta oblika za izražanje namere. Njena sklicevalnost je v tej funkciji implicitna in izhaja iz dejstva, da je namera vedno namera tistega, o komer se poroča, in ne novinarja. Ker sta njena sklicevalnost in vloga slabljenja gotovostne naklonskosti manj izrecni, jo novinarji dopolnjujejo z drugimi sklicevalnimi avtomatizmi – na primer s sklicevalnimi glagoli v glavnem stavku. Če za izražanje namere že vir uporabi zvezo *naj bi + del. -l*, bi bilo mogoče to interpretirati tudi kot zlitje prve stopnje poročevalske sklicevalnosti »P poroča, da p« s citatnim sklicevanjem »P poroča: 'Naj bi + del -l« v novo sklicevalno obliko »P poroča, da naj bi + del. - l«.

Ne glede na to, katera od dveh razlag je bližja dejanskemu vzroku za sklicevanje glede na namero vira, je ključna ugotovitev, da bi bilo za celosten opis rabe členkovne zveze *naj bi z deležnikom na -l* Korošček model smiselno preoblikovati. V kategorijo sklicevanje glede na neuradnost bi tako dodali navedene primere sklicevanja

⁹ Tudi SSKJ navaja ob pomenu »a) (želja, omiljeni ukaz)« še rabo člena *naj* za izražanje »b) name-na, namere: ustanovili so zvezo, ki naj bi dušila revolucionarna gibanja; ta šola naj bi vzgajala gradbene strokovnjake c) domneve: taka izjava naj bi bila dana na nekem sestanku«. Enake pomene kaže že gradivo prvih dnevnikov (KALIN GOLOB 2003: 121, 122).

glede na namero, saj gre za pragmatično sorodno okoliščino – diplomatski dogodek, ki se še ni zgodil in za katerega še ni uradnega zagotovila, da se bo.

V pregledanem vzorcu so bili pogosti tudi primeri, ko poved s sklicevalnim glagolom v glavnem stavku in zvezo *naj bi + del. -l* v predmetnem odvisniku pragmatično referira na preteklost ali sedanost. Ker v teh primerih ne gre za izražanje namere, je njihovo sporočanje vlogo treba premisliti neodvisno od prejšnjih ugotovitev. Posebej zanimivi pa so zato, ker KOROŠEC (1998: 36–37) ugotavlja, da jih v poročevalstvu ni, ker bi njihov glavni stavek izražal isto kot odvisni, šlo bi torej za podvajanje sklicevanja. Primeri takega sklicevanja pa se v dejanski rabi pojavljajo in zanima nas predvsem, ali gre za dvojno sklicevanje in kako pojasniti potrebo po njem. S stališča hipoteze, da obravnavana zveza ni nujno povezana s slabitvijo gotovostne naklonskosti, ampak lahko deluje zgolj kot nadaljevanje sklicevalnega avtomatizma, so zanimivi primeri, pri katerih je iz sobesedila mogoče sklepati, da jih ni smiselno interpretirati kot izražanje virovega ali novinarjevega dvoma:

Ko so se ponovno sestali, je včerajšnja predsedujoča Irma Pavlinič-Krebs (LDS) zatrdila, **da naj bi** nesklepčnost povzročil nov način glasovanja in ugotavljanja navzočnosti, ne pa namerno zaviranje. (*Večer*, 2001)

Zaradi precej zvišanega utripa in silne utrujenosti so ga z ledenika nad Hintertuxom v Avstriji s posebnim letalom prepeljali v bolnišnico v Zagreb. Tam so ugotovili, da **naj ne bi** šlo za hujšo okvaro srca, ampak le za posledice ne povsem pozdravljenega prehlada in poškodbe reber. (*Dnevnik*, 2004)

Tako je povedala, da **naj bi šlo** za neko ovadbo, ki jo je imela v delu in da je potem, ko je hotela spis poslati sodišču, generalna državna tožilka zahtevala, da o njej razpravljajo na kolegiju, ter da je bila s tem ogrožena njena neodvisnost. Za katero ovadbo gre, je dodala, ne sme povedati. (*Dnevnik*, 1999)

Zadnji primer je sploh zanimiv, saj se novinar na izjave istega vira brez očitnih razlogov za to enkrat sklicuje v ne-povedniku, drugič pa v povedniku. Kljub občutku, da je primerov, kjer zveza, tudi kadar ne gre za sklicevanje glede na namero vira, nima vloge slabitve gotovostne naklonskosti, v slovenskem poročevalstvu in v korpusu precej, te ugotovitve ni mogoče podpreti tudi z opazovanjem rabe te zveze v kombinaciji z modalnimi členki za slabitev oziroma krepitev gotovostne naklonskosti. Najpogostejša je kombinacija s členkom *menda*, kar potrjuje tudi statistika najpogostejših členkovnih sopojavnic *naj bi* eno mesto pred ali za jedrom.

Kombinacije s členki *baje*, *morda*, *bojda*, *nedvomno*, *vsekakor*, *gotovo in zgotovo* se sicer pojavljajo, vendar v poročevalskem podkorpusu nobena ne preseže 100 zadetkov. Členki za krepitev gotovostne naklonskosti so največkrat rabljeni pri sklicevanju glede na namero vira in tako pravzaprav potrjujejo hipotezo, da zveza v tej vlogi ne slabi gotovostne naklonskosti. Nekateri primeri pa kažejo na paradoksalen položaj, v katerem se novinar znajde, ko se sklicuje na nezanesljive vire, obenem pa želi svoje poročanje napraviti kredibilnejše.

Čeprav interna preiskava po naših informacijah ni nesporno ugotovila, kdo iz NLB je podatke posredoval v javnost, **naj bi nedvomno pokazala**, da je podatke o poslovnem odnosu z zagorsko Ultro v zadnjem času naročil prav Draško Veselinovič. (*Dnevnik*, 2009)

Pri povezovanju *naj bi + del. na -l* z modalnimi členki za slabitev gotovostne naklonskosti je iz sobesedila razvidno, da gre največkrat za podvajanje morfemske sklicevalnosti glede na negotovost z njenim besednim izražanjem. Taka raba je namreč najpogostejša, ko se novinarji sklicujejo na neuradne in nepopolno identificirane vire ali preprosto na govornice, kar se ujema tudi z začetno ugotovitvijo, da v pregledanem vzorcu v več kot 30 % primerov zveza ni bila povezana z zadostno identificiranim virom.

Neuradno smo izvedeli, da naj bi bili med interesenti tudi ljubljanski Mercator, dva diagnostična medicinska centra z Bleda in iz Ljubljane ter zasebno podjetje, ki posluje z nemško verigo zdravilišč. (*Delo*, 2001)

Dodatno izražanje nezanesljivosti v takih primerih teoretično ni potrebno, saj naslovniki iz besedne zveze *po neuradnih informacijah/neuradno smo izvedeli* dobijo informacijo o viru in njegovi (ne)zanesljivosti. Kljub temu se zdi hipoteza za tovrstno rabo kredibilnejša od interpretacije, da *naj bi + del. -l* izgublja vlogo slabitve gotovostne naklonskosti in deluje zgolj sklicevalno, da je povezava med izražanjem neuradnosti in rabo morfemskega sklicevanja pri novinarjih tako avtomatizirana, da jo zapišejo tudi, ko so neuradnost izrazili že besedno. Iz korpusnih podatkov lahko torej sklepamo, da v približno 30 odstotkih sklicevanja na neuradne vire novinarji besedno sklicevalnost podvajajo še z morfemsko. Poleg razlage, da se pri pisanju o neuradnih informacijah novinarjem avtomatično zapiše zveza *naj bi + del -l*, pa je, predvsem kadar gre za sklicevanje na vire, ki so še manj zanesljivi od neuradnih, zelo verjetna tudi razlaga, da jo novinarji uporabljajo kot sredstvo, s katerim se poskušajo zaščititi pred obtožbami o neresničnem poročanju.

Ali bo Pogorevcu uspelo to, kar mu je v policijski akademiji, ne vemo, v vsakem primeru pa bo moral ugrizniti v precej kislno jabolko, imenovano kriminalistična policija. **Če gre verjeti namigom, naj bi** prav tam **bil** jedro vseh sporov. Upajmo pa, da bo nova ekipa končno le dala prednost stroki in državljskim pravicam. (*Delo*, 2000).

Po nekaterih tihih namigih skupni tabor ni mogoč, ker si »v SKD tabor predstavljajo kot druženje, v SLS pa kot predstavo«. Razlika med druženjem in predstavo pa je več kot očitna – tudi po višini računa. In tako **naj bi se menda** v SKD skupnemu taboru **odrekli**, saj nimajo denarja, ki bi ga lahko razsipavali (*Dnevnik*, 1999).

Tako sklicevanje postane s stališča novinarske kakovosti problematično, ko ga novinar uporablja za poročanje o dogodkih/stanjih, katerih resničnost ali neresničnost bi lahko preveril, je pravzaprav znak, da novinar v prvih dveh fazah (pri zbiranju in izbiranju informacij) ni opravil svojega dela, kar skuša v fazi upovedovanja prispevka popraviti z jezikovnim sredstvom, ki omogoča relativiziranje resničnosti. Še problematičnejše pa je, ko se novinarji s tem avtomatizmom ščitijo pri razširjanju senzacionalističnih novic in poseganju v zasebnost.

Miro Kos, prejšnji Arharjev namestnik, ki je zaradi obtožb iz anonimnega pisma ter nezaupanja in distance s strani guvernerja Arharja 1995. leta, torej v letu volitev guvernerja, prostovoljno zapustil to institucijo. Včasih se je namigovalo, da je anonimna pisarija guvernerju prišla kar prav. Namestnik **naj bi bil menda** tedaj njegov možni naslednik. **Za to seveda ni prav nobenih dokazov.** (*Delo*, 2001)

Trudijo se, da bi se obdržali kot formacija in o svojih nasprotnikih, predvsem pa o krajinski rdeči vrhuški vedo povedati vse najslabše. Milan Babić **naj bi menda preprodajal** puške, ki mu jih je zastoj pošiljala oblast iz Srbije. Z denarjem so si nato kupovali stanovanja v Beogradu. Babić **naj bi menda dobil** tudi mercedes, ki ga sedaj ne more spraviti v Krajino. Ostali funkcionarji Krajine **naj bi se obogatili** z rekviriranjem. (*Dnevnik*, 2002)

Še očitneje se dva pola rabe sklicevalnosti glede na nezanesljivost – po eni strani vsesplošna nereflektirana raba tudi tam, kjer tak avtomatizem ni potreben ali je celo nesmiseln, in po drugi strani zloraba avtomatizma – kažeta pri poročanju o sodnih postopkih, kaznivih dejanjih in nesrečah. Zavest o nujnosti spoštovanja domneve nedolžnosti in skrb, da ne bi razsojali o tem, za kar je pristojno sodišče, se mnogokrat odraža v primerih, ki so nesmiselni:

Na novogoriški operativno-komunikacijski center je v petek nekaj čez osem zvečer poklical 25-letni N. D. iz Kanala in povedal, **da naj bi** na parkirišču pri gradu Kromberk pri Novi Gorici nanj nekdo streljal s pištolo. Policisti, ki so nemudoma odšli tja, so v avtomobilu na parkirišču opazili domačina, njihova stara znanca. Eden od njiju je potem policistom izročil pištolo kalibra 9 milimetrov, v kateri je bil en naboj že v cevi, še trije pa v nabojniku. (*Delo*, 2002)

25-letnik namreč gotovo ni telefoniral policiji, da bi ji sporočil, da je nanj morada nekdo streljal. Podobnim primerom se posebej posveča KOROŠEC (2004: 21) in ugotavlja: »vemo [...], da je obtožnica uradni pravni dokument, ki potem, ko je bila opravljena preiskava, o obtožencu/-ih nekaj trdi. Iz tega vemo tudi, da bi padla vsaka obtožnica, ki bi o storilcu kaznivega dejanja rekla, da je dejanje *menda, baje, domnevno* izvršil«.

Po drugi strani pa sta morfološko in besedno sklicevanje glede na nezanesljivost pogosto uporabljena za senzacionalistično rekonstrukcijo poteka kaznivega dejanja, kjer novinar iz tržnih vzgibov podrobno, skoraj kot očividec opisuje potek nesreče ali kaznivega dejanja, kljub temu da s tem mnogokrat grobo krši pravico vpletenih do zasebnosti. Ob tem pa je pri takem pisanju, ker policija in novinarji rekonstruirajo dogodke, katerih potek je dejansko znan le vpletenim, meja med dejstvenim in umišljenim diskurzom lahko zelo zabrisana (BERRINGTON in JEMPHREY 2003: 229–230).

Po neuradnih podatkih naj bi k torkovemu umoru pripeljalo ljubosumje oziroma spori zavoljo 16-letne hčerke umorjenega. Pokojnik naj bi namreč nasprotoval njeni zvezi s Š. Š., **kot so vedele povedati priče dogajanja na tržnici naj** nesporazumov **ne bi zgladila** niti večerja, na kateri so se v ponedeljek zvečer srečali Šabotić s svojo družino in osumljenec ter njegov brat. (*Delo*, 1998)

V ponedeljek popoldne so se pomurski policisti srečali z dokaj nenavadnim primerom. Z več koncev so namreč dobili prijave občanov, da četverica moških v prtljažniku golfa prevaža nekoga, ki ga občasno spustijo ven in ga pretepajo. **Menda naj bi ga**, golega in vsega okrvavljenega, **vlačili** po tleh, ga **namakali** v reko Muro in se tudi drugače znašali nad njim. (*Delo*, 2007)

Pri poročanju s sodnih obravnav so s stališča posebnosti rabe ne-povednika zanimivi tudi primeri, ko ta ni uporabljen, da bi novinar z njim ščitil domnevo nedolžnosti, ampak se z njim, če se navežemo na TAIEBOVO interpretacijo (2007: 111),

distancira od izjav, ki jih je podal osumljeni. Tako novinar implicitno nakaže, da obtoženčevim izjavam pravzaprav ne gre verjeti – jezikovno sredstvo, ki se je v poročanju o nedokazanosti ustalilo zaradi potrebe po zaščiti osumljenca, dobi v teh primerih ravno nasprotno sporočanje vlogo.

Žalik je poskrbel za še eno presenečenje: znova je zatrdil, da je med preiskavo spoznal ženski glas, ki ga je nenehno klical, mu ukazoval in grozil. Glas **naj ne bi bil** glas Milice Makoter, ampak **naj bi pripadal** Nevenki Makoter, ženi Jankovega brata Jožeta Makotra. Glas sem si dobro zapomnil in bi ga prepoznal sredi noči, saj me je preganjal še v sanjah, je dejal med drugim in na vprašanje tožilca Gornjeca, zakaj je potem dejal tudi za glas Milice Makoter, da se mu zdi znan, odgovoril, da se mu je pač samo zdel znan, ko pa je slišal govoriti Nevenko (ki je takrat ni poznal ne po imenu in ne po priimku), pa **naj bi zagotovo prepoznal**, da je njeni glas pravi.

Distanciranje novinarja od izjav prič na sodiščih je samo eden od vidikov rabe ne-povednika v širšem kontekstu novinarjevega dvoma o zanesljivosti informacije. Novinarji to obliko uporabljajo, ko se sklicujejo na različne informacije oziroma interpretacije nekega dogodka/stanja, da z njo signalizirajo svojo objektivno, nepristransko držo, ki ne favorizira nobene od podanih interpretacij (TAIEB 2007: 111). V takih primerih je pogosto tudi podvajanje z navezovalno sklicevalnostjo.

Ministrica Tea Petrin je po skoraj enem mesecu cincanja zavrnila zahtevo belgijskega Interbrewa po izločitvi direktorja urada za varstvo konkurence Andreja Plahutnika iz odločanja o skladnosti povezave med Pivovarno Union in Pivovarno Laško, **češ da naj bi bil** pristranski. (*Delo*, 2003)

Predsednik občinskega odbora za komunalno dejavnost in infrastrukturo Jože Kunšek ni soglašal z direktorjem sevniške Komunale Bojanom Lipovškom, **češ da naj bi** se svetniki tokrat odločali le o eni izmed treh ponujenih inačic. Kunšek je menil, da poti nazaj ni več. (*Dolenjski list*, 2001)

Zveza je pogosta tudi pri sklicevanju na izjave, ki jih novinar označuje kot mnenja.

Sporočanje vloge zveze v tej rabi se lahko v učinkovanju s sobesedilom od novinarjeve objektivne distanciranosti stopnjuje v eksplicitno izražanje dejstva, da novinar trditvam vira ne verjame ali da se z njegovim mnenjem ne strinja. Interpretativna funkcija take rabe je tako močna, da bi v informativnih žanrih pomenila kršitev ločevalne norme.

Za Hrvaško televizijo je minuli dan dogajanje na Kosovu komentiral kolumnist Politike Miroslav Lazanski. V osnovi je zmanjševal pomen neredov v Beogradu, **češ da naj bi šlo** le za manjše skupine huliganov navijačev Partizana, ki so povzročili nepotrebno škodo, pri pohodu srbskih rezervistov pa naj bi šlo le za veterane, ki so v preteklih mesecih protestirali in zahtevali vojne dnevnice. (*Nedeljski dnevnik*, 2009)

Gospod policist, ki ureja prometno stanje v Štefanovi ulici in spušča avtomobile tja, kamor bi smeli samo pešci, se je postavil na stališče ignorance: naročeno **naj bi mu bilo**, naj mimo poslopja spušča vozila, ki imajo opraviti s prenovo nekdanje gospodarske zbornice, drugo pa ni njegova stvar, sploh pa da ima že dovolj dela z urejanjem prometa na Štefanovi. (*Dnevnik*, 2000)

Ocena, da je kolumnist zmanjševal pomen neredov skupaj s kombinacijo navezovalne sklicevalnosti in ne-povednika jasno izraža novinarjevo nestrinjanje z virovo interpretacijo dogodkov. V drugem primeru pa dejstvo, da novinar v drugem delu povedi ne uporabi sklicevanja glede na negotovost, ampak navezovalno sklicevalnost (*sploh pa da je že imel dovolj dela*), samo potrjuje interpretacijo, da o tem, da je bilo policistu naročeno, naj mimo poslopja spušča vozila, namerno izraža dvom.

5 Zaključek

Korpusno gradivo je pokazalo, da je poleg sporočanjških vlog členkovne zveze *naj bi* in deležnika na *-l*, ki jih opisuje Koroščev model, mogoče v slovenskem poročevalstvu razpoznati še dve rabi te zveze in z njima dopolniti ta model. Prva izraža sklicevanje na vir, ki v svoji izjavi ubesedi namero, torej nekaj, kar vir predvideva, da se bo v prihodnosti zgodilo, in to izrazi z zvezo *naj bi + del. -l*, zato ne gre za nepotrebno dvojno sklicevanje, temveč sklicevanje na namero. Druga raba je novinarjevo distanciranje od virovih interpretacij in mnenj. Na pogostnost rabe za sklicevanje na namero je mogoče sklepati iz dejstva, da je skoraj polovica vseh zadetkov v pregledanem vzorcu sobesedilno referirala na prihodnost. Ker je sklicevanje na namero pogosto upovedeno v predmetnem odvisniku glavnega stavka s sklicevalnim glagolom, se postavlja vprašanje, ali ga je mogoče interpretirati kot poseben sklicevalni avtomatizem, kjer zveza *naj bi + deležnik na -l* nima vloge slabitve gotovostne naklonskosti. Nekateri primeri rabe, ko je iz sobesedila mogoče razbrati, da je vir svojo izjavo upovedal kot trditev, in ne kot domnevo, iz sobesedila pa tudi ni razvidno, zakaj bi izjavo kot nezanesljivo označil novinar, napeljujejo na sklepanje, da zveza *naj bi + del. na -l* lahko opravlja zgolj funkcijo sklicevalnega avtomatizma, na da bi slabila gotovostno naklonskost dela povedi, ki ji sledi. Primeri take rabe so povezani predvsem s pojavljanjem ne-povednika v predmetnem odvisniku glavnega stavka s sklicevalnim glagolom. Z opazovanjem pogostnosti sopojavljanja te oblike z modalnimi členki za slabitev in krepitev gotovostne naklonskosti te hipoteze ni mogoče potrditi. Najpogostejša je kombinacija zveze s členkom *menda* v primerih, ko vir, na katerega se novinar sklicuje, ni popolnoma identificiran ali pa gre kar za sklicevanje na govornice. V teh primerih obliki delujeta kot podvojeno izražanje nezanesljivosti, s katerim se skuša novinar dodatno zaščititi pred obtožbami o neresničnem poročanju. Pri poročanju o neuradnih, še bolj pa nedokazanih dejanjih, sta v rabi morfemskega sklicevanja glede na nezanesljivost opazni dve skrajnosti. Po eni strani vsesplošna nerefektirana raba tudi tam, kjer ni potreben in bi jo bilo mogoče razložiti s pretirano skrbjo novinarjev za etično korektno poročanje, po drugi strani pa zloraba za razširjanje nepreverjenih in senzacionalističnih informacij.

Tem novinarskim zlorabam se priključuje še lektorska, tako v izdajah *Dela* pod rubričnim naslovom *Kronika* le še redko najdemo *naj bi + del. -l* za izražanje nedokazanih kaznivih dejanj. Nenavadno pogosto se pojavlja skoraj že izginulo navezovalno sklicevanje, pridevnik *domneven* in vse druge oblike – razen ne-povednika¹⁰

¹⁰ »Nenadovića, nekdanjega študenta višje šole za notranje zadeve, so sicer aretirali na brniškem letališču, že 20. decembra lani, ker da je imel vlogo v združbi [...] oziroma da je povezan s tihotapljenjem

oziroma so poročila iz sodišč prave stilne mojstrovine v izmenjavanju oblik, ki jih ne bi našli, če bi za izražanje domneve nedolžnosti uporabljali preganjano zvezo, saj so ob upoštevanju časovne stiske kot objektivnega stilotvornega dejavnika nenavadno pestre in časovno naravnost potratne.¹¹

Pričakujemo lahko, da bo v naslednjih letih ob tako temeljitem lektorskem delu, kateri od »multigiga« korpusov zaznal le še arhaične pojavitve zveze *naj bi + del. -l.*

VIRI IN LITERATURA

- Monika BEDNAREK, 2006: *Evaluation in Media Discourse: Analysis of a Newspaper Corpus*. London: Continuum.
- Eileen BERRINGTON; Ann JEMPHREY, 2003: Pressures on the Press: Reflections on Reporting Tragedy. *Journalism* 4. 225.
- Mark DEUZE, 2005: What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered. *Journalism* 6/4. 442.
- Ines DRAME, 1994: Kdo je sporočevalec? *Teorija in praksa* 31/3–4. 298.
- Donald L. FERGUSON; Jim PATTEN, 1993: *Journalism Today!* Lincolnwood: National Textbook Company.
- Vojko GORJANC, 2005: *Uvod v korpusno jezikoslovje*. Domžale: Založba Izolit.
- Janez GRADIŠNIK, 1981/82: Domneve z 'naj'. *Jezik in slovstvo* 27/1. 23.
- Chia-Ling HSIEH, 2008: Evidentiality in Chinese newspaper reports subjectivity/objectivity as a factor. *Discourse Studies* 10. 205.
- Monika KALIN GOLOB, 2003: *H koreninam slovenskega poročevalskega stila*. Ljubljana: Jutro.
- , 2004: Moč jezika – izbor dejstev in besed. *Teorija in praksa* 41/3–4. 703.
- Kodeks novinarjev Slovenije* (2010). Dostopno prek <http://www.novinar.com>. Ogled 30. 3. 2012.
- Tomo KOROŠEC, 1982/83: O poročevalskem stilemu za nedokazano kaznivo dejanje. *Jezik in slovstvo* 28/3. 64.
- , 1976: *Poglavja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila* (disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- , 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.

kokaina iz Paragvaja. Po drugih informacijah pa je Nenadović tihotapil heroin iz Turčije v Srbijo. Slišati je bilo, da je tako strogo varovanje domnevnega kurirja z drogo zaradi nevarnosti ...« (*Delo*, 26. 1. 2012, 8)

¹¹ Prim. Kriminalistka si zasluži nagrado, *Delo*, 27. 1. 2012, 8: tristolpčno poročilo izmenja poročanju o nedokazanem kaznivem dejanju osem različnih ubeseditiv (tudi navezovanje sklicevanje in izvirmo: je po medijih kmalu zaokrožil podatek, da ...), in kar nekaj prislovov domneven ob glagolu, namesto za to avtomatizirane zveze. Na isti strani v *Delu* (Polijski denar pristal v inšpektorjevem žepu) v štiristolpčnem poročilu s sodišča ne najdemo niti ene.

- , 2004: Stilistika poročevalstva – španska vas. Ur. Poler Kovačič in Kalin Golob: *Poti slovenskega novinarstva – danes in jutri: Znanstveni zbornik ob 40. obletnici študija novinarstva na Slovenskem*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 17.
- Manca KOŠIR, 1988: *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: DZS.
- Vesna LABAN, 2004: *Razvidnost virov informacije v televizijskih novinarskih besedilih* (magistrsko delo). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vesna LABAN, Melita POLER KOVAČIČ, 2007: Poročevalska sklicevalnost v agencijskih besedilih. *Družboslovne razprave* 54/23. 65.
- Tony MCENERY, Andrew WILSON, 1996: *Corpus linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Brian MCNAIR, 1998: *The sociology of journalism*. London: Arnold.
- Janez MESSNER, 1979/80: Zajedalec 'naj'. *Jezik in slovstvo* 26/7–8. 216.
- Münchenska deklaracija – Deklaracija o pravicah in dolžnostih novinarjev (1971)*. Dostopno prek <http://www.novinar.com>. Ogled 28. 5. 2009.
- Mats NYLUND, 2003: Quoting in Front-Page journalism: Illustrating, Evaluating and Confirming the News. *Media Culture Society* 25. 844.
- Mark Allen PETERSON, 2001: Getting to the Story: Unwritable discourse and interpretative practice in american journalism. *Athropological* 74/4. 201.
- Melita POLER, 1997: *Novinarska etika*. Ljubljana: Magnolija.
- Melita POLER KOVAČIČ, 2005: *Kriza novinarske odgovornosti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Resolucija Sveta Evrope št. 1003 o novinarski etiki* (1993). Predpisi o novinarjih in medijih (1995): 245. Ljubljana: ČZ Uradni list RS.
- Verica RUPAR, 2006: How did you find that out? Transparency of the newsgathering process and the meaning of news. *Journalism Studies* 7/1. 127.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1994. Ljubljana: DZS.
- Andrej SKUBIC, 1994/95: Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. *Jezik in slovstvo* 40/5. 155.
- Mojca SMOLEJ, 2001: *Členek v slovenskem knjižnem jeziku, pomenoslovni in skladenski vidiki* (magistrsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Slavko SPLICAL, 1997: *Javno mnenje: teoretski razvoj in spori v 20. stoletju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Janez SRŠEN, 1992/1998: *Jezik naš vsakdanji*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- Emmanuel TAIEB, 2007: The 'Rumours' of Journalism. *Diogenes* 54 /1. 107.
- Gaye TUCHMAN, 1972: Objectivity as Strategic Ritual: An Examination of Newsmen's Notions of Objectivity. Ur. Tumber: *News: A Reader*. Oxford: Oxford University Press. 279.

Teun VAN DIJK, 1996: Opinions and ideologies in editorials. Paper of the 4th international symposium of Critical Discursive Analysis. Dostopno prek: <http://www.discourses.org/UnpublishedArticles>. Ogled 8. 7. 2008.

Igor VOBIČ, 2008: Mitologija novinarske objektivnosti: revizija Barthesovega koncepta mita. *Družboslovne razprave* 58/24. 107.

SUMMARY

The article examines the communicative role of the expression *naj bi + l*-participle in the contemporary reporting. After 1991, with democratization of media and the advance of market forces, language practice began undergoing changes, which are also noticeable in the aforementioned expression, as it gained new functions and uses in addition to the ones expected and previously described within the stylistics of Slovene newspaper reporting. Some that had been used before could have been more objectively incorporated into the study because of the corpus insight, others resulted from the concern for correct reporting, still others are the result of the deprofessionalization of reporting and are shown in the exaggerated and repetitive use in reporting about unverified information.

The material in the Gigafida corpus showed that in addition to the communicative roles of the particle phrase *naj bi + l*-participle, which are theoretically described in Korošec's model, two more uses can be identified in Slovene journalism that complement the model. The first one expresses the reference to the source that in its statement verbalizes an intention, i.e., something that the source anticipates will happen in the future and is expressed with the construction *naj bi + l*-participle. The second use entails a journalist's distancing from interpretations and opinions of the information source. Since the reference to the intention is often formulated in an object clause and the main clause contains a verb of reference, this raises the question whether it can be interpreted as a special referential cliché in which the construction *naj bi + l*-participle is not in the role of mitigating certainty. Some examples of use when it is possible to discern from the context that the source formulated the utterance as a statement rather than as a conjecture, while the context does not give any evidence why the journalist would characterize the utterance as unreliable—lead us to the conclusion that it is correct to assume that the construction *naj bi + l*-participle performs merely the function of a referential cliché. Examples of such use are connected mainly with the occurrence of an announcer in the object dependent clause while the main clause contains a verb of reference. The material reflects a twofold expression of uncertainty, which is intended to provide additional protection to the journalist against accusations of a false report. In reporting about non-official, and even more about unverified actions, two extremes are noticeable in the use of morphemic reference with respect to uncertainty. On the one hand there is a widespread, unexamined use in cases where such a cliché is unnecessary; it could be explained by the journalists' excessive concern with ethical and correct reporting. On the other hand this cliché is misused for spreading unreliable and sensationalistic information.

IKONIČNOST U SINTAKSI BRIŽINSKIH SPOMENIKA¹

U ovom radu razmatra se kapacitet dijagramske ikoničnosti, kao kognitivnog mehanizma, u strukturiranju sintaksičkih sintagmatskih i paradigmatičkih relacija u Brižinskim spomenicima. Raspored klauza u složenim rečenicama analizira se iz perspektive ikoničkog principa sekventivnog reda. Sintaksička struktura padežnih konstrukcija (u funkciji objekatskih dopuna, odnosno prostornih, kvalifikativnih i uzročnih odredbi) posmatra se iz perspektive ikoničkog principa kvantiteta.

Ključne reči: dijagramska ikoničnost, princip sekventivnog reda, princip kvantiteta, sintagmatika zavisnosložene recenice, padežna paradigmatika

This paper deals with the relevance of diagrammatic iconicity as a cognitive mechanism in the realization of syntagmatic and paradigmatic relations in the syntax of the Freising Folia. The order of clauses in complex sentences is analyzed from the perspective of the iconic principle of sequential order. The syntactic structure of case constructions (as object complements, or as spatial, qualitative and causal adverbials) is examined from the standpoint of the iconic principle of quantity.

Keywords: diagrammatic iconicity, principle of sequential order, principle of quantity, hypotactic syntagmatics, case paradigmatics

1 Uvod

Još od osamdesetih godina prošloga veka s konstituisanjem kognitivne lingvistike kao posebnog lingvističkog pravca (up. LANGACKER 1983, PIPER 2006, GEERAERTS – CUYCKENS 2007) raste interesovanje za kognitivne mehanizme jezičkih promena, bilo da se oni posmatraju kao uzročnici tih promena ili kao fenomeni koji te promene prate i kroz njih se ispoljavaju. Ovako usmerena lingvistička istraživanja nude vrlo podsticajne ideje, teorijske stavove i metodološka rešenja važna za razumevanje odnosa između kognitivnog osmišljavanja stvarnosti, s jedne strane, i vremenski promenljivog, a prostorno difuznog jezičkog izraza, s druge strane (WINTERS 2010: 22). Naučni pristup usmeren na istraživanje veza između (manje-više) univerzalnih kognitivnih mehanizama i njihovih jezičkih odraza ostvarenih u različitim prostornim i vremenskim okvirima poslednjih godina se prepoznaje kao *dijahrona*, odnosno *istorijska kognitivna lingvistika* (up. BYBEE 2007, WINTERS 2010).

Ovom bi lingvističkom pristupu pripadalo pre svega istraživanje dijahronije svekolikih odnosa između »izvornog«, čulno i(li) iskustveno dokučivog domena (*source domain*) i »ciljnog« domena (*target domain*) kao izraza kognitivne nadogradnje, bez

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Istorija srpskog jezika*, koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije (178001).

obzira na to da li se radilo o *metaforičkom projektovanju* značenjski prostijih jezičkih struktura na one značenjski složenije, tj. o *metaforizaciji* (up. LAKOFF 1990; 1993) ili pak o ikoničkom projektovanju iskustvenih struktura na jezičke strukture, tj. o *ikonizaciji* (up. CROFT 2003: 101–110). U prvom slučaju, pažnja je usmerena na analizu veze između dva značenja jednog istog jezičkog izraza u različitim kontekstima, na primer na poređenje prostornog i vremenskog značenja padežne konstrukcije *na + acc*, što se može ilustrovati primerima (1–2) iz Brižinskih spomenika:²

(1) iti se *na oñ zuet* (I/8);

(2) I da bim uzlissal *na zodni den* Tuó milozt (I/31).

U drugom slučaju pak, reč je o refleksiji iskustvene strukture na jezičku strukturu,³ što bi se moglo ilustrovati primerom jezičkog nizanja događaja hornološkim redom kojim su se ti događaji i realizovali u stvarnosti, kao što to pokazuje sledeća rečenica iz Brižinskih spomenika (3):

(3) Bonese zavuiztii bui Nepriiazninu uvignan od szlauui bosige, potom na narod zlovuezki strazti i petzali boido, neimoki, i B[o] ZZ[EM] REDU zemirt (II/7).⁴

Za dijahrono usmerena lingvistička istraživanja od posebnog je značaja prae-nje ovih kognitivnih mehanizama u jeziku spomenika koji stoje na samom početku konkretne nacionalne pismenosti, budući da pisana tradicija, po pravilu, modifikuje primarne kognitivne koncepte udaljavajući se manje ili više od metaforičnosti i(li) ikoničnosti. U tom smislu, Brižinski spomenici – koji su nastali najkasnije do 1039. godine, a u kojima su uočena »dvojna jezikovna stanja, starejša spološnejše slovan-ska in mlajša alpskoslovensko-slovenska« (GRDINA 1993: 160) – vrlo su pogodan korpus za ovako usmerena lingvistička istraživanja. Pošto su metaforički mehanizmi u sferi sintakse padeža Brižinskih spomenika već opisani (up. PAVLOVIĆ 2011a), ostaje da se razmotri kapacitet ikoničnosti u strukturiranju sintaksičke sintagmatike i paradigmatike ovog najstarijeg slovenačkog pisanog spomenika.

2 Pojam i principi lingvističke ikoničnosti

2.1 Mada su rasprave o tipu vezi između jezičke forme i jezičkog sadržaja otpočele još u antici s poznatom Platonovom dilemom da li jezik vezuje formu za sadržaj po prirodi, odnosno suštini (*physei*), kako je tvrdio Kratil (glavni junak Platonovog dijaloga) ili sporazumno, po konvenciji (*thesei*), kako je smatrao Kratilov sagovornik Hermogen (up. PLATON 1999: 427d–429e, MARICKI-GADANSKI 1999: 135), predistoriju lingvističke ikoničnosti valja tražiti u semiotičkim istraživanjima američkog filozofa Č. S. Persa i njegovih sledbenika, pre svih Č. Morisa. Naime, nakon poluvekovnog, gotovo dogmatski prihvaćenog sosirovskog viđenja jezika kao sistema znakova u

² Primeri se navode prema kritičkom prepisu Brižinskih spomenika (1993: 45–64) SAZU.

³ Up. »behind [diagrammatic] iconicity is that the structure of language reflects in some way the structure of experience« (CROFT 2003: 102).

⁴ U lingvističkim studijama posvećenim ikoničnosti ovaj tip iskustveno-jezičkog podudaranja obično se ilustruje Jakobsonovim primerom »*Veni, vidi, vici*«, u kojem je redosledom koordiniranih predikata reprodukovana sukcesija Cezarovih aktivnosti (JAKOBSON 1965: 27). Ono što navedeni staroslovenački primer čini osobitim jeste činjenica da pisar II Brižinskog odlomka eksplicira *ikonički princip hronološke sekvencivnosti* (B[o] ZZ[EM] REDU), po kome ustrojava složenu rečeničnu strukturu.

kome je veza između oznake i označenog proizvoljna (up. SOSIR 1989: 84), čuveni strukturalista R. Jakobson svojom *potragom za suštinom jezika* (*Quest for the Essence of Language*) (1965) u lingvistiku uvodi poznatu Persovu trijadu *ikon – indeks – simbol*, zasnovanu na odnosu znaka s njegovim dinamičnim objektima (PEIRCE 1867: 294). Dok bi oznaka i označeno kao sastavne komponente znaka u *ikonu* bili povezani sličnošću (na primer, jezička onomatopeja), a u *indeksu* metonimijskim odnosom (na primer, dim kao indeksna oznaka vatre), *simbol* bi bio konvencionalno definisani interpretativni znak. Ikon i simbol (kao savremena određenja antičkog *physei* i *thesei*) bili bi suprotstavljeni polovi fazičnog znakovnog kontinuuma (up. RADOVANOVIĆ 2009), pri čemu bi perceptivna zavisnost znaka od svog realnog ili kognitivnog analoga opadala od ikona preko indeksa do simbola, a rasla u obrnutom smeru.⁵ Jezički sistemi sadrže i ikonične i simboličke komponente, pri čemu učestalost jednih ili drugih elemenata na različitim jezičkim nivoima (fonološkom, morfofonološkom, morfološkom, derivatološkom, sintaksičkom i sl.) u različitim periodima razvoja jednog jezika može varirati.⁶

Sam ikon je heterogena vrsta znaka, budući da se prema stepenu i(li) vrsti ikonične reprezentativnosti može ostvariti kao odraz (što je prosta refleksija označenog u oznaci), kao *dijagram* (koji podrazumeva strukturno poklapanje oznake i označenog) i kao *metafora* (koja je izraz odnosa između dva znaka) (PEIRCE 1932: 277). U lingvističkim istraživanjima najpotpuniju primenu će dobiti dijagram, tj. dijagramski ikon, što je i razumljivo budući da je jezik organizovana struktura.⁷

Dijagramaska ikoničnost najpotpunije je razrađena u okviru tzv. *prirodne morfologije* (up. MAYERHALER 1981; WURZEL 1989) i *prirodne sintakse* (up. HAIMAN 1985), u kojima se stepen ikoničnosti jezičkog znaka posmatra iz perspektive semantičke markiranosti, koju u lingvistiku uvode strukturalisti praške lingvističke škole, a čija suština sada leži u postavci da su jezički markirane kategorije, kako smatra DŽ. HEJMAN (1980: 528), markirane i semantički. U tom smislu, stepen semantičke *markiranosti* određene jezičke kategorije u obrnutoj je srazmeri sa stepenom njene *prirodnosti*.

2.2 U sintaksičkim istraživanjima ikoničnosti polazi se od osnovnih kognitivnih principa ikoničnog kodiranja jezičkih struktura, i to 1) *principa kvantiteta*, 2) *principa proksimalnosti*, te 3) *principa sekventivnosti* (GIVÓN 1990), a u novije vreme i 4) *principa fokusnosti*, tj. principa referenta i pozadine (RADDEEN – DIRVEN 2007: 52–57).

⁵ Tako se, na primer, za morfološki nivo proučavanja jezika uspostavlja hijerarhijska skala ikoničnosti koja ide od *makimalne ikoničnosti*, preko *smanjene maksimalne ikoničnosti*, *minimalne ikoničnosti*, *neikoničnosti* do *kontraikoničnosti* (WURZEL 1989: 1)

⁶ Ukoliko se ceo problem posmatra iz dijahrone lingvističke perspektive, nameće se pitanje da li konkretan jezički sistem u svom razvoju ide od ikonizma (ili bar naglašenog ikonizma) ka simbolizmu (ili bar naglašenom simbolizmu) ili obrnuto, te ako postoji neka vrsta kretanja, da li se »mera ikoničnosti« (GIVÓN 1985: 215) menja konstantno, skokovito, ciklično ili na neki drugi način.

⁷ Ideje metaforičkog ikonizama mogle bi se tražiti u savremenim kognitivnolingvističkim istraživanjima metafora (up. PAVLOVIĆ 2010: 135), dok je pojam odraznog ikonizma vrlo rano prepoznat kao kategorija koja se manje-više preklapa s fonosemantičkim istraživanjima koncentrisanim na otkrivanje fonoloških obrazaca simbolizovanja određene semantike (up. PRIESTLY 1989).

Princip kvantiteta (GIVÓN 1990: 969–970) podrazumeva da se veća količina jezičkog materijala dodeljuje većoj količini sadržaja, manje predvidljivim sadržajima, komunikativno i kognitivno složenijim sadržajima.

Princip proksimalnosti (GIVÓN 1990: 970–971) podrazumeva da se jezički izrazi funkcionalno, konceptualno ili kognitivno povezanih jedinica raspoređuju u kodnoj strukturi prema stepenu izvankodne integrisanosti – jače povezane konceptualne jedinice favorizuju naglašeniji kontakt svojih jezičkih izraza.

Princip sekventivnosti (GIVÓN 1990: 971–973) – prema kome je pozicioniranost elemenata u jezičkim strukturama uslovljena izvanjezičkim redosledom njihovih denotata – podrazumeva da raspored jezičkih jedinica može biti određen 1) hronologijom situacija o kojima se referiše, 2) komunikativnom važnošću fokusiranih situacija i 3) poznatošću saopštenih sadržaja. Inicijalnu poziciju u jezičkoj strukturi favorizuju hronološki starije situacije, one komunikativno važnije, te situacije koje se prepoznaju kao novina. U skladu s tim, u okviru ovog principa mogu se razdvojiti a) *princip hronološke sekventivnosti* i b) *princip hijerarhijske sekventivnosti*, pri čemu je ovaj drugi suštinski spoj principa sekventivnosti i principa fokusnosti.

Principi sekventivnosti i proksimalnosti dolaze do izražaja prvenstveno u sferi sintaksičke sintagmatike, a princip kvantiteta u sferi sintaksičke paradigmatske, što će biti razmotreno, s jedne strane, kroz analizu rasporeda klauza u složenim rečenicama i, s druge strane, kroz sagledavanje strukture padežnih konstrukcija u funkciji objekatskih dopuna, odnosno prostornih, kvalifikativnih i uzročnih odredbi u Brižinskim spomenicima.

3 Ikoničnost u hipotaktičkoj sintagmatici Brižinskih spomenika

3.1 Dominantan ikonički princip u sferi hipotaktičke sintagmatike jeste princip sekventivnosti, koji se ispoljava kao *princip hronološke sekventivnosti* ili kao *princip hijerarhijske sekventivnosti*.

3.2 *Princip hronološke sekventivnosti* podrazumeva jezičko registrovanje uočnog sleda događaja, što znači da se radi o parametru zasnovanom na pukoj govornikovoj percepciji, dok princip hijerarhijske sekventivnosti, s druge strane, predstavlja odraz govornikovog segmentiranja i rangiranja situacija o kojima se saopštava. Moglo bi se reći da je hronološka sekventivnost ikon sveta, a hijerarhijska sekventivnost vrednosno rangirani ikon koncepta sveta. Upravo bi se stoga dalo pretpostaviti da je hronološka sekventivnost ključna u koncipiranju »nekultivisanih diskursa« koji stoje na samom početku nacionalnih pismenosti, budući da je najjednostavnije kodno registrovati hronologiju opaženih događaja bez misaonog napora da se ti događaji rangiraju.⁸ U Brižinskim spomenicima princip hronološke sekventivnosti ispoljava se u složenim rečeničnim strukturama s vremenskom i s namernom klauzom.

⁸ Tipičan primer jeste, recimo, staroegipatski tekst *Priče Egipćanina Sinuheta* iz Srednjeg carstva u kome se propositivni sadržaji nižu hronološkim redom onako kako su se određene situacije ostvarivale, bez ikakvog pokušaja da se načini selekcija sadržaja po diskursnoj ili sintaksičkoj važnosti (up. TURAEV 1915: 14–15).

3.2.1 Složena rečenica s *vremenskom klauzom* najprostiji je tip hipotaktičke strukture u kojoj se jezički izrazi dveju situacija pozicioniraju jedan pored drugog, na bazi principa proksimalnosti (GIVÓN 1990: 970–971), bez preciziranja unutrašnjeg odnosa među iskazanim situacijama. Jedini mentalni napor koji je potrebno uložiti pri izricanju ovog tipa hipotaktičke relacije jeste definisanje upravnog i zavisnog člana na bazi principa fokusnosti (RADDEN – DIRVEN 2007: 53), čime se data rečenična struktura odvaja od pukog parataktičkog nizanja. Složene rečenice s vremenskom klauzom u Brižinskim spomenicima odražavaju princip hronološke sekventivnosti, budući da se adlativna vremenska klauza (up. PIPER 2001: 128–129), kojom se identifikuje krajnja granica trajanja upravne radnje, pozicionira iza upravne rečenice (4), dok se ablativna vremenska klauza (up. PIPER 2001: 128–129), kao indikator situacije kojoj sledi realizacija upravne radnje, pozicionira ispred upravne rečenice (5), što je potvrđeno i na drugim jezičkim korpusima (up. DIESSEL 2008, PAVLOVIĆ 2010):

- (4) Taco, zinzi, i nam ze modliti tomuge vuirchnemu Otzu Goszpodí, *DOSDA ni tamoge vzedli, v zezarstuo suoge* (II/58);
 (5) *BONESE zavuztíiu bui Nepriiazninu uvignan od szlauui bosige*, potom na narod zlovuezki strazti i petzali boido, neimoki, i b[o] zz[em] redu zemirt (II/7).

3.2.2 *Namernom klauzom* iskazuje se situacija koja je kao izraz volje ili želje vršioca upravne radnje postavljena kao cilj te radnje – volja ili želja vršioca radnje da ostvari postavljenu nameru kao cilj pokreće realizaciju upravne radnje. U skladu s tim svojim svojstvom, namerna klauza u Brižinskim spomenicima uvek je pozicionirana iza upravne rečenice (6–7):

- (6) Bose, Ti pride ze nebeze, vse ze da v moku za vuiz narod, *DA bi ni Zlodeiu otél* (I/27);
 (7) I pagi, bratriia, pomenem ze, *DA i zinouue bosi naresem ze* (II/14);
 (8) Tose izco iega milozti, i sancte Mariae, i sancte Michahela, i sancte Petra, i useh bosih zil, i useh bosih mosenic, i useh bosih zaconnic, i useh zuetih deuiuiz, i useh bosih moki, *DA mi rasite na pomoki biti ki Bogu moih grechou, DA bim cisto izpouued ztuoril i odpuztic ot Boga priel* (III/11);
 (9) Dai mi, Bose Gozpodí, tuuoíu milozt, *DA bim nezramen i neztiden na zudinem dine pred Tufojima osima ztoial* (III/50).⁹

Postponovanost namerne klauze u odnosu na upravnu rečenicu nije specifičnost Brižinskih spomenika, budući da je još Dž. Grinberg (1963: 49–50) ovu pojavu nedvosmisleno formulisao kao svoju 15. univerzaliju: »in expressions of volition and purpose a subordinate verbal form always follows the main verb as the normal order except in those languages in wich the nominal object always precedes the verb«. Evidentno je, dakle, da se radi o tipološkoj pojavi koja je i ikonički motivisana, što načelno potvrđuju i istraživanja H. Disela (2001: 444–445).

⁹ Princip hronološke sekventivnosti ispoštovan je i u primeru: Da c tomu dini, zinzi, muzlite, *IDE ne camo ze vcloniti*, nu ge pred bosima osima stati i zio prio imeti, iuse gezim bovedal (II/83); koji E. Dogramadžieva (1989: 64), za razliku od R. Kolariča, tumači kao složenu rečenicu s namernom klauzom – »In mislite, sinovi, na tisti dan, da ne bi kam skrenuli (s poti)«.

3.3 Za razliku od principa hronološke sekventivnosti, kao izraza govornikove percepcije, *princip hijerarhijske sekventivnosti* podrazumeva govornikovo misaono angažovanje, koje uvek uključuje, s jedne strane, sociolingvističke parametre komunikacije (up. RADOVANOVIC 1986: 67–69) kao što su 1) »okvir«, tj. fizički i(li) institucionalizovani ambijent komunikacije i 2) »scenu«, tj. pragmatičke, psihološke, sociokulturne, te presupozitivne elemente i, s druge strane, različite aspekte jezičkog sistema, čiji je kapacitet u direktnoj srazmeri s tradicijom komuniciranja na datom jeziku.¹⁰ To znači da se kroz ikonički princip hronološke sekventivnosti ispoljava stvarnost interpretirana čistim opažajem, dok se preko principa hijerarhijske sekventivnosti ispoljava koncept stvarnosti kao kolektivno viđenje sveta. U Brižinskim spomenicima princip hijerarhijske sekventivnosti ispoljava se u složenim rečeničnim strukturama s objekatskom, poredbenom i uzročnom klauzom.

3.3.1 *Objekatskom klauzom* identifikuje se objekatski argument nadređenog predikata, pa se taj zavisni član – adekvatno svojoj sintaksičkoj funkciji – i pozicionira iza svog upravnog člana. Upravo je stoga u Brižinskim spomenicima objekatska klauza uvek postponovana u odnosu na upravni predikat (10–13):

- (10) *í vueriúi, DA mi ie, na zem zuete beusi, iti se na oñ zuet, paki se uztati na zod[ni] den* (I/8);
 (11) *Tí edin, Bose, vuéz, CACO mi [ie] iega potreba vúelica* (I/20);
 (12) *Mosete potomu, zinzi, uvideti i zami razumeti, ESE bese priuuae zlouuezi u liza tazie, acose i mui gezim* (II/27);
 (13) *Tose uueruiiu u Bog uzemogoki, i u iega Zin, i u Zuueti Duh, DA ta tri imena [sunt] edin Bog, Gozpod zuueti, ise z[t]uori nebo i zemlo* (III/4).

Postponovanje objekatske klauze prema upravnom predikatu može se tretirati i kao preslikavanje reda glavnih rečeničnih konstituenata iz proste rečenice na složenu rečenicu, budući da je i u I i u III Brižinskom rukopisu objekat dominantno postpovan u odnosu na predikat.¹¹

3.3.2 *Poredbenim klauzama* obrazlažu se postupci iskazani upravnom rečenicom sravnjivanjem date akcije ili stanja s realizacijom istovrsne akcije ili stanja u drugačijim okolnostima ili dovođenjem date radnje u relaciju s njenim zamišljenim modelom. Kao obrazloženje, poredbena klauza bilo kvalifikativnog (14–15) bilo kvantifikativnog tipa (16) u Brižinskim spomenicima uvek je postponovana u odnosu na upravnu rečenicu:

- (14) *I da bim na zem zuete tacoga grecha pocazen vzel, ACOSE Ti mi zadenes i ACOSE Tuá milozt i Tebe liubo* (I/25);
 (15) *ese bese priuuae zlouuezi u liza tazie, ACOSE i mui gezim* (II/30);
 (16) *Caiu ze moih grechou i rad ze chocu caiati, ELICOSE zimizla imam* (III/46).

¹⁰ Ako se ima u vidu podatak da su Brižinske spomenike verovatno pisali nemački duhovnici (LOGAR 1996: 135), čiji je profesionalni idiom morao biti latinski, može se pretpostaviti da se jezički izraz ovog staroslovenačkog spomenika, u sintaksičkom smislu mogao osloniti na latinsku pisanu tradiciju.

¹¹ Up.: »in FT I there is only one clause in which the verb stands after the direct object ... and in FT III too there is only one such clause ... In FT II, however, the number of clauses in which the verb stands last is considerable« (STONE 1996: 220).

Kvalifikativna i(li) kvantifikativna obrazloženja vrednuju se, dakle, kao hijerarhijski niže kategorije u odnosu na obrazloženu situaciju, što znači da je postponovanost poredbene klauze u Brižinskim spomenicima definisana ikoničkim principom hijerarhijske sekventivnosti.

3.3.3 Uzročnom klauzom identifikuje se faktivni uzrok čijom se realizacijom aktivira situacija iskazana upravnom rečenicom. Iako uzročna situacija hronološki prethodi posledičnoj, u Brižinskim spomenicima uzročna klauza se pozicionira iza upravne rečenice (17):

(17) *Preise nassi zesztoco stradacho, NEBO ie tepechu metlami, i prinizise ogni petsachv, i metsi tnachu, i po lezv vuesachu, i selezni cliusi* (II/97).

Ovom klauzom obrazlaže se radnja iskazana upravnim predikatom, a sintaksička struktura koja funkcioniše kao potpora pragmatički je sekundarna, hijerarhijski niža, pa se – prema ikoničkom principu hijerarhijske sekventivnosti – postponuje u odnosu na osnovi iskaz, što je uobičajena pojava u nizu jezika.¹²

3.4 Uslovnom klauzom identifikuje se potencijalni uzrok, tj. uslov čijom se realizacijom aktivira situacija iskazana upravnom rečenicom. Mada je preponovanost ovih klauza označena kao tipološka dominantna i u (S)OV i u (S)VO tipu jezika (up. GREENBERG 1963: 69; DIESEL 2001: 433), u Brižinskim spomenicima uslovna klauza se može naći i ispred (18) i iza upravne rečenice (19–20), što je očigledno rezultat ukrštanja dva ikonička principa, i to principa hronološke i principa hijerarhijske sekventivnosti:

(18) *ECCE bi detd nas ne zegresil*, te v ueki gemu be siti, starosti ne prigemlióki, nikoligese petsali ne imugi, ni slzna teleze imoki, nu ú vueki gemu be siti (II/1);

(19) *Tíge se mosem i mui este buití, ECCE tage dela nasnem delati, iase oni delase* (II/41);

(20) *Caiu ze moih grechou i rad ze chocu caiati, elicose zimizla imam, ECHE me, Bose, postedisi* (III/46).

4 Ikoničnost u padežnoj paradigmatici Brižinskih spomenika

4.1 Padežna konstrukcija svoje konkretno značenje uvek ostvaruje u sintagmatskom kontaktu s odgovarajućim upravnim, najčešće predikatskim rečeničnim članom, da bi na bazi značenja stečenog u sintagmatskom lancu ušla u paradigmatsku relaciju prema semantički srodnim padežnim konstrukcijama. U ovako ostvarenim sintagmatskim vezama obično se ispoljava ikonički princip proksimalnosti, dok u paradigmatskim relacijama, po pravilu, dolazi do izražaja ikonički princip kvantiteta, što i potvrđuju odgovarajući paradigmatski odnosi među padežnim konstrukcijama kojima se iskazuju objekatske dopune, odnosno prostorne, kvalifikativne i uzročne odredbe u Brižinskim spomenicima.

¹² H. Diesel (2001: 433–434) za više savremenih jezika VO (right-branching) tipa uočava manje-više stabilnu tendenciju po kojoj »causal clauses tend to occur in sentence-final position, but occasionally they are preposed«.

U okviru ikoničkog principa kvantiteta definisani se kriterijumi na osnovu kojih se može utvrditi stepen prirodnosti, tj. markiranosti jezičkog znaka, u ovom slučaju padežne konstrukcije, i to 1) *kriterijum strukturne složenosti*, po kome su markirane strukture formalno složenije od nemarkiranih, 2) *kriterijum učestalosti*, po kome markirane strukture imaju nižu frekvenciju od nemarkiranih, i 3) *kriterijum kognitivne složenosti*, po kome su markirane strukture kognitivno složenije od nemarkiranih (GIVÓN 1995). Što je data semantička kategorija prirodnija, tj. manje markirana to je i količina jezičkih sredstava neophodnih za njenu realizaciju manja i obrnuto.¹³

4.2 Razvoj tranzitivnosti u slovenskim jezicima (up. GRKOVIĆ-MAJOR, 2010) praćen je stabilizovanjem glagolske rekcije, pa u vezi s tim i formalne opozicije između direktnog objekta, u potpunosti obuhvaćenog radnjom glagolskog predikata, i indirektnog objekta, delimično obuhvaćenog predikatskom radnjom. U Brižinskim spomenicima slobodni akuzativ kao izraz direktnog objekta ikonički je indikator konceptualno jake veze glagola i njegove dopune (21–23), dok su predložsko-padežne konstrukcije *k + dat*, odnosno *v + acc* ikonički indikatori labavijih veza glagola i njegovih dopuna (24–25):

(21) *bratra oclevuetam* (II/21);

(22) Oni bo *lasna* natrovuechu, *segna* naboiachu, *bozza* obuiachu, *naga* odeachu (II/44);

(23) ise z[t]uori *nebo* i *zemlo* (III/10);

(24) Da *c tomu dini*, *zinzì*, muzlite (II/83);

(25) Tose ueruuiu *U Bog uzemogoki*, i *U iega Zin*, i *U Zueti Duh* (III/4).

Strukturno složenije predložsko-padežne konstrukcije kao izrazi indirektnog objekta u Brižinskim spomenicima imaju nižu frekvenciju i odražavaju kognitivno složenije sadržaje, te su u tom smislu ikonički markirane. Stanje registrovano u Brižinskim spomenicima uklapa se u Hejmanovu konstataciju: »in no language will the phonological expression of a direct case be bulkier than that of the corresponding indirect case« (1983: 792), što znači 1) da na indirektni objekat (prema ikoničkom principu kvantiteta) ne može otpadati manja količina kodnog materijala nego na direktni objekat, te 2) da je u vezi s tim indirektni objekat iskazan predložsko-padežnom konstrukcijom (prema principu proksimalnosti, tj. distantnosti) formalno udaljeniji od predikata nego direktni objekat – up. *uuruuiu U Bog uzemogoki* ~ *ztuori o nebo*.¹⁴ Sve to važi za (S)VO tip jezika, dominantan bar u I i III Brižinskom rukopisu, i to pri neobeleženom rasporedu rečeničnih konstituenata.

¹³ Sve je to vrlo blisko principu »*more of form is more of content*« koji Dž. Lejkof i M. Džonson (1980: 127) svode na metaforu, ne vezujući ga za ikoničnost – up. *She ran and ran and ran and ran; He is bi-i-i-i-ig!*.

¹⁴ Konceptualna distanca jezičku dimenziju dobija kroz jezičku distancu, što je – po Dž. Hejmenu (1983: 781–782) – lako definisati: »In fact, if an utterance were nothing more than a string of sounds, the linguistic distance between two expressions could be defined simply as the number of syllables (or even the number of seconds) between them. But since language is hierarchically structured, the linguistic distance between two expressions depends on the nature and the number of the non-segmental boundaries between them, even where they are physically contiguous«.

4.3 Sintaksičko-semantičkoj opoziciji *direktivnost ~ indirektivnost* u sferi objekta ekvivalentna je semantička opoziciji *kontaktnost ~ distantnost* u sferi prostorne determinacije (up. BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ 1978; PIPER 2001; PAVLOVIĆ 2011a: 179–180). Naime, objekat lokalizacije može biti u kontaktu s imenovanim orijentirom ili pak izvan njega. Kontaktna lokalizacija ostvaruje se kao unutrašnja (26–27) ili kao površinska kontaktnost (28–29):

(26) Da botomu nine *U circuvah* ich clanam ze (II/35);

(27) Taco, zinzi, i nam ze modliti tomuge vuirchnemo Otzu Goszpodí, dosda ni tamoge vzedli, *v zezarstuo suoge* (II/58);

(28) I da bim *NA zem zuete* tacoga grecha pocazen vzel (I/25);

(29) Criste, bosí Zínu, ise iezi razil *NA zi zuuet* priti (III/67).

Distantna (tj. nekontaktna) lokalizacija, s druge strane, može biti specifikovana prednjom stranom orijentira (30–31), donjom stranom orijentira (32) ili slično:

(30) da bim nezramen i neztiden na zudinem dine *PRED Tu[ojima osima* ztoial (III/52);

(31) nikimse liza ni ucriti, nicacosé ubegati, nu ge stati *PRED stolom bosigem* ze zopirnicom nasim (II/69);

(32) stranna *BOD crovvi zuoge* uvedechu (II/50).

Unutrašnja kontaktnost objekta lokalizacije i lokalizatora u Brižinskim spomenicima iskazuje se (u zavisnosti od direktivnosti glagola u poziciji upravnog predikata) lokativom ili akuzativom blokiranim jednofonetskim predlogom *v*, površinska kontaktnost iskazuje se lokativom ili akuzativom blokiranim dvofonetskim predlogom *na*, dok se distantna lokalizacija iskazuje padežnim konstrukcijama (akuzativnim, odnosno instrumentalskim) blokiranim formalno kompleksnijim predlozima *pred*, odnosno *pod*. To znači da jezički izraz kontaktne lokalizacije ne može biti formalno kompleksniji od jezičkog izraza distantne lokalizacije, u čemu se uočava delovanje ikoničkog principa kvantiteta. Osim toga, strukturno složenije predložsko-padežne konstrukcije kao izraz distantne lokalizacije u Brižinskim spomenicima imaju nižu frekvenciju od svojih kontaktnih ekvivalenata, što je očekivana posledica činjenice da je konceptualizacija distantne lokalizacije kognitivno složenija od konceptualizacije kontaktne lokalizacije.¹⁵

4.4 Jedna od ključnih opozicija u sferi načinske determinacije u Brižinskim spomenicima jeste opozicija između semantičke kategorije sredstava (33–34) i semantičke kategorije komitativa (35–36):

(33) iese vózvues *Tvóimi vzti*: Pridete, Otza mega izvuolieni, primete vúecsne vúezelie (I/32);

(34) nebo ie tepechu *metlami*, i prinizse ogni petsachv, i *metsi* tnachu, i po lezv vuesachu, i *selezni cliusi* ge raztrgachu (II/98);

(35) ese iesem ztuoril zla ... *ú nepraudnei rote* ili *ú lsi* ... ili *vi uzmazi* ili *v zinistue* (I/11);

(36) izpouuede ... *uzeh nepraudnih del* i *nepraudnega pomislenia*, ese iezem ...

¹⁵ Kognitivno je jednostavnije konceptualizovati situaciju u kojoj se objekat lokalizacije smešta u unutrašnjost ili na površinu orijentira nego situaciju u kojoj objekat lokalizacije zauzima određeni položaj u odnosu na orijentir, ne dodirujući ga pri tom.

ztuoril ... *U zpitnih rotah, v lisnih resih, v tatbinah, U znicistve, U lacomztue, v lichogedeni, v lichopiti, U uzmaztue i U uzem lichod[ej]iani* (III/26).

Sredstvo kao kategorija pod potpunom kontrolom vršioca determinisane radnje iskazuje se slobodnim instrumentalom, dok se komitativ kao izraz prateće situacije (up. ZOLOTOVA 1988: 431) koja dovodi do realizacije radnje upravnog predikata, ali koja obično nije pod potpunom kontrolom vršioca te radnje,¹⁶ po pravilu iskazuje, predložsko-padežnom konstrukcijom *v + loc*. Strukturno složenija predložsko-padežna konstrukcija za iskazivanje komitativa odražava kognitivno kompleksniju vezu agensa i situacije u kojoj se realizuje determinisana radnja, dok strukturno prostija slobodna padežna forma za iskazivanje sredstva odražava kognitivno jednostavniju vezu agensa i kontrolisanog oruđa, koje funkcioniše kao »produženi« agens, u čemu se sasvim jasno uočava delovanje ikoničkog principa kvantiteta.

4.5 U sferi šire shvaćene kauzalnosti u Brižinskim spomenicima se prepoznaje formalna opozicija između uzroka u užem smislu i namere kao voljno posredovanog uzroka. Ta opozicija u formalnom smislu nije toliko dosledna kao što je to slučaj s odgovarajućim opozicijama u sferi objekta, odnosno prostorne i načinske determinacije, ali je u frekvencijskom smislu manje-više nedvosmislena, budući da se uzrok u užem smislu po pravilu iskazuje slobodnim padežnim formama (*o + gen, o + instr*) (37–38), dok se namera, kao voljno posredovani uzrok, po pravilu iskazuje predložsko-padežnim konstrukcijama (*o + acc, za + acc*) (39–40):

(37) *Caiu ze moih grechou* (III/46);

(38) *Bonese zavuzitiu bui Nepriiazninu* uvignan od szlauui bosige (II/7);

(39) *i obeti nasse im nezem o zcepasgenige* telez nasich i dus nasich (II/38);

(40) *Bose, Ti pride ze nebeze, vse ze da v moku ZA vuiz narod* (I/27).

Pošto se namera – kao tip prekomponovane, usložnjene kauzalnosti koja objedinjuje ekspliciranu ciljnu akciju ili stanje i implicirani stimulan (volju, želju, htenje) (up. PIPER 1983: 104–105) – dominantno iskazuje strukturno složenijim predložsko-padežnim konstrukcijama, dok se uzrok u užem smislu dominantno iskazuje strukturno jednostavnijim slobodnim padežnim formama, može se reći da se i u sferi šire shvaćene kauzalnosti u Brižinski spomenicima ispoljava ikonički princip kvantiteta.

5 Zaključak

Hipotaktičke strukture u Brižinskim spomenicima po pravilu su strukturirane 1) kao ikoni stvarnosti (definisani principom hronološke sekventivnosti) ili 2) kao kognitivno reanalizirani ikoni koncepta stvarnosti (određeni principom hijerarhijske sekventivnosti). Dok princip hronološke sekventivnosti (budući perceptivno definisan) teži uspostavljanju manje-više univerzalnih relacija, tj. jezičkih univezalizacija, dotle princip hijerarhijske sekventivnosti (budući određen kognitivnom

¹⁶ Indikativno je da se retki primeri komitativnih situacija koje su pod potpunom kontrolom agensa iskazuju upravo slobodnim instrumentalom: *ese iesem ztuoril zla ... ili violu ili neviolu, ili vuede ili ne vuede* (I/11).

kombinatorikom) rezultira manje-više tipološkim relacijama, tj. jezičkim frekvencijama.

U ustrojstvu objekatske, prostorne, načinske i uzročne padežne paradigme Brižinskih spomenika ispoljava se ikonički princip kvantiteta, uprkos mišljenju da je jezički sistem, tj. paradigmatika dominantno simbolična, a jezička upotreba, diskurs, tj. sintagmatika dominantno ikonična (up. SIGAL 1997: 118–119).

Za primere ikoničke refleksije iskustvenih struktura na jezički izraz uvek se može naći manji ili veći broj kontrailustracija, što je i očekivano budući da je prirodni ljudski jezik rezultat čovekove jezičke aktivnosti u kojoj se kao i u svakoj ljudskoj aktivnosti neprestano smenjuju i sučeljavaju imitacija i kreacija (up. HAIMAN 2008: 45), odnosno ikonizacija i simbolizacija. Otuda ni jezik, pa ni jezik Brižinskih spomenika nije isključivo niti ikoničan niti simboličan, već istovremeno i ikoničan i simboličan.

IZVORI I LITERATURA

- Helena BĚLIČOVÁ-KŘIŽKOVÁ, 1978: K systému prostorových vztahů v současných slovanských jazycích. *Slavia* 47. 122–142.
- Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja.* Red. Jože Faganel, Franc Jakopin, Janko Kos, Tine Logar, Boris Paternu. Ljubljana: SAZU. 1993.
- Joan BYBEE, 2007: Diachronic linguistics. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Eds. Dirk Geeraerts, Herbert Cuyckens. Oxford – New York: Oxford University Press. 945–987.
- William CROFT, 2003. *Typology and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ekaterina DOGRAMADŽIEVA, 1989: S"juznite sredstva v"v Frajzingskite pametnici. *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 29. junija do 1. julija 1988.* Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 63–68.
- Holger DIESEL, 2001: The Ordering Distribution of Main and Adverbial Clauses: A Typological Study. *Language* 77/2. 433–455.
- , 2008: Iconicity of Sequence: A Corpus-Based Analysis of the Positioning of Temporal Adverbial Clauses in English. *Cognitive linguistics* 19/3. 457–482.
- Dirk GEERAERTS, Herbert CUYCKENS, 2007: Introducing Cognitive Linguistics. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Eds. Dirk Geeraerts, Herbert Cuyckens. Oxford – New York: Oxford University Press. 3–21.
- Talmy GIVÓN, 1985: Iconicity, Isomorphism, and Non-Arbitrary Coding in Syntax. *Iconicity in Syntax*. Ed. John Haiman. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 187–220.
- , 1990: *Syntax: A Functional-Typological Introduction. Vol. II.* Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- , 1995: *Functionalism and grammar*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Igor GRDINA, 1993: Paleografska in historična problematika. *Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja*. Red. Jože Faganel, Franc Jakopin, Janko Kos, Tine Logar, Boris Paternu. Ljubljana: SAZU. 16–27.
- Joseph GREENBERG, 1963: Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. *On Language: Selected Writings of Joseph H. Greenberg*. Ed. Keith Denning, Suzanne Kemmer. Stanford: Stanford University Press. 40–70.
- Jasmina GRKOVIĆ-MAJOR, 2010: The Role of Syntactic Transitivity in the Development of Slavic Syntactic Structures. *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. Eds. Björn Hansen, Jasmina Grković-Major. München – Berlin – Wien: Otto Sagner. 63–74.
- John HAIMAN, 1980: The Iconicity of Grammar: Isomorphism and Motivation. *Language* 56. 515–540.
- , 1983: Iconic and Economic Motivation. *Language* 59. 781–819.
- , 1985: *Natural Syntax: Iconicity and Erosion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 2008: In defence of iconicity. *Cognitive Linguistics* 19/1. 35–48.
- Roman JAKOBSON, 1965: Quest for the Essence of Language. *Diogenes* 13[51]. 21–37.
- George LAKOFF, Mark JOHNSON, 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- George LAKOFF, 1990: The Invariance Hypothesis: Is Abstract Reason Based on Image-schemas? *Cognitive Linguistics* 1/1. 39–74.
- , 1993: The Contemporary Theory of Metaphor. *Metaphor and Thought*. Ed. Andrew Ortony. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ronald LANGACKER, 1983: *Foundations of Cognitive Grammar*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- Tine LOGAR, 1996: Izhodišča za nov fonetični prepis Brižinskih spomenikov. *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ur. Janko Kos, Franc Jakopin in Jože Faganel. Ljubljana: SAZU. 135–139.
- Ksenija MARICKI-GAĐANSKI, 1999: O Platonovoj glotologiji. *Platon. O jeziku i saznanju*. Beograd: Rad. 133–140.
- Willi MAYERTHALER, 1981: *Morphologische Natürlichkeit*. Wiesbaden: Athenaion.
- Slobodan PAVLOVIĆ, 2010: Ikoničnost u starosrpskoj hipotaksi. *Teorija dijahronijske lingvistike i proučavanje slovenskih jezika*. Ur. Jasmina Grković-Mejdžor, Milorad Radovanović. Beograd: SANU. 131–149.
- , 2011a: Prostor i prostorne metafore u padežnom sistemu Brižinskih spomenika. *Slavistična revija* 59/2. 179–194.

- , 2011b: Ikoničnost u sintaksičkoj strukturi starosrpskih padežnih sistema. *Gramatika i leksika u slovenskim jezicima*. Ur. Sreto Tanasić. Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Institut za srpski jezik SANU. 487–498.
- Charles Sanders PEIRCE, 1867: On a New List of Categories. *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences* VII. 287–298.
- , 1932: *Collected Papers. Vol. II. Elements of logic*. Ed. Charles Hartshorne, Paul Weiss. Cambridge: Harvard University Press.
- Predrag PIPER, 1983: *Zamenički prilozi. Gramatički status i semantički tipovi*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- , 2001: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- , 2006: O kognitivnolingvističkim i srodno usmerenim proučavanjima srpskog jezika. *Kognitivnolingvistička proučavanja srpskog jezika*. Ur. Predrag Piper. Beograd: SANU. 9–46.
- PLATON, 1999: *O jeziku i saznanju*. Izbor i pogovor Ksenija Maricki-Gadžanski, prevod Ksenija Maricki-Gadžanski i Ivan Gađanski. Beograd: Rad.
- Tom PRIESTLY, 1989: Sound-structures in the Second Freising Fragment. *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 29. junija do 1. julija 1988*. Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 79–85.
- Günter RADDEN, René DIRVEN, 2007: *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Milorad RADOVANOVIĆ, 1986: *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada – Dnevnik.
- , 2009: *Uvod u fazi lingvistiku*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Kirill Jakovlevič SIGAL, 1997: Problem ikoničnosti v jazyke. *Voprosy jazykoznanija* 6. 100–120.
- Ferdinand SOSIR, 1989 [de Saussure]: *Opšta lingvistika*. Beograd: Nolit.
- Gerald STONE, 1996: Word Order in the Freising Texts. *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ur. Janko Kos, Franc Jakopin, Jože Faganel. Ljubljana: SAZU. 213–224.
- Boris Aleksandrovič TURAEV, 1915: Rasskaz egiptjanina Sinuheta i obrazcy egipetskih dokumental'nyh avtobiografij. *Kul'turno-istoričeskie pamjatniki drevnego Vostoka* 3. 1–63.
- Margaret WINTERS, 2010: Introduction: On the Emergence of Diachronic Cognitive Linguistics. *Historical Cognitive Linguistics*. Eds. Margaret E. Winters, Heli Tissari, Kathryn Allan. Berlin – New York: Walter de Gruyter. 3–27.
- Wolfgang Ullrich WURZEL, 1989: *Inflectional Morphology and Naturalness*. Dordrecht: Kluwer.

Galina Aleksandrovna ZOLOTOVA, 1988: *Sintaksičeskij slovar'. Repertuar èlementarnyh edinic russkogo sintaksisa*. Moskva: Akademija nauk SSSR.

POVZETEK

Prispevek obravnava pomembnost diagramске ikoničnosti kot kognitivnega mehanizma pri realizaciji sintagmatskih in paradigmatskih odnosov v sintaksi Brižinskih spomenikov, ki so nastali med letoma 972 in 1039 na Zgornjem Koroškem. Pojem *ikoničnosti* (ki je postal v zadnjih nekaj desetletjih zelo priljubljen med kognitivnimi jezikoslovcji) implicira strukturalno sorodnost med označevalcem in označencem, med jezikovno strukturo in konceptualno strukturo realnosti. Po tem teoretičnem modelu avtor poudarja dva ikonična principa: *princip zaporedja* (zaporedje dogodkov se odraža v zaporedju stavkov, ki jih izražajo) in *princip kvantitete* (formalna kompleksnost ustreza pojmovni kompleksnosti). Vrstni red stavkov v zloženih povedih je analiziran z vidika *ikoničnega principa časnega zaporedja* in *ikoničnega principa hierarhičnega zaporedja*. Sintaktična struktura (predložno-)sklonskih konstrukcij (v funkciji predmetnih dopolnil ali prislovnih določil kraja, načina in vzroka) je prikazana z vidika *ikoničnega principa kvantitete*.

UDK 811.161.1:008:004.738

Nam Hye-Hyun

Univerza v Koreji (Korea university, Seoul, Korea)

RUSOFONIJA, RUNET IN RUSKI JEZIK

Z namenom promocije ruskega jezika, čigar globalni obseg funkcioniranja se postopoma – zlasti v postsovjetskem obdobju – zmanjšuje, sta se v Rusiji pojavila programa Rusofonija in Ruski svet. Oba izražata prizadevanja za vzpostavitev nadvladne in nadnarodne mreže, ki bo povezala rusko govoreče ter vse, ki se zanimajo za rusko kulturo ne glede na njihovo narodno pripadnost, in za ta namen se je Rusija nedavno odločila, da bo izkoristila možnosti, ki jih ponuja medmrežje. Članek analizira trenutni položaj ruskega jezika v odnosu do obsega runeta (rusko jezičnega interneta), ki narašča v postsovjetskih državah, ter hkrati analizira perspektive in prihodnost ruskega jezika v mreži runet.

Ključne besede: ruski svet, rusko govoreče skupnosti, ekspanzija jezika, runet, komunikacijsko vedénje

For the purpose of promoting the Russian language, whose sphere of functioning is gradually diminishing in the world, specifically in the Post-Soviet era, the ideas of »Rusophonia« and »Russian World« were suggested in Russia. Both of these ideas are an effort to create a supra-governmental and supra-national network structure that unites all Russian speakers and those who are interested in the Russian culture, regardless of their nationalities. And to create such a network structure, recently Russia turned to the possibilities of the Internet. In this article we analyze current situation with the Russian language in relation to the expanding limits of Runet (Russian-language Internet) in the Post-Soviet nations and also on the perspectives of the future of the Russian language on Runet.

Keywords: Russian World, Russian-speaking contingent, language expansion, Runet, communicative behavior

1 Uvod: Kako medmrežje vpliva na svetovne jezikovne procese?

V zadnjem času narašča količina informacij na medmrežju in hkrati s tem se močno povečuje tudi število uporabnikov medmrežja po vsem svetu. Kot je zapisal David Crystal, je internet prva sodobna tehnologija, ki jo pišejo z veliko začetnico (CRYSTAL 2001: 3). Kako pa medmrežje vpliva na svetovne jezikovne procese? Po podatkih raziskav o razširjenosti jezikov na svetovnem spletu je bilo ob koncu 20. stoletja več kot 80 % vseh spletnih strani in strežnikov v angleškem jeziku,¹ zaradi česar naj bi svetovni splet po mnenju mnogih pospešil globalizacijo in povzročil izginotje manjšinskih jezikov, vsakdanja raba katerih že tako ali tako peša.²

¹ Babel, *Web Languages Hit Parade*, 1997, <http://alis.isoc.org/palmares.en.html>. Ogled 11. aprila 2011.

² Po napovedih jezikoslovcev naj bi v naslednjem stoletju zaradi globalizacije izginila večina jezikov na svetu. *Atlas ogroženih jezikov sveta* (Atlas of the World's Languages in Danger), ki je objavljen na

Ne glede na te napovedi pa se je z nastopom 21. stoletja zgodil bistven preobrat – po podatkih Internet World Stats se je vloga angleščine v svetovnem spletu zmanjšala na 27,3 %.³ Slednje lahko najprej pojasnimo z rastjo števila uporabnikov svetovnega spleta v neangleško govorečih deželah, s čimer hkrati naraščajo tudi potrebe po informacijah v nacionalnih jezikih. Drugi razlog je dejstvo, da angleščina neovirano vdira v nacionalne jezike. V mnogih državah povzroča zavedanje o nevarnostih tega pojava za ohranitev nacionalne specifičnosti jezikov in nacionalne identitete odpor zoper ta proces in pospešuje popularizacijo nacionalnih jezikov v svetovnem spletu.

Dejansko je splet, ki združuje funkciji satelitske televizije in mobilnih telefonov, povzročil t. i. smrt razdaljam in s tem bistveno oslabil nujnost neposredne komunikacije za vzpostavitev občutka medsebojne povezanosti ljudi. S tem je kibernetični prostor postal močno orodje, s katerim se ohranjajo jeziki in kulture maloštevilnih etnosov, saj omogoča množični dostop do folklore, glasbe, fotografij neke nacionalne kulture in lažje sporazumevanje v tem ali onem jeziku. Z drugimi besedami: internet ostaja mednarodni pojav v svojem bistvu, vendar pa čedalje bolj postaja nacionalni pojav po vsebini. Po mnenju strokovnjakov bo imela angleščina še nekaj časa prevladujoč položaj v medmrežju, a bo na koncu tudi ona postala le eden izmed mnogih jezikov, saj bodo svoj vpliv okrepili drugi jeziki, kot so kitajski, ruski, španski, portugalski.⁴ Na ta način poteka v svetovnem spletu jezikovna regionalizacija oz. lokalizacija kot nasprotje jezikovni globalizaciji.⁵

Kaj pa se dogaja z ruskim jezikom na prostoru nekdanje Sovjetske zveze? Kako na status ruščine vpliva svetovni splet?

Ruski jezik je edini izmed svetovnih jezikov, ki postopoma izgublja svoj vpliv. Za primerjavo: medtem ko sta angleščina in francoščina v nekdanjih britanskih in francoskih kolonijah prisotni še danes, medtem ko obstajajo prizadevanja, da bi nemščina postala uradni jezik Organizacije združenih narodov, turški jezik pa želi razširiti svoj vpliv v vrsto držav, med njimi tudi postsovjetskih, je začela ruščina po razpadu Sovjetske zveze izgubljati svoj nekdanji vpliv po vsem svetu, predvsem pa v postsovjetskem prostoru.⁶ Za razliko od afriških držav, v katerih je kolonialni jezik obdržal status uradnega jezika tudi po osvoboditvi kolonij, so v mnogih postsovjetskih državah izvedli jezikovno zamenjavo (language shift), s katero so ruski jezik umaknili iz vseh sfer javnega življenja, njen končni cilj pa je bila derusifikacija (PAVLENKO

spletni strani UNESCO, kot ogrožene navaja 2,5 tisoč jezikov od 6 tisoč jezikov sveta. Predsednik Odbora za ogrožene jezike Michael Krauss napoveduje, da bo do leta 2050 izginila vsaj polovica vseh jezikov, do leta 2100 pa 90 %. (Michael KRAUSS, *A loss for words*, (http://www.wadsworth.com/anthropology_d/special_features/ext/earthwatch/alfw.html). Ogled 7. marca 2011.).

³ <http://www.internetworldstats.com/stats7.htm>. Ogled 11. aprila 2011.

⁴ Byte level research. *Angleško govoreči uporabniki so na spletu manjšina* (2005). (http://www.bytelevel.com/news/web_languages_nov3_2005.html). Ogled 3. aprila 2011.

⁵ Regionalizacija jezikov se kaže tudi v oblikovanju jezikovnih prostranstev, ki jih določajo regionalna gospodarska združenja, kot so EC, NAFTA, ASEAN, APEC. Tako se npr. v okviru kitajske ekonomske sfere čedalje bolj uveljavlja kitajski jezik, v severni Afriki in jugozahodni Aziji arabski jezik in v Srednji in Južni Ameriki španski.

⁶ Kot predvideva A. L. Arefjev (АРЕФЬЕВ 2006), bo ruščina – v primeru, da se bo trenutna smer razvoja nadaljevala – leta 2025 težko obdržala celo deseto mesto, čeprav spada danes po razširjenosti poleg angleščine, kitajščine in španščine na četrto mesto.

2008: 282). Tako se je začelo zmanjševati število šol z ruskim učnim jezikom in učnih ur ruščine, v nekaterih državah je cirilico nadomestila latinica, mnoge sovjetske toponime v ruščini so zamenjali z nacionalnimi, npr. Frunze in Celinograd sta bila preimenovana v Biškek in Astana. Vlada Ruske federacije je v zvezi z navedenim izrazila zaskrbljenost in izjavila, da je širjenje ruskega jezika prioriteta v okviru javne in humanitarne diplomacije, služi pa tudi krepitvi mehke moči Rusije v mednarodni skupnosti. Vse to bo, kot upa Moskva, pripomoglo k oblikovanju pozitivne podobe Rusije in preseglo rusofobijo, ki jo je bilo – po mnenju predstavnikov vlade Ruske federacije – po razpadu mogoče zaznati v vseh državah nekdanje Sovjetske zveze in v nekaterih delih Ruske federacije (УРАЛОВ, МИХЕЕВ 2008).

Poleg tega vlada Ruske federacije meni, da je ruski jezik je dejavnik, ki opredeljuje nacionalno varnost. Na območju republik-subjektov Ruske federacije obstajata dva državna jezika – ruski in nacionalni jeziki, kar slabi položaj centralnih oblasti kot usmerjevalca in koordinatorja konfliktov ter nesoglasij na vseh ravneh (ХАЛЕЕВА 2006, ЩЕУЛИН 2008). Vlada Ruske federacije meni, da je krepitev statusa ruskega jezika skladna s strateškimi interesi države in da ruski jezik predstavlja osnovo za regionalno varnost postsovjetskega prostora, ki se danes nenehno spreminja, odnosi med državami te regije pa so pogosto napeti. Po eni strani obstajajo organizacije, cilj katerih je integracija, npr. Skupnost neodvisnih držav in Organizacija pogodbe o kolektivni varnosti, po drugi strani pa se nekdanje sovjetske države borijo za svojo samostojnost, suverenost in nacionalno identiteto ter se trudijo vzpostaviti nacionalne države z jasno etnično pripadnostjo. Rusija zatrjuje, da ima lahko ruščina kot mednacionalni jezik pomembno vlogo pri krepitvi stabilnosti in varnosti ter integraciji regije (ЯЦЕНКО 2007, ЯШИНА 2010, ОРУСБАЕВ 2007).

Taka prepričanja so postala temelj jezikovne politike Ruske federacije in tako je npr. leta 2002 Vladimir Putin podpisal predlog zakona O jezikih narodov Ruske federacije, ki opredeljuje cirilico kot osnovno pisavo vseh jezikov republik Ruske federacije, in leta 2005 potrdil Zakon o državnem jeziku Ruske federacije, ki ruščini dodeljuje status uradnega državnega jezika Ruske federacije in ki je usmerjen v zaščito ter razvoj jezikovne kulture. Izvajati sta se začela tudi federalna ciljna programa Ruski jezik 2001–2005 (Русский язык 2001-2005) in Ruski jezik 2006–2010 (Русский язык 2006-2010), proračun katerih se je v preteklih desetih letih občutno zvišal, vzpostavljena pa sta bila še informacijski spletni portal Ruski jezik (<http://www.gramota.ru/>) in korpus sodobnega ruskega jezika (www.ruscopora.ru), podoben angleškemu COBUILD.

Največjo podporo ruskemu jeziku v tem trenutku nudi ogromno število rusko govorečih, ki živijo v različnih državah, največ pa v nekdanjih članicah Sovjetske zveze. Prav za utrditev in okrepitev ruskega jezika sta bila oblikovana projekta Rusofonija (Русофония) in Ruski svet (Русский мир), ki sta oba usmerjena k vzpostavitvi naddržavne in nadsacionalne mrežne strukture v tujini, ki bi združevala vse Ruse ter rojake, ki živijo za mejo, pa tudi rusko govoreče tujce ter vse, ki jih zanima ruska kultura. Ne glede na to, ali je v teh programih mogoče prepoznati neoimperialistično oz. postkolonialistično ozadje oz. nostalgijo za nekdanjo Sovjetsko zvezo ali ne, sta programa Rusofonija in Ruski svet postala teoretično-metodološka osnova jezikovne politike Ruske federacije.

V zadnjem času se je Rusija v zvezi s temi aktivnostmi osredotočila na možnosti svetovnega spleta, čigar lastnosti, kot so eksteritorialnost, stalnost in dostopnost, zagotavljajo učinkovit način za vzpostavitev mrežne strukture *Ruskega sveta* in ekspanzijo ruskega jezika in kulture. Rusko jezični internet običajno imenujejo *runet*, njegove meje pa so razširjene še na postsovjetske države in na države, kjer živijo ruski izseljenci. Runeta ne uporabljajo samo etnični Rusi, temveč tudi t. i. *rusko kulturni* uporabniki, h katerim spadajo rusko govoreči Ukrajinci, Nemci in drugi narodi, ki na runetu preživijo več časa kot v nacionalnih segmentih interneta (SAUNDERS 2009: 18, ETHING et al. 2010: 42–44).

Postavlja se vprašanje, v kolikšni meri je runet dejansko sposoben zagotavljati podporo ruskemu jeziku. Ali runet resnično lahko, kot to želi vlada Ruske federacije, vzpostavi rusofonijo, ki bo združevala vse rusko govoreče ne glede na njihovo nacionalnost in kraj bivanja? Z runetom se je ukvarjalo veliko znanstvenikov, ki so se posvečali predvsem raziskovanju formiranja nacionalne in kulturne identitete Rusov in rojakov, ki uporabljajo runet (SAUNDERS 2004, 2006, 2009, UFFELMANN 2011, SCHMIDT 2006), preučevanju odnosa med sociokulturnim kontekstom Rusije in kreativnostjo svetovnega spleta (GORNY 2004, 2006) ali uradne politike ruske vlade glede manipulacije z virtualnim prostorom za doseg različnih ciljev (ASMOLOV 2010, GORHAM 2011, KASTUEVA-JEAN 2010, NOCETTI 2011).

Sami se bomo v tem članku posvetili analizi trenutne situacije ruščine v zvezi z razširitvijo meja runeta v postsovjetskem prostoru pa tudi usodi ruskega jezika v runetu, čeprav pri tem ne moremo povsem zaobiti vprašanja identitete in jezikovne politike Ruske federacije. Tako drugi del članka raziskuje rusko govorečo množico v vsej njeni raznolikosti in se posveča osmišljanju programov Rusofonija in Ruski svet. V tretjem delu članka analiziramo razmerje med razvojem svetovnega spleta v Rusiji in posebnimi komunikacijskimi nagnjenji Rusov ter preučujemo prodiranje runeta izven meja Ruske federacije, še posebej v nekdanje države Sovjetske zveze. V četrtem delu članka obravnavamo perspektive delovanja runeta in ruskega jezika.

2 Rusofonija in Ruski svet

2.1 Rusko govoreča skupnost izven meja Ruske federacije

Danes živi izven meja Ruske federacije veliko število rusko govorečih, večinoma etničnih Rusov. Po razpadu Sovjetske zveze so se začeli v Rusiji aktivni migracijski in imigracijski procesi, ki so pomenili nadaljevanje zgodovinskih preselitvenih gibanj še iz časov Ruskega imperija oz. vsaj iz sovjetskih časov. Tako je v začetku 20. stoletja zaradi državljanske vojne zapustilo državo približno 5 milijonov Rusov, po 2. svetovni vojni in po politični čistki je iz države imigriralo oz. je bilo izseljenih 9 milijonov Rusov, po razpadu Sovjetske zveze se je v nekdanjih sovjetskih republikah znašlo 25 milijonov Rusov. Zaradi vseh teh dogodkov ima danes Rusija ogromno število izseljencev po vsem svetu – Aleksander Solženicin jo je poimenoval raztrgana dežela (СОЛЖЕНИЦЫН 1994). Prav zaradi številčnosti ruskega izseljenstva se je

ruščina razširila po vsem svetu – ruska diaspora se danes po svojem obsegu uvršča na drugo mesto na svetu za kitajsko.⁷

Poleg etničnih Rusov živijo v rusko govorečih skupnostih v državah nekdanje Sovjetske zveze tudi rusko kulturni prebivalci. Kljub stalnemu upadanju števila rusko govorečih v svetu nasploh pa v postsovjetskih državah še danes mnogi pomnijo ruski jezik, in ne glede na dejstvo, da je veliko nekdanjih sovjetskih republik v začetku 90-ih let prejšnjega stoletja izvedlo jezikovno reformo, usmerjeno v širjenje nacionalnih jezikov in izrivanje ruščine, ta v tej regiji še danes ostaja jezik politične, ekonomske, vojaške in znanstveno-kulturne sile in obstaja kot *lingua franca* (PAVLENKO 2008: 301). Po podatkih raziskave sklada Dediščina Evrazije (Наследие Евразии), ki je leta 2007 potekala v mnogih nekdanjih sovjetskih republikah, je ruščina med urbanim avtohtonim prebivalstvom, še posebej v starostni skupini od 20 do 40 let, postala po funkcijskih parametrih in jezikovni kompetenci prvi oz. materni jezik. Kljub vsemu so težnje po oslavitvi vpliva ruskega jezika v tem prostoru še vedno prisotne.

V zadnjem času so v Rusiji potekale aktivne razprave o načinih za boljšo in okrepljeno povezanost rusko govorečih. Pri tem se je bilo treba osredotočiti ne na imperalistični, temveč humanistični in kulturni vidik, in kot možna načina za uresničitev teh ciljev sta nastala programa Rusofonija in Ruski svet.

2.2 Program Rusofonija

Beseda rusofonija je tvorjena po analogiji s terminom *la francophonie* – frankofonija. Kot je znano, se je raba francoskega jezika razširila z nekdanjim velikim francoskim kolonialnim imperijem, po čigar razpadu je bilo treba vzpostaviti nove mehanizme za ohranitev prisotnosti francoskega jezika v svetu. Ta način je postala Mednarodna organizacija frankofonija (MOF).

Podobno kot frankofonija tudi rusofonija označuje skupnost vseh rusko govorečih in teh, ki čutijo duhovno povezanost z Rusijo; ruski prevod izraza – ruski glas – metaforično kaže na bistvo te opredelitve.

Kljub razmeroma kratki zgodovini termina rusofonija je najti zanimive in dramatične spremembe v odtenkih tega pomena. Najprej je imela beseda rusofon določeno zgodovinsko-politično, negativno konotacijo. V 90-ih letih prejšnjega stoletja so celo proruski mediji v postsovjetskih državah z besedo rusofoni označevali rusko govoreče z negativno konotacijo, pogosto v oklepaju ali s pridevkom tako imenovani (GORHAM 2011: 25–26).⁸

⁷ Nekateri menijo, da je poimenovanje Rusov, ki živijo v tujini, s pojmom *diaspora* nepravilno; beseda *diaspora* namreč označuje ljudi, ki živijo izven meja svoje domovine in se nekoč želijo vanjo vrniti, medtem ko ima večina Rusov, ki živi v postsovjetskih državah, za svojo domovino državo, v kateri so se rodili in v kateri danes živijo (PAVLENKO 2008: 303).

⁸ To konotacijo je mogoče v medijih nekdanjih sovjetskih republik zaslediti še danes. Prim. npr. citat iz nedavno objavljenega članka: »V Moldaviji živijo tudi predstavniki tujih narodov – Rusi, Ukrajinci, Gagauzi, Bolgari, Judje in drugi. [...] V veliki večini so vezani na Rusijo. Znano je, da te ljudi v medijih, ki so blizu politični koaliciji Aliansa, pogosto imenujejo *ruska peta kolona*, *rusofoni*, *okupatorji* ipd.« (Regnum.ru, 12. 8. 2012. Tretjina prebivalstva Moldavije – *ruska peta kolona*, *rusofoni*, *okupatorji*.) (<http://www.regnum.ru/news/polit/1314132.html#ixzz1ayieOgQ2>). Ogled 15. 9. 2011.

Simbolne spremembe termina rusofonija pa so se začele ob koncu 90-ih let prejšnjega stoletja, ko je veliko ruskih intelektualcev in politikov predlagalo rusofonijo kot eno izmed možnosti za širjenje ruskega jezika in kulture v tujini na način frankofonije. K. Privalov ob pozivu o razmisleku o asociaciji s frankofonijo sprašuje: »Če danes v ekonomiji govorijo o območju rublja, ima mar jezik Puškina in Dostojevskega manjšo vrednost?« (ПРИВАЛОВ 1997). Z nastopom 21. stoletja se je začel termin rusofonija čedalje pogosteje pojavljati v govorih politikov in intelektualcev (ИЛЪШЕВИЧ 2001, СИРОТКИН, СЕМЕНОВ 2004, БОРОЗДИН 2010).

Frankofonija lahko dejansko služi kot model za Rusijo; njene oblasti so prepričane, da postsovjetski prostor danes potrebuje jezik integracije in da lahko to vlogo prevzame ruščina. V tem smislu predlagajo vzpostavitev rusofonije, ki bo združila vse dežele in regije, v katerih je bila ruščina najpomembnejši občevalni jezik oz. kjer živi veliko število rusko govoreče populacije. Oblasti menijo, da bi lahko rusofonija postal mednarodni nepolitični okvir, ki bi okrepil kulturno menjavo med Rusijo in državami-udeleženkami, hkrati pa bi lahko rusofonija po njihovem mnenju zaščitila pravice rusko govorečih, ki so kot predstavniki jezikovne manjšine v neenakopravnem položaju.⁹

Kljub poudarjeni kulturni in humanistični naravi tega termina pa se mnogi bojijo njegovega imperialističnega in političnega ozadja, predvsem zaradi večkrat javno izraženega mnenja predstavnikov vlade Ruske federacije o pomembnosti promocije ruščine za doseganje strateških interesov Rusije.¹⁰

Osnovne ideje projekta Rusofonija so dobile stvarnejšo obliko v globalnem projektu Ruski svet.

2.3 Program Ruski svet

Zametke ideje o ruskem svetu je mogoče najti že v srednjeveški ideji meniha Filofeja o Moskvi kot Tretjem Rimu, s problematiko ruskosti in svetovnosti so se ukvarjali tudi Aleksej Homjakov (ruski duh), Vladimir Solovjov in Nikolaj Berdjajev (ruska ideja), Semjon Frank (ruski svetovni nazor, slovanski svet, ruski svet) (ПАВЛОВ 2004).

Ob koncu 20. stoletja so o tej ideji znova začeli razmišljati kot o tem, kar je Rusija zaradi razpada sovjetskega imperija, prozahodne politike ter moralne in politične katastrofe izgubila (ГЕФТЕР 1995, ПАВЛОВСКИЙ, ЧЕРНЫШЕВ 1997). V sodobnem političnem kontekstu je idejo ruskega sveta razvil Peter Ščedrovicki (ЩЕДРОВИЦКИЙ 2000a, 2000b), nato pa so jo dopolnili in potrdili še Kremlju naklonjeni politologi, kot sta

⁹ Rusofonija ni omejena le na države nekdanje Sovjetske zveze, temveč sega tudi onkraj njihovih meja. Tako je npr. septembra 2006 potekal ustanovni zbor Zveze rusofonov Francije, ki vsako leto podeljuje nagrado *Rusofonija* za najboljši prevod iz ruščine v francoščino. Člani tega združenja si prizadevajo za oblikovanje mednarodne organizacije *Rusofonija*, podobne Frankofoniji.

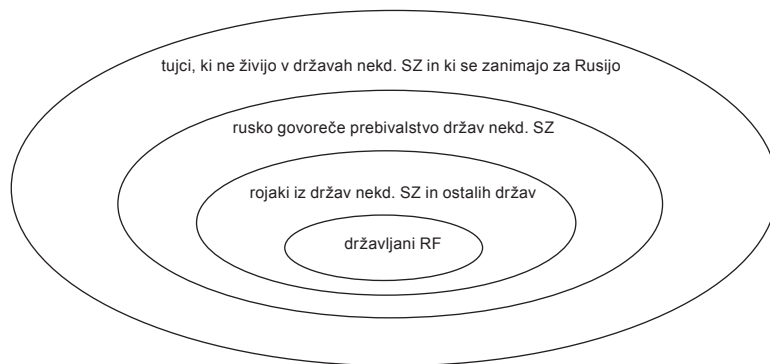
¹⁰ Leta 2007 (Leto ruskega jezika) je minister za zunanje zadeve Ruske federacije Sergej Lavrov na 11. kongresu Mednarodne zveze predavateljev ruskega jezika in literature dejal, da je ena izmed prioriternih vladnih nalog utrditev položaja ruskega jezika v svetu (<http://www.izbrannoe.ru/14052.html>). Poleg tega so bili s federalnim programom *Ruski jezik 2006–2010* uradno objavljeni njegovi cilji: ohranitev, okrepitev, razvoj in razširitev ruščine kot najpomembnejšega orodja za konsolidacijo ruske družbe, integracijo državljanov Skupnosti neodvisnih držav ter vstopa Rusije v svetovni ekonomski, politični, kulturni in izobraževalni prostor (http://www.programs-gov.ru/11_1.php). Oglad 28. 4. 2011.

npr. Vitalij Skrinnik in Tatjana Poloskova (ТИШКОВ 2007, ПОЛОСКОВА, СКРЫННИК 2010). Po njunem mnenju predstavlja ruski svet mrežno strukturo malih in večjih skupnosti, ki govorijo in mislijo po rusko, pripadnost ruskemu svetu pa opredeljujejo znanje ruskega jezika, poznavanje ruske kulture ter zanimanje za Rusijo.

Aktualizacija ideje se je odrazila tudi v politiki Ruske federacije, ki je potrebovala enoten in celovit pristop pri reševanju problematike diaspore in rusko jezičnih skupnosti.¹¹ Kot rezultat tega je bil z razglasom predsednika Ruske federacije 21. junija 2007 vzpostavljen sklad Ruski svet, čigar glavna naloga sta propagiranje in popularizacija ruskega jezika, končni cilj pa krepitev proruske moči v postsovjetskem prostoru.

Kot je zapisano na spletni strani sklada, ruski svet niso samo Rusi in rojaki iz tujine, temveč so to tudi tujci, ki govorijo rusko, se učijo ali predavajo ruski jezik, vsi tisti, ki se iskreno zanimajo za Rusijo, tisti, ki jim je mar za njeno prihodnost. Zaradi tega ima ruski svet multietnični, multiverski, multikulturni in geografsko segmentirani značaj.¹²

Tako široko pojmovanje ruskega sveta je mogoče pojasniti predvsem z dolgo zgodovino ruske diaspore. Običajno kot rusko diasporo označujejo izseljence iz Rusije in Sovjetske zveze pa tudi njihove neposredne potomce, ki sicer niso državljani Ruske federacije, so pa z Rusijo duhovno ali kulturno-etnično povezani. Zaradi dolge zgodovine priseljevanj in mešanih zakonov kot njihove posledice povezanost teh ali onih posameznikov z rusko diasporo ni odvisna od njihove nacionalne in etnične pripadnosti, medtem ko predstavlja ruski jezik učinkovito sredstvo za oblikovanje identitete ruskega sveta. Tako je mogoče na podlagi navedenih značilnosti ruskega sveta predstaviti njegovo strukturo na sledeči način:



Slika 1: Struktura ruskega sveta

Legenda:

SZ – Sovjetska zveza

RF – Ruska federacija

¹¹ Leta 2001 je na *Kongresu rojakov, živčih v tujini*, predsednik Ruske federacije Vladimir Putin povedal: »Pojem ruski svet že od nekdaj sega mnogo dlje od geografskih meja Rusije in celo mnogo dlje od meja ruskega etnosa. [...] Popolnoma sem prepričan, da nam kakršne koli težave, ki bi se utegnile pojaviti pred nami, ne morejo preprečiti, da se ne bi čutili in postali resnično enoten narod.«

¹² Spletna stran sklada *Ruski svet* <http://www.ruskiymir.ru/ruskiymir/ru/fund/about>. Ogled 17. 6. 2011.

Če je bistvo ruskega sveta v vzpostavitvi mrežne transdržavne in transnacionalne strukture, je lahko najučinkovitejši način za vzpostavitev take strukture svetovni splet, ki premaguje prostorske in časovne omejitve fizičnega sveta. Ob omembi propagandne funkcije runeta je E. Jacenko, predsednica sklada Dediščina Evrazije dejala: »Runet je neživ, a zelo učinkovit nosilec jezika. To območje domenske končnice .ru omogoča dostop do informacij in komunikacijo med vsemi uporabniki ne glede na njihovo državljanstvo ter tako širi rusko jezični prostor« (ЯЦЕНКО 2007).¹³

3 Runet kot način za vzpostavitev rusofonije

3.1 Runet in komunikativnost Rusov

Beseda runet je sestavljena iz besed .ru (mednarodna koda Rusije ali domenska končnica) in net (mreža). Ta termin nima enoznačne razlage, Wikipedija npr. navaja naslednje opredelitve runeta: 1) ruski internet (rusko jezične in rusko orientirane strani v vseh spletnih domenah); 2) strežniki v domenah рф, su, ru, am, az, by, ge, kg, kz, md, ua, ykp, uz; ruski del internetna; 3) internet v domeni .ru.¹⁴

Kakor koli že opredelimo to besedo, osrednja značilnost runeta ostaja jezik oz. njegova rusko jezičnost. Spletne strani runeta so v celoti ali pretežno v ruščini, runet oz. rusko jezični spletni viri pa se lahko nahajajo v kateri koli spletni domeni in njihovi strežniki so lahko fizično nameščeni kjer koli na svetu.

Analogno s tvorjenko runet so nastala poimenovanja tudi za nekatere druge spletne segmente, ki so povezani z državami nekdanje Sovjetske zveze. Tako se je za kazaški splet ustalilo poimenovanje *kaznet*, za beloruski *bajnet*, uzbekistanski *uznet*, za latvijski *latnet* itd. in tudi ta območja se delno vključujejo v runet, saj so v večji ali manjši meri rusko jezična.

Zahodni znanstveniki imenujejo runet čudež Rusije; kljub temu da se je Rusija vključila v informacijsko tekmo pozneje kot drugi, po hitrosti rasti števila uporabnikov spleta prekaša ostale evropske države. Leta 2000 je bil ruski indeks omreženosti le 2,1-odstoten, do leta 2011 pa je narasel že na 43 %.¹⁵ Leta 2010 se je Rusija po številu uporabnikov spleta uvrstila na deveto mesto in skoraj dohitela Francijo,¹⁶ po podatkih iz aprila 2010 pa je bilo v vsaj enem od spletnih socialnih omrežjih prijavljeno 92 % uporabnikov runeta.¹⁷ Pri tem je zanimivo, da so največja socialna omrežja v

¹³ Ta pristop je podoben konceptu Andersonove in Levyjeve *imaginarne skupnosti* (imagined communities) (ANDERSON 1991, LEVY 2001: 108). *Imaginarna skupnost* je skupnost ljudi, ki se med seboj ne poznajo, vendar vsi uporabljajo ene in iste informacije. B. Anderson uporabi pojem *imaginarna skupnost* pri fenomenu vznika narodov, ko pravi, da je bil vpliv časopisov na proces oblikovanja narodov velik zaradi tega, ker je en in isti časopis bralo tisoč ljudi, to pa je ustvarilo občutek pripadnosti eni skupnosti. Podobno naj bi funkcioniral tudi runet, s tem ko vzpostavlja enotni informacijski prostor za etnične Ruse ter za *rusko kulturne* uporabnike, ki živijo izven Ruske federacije.

¹⁴ Wikipedija. Runet (<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%F3%ED%E5%F2>). Ogled 14. 3. 2011.

¹⁵ <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>. Ogled 21. 4. 2011.

¹⁶ <http://www.internetworldstats.com/stats7.htm>. Ogled 21. 4. 2011.

¹⁷ Lenta.ru, ogled 21. 4. 2010. »V runetu našteji 160 milijonov poštnih računov«. <http://lenta.ru/news/2010/04/21/rif1/>. Ogled 11. 3. 2011.

runetu ruska omrežja – Vkontakte (Вконтакте – Vstiku) s 100 milijoni uporabniških računov in Odnoklassniki (Одноклассники – Sošolci) s 50 milijoni – in ne npr. Facebook kot drugje po svetu.

Da bi lahko razumeli vzroke za izjemno rast uporabe medmrežja v Rusiji, je treba upoštevati posebno komunikacijsko odprtost Rusov. Splet s svojo funkcijo svobodne, nehierarhične komunikacije v celoti ustreza miselnosti Rusov – zanje je namreč značilno stremljenje k svobodni, naravni, neposredni in odkriti komunikaciji. Po mnenju Marine Sidorove (Сидорова 2006: 25–30) je svetovni splet območje svobodne komunikacije, torej območje, ki je ruski komunikacijski zavesti zelo blizu – za rusko jezikovno osebnost sta namreč značilni sposobnost in težnja po določenem tipu svobodne komunikacije, ki se je v različnih razvojnih obdobjih ruske lingvokulturne skupnosti pojavljal v obliki različnih žanrov.¹⁸

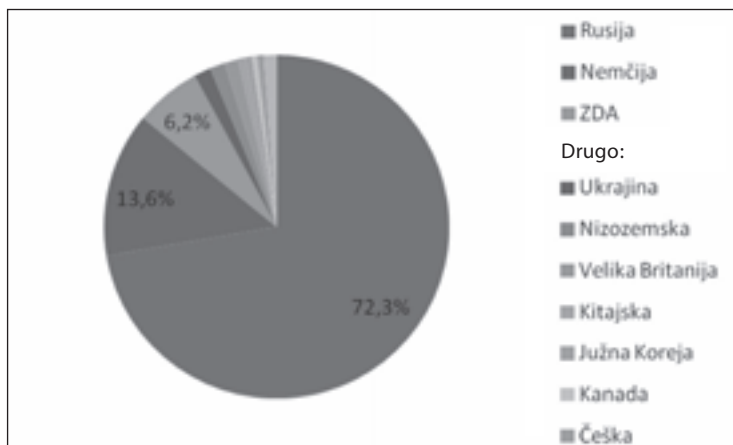
Ruskemu človeku je prav internet dal možnost, da se izrazi in komunicira: na forumih si ni mogoče samo izmenjevati informacij in klepetati o nepomembnih rečeh, temveč je mogoče tudi sestavljati kolektivna, malodane umetniška besedila. O povezavi med komunikacijsko naravo svetovnega spleta in rusko mentaliteto je razmišljal tudi znan bloger C. Lukjanenko na okrogli mizi, ki jo je organiziral sklad Ruski svet. Poudaril je, da je ruska blogosfera izjemno zanimiv fenomen, ker je v njej čutiti zelo močan vpliv Rusov, ki živijo v tujini, oz. preprosto rusko govorečih uporabnikov. Po njegovem mnenju so blogi prevzeli vlogo kuhinj iz sovjetskih časov, tj. prostora neformalne komunikacije.¹⁹ O zanimivi povezavi specifik interneta z ruskim socialno-kulturnim kontekstom, predvsem s specifikom kolektivnega, s t. i. sobornostjo, so pisali tudi zahodni znanstveniki (SCHMIDT et al. 2006, GORNY 2004, 2006), ki menijo, da internet v Rusiji ni več dojet kot nekaj, kar je prišlo z zahoda, temveč ga sprejemajo kot nekaj izvorno ruskega. Lastnosti interneta, kot so možnost neposrednega stika, nehierarhičnost, neformalnost in svobodna izmenjava informacij, v Rusiji dojemajo kot pozitivne ter kot popolnoma skladne z rusko mentaliteto.

Kot smo že omenili, runeta ne uporabljajo zgolj državljani Ruske federacije, temveč tudi etnični Rusi in rusko kulturni uporabniki iz različnih držav, kar otežuje pridobitev kakršnih koli točnih podatkov o številu njegovih uporabnikov. Kar se tiče geografske razširjenosti runeta, *RUgeomap* ponuja jasno sliko, ki je nastala na osnovi analize 3 milijonov strani z domensko končnico *.ru*. Spodnji graf prikazuje fizično namestitve strežnikov, na katerih so dostopne spletne strani z domensko končnico *.ru*.²⁰

¹⁸ Zmožnost in naklonjenost Rusov do svobodne komunikacije se kaže v salonskem klepetu (*chat*) 19. stoletja in v sovjetskem *kuhinjskem pogovoru* – klepet namreč zahteva določena znanja, poznavanje in upoštevanje pravil uglajenega vedenja ter taktnost. O kulturni pomembnosti žanra *kuhinjskega pogovora* govori dejstvo, da se ta žanr aktivno prenaša v tiskane medije kot posebna rubrika (v vsebinah, kot so npr. *pogovori z zanimivimi ljudmi pri njih doma*) ter kot posebni tip oddaje tudi na radio in televizijo. *Pogovor v kuhinji* živi tudi v spletnih klepetalnica in forumih v vsem postsovjetskem prostoru (Сидорова 2006: 25–26).

¹⁹ <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/analytics/tables/news0002.html>. Ogled 9. 9. 2011.

²⁰ Zemljevid runeta (<http://www.rugeomap.ru/>). Ogled 21. 3. 2011.



Slika 2: Porazdelitev spletnih strani z domensko končnico .ru po državah

Iz grafa je razvidno, da 72 % strani z domensko končnico *.ru* gostuje na ruskih strežnikih, 13,6 % na nemških, 6,2 % na ameriških in 1,6 % na ukrajinskih – v teh državah tudi živi ogromno število ruskih izseljencev. Postavlja se vprašanje, zakaj med navedenimi državami ni srednjeazijskih držav. Kot smo že zapisali, se zdi, da runet obstaja predvsem kot rusko jezični segment interneta, ki ni omejen z domensko končnico *.ru*. V srednjeazijskih državah je stopnja razvoja interneta nižja in s tem je manjše tudi število registriranih strani, pa še te večinoma uporabljajo lokalne domenske končnice, zato je na podlagi zgolj tega grafa težko razpravljati o stopnji povezanosti prebivalstva postsovjetskih držav z runetom.

3.2 Prodiranje runeta onkraj meja Ruske federacije

Čeprav do sedaj še ni bila opravljena sistematična, obsežna analiza o uporabi runeta v postsovjetskem prostoru, pa vendar lahko domnevamo, da imajo glavno vlogo pri širitvi runeta rusko jezični spletni mediji, družabna omrežja in iskalniki. Po podatkih iz januarja 2011 so izmed tujih rusko jezičnih medijev najaktivnejši spletni mediji iz Ukrajine, Kavkaza in pribaltskih držav, izmed držav nečlanic nekdanje Sovjetske zveze pa izraelski rusko jezični spletni mediji.²¹ Glede na stanje iz leta 2009 je med uporabniki iz Skupnosti neodvisnih držav, ki do spleta dostopajo preko mobilnih naprav, med iskalniki najpopularnejši Jandeks (Яндекс), med spletnimi servisi pa Vkontakte. Na seznamu desetih najbolj obiskanih spletnih mest z dostopom preko mobilnih naprav pripada prvih pet rusko jezičnim spletnim mestom z domensko končnico *.ru*.²²

²¹ Mediasfera runeta. September 2010–januar 2011.

http://company.yandex.ru/facts/researches/yandex_on_internet_media_spring_2011.xml. Ogled 21. 8. 2011.

²² IT News (26. 3. 2009) – »V Skupnosti neodvisnih držav uporabniki, ki dostopajo do spleta preko mobilnih naprav, dajejo prednost Jandeksu in Vkontakte.« (<http://itnews.com.ua/47557.html>). Ogled 11. 9. 2011.

Predvsem družabno omrežje Vkontakte – ruska različica Facebooka – je po podatkih Alexa Internet tretje najbolj obiskano spletno mesto v Rusiji, drugo v Ukrajini in Belorusiji, četrto v Kazahstanu in 38. na svetu, pa tudi sicer ima to omrežje vodilno vlogo v vseh sferah, povezanih s spletno komunikacijo: vsakodnevno se na tem spletnem mestu odpre več kot 2 milijardi strani, kar je več kot v vseh ostalih velikih spletiščih v Skupnosti neodvisnih držav skupaj. Vkontakte je torej najpopularnejša oblika komunikacije, hkrati pa tudi največji servis za gostovanje foto, avdio in video vsebin v Skupnosti neodvisnih držav.²³ Tako runet omogoča dostop do informacij in bogatih vsebin ter predstavlja komunikacijsko platformo v ruskem jeziku.

Predvsem za izseljence, ki imajo zaradi večjih razdalj težave z ohranjanjem identitete in stika z domovino, predstavlja runet možni digitalni prostor za oblikovanje ruske identitete. Pravzaprav je bil runet od vsega začetka prostor druženja rojakov iz tujine. Robert Saunders imenuje obiskovalce runeta Kiberrusi (cyberrussians) in za te, ki živijo v novoustanovljenih državah, pravi, da je prav kibernetični prostor tisti, ki jim omogoča, da se izognejo nacionalno-lingvistični klavstrofobiji, hkrati pa je ruščina v kibernetičnem prostoru bolj zaželeno zato, ker se v tem jeziku objavlja velika večina gradiva. Ko se Kiberrus pojavi na spletu, ni več predstavnik manjšine v mali državi, temveč postane del velike zgodovinske skupnosti. Pogost izraz *naš runet* lepo oriše relativno zaprtost runeta in odnos, ki ga ima diaspora do njega (SCHMIDT 2006: 14). Na spletu so se tako pojavili različni izseljenski spletni portali in blogi z bolj ali manj jasno izraženim nacionalističnim značajem, kot so npr. spletna stran Instituta ruskih izseljencev (Институт Русского зарубежья) Rusija in rojaki (Россия и соотечественники) (<http://www.russkie.org>), Russian-Word-info (<http://www.russian-world.info/russkie-obshchiny>) in Vesoljna zveza Rusov (Всемирный союз русских) (<http://vsr.land.ru/>). Te strani ponujajo informacije o ruskih skupnostih, ki živijo v tujini, o ruskem jeziku, kulturi, zgodovini, tradicijah ter tujih rusko jezičnih medijih in s tem imajo ti spletni viri možnost, da povežejo ruske izseljence s kulturnim, družbenim in političnim življenjem Ruske federacije in jim ustvarijo občutek pripadnosti ruskemu svetu.

Kot smo že omenili, so uporabniki runeta tudi t. i. *rusko kulturni* uporabniki, tj. rusko govoreče prebivalstvo nekdanjih članic Sovjetske zveze. Po podatkih raziskave, ki jo je leta 2007 opravil sklad Dediščina Evrazije v mnogih nekdanjih sovjetskih republikah, velika večina prebivalstva v teh državah govori rusko bodisi aktivno bodisi pasivno ter uporablja ruščino v družinskem krogu, na delovnem mestu in v procesu izobraževanja (ГАВРИЛОВ и др. 2008).²⁴

²³ <http://vkontaktehit.ru/o-vkontakte.html>. Ogled 13. 9. 2011.

²⁴ V Kazahstanu je npr. število *kulturno ruskih* skorajda izenačeno s številom avtohtonih prebivalcev. Zanimivo je tudi dejstvo, da v Kazahstanu govorita rusko dve tretjini mestnega prebivalstva (UFFELMANN 2011: 175).

	Ocena deleža prebivalstva, ki aktivno obvlada ruski jezik (v %)	Ocena stopnje uporabe ruskega jezika v družini, v službenem in izobraževalnem okolju (v %)
Belorusija	77	67
Ukrajina	65	38
Kazahstan	63	46
Latvija	55	29
Moldavija	50	19
Kirgizistan	38	22
Estonija	35	25
Armenija	30	2
Tadžikistan	28	7
Gruzija	27	1
Azerbajdžan	26	5
Litva	20	3

Tabela 1: Ocena stopnje obvladanja ruskega jezika pri prebivalcih nekdanjih sovjetskih republik in razprostranjenost ruskega jezika

Na območju nekdanjih sovjetskih republik ostajajo rusko jezični mediji še vedno priljubljeni in precej velik del prebivalstva teh držav gleda pretežno rusko televizijo. Po mnenju znanstvenikov ruski mediji, predvsem televizija, z nastopom 21. stoletja spet aktivno vstopajo v postsovjetski prostor in povečujejo kulturno hegemonijo Rusije (RANTANEN 2002). Danes predstavljajo redni ali občasni gledalci ruske televizije skoraj polovico vsega odraslega prebivalstva nekdanjih sovjetskih republik, vključno z Estonijo, Armenijo, Tadžikistanom, Gruzijo, Azerbajdžanom in Litvo, kjer je raven znanja ruščine precej nizka (ГАВРИЛОВ и др. 2008).

Velik delež prebivalcev, ki obvlada rusko, in njihovo zanimanje za rusko množično kulturo omogočata runetu pri pridobivanju uporabnikov v tej regiji privilegiran položaj. Poleg tega nacionalni spletni segmenti srednjeazijskih držav po tehničnih možnostih, vsebinah in po številu uporabnikov močno zaostajajo za runetom, ki omogoča širok dostop do ogromnega števila tekstov množične kulture; z RuTuba je npr. mogoče prenašati glasbo ali si izmenjevati video posnetke (UFFELMANN 2011: 176).

Aktivna uporaba spleta je v neki državi odvisna tudi od stopnje njegove razvisti, ta pa se po nekdanjih sovjetskih republikah močno razlikuje. Tako imajo npr. največji delež uporabnikov spleta glede na celotno prebivalstvo baltske države, kjer internet uporablja 60 % ljudi. Tem sledijo Belorusija, Azerbajdžan, Rusija, Kirgizistan, Kazahstan in Ukrajina, kjer je delež uporabnikov spleta od 35- do 45-odstoten, najnižji delež pa imajo Turkmenistan, Armenija in Tadžikistan, kjer ima dostop do spleta manj kot 10 % prebivalstva.²⁵

Tukaj navajamo še konkretno statistiko po posamezni državi na osnovi podatkov, pridobljenih v posameznih raziskavah, ter na osnovi novic in lastnih analiz. V Be-

²⁵ Plus.It (7. 1. 2011), »IT-novice iz sveta: število uporabnikov spleta je v državah Skupnosti neodvisnih držav naraslo na 102 milijona ljudi.« Oglad 15. 9. 2011.

lorusiji, Kazahstanu in v Ukrajini, kjer sta raven znanja ruskega jezika in aktivnost rusko jezičnih spletnih medijev visoki, imajo rusko jezične spletne strani dominantni položaj. V Kazahstanu se 90 % vseh spletnih strani ustvari v ruščini.²⁶ V Ukrajini so bile leta 2011 najbolj priljubljene strani Vkontakte, Google, Mail.ru, Jandeks in Odnoklassniki,²⁷ hkrati pa se danes v mnogih nekdanjih sovjetskih republikah tudi na spletnih straneh državnih institucij uporabljata nacionalni in ruski jezik, ponekod še angleški.

V pribaltskih državah se raven znanja ruščine močno razlikuje in hkrati s tem je različna tudi vloga runeta v posamezni državi. V Latviji, kjer je raven znanja ruščine višja kot v ostalih dveh pribaltskih državah, ponuja 18 od 20 najbolj priljubljenih virov latneta – po podatkih Top.lv – informacije tako v ruskem kot tudi v latvijskem jeziku.²⁸ Zasebni informacijski in komercialni portali ter socialna omrežja, kot so npr. DELFI (<http://www.delfi.lv/>), TVNET (<http://www.tvnet.lv/>) in ONE (<http://www.one.lv/>), prav tako ponujajo rusko in latvijsko različico. Po drugi strani pa ruskih različic pogosto ni na mnogih straneh državnih institucij in podjetij, saj morajo ti v skladu z zakonom o državnem jeziku posredovati informacije samo v latvijskem jeziku. Tudi v Estoniji obstaja okrog pet informativnih virov v ruskem jeziku, medtem ko je v Litvi situacija nekoliko slabša; tam živi manj Rusov in tudi raven znanja ruščine je v tej državi najnižja.

V Kirgizistanu imajo po stanju iz leta 2004 na lokalnem trgu največji delež ruski iskalniki (50,6 %), tem sledijo lokalni s 23,7 %, nato pa s precej nižjim odstotkom anglojezični. Iskalniki drugih članic Skupnosti neodvisnih držav pri uporabnikih niso priljubljeni (АЛЕКСАНДРОВ 2004). Zanimivo je, da se na kirgizistanski vladni spletni strani (<http://www.gov.kg/>) in na Državnem informacijskem portalu (<http://www.welcome.kg/>) uporablja zgolj ruščina.

V Uzbekistanu imajo – tako kot v drugih državah – spletne strani številnih državnih institucij več različic: nacionalno, rusko in angleško, medtem ko je mogoče na strani mednarodne informacijske agencije Fergana (Фергана), ki predstavlja najbolj priljubljen informacijski vir o življenju srednjeazijskih držav članic nekdanje Sovjetske zveze, dobiti informacije v štirih jezikih: uzbekistanskem, ruskem, angleškem in francoskem, izvirna stran pa je rusko jezična (<http://www.fergananews.com/index.php>).

V Tadžikistanu in Turkmenistanu je, kot že rečeno, internet razvit zelo slabo – danes je v Tadžikistanu registriranih deset informacijskih agencij in centrov, od katerih sta najpomembnejša Hovar (Ховар) (<http://www.khovar.tj/rus/>) in Asia Plus (<http://news.tj/ru>), ki objavljata besedila v nacionalnem, ruskem in angleškem jeziku. V Turkmenistanu, kjer uporablja splet zgolj 1,6 % prebivalstva, večina spletnih strani državnih institucij, pomembnejših medijev in družbenih

²⁶ Ria Novice (5. 12. 2006). »V Moskvi je potekala mednarodna Konferenca rusko jezičnih spletnih strani držav Skupnosti neodvisnih držav in baltskih držav.« (<http://www.moldova.ru/index.php?tabName=articles&owner=44&id=1593>). Ogled 22. 8. 2011.

²⁷ Poltava.info (19. 8. 2011). »Lestvica najbolj priljubljenih spletnih strani v Ukrajini.« (<http://poltava.info/news/hi-tech/market/2011/08/19/14-16-52/Reiting-samyh-populjarnyh-saitov-v-Ukraine.htm>). Ogled 16. 9. 2011.

²⁸ Top.lv, (<http://www.top.lv/?q=Oj5DKUlaVnY3Rz9YSIJSgWQTXUVTVtEtHRlxHHw==&date=20110703>). Ogled 28. 7. 2011.

organizacij objavlja besedila samo v ruščini ali še v turkmenskem in angleškem jeziku.²⁹

Na splošno je – ne glede na določen dvom o popolni zanesljivosti teh podatkov – težko zanikati dejstvo, da se je runet v zadnjih desetih letih spremenil v izjemen informacijski, komunikacijski in kulturni prostor, ki ima vodilno vlogo vsaj v srednjeazijskih državah nekdanje Sovjetske zveze. Pa bo obdržal ta status in priljubljenost tudi v prihodnje?

4 Perspektive ruščine v runetu

Na podlagi že navedenega lahko ugotovimo, da runet vsaj v tem trenutku deluje kot enotni rusko jezični informacijski, kulturni in komunikacijski prostor na post-sovjetskem območju, da predstavlja nekakšno virtualno Sovjetsko zvezo. Ruska federacija, ki je zaznala to dejstvo, si na različne načine prizadeva, da bi splet obarvala čim bolj rusko in privabila v runet čim več uporabnikov. Med ukrepi za rusifikacijo spleta je treba omeniti cirilizacijo domen. Rusija je prva država, ki je dobila pravico, da v zapisu domenskih naslovov uporabi svoj nacionalni jezik, zato se trenutno aktivno ukvarja s cirilizacijo domen.³⁰ V sklop prizadevanj za rusifikacijo spleta sodi tudi Teden ruskega interneta, ki ga pod okriljem Ministrstva za komunikacije in množične medije Ruske federacije organizirajo vsako leto in v okviru katerega poteka konferenca tujih rusko jezičnih spletnih strani pod pomenljivim geslom Internet – območje ruskega jezika. Na dogodku vsako leto poleg nacionalne Nagrade runeta podeljujejo tudi nagrado Runet onkraj meja Rusije za doprinos k razvoju ruskega segmenta interneta v tujini. Vlada Ruske federacije se trudi podpirati tuje elektronske rusko jezične medije in spletne strani ruskega izseljenstva s politiko pomoči rojakom, živečih v tujini. Temu cilju so namenjeni zvezni ciljni programi Ruski jezik (2006–2010) in Ruski jezik (2011–2015), Ruski svet in Russodelovanje (Россотрудничество) Ministrstva za zunanje zadeve Ruske federacije.

Pa bo runet tudi v prihodnje tako privlačen za uporabnike? Lahko runet postane virtualna rusofonija, ki bi združevala vse rusko govoreče ne glede na njihovo nacionalnost in kraj bivanja, in bi s tem širila območje delovanja ruskega jezika? O tem imajo strokovnjaki popolnoma nasprotujoča si mnenja. Januarja 2011 je na temo Kdaj bo razpadel runet? potekala okrogla miza, v okviru katere so nekateri udeleženci trdili, da bo v prihodnje v primeru, da bo ruski jezik izrinjen iz postsovjetskega prostora, vloga runeta začela upadati. Drugi so nasprotno prepričani, da je

²⁹ Npr., spletne strani *Turkmenistanske akademije znanosti* (<http://www.science.gov.tm/>), *Zlatega veka* (zveze novinarjev Turkmenistana) (<http://www.turkmenistan.gov.tm/>) in *Zveze žensk Turkmenistana* (<http://www.nt-ene.gov.tm/>) so v osnovi rusko jezične.

³⁰ Po mnenju vrste znanstvenikov bodo prizadevanja vlade Ruske federacije za rusifikacijo spleta na koncu oblikovala nacionalno kiber območje in vzpostavila državni nadzor nad pretokom informacij v spletu in runetu, ki je že tako ali tako dovolj izoliran in zaprt (ASMOLOV 2010, GORHAM 2011: 38–39). Svojevrstna ruskost runeta (»Russianness« of the Runet) je v tem, da ima ta za razliko od drugih anglejezičnih spleto, ki temeljijo na storitvah priljubljenih aplikacij Google, Yahoo in Hotmail, samozadostno jezikovno in kulturno okolje s skrbno pripravljenimi in močno priljubljenimi iskalniki, spletnimi portali, socialnimi omrežji in brezplačnimi storitvami elektronske pošte (JULIEN N. 2011, DEIBERT et al. 2010: 19).

ruski jezik na območju nekdanje Sovjetske zveze še vedno jezik mednacionalne komunikacije; ruska socialna omrežja namreč utrjujejo rusko jezični avditorij, zato bo runet na območju Skupnosti neodvisnih držav ostal uporabna in koristna platforma za komunikacijo.³¹

Menimo, da je treba pri oceni perspektiv ruskega jezika v runetu izhajati iz dveh premislekov.

Prvič, izbor tega ali onega spletnega jezikovnega segmenta ni toliko odvisen od uradne jezikovne politike kot od ravni znanja jezika in od osebnih komunikacijskih, interaktivnih in ekonomskih ciljev uporabnikov spleta. V tem trenutku mnogi ruski rojaki in prebivalci postsovjetskih držav uporabljajo runet, ker dovolj dobro obvladajo ruski jezik, pa tudi ker runet ustreza njihovim individualnim ciljem; starejša generacija izseljencev je našla v runetu prostor za druženja, prostor, v katerem vzpostavljajo virtualne stike in vsaj delno ponovno vzpostavljajo okrnjeno nacionalno identiteto; ruščina namreč v postsovjetski regiji funkcionira kot *lingua franca* in zato je v spletu znanje ruščine pomembnejše kot znanje nacionalnega ali angleškega jezika. Hkrati je runet vabljev tudi zaradi bogatega izbora vsebin.

Seveda pa se lahko s spremembo jezikovne slike te regije spremeni tudi odnos do runeta. Pričakovati je, da se bo v postsovjetskih državah sčasoma razširila uporaba nacionalnih državnih jezikov ter da se bo povečala tudi raven znanja angleščine. V povezavi s to spremembo jezikovnih smernic se razvija tudi nacionalni segment interneta, uporabniki iz teh držav pa čedalje pogosteje obiskujejo tudi anglejezične spletne strani iz različnih razlogov – da izboljšujejo znanje angleščine, vzpostavljajo neposredni stik z globalnim svetom in s sodobno množično kulturo, iščejo zaposlitvene možnosti in oblikujejo širše nadnacionalne ekonomske vezi.

Drugič, obstaja določen dvom o tem, ali lahko ruščina krepi pozitivno podobo Rusije. Seveda je jezik najbolj bistven nosilec kulture nekega naroda, v našem primeru pa ruščina pogosto spremlja imperialistične asociacije, saj je bila v sovjetskih časih edino univerzalno komunikacijsko sredstvo. Prav zaradi tega so takoj po razpadu Sovjetske zveze skoraj vse postsovjetske države začele izvajati jezikovne reforme, s katerimi so omejile rabo ruščine. Kakršni koli poskusi manipulacije Ruske federacije z internetom z namenom, da bi povečala priljubljenost ruščine, vzbudijo pri starejšem prebivalstvu postsovjetskih držav imperialistične asociacije na propagandno funkcijo sovjetskih medijev, zato narašča strah o runetu kot kiberimperiju (UFFELMANN 2011: 178).

Po našem mnenju tako obstaja večja verjetnost, da bo ruščina v spletu sledila angleščini; v začetni fazi razvoja interneta v postsovjetskih državah je imela oz. ima ruščina dominantno vlogo v tej regiji, kasneje pa lahko ta pozicija oslabi zaradi spremembe jezikovnih teženj mladih, njihove usmerjenosti v zahodno kulturo in zaradi strahu pred kiberimperialistično naravo runeta. Mogoče je, da bosta v območju runeta poleg Rusije dlje kot druge države ostali dve slovanski – Ukrajina in Belorusija.

Nadaljnjo usodo runeta in ruskega jezika v njem bo pokazal čas. Na vsak način pa lahko runet kot enotni informacijski in komunikacijski prostor živi, dokler bo obstajalo veliko število rusko govorečih v tujini, ki jih bo runet privlačil zaradi

³¹ Planet medijev (21. 2. 2011), »Kdaj bo razpadel runet?« (<http://planetasmi.ru/blogi/comments/4966.html>). Ogléd 10. 9. 2011.

pomembnih elektronskih medijev, iskalnikov, socialnih omrežij, blogov, dokler bo vse to motiviralo ljudi za učenje ruščine in dokler, kar je najpomembneje, bo Rusija ostajala privlačna in močna dežela v regiji in v svetu nasploh.

Iz ruščine prevedla *Darja Markoja*.

VIRI IN LITERATURA

- Д. А. АЛЕКСАНДРОВ, 2004: Русский язык в информационном пространстве СНГ. *Новая Евразия: Россия и страны ближнего зарубежья*. No. 15.
- B. ANDERSON, 1991: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread Information*. London.
- А. Л. АРЕФЬЕВ, 2006: Сколько людей говорят и будут говорить по-русски? *Демоскоп Weekly* 251–252 (19. 6.–20. 8. 2006). (<http://demoscope.ru/weekly/2006/0251/tema05.php>). Ogled 10. 2. 2011.
- G. ASMOLOV, 2010: From Sovereign Democracy to Sovereign Internet? *Global Voices Online*. (<http://globalvoicesonline.org/2010/06/13/russia-from-sovereign-democracy-to-sovereign-internet/>). Ogled 5. 4. 2011.
- М. БОРОЗДИН, 2010: Русофония - один из путей спасения русского языка. *Полум. Ру*. (18. 8. 2010). (<http://politclub.info/?p=516>). Ogled 13. 3. 2011.
- D. CRYSTAL, 2001: *Language and the Internet*. Cambridge University Press.
- R. DEIBERT, J. PALFRAY, R. ROHOZINSKI, J. ZITTRAIN, 2010: *Access controlled: The Shaping of Power, Rights and Rules in Cyberspace*. Cambridge. MIT Press.
- B. ETHING et al., 2010: *Public Discourse on the Russian Blogosphere: Mapping Runet Politics and Mobilization*. Harvard University, Berkman Center for Internet & Society.
- К. А. ГАВРИЛОВ, Е. В. КОЗИЕВСКАЯ, Е. Б. ЯЦЕНКО, 2008: Русский язык на постсоветских просторах. *Демоскоп Weekly* 329–330 (14. 4.–27. 4. 2008). (<http://www.demoscope.ru/weekly/2008/0329/tema02.php>). Ogled 5. 2. 2011.
- М. ГЕФТЕР, 1995: Мир миров: российский зачин. *Русский архипелаг*. (http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/history95-97/gefter-zachin/). Ogled 6. 7. 2011.
- M. GORHAM, 2011: Virtual Rusophonia: Language Policy as Soft Power in the New Media Age. *Digital icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media* 5 (<http://www.digitalicons.org/issue05/files/2011/05/Gorham-5-2.pdf>). Ogled 11. 9. 2011.
- E. GORNY, 2004: Russian LiveJournal: National specifics in the development of a virtual community, Version 1.0. *Russian Cyberspace Project*. (http://www.ruhr-uni-bochum.de/russ-cyb/library/texts/en/gorny_rl_j_2.htm). Ogled 11. 9. 2011.
- E. GORNY, 2006: *A Creative History of the Russian Internet*. Dissertation of Doctor of Philosophy. London University.

- И. И. ХАЛЕЕВА, 2006: Лингвистическая безопасность России. *Вестник Российской Академии Наук*. Том 76/2.
- В. Н. ИЛьяШЕВИЧ, 2001: Русскость и русофония. *Завтра* 569. (<http://www.zavtra.ru/denlit/069/41.html>). Ogled 5. 2. 2011.
- T. KASTUEVA-JEAN, 2010: Soft power russe: discourse, outils, impact. *Russie. Nei. Reports* 5. IFRI-Bruxelles. Russia/NIS Center.
- P. LÉVY, 2001: *Cyberculture*, translated by Robert Bononno. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- J. НОСЕТТИ, 2011: Digital Kremlin. Power and the Internet in Russia. *Russie. Nei. Visions* 59. IFRI-Bruxelles. Russia/NIS Center.
- A. О. ОРУСБАЕВ, 2007: Статус и назначение русского языка в интеграционных процессах стран Содружества. *Русский язык за рубежом* 1. Москва.
- Ш. ПАВЛОВ, 2004: Русский мир: история и История. *Со-Общение* 4. (http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/histori2004/shirhan-russmir/). Ogled 15. 8. 2011.
- A. PAVLENKO, 2008: Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. *Bilingual Education and Bilingualism* 11/3-4. Nos. 3&4.
- Г. ПАВЛОВСКИЙ, С. ЧЕРНЫШЕВ, 1997: К возобновлению русского. *Русский журнал*. (<http://old.russ.ru/journal/dsp/97-07-14/pav-che.htm>). Ogled 27. 3. 2011.
- T. ПОЛОСКОВА, В. СКРЫННИК, 2010: Русский мир: мифы и реалии. *Русский проект*. (<http://rusproekt.org/2010/12/24/ruskiy-mir-mify-i-realii/>). Ogled 13. 3. 2011.
- K. ПРИВАЛОВ, 1997: Зарубежный опыт: французы спасают свой язык. *Российские вести*. (27. 8. 1997).
- T. RANTANEN, 2002: *The Global and the National: Media and Communications in Post-Communist Russia*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- R. SAUNDERS, 2004: Национальность: киберрусские. *Россия в глобальной политике* 4. (http://www.globalaffairs.ru/number/n_3549). Ogled 10. 9. 2011.
- R. SAUNDERS, 2006: Denationalized digerati in the virtual near abroad: The internet's paradoxical impact on national identity among minority Russians. *Global Media and Communication* 2/1. 43–69.
- R. SAUNDERS, 2009: Writing the Second World: The Geopolitics of Information and Communications Technology in Post Totalitarian Eurasia. *Russian Cyberspace* 1/1. (<http://www.russian-cyberspace.com/issue1/robert-saunders.php?lng=English>). Ogled 17. 9. 2011.
- H. SCHMIDT, K. TEUBENER, 2006: »Our RuNet«? *Cultural Identity and Media Usage. Control + Shift: Public and Private Usages of the Russian Internet*, edited by Henrike Schmidt, Katy Teubener and Natalja Konradova. Norderstedt: Books on Demand.

- М. Ю. СИДОРОВА, 2006: *Интернет-лингвистика: русский язык, межличностное общение*. Москва.
- В. СИРОТКИН, С. СЕМЕНОВ, 2004: Русофония и франкофония: что французам здорово, то и русским может быть впрок. *Литературная газета*. (http://www.ruskline.ru/monitoring_smi/2004/02/02/rusofoniya_i_frankofoniya/). Ogled 4. 3. 2011.
- А. И. СОЛЖЕНИЦЫН, 1994: Русский вопрос к концу XX-го века. *Новый мир* 7. (http://magazines.russ.ru/novyi_mi/1994/7/solgen.html). Ogled 25. 2. 2011.
- П. ЩЕДРОВИЦКИЙ, 2000: Русский мир и Транснациональное русское. *Русский журнал*. (http://old.russ.ru/politics/meta/20000302_schedr.html). Ogled 14. 9. 2011.
- В. В. ЩЕУЛИН, 2008: Реализация государственной политики по поддержанию статуса русского языка как государственного языка России. *Журнал Росси*. Вып.1.
- В. А. ТИШКОВ, 2007: Русский мир: смысл и стратегия. *Стратегия России* 7. (http://www.fondedin.ru/sr/new/fullnews.php?subaction=showfull&id=1185274651&archive=1185275035&start_from=&ucat=14&). Ogled 17. 4. 2011.
- D. UFFELMANN, 2011: Post-Russian Eurasia and the proto-Eurasian usage of the Runet in Kazakhstan: A plea for a cyberlinguistic turn in area studies. *Journal of Eurasian Studies* 2/2. Seoul: Hanyang University.
- С. УРАЛОВ, С. МИХЕЕВ, 2008: На грани первого срыва. *Профиль* 36/591. (<http://www.profile.ru/items/?item=27133>). Ogled 4. 3. 2011.
- А. ЯШИНА, 2010: *Русский язык как фактор региональной стабильности постсоветского пространства*. (<http://image-of-russia.livejournal.com/79058.html>). Ogled 3. 5. 2011.
- Е. Б. ЯЦЕНКО, 2007: Геополитический потенциал русского мира. Почему язык снова становится надеждой и опорой? *Независимая газета*. (http://www.ng.ru/scenario/2007-05-29/11_hope.html). Ogled 10. 3. 2011.

SUMMARY

The Internet has affected all areas of human existence, including language. How has then the Internet impacted the status of Russian language, whose functional sphere has been gradually diminishing, particularly in the Post-Soviet countries? With the intention of promoting Russian, the concepts of “Russophony” and “Russian World” have emerged in Russia. Both derive from the effort to create a supragovernmental and supranational network structure that would unite all Russian speakers and those who are interested in the Russian culture, regardless of their nationality. To create such a network structure, Russia recently turned to the possibilities of the Internet, i.e., its exterritorial nature, stability, and accessibility. Today the reach of Runet (Russian-language internet) stretches well beyond the borders of Russian Federation, including Post-Soviet countries and countries with a substantial Russophone population and/or Russian diaspora.

This raises the question to what extent Runet really contributes to the promotion of Russian language by establishing Russophony, which is intended to connect all Russian-speaking people regardless of their nationality or place of residence. The article focuses on the answer to this question, i.e., it discusses the concepts of Russophony and Russian World, analyzes the relationship between the development of internet in Russia and communicative behavior of Russians, and examines current expansion of Runet across the borders of Russian federation, particularly in the neighboring countries, i.e., the prospects of Runet and Russian language.

UDK 821.111.09Steinbeck J.:811.111'276=163.6

Danica Čerče

Ekonomška fakulteta Univerze v Ljubljani

(NE)PREVEDLJIVOST POGOVORNEGA JEZIKA V DELIH
JOHNA STEINBECKA

Pričujoči prispevek se ukvarja s predstavitvijo prevajalčevih zagat pri izbiri ustreznega slovenskega ekvivalenta Steinbeckovemu barvitemu pogovornemu jeziku. Razprava se osredotoča na avtoričin nedavni prevod Steinbeckovega romana *Of Mice and Men* (*O miših in ljudeh*, 2007) in ob osvetlitvi njenih pristopov k tematiki in prevajalskih izborov ponuja nekaj predlogov, ki bi utegnili koristiti drugim prevajalcem pri soočenju s problemom prenosa govorjenega angleškega jezika v ciljni slovenski jezik in kulturo.

Ključne besede: izvirnik, slogovno zaznamovano besedilo, prevodno besedilo, ustreznost prevoda, knjižni in pogovorni jezik, *Of Mice and Men*, *O miših in ljudeh*

The article discusses a translator's dilemmas in finding an adequate equivalent to Steinbeck's colorful colloquial language. The discussion focuses on the author's recent translation of Steinbeck's novel *Of Mice and Men* (*O miših in ljudeh*, 2007) and, in the process of illuminating her approaches to the topic and her translation choices, proposes some solutions that might prove beneficial to other translators facing the problem of how to translate spoken English into the target Slovene language and culture.

Keywords: original, stylistically marked text, translated text, appropriateness of translation, standard and colloquial language, *Of Mice and Men*, *O miših in ljudeh*

Kot jezikoslovka druge usmeritve imam na področju slovenskega jezikovnega sistema in rabe omejene izkušnje, vseeno pa sem si v *Pripovedništvu Johna Steinbecka* (2006) dovolila zapisati, da bi bilo nekaterim Steinbeckovim umetninam, zlasti romanoma *In Dubious Battle* (*Negotova bitka*) in *Of Mice and Men* (*Ljudje in miši*), vsekakor potrebno omogočiti ponovno predstavitev v slovenščini. To ne utemeljujem samo z njuno občečloveško aktualnostjo, ampak predvsem z dejstvom, da obe prevodni izdaji izpred šestdesetih let potrebujeta kar lepo število izboljšav, da bi izpolnjevali svoje umetniško poslanstvo (ČERČE 2006: 282). Do neke mere sem za to poskrbela kar sama, ko sem naslednje leto za Mariborsko literarno družbo ponovno prevedla roman *Of Mice and Men*, ki je tokrat izšel pod naslovom *O miših in ljudeh*. Pri tem mi je bil v veliko pomoč France Žagar, ki je poskrbel, da se je prevod približal slovenski jezikovni resničnosti.

Ena izmed zelo opaznih lastnosti literarnega opusa ameriškega nobelovca Johna Steinbecka je skladnost jezikovnega izraza z vsebino. Ta je še zlasti izrazita v delih z delavsko-kmečko tematiko: junaki se sporazumevajo v jeziku nižje pogovornih leg, ki se spretno prepleta s knjižno angleščino. Zaradi slednjega ni nenavadno, da ob izidu Steinbeckovega prvega romana iz delavsko-kmečkega okolja, *In Dubious Battle* (1936), bralci niso bili presenečeni samo zaradi vsebine, ampak tudi zaradi je-

zikovne podobe besedila.¹ Pisatelj je namreč do takšne mere posnemal jezikovni slog sezonskih delavcev, da je bilo sporazumevanje junakov kar najbolj podobno živemu govoru. Zaradi številnih kletvic, zmerljivk, slengizmov in namernega kršenja ustaljenih vzorcev jezikovnega vedenja se je govornica romanesknih oseb zdela celo Steinbecku nekoliko preveč »sočna za ženske klube«, kljub temu pa je roman izšel brez jezikovnih olupšav (STEINBECK, WALLSTEN 1975: 105). Puritanskim kritikom, ki so se zmrdovali nad predrznostjo njegovega realističnega jezika, je Steinbeck odgovarjal takole: »Če delavcu odvzameš kletvico, je molčeč. [...] Če bi poskušali to govornico očistiti, bi jo naredili togo, nenaravno in osiromašeno« (BENSON 1990: 315).

Natančno posnemanje načina izražanja stavkajočih agrarnih delavcev, ki si ga je pisatelj pridobil s poglobljenim študijem splošnih značilnosti in narečnih posebnosti njihovega govora, je nespregledljiva stalnica vseh del iz pisateljevega ustvarjalnega vrha, v katerem je slikal življenje preprostega kmečkega človeka. Pisateljev motiv za takšen zapis pa se je ujema z motivom enega izmed obeh komunističnih voditeljev v omenjenem romanu, ki si je prizadeval za naklonjenost delavcev tudi s posnemanjem njihovega govora: »ljudje ne zaupajo človeku, ki ne govori tako kot oni. Hudó lahko užališ nekoga, če uporabiš besedo, ki je on ne razume« (STEINBECK 1952: 105).

Robotost in odstopanje od norme zbornega knjižnega jezika sta povzročala težave vsem prevajalcem, v slovenskih pripovednih navadah pa je bila to novost, ki je vrgla iz tira tudi izkušene mojstre besede. Kako tudi ne, saj kljub radikalnim poskusom sočasnih slovenskih avtorjev (Andreja Skubica, Gorana Vojnoviča, Andreja Rozmana Roze in nekaterih drugih), da zapišejo živo govornico, slovenski prevajalci še danes oklevajo pisati na način, ki bi posnemal pokrajinski/ mestni govor (POTRČ 2010: 92). Morda vzrok za to tiči v dejstvu, da še nimamo izdelanih »univerzalnih standardov«, kako zapisati slovenski pogovorni jezik, kot ugotavlja Julija Potrč (83). Kakorkoli že, način zapisa slovenske pogovornosti, natančneje, kako v ciljnem slovenskem jeziku ustvariti ekvivalentno heterogeno kombinacijo krajevno obarvanih različkov jezika, ki jo Steinbeck gradi z napačno skladnjo, dvojnimi zanikanjem, glasovno redukcijo, številnimi medmeti, kletvicami, neknjižnimi izrazi in frazemi, kako ohraniti stilno zaznamovano izražanje njegovih junakov impulzivnega značaja, ne da bi pri tem okrnili poetičnost in emocionalno moč pripovedi, kako rekonstruirati angleško besedilo, da bo hkrati verodostojno in sprejemljivo za ciljnega slovenskega bralca, so osrednja vprašanja, ki smo si jih zastavljali pri našem prevodu Steinbeckovega romana *O miših in ljudeh*. O tem bo tekla beseda v nadaljevanju, najprej pa si v najsplošnejših orisih oglejmo, kako so se s Steinbeckovimi deli spoprijeli drugi slovenski prevajalci.

Pisanje o prevodih je brez podrobnejšega ocenjevanja prevajalčevih rešitev vseh sestavin izvirnika zelo tvegano početje, še zlasti, če gre za prevode del, ki jih zaznamuje tako samosvoja literarna pisava, kot je značilna za Steinbecka. A naj nam bo kljub temu dano razmišljati o nekaterih slovenskih prevodnih izdajah, zlasti o tistih, ki po našem ocenjevalnem kriteriju najbolj razbirajo in prenašajo izvirnik v okvir slovenskega jezika in kulture ali pa so zaradi prevajalčeve nespretnosti le težko

¹ Osrednja pripovedna nit v romanu se pleče okoli dveh komunistov, ki poskušata organizirati stavko med kalifornijskimi sezonskimi delavci, kar za tiste čase vsekakor ni bila tema, ki bi obetala založniški uspeh.

primerljivi z angleškim besedilom. Med slednjimi bomo največ pozornosti namenili prvi slovenski izdaji prej omenjenega izvirnika, ki je v prevodu Mete Gosak in pod naslovom *Ljudje in miši* izšel pri Slovenskem knjižnem zavodu (1952).² Prevode bomo ovrednotili v prvi vrsti z opazovališča učinkovitosti prenosa pisateljevega specifičnega druženja bogatega metaforičnega stavka z različnimi variantami govornega jezika. Prevod pogovornega jezika je sicer svojevrsten izziv za prevajalca, hkrati pa tista prвина, ki ima v slovenskih izdajah Steinbeckovih del najmanj zadovoljive rešitve.

Kot ugotavlja France ŽAGAR, prevajalci Steinbeckovih del navadno »pogovornost samo nakazujejo« (2007: 108). Največkrat to delajo s kratkimi nedoločniki in s pogovornimi glagolskimi oblikami *bojo, jejo, vejo* namesto knjižnih *bodo, jedo, vedo*. Dovolijo si zapisati kakšno pogovorno besedo, bolj redko pa se opogumijo izpustiti kakšen samoglasnik (ibid.). Pri tem je šel najdlje Janko Moder: v njegovem prevodu romana *The Grapes of Wrath* (1939), ki ga je leta 1983 pod naslovom *Grozdi jeze* izdala Cankarjeva založba, najdemo vse prej našteto:³

»It ain't so bad,« said Joad. »Like ever'place else. They give ya hell if ya raise hell. You get along O.K. les' some guard gets it in for ya. Then you catch plenty hell. I got along O.K. Minded my own business, like any guy would. I learned to write nice as hell. Birds an' stuff like that, too; not just word writin' [...]. Course you get goddamn good an' sick a-doin' the same thing day after day for four years [...]. But, hell, if I seen Herb Turnbull« (STEINBECK 1992: 74)

»Ni tako slabo,« je rekel Joad. »Kakor povsod drugod. Svinjsko ravnajo s teboj, če se svinjsko obnašaš. Lahko se ti kar dobro godi, če te kateri od paznikov ne vzame na piko. Potlej ti nakoplje celga vruga na glavo. Meni ni šlo slabo. Brigal sem se samo za svoje stvari, kakor naj bi se vsak. Naučil sem se ko hudič lepo pisat. Tudi risat ptičke in take stvari, ne samo pisat besede [...]. Seveda se prekleto nažreš, ko moraš štiri leta dan na dan gonit isto [...]. Ampak prekleto nazaj, če bi zdajle zagledal Herba Turnbulla.« (STEINBECK 1983–76)

* * *

»Sairy's done up. She got to res'. She ain't gonna git acrost that desert alive.« [...] »Jus' hafta do 'er, then. Sairy can't go. If they jail us, why, they'll hafta jail us. She got to res' an' get strong.« (STEINBECK 1992: 296)

»Sairy je čist pri koncu. Mora se spočit. Drugač sploh ne bo prišla živa čez puščavo.« [...] »Potlej naj bo pač stlačil v zapor. Sairy ne more nikamor. Če naj bojo vtaknil v ječo, kaj pa si bojo opomogli s tem. Ampak Sairy si bo vsaj odpočila in se okrepila.« (STEINBECK 1983: 283–4)

Če primerjamo slikovito govorico Steinbeckovih sezonskih delavcev v izvirniku z Modrovim prevodom, lahko ugotovimo, da se je prevajalec sicer izčrpno posvetil

² Meta Gosak je prevedla tudi Steinbeckov potopisni roman *Travels with Charley*, 1962 (*Potovanje s Charleyjem*, Državna založba Slovenije, 1963).

³ Prva slovenska izdaja tega romana je iz leta 1943; takrat je roman v prevodu Rudolfa Kresala in pod naslovom *Sadovi jeze* izšel pri ljubljanski založbi Plug.

njeni rekonstrukciji, kljub temu pa se junaki v slovenski izdaji pogovarjajo v manj grobem jeziku kot v angleškem besedilu. V slednjem je namreč govorica na nekaterih mestih tako močno narečno obarvana, da je za nerojenega angleškega govorca že skoraj nerazumljiva. Pa ne samo to; Steinbeck je dosledno upošteval jezikovne variante govornega jezika svojih junakov – ti se namreč sporazumevajo v različnih narečjih (zlasti v kansaškem in oklahomskem narečju), kar pa v prevodu ni izraženo. Vendar to so le malenkosti. Prefinjen prevod nam nekoliko skali le prevajalčevo pisanje zemljepisnih lastnih imen. Niso namreč jasni njegovi razlogi, zakaj jih nekaj navaja v angleščini, druga pa poenostavi ali prevede.

Med uspele prevode sodi tudi *Polentarska polica*, kot je Ciril Kosmač leta 1953 naslovil Steinbeckov roman *Tortilla Flat* (1935). Kosmač se je dobro vživel v Steinbeckov pripovedni svet: v slovenskem besedilu čutimo prevajalčevo dojemljivost za mnogovrstne metafore, zanimiv nabor besed, notranjo rimo, številna zvočna ujemanja v povedi, iskrivost in nekatere druge prepoznavne gradnike pisateljevega sloga. Prevajalec je upošteval tudi jezikovno diferenciacijo izvornika, ki je v tem delu sicer precej manj izrazita kot v drugih romanih z delavsko-kmečko tematiko (*Negotova bitka*, *O miših in ljudeh* in *Grozdi jeze*), se pa tudi tu na več mestih kažejo rahli odmiki od knjižnega jezika. Še najbolj je v izvorniku opazno občasno poigravanje s starinskim jezikom, s katerim Steinbeck namiguje na starodavno legendo o kralju Arturju in njegovih vitezi. To neobičajno jezikovno druženje sodobnega in starinskega jezika, ki ga pisatelj ustvarja z uporabo arhaiziranih zaimenskih in glagolskih oblik, daje delu poseben čar, prevajalca pa postavlja pred izredno zahtevno nalogo: v prevodu naj bi namreč poskrbel za soroden slogovni vzorec. Prav tu pa se je zalomilo tudi Kosmaču. Čeprav se tovrstne razlike v slovenščini kažejo v drugačni obliki kot v angleščini, ostaja Kosmač na mestih s to jezikovno sestavino izvornika povsem nevtralen. Oglejmo si primer (arhaizirane oblike so v poševnem tisku):

»Nevertheless,« Pilon said, »thy mode of living keeps all thy friends uneasy. [...]

I only thought to tell thee how thy friends worry,« he said critically. »If thou wilt not try to help, I can do nothing for thee. [...] thy friends will not be pleased when they see thou dost nothing to relieve their minds.« (STEINBECK 1986: 50–1)

»Toda to tvoje življenje kljub temu vznemirja tvoje prijatelje. [...] Hotel sem ti samo povedati, v kakšnih skrbeh so zaradi tebe tvoji prijatelji, « je mirno rekel. »Če si sam nočeš pomagati, kako naj ti jaz pomagam. [...] Toda tvoji prijatelji ne bodo veseli, ko bodo videli, da ti niti z mezincem ne ganeš, da bi jih odrešil hudih skrbi.« (STEINBECK 1995: 57–8)

Medtem ko je Modru in Kosmaču kljub nekaterim pomanjkljivostim v njunih prevodih uspelo približati ameriško kulturo in zgodovino ter ju ustrezno prenesti v okvir slovenske kulturne, zgodovinske in jezikovne skupnosti, tega ni mogoče trditi za Aljošo Furlana in Rada Bordona, ki sta leta 1952 za ljubljansko Tiskarno Slovenskega poročevalca prevedla roman *In Dubious Battle* (*Negotova bitka*). V nasprotju s Steinbeckom, ki je z ustrezno izbiro besed in sloga ustvaril izhodišče za oprijemljivo predstavo polpismenih agrarnih delavcev, sta Furlan in Bordon ostala kar pri »spodobni slovenščini«, v spremnem zapisu prevoda pa za vsak primer dodala, da je Steinbeckov jezik »mestoma nekoliko grob, kakršna je pač govorica njegovih junakov« (FURLAN, BORDON 1952: 246). Dodatno težavo so prevajalcema predstavljale

še številne jezikovne sestavine izvornika, ki spadajo v konceptualizacijo ameriške kulture in zgodovine. Za uspel prevod je namreč pomembno, da prevajalec vzpostavi pravilno razmerje med tujim in domačim in operira z zavestjo, kaj je sprejemljivo v ciljni kulturi (TOURY 1995: 56–7). V prevajalskem delu Furlana in Bordona ni sledov takšne zavesti. V prizadevanju, da ohranita ameriško zaznamovanost besedila, sta namreč te jezikovne sestavine, kakor tudi vse tiste, ki bi jih brez težav poslovenila in s tem poskrbela za večjo vraščenost prevoda v slovenski prostor, pustila kar v angleščini, pod črto pa izčrpno razložila vse, kar se jima je zdelo potrebno za bralčevo razumevanje.

Tudi Meta Gosak se ni pustila voditi izhodiščnemu besedilu. Če izvzamemo maloštevilne odlomke, v katerih ji je uspelo doživeto prodreti v Steinbeckov pripovedni stavek, se najbrž ne motimo v trditvi, da prav njen prevod najslabše opravlja funkcijo posrednika med pisateljem in ciljnim slovenskim bralcem. Ne samo, da njena različica ne ohranja za izvornik značilne zmesi standardnega in nestandardnega jezika, saj se junaki sporazumevajo kar v knjižni slovenščini, ampak bralca prikrajša tudi za številne slogovne vrednote izvornika. Prevajalka se je osredotočila samo na prenos vsebinskih sestavin, ne pa tudi izraznih, čeprav tudi pri tem ni imela najbolj srečne roke. Po svoji presoji je namreč izpuščala ali olepševala kletvice in druge slogovno zaznamovane besede, ki so jih uporabljale s slovničnimi in drugimi kategorijami sprte romaneskne osebe. To pa še ni vse; nekatere stavke je kar izpustila in s tem nasilno posegla v roman, kar ni uspelo niti Steinbeckovim založnikom. Te je namreč pisatelj odvrnil od zahtev po jezikovnem filtriranju besedila s pojasnilom, da jezika ne bo »kastriral« in dovolil, da bi se njegovi delavci sporazumevali v »maniri oxfordskih profesorjev« (STEINBECK, WALLSTEN 1975: 105). Oglejmo si prevajalkine samovoljne posege v izhodiščno besedilo na nekaj primerih:

George grunted, »Maybe he's showin' off for his wife.«

The swamper warmed to his gossip. »You seen that glove on his left hand?« »Yeah. I seen it.« »Well, that glove's fulla vaseline.« »Vaseline? What the hell for?« »Well, I tell ya what – Curley says he's keeping' that hand soft for his wife.« George studied the cards absorbedly. »That's a dirty thing to tell around,« he said. The old man was reassured. He had drawn a derogatory statement from George. He felt safe now, and he spoke more confidently. »Wait'll you see Curley's wife.« (STEINBECK 1994: 27–8)

Prevajalka je poslovenila samo prvi in zadnji stavek, zato se zgornji odlomek glasi takole:

»Najbrž hoče pokazati svoji ženi, kako je možat,« je zamrmral George.

»No, saj boste kmalu lahko videli to njegovo ženo, kakšna je,« je hudomušno pripomnil stavec. (STEINBECK 1952: 35)

Podobno skrajšala in osiromašila je tudi naslednji odlomek. Zadnja stavka, ki namigujeta na spolnost, je kar izpustila.

»I never meant no harm, George. Honest I never.«

Well, you keep away from her, 'cause she's a rat-trap if I ever seen one. You let Curley take the rap. He let himself in for it. Glove fulla vaseline,« George said disgustedly. »An I bet he's eatin' raw eggs and writin' to the patent medicine houses.« (STEINBECK 1994: 32)

»Nisem vedel, da je ne bi smel gledati. George, res nisem vedel.

»Zapomni si torej, da se tudi te moraš izogibati; dekle je lahko prav nevarno. Pusti jo Curleyu, on si jo je izbral, on naj jo ima!« (STEINBECK 1952: 41)

Takšnih grobih prilagoditev in spreminjanja izvirnika s samovoljnim krajšanjem ali dodajanjem informacij je v prvi slovenski izdaji tega romana v izobilju. Prepričljiv primer je prevod spodaj navedenega odlomka, ki je zanimiv tudi z opazovališča rekonstrukcije pogovornega jezika. Medtem ko je za izhodiščno besedilo značilna jezikovna diferenciacija z zelo opaznimi odmiki od norme književnega jezika tako na skladenjski kot na leksikalni in slogovni ravni, je prevajalka ta gradnik pisateljevega pripovednega načina kar zanemarila; podobno kot stavkajoči delavci v Furlanovi in Bordonovi različici *Negotove bitke*, se tudi sezonski delavci v tej slovenski izdaji sporazumevajo kar v knjižni slovenščini, ki kontrastira z življenjskim okoljem teh oseb:

She consoled him. »Don't you worry none. He was jus' a mutt. You can get another one easy. The whole country is fulla mutts.«

»It ain't that so much,« Lennie explained miserably. »George ain't gonna let me tend no rabbits now.« (STEINBECK 1994: 87)

»Oh ne bodite žalostni, saj je bil samo majhen psiček, tod okrog je vse polno teh živalic in če se vam zljubi, lahko že danes dobite drugega,« ga je tolažilo dekle.

»Saj to, da sem zadavil psička, ni tako hudo; hudo je samo to, da mi sedaj George ne bo več dovolil čuvati in pasti zajčkov,« je pojasnjeval Lennie obupano. (STEINBECK 1952: 109)

Prav tako v tem prevodu ni mogoče prezreti nekaterih pomenskih neustreznosti, ki že posegajo na področje sporočilnih vsebin izvirnika.⁴ Ponesrečen je tudi prevod naslova: naslovna fraza *of mice and men* je namreč aluzija na pesem *To a Mouse*, 1785 (Miši), Roberta Burnsa, in na njegovo misel v sedmi kitici o enako jalovih načrtih miši in ljudi, zato je ustreznejši dobesedni prevod (o miših in ljudeh), kot smo roman naslovili v našem prevodu.⁵

Že tako omejena členitev dopušča sklepanje, da je prevod Mete Gosak v več smereh ponesrečena predstavitev dela, s katerim si je Steinbeck zagotovil pomemben prostor med svetovnimi književniki. Domnevamo lahko, da prva slovenska izdaja prav zaradi prevajalkine nezmožnosti, da bi sledila izvorniku in podala ustrezno slovensko različico pisateljevega vsebinskega sporočila in sloga, nima nobenega ponatista. Kakorkoli že, naša odločitev za prevod tega komaj nekaj več kot sto strani obsegajočega dela je po eni strani nastala zato, da bi ga približali tudi tistim slovenskim bralcem, ki angleškega jezika ne obvladajo do takšne mere, da bi se jim ob branju

⁴ Na primer, zadnji stavek v romanu, »Now what the hell ya suppose is eatin' them two guys?«, je prevajalka razbrala in rekonstruirala kot: »Kakšna sta po vašem mnenju ta dva?«. S svojim prevajalskim izborom ni spremenila samo pomena tega stavka, ampak je spregledala tudi eno izmed temeljnih vsebinskih črt besedila, ki se še s posebno izrazitostjo kaže prav na tem mestu: brezbrzižnost in brezčutnost človeškega sobivanja. Izvorniku bi se mnogo bolj približala s prevodom: »Ja, kaj hudiča ju pa žre?«, kot je stavek preveden v našem prevodu.

⁵ But, Mousie, thou art no thy lane/ In proving foresight may be vain:/ The best laid schemes o' mice and men/ Gang aft a-gley,/ An' lea'e us nought but grief an' pain/ For promis'd joy.

izvirnika razkrilo vse njegovo bogastvo. Po drugi strani, gledano z jezikovne plati, pa je s svojo pretežno dialoško oblikovano pripovedjo prav to delo najbolj problematično z opazovališča rekonstruiranja ustreznega ekvivalenta v jezikovnem sistemu ciljnega bralca in zato tudi največji izziv za prevajalca. To je namreč Steinbeckov prvi uspešni »poskus drame, ki se lahko bere, in romana, ki ga je mogoče uprizoriti na odru«, kot je delo opisal pisatelj sam (STEINBECK, WALLSTEN 1975: 138). Trd oreh za prevajalca niso samo številne slogovno zaznamovane besede in besedne zveze, bogate s kulturnimi informacijami; težavno nalogo predstavlja tudi premišljena raba specifičnih slovničnih oblik, pomenskih zvez, ritmičnega ponavljanja besed, ipd. S takšnimi odkloni od zbornega jezika namreč pisatelj gradi razmišljanje, čutenje in izražanje duševno zaostalega in impulzivnega osrednjega protagonista, poudarja njegovo socialno pripadnost ali pa ustvarja dodatno dramatičnost. V ilustracijo pisateljeve moči pri posnemanju govorjenega jezika prisluhnimo prepiru in medsebojnemu zmerjanju delavcev na ranču:

Slim said, »Well, you been askin' me too often. I'm gettin' God damn sick of it. If you can't look after your own God damn wife, what you expect me to do about it? You lay offa me.«

»I'm jus' tryin' to tell you I didn't mean nothing,« said Curley. »I jus' thought you might of saw her.«

»Why'n't you tell her to stay the hell home where she belongs?« said Carlson. »You let her hang around bunk houses and pretty soon you'r gonna have som'pin on your hands and you won't be able to do nothing about it.«

Curley whirled on Carlson. »You keep outta this les' you wanta step outside.«

Carlson laughed. »You God damn punk,« he said. »You tried to throw a scare into Slim, an' you couldn't make it stick. Slim throwed a scare inta you. You're yella as a frog belly. I don't care if you're the best welter in the country. You come for me, an' I'll kick your God damn head off.«

Candy joined the attack with joy. »Glove fulla vaseline,« he said disgustedly. Curley glared at him. His eyes slipped on past and lighted on Lennie; and Lennie was still smiling with delight at the memory of the ranch.

[...] »What the hell you laughin' at?«

Lennie looked blankly at hm. »Huh?«

Then Curley's rage exploded. »come on, ya big bastard. Get up on your feet. No big son-of-a-bitch is gonna laugh at me. I'll show ya who's yella.« (STEINBECK 1994: 62)

In kako smo se z literarnimi sestavinami izvirnika in še zlasti z njegovo jezikovno diferenciacijo spoprijeli v našem prevodu tega romana? V primerjavi z drugimi slovenskimi prevajalci Steinbeckovih del smo šli korak dalje: slikovito govorico delavcev na ranču smo rekonstruirali z našim splošnim pogovornim jezikom, kakršen se uporablja v osrednji Sloveniji. Menimo namreč, da je to živ govorjeni jezik, ki je za velik del Slovencev naraven način govorjenja, za večino Slovencev pa veliko bolj razumljiv kot govor te ali one vasi na našem podeželju. V ta namen smo se izogibali izrazitim značilnostim dolenjskega ali gorenjskega govornega področja, ker pa je ločnica med pogovornim jezikom in narečjem zelo tenka, nismo prepričani, da smo jo vedno pravilno določili (ŽAGAR 2007: 108).

Kot je bilo na več mestih že omenjeno, se v izvorniku razlike med knjižnim in pogovornim jezikom odražajo na področju glasoslovja, slovničnih struktur in besedotvorja. Tovrstno razlikovanje smo kljub razlikam med jezikovnimi sistemoma angleščine in slovenščine ustvarili tudi v slovenskem besedilu. Na področju glasoslovja je v izvorniku še zlasti opazno opuščanje soglasnikov, zlogov in nenaglašanih samoglasnikov: *an'* (and), *lef'* (left), *tol'* (told), *spen'* (spend), *'stead* (instead), *'im* (him), *'cause* (because), *'em* (them), *s'pose* (suppose), *Sat'day* (Saturday), *ever'body* (everybody), *ever'thing* (everything), *on'y* (only), *di'n't* (didn't), *wha's* (what's), etc. To posebnost pogovorne angleščine smo v prevodu izrazili z glasovnimi opustitvami oziroma vokalnimi redukcijami v pogovorni slovenščini in zapisali: *mormo nastavit*, *moral ga bomo spraviti*, *morš narest*, *opravmo že*, *bomo vidli*, *je blo*, *spravli ga bomo*, *kar hočte*, *mal*, *maš*, *tud*, *človk*, *črnc*, *men*, *v mest*, *v rok*, *na cest*, *pri mir*, *enga*, *mel na pik*, *čist zares*, *zajc*, *nobenih sitnost*, ipd.

Izstopajoča posebnost govora v izvorniku je tudi spajanje oziroma strnjevanje po dveh besed v eno. Največkrat gre za spojitve naglašanih besed z naslonkami (klitikami), kar je povezano z glasovnimi opustitvami (redukcijami) in premenami (alternacijami), kadar spajanje pripelje do težko izgovorljivih soglasniških sklopov. Prav zaradi te specifičnosti govora je angleško besedilo za nerojenega angleškega govorca zelo težko razumljivo: *kinda* (kind of), *fulla* (full of), *outa* (out of), *coupla* (couple of), *gotta* (got to), *hadda* (had to), *oughtta* (ought to), *woulda* (would have), *coulda* (could have), *wanna/ wanta* (want to), *gimme* (give me), *whatta* (what have/ what do), *awright* (all right), ipd. V slovenščini je ta glasoslovni pojav redkejši, npr. ljubljanski *nauš* (ne boš), *azga* (a si ga), *asjo* (a si jo). V našem prevodu je glasovno prilagajanje v nestandardni slovenščini izraženo z besedama *druzga* (družega) in *tazga* (takega):

»Nobenga družga vzroka ni povedal, samo hrana da mu ni všeč.« (2007: 23)

»En na družga gledava.« (2007: 36)

»Bog mi je priča, da še nikol nisem vidu tazga silaka.« (2007: 40).

Soglasniški sklop *-ng* v pogovorni angleščini največkrat otrdi, zaradi tega zapisi brez končnega soglasnika: *feelin'*, *gettin'*, *takin'*, *givin'*, *somethin'*, *goin'*, *runnin'*, *talkin'*, ipd.. V prevodnem besedilu ima ta glasoslovni pojav vzporednico v poenostavitvi soglasniških sklopov *-lj* in *-nj* v besedah *skeden*, *kon*, *ponedelek*, *detela*, *zemla*, *niva*, *kuhna*, *življenje*, *pozdravljen*, *opravljen*, *zadovoljna*, *ludi*, *lubi*, *pelala*, *pospravlal*, *brklam*, in drugih. Na glasoslovni ravni je tudi sprememba nenaglašene končaja *-il/ -el* v *-u*, medtem ko se nenaglašen končaj *-aj* realizira v *-ej*. V prevodu smo zato zapisali: *vidu*, *govoru*, *čutu*, *mislju*, *zdrobu*, *naredu*, *polomu*, *sunu*, *ustrelu*, *pazu*, *mignu*, *pustu*, *reku*, *razumu*, *mogu*, *hotu* in *počakej*, *skupej*, *poslušej*, ipd.

V okviru slovničnih kategorij je zlasti pri manj izobraženih in neizobraženih angleških govorcih zelo pogosto dvojno zanikanje. V izhodiščnem besedilu je prav ta segment najbolj opazno kršenje norme knjižnega jezika. Primerjajmo nekaj primerov iz izvornika z ustreznici v standardni angleščini v oglatem oklepaju:

»I ain't gonna say nothin'«. (1994: 7)

[I'm not going to say anything.]

»I wouldn't eat none [...] I wouldn't touch none of it.« (1994: 12)

[I wouldn't eat any. I wouldn't touch any of it.]

- »They ain't got nothing to look ahead to.« (1994: 14)
 [They don't have anything to look ahead to.]
 »I didn't hear nothing you guys was sayin'. I ain't interested in nothin'....« (1994: 24)
 [I didn't hear anything you guys were saying. I'm not interested in anything ...]
 »We don't want no trouble.« (1994: 77)
 [We don't want any trouble.]

V razmerju do standardnega angleškega jezika se razlika na področju slovnice kaže tudi v napačni rabi glagolskih oblik. Tovrstne napake lahko strnemo vsaj v štiri sklope: raba neustreznih oblik nepravilnih glagolov (največkrat je napačen pretekli deležnik – *knew* namesto *known*, *brang* namesto *brought*, *saw* namesto *seen*, *rode* namesto *ridden*, *went* namesto *gone*, *did* namesto *done*, ipd.) ali pa dodajanje končnice *-ed* nepravilnim glagolom pri tvorbi preteklega časa in perfekta (*throwed* namesto *threw*, *knowed* namesto *knew*, ipd.), napačna raba slovnicega časa in števila, izpuščanje glagola *to be* (biti) in pomožnih glagolov ter raba pogovornih oblik *ain't* (*am not*, *is not*, *are not*, *has/ have not*) in *gonna* (namesto *going to*). Izpuščanje pomožnega glagola (*do*, *does*, *did*, *have/ has*) je še zlasti pogosto pri tvorbi perfekta (Present Perfect Tense) v povednih in v vprašalnih stavkih. Za vsak sklop navajamo nekaj primerov s pravilnimi ali izpuščenimi glagolskimi oblikami v oglatem oklepaju:

- »I coulda went [could have gone] to them, an' spoke in the radio.« (1994: 89)
 »Lennie coulda did [could have done] that.« (1994: 97)
 »He woulda took [would have taken] his pay an' raised hell in a whore house.« (1994: 101)
 »I think I knowed [knew] from the very first.« (1994: 94)
 * * *
 »The ol' people that owns [own] it is [are] flat bust.« (1994: 59)
 »Tha's jus' what you says [say] to me. « (1994: 65)
 »You was [were] pokin' your big ears into our business. « (1994: 24)
 »It don't [doesn't] matter.« (1994: 71)
 * * *
 »You [are] God damn right I could.« (1994: 57)
 »I [have] been with George for a long time.« (1994: 71)
 »What [do] ya mean, Slim?« (1994: 48)
 »[Are] You listenin'?« (1994: 88)
 »I wonder if Bill [has] seen it.« (1994: 47)
 * * *
 »I ain't sayin' [am not saying] he's bright.« (1994: 22)
 »I ain't gonna say [am not going to say] a word.« (1994: 16)
 »Ain't [Isn't] that so?« (1994: 70)
 »We [are] gonna [going to] have a little place.« (1994: 88)

Omeniti je potrebno tudi izpuščanje osebnega zaimka ob glagolski obliki. V nasprotju s standardno slovensščino, kjer raba osebnih zaimkov ob osebni glagolski obliki ni potrebna, saj je glagolska končnica že sama dovolj obvestilna, je v standardni angleščini *le-ta* obvezna:

- »[He] Kicks us out and says [...]« (1994: 4)
- »[Do you] Know what I think?« (1994: 28)
- »[He] Got it caught in the machine.« (1994: 78)
- »[I] Might jus' as well spen' all my time tellin' you things and then you forget 'em.« (1994: 4)
- »[We'll] Have it all in one month.« (1994: 76)

Pokazatelj pogovornosti na skladenjski ravni je tudi raba osebnega zaimka v tožilniku (*them*) namesto določnega člana (*the*):

- »That's all you ever can remember is them rabbits.« (1994: 4–5)
- »Them guys jus' come.« (1994: 21)
- »I seen 'em poison before, but I never seen no piece of jail bait worse than her.« (1994: 32)
- »Well, I wasn't hurtin' 'em none.« (1994: 55)

Razlike med pogovornim in knjižnim jezikom se v slovenščini kažejo v precej drugačni obliki kot v angleščini. V našem prevodu jih najdemo v slovničnih oblikah, ki v knjižnem jeziku niso dopustne. Tako smo s pluralizacijo samostalnikov ženskega spola namenoma opuščali dvojino in zapisali *delovne knjižce* in *avtobusne karte* namesto *delovni knjižci* in *avtobusni karti*, uporabljali pogovorno določno obliko (*tadrug, taprav, tastar, tamal, tavelk, tanov, najtavečji*) in pogovorno vikanje:

- »Tamal gonjač Smitty se je spravu nanj.« (2007: 23)
- »Vsak se boji, da bi mu tadrug očital.« (2007: 75)
- »Žena stanuje v hiš od tastarga.« (2007: 30)
- »Vidva sta pa tanova delavca?« (2007: 36)
- »Če se loti kakega tavelzga, in ga premlat, vsi govorijo, kak kerlc je.« (2007: 29)
- »Spravla me boste v težave, kot je reku George, da me boste.« (2007: 87)
- »Naroču ste mi, da segrejem katran za mulo.« (2007: 50)
- »Georgeu bom povedal, kaj ste rekla.« (2007: 77)
- »George bo zelo jezen, če boste vreščala.« (2007: 88)

V pogovorni slovenščini in še zlasti med nešolanimi govorcji je v primerjavi z zborna norma opazna tudi tendenca po zamenjavi prislova s pridevnikom. V našem prevodu je ta posebnost izražena takole:

- »Tako dober bi mi šlo.« (2007: 12)
- »Bo kar zabaven tu, se mi zdi.« (2007: 31)
- »Zate mogoče res ni pomemben, [...] njemu pa to zlo velik pomen.« (2007: 40)
- »Neverjeten, kako držita skupej.« (2007: 41)
- »Zato se mi zdi čuden, da tak tepček kot on in pameten človek kot ti potujeta skupej.« (2007: 41)
- »[...] kmalu vam jo bo pošteno zagodla, ampak takrat bo prepozen.« (2007: 61)

Naslednja zelo opazna lastnost slovenske pogovornosti je izpodrivanje zanikanega roditelja s tožilnikom. Da bi sledili izvorniku in poustvarili živo govorico junakov, smo v prevodu predmet v zanikanem stavku zavestno zapisali v tožilniku:

- »No vidiš, to pa nisem pozabu.« (2007: 12)

- »Saj ti jo nisem vzel iz hudobije.« (2007: 14)
 »Niti to ni vedel, da sem bril norca iz njega.« (2007: 41–42)
 »To ne bi smel narest.« (2007: 88)
 »Noben mi jo ne bi vzel.« (2007: 17)
 »Zjutraj jo nisem vidu pod vozom.« (2007: 37)

V glagolski paradigmi velja omeniti nepravilno tvorbo velelnikov (*ber, skoč, ne nos, vstop, prised, priprav, teč, vrž*, namesto *beri, skoči, ne nosi, vstopi, prisedi, pripravi, teči, vrzi*), pri rabi samostalnikov pa maskulinizacijo srednjega spola: »[...] naroču bi si, kar bi si srce poželu« (2007: 15); [...] *kuhan krompir si je vedno olupu in izrezal vsak oko, pa če je bil še tako majčken*« (2007: 22). Iz vsega naštetega sledi, da smo tudi pisateljeva slogovna sredstva iz okvira slovničnih kategorij (podobno kot tista s področja glasoslovja) ohranjali toliko, kolikor nam je to dopuščal slovenski jezikovni sistem. Preostane nam še, da si ogledamo, kako smo razbrali in prenesli zaznamovanost izvirnika na besedotvorni ravni in na ravni slogovnih vzorcev.

Omenili smo že, da se Steinbeckovi junaki v tem romanu (kot tudi v vseh drugih z delavsko-kmečko tematiko) sporazumevajo v slikoviti govorici polpismenih sezonskih delavcev, ki zna biti na nekaterih mestih že kar prostaška. V izvirniku namreč kar mrgoli žargonskih izrazov in frazemov nižje hierarhične stopnje, ki bi jih zaman iskali v angleških slovarjih. Naštejmo le nekatere: *a jack* (denar), *a flapper* (usta slab., goflja), *a cuckoo* (trap, neumnež), *cocky* (domišljav, prevzet), *bust* (zlomljen), *yellow* (strahopeten, prestrašen), *to give a hoot in hell about us* (brigati se za koga, biti mar), *to give a bum steer* (dati zavajajočo informacijo, naplahtati koga), *to blow a stake* (nepremišljeno porabiti ali zagoniti plačo), *to take a powder* (pobrisati jo), *to tangle with somebody* (tepsti se s kom), *to go nuts* (znoreti), *to get canned* (biti odpuščen, biti prisiljen povezati culo), *to rassel* (slang za izraz *to wrestle*, spoprijeti se). Po drugi strani pa je govorica močno zaznamovana s slogovnimi sredstvi, ki jih pisatelj uporablja za stopnjevanje čustvene napetosti posameznih prizorov ali za karakterizacijo oseb, zlasti za poudarjanje otročje naivnosti in odvisnosti osrednjega protagonista, umsko zaostalega Lennieja. Takšna sredstva so npr. ponavljanje blizu skupaj stoječih prvin v besedilu ali pa kar celih stavkov kot v naslednjem primeru:

- »[...] I want you to come right here an' hide in the brush.«
 »Hide in the brush,« said Lennie slowly. «
 »Hide in the brush till I come for you. Can you remember that?«
 »Sure I can, George. Hide in the brush till you come.« (1994: 15–16)

V slovenskem besedilu smo odstopanje od knjižnega jezika na besedotvorni ravni izrazili tako, da smo namesto besed, ki zvenijo literarno, uporabljali vsakdanje kmečke ali nižje pogovorne izraze ali pa takšne, ki so v SSKJ označeni kot ekspresivni in slabšalni: *ksiht, kikla, kura, betica, bajta, capin, punca, špeh, štala, šnops, žakel, žlahta, pesjan, gofla, zagulen, brihten, glih, fentat, fotrat, hecat, krepnt, zinit in črhnt, pognat, basat, rajtat, ne bo ratal, to rajžo, noben* (namesto *nihče*), *pol* (namesto *potem*), *zmeraj*, ipd. Takšni so v našem prevodu tudi frazemi, ki jih tu navajamo v isti obliki, kot so v besedilu: *gonite isto lajno, vlečem iz dreka, naju bo mel na pik, nekaj me je pičlo, da ne odpreš klun, če bi mel vsaj mal soli v glav, poberte šila in kopita, zamal se mu je zdel, povsod vtikajo svoj nos, je počasne pameti, da ti ne*

pade kaj v glavo, bi bla na cest, ni dober obešat na zvon, ne bom ti nasedla, te lahko spravim na drevo, čreva mu bom preluknal, ga dajo za rešetke, ni pri tapravi, ipd. Prav tako smo z namenom, da bi podali kolikor mogoče celosten ekvivalent znotraj-besedilnega sporočanjaškega položaja, ohranili ponovitve besed in premišljeno izrabo skladenjskih konstrukcij. Zgoraj navedeni odlomek se v našem prevodu glasi takole:

- »[...] pridi sem in skrij se v grmovje.«
 »Skrij se v grmovje, « je počasi ponovil Lennie.«
 »Skrij se v grmovje in počakaj. Si boš zapomnu?«
 »Seveda si bom. Skrij se v grmovje in počakaj.« (2007: 20)

Slovensko besedilo razkriva pisateljevo igro s ponavljajočim se stavkom *Skrij se v grmovje*, ki indicira skromne govorne sposobnosti osrednjega junaka. Čeprav ni naš namen primerjava obeh slovenskih prevodov tega romana, si oglejmo, kako je te vrstice prenesla Meta Gosak:

- »[...] pobegni iz ranča in se skrij tu v grmovju.«
 »V grmovju se naj skrijem?«
 »Da, skrij se! V grmovje se skrij, dokler ne pridem jaz in ti rečem, da se ti ni treba več skrivati. Ali si boš zapomnil?«
 »Zapomnil si bom, George! Skriti se moram v grmovje, dokler ne prideš ti.« (1952: 20–21)

V nasprotju z našim prevodom, v katerem smo z ohranjanjem namernih ponovitev velelnika in spremljajoče ga skladenjske konstrukcije ustvarili slogovni vzorec s podobnim učinkom, Meta Gosak ni bila dojemljiva za pisateljev izbor. *Hide in the bush* je namreč prevedla kot *skrij se, skrijem se, skriti se, in skrivati se*, sprememba glagolskega naklona pa je posledično zahtevala tudi skladenjske spremembe prislovnega določila (*v grmovje, v grmovju*). Kot številna druga mesta v njenem prevodu, odlomek ohranja samo vsebino, zanemarja pa slogovno zaznamovanost besedila.

Uvodoma smo v ponazoritev slikovite govornice v izvorniku prisluhnili prepiru delavcev na ranču, za konec pa pogledjmo, kako se njihovo medsebojno obtoževanje sliši v našem prevodu:

- »Ampak kar naprej gonite isto lajno,« je rekel Slim. »Preklet sit sem že tega vašga sprášvanja. Če sami ne morte pazit na svojo vražjo ženo, kaj pričakujete pol od mene. Dajte mi že enkrat mir!«
 »Samo povedal bi ti rad, da nisem na nič cikal,« je rekel Curley. »Sem pač mislu, da si jo mogoče kje vidu.«
 »Zakaj ji ne ukažete, naj za hudiča ostane doma, kamor spada?« je rekel Carlson. »Vi ji pa dovolte, da se potika med barakami, in kmal vam jo bo pošten zagodla, ampak takrat bo prepozen.«
 »Ti se pa ne vmešavaj, razen če se hočeš tepst z mano,« je Curley zavpil na Carlsona. Carlson se je zasmel: »Baraba prekleta,« je rekel. »Ti si hotu Slimu pognat strah v kosti, pa ga je on teb. Prestrašen si, da se ti hlače tresejo. Kaj zato, če si najbolši bokсар tod okol. Kar dej me, če hočeš, da ti razbijem tvojo prekleto betico.«
 Candy se mu je veselo pridružil: »Rokavica polna vazelina,« je rekel z gnusom. Curley ga je srepo pogledal. Nato je njegov pogled drsel dalje in se ustavil na Lennieju. Ta se je ob misli na ranč še vedno srečno smehljajal.

[...] »Preklet, kaj se pa ti režiš?«

Lennie ga je brezizrazno pogledal. »A?«

V tem trenutku je Curleyju zavrela kri. »Prid, ti baraba ogromna! Dvign svojo težko rit! Men se ne bo noben smejal, najmanj pa tak pesjan. Bomo vidli, komu se tresejo hlače.« (2007: 61–62)

Primerjava odlomkov razkrije, da je tako kot v izvorniku tudi v prevodu za avtorsko besedo značilen knjižni jezik, za dialoge pa živ pogovorni jezik. Slednji bo morda pri marsikaterem bralcu naletel na nerazumevanje, saj bo prvič videl zapisane besede ali slovnične oblike, ki jih učitelji slovenskega jezika v pisnih nalogah svojih učencev neusmiljeno preganjajo. Ta ali oni pikolovski bralec pa bo v prevedenih dialogih morda odkril tudi kakšno nedoslednost. Pogovorni jezik, tako splošni pogovorni kot tudi pokrajinski pogovorni jezik, namreč ni tako strogo zamejen s pravili kot knjižni. Izbira besede ali stavčne različice je pogojena z različnimi dejavniki, kot so socialna pripadnost govorca, prilagajanje sogovorniku ali poslušalcem, izgovorljivost ipd., zato enkrat rečemo *skupaj*, drugič *skupej* ali *skupi*, tretjič pa *skup* ali *vkup* (ŽAGAR 2007: 109). Ne domišljamo si, da je bil naš izbor vsake besede ali oblike pravilen, upamo pa, da smo dokaj zvesto sledili intencam Steinbeckovega pisanja, razbrali vse bogastvo izvornika in ga prenesli v ustrezni okvir slovenskega jezika in kulture. Prav tako bi bili napačno razumljeni, če bi kdo pomislil, da si z našim zapisom pogovornega jezika prizadevamo nakazati univerzalne vzorce. Bili bi pa veseli, če bi sproščeni dialogi v našem prevodu pripomogli k uzaveščenju razlik med knjižnim in pogovornim jezikom ter koristili drugim prevajalcem pri soočanju s podobnimi izzivi, kot ga je za nas predstavljala poslovenitev tega Steinbeckovega romana.

VIRI IN LITERATURA

Jackson J. BENSON, 1990: *John Steinbeck, Writer*. New York: Penguin Books.

Danica ČERČE, 2006a: *Pripovedna proza Johna Steinbecka*. Maribor: Mariborska literarna družba.

--, 2009b: Mešanje stila v Steinbeckovih romanih kot izziv za prevajalca. *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Ur. Vera Smole. Ljubljana: Filozofska fakulteta (Obdobja, 26). 477–85.

Aljoša FURLAN, Rado BORDON, 1952: Beseda o Johnu Steinbecku. John Steinbeck. *Negotova bitka* (In Dubious Battle). [Prevod v slovenščino A. Furlan in R. Bordon.] Ljubljana: Knjižnica Slovenskega poročevalca. 245–6.

Julija POTRČ, 2010: Feast of Fools: The Carnavalesque in Kohn Kennedy Toole's *A Confederacy of Dunces*. *Acta Neophilologica* 43/1–2. 83–92.

Elaine STEINBECK, Robert WALLSTEN (ur.), 1975: *Steinbeck: A Life in Letters*. New York: Viking Press.

John STEINBECK, 1952: *Ljudje in miši* (Of Mice and Men). [Prevod v slovenščino M. Gosak.] Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.

- , 1983: *Grozdi jeze* (The Grapes of Wrath). [Prevod v slovenščino J. Moder.] Ljubljana: Cankarjeva založba.
- , 1986: *Tortilla Flat*. New York: Penguin Books.
- , 1992: *In Dubious Battle*. New York: Penguin Books.
- , 1994: *Of Mice and Men*. New York: Penguin Books.
- , 1995: *Polentarska polica* (Tortilla Flat). [Prevod v slovenščino C. Kosmač.] Ljubljana: Mladinska knjiga.
- , 2007: *O miših in ljudeh* (Of Mice and Men). [Prevod v slovenščino D. Čerče.] Maribor: Mariborska literarna družba, 2007.
- Gideon TOURY, 1995: *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- France ŽAGAR, 2007: Pogovornost v izvirniku in prevodu. John Steinbeck. *O Miših in ljudeh*. [Prevod v slovenščino D. Čerče.] Maribor: Mariborska literarna družba.

SUMMARY

This article focuses on the difficulties involved in translating John Steinbeck's works, particularly those that deal with agricultural labor scene. The latter are remarkable for the harmony between the language and the content. Dialogues written in dialect and slang alternate with passages composed in formal English. Given that Slovene translators are still reluctant to write in a way that would reflect actual speech, it is not surprising that most Steinbeck translators have not been able to create a satisfactory reconstruction of the writer's mixture of colloquial and standard language. This is particularly relevant for the translators of Steinbeck's novels *In Dubious Battle* (Aljoša Furlan and Rado Bordon) and *Of Mice and Men* (Meta Gosak). As presented in the first part of this essay, they paid no attention to the colloquial speech of Steinbeck's protagonists, but used formal vocabulary, and unduly respected the conventional order of sentence elements, declension, gender, verb forms, and other stylistic markers of standard Slovene.

The second part examines the author's recent translation of *Of Mice and Men* (Mariborska literarna družba, 2007). It illuminates how she dealt with the original's colorful spoken language—which Steinbeck established by deliberately distorting syntactic rules, using double negatives, sound reductions, numerous interjections, swearing, informal words and idioms—and how she transposed the coarseness of diction of his impulsive protagonists into Slovene linguistic reality. In this way, this essay might assist other Slovene translators in finding an adequate Slovene equivalent to spoken English.

UDK 82.09:502

Jožica Čeh Steger

Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru

EKOLOGIZACIJA LITERARNE VEDE IN EKOKRITIKA¹

Ekokritika se je kot posebna disciplina literarne vede uveljavila v devetdesetih letih prejšnjega stoletja najprej v anglo-ameriškem prostoru in nato razširila po evropskih ter azijskih državah. Po začetni omejenosti na preučevanje podob in posameznih žanrov narave je v svoje raziskovalno področje vključila različne teoretske koncepte narave, odnose med kulturo in naravo ter človekom in okoljem oziroma književnost v celoti ter pomembno prispevala k spoznanju, da je človek določen ne le z družbenimi razmerji, marveč v enaki meri tudi z naravnim okoljem. Prispevek se osredinja na razvoj ekokritike, njena predmetna področja, vprašanja v zvezi z ekološko funkcijo književnosti in na posamezne prvine ekokritičske analize književnega besedila.

Ključne besede: ekološka kritika, literarna ekologija, kulturna ekologija, ekološka funkcija književnosti, ekofeminizem

Ecocriticism as a special discipline of literary criticism in the 1990s first took hold in the Anglo-American world and from there it spread to the countries of Continental Europe and Asia. After being initially limited to the study of images and genres of nature, its scope of research later broadened to include various theoretical concepts of nature, relationships between culture and nature, man and the environment, i.e., literature as a whole, and contributed significantly to the realization that man is defined not only by social relations, but to the same extent by natural environment. The article focuses on the development of ecocriticism, its subject areas, questions related to the ecological function of literature, and to individual elements of ecocritical analysis of a literary text.

Keywords: ecocriticism, literary ecology, cultural ecology, ecological function of literature, ecofeminism

0 Uvod

Literarna veda je v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja v svoje raziskovalno področje ob kategorijah rase, razreda in spola slednjič dodala še okolje. Čeprav smo v današnjem času priča vsesplošni ekologizaciji znanosti, številnim diskurzivnim praksam o perečih ekoloških vprašanjih in globalni ekološki krizi, je ekokritika, ki se je kot anglo-ameriška literarnovedna disciplina etablirala šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja in je na poseben način povezana z ekologijo in okoljskimi gibanji, še zmeraj precej na obrobju literarnovednega zanimanja. Začetki ekologije (gr. *oikos* – dom, *logos* – duh, nauk) segajo v drugo polovico 19. stoletja. Ta izraz je leta 1866 prvi uporabil zoolog Ernst Haeckel v svoji knjigi *Generelle Morphologie der Organi-*

¹ Razprava je nastala v okviru programske skupine P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine).

smen, s katero je v nemškem prostoru prispeval k uveljavitvi Darwinove² evolucijske teorije, ekologijo pa definiral kot nauk o naravnih domovanih oziroma kot biološko znanost o interakciji med organizmi in njihovim anorganskim svetom.

Ekologija v svoje predmetno področje sprva ni vključevala človeka, saj je bila omejena na preučevanje odnosov med rastlinskimi in živalskimi organizmi ter njihovih odnosov do okolja. Z nastankom humane in pokrajinske ekologije v dvajsetih letih prejšnjega stoletja, ki sta se začeli ukvarjati s človekovim vplivom na okolje,³ je ekologija kot prvotno biološka veda prestopila območje čistega naravoslovja.⁴ V zadnjih desetletjih minulega stoletja je prišlo do močne ekologizacije družboslovne in humanistične znanosti. Kljub temu da je ekologija pogosto kritična do večkrat ponostavljenega prenašanja ekoloških pojmov v družboslovje in humanistiko, so v zadnjem času nastale številne nove znanstvene discipline (politična ekologija, kulturna ekologija, ekološka estetika, ekološka etika, ekolingvistika, ekokritika idr.). Do prenosov naravoslovnih pojmov v družboslovje (npr. v sociologijo) je prihajalo že v 19. stoletju, vendar tedaj predvsem z namenom, da bi se družboslovne vede konstituirale kot znanosti, medtem ko smo od zadnjih desetletij prejšnjega stoletja priča vsesplošni ekologizaciji na spoznavni in praktični ravni. S široko ekologizacijo družbe in kulture so v današnjem času povezana tudi prizadevanja za paradigmatške spremembe v razumevanju družbenega razvoja, narave, življenja, etike idr. (KIRN 2004: 20).

1 Ekologija in okoljska gibanja

Za širšo prepoznavnost ekologije so pomembno vlogo odigrala moderna okoljska gibanja. Pojavila so se v šestdesetih letih prejšnjega stoletja kot odziv na silovit razvoj tehnike in industrializacije, ki sta povzročili velike spremembe v naravnem okolju in zahtevali od etično ozaveščenega človeka razmislek o tem, kako preprečiti preveliko širjenje industrije in tehnike v okolje ter kako prebuditi v človeku okoljsko zavest in odgovornost za ohranitev okolja tudi za prihodnje generacije,⁵ ko je bilo na pobudo neformalne mednarodne skupine Rimski klub objavljeno poročilo o mejah

² Prve pomembnejše ekološke značilnosti (prilagajanje, naravna selekcija, boj za obstanek, izumiranje vrst, različni odnosi med organizmi, njihova interakcija z okoljem idr.) je opisal že Darwin leta 1859 v knjigi *O izvoru vrst* (ЂИКИЌ 2000: 9).

³ Pojem ekološki se danes nanaša na ekologijo kot biološko vedo in vključuje tudi družbene, kulturne, tehnične vidike razmerij človeka z naravo (KIRN 2004: 11). S širitvijo termina okolje, ki zajema vse prostore, v katerih je prisoten človekov vpliv, se v strokovnem jeziku vse bolj izgublja pojem narava. V ekologiji se uporablja v smislu neokrnjene narave, divjine oziroma okolja, v katerega človek ni posegel ali le v najmanjši meri. V primerjavi z naravo označuje okolje prilagojeno ali spremenjeno naravno okolje, na podlagi česar ločimo spremenjeno oziroma oblikovano naravno okolje ter grajeno ali urbano okolje.

⁴ V SSKJ (1987: 554) je razložena kot »veda o odnosu organizmov do okolja«, kar samo po sebi ne izključuje človekovega odnosa do okolja. *Ekološki leksikon* (ЂИКИЌ idr. 2001: 9) med drugim opozarja, da prihaja v praktični rabi pogosto do nesprejemljivega poistovetenja ekologije z naravo- in okoljevarstvom in da je potrebno ločiti med ekologijo kot znanstveno vedo ter naravo- in okoljevarstvom kot uporabnima deloma te znanosti.

⁵ Tudi v slovenskem prostoru se je organizirano gibanje za varstvo okolja začelo v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Različne naravovarstvene organizacije so bile povezane v leta 1971 ustanovljeno Skupnost za varstvo okolja Slovenije. Tedaj najvidnejši slovenski borec za okoljska vprašanja Aleš Bebler je na primer izražal močno zaskrbljenost zaradi gradnje nuklearke v Krškem.

rasti prebivalstva in gospodarstva.⁶ Moderna okoljska gibanja opravljajo v sodobni potrošniško usmerjeni družbi nujno in pomembno vlogo njenega korektiva. Prav tako predlogi o varovanju okolja in trajnostnem razvoju v današnjem času niso več zgolj v domeni zelenih strank, ampak so zapisani v programih vseh vidnejših strank tudi pri nas. Kljub vedno bolj izdelanim znanstvenim in političnim izhodiščem se okoljska gibanja še zmeraj prepogosto opirajo na romantično in utopično socialistično kritiko tehnike in kulture kakor tudi na agrarno romantiko in domačijstvo (GOODBODY 1998: 20).

2 Ekokritika – nastanek in razvoj

Ekokritika (ang. *ecocriticism*) kot literarnovedna disciplina je najprej nastala v anglo-ameriških akademskih krogih. Kljub temu da je okoljsko gibanje v ZDA zaživelo že na začetku 20. stoletja, se je ekokritika kot posebna disciplina literarne vede na ameriških univerzah uveljavila šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Eden od razlogov za njeno pozno uveljavitev tiči v literarni vedi druge polovice 20. stoletja oziroma v prevladujočih vplivih poststrukturalističnih usmeritev, ki ne priznavajo objektivnega statusa zunajtekstualne predmetnosti in jo razlagajo le v smislu družbenega konstrukta.

Odločilno vlogo za uveljavitev ameriške ekokritike raziskovalci (STARRE 2010: 16) največkrat pripisujejo omizju *Ecocriticism: The Greening of Literary Studies*, predstavljenem leta 1991 na osrednji letni konferenci MLA (Modern Language Association). Pri omizju in naslednje leto pri ustanovitvi Društva za študij literature in okolja (Association for the Study of Literature and Environment, ASLE)⁷ je sodelovala tudi univerzitetna profesorica Cheryll Glotfelty z Univerze v Nevadi (Reno),⁸ ki je s Haroldom Frommom leta 1996 izdala zbornik *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*, s katerim se je ekokritika na ameriških tleh dokončno uveljavila, omenjeni zbornik pa velja še danes za eno najpogosteje citiranih ekokritičkih del. GLOTFELTY (1996: xix) je že v uvodnem delu tega zbornika definirala ekokritiko kot vedo, ki preučuje povezave med literaturo in fizičnim okoljem,⁹ in v kontekstu feministične ter marksistične literarne vede poudarila njeno politično vsebino. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je ekokritika institucionalizirala tudi

⁶ Gre za poročilo *The Limits to Growth*, ki so ga leta 1972 objavili Donella in Dennis Meadows ter njihni sodelavci s Tehnološkega inštituta v Massachusettsu. Še istega leta je bilo prevedeno tudi v nemščino (*Die Grenzen des Wachstums*). Do konca sedemdesetih let je bila knjiga prevedena v več kot trideset jezikov (v slovenščino leta 1974) in prodanih je bilo čez štiri milijone izvodov. Na podlagi analiz planetarnih fizičnih omejitev in računalniških izračunov je prineslo to poročilo pesimistične scenarije o možnostih za preživetje človeštva. Kljub pričakovanemu razvoju tehnike naj bi človeštvo v naslednjih sto letih doseglo absolutno mejo ob sicer nespremenjenih dejavnikih, kot so rast prebivalstva, industrializacija, onesnaževanje okolja, proizvodnja hrane in izkoriščanje naravnih surovin (GOODBODY 1998: 19–20).

⁷ Od leta 1993 izhaja pri ASLE tudi interdisciplinarno zasnovana revija ISLE (Interdisciplinary Studies in Literature and Environment).

⁸ Prav Cheryll Glotfelty je leta 1990 na Univerzi Nevada (Reno) prevzela prvo univerzitetno stolico za literarne in okoljske študije (Studies in Literature and Environment) (HOFER 2007: 32).

⁹ Na vprašanje, kaj je ekokritika, si je GLOTFELTY (1996: xix) odgovorila: »Symply put, ecocriticism is the study of the relationship between literature and the physical environment.«

v Veliki Britaniji, in sicer pod imenom zelene študije (*Green Studies*). Tamkajšnji ekokritiki so podobno kot njihovi ameriški kolegi združeni v društvo ASLE-UK in izdajajo revijo *Green Letters*. Zanimanje za ekokritiko se je v zadnjih letih precej razširilo tudi po deželah Daljnega vzhoda. Več sorodnih organizacij ASLE je nastalo v Indiji, Japonski, Koreji, Tajvanu idr. (STARRE 2010: 20).

V nemškem govornem prostoru lahko konec prejšnjega stoletja govorimo le o zametkih ekokritike, ki so se rojevali znotraj kateder za anglistiko in amerikanistiko. Manjše zanimanje nemške literarne vede za ekokritiko je Axel GOODBODY (1998: 35) v uvodu zbornika *Literatur und Ökologie* pojasnil z naslednjima razlogoma: (1) Med germanisti naj bi obstajali zmotni pomisleki o politično-ideološki motivaciji ekokritike, ki naj bi bila le tribilo za agitacijski in trivialni ekološki realizem. (2) Odsotnost nemške književnosti o naravi oziroma literarne tradicije, ki bi bila podobna ameriškemu žanru *nature writing*. Ekokritika se je v nemškem govornem prostoru začela vidneje uveljavljati šele na začetku našega tisočletja in posebej po letu 2004, ko je bilo ustanovljeno Evropsko društvo za preučevanje literature, kulture in okolja (European Association for the Study of Literature, Culture and the Environment, EASLCE). V zadnjih dveh desetletjih je nastalo v nemščini nekaj zbornikov in monografij, ki jih lahko umestimo v območje ekokritike (Hubert ZAPF 2002, 2008, Stefan HOFER 2007, Christa GREWE-VOLPP 2004, Catrin GERSDORF/Sylvia MAYER 2005, Urte STOBBE, Ulrike KRUSE, Maren ERMISCH 2010 idr.).

V zadnjih letih se ekokritika pomembno uveljavlja tudi na Hrvaškem. Leta 2007 je na primer na Inštitutu za etnologijo in folkloristiko Univerze v Zagrebu izšel obsežen zbornik *Kulturni bestijarij*, v katerega sta urednici Antonija Zaradija Kiš in Suzana Marjanić uvrstili prispevke o kulturnem animalizmu s klasično etnoloških vidikov kakor tudi z vidikov etičnih pravic živali, kritike speciesizma, animalističnega ekofeminizma in zoolingvistike. Pred izidom je že drugi del tega zbornika (*Književna životinja. Del 2. Kulturni bestijarij*). Posebej velja opozoriti tudi na hrvaške publikacije o ekofeminizmu. V uredništvu Karmen Ratković¹⁰ je leta 2000 izšla ekofeminizmu posvečena tematska številka revije *Treća*, temu sta sledili monografiji o ekofeminizmu, leta 2006 *Kulturalni ekofeminizam: simboličke i spiritualne veze žene i prirode* avtorice Marije Geiger in naslednje leto *Mitski aspekti ekofeminizma* (2007) izpod peresa Mirele Holy s podrobno predstavitevjo zgodovine ekofeminizma oz. različnih ekofeminizmov, ki se v teoriji in v okviru gibanj polarizirajo v politični in spiritualni ekofeminizem. Na Slovenskem ekokritika še ni dosegla večje odmevnosti. Za zdaj smo priča le posameznim razpravam.¹¹ Nastajajo tudi prve ekokritiško obarvane diplomske naloge, projekti in konference.¹²

¹⁰ Karmen Ratković je soustanoviteljica Centra za ženske študije v Zagrebu, kjer vodi kolegij o ekofeminizmu in globinski ekologiji.

¹¹ Navajamo nekaj slovenskih ekokritiško zasnovanih razprav: Jožica Čeh Steger, Ekološko usmerjena literarna veda in Prežihove samorastniške novele, *JiS* 55/3–4 (2010), 53–62; Marjetka Golež Kaučič, Folklorni in živalski slovar v ustvarjalnem opusu Svetlane Makarovič, *JiS* 56/1–2 (2011), 31–48; Miha Javornik, Ekologija teksta in ruska literatura 20. stoletja, *PK* 30/1 (2007), 55–69; Jelka Kernev Štrajn, O možnosti ekokritiškega pogleda na tematizacijo »ne-človeške subjektivnosti« v literaturi, *PK* 30/1 (2007), 39–54; Branislava Vičar, Koncept narave v Jamnici: ekokritični diskurzivni pristop, *JiS* 55/3–4 (2010), 123–137.

¹² Slovensko društvo za primerjalno književnost je letos organiziralo mednarodni simpozij pod naslovom Skozi ekologijo do literature (Jureta Detele), na Inštitutu za sredozemske humanistične in družboslov-

2.1 Ekokritika ali literarna ekologija?

V ZDA je ekokritika kot posebna smer literarne vede nastala pod pojmom *ecocriticism*. Ta izraz je 1978. leta prvič v smislu prenosa ekoloških pojmov v literarno vedo uporabil William Rueckert v razpravi *Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism*. Še pred tem je Joseph W. Meeker v razpravi *The Comedy of Survival* (1972) zapisal pojem literarna ekologija, s katerim je opredelil preučevanje bioloških tem in odnosov v literarnih delih (HOFER 2007: 33). Čeprav se je *ecocriticism* v anglo-ameriški vedi že dovolj dobro utrdil, obstajajo v angleških razpravah še zmeraj tudi drugačna poimenovanja, kot so *literary-environmental studies*, *literary ecology*, *green cultural studies* idr. (STARRE 2010: 18). Proti izrazu *ecocriticism* je še leta 2005 nastopil tudi Lawrence Buell¹³ in predlagal termin *environmental criticism*.

V nemškem govornem prostoru se bolj kot ekokritika uveljavlja njena kulturnoekološka varianta, katere začetnika sta Gregory Bateson in Peter Finke. Kulturnoekološki model preučevanja književnosti oziroma književnosti kot kulturne ekologije je doslej najizraziteje izdelal Hubert ZAPF (2002, 2008). Za angleški izraz *ecocriticism* se v nemščini pogosto uporablja beseda *Ökokritik*, čeprav zaradi prevelikih asociacij z literarno kritiko ni najbolj primeren izraz za posebno literarnovedno smer (HOFER 2007: 34). V nemški vedi se zapisujejo različni izrazi: Goodbody piše o ekološko usmerjenem opazovanju književnosti (1998: 11) in ekološko usmerjeni literarni kritiki (1998: 28). Hofer je v svoji monografiji *Die Ökologie der Literatur* (2007) v poglavjih o anglo-ameriški ekokritiki dosledno uporabljal z veliko začetnico pisani angleški izraz »Ecocriticism«, sicer pa zapisoval različna poimenovanja (ekologija literature, ekološka paradigma v literarni vedi, ekološko usmerjena literarna veda). Na precejšnje nelagodje nemške literarne vede v zvezi s poimenovanjem ekokritike opozarja tudi geselski članek v Metzlerjevem leksikonu *Literatur- und Kulturtheorie*, ki ga je avtorica Ursula K. HEISE (2004: 130) naslovlila z angleškim in nemškim izrazom (*Ecocriticism/Ökokritik*). V slovenskih razpravah je sicer zaznati nihanje med različnimi poimenovanji, vendar se kljub asociacijam z literarno kritiko vse bolj uveljavlja izraz ekokritika.

2.2 Tematska področja, zvrsti in žanri ekokritike

Ekokritika se je oblikovala iz različnih tematskih izhodišč, v ZDA najprej iz tradicije *nature writing*¹⁴ kakor tudi iz zanimanja za ameriške mite. Ameriški avtor-

ne študije UP ZRS poteka pod vodstvom Nadje Furlan triletni (2010–2013) projekt z naslovom Teološki ekofeminizem in sodobna ekološka kriza.

¹³ Prim. njegovo delo *The Future of Environmental Criticism. Environmental Crisis and Literary Imagination*. (Oxford, 2005).

¹⁴ V ZDA je bila ekokritika sprva omejena na tipični ameriški žanr *nature writing*. Ta besedila s tematiko narave so pogosto pisana v prvi osebi, vključujejo osebna opazovanja in čustvena doživetja narave ter filozofska razmišljanja o njej. Lahko so esejistična, avtobiografska, dnevniška, potopisna, tudi vmesne forme, ki vključujejo govore, komentarje, pridige idr. (GOODBODY 1998: 27). Po Thoreauju kot utemeljitelju *nature writing* sodijo med ameriške ustvarjalce tega žanra tudi Wendell Berry, John Muir, Leslie Silko, Mary Austin idr.

ji so pisali o vplivu divje narave pri konstituiranju ameriške nacionalne identitete in ustvarili tako imenovani mit *nature's nation* (GREWE-VOLPP 2004: 2). GOODBODY (1998: 27) zatrjuje, da lahko govorimo o *nature writing*, kadar izpolnjuje tri pogoje: posreduje informacijo o zgodovini narave, izraža subjektivno doživetje in filozofsko interpretacijo narave. Osrednji avtor za ameriško ekokritičsko preučevanje *nature writing* je transcendentalist Henry David Thoreau, ki se je v primerjavi z Emersonovim¹⁵ filozofiranjem o naravi v resnici odpravil živeti v divjino. V najbolj znanem in pogosto interpretiranem dnevniško-esejističnem delu *Walden* (1854) pripoveduje o svojem bivanju v utici ob jezeru Walden, o občudovanju narave, spoštovanju nečloveških bitij, povezanosti med človekom in naravo, duhom in materijo itd. Z omenjenim pisateljem se je podrobno ukvarjal tudi Lawrence Buell v svoji monografiji *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture* (1995), v kateri je predlagal pojem *environmental writing* za tako imenovano ekološko literaturo in jo opredelil kot razširjeno varianto *nature writing* ter ji določil naslednje značilnosti: 1) Ekološka literatura pripisuje nečloveškemu okolju več kot obrobno vlogo ter omogoča vpogled v zgodovino človeka in okolja. 2) Ekološka literatura razkriva emfatičnost do nečloveških bitij, zato v njej človekov interes ni edino legitimen. 3) Človekova odgovornost za okolje je del etične dimenzije ekološke literature, usmerjene v refleksijo, ki upošteva tudi človekove napake pri ravnanju z okoljem. 4) Ekološka literatura zasleduje nastajanje in izgubljanje naravnih prostorov ter pokaže na raznolikost odnosov med človekom in naravo. Spreminjanje narave je v njej vsaj implicitno posredovano (cit. po STARRE 2010: 23).

V Veliki Britaniji se je ekokritika oblikovala iz drugačnih tematskih izhodišč. Za prototip ekološko usmerjene literature je izbrala angleško romantiko in za utemeljitelje ekološke zavesti razglasila romantične pesnike, kot so Wordsworth, Coleridge, Shelly, Keats idr. To seveda ni presenetljivo, saj romantično literaturo in njeno poetiko v veliki meri določa prav razmerje med znanostjo oziroma razumom in naravo. S tega vidika je KROEBER (1994: 21) romantiko razglasil za prototip ekološke literature in njeno poetiko za prototip ekološko usmerjene literarne vede. Sistemizacijo teoretskih osnov, predmetnih in raziskovalnih področij ekokritike z izborom besedil prinaša Laurence COUPE v knjigi *The Green Studies Reader. From Romanticism to Ecocriticism* (2000). Izbor tekstov kaže na to, da je tematsko in raziskovalno področje angleške ekokritike bilo že od vsega začetka drugače zasnovano kot ameriško, saj se ne omejuje na *nature writing* niti na besedila o ekološki problematiki, temveč nagovarja k raziskovanju zvrstno oziroma žanrsko različnih besedil. Coupe prišteva med osrednja raziskovalna področja ekokritike: (1) romantiko in moderno, zlasti z vidikov kritike modernizacije in tehnologije kot glavnih oporišč za predstavitev zgodovine ekološkega mišljenja, naravo- in okoljevarstva, (2) vlogo spomina in kultur spominjanja za oblikovanje okoljsko pomembnih drž in vrednostnih sistemov, (3) vlogo jezika, teksta in diskurzov za določitev zgodovinsko in kulturno raznovrstnih konceptov narave in kulture ter njenih funkcij, (4) pomen vladavin za človeško in ne-

¹⁵ Emerson seveda odmeva tudi v novejši ameriški književnosti. Z vplivi Emersona in pragmatizma na ameriško poezijo in misel 20. stoletja se med drugim raziskovalno ukvarja pesnik in univerzitetni profesor Andrew Epstein, znan tudi po odmevni knjigi *Beautiful Enemies: Friendship and Postwar American Poetry* (2006), v kateri so osrednje pozornosti deležni pesniki Frank O'Hara, John Ashbery in Amiri Baraka.

človeško naravo z vidika spolnih, socialnih in etničnih kategorij, (5) opis specifičnih literarnih postopkov in nastanek ekološko usmerjene literarne zgodovine (GERSDORF 2005: 18).

Ekokritika je svoje raziskovalno področje postopoma razširila na celotno književnost, ki jo opazuje z ekoloških vidikov (HOFER 2007: 90). Raziskuje različne koncepte in reprezentacije narave, kako se je narava v določenih obdobjih in v posameznih kulturah razvijala, kako je definiran pojem narave, katere vrednostne predstave in kulturne funkcije ima v književnosti, kako so v njej določeni odnosi med človekom in naravnim okoljem itd. Glotfelty je po analogiji s feministično teorijo Elaine Showalter določila tri razvojne stopnje ekokritike (HOFER 2007: 44). Na prvi stopnji si ekokritika prizadeva za ponovno odkritje narave v književnosti. Zanimajo jo različne, pogosto stereotipne upodobitve narave (arkade, raj, divjina, Mati Zemlja itd.) v književnem kanonu kakor tudi v besedilih z njegovega obrobja, mesto narave v razvoju književnosti, zakaj je narava pogosto izključena iz književnosti itd. Na drugi stopnji se ekokritika ukvarja z besedili, vrstami in žanri o naravi (npr. s poezijo narave, s pastoralnim romanom, z bukolničnim pesništvom, z idilo, z *nature writing*, z utopičnim in antiutopičnim romanom). Mesto teh žanrov je običajno na obrobju ali celo zunaj literarnega kanona, zato si ekokritika prizadeva za njihovo umestitev v literarni kanon ali za prevrednotenje njihovega mesta v njem. V ta sklop sodi zanimanje za posamezne avtorje ekološke literature kakor tudi za njihove kraje, kar lahko prispeva k razmahu okoljskega turizma. Na tretji stopnji se ekokritika osredini na teoretska vprašanja, preučuje simbolne konstrukte narave, človeka in živali ter razmišlja z vidika ekološke paradigme o hierarhičnih dualizmih (kultura/narava, človek/okolje, jaz/drugi, moški/ženska, duh/telo idr.) zahodne patriarhalne družbe. Razvoj ekokritike seveda ne poteka po strogo ločenih stopnjah. V sodobnem času je dosegla tretjo oz. teoretično stopnjo, vendar ohranja tudi prejšnji dve, jih teoretsko dopolnjuje in kritično motri. Mnogi očitajo ekokritiki teoretsko in metodološko neizdelanost, poststrukturalistične usmeritve pa še posebej trivialni realizem. Metodološko se nanaša na različne smeri (na dekonstrukcijo, feminizem, kulturne študije idr.).

Ursula K. Heise, avtorica geselskega članka v Metzlerjevem leksikonu *Literatur- und Kulturtheorie* (NÜNNING 2005: 130–131), navaja, da so se v ekokritiki glede na metodološki pluralizem oblikovala štiri raziskovalna težišča: 1) Razumevanje prostora oziroma metod, s katerimi spoznavamo naravne in umetne prostore, v kakšnem odnosu smo z njimi in kako skrbimo zanje. Pozornost je namenjena odnosom med lokalnimi oz. izkušnjskimi prostori in abstraktnimi okolji, kot sta država ali narod, povezavam med prostorskimi izkušnjami in drugimi dimenzijami kulturne identitete, kot so spolna, rasna, starostna oziroma socialna pripadnost. 2) Ekokritika raziskuje, kako je v literaturi in kulturi definiran oziroma ubeseden odnos med človekom in drugimi živimi bitji v naravi. Čeprav je književnost že po jeziku v osnovi antropocentrična, je obenem tudi medij za razkrivanje različnih stopenj antropocentrizma in drugih vrednostnih pogledov, kot so ekocentrizem, biocentrizem, veganstvo idr. Seveda se ob tem zastavljajo vprašanja, v kolikšni meri lahko književnost prispeva k spremembi človekovega vrednostnega pogleda na naravno okolje. V zvezi s tem se velja strinjati s tistimi, ki menijo, da književnost odpira drugačne in alternativne svetove ter vrednostne poglede, vendar nima prevzgojne funkcije. 3) Ursula K. Heise

opozarja, da je ekokritika v konfliktu z objektivističnim in s konstruktivističnim razumevanjem narave. Na eni strani so tako imenovani naivni realisti, ki postavljajo v književnosti v ospredje grozljive podobe sodobnega uničevanja naravnega okolja in trpinčenja nečloveških bitij, manj pa se posvečajo kritični refleksiji literarnega jezika ali strukturam ekoloških raziskav v naravoslovju. Zagovorniki konstruktivizma,¹⁶ ki se navezujejo na poststrukturalistične teorije, trdijo, da imajo vsi diskurzi o naravi izhodišče v kulturi, da globalnih ekoloških povezav ni mogoče predstaviti s konvencionalnim realizmom, obenem pa opozarjajo na to, da razume ekokritika nekatere ekološke pojme zelo ohlapno ali so ti sporni že v ekologiji (npr. harmoničnost ekosistema). 4) Posebno področje ekokritike predstavlja tudi razkorak med ekokritiko kot akademsko teorijo in političnim okoljskim angažmajem.

V sodobnem času se ekokritika vse bolj odmika od shematskega raziskovanja odnosov med naravo in kulturo in se bolj posveča teoretskim opredelitvam narave. Posebno zanimanje kaže za preučevanje živali oziroma za animalistične študije. Ekokritika je po začetnem zanimanju za upodobitve narave in divjine v nefikcijskih tekstih svojo pozornost preusmerila na okolje, še zlasti na urbane prostore (STARRE 2010: 28). Njeno tematsko področje se še zmeraj širi, zanimajo jo vprašanja o spreminjanju naravnega okolja in o tako imenovani urbani divjini, povezave med okoljem, etničnimi skupinami in primitivnimi kulturami kakor tudi med ekokritiko in okoljskim rasizmom, naravo in žensko idr. V času vse močnejših mednarodnih povezav je ekokritika razvila primerjalni vidik raziskovanja naravnega okolja v različnih nacionalnih literaturah in povezovanje individualnih ter lokalnih upodobitev narave z globalno okoljsko problematiko.

3 Ekokritika in ekofeminizem

Začetki ekološkega in feminističnega gibanja oziroma ekofeminizma¹⁷ segajo v sedemdeseta leta prejšnjega stoletja. Sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja se je začel uveljavljati v akademskih krogih kot del širše ekokritične discipline (HOLY 2007: 89) in temelji na predpostavki, da povzročajo sistemi prevlade in dualistično mišljenje, ki sestavljajo temelj zahodni civilizaciji, zatiranje ženske kakor tudi izkoriščanje naravnega okolja. Ekokritika in ekofeminizem izhajata tudi iz skupnega cilja: osvoboditi žensko in naravo ter si prizadevati za odpravo rasnih, spolnih, etničnih, razrednih in drugih razlik oziroma za ukinitvev odnosov med ljudmi in razmerij do naravnega okolja, ki temeljijo na kontroli, prilaščanju, posedovanju in izkoriščanju. Različni ekofeminizmi se najbolj razlikujejo v vrednotenju fizičnega oz. materialnega sveta, a tudi v predstavah o preddiskurzivnem in družbeno konstruiranem statusu narave in ženske. Socialni ekofeminizem se na primer zavzema za nedestruktivno

¹⁶ Pod pojmom konstruktivizem je mišljen objektivizmu nasproten metateoretski model, ki izhaja iz prepričanja, da nam svet in predmeti niso dani, ampak oboje konstruira človek s pripisovanjem pomenov (VIRK 2008: 228).

¹⁷ Izraz ekofeminizem je prvič zapisala Francoise d' Eaubonne v knjigi *La Féminisme ou la mort* leta 1974, in sicer v smislu, da ženske bolje razumejo problematiko okolja, zato imajo več možnosti za uresničitev političnih sprememb, nujnih za ohranitev življenja na našem planetu. Kot oznaka za ekološko feministično gibanje se je uveljavil po letu 1978, ko ga je v svoji knjigi *Gyn/ecology* uporabila Mary Daly.

držo do naravnega okolja in se osredinja na spolne zapise narave, vendar tudi na ostro kritiko povezanosti ženske in narave. Od te usmeritve odstopa spiritualni ekofeminizem, saj izhaja iz mističnih predstav o povezanosti ženske z naravo in opeva idejo o t. i. Materi Zemlji. Ekokritika in ekofeminizem poudarjata povezanost oz. sožitje vseh živih (človeških in nečloveških) bitij ter pripisujeta naravi status subjekta. V primerjavi z obstoječim dualističnim mišljenjem, v katerem poteka človekov boj z naravo, gospodovanje naravi, izkoriščanje narave idr., želita vzpostaviti odnose mrežnega sožitja, sonaravnosti in medsebojne odvisnosti ter zagovarjata takšno intrinzično vrednost posameznih mrežnih elementov, ki se povezujejo z vsem obstoječim in hkrati ohranjajo pomen samostojnosti. Še posebej zanimiv je koncept ekokritiškega sestva (jaza). Ta obstaja namreč kot kontinuiteta in diferenca, kar pomeni, da ohranja relativno samostojnost in je obenem v interakciji z Drugim, se ne stopi z naravo, kot to razlaga npr. globinska filozofija, vendar obenem presega dualistično miselnost patriarhalne družbe (GREWE-VOLPP 2004: 67).

4 Ekokritika in status narave

Ekokritika pripisuje naravi¹⁸ pomembno, celo osrednje mesto. Naravno okolje v literarnih besedilih ni obravnavano kot nekaj obrobnega, ne predstavlja zgolj kulise, ozadja nekega dogajanja, mrtve materije ali pasivnega objekta. Narava prav tako ni razumljena kot projekcija človekovih potreb, predmet materialnega izkoriščanja ali ideološke zlorabe. Pogosto dobi status subjekta, čeprav mnenja ekokritikov glede tega niso enotna in nekateri nasprotujejo še posebej tako imenovani govoreči naravi. Vsekakor pa velja, da ekokritika priznava naravi, ki je postavljena v položaj Drugega, samostojno, od človeka neodvisno delovanje. Narava je sposobna delovanja in je samostojna, a hkrati tudi tako tesno povezana s človekom, da izginja nekdanje dualistično razmerje med človekom in naravo, značilno za patriarhalno družbo (GREWE-VOLPP 2004: 67). Kadar nastopa narava s samostojnim glasom, mora poseči po človeškem glasu, pri čemer moramo ločiti njen avtonomni glas od personifikacije narave v okviru antropocentrizma. Ekokritika analizira ubeseditve narave na ravni jezika, pridevkov, personifikacij, metafor in drugih podob narave. Vse to poteka z vidika ugotavljanja avtonomije oz. difference narave kakor tudi z vidika odvisnosti med naravo in človekom oziroma kulturo.

4.1 Koncepti in podobe narave

Različne ekokritiške usmeritve izhajajo iz objektivističnih in konstruktivističnih konceptov narave. Prve se utaplajo v zelo naivnem realizmu, druge ne priznavajo

¹⁸ V slovensko književnost je narava po posameznih slavilnih in opisnih pesmih narave (V. Vodnik, L. Volkmer, Š. Modrinjak idr.) ter pastirski idili (U. Jarnik) opazneje vstopila v času romantike in realizma, in sicer s F. Prešernom (*Krst pri Savici*), S. Vrazom (*Djulabije*), z idilo kot pesniškimi in pripovednimi žanrom (F. Prešeren, S. Vraz, J. Stritar, I. Tavčar idr.), s pesmimi o naravi in živalih (J. Stritar, F. Levstik, S. Jenko, F. Gestrin idr.), s potopisnimi pesmimi (A. Aškerc, J. Stritar), s potopisi, z esei, s pripovedno prozo naravoslovne (F. Erjavec, F. Levstik, J. Mencinger, I. Tušek, J. Ogrinec idr.) in kmečko-vaške tematike (J. Jurčič, I. Tavčar idr.) ali z antiutopičnim romanom (J. Mencinger).

zunajbesedilnega statusa narave. S položaja vmesnega prostora med realističnimi in poststrukturalističnimi usmeritvami, kamor umešča ekokritiko na primer Stefan HOFER (2007: 53), priznava ekokritika naravo kot zunajbesedilno stvarnost in obenem poudarja, da so njene reprezentacije zmeraj tudi kulturni konstrukti. Gozd je na primer lahko ubeseden kot ekološki biotop, idilični prostor, lovišče ali prostor, v katerem domujejo zle sile. Če so upodobitve narave filtrirane skozi zavest kulture, le-ta ne more biti nevtralno ubesedena. S tega vidika je ekokritika kritična do tako imenovanih pojmov čiste, nedotaknjene oziroma neokrnjene narave. V človeško in nečloveško naravo so bolj ali manj vpisane posameznikove in kolektivne zaznave sveta, različne ideje in ideologije, ki jih je pri raziskovanju podob narave potrebno upoštevati in lahko povratno učinkujejo na človekovo ravnanje z okoljem.¹⁹ Različnim hierarhičnim dualizmom patriarhalne družbe, sistemom prevlade in spolnim označitvam narave se prav posebej posveča ekofeminizem. Z analizo podob, ki temeljijo na asociacijah ženske in narave, lahko odkrijemo njihovo stereotipnost, inventivnost in subverzivnost, prav tako pa opažamo tudi njihov morebitni negativni vpliv na človekovo ravnanje z naravnim okoljem.

V raziskovalni spekter človeka in okolja, ki ob naravnem vključuje še urbano okolje, je ekokritika umestila tudi rasne, etnične, razredne, spolne in druge kategorije. Kot posebna disciplina literarne ali kulturne vede raziskuje na podlagi upoštevanja ekoloških spoznanj v celotni književnosti odnose med človekom/kulturo in naravo/okoljem, pri čemer je pojem narava razumljen v smislu fizičnega oziroma človekovega okolja v določenem zgodovinskem obdobju. V njeno raziskovalno področje lahko ob literarnih spadajo tudi npr. filmske, slikarske, fotografske in druge oblike kulturnih reprezentacij odnosov med kulturo/človekom in naravo/okoljem (GREWE-VOLPP 2004: 89).

5 Ekološka funkcija književnosti

Z uveljavitvijo ekokritike je postalo naravno okolje pomembno raziskovalno področje literarne vede. Kot kulturnokritična disciplina usmerja pozornost na ekološke in literarne modele, ki dajejo prednost človeku in naravnemu okolju pred pridobitniškim in materialnim izkoriščanjem narave. Eno od pomembnih vprašanj, ki si jih ekokritika zastavlja na teoretski ravni, je vprašanje o družbeni vlogi »ekološke književnosti«. Gre za premislek, kakšno vlogo ima lahko književnost pri reševanju ekoloških vprašanj in oblikovanju ekološke zavesti. Na takšna vprašanja seveda ni

¹⁹ GREWE-VOLPP (2004: 1–7) opozarja na dekonstrukcijo ameriškega mita *nature's nation*, v katerem je narava konstruirana kot ideja za rasne, spolne, gospodarske, pokrajinske in nacionalne predstave njenih utemeljiteljev, tj. predvsem belopoltnih anglosaških osvajalcev »divjega« Zahoda. Mit temelji na predstavi, da je imela neskončna divjina osrednjo vlogo pri oblikovanju ameriške nacije. Toda v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so Richard Slotkin, Annette Kolodny, Donald Worster idr. razgalili enostranskost ameriškega mita, ki v težnji po ustvarjanju enotne ameriške nacije izpušča številne vidike, med njimi ženske, etnične manjšine, realno topografijo, industrializacijo, pokrajinske razlike idr. Pokazali so na mit kot diskurz, ki je bil ustvarjen za določene socialne in politične namene in je vodil v izkoriščanje določenih slojev prebivalstva in narave v procesu kolonialnega osvajanja. Tudi raziskave o spolnih označitvah narave lahko razkrijejo, da je opevanje narave oziroma divjine kakor tudi žalovanje ob njeni izgubi v funkciji strategije imperialistične prakse, ki tako zakriva in hkrati stabilizira lastno prevlado.

enoznačnega odgovora, vendar je jasno, da književnost ne more opisovati in pojasnjevati vzrokov ekološke krize, lahko pa je kritična do človekovih nerazumnih in škodljivih posegov v okolje, do izkoriščanja, zastrupljanja, spreminjanja in uničevanja naravnega okolja, pri čemer mora paziti, da ne preide v agitacijsko pisanje. Družbena vloga ekološke književnosti je lahko najbrž le v tem, po čemer se književnost bistveno loči od znanstvenega, moralnega, praktičnega in drugih oblik diskurza, to je, da v patriarhalni in potrošniško usmerjeni družbi odpira v estetsko zakodirani obliki raznovrstne možnosti človekovega sobivanja z živo in neživo naravo ter ponuja ob prevladujočem antropocentrizmu vrednostno drugačne poglede na naravno okolje. V sodobnejši slovenski književnosti je to najizraziteje opazno v poeziji, prozi in esejistiki pisatelja in zagovornika narave Iztoka Geistra. Ekokritika je ozavestila prepričanje, da kultura ni le rezultat družbenih odnosov, temveč v veliki meri tudi ali predvsem človekovega odnosa do naravnega okolja. Na slednje nas, kakor zatrjuje GOODBODY (1998: 25), opozarja tudi književnost starejših obdobj, iz katere se praviloma razbirajo spravljivejši odnosi med človekom in okoljem.²⁰

Ko ekokritika ni več omejena na »ekološko« književnost, to je na tipične žanre o naravi, njene podobe ali na zbir ekoloških tem, kot so na primer onesnaževanje okolja, zastrupljanje zraka, vode, prsti, uničevanje biotske raznovrstnosti, in je raziskovalno področje razširila na odnose med kulturo/človekom in naravo/okoljem, tj. na književnost v celoti, se zastavlja vprašanje, ali ima književnost ne glede na tematiko ob spoznavni, etični, estetski in še kakšni drugi tudi ekološko funkcijo. S tem vprašanjem se je doslej podrobneje ukvarjal Hubert Zapf. Opirajoč se na Petra Finkeja in njegovo teorijo kulturnih ekosistemov je izdelal trojni kulturnoekološki funkcijski model književnosti, tj. književnost kot družbenokritični metadiskurz, imaginacijski protidiskurz in regeneracijski interdiskurz.²¹ O analogijah med ekološkimi procesi in specifičnimi strukturami ter kulturnimi učinki literarne imaginacije je pisal že v svoji knjigi *Literatur als kulturelle Ökologie* (2002). Po Zapfu ustvarja književnost kritično-kreativno energijo. Ta se kot ekološka moč usmerja na kulturo, na oblike sporazumevanja in zavesti oziroma na kulturne sisteme, v katerih živimo, in s simbolnimi podobami presega ločnice med kulturo in naravo. Tezo o ekološkem razmerju med književnostjo in kulturo je pojasnil s posebnostjo literarnega diskurza v sistemu dominantnih diskurzov kulture, kot so pravo, politika, gospodarstvo, znanost, morala idr.:

»Ökologisch« kann diese Beziehung der Literatur zur Kultur genannt werden, weil Literatur das, was kulturell getrennt, pragmatisch instrumentalisiert und diskursiv vereindeutigt wird – etwa durch Politik, Wirtschaft, Recht, Moral, Ideologie, Wissenschaft –, wieder in einen lebendigen Zusammenhang untereinander und mit dem bringt, was ausgegrenzt oder marginalisiert wird, was aber zugleich für die Vitalität und Selbsterneuerungskraft der Kultur von entscheidender Bedeutung ist (ZAPF 2002: 5).²²

²⁰ Prim. Stritarjevega Zorina in njegove *Popotne pesmi*, Tavčarjevo *Cvetje v jeseni*, Kranjčevo *Povest o dobrih ljudeh* idr.

²¹ Zapfov trojni model ekološke funkcije književnosti je podrobneje predstavljen v razpravi *Ekološko usmerjena literarna veda in Prežihove samorastniške novele* (ČEH STEGER 2010: 54–55).

²² V prevodu se Zapfova teza glasi: Odnos med književnostjo in kulturo se lahko imenuje »ekološki«, ker književnost tisto, kar je v sistemu kulture ločeno, pragmatično instrumentalizirano in diskurzivno po-

Književnost ima torej kritično in prenovitveno vlogo, je senzorij in prostor za simbolične izravnave kulturnega neravnovesja in razvojnih napak, kritična je do dominantnih struktur moči, diskurzivnih sistemov in oblik življenja, ki izrinjajo, izločajo ali zatirajo tisto, kar je za kompleksno določitev človeka v sistemu kulture nujno potrebno. Po drugi strani je književnost z ubeseditvijo kulturno izrinjenih vsebin in s sprostitvijo vitalnosti, večpomenskosti in dinamičnih obnovitev dogmatično otrdelih podob sveta in diskurzivne enopomenskosti prostor trajne, kreativne obnove jezika, zaznav in kulturne imaginacije (ZAPF 2002: 4). Pomembnost Zapfovega kulturnoekološkega modela književnosti je vsaj dvojna, predmetno področje ekokritike razširja na celotno književnost in poudarja, da razvija književnost ekološko zavest v sistemu kulture ne le v vsebinskih, temveč tudi v estetskih procesih.

VIRI IN LITERATURA

- Lawrence BUELL, 1995: *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard UP.
- Laurence COUPE (ur.), 2000: *The Green Studies Reader. From Romanticism to Ecocriticism*. London: Routledge.
- Jožica ČEH STEGER, 2010: Ekološko usmerjena literarna veda in Prežihove samorastniške novele. *Jezik in slovstvo* 55/3–4. 53–62.
- Domagoj ĐIKIĆ idr., 2001: *Ekološki leksikon*. Gl. ur. Oskar P Springer. Zagreb: Barbat.
- Peter FINKE, 2003: Kulturökologie. *Konzepte der Kulturwissenschaften*. Ur. Ansgar in Vera Nünning. Stuttgart, Weimar. 248–279.
- Catrin GERSDORF in Sylvia MAYER (ur.), 2005: *Natur – Kultur – Text. Beiträge zu Ökologie und Literaturwissenschaft*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Cheryll GLOTFELTY in Harold FROMM (ur.), 1996: *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens: University of Georgia P.
- Marjetka GOLEŽ KAUČIČ, 2011: Folklori in živalski slovar v ustvarjalnem opusu Svetlane Makarovič. *Jezik in slovstvo* 56/1–2. 31–48.
- Axel GOODBODY (ur.), 1998: Literatur und Ökologie. Zur Einführung. Axel Goodbody (ur.): *Literatur und Ökologie*. Amsterdam: Rodopi. 11–40.
- Christa GREWE-VOLPP, 2004: *Natural Spaces Mapped by Human Minds. Ökokritische und ökofeministische Analysen zeitgenössischer amerikanischer Romane*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Ursula K. HEISE, 2001: Ecocriticism/Ökokritik. *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie. Ansätze – Personen – Grundbegriffe*. Ur. Ansgar Nünning. Stuttgart, Weimar: Metzler. 128.

enostavljeno – s politiko, z gospodarstvom, s pravom, z moralo, z ideologijo, z znanostjo –, na živ način ponovno poveže in združi s tistim, kar je bilo iz dominantnih diskurzov izločeno, potisnjeno na obrobje, a je odločilnega pomena za vitalnost in obnovitev kulture.

- Stefan HOFER, 2007: *Die Ökologie der Literatur. Eine systemtheoretische Annäherung. Mit einer Studie zu Werken Peter Handkes*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Mirela HOLY, 2007: *Mitski aspekti ekofeminizma*. Zagreb: TIMpress.
- Miha JAVORNIK, 2007: Ekologija teksta in ruska kultura 20. stoletja. *Primerjalna književnost* 30/1. 55–69.
- Jelka KERNEV ŠTRAJN, 2007: O možnosti ekokritičkega pogleda na tematizacijo »nečloveške subjektivnosti« v literaturi. *Primerjalna književnost* 30/1. 39–54.
- Andrej KIRN, 2004: *Narava – družba – ekološka zavest*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Karl KROEBER, 1994: *Ecological Literary Criticism: Romantic Imagining and the Biology of the Mind*. New York: Columbia UP.
- Suzana MARJANIĆ in Antonija ZARADIJA KIŠ, 2007: *Kulturni bestijarij*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiko, Hrvatska vseučiliška naklada.
- Donnella H. MEADOWS idr., 1974: *Meje rasti: Poročilo za raziskavo Rimskega kluba o težavnem položaju človeštva*. Prev. Gregor Berkopec. Ljubljana: CZ.
- William RUECKERT, 1978: Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism. *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Ur. Cheryll Glotfelty in Harold Fromm. Athens: University of Georgia P. 103–123.
- Alexander STARRE, 2010: Always already green. Zur Entwicklung und den literaturtheoretischen Prämissen des amerikanischen Ecocriticism. *Ökologische Transformationen und literarische Repräsentationen*. Ur. Urte Stobbe, Ulrike Kruse, Maren Ermisch. Göttingen. 13–34.
- Urte STOBBE, Ulrike KRUSE, Maren ERMISCH (ur.), 2010: *Ökologische Transformationen und literarische Repräsentationen*. Göttingen.
- Branislava VIČAR, 2010: Koncept narave v Jamnici: ekokritični diskurzivni pristop. *Jezik in slovstvo* 55/3–4. 123–137.
- Tomo VIRK, 2008: *Moderne metode literarne vede in njihove filozofsko teoretske osnove. Metodologija I*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.
- Hubert ZAPF, 2002: *Literatur als kulturelle Ökologie. Zur kulturellen Funktion imaginativer Texte an Beispielen des amerikanischen Romans*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Hubert ZAPF (ur.), 2008: *Kulturökologie und Literatur. Beiträge zu einem transdisziplinären Paradigma der Literaturwissenschaft*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.

SUMMARY

Under the influence of increasing ecological crisis and ecological movements that proliferated in the late 1960s, ecologization of scholarship and society also emerged. The same period also saw the first examples of the introduction of the ecological paradigm into literary scholarship and the beginning of ecocriticism. The term was first used in 1978 by William Rueckert in the paper "Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism." However, the dominant post-structuralist trends were not favorably disposed towards the study of extratextual reality, therefore ecocriticism as an Anglo-American discipline of literary criticism was not able to make a full breakthrough until the 1990s.

Ecocriticism was first limited to the study of images of nature, to typical ecological themes and genres about nature (nature writing, an idyll, a pastoral, a utopian novel, etc.). Presently it is still broadening its thematic area, however, it increasingly deals with theoretical questions, various concepts of nature and evaluative views of it, particularly with the criticism of anthropocentrism, relations between culture/man and nature/environment, relations between environment and racial, class, gender, and ethical identity. A broader ecocritical discipline includes different varieties of ecofeminism; they differ mainly in whether or not they recognize the feminization of nature. In comparison with the existing hierarchic dualisms (me/other, culture/nature, intellect/emotion, male/female, etc.) of the patriarchal society, ecocriticism advocates their surpassing. It compiled a network model of ecocritical textual analysis (GREWE-VOLPP 2004), in which special attention is accorded nature and its status as a subject, towards coexistence relationships and codependence of the network elements, their intrinsic value that exists in connections with the Other and, at the same time, in the preservation of differences.

Broadening the subject area of ecocriticism to all literature has also fueled interest in the question of the ecological function of literature without literature being related to particular ecological themes. Hubert ZAPF (2002) – who finds its presence in the content and aesthetic processes of a literary work – in the framework of his cultural-ecological model assigned to literature a function of socio-critical metadiscourse, imaginational counter-discourse, and regenerative interdiscourse.

UDK 821.163.4(497.6).09Andrić I.
Slobodan Vladušić
Filozofska fakulteta Univerze v Novem Sadu

ANDRIĆ IN HIBRIDNA IDENTITETA¹

Besedilo se ukvarja z analizo različnih konceptov hibridne identitete, ki jih v Andrićevem opusu reprezentirata literarni osebi zdravnik Cologna (*Travnička hronika*, Travniška kronika) in Omerpaša Latas (*Omerpaša Latas*). Analiza teh literarnih oseb kaže, da koncept hibridne identitete ni monoliten in enopomenski zaradi različnega odnosa teh literarnih oseb do ideje humanizma, institucije moči² in figure konvertita.

Ključne besede: hibridna identiteta, absolutna identiteta, figura konvertita, postkolonializem

This work is about the analysis of different concepts of hybrid identity that are represented in Andrić's opus by characters such as doctor Cologne (*Travnik's Chronicles*) and Omerpasha Latas (*Omerpasha Latas*). Analysis of these characters shows that concept of hybrid identity is not monolithic and unambiguous due to different relationship that these characters have with idea of humanity, institution of power and figure of convert.

Keywords: hybrid identity, absolute identity, figure of convert, postcolonialism

Analiza hibridne identitete v opusu Iva Andrića bi se morala začeti pri vprašanju, kaj se je v tem opusu moralo zgoditi, da se je v njem pojavil takšen koncept identitete. Odgovor na to vprašanje nas pelje k besedilu *Put Alije Đerzeleza* (Potovanje Alije Đerzeleza) iz leta 1920. Ta pripovedka označuje v Andrićevem opusu prelom: prelom se ne razkriva samo v prekinitvi z lirskim pripovedovanjem, temveč tudi s konceptom absolutne identitete, ki se v tem proznem besedilu postavlja pod vprašaj s karikaturalizacijo Alije Đerzeleza. Poreklo absolutne identitete je namreč povezano z epom oziroma z antičnim ljubezensko-pustolovskim romanom. Shema tega romana je znana in jo tukaj navajamo v poenostavljeni obliki: mladenič in dekle se zaljubita na prvi pogled; usoda ju loči; fant išče svojo ljubo in jo po številnih pustolovščinah, preprekah in preobratih končno najde. Bahtin je pri analizi tega tipa romana ugotovil, da romaneskni junak reši »iz te igre, iz prevrtljivosti usode in naključja svojo popolno nespremenjeno *istost*« (BAHTIN 1982: 237), nato pa sklenil, da je takšna nespremenljiva identiteta, *istost*, »v grškem romanu *urejajoče središče* človekove podobe« (BAHTIN 1982: 237).

Če Alijo Đerzeleza beremo v kontekstu junaka antičnega ljubezensko-pustolovskega romana, dobi še eno parodijsko brazgotino. Antični junak na svoji poti, kljub prevrtljivosti usode, ostane zaljubljen v isto dekle, s čimer potrjuje svojo nespre-

¹ Besedilo je nastalo kot rezultat raziskave v okviru projekta št. 178005 z naslovom *Aspekti identitete in njihovo oblikovanje v srbski književnosti*, ki ga financira Ministrstvo za prosveto in znanost Republike Srbije.

² Srbska beseda *moć*, ki ima pomena 'moč' in 'oblast', je prevedena kot moč. Op. prev.

menljivost, svojo absolutno identiteto. Nasprotno se Đerzelez na potovanju zaljubi v različne ženske in ta različnost razkriva junakovo nesposobnost, da bi ostal nespremenjen. Ker podoba Đerzeleza pripada epski tradiciji, ki, kot smo videli, temelji na ideji absolutne identitete, omenjena spremenljivost Đerzeleza simbolizira nezmožnost izkazovanja absolutne identitete v modernih časih.

Čeprav je karikatura epskega junaka v besedilu *Put Alije Đerzeleza* podana zelo jasno, se Andrić v nadaljnjem ustvarjanju ni povsem odrekel ideji absolutne identitete, temveč jo je skušal reinterpretirati in ji tako podaljšati življenje. Najprej je ta identiteta ločena od moči in seveda od epskega junaka, ki se v modernih časih ne more več pojaviti drugače kakor karikatura. Nato je absolutna identiteta pomaknjena na obrobje kolektiva, kjer najdemo junake osamljence, kakršen je anonimni graditelj, Italijan, iz besedila *Most na Žepi* (1925), ki je dobesedno nerazumljiv prebivalcem Žepe, od katerih ga loči jezikovna bariera, ali molčeči frančiškan Nikola Granić iz besedila *Čaša* (Kozarec) (1940), ekscentrik in posebnež, distanciran od drugih frančiškanov. V primeru Italijana, graditelja mostu, gre za modernistično pretakanje absolutne identitete iz sfere moči v sfero umetnosti. Figura umetnika tako priča o možnosti absolutne posvečenosti čemu, pri čemer postane ta posvečenost, katere objekt (umetnost) ne podlega modernim preobrazbam, temelj te nove, modernizirane absolutne identitete. Pri frančiškaneu Nikoli Graniću je nespremenljivost identitete simbolizirana s predmetom – s posebnim kozarcem, iz katerega frančiškan Nikola Granić pije vino. Ta predmet je staljen z identiteto junaka in tako se posredno, prek zvestobe temu predmetu, sugerira junakova nespremenljivost (VLADUŠIĆ 2007: 95).

V tem času središče sveta in prostor moči naselita junaka, ki sta potomca konvertita ali sta sama konvertita: Mustafa Madžar iz istoimenske zgodbe, prvič objavljene leta 1925, in veliki vezir Jusuf iz besedila *Most na Žepi*. Ta novi konvertitski identitetni koncept pa ne ponuja odgovora na vprašanje, kje biva moč v modernih časih, temveč nasprotno, to vprašanje pušča še naprej odprto. Tako ti zgodbi še enkrat simbolizirata preobrazbo moči v nemoč in tako anticipirata Adornov koncizni uvid v de-subjektivizacijo moči v modernih časih: »Načeloma so vsi, tudi največji mogočnejši, objekti.« (ADORNO 2007: 35). Moč, ki jo imata ti dve literarni osebi, bodisi zaradi osebnega poguma (Madžar) bodisi zaradi položaja, ki ga zasedata v družbeni hierarhiji (vezir Jusuf), se pokaže kot navidezna, ker ne more preprečiti preobrazbe junaka iz subjekta v objekt, iz moči v nemoč. Andrić je v želji, da bi poudaril neizprosnost in nezadržnost te preobrazbe, svoja junaka oskrbel z znaki kontinuitete. Vendar v kontekstu tistega, kar se dogaja z junakoma in v junakih, ti znaki kontinuitete delujejo karikaturno. O tem pričata literarni osebi Mustafa Madžar in vezir Jusuf: »Svet je pun gada,« nenehno ponavlja Madžar skozi vso zgodbo, med tem pa gre skozi drastične fizične spremembe, ki njegovo podobo spremenijo do neprepoznavnosti. Ta preobrazba, ki jo želijo Madžarjeve besede zaman izničiti s svojo nespremenljivostjo, postane še jasnejša, če primerjamo sceni z začetka in s konca zgodbe: juriš osamljenega Madžarja na avstrijske čete na drugem bregu reke z začetka zgodbe se spremeni v njegov beg pred mestno množico na koncu zgodbe.

Podobno se zgodi tudi z vezirjem Jusufom: temu junaku, potem ko ga začasno odstranijo s položaja velikega vezirja, uspe poraziti svoje nasprotnike in znova postati veliki vezir. Vendar se njegova vrnitev v prostor moči pokaže kot navidezna.

Preobraženi Jusuf se ne more več prepričati, da ima notranjo moč, zato njegov nespremenjeni položaj vezirja samo prikriva končnost preobrazbe, ki jo je začutil, ko je padel v nemilost. Zunanja moč, ki jo zagotavlja njegov položaj, ne more več odpraviti strahu in nemoči: »Pobednik vezir oseti strah od života« (ANDRIĆ 2008: 73).

Problematizacija absolutne identitete pripelje do njene pomaknitve na obrobje imaginarnega sveta, kjer je reprezentirana ne več z vzornimi junaki, kakršni so bili epski junaki, temveč z ekscentriki, junaki obrobja, v katerih se kaže estetski ali etični potencial skupnosti. Marginalizacija figure absolutne identitete kaže na to, da ta tip identitete ni več epohalen: prej je obramba pred duhom epohe kakor to, kar ta duh reprezentira. V prazno polje moči stopijo konvertiti, vendar se pokaže, da ne morejo obdržati položaja v središču moči, da ne morejo ostati subjekti moči. Dejanje konverzije iz ene vere v drugo jim ne more zagotoviti večne moči, točneje: ne more suspendirati nadaljnjih preobrazb, ki so potrebne, da bi se moč obdržala. Postanejo žrtve moči, ne pa njeni izvrševalci. To je mesto, kjer jih najde moderna književnost, ki se postavi prav na njihovo stran, stran žrtev, in se tako poveže s humanističnim zanimanjem za žrtve moči. Sočasno pa to pomeni, da književnosti kakor tudi humanizmu ostanejo nedostopni vrhovi moči. V tem kontekstu bi lahko opazovali tudi Andrićevo humanistično naklonjenost zgodbi in pripovedovanju: nastala je kot humanistična tolažba, ki prikriva poraz pripovedovanja oziroma nezmožnost pripovedovanja, da bi osvetlilo subjekt moči v modernih časih.

Sredi prejšnjega stoletja se v Andrićevo prozi pojavi nov identitetni koncept: hibridna identiteta. Najbolj eksplicitno je izražena v besedilu *Travnička hronika* (1945) v literarni osebi zdravnika Cologne, pozneje pa je uresničena tudi v literarnih osebah Džem-sultana in Čamila iz besedila *Prokleta avlija* (Prekleta dvorišče) (1954). Tukaj velja povedati, da pojav hibridne identitete, kot bomo videli, ne ukine figure konvertita: takšen konvertit je na primer tudi Karađoz iz besedila *Prokleta avlija*. Njegova konvertitska narava je simbolična: to je človek, ki se je nekajkrat znašel v navzkrižju z zakonom, pozneje pa se je preobrazil v lastno nasprotje: v upravnika zapora, v varuha zakona. Vendar ima tudi njegova moč meje, ta meja pa je ravno Čamil, o katerem Karađoz ne ve, ali je pameten ali nor, kar v njem vzbuja »sujeveran strah i nagonsku odvratnost« (ANDRIĆ 2005: 48). Karađoz je tako ne samo simbolično ločen od Čamila, temveč je tudi figura (simboličnega) konvertita prepustila mesto figuri hibridne identitete, ki je na ta način postala glavni junak tega Andrićevega kratkega romana. S tem se implicitno sugerira, da figura konvertita ni več epohalni reprezent epohe.

Pojav hibridne identitete v Andrićevo prozi je znak pisateljeve modernosti, ki ni izkazana samo kot modernost pripovedovanja, temveč tudi kot modernost mišljenja. Andrić je namreč s tematiziranjem hibridne identitete že takrat anticipiral duha prihodnjega časa oziroma duha današnjega časa. Kot vemo, je hibridna identiteta danes v središču pozornosti različnih teorijskih disciplin. Tako se odpira možnost za dvojno branje: Andrićevo prozo bi lahko brali z zornega kota teorijskih besedil, ki tematizirajo hibridno identiteto, vendar velja tudi obratno: teorijski koncept hibridne identitete bi lahko brali z zornega kota Andrićevega opusa, v katerem je bila ta identiteta tematizirana pred svojo teorijsko obravnavo. V konkretnem primeru to pomeni, da bi bilo smiselno analizirati koncept hibridne identitete pri Andriću tudi

v teorijskih spisih postkolonialnih intelektualcev, pri katerih ima koncept hibridne identitete izjemno pomebno vlogo. To branje pa naj ne bi Andrića zvedlo na gradivo za dokazovanje tez postkolonialnih kritikov. Namesto tega bi bilo mogoče plodneje analizirati način, kako avtor besedil *Travnička hronika* in *Prokleta avlija* simbolično osvetljuje hibridnost v teorijskih besedilih postkolonialnih kritikov, kakršna sta Edward Said in Homi Bhabha.

Primerjalna analiza koncepta hibridne identitete v besedilu *Travnička hronika* in postkolonialni kritiki kaže podobnosti v razumevanju tega tipa identitete. Andrić je v liku zdravnika Cologne predstavil idejo hibridne identitete, ki bi lahko bila navdih postkolonialnim kritikom, če bi se bila *Travnička hronika* znašla v njihovem bralnem obzorju. Ko se Cologna izpoveduje mlademu Des Fossésu, izgovarja stavke, ki so zelo blizu postkolonialnemu ušesu:

Niko ne zna šta znači roditi se i živeti na ivici između dva sveta, poznavati i razumevati i jedan i drugi, a ne moći učiniti ništa da se oni objasne među sobom i zbliže, voleti i mrzeti i jedan i drugi, kolebati se i povoditi celoga veka, biti kod dva zavičaja bez ijednoga, biti svuda kod kuće i ostati zauvek stranac; ukratko: živeti razapet, ali kao žrtva i mučitelj u isto vreme (ANDRIĆ 1963: 275–276).

Pet desetletij pozneje Edward Said v izpovedni pasaži proti koncu uvoda v knjigo *Kultura in imperialism* zapiše stavek, ki bi ga Andrićev junak, zahodnjak, ki je življenje prebil na Levantu, videl kot svoj (obrnjeni) odsev v ogledalu: »Iz objektivnih razlogov, na katere nisem mogel vplivati, sem odrasel kot Arabec z zahodno izobrazbo« (SAID 2002: 33). Nato doda stavek, ki bi ga lahko podpisal tudi zdravnik Cologna: »Od nekdanj sem čutil, da sem pripadnik obeh svetov, pri tem pa nisem povsem pripadal nobenemu« (SAID 2002: 33).

Vendar tukaj še ni konec prekrivanj med zdravnikom Cologno in postkolonialnimi kritiki: tudi Andrićev junak ima sposobnost, da svojo osebno izkušnjo posploši do mere, ko je v njej mogoče videti nekaj več kot biografsko črto človeka, ki biva na meji med dvema sprtima svetovoma. Tako se v zdravnikovih besedah pojavi metafora »tretjega sveta« (ANDRIĆ 1963: 277), ki prostorsko dočara hibridno izkušnjo in ki jo Andrić zapiše ležeče, s čimer opozori na pojmovni potencial te metafore. »Tretji svet« je torej metafora, ki zajema tip identitete, celoten razred hibridnih individualnosti, ki zavzemajo prostor med dvema zoperstavljenima svetovoma. Ta metafora bi bila nedvomno blizu tudi Homiju Bhabhi, če besedna zveza »tretji svet« med tem ne bi dobila drugačnega geopolitičnega in ekonomskega pomena. Zato ta ameriški teoretik indijskega rodu uporablja drugo, podobno metaforo: »Tretji prostor« (BHABHA 2004: 80). Andrićev »tretji svet« in »Tretji prostor« Homija Bhabhe se stikata vsaj v eni točki: v potrebi po izognitvi politiki polarnosti oziroma schmittovskemu razumevanju politike kot specifičnega ločevanja prijateljev in sovražnikov (SCHMITT 2001: 19).

Zveze med Andrićevim in postkolonialnim konceptom hibridne identitete so očitne: vendar so v tem primerjalnem branju resnično plodne razlike med Andrićevo in postkolonialnimi artikulacijami hibridnosti. Analiza teh razlik nam bo, upamo, omogočila jasnejši uvid v zelo občutljivo razmerje med hibridno identiteto in figuro konvertita, njuno razmerje do instanc moči in tudi v odtenke znotraj koncepta hibridne identitete.

Ko iščemo razlike na črti Andrić – postkolonialna kritika, morebiti najprej opazimo otožnost v besedah Cologne, otožnost, kakršne ne najdemo v Saidovi izpovedi. Na prvi pogled to zadeva žanr: Andrić je avtor beletristike, Said pa teorijskih študij. Tu bi se lahko tudi ustavili. Pa vendar, morebiti žanrska razlika ni tudi edini razlog za izostanek otožnosti pri Saidu. Ameriški teoretik palestinskega rodu se o hibridni identiteti izjasnjuje pol stoletja pozneje kot Andrić. Poleg te časovne distance ju ločuje tudi povsem drugačen osebni, pa tudi svetovno-zgodovinski položaj. Andrić je besedilo *Travnička hronika* pisal v okupiranem Beogradu kot upokojeni diplomat, sredi vojne, o kateri ni vedel, ne kako dolgo bo trajala, ne kako se bo končala, ne ali jo bo, konec koncev, preživel. To dejstvo širi simbolno polje metafore »tretjega sveta« in kaže na analogijo z zdravnikovim občutkom negotovosti in nemoči v Travniku. Po drugi strani Said piše o hibridni identiteti proti koncu tega istega stoletja v New Yorku, v središču edine preostale supersile, s statusom svetovno priznanega intelektualca. Dejstvo, da je pri Saidu izostala senca otožnosti, ki barva zdravnikovo premišljevanje o »tretjem svetu«, bi lahko razlagali prav kot potrditev, da je ta nevidna skupnost, ki naseljuje prostor med sprtima svetovoma, končno dobila pravico, da spregovori, in sicer ne samo, da bi razkrila težo in muko svoje hibridne identitete, temveč da bi tudi formulirala politični projekt, o katerem implicitno verjame, da je etično superioren glede na druge. Tako pridemo do programskih stavkov Homija Bhabhe, ki analizo »Tretjega prostora« vidi kot možnost, da se »odpre pot konceptualizaciji mednarodne kulture, zasnovane ne na eksotizmu večkulturnosti ali *različnosti* kultur, temveč na vpisovanju in artikuliranju *hibridnosti* kulture« (BHABHA 2004: 80). V oči bode, da zdravnik Cologna ni nikoli prišel do tako koncipiranega kulturnega, pa tudi političnega projekta, ki različnim nacionalnim kulturam zoperstavlja eno hibridno kulturo. Morebiti je razlog za to ravno občutek nemoči, ki je nedvoumno povezan s hibridno identiteto v besedilu *Travnička hronika* in z bivanjem na periferiji propadajočega Otomanskega cesarstva. Travnik tako postane simbol prostora, ki prenaša posledice svetovnih dogodkov, kraja, ki je zunaj mreže imperialnih Metropol. V nasprotju s tem New York, v katerem je bival Said, ali Boston, katerega prebivalec je Homi Bhabha, predstavljata točki v transnacionalni mreži globalnih mest, v katerih se načrtujejo in osmišljajo politični in kulturni projekti, ki se bodo ali ki se izvajajo na svetovnem odru.

Tako smo prišli do pomembnega aspekta, ki ga je treba upoštevati, ko se analizirajo identitete, ki nastanejo po polomu absolutne identitete: to je aspekt moči. Ni naključje, da je ravno razmerje med močjo in postkolonialnimi študiji ena ključnih tem, glede katere se krešejo mnenja med postkolonialnimi kritiki in njihovimi kritiki, ki jim očitajo ravno to, da govorijo s položaja moči (DIRLIK 1997: 62). V tem kontekstu ni naključje, da Edward Said v že omenjeni knjigi *Kultura in imperializem* zavrne te obtožbe. To stori tako eksplicitno – z jasnimi in neposrednim opozarjanjem na nemoč zastopnikov postkolonialne kritike³ – kot tudi implicitno, z emigrantsko retoriko, ko govori o lastni knjigi,⁴ pri čemer računa na to, da figura izgnanca kaže na nekoga,

³ »Ko govorimo in pišemo kot pripadniki drobcene manjšine obrobni glasov, naši novinarski in akademski kritiki pripadajo bogatemu sistemu povezanih informacijskih in akademskih resursov, poleg svojih časopisov, televizijskih mrež, vplivnih revij in inštitutov« (SAID 2002: 80).

⁴ »Na koncu bi rad rekel, da je to knjiga nekega izgnanca« (SAID 2002: 33).

ki prenaša ali je prenašal politično represijo. Kontroverza glede razmerja med postkolonialno kritiko in močjo pravzaprav zadeva razmerje med hibridno identiteto in močjo. V zvezi s tem pomislekom je mogoče postaviti nekaj vprašanj: ali je teorijski koncept hibridne identitete nastal kot rezultat delovanja moči, ki ga konstituira kot diskurz, katerega cilj je legitimiranje delovanja te moči; v kakšnem razmerju sta hibridna identiteta in figura konvertita; ali je ideja hibridnosti izčrpana v konceptu hibridne identitete, ki ga neguje postkolonialna kritika?

Na ta vprašanja se seveda ne da odgovoriti enopomensko, bi pa lahko bil za premišljevanje o njih koristen ravno Andričev opus, v katerem hibridna identiteta, kakor tudi figura konvertita, ni nikoli ločena od razdelitve moči v imaginarnem svetu njegovih besedil. To je kontekst, ki nam ponuja možnost, da vsaj poskusimo sneti ogrinjalo skrivnosti s smrti zdravnika Cologne. Te literarne osebe in njene smrti razlagalci Andričeve ustvarjalnosti seveda niso spregledali, še posebej ne tisti, ki so o pisateljevem opusu napisali morebiti najboljše strani; eden takšnih je tudi Ivo Tartalja, ki o Cologni trdi, da je »koncepčen kot človek skrivnost« (TARTALJA 1979: 179), pri čemer posebej poudari skrivnost njegove zadnje verske opredelitve (TARTALJA 1979: 177). Tartalja nato še daljnosežno sklene: Cologna je edini med travniškimi zdravniki, ki »medicino pojmuje kot humanistično disciplino« (TARTALJA 1979: 182). Na ta način je potrjena simbolična zveza med zdravnikom Cologno in humanizmom, s tem pa zveza med hibridno identiteto in humanistično zavestjo. Ta zveza deluje tudi v besedilu *Prokleta avlija*, v katerem sta literarni osebi Čamil in Džem-sultan, ki tudi reprezentirata inačico hibridne identitete, prikazani kot junaka kulture oziroma kot nosilca humanistične zavesti.

Humanizma zdravnika Cologne torej ni treba zamenjevati z njegovimi različnimi konfesionalnimi navdušenji, tudi ne z nedoslednostmi, ki ga spremljajo: humanizem je vendarle stalnica te literarne osebe in njena trajna opredelitev. Zato je treba sceno, v kateri zdravnik Cologna, ko pomaga nekemu Kulierju, samega sebe opredeli kot Turka (ANDRIČ 1963: 292), brati kot parabolo trka dveh identitet, hibridne in monolitne, pri čemer ni odveč omeniti, da monolitna identiteta tukaj ni reprezentirana z lastnim imenom – kakor ime žrtve (Kulier) oziroma figure hibridne identitete (Cologna) –, temveč z brezimnim glasom dolgina, ki provocira zdravnika. V tej sceni se kaže tragika hibridne identitete: če hibridna identiteta želi izpolniti nalog lastne humanistične provenience, to pa je rešiti nedolžnega človeka, mora pridobiti moč; če želi pridobiti moč, se mora odreči lastni hibridnosti v prid monolitne identitete množice, torej se mora razosebiti v figuri konvertita, ker se z njo pridobi moč. Trenutek prehoda iz hibridne v monolitno identiteto ima zato dve posledici: rešitev nedolžnega Kulierja in smrt hibridnosti. Slednja je metaforično prikazana kot nerazumljivost zdravnikovih besed, kot njegova norost in na koncu smrt. Zdravnikova smrt torej sugerira simbolično smrt hibridne identitete, skrivnostnost njegove končne opredelitve pa mora ostati uganka, ki visi nad njegovim grobom.

Travnička hronika je bila končana leta 1942, objavljena pa takoj po vojni. Znanje te vojne nosi ravno zato, ker se moči ne da videti zunaj homogeniziranih, monolitnih identitet, ki se vojskujejo za lastno prevlado. Zato mora hibridna identiteta na poti do vsaj začasne moči prispeti v stadij konvertita. Vendar je Andrič v času po romanu *Prokleta avlija* pomembno revidiral razmerje med hibridno identiteto in

močjo, s slutnjo epohalne spremembe prehoda nacionalnih imperializmov v transnacionalni Imperij, ki – v nasprotju z mejami prejšnjih civilizacijskih svetov – vzpostavi vladavino, ki ne pozna meja (NEGRI, HARDT 2003: 10). V nedokončanem romanu *Omerpaša Latas* (objavljenem posthumno, leta 1976) gre namreč za drugačno razmerje med hibridno identiteto, močjo in figuro konvertita.

Če analiziramo odnos do moči zdravnika Cologne in Omerpaše Latasa, vidimo, da moč pri prvem izhaja iz želje po rešitvi nedolžnega človeka, torej iz humanistične zgroženosti nad nasiljem, Latas pa nasprotno na pot k moči stopi iz antihumanistične volje do moči. Ker se moči v modernih časih ne da pridobiti, saj je njena narava krožna,⁵ je tudi volja do moči nepotešljiva, ker ne more nikoli biti absolutna. To pomeni, da figura konvertita oziroma dejanje spremembe vere, da bi se pridobila moč, ne more postati instanca, ki zagotovi trajno moč, temveč le etapa v neskončnem pomikanju k njej. Ravno zato moč presega figuro konvertita, ki se tedaj pokaže kot nadomestek, kot suplement, v derridajevskem smislu te besede, kot identiteta, ki prikriva praznino v središču strukture osebnosti. Identiteta torej ne more več imeti vloge središča osebnosti, ne more biti nekaj trajnega in nepremičnega. Lahko samo prikrije praznino na mestu identitete, tisto temo, v kateri lahko obzirno oko le zasluži obrise volje do moči.

Vse to postane jasno iz retoričnega agona Omerpaše Latasa in hercegovskega kneza Bogdana Zimonjića iz poglavja *Audijencija* (Avdienca). Spopad se začne, ko želi Omerpaša Latas izvedeti, kako Zimonjić gleda na stanje na meji s Črno goro, in ga, kar je še pomembnejše, pridobiti na svojo stran in za svoje cilje. Vendar knez ne verjame Latasovim besedam in obljubam, ker jih razume samo kot retorično akcijo, povsem v duhu Aristotelove *Retorike*, po kateri je govornikov »značaj tako rekoč skoraj najučinkovitejše sredstvo prepričevanja« (ARISTOTEL 2011: 93). Identiteta Omerpaše Latasa torej šečasno predstavlja tudi vir njegove moči, pa tudi mejo te moči v dvoboju z Zimonjićem. To je trenutek, v katerem se figura konvertita sooči z mejami svoje moči. Zato mora dvoboj med dvema človekoma dobiti širši kontekst: postaneta reprezenta dveh različnih tipov identitet: »tako su se merila i nosila ta dva čoveka od kojih jedan, Omer, želi sve što čovek može postati i biti, i što ga podiže u očima sveta, a drugi neće ništa do samo da bude i ostane ono što je« (ANDRIĆ 1981: 92).

Če figura konvertita ne razpolaga več z brezmejno močjo, je to zato, ker »trda« moč, moč nacionalnih sil, ni več zadostna moč. Konvertit ne more proizvesti mehke moči, ki je značilna za transnacionalni Imperij, oblikovan »ne na podlagi same sile, ampak na podlagi sposobnosti, da to silo predstavi, kot da je v službi prava in miru« (NEGRI, HARDT 2003: 26). Ravno zato se mora Latas v nekem trenutku distancirati od figure konvertita in v tem se vidi njegova zveza s konceptom transnacionalnega Imperija. Latas, da bi to storil, oblikuje protistavo notri/zunaj, s čimer naredi razliko med »navidezno« in »resnično« identiteto, vendar se pri tem na koncu ne odreče nobeni identiteti. To je trenutek, ko se sultanov vojaški poveljnik pokriža pred osuplim Zimonjićem: »Omer je odvojio ruke od grudi, skinuo živo teški fes sa modrom

⁵ To postane jasno iz uvida Michela Foucaulta: »Oblast se uporablja in izvaja prek mreži podobne organizacije. In ne samo, da individui krožijo med njenimi nitmi; vedno so v poziciji hkratne izpostavljenosti in izvajanja te oblasti« (FOUCAULT 1991: 33).

kićankom i bacio ga teatralno na beli divan, a zatim je sastavio tri prsta desne ruke i – prekrstio se, bez reči, oborenih očiju, skromnim, kratkim i naviklim pokretima« (ANDRIĆ 1981: 94).

Prelahko in neprecizno bi bilo trditi, da se hibridnost Omerpaše Latasa (musliman in kristjan) pojavi kot pogoj moči oziroma kot pogoj za revitalizacijo moči v neki novi identiteti, ki je v stadiju Imperija primernejša za moč tako od absolutne identitete kot od identitete konvertita. Zdi se nam, da je literarno osebo Omerpašo Latasa pravilneje razumeti kot simptom destabilizacije koncepta hibridne identitete: videti je, da je treba to besedno zvezo zapisati v množini, saj ravno lik Omerpaše Latasa priča, da ne obstaja en tip hibridne identitete. Če namreč primerjamo lika zdravnika Cologne in Omerpaše Latasa, opazimo velike razlike v okviru nečesa, kar še vedno pokriva isti pojem – hibridna identiteta: Cologne biva na periferiji Otomanskega cesarstva, Latas v njegovi metropoli; prvi nima dostopa do moči, drugi nastopa s položaja moči. Hibridna identiteta Cologne je homogena zato, ker ne pozna protistave notri/zunaj in protistave navidezno/resnično. Po drugi strani Latasova hibridnost, paradokсно, temelji na teh protistavah, vendar ju sočasno tudi postavlja pod vprašaj: ne obstaja namreč instanca, s katere se lahko odgovori na vprašanje, ali se Latas pretvarja, da je ostal kristjan, ali se pretvarja, da je postal musliman. Morebiti bi lahko celo rekli, da je Latas točka, v kateri (hibridna) identiteta preide v (hibridno) retoriko.

Tudi odnos Cologne in Latasa do konvertitstva je dvojen: zdravnikovo hibridnost odpravi njegov prestop v islam, Latasove hibridnosti ne odpravi dejstvo, da je konvertit – celo izhaja iz njega. Hibridna identiteta Cologne ni rezultat nikakršne odločitve junaka, temveč je tako rekoč staljena z njegovim mentalnim habitusom, ki ga ločuje od sveta; nasprotno je Latasova hibridna identiteta rezultat odločitve, ki temelji na volji do moči in ki junaku omogoči, da je operativen v svetu. Ob Latasovem tipu hibridnosti, ki je operativen, obstaja tudi hibridnost Čamila in Džem-sultana, utemeljena z metaforo »mešane krvi«, ki bi jo tudi morali upoštevati pri nadaljnjih analizah tipov hibridnosti.

Kar pa vendarle lahko sklenemo po dosedanjem premisleku, je naslednje: koncept hibridne identitete ni homogen, temveč monoliten koncept. Ima svojo zgodovino, ki najbrž ni zgodovina napredovanja, zgodovina, ki jo lahko zvedemo na linearni obrazec, temveč, foucaultovsko rečeno, zgodovina, zamišljena kot vrsta diskontinuitet. O tem govorijo različni tipi hibridnosti, ki v različnih časih prevzamejo nase vlogo reprezentanta celote koncepta, pri čemer pa se skoraj v vsem razlikujejo. V vsakem primeru bi lahko bil Andrićev opus z zniansiranim videnjem koncepta hibridnosti ena od začetnih točk za določitev ene od mogočih tipologij hibridne identitete.

VIRI IN LITERATURA

Theodor ADORNO, 2007: *Minima moralia, Refleksije iz poškodovanega življenja*. Prev. Seta Knop. Ljubljana: Založba *cf.

Ivo ANDRIĆ, 1963: *Travnička hronika*. Beograd, Zagreb, Sarajevo, Ljubljana: Prosveta, Mladost, Svjetlost, Državna založba Slovenije.

Ivo ANDRIĆ, 1981: *Omerpaša Latas*. Sarajevo: Udruženi izdavači.

- Ivo ANDRIĆ, 2005: *Prokleta avlija*. Beograd: NIN, Zavod za udžbenike.
- Ivo ANDRIĆ, 2008: *Sabrane pripovetke*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- ARISTOTEL, 2011: *Retorika*. Prev. Matej Hriberšek. Ljubljana: Šola retorike Zupančič & Zupančič.
- Homi BABA (Homi BHABHA), 2004: *Smeštanje kulture*. Beograd: Beogradski krug.
- MIHAIL BAHTIN, 1982: *Teorija romana*. Prev. Drago Bajt. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Arif DIRLIK, 1997: *The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism*. Colorado – Oxford: Westviewpress.
- Michel FOUCAULT, 1991: *Vednost – oblast – subjekt*. Prev. Boris Čibej et. al. Ljubljana: Krt.
- Antonio NEGRI, Michael HARDT, 2003: *Imperij*. Prev. Politični laboratorij Barbara Brezec et al. Ljubljana: Študentska založba.
- Edvard SAID (Edward SAID), 2002: *Kultura i imperijalizam*. Beograd: Beogradski krug.
- Karl ŠMIT (Carl SCHMITT), 2001: *Norma i odluka*. Beograd: Filip Višnjić.
- Ivo TARTALJA, 1979: *Pripovedačeva estetika*. Beograd: Nolit.
- Slobodan VLADUŠIĆ, 2007: *Portret hermeneutičara u tranziciji*. Novi Sad: Dnevnik.

SUMMARY

In this work, types of identity that precede the appearance of hybrid identity in Andrić's opus are identified: and those are absolute identity and identity of convert. The analysis of short story (*The Journey of Ali Djerzelez*) shows that in this story Andrić breaks up with epic version of absolute identity, in order to shift this kind of identity from the field of power to the margins of imaginary world, in stories *Bridge over River Zepa* and *The Glass*. Andrić's opus shows that the figure of convert is not entirely able to replace absolute identity in position of power, but that it becomes its victim instead. The same can be said for the hybrid identity, which is most represented by the character of doctor Cologne from *Travnik's Chronicles*. Analysis of this character shows that the hybrid identity is connected with humanistic consciousness and feeling of powerlessness. The concept of hybrid identity in Travnik's chronicles is thereafter related to polemic connection with postcolonial concept of hybrid identity (in Edward Said and Homi Bhabha) that is characterized by the ambivalent relationship towards the institutions and levels of power. This leads us to conclusion that Andrić's thematisation of hybrid identity can be completed by character of Omerpaša Latas which appears in Andrić's posthumously published homonymous novel. The interpretation showed that hybrid nature of this character largely differs from hybrid nature of doctor Cologne, above all in different relationship towards power, humanism and figure of convert. This brings us to conclusion that Andrić's thematisation

of hybrid identity is not unambiguous but very stratified. In this sense Andrić's work can be used as a starting point for creation of one of possible typologies of hybrid identity.

Iz srbsčine prevedla *Durđa Strsoglavec*.
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

UDK 821.163.6.09-1Vuk S.

Vita Žerjal Pavlin

Srednja šola za oblikovanje in fotografijo Ljubljana

KRIŽEV POT STANKA VUKA

Ob stoletnici rojstva pesnika in pisatelja Stanka Vuka (12. 11. 1912–10. 3. 1944) je v prispevku* obravnavana njegova fragmentarna ciklična pesnitev Križev pot iz leta 1936. Predstavljena ni le kot versko, ampak tudi kot narodnoobrambno besedilo. Nastalo je kot umetnikov odgovor na nevzdržne politične razmere, v katerih se je v tem času znašla Primorska in tudi on sam, zrasel v vaško-obrtniškem okolju Mirna pri Gorici kot krščansko vzgojen in socialno čuteč človek. Zakrito aktualno politično sporočilo upora je izrazil z že pred tem oblikovano moderno poetiko, ki jo je preoblikoval z ljudskimi prvina mi v formo in versko občutje, znano tudi preprostemu človeku: v Križev pot »za kmete in čevljarje«, kot ga je označil sam.

Ključne besede: križev pot, religiozno pesništvo, ciklična pesnitev, slovenska primorska književnost

On the occasion of the centennial of the poet and writer Stanko Vuk (November 12, 1912–March 10, 1944), the article deals with his fragmentary cyclic poem “Stations of the Cross” from 1936. It is elucidated not only as a religious text, but also as a text of national defense. It was created as the poet's response to the unbearable political conditions that were at the time imposed on the Slovene Littoral and the poet himself. The poet grew up in the environment of farmers and craftsmen in Miren near Gorica (Gorizia) and was raised as a Christian and socially compassionate person. He expressed a veiled, timely political message of revolt with his modern poetics that he had created before the cyclic poem. His poetics was transformed by folkloric elements into a form and religious sentiment familiar to an ordinary person, i.e., into Stations of the Cross for “farmers and cobblers,” as he characterized it.

Keywords: Stations of the Cross, religious poetry, cyclic poem, Slovene Littoral literature

Pesniško zorenje Stanka Vuka

Pri razmisleku o Vukovem pesniškem zorenju ne moremo mimo dveh ključnih gradiv. Najprej je to knjiga *Zemlja na zahodu* (1959), prvi celovitejši pregled Vukovega ustvarjanja, ki sta ga pripravila Milko Matičetov (tudi sestavljalec Vukove bibliografije) in Lino Legiša, ki je prispeval spremno študijo z izčrpnim prikazom Vukove življenjske in ustvarjalne poti. Ta študija je ponatisnjena tudi v ponovni, nekoliko preurejeni knjižni izdaji Vukovega literarnega dela z naslovom *Pomlad pod Krasom* (1998), v kateri se je avtorica spremne razprave Katarina Šalamun Biedrzycka osredotočila predvsem na slogovno in tudi vrednostno presojo Vukovih literarnih

* Avtorica je s tem prispevkom nastopila na 22. primorskih slovenističnih dnevih (12.–13. 4. 2012) v Kopru.

besedil.¹ Dodatno spodbudo za razmišljanje o Vukovem pesniškem ustvarjanju pri naša študija Mirana Košuta, ki je sicer nastala kot spremna beseda k *Ljubezenskim pismom* (1986) in se zato poleg navajanja nekaterih še neupoštevanih dokumentov in pričevanj, ki pojasnjujejo predvsem motive za Vukov umor in navajajo potencialne likvidatorje,² osredotoča na pomen in tematsko-slogovne značilnosti Vukovih sicer pretežno italijansko pisanih pisem ženi.³ Te študije in knjižno objavljen literarni izbor seveda niso enakovredno nadomestilo avtorjevi neposredni zapuščini. To v največji meri še vedno hrani Milko Matičetov.⁴

Stanko Vuk, rojen leta 1912 v vaško-obrtniškem Mirnu pri Gorici, je že leta 1926 v goriški nižji srednji šoli pisal⁵ v dijaški list *Uporni veslar*, ki so ga izdajali v Alojzijevešču, v katerem je stanoval. Leta 1929, torej v njegovem sedemnajstem letu, pa je bilo v goriškem mesečniku *Družini* objavljeno šest Vukovih⁶ pesmi. Naslednje objave so šele iz leta 1935, ko je (leto prej) Vuk postal študent beneške fakultete za politične in diplomatske vede, za seboj pa je že imel opravljeno vojaščino in dve srečanja z ljubljanskih literarnim okoljem; prvo v šolskem letu 1929/30, ko je v Ljubljani brez dovoljenja italijanskih oblasti opravljal drugi letnik trgovske akademije in sodeloval pri reviji *Ogenj*, katere sodelavca sta bila tudi Edvard Kocbek in Miško Kranjec, ter drugo leta 1931. Leta 1935 je objavil osemnajst pesmi, od katerih je bil cikel šestih pesmi *Potepuh* objavljen v *Ljubljanskem zvonu*, prav tako po šest pesmi pa sta objavila *Dom in svet* ter *Mladika*. Ob tej očitni Vukovi želji nastopiti v vseh osrednjih slovenskih revijah hkrati je ŠALAMUN BIEDRZYCKA (1998: 317) opozorila na njegovo, tudi politično težnjo po preseganju tedanjih ozkih svetovnonazorskih razlik, ki pa ni naletela na odobravanje, saj ga je na primer ljubljanski mladostni prijatelj Mirko Javornik (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 265) rotil, naj umakne pesmi iz liberalnega *Ljubljanskega zvona*.

Vuk je tako leta 1935 nastopil kot avtor estetsko prefinjene, slogovno moderne poezije, ki je delovala »najbolj novo v slovenski poeziji« (LEGIŠA 1969: 422). Zavedal se je sicer vplivov Antona Vodnika in še bolj Kocbeka, vendar »se je odvisnosti hotel otresti« (LEGIŠA 1969: 422). Ob poznavanju italijanskih (Ungarettija, Papinija) in drugih svetovnih modernističnih pesnikov se je Vuk sam uvrstil v t. i.

¹ Pri tem je Katarina Šalamun Biedrzycka upoštevala tudi diplomsko delo Elvire Brumat Medvešček *Življenje in delo Stanka Vuka* (Pedagoška akademija v Ljubljani, 1983).

² Košuta navaja hipotezo, ki jo je v knjigi *Po sledovih Črne roke* (1975) zapisal Jože Vidic in po kateri naj bi umor organiziral »Ernest Jazbec, po verjetnosti član Vauhnikove obveščevalne mreže, ki je v Ljubljani sodelovala z DOS (plavogardiščno obveščevalno službo)«. Glavna likvidatorja DOS sta bila Jeseničan Janko Soklič in Litijan Milutin Ludviger, ob njima pa je bil še tretji, po vsej verjetnosti domačin, ki sta ga Vukova poznala, saj morilci v stanovanje niso stopili nasilno. (1996: 37)

³ Po KOŠUTOVEM (1996: 57) mnenju naj bi se Vukova epistolarna literatura obravnavala kot enakovredna ali celo najpomembnejša stvaritev v njegovem literarnem opusu.

⁴ Že ŠALAMUN BIEDRZYCKA (1998: 317) naravnost roti, naj postane to gradivo javno dostopno, pri čemer se ji pridružujem.

⁵ ŠALAMUN BIEDRZYCKA (1998: 310), ki je nekaj teh najzgodnejših pesmi prebrala, zanje pravi, da so: »tipična mladostna verzifikacija, na čast mami, slovanstvu, proti izkoriščanju ljudi«.

⁶ ŠALAMUN BIEDRZYCKA (1998: 312) je sicer zaradi imena Steno ob besedilu podvomila v Vukovo avtorstvo najslabše med njimi Kaj sem, kot najzanimivejši med objavljenimi pa navaja pesmi *Dvogovor in V dolini*.

imediatizem,⁷ ki ga Legiša pojasnjuje kot »tisto vrsto poezije, ki postavlja pesniške domisleke drugega ob drugega neposredno, ne da bi jih vidno asociativno povezovala.« (1998: 289)

Na ekspresionistično ozadje te Vukove poezije kaže med drugim motiv »strašne samote zemlje« v ciklu Potepuh, ali duhovno povzdignjena, metafizično intonirana podoba narave in kmečkega sveta, na primer v pesmi *Pred pomladjo*, objavljeni v *Domu in svetu*:

Jutranji mesec na nebu
marca. O, da bi apostol
vzdignil roko
in razpostavil pomladne zvezde.

Mraz je srebrn
in ozek
in brsti
so dobri za piščali.

Junci orjejo zemljo
in v snegu je pomlad.
Kmet gre težko po njivi
ko mornar, ko stopi prvič
na kopno in čuti
svetlobo in prostor in rast. (VUK 1998: 36)

Šalamun Biedrzycka je svoje občudujoče branje Vukovih pesmi,⁸ objavljenih leta 1935, argumentirala z ugotovitvijo, da je v njih dosežen spoj med jazom in nejazom kot posledica odprtosti do vsega, kar obstaja, oziroma zaradi neantropocentričnega pogleda na svet (1998: 322). Ta naj bi se oblikoval ob stiku s sočasno italijansko literaturo ali kar iz Vukovega »južnjaštva«, »tradicije, ki je bila vedno v nasprotju s severnjaško logicistično racionalnostjo, ki pa se ji na splošno pravi 'zahodna miselnost' in ki je postala vprašljiva šele, ko je v Evropi postala čedalje bolj znana t. i. 'daljnovzhodna misel' oz. 'filozofija Vzhoda'!«⁹ (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 321) Da se je zanjo zanimal tudi Vuk, kaže moto, misel Teshoo Lama »Velik in strašen je ta svet« v ciklu Potepuh.¹⁰ V njem temo odprtosti, iskanja, odkrivanja

⁷ V neodposlanem pismu uredniku *Sodobnosti* F. Kozaku leta 1935. (VUK 1998: 289)

⁸ Zato jih je vključila v svojo poljsko oz. dvojezično antologijo slovenske poezije *Mah in srebro. Srebro i mech*, Sejny 1995.

⁹ Tako se ji zdi nekako razumljivo, da je Vukovo pesniško kvaliteto prvi poudaril prav Primorec Legiša, ne pa takratni urednik *Doma in sveta* France Vodnik, za katerega ugotavlja, da je do Vuka ves čas ohranjal »vzvišenost in apriorizem« in ga ni vključil v povojni razširjeno izdajo *Slovenske religiozne lirike*, prav tako ne Slodnjak v *Slovenskem slovstvu* (1968).

¹⁰ LEGIŠA (1998: 289) navaja, da je Vuka sredi leta 1935, kmalu po nastanku pesmi Benetke, »ves prevzel stil Johna Dos Passosa, tako da je sam priznaval, da se je pod njegovim vplivom lotil Potepuhov, ta poskus pa je opustil.« Pesem z naslovom Potepuh je tudi v prvi Ungarettijevi zbirki *Veselje*; z Vukovim istoimenskim ciklom ju veže motiv tujstva, ki je pri Ungarettiju povezan z domotožjem oziroma iskanjem edenske »nedolžne dežeze«, pri Vuku pa z mladostniškim nemirom.

»daljne zemlje« izraža v kontrastu¹¹ s pasivno otožnostjo in s tem samoblokiranostjo, katere posledico izražajo že prvi verzi cikla: »Nikoli ne bom srečal / lame s srebrnimi lasmi«.

V nekaterih pesmih iz leta 1935 lirski jaz stopi z jezikovne površine pesmi v njegovo ozadje, vpliva na izbor in čutno-čustveni vtis¹² deloma ekspresionistično napetih, deloma nadrealistično metaforičnih podob iz narave (Jutro, Poldan, Mrak), kmečkega (Pred pomladjo) ali mestnega sveta (npr. v dveh pesmih z naslovom Benetke). Težko pa bi tem Vukovim pesmim kljub njihovi precejšnji konotativnosti pripisali modernistično skrajnost.

Vukov Križev pot »za kmete in čevljarje«

Modernistično zmeren je tudi Vukov Križev pot, ki ga leta 1936¹³ napisal »za kmete in čevljarje« (LEGIŠA 1998: 288), kot je znano iz njegovega razmišljanja ob pripombi Franceta Vodnika, naj bere mistike in Slehernika. »En del je menda objavil v nekem dijaškem časopisu, kot bi sodili po pismu Matičetovemu iz tega časa, celoto pa je poslal proti koncu 1936 *Domu in svetu* in *Mladiki*.« (LEGIŠA 1998: 288) Vendar je uredniku Vodniku ugajala le zasnova in posameznosti, kot celota pa se mu je zdel Križev pot neizdelan, fragmentaren, vsebinsko premalo poln in določen, premalo ritmičen in s slogovnimi »trdotami«, kot oblikovno napako pa navaja sekanje verzov. Zato ga v *Domu in svetu* ni objavil oziroma ga je šele po njegovi smrti leta 1944 (v drugi številki), toda poleg uvodne in sklepne pesmi le četrto, šesto, deseto, trinajsto in štirinajsto postajo.

Tako ne vemo, katere pesmi je ob teh Vodnik še presojal, čeprav sta Legiša in Matičetov v *Zemlji na zahodu* poleg že navedenih kot odlomke Križevega pota objavila še preostale postaje razen sedme, osme in devete. Pač pa je dve postaji v svoji študiji navedla Šalamun Biedrzycka, in sicer na osnovi zapisa v pismu prijatelju slavistu Karlu Bačerju 22. 10. 1936. Pisemski zapis trinajste postaje se razlikuje od objavljene v *Domu in svetu* in v obeh knjižnih izborih. Vendar je motivno ustrezna tej postaji s temo Jezusa snamejo s križa, medtem ko je Vuk v pismu Bačerju 13. 9. 1936 pesem, ki je sedaj objavljena kot trinajsta, imenoval le »13«, verjetno zaradi predstavljenega motiva Marije, za katero je rečeno, da je ob apostolih trinajsta: »jogrov dvanajst. / Marija jih poprosi. / Ona je trinajst.« Za to pesem je zapisal, da bi morala biti »vmesna, za sredo potà, med 7. in 8. postajo«, torej neka prekinitvev običajnega zaporedja postaj. Zato tudi ima za pesnitev netipično obliko, je namreč (s tremi štirivrstičnicami) daljša od drugih postaj. Te so sicer zelo kratke, le iz ene raznozložne, nestalno rimane štirivrstičnice, ki ji sledi rimani distih. Kot nedokončani se glede na to formo kažeta peta in dvanajsta postaja, saj distih manjka. V pismu 22. 10. 1936 je tudi zapis sedme postaje, ki je v knjižnih izborih sicer ni.

¹¹ ŠALAMUN BIEDRZYCKA (1998: 317) cikel interpretira kot repliko na repliko v dvogovoru, kot »odzvanjanje« pesmi med dinamiko in pritajenostjo.

¹² Zato jih LEGIŠA (1969: 422) imenuje »impresije«.

¹³ LEGIŠA (1998: 288) navaja iz Juvančičevega rokopisa latinski zapis po zgledu starih: »A. D. 1936 hoc parvo ingenio scripsit (V letu Gospodovem 1936 je to s svojim majhnim darom napisal).« Ta rokopis naj bi imela tudi Vukova prijateljica iz Lučnika.

Šalamun Biedrzycka na osnovi obeh pisem Bačerju ugotavlja, da je bil Vuk na začetku pisanja Križevega pota samozavesten, kasneje pa se je tudi mučil z njim. Zaradi nerazpolaganja z avtorjevo zapuščino sprejema domnevo, da je celoten rokopis mogoče izgubljen, tudi zato, ker je Vuk že v pismu ženi 16. 2. 1942 zapisal: »Križev pot sem napisal v celoti, vendar ga boš zastonj iskala med mojimi papirji.« (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 333) Po besedah Matičetova (v telefonskem pogovoru z avtorico tega prispevka leta 2011) naj bi si prizadeval pripraviti celoviti Križev pot že Karel Bačer, a ni bil uspešen, ker obstaja več verzij posameznih postaj.

Če torej presodimo Vodnikovo kritiko ob gradivu, ki je na voljo, ne da bi z gotovostjo vedeli, kaj od tistega, kar ni bilo objavljeno v *Domu in svetu*, ni le osnutek, lahko ugotovimo, da je Vuk Križev pot zasnoval v skladu s tradicionalno pesniško obdelavo te katoliške pobožnosti, za katero sta značilni uvodna in sklepna pesem ter štirinajst vloženi pesemskih postaj, ki pa jim je dodal še vmesno pesem. Vuk ohranja tudi tradicionalno zunanjo in notranjo dvodelnost pesemskih postaj, ki jo sestavlja začetna predstavitev za postajo značilnega motiva ter zaključno versko sporočilo, tj. molilni nagovor ali spodbuda vernikom (ŽERJAL PAVLIN 2010). Vendar ne pri začetni navedbi motivike ne pri verskem zaključku Vukova pesniška govorica ni tradicionalna, ampak v marsičem inovativna. Moderni pesniški izraz je oblikoval s postopki tega pesništva, kot so pogosta uporaba enjambementa, rimanje le sodih verzov in uporaba notranjih rim, večpomenskih metafor ter podob. Že to je lahko Vodnika izzvalo h kritiki vsebinske nedoločenosti pesmi, celo fragmentarnosti, k vtisu katere prispeva tudi kratkosti posameznih pesmi. Predvsem pa je svežino pesniškega izraza tako na ravni samega jezika, kot tudi avtorske perspektive na tradicionalno križepotno tematiko, s tem pa tudi njenega interpretiranja iskal v postopkih arhaizacije in stilizirane ljudskosti.

V že navedenem pismu Bačerju 13. 9. 1936 je Vuk zapisal: »Mislim, da je to prvi poskus takega starinsko-modernega pisanja med Slovenci.« (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 332). Šalamun Biedrzycka (prav tam) je tovrstno modernost razlagala kot »naslonitev na avtentično ljudsko ustvarjanje«.

Že LEGIŠA (1998: 288) pa navaja, da je Vuk »[n]a zamisel Križevega pota [...] prišel po Villonu in ob Krleževih Baladah Petrice Kerempuha,¹⁴ ki jih je z navdušenjem prebiral v *Ljubljanskem zvonu*. V njem je tudi sam nekoliko arhaiziral izraz in mu dal precej ljudski ton, ki ga je tudi sicer mikal.« Kot možno spodbudo pa bi lahko upoštevali še zbirko primorskega rojaka Karla Široka, ki je leta 1935, torej le leto dni pred nastankom Vukovega Križevega pota, v Ljubljani objavil zbirko *Kapelica*. V njej si pesmi sledijo tako, da sestavijo pripoved o Kristusovem življenju in križanju, vendar je verska motivika prepletena z jasno izraženo nacionalno temo. V nasprotju s Širokom, ki je bil že leta 1926 prisiljen emigrirati v Jugoslavijo, Vuk svojega nasprotovanja pritiskom in omejitvam italijanske države, v kateri je živel in so predstavljali grožnjo za kulturni, nacionalni obstoj primorskih Slovencev, ni mogel izraziti

¹⁴ O tem Vuk poroča tudi v kratki pripovedi Naše življenje (1998: 48–49): »tedaj mi delajo družbo balade Petrice Kerempuha, ki hripavo poje z Villonom pod vislicami«, kjer omenja tudi nastajanje Križevega pota, saj pravi: »Na mizi so tri kraške pesmice o trpljenju Gospodovem. / Videnje. / Mučenje. / Križanje.« Vuk je tudi prevedel dve Villonovi pesmi: Devici Mariji in Balado obešencev (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 288).

odkrito, niti v besedilih, ki jih je objavljaj v Ljubljani.¹⁵ Zato je krščansko pripoved o Kristusovem trpljenju in smrti upravičeno po eni strani interpretirati kot parabelo o trpljenju in upiranju Primorcev, po drugi pa tudi kot pristno versko prošnjo in zaupanje v Kristusovo pomoč ogroženi slovenski skupnosti.¹⁶

Osnovno villonovsko-kerempuharsko intonacijo Vukovemu Križevemu potu daje že prva, v verz osamosvojena beseda t. i. Uvodne, in sicer nagovor:¹⁷ »Pajdaši«. Beseda, ki jo danes povezujemo predvsem z njenim slabšalnim pomenom (SSKJ: »kdor s kom sodeluje, zlasti pri nepoštenih dejanjih«), ima tudi starinski pomen »vojni tovariš«. Prav mogoče, da je imel Vuk v mislih tega, saj prvenstveno nagovarja primorskega bralca, ki je svet okoli sebe upravičeno dojemal kot »vojno«, nesvobodno situacijo. Vsekakor moramo nagovorjene »pajdaše« razumemo tudi v smislu skupine vernikov, povezanih pri pobožnosti križevega pota (v nadaljevanju te pesmi se namreč edninsko obrača na »kristjana«), saj že v naslednji pesmi, prvi postaji nagovarja »grešnika«, torej prav tako uporablja slabšalno, vendar običajno krščansko opredelitev z izvirnim grehom zaznamovanega človeka. Tako ga imenuje tudi v Sedmi in Enajsti postaji, saj je soodgovoren za Kristusovo trpljenje in smrt: »Mi grešniki Mu svete rane / z jesihom izpiramo, / z dolgimi bičevniki, nocoj, / ozke ureze režemo.«, »Grešnik, čuj, tudi ti / si za suknjo brez šiva / vadljaj, dva žeblja zabil. / Po sraciji si še krvav.«

Ker je namen križevega pota, kot ga Vuk opredeli po uvodnem nagovoru, zblizanje, srečanje s Kristusom (»da bi na tem križevem poti / prišel sam Jezus Kristus nasproti«), nadaljuje pesem v sedanjiku kot scenično neposreden prizor (postaje sicer oblikuje deloma v sedanjiku, deloma kot poročilo v pretekliku), ki predstavlja vrhunec križepotne zgodbe: »z žebli prebodeno, ranjeno / je Kristusovo telo.« Lirsko vživetje v Kristusov prostor in čas – čeprav ga je v vsakem Križevem potu in tudi v Vukovem zaradi pogostega nagovarjanja vernika kot opazovalca in celo udeleženca prikazanega dogajanja mogoče dojemati ne le kot zgodovinsko preteklega, ampak tudi aktualno sodobnega – opravičuje slogovno rabo občasnih arhaizmov (»obešenjak«, »laterna«, »lanterna«, »jogri«, »vadljaj«, »stan«) in arhaičnih oblik (»volcje«, »jagnetova«), kar je skladno z jezikovno podobo villonovsko-kerempuharskega vzora. Ta ustvarjalna pobuda pa je ob izhodiščnem biblijskem poročilu vplivala tudi na izbor nekaterih motivov tega Križevega pota, ki predstavljajo svet preprostega ljudstva (»kmetov in čevljarjev«, če uporabimo avtorjev komentar), celo obstrancev. Tega že v uvodni pesmi določa predmetna krčma.¹⁸ V tretji postaji pa je tako opredeljeno

¹⁵ Tako je v zvezi s Pesmijo ob trgatvi Francetu Vodniku napisal: »Če bi drugače napisal, bi imel sitnosti. Zato pa citat iz Razodetja pove, kar jaz nisem mogel oziroma smel.« (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 287). Tudi v tem primeru ima verski navedek nacionalno simbolno vsebino.

¹⁶ Da je bila narodnostna tematika, izražena z versko simboliko, značilna za besedila avtorjev z zahodnega slovenskega roba, opozarja tudi Marija Mercina v (še neobjavljeni) razpravi Literarno delo bratov Širok, ko se posveča zbirki Karla Široka *Kapelica*, spomni pa še na Gregorčičevo pesem V pepelnici noči in na Pregljev lik Matkove Tine v pripovedi z enakim naslovom.

¹⁷ Uvodne pesmi pesemskih križevih potov se pogosto obračajo na bralce – vernike (ŽERJAL PAVLIN 2010).

¹⁸ Pač pa je opozorilo kristjanu, naj ob pogledu na pribitega Kristusa ne pljune, bolj kot znak ljudske vulgarnosti opozorilo, naj se vernik ne pridruži zasmehovalcem Kristusovega trpljenja, med katerimi pa po biblijskem poročilu niso bili le preprosti ljudje, ampak ob vojaki še skoraj vsi, ki so ga spremljali.

tudi človeštvo, ki (kot sicer neomenjeni križ) bremeni Kristusa: »vsa groza ljubečih / stvari, pokveke, obešenjaki, / predmestja, zadušenci«.

Vendar bolj kot sami motivi, ki v nasprotju s tradicionalno zapisanimi pesemskimi križevimi poti sicer le nedosledno poročajo o dogajanju, značilnem za posamezno postajo, stilizirano ljudskost tega križevega pota posreduje pogovorno ali narečno besedišče. Matičetov, ki je za *Zemljo na zahodu* pripravil seznam manj znanih besed z njihovo razlago, je iz Križevega pota navedel le besedo »barilec« (lesena posoda, podobna sodčku, drži ok. 5 litrov), večino drugih (»bokal«, »dver«, »jesih«, »že-gen«, »bičevniki«) kot bolj splošno znane pojasnjuje tudi SSKJ. Izjema je le beseda »meglenec«, ki je očitno predvsem lokalnega značaja, ter narečna oblika »keri« in narečna glasovna varianta v besedi »črešnjeva«. Vuk je posamezne pesmi Križevega pota označil le z besedo »postaja«, ob kateri je zaporedna številka. Peta postaja, ki pa zaradi manjkajočega zaključnega dvostišja deluje nedokončano, in trinajsta, znana iz pisma Bačerju, pa sta naslovljeni s pogovorno besedo »štacjon«, za katero se Vuk kljub težnji po ljudskem stiliziranju besedila sicer očitno ni odločil.

Stilizacijo ljudske pobožne pesmi, njenega sloga z geminacijami (»Ena skrinja, ena skrinja«) in obliko štirivrstičnic z od pet- do sedemzložnimi verzi pa je Vuk uporabil za pesem, ki ima v objavi v *Domu in svetu*, potem pa še v obeh knjižnih izdajah Vukovega dela naslov Trinajsta postaja, vendar jo je Vuk v že omenjenem pismu Bačerju 13. 9. 1936 kot vmesno pesem imenoval le »13«. V opombah v *Zemlji na zahodu* Matičetov opozarja, da se pesem »ritmično in kompozicijsko oslanja na ljudsko pesmico iz Medane v Brdih Ena hišca, ena hišca, ki jo je Stanku Vuku povedala mama.« (VUK 1959: 231).

Če je uvodni poziv »pajdašem« povezan z zakritim sporočilom aktualnih ne-svobodnih razmer na Primorskem, potem je zaključek Uvodne z besedami »kmalu bo konec noči« mogoče razumeti kot napoved za Slovence boljših časov. Za drugo polovico tridesetih let dvajsetega stoletja aktualno politično interpretacijo omogoča še nekaj besed in motivov tega Križevega pota.

Tak je že motiv Prve postaje, saj predstavlja Kristusa, ki »ga je kaplar ko upornika gnal / med četo, da so ga bičali«. Pri tem je zanemarljivo dejstvo, da je bil izraz »kaplar« še jugoslovanski in ne za Primorce aktualni italijanski čin komandirja desetine. Pesem namreč zanimivo poudarja Kristusovo nekonformističnost, upornost,¹⁹ česar v tradicionalnih križevih potih ne najdemo. Vuk imenuje Kristusa Upornik (z veliko začetnico) še v Drugi postaji, v Sklepu pa »uporni Gost«, ki ga vabi v »stan naš tako preprost«, čeprav »okna zastremo«, kar je konspirativna gesta, kakršna je bila gotovo potrebna ob srečevanju ilegalnih protifašističnih skupin, h katerim je sodil tudi Vuk. Kristus pa je s tem Križevim potom postal zgled upornika, ki ga sicer za to zadene fizično trpljenje, vendar teče »sveta kri« nedolžnega, »jagnjetova« kri (Prva postaja). Njegov zgled je spodbuda Primorcem, ki doživljajo svoj nacionalni »večer«: »Večer je žalosten ko žival.« (Tretja postaja), »Nekdo za bori tih večer brede« (Četrta postaja), »Na božji barki se jambor tenek / krivi v večer, vetroven in

¹⁹ Uporništvo je Vuk že od mladega doživljal tudi kot svojo značajsko in družinsko lastnost. Od vojakov je pisal profesorju Juvančiču: »Uporni sin stare uporne rodovine. Nikdar ne bom apostol, nikdar nosilec bander. Nosil bom bakle skozi temne noči, črna jadra s tremi srebrnimi zvezdami preko razburkanih morij, v borbi vedno, nikdar skupaj z nikomer.« (LEGIŠA 1998: 259)

grenek.« (Deseta postaja), »Vrzimo mrežo v večer meglen.« (Enajsta postaja). Hkrati križani Kristus Primorce straži in varuje (»ki si za nas / na križu prubit, ko na straži«, Dvanajsta postaja). Vukova želja in molitev pa je usmerjena tudi k njegovemu aktivnemu vodstvu primorske »bratovščine«: »Da bi Upornik, odet v škrlat, / šel še nocoj mimo naših vrat« (Druga postaja), »Jezus Kristus med bratovščino sede.« (Četrta postaja), »z lanterno svojih petih ran / nam skozi mrk večer pokaži«²⁰ (Dvanajsta postaja). In čeprav mera trpljenja za Primorce še ni polna (»Izpijmo do dna njegov bokal –«, Štirinajsta postaja), pomeni Kristusovo posmrtno vstajenje vendar zagotovilo odrešitve, ne le v pomenu, ki ga tej besedi običajno namenja krščanstvo, ampak tudi politično rešitev za primorske Slovence: »čez tri večere nas bo iskal!« (Štirinajsta postaja). Zaključno dvostišje Sklepa: »Žegen nam zdravja da, / milost – svetost srca.« je nedvomno mogoče brati kot zgolj versko prepričanje v koristnost Kristusovega blagoslova za vernike, vendar ga je glede na predhodno nacionalno in zgodovinsko branje te ciklične pesnitve mogoče razumeti tudi znotraj tega konteksta, kot obljubljeni zdravje in preživetje naroda ter njegovo posvečeno, povzdignjeno srčnost, ki kot posebna milost zmore preseči ozkost in krutost njegovih zatiralcev in krvnikov.

»Zbudi se, romar«

Vernik je v tem Križevem potu trikrat nagovorjen tudi kot romar. Namen njegovega potovanja po križevem potu pa, kot je pokazala ta interpretacija, ni le soočenje z lastno vero, ampak poziva Vuk tudi k nacionalnemu, političnemu prebujanju primorskih Slovencev v času fašistične italijanizacije, pri čemer je Kristus predstavljen ne le kot zaščitnik Slovencev, temveč tudi kot njihov vodnik in zgled upornika. Čeprav je do nekaterih posameznikov prišel Križev pot tudi v rokopisu (LEGIŠA 1998: 288), širšega kroga ni dosegel in tudi objava v *Domu in svetu* leta 1944²¹ njegove uporniške interpretacije gotovo ni spodbujala. Vuk sam pa je bil zaradi svojega narodnostnega, protifašističnega delovanja v zaporu več kot tri leta, a ironija je, da je bil po izpustitvi najverjetneje žrtev ene od slovenskih političnih skupin. Srčnosti in duhovne širine kot vrednote, na katero opozarja sklep Vukovega Križevega pota, njegovi krvniki ne glede na nazorsko pripadnost, v imenu katere so morili, seveda niso zmogli.

VIRI IN LITERATURA

Miran KOŠUTA, 1996: *Krpanova sol*. Ljubljana. Cankarjeva založba.

Lino LEGIŠA, 1969: *Zgodovina slovenskega slovstva, 6: V ekspresionizmu in novi realizem*. Ljubljana: Slovenska matica.

²⁰ Na razumevanje motiva »večera« kot metafore za fašizem me je prav ob tem verzu v telefonskem pogovoru leta 2011 opozoril Milko Matičetov.

²¹ Matičetov (VUK 1959: 229) v bibliografiji navaja tudi objavo v *Pratiki* založbe Sigma iz Gorice leta 1940 in ta objava bi imela lahko veliko močnejši odziv, vendar sama po pregledu te publikacije v njej nisem našla Križevega pota.

- , 1998: Tragična zgodba Stanka Vuka. V: Stanko Vuk. *Pomlad pod Krasom*. Izbrane pesmi, proza in pisma. Maribor: Obzorja. 249–303.
- Marija MERCINA (še neobjavljeno): Literarno delo bratov Širok.
- Katarina ŠALAMUN BIEDRZYCKA, 1998: Mraz je srebrn in ozek in brsti so dobri za piščali ... V: Stanko Vuk. *Pomlad pod Krasom*. Izbrane pesmi, proza in pisma. Maribor: Obzorja. 305–42.
- Stanko VUK, 1959: *Zemlja na zahodu*. Koper: Lipa.
- , 1998: *Pomlad pod Krasom*. Izbrane pesmi, proza in pisma. Maribor: Obzorja.
- Vita ŽERJAL PAVLIN, 2010: Križev pot Ljubke Šorli v kontekstu slovenskih križevih potov kot lirskocikličnih besedil. V: *Ljubka Šorli (1910–1993): Znanstvena monografija ob stoletnici pesničinega rojstva*. Ur. Katja Mihurko Poniž. Nova Gorica: Univerza. 53–73.

SUMMARY

The literary output of the poet and writer Stanko Vuk (November 12, 1912–March 10, 1944), whose centennial is being celebrated this year, was first for more than a decade gravely restricted by the Italian Fascist denationalizing policies, and then, with the author's violent death during WWII, prematurely ended. For those reasons it remained fragmentary. This is also true of his religious cyclic poem "Stations of the Cross", which he wrote and, according to his own account, also completed in 1936, yet not all of its poems have hitherto been discovered. The mysterious fragmental nature of this work evokes the mystery of the poet's own Stations of the Cross, particularly his murder, as the assailants were never unquestionably identified nor was their political allegiance. At the same time, the poem is the artist's response to the unbearable political conditions imposed on the Slovene Littoral and the poet himself at the time. The poet grew up in the environment of farmers and craftsmen in Miren near Gorica (Gorizia) and was raised as a Christian and socially compassionate person. Hence it is not surprising that he transformed his modern poetics, created before the cyclic poem, with folkloric elements into a form and religious sentiment familiar to an ordinary person, i.e., into the Station of the Cross for "farmers and cobblers," as he characterized it. In the article Vuk's "Stations of the Cross" is interpreted not only as a confrontation with his own religion, but also as his call to national and political awakening of the Littoral Slovenes during the time of Fascist Italianization, in which Christ is depicted as both a protector of Slovenes and their leader and model of an insurgent.

UDK 82.0/.09Egerić M.

Boris Bulatović

Filozofski fakultet u Novom Sadu (Srbija)

KRITIČKA OBELEŽJA I TEORIJSKA UPORIŠTA KRITIČKO-ESEJISTIČKOG OPUSA MIROSLAVA EGERIĆA

Uz pregled Egerićevih teorijskih uvida o književnosti, u radu je dat analitički prikaz najvažnijih odrednica njegovog kritičkog prosedea. Pojedinačno, izdvojene su i interpretirane sledeće karakteristike: 1) stvaralački aktivizam etičko-egzistencijalističke inspiracije, 2) borba za demokratičnost (antidogmatičnost) umetničkog čina, 3) akcentovanje istorijskog konteksta kao značajnog činioca u tumačenju književnih i književno-kritičkih ostvarenja koja u svom jezgru sadrže zaokupljenost etičkim i egzistencijalnim problemima, kao i 4) ispoljavanje širine pristupa u analizi jednostranosti kritičkih nazora srpskih književnih kritičara.

Ključne besede: teorija književnosti, autonomija umetnosti, ideološka kritika, moral, istorijski kontekst

In addition to the overview of Egerić's theoretical insights about literature, the paper provides an analytical presentation of the major determinants of his critical process. Specifically, the following characteristics are singled out and elucidated: (1) creative activism of ethical-existential interpretation; (2) striving for democratic (anti-dogmatic) nature of artistic act; (3) emphasis on historical context as a significant factor in interpreting literary and literary critical works concerned with ethical and existential issues; (4) demonstration of a broad approach in the analysis of one-sided critical principles of Serbian literary critics.

Keywords: literary theory, autonomy of art, ideological criticism, morality, historical context

1 Uvodne napomene

Kada je reč o proučavanju književnosti, Egerić ne prednjači u teorijsko-metodološkom smislu i njegov kritički postupak je blizak srpskoj impresionističkoj kritičkoj tradiciji. Stoga, imajući u vidu odsustvo razvijenijih metodoloških uvida u kritičarskom opusu Miroslava Egerića, u cilju definisanja njegovih kritičkih načela potrebno je ići »zaobilaznim« putem – analizom njegovih konkretnih književno-kritičkih tekstova.

Egerić nije mnogo pisao o književnoj teoriji, međutim, uz implicitnu poetiku njegovog kritičarskog postupka koju je moguće iščitati iz njegovih kritičkih ogleda, postoji i nekoliko tekstova u kojima se on primarno bavi teorijskim aspektima proučavanja književnosti, u kojima prednost daje kritičkom duhu izučavaoca literature u odnosu na metod kojim se u svojoj analizi služi. Tako, najpre u svojoj disertaciji *Književno i kritičko delo Đorđa Jovanovića*, u poglavlju »Jovanović kao književni

teoretičar«,¹ EGERIĆ (1969: 118) je zabeležio da »svaka prava književna kritika, skriveno ili neskriveno, sadrži sopstvenu teorijsku osnovu ili nudi elemente za jednu takvu osnovu književnoj misli«. Ističući važnost i potrebu postojanja teorijske osnove u kritičarskom poslu, koja omogućava i donošenje preciznijeg suda o problematici književnog dela, EGERIĆ (1969: 119) nedvosmisleno ističe da »kritika bez teorijske osnove predstavlja, ustvari, samo *uslovno* kritičku misao«. Napomenućemo i to da uvodni tekst *Srećne ruke* (pod naslovom »Srećna ruka: razmišljanja o prirodi poezije, o duhu i metodi u razvitku srpske kritike«), o kome će biti više reči, predstavlja svojevrsan Egerićev nastavak i razrađivanje stavova o duhu i metodi u književnoj kritici koje je prvobitno izložio u svojoj studiji o Đorđu Jovanoviću, a zatim u *Delima i danima* (u eseju »Delo i kritika: razmatranja o moralnom, socijalnom i estetskom smislu književne kritike«).

Iz Egerićevih navoda u pomenutom poglavlju iz njegove studije o Đorđu Jovanoviću, moguće je uočiti dve osnovne kategorije kojima Egerić pridaje presudan značaj kada promišlja o potrebi teorijskog uobličavanja kritičkog postupka književnog tumača – *kritički duh* i *pogled na svet* (koji proističe iz kritičkog duha). Pomenutom prilikom, pišući o Jovanovićevim teorijskim nazorima, Egerić je najpre istakao primarni značaj *pogleda na svet* književnog kritičara, odnosno njegov pogled na prirodu odnosa između stvarnosnog sveta i umetnosti, i jezgrovito ga obeležio kao »misaono uporište« u dosluhu sa poukama i saznanjima iz istorije (minule i suvremene), filozofije, sociologije, psihologije, etike i istorije umetnosti. Uz to, on bliže određuje *pogled na svet* kao »promišljen način na koji probuđeno biće kritičarevo prima svoj položaj u svetu« (EGERIĆ 1969: 120). Po Egeriću (1969: 120), Osnovne uloge tako definisanog pogleda na svet jesu »čuvanje kritičareve misli od neodređenosti«, kao i »centriranje duhovne moći u kritičaru na bitna ispunjenja, održavajući trajnu vezu sa bitnim pitanjima o smislu, prirodi i posledicama umetničke aktivnosti«. Pre nego što pažnja bude usmerena na drugu bitnu kategoriju, *kritički duh*, osvrnućemo se nakratko na osobine za koje Egerić smatra da svaki autentični književni kritičar ili esejista mora, kao preduslove, neizostavno da poseduje. Po njegovom viđenju, nezaobilazne odlike koje kritičar treba da ima jesu živa intuicija i zaoštrena umna sposobnost, kao i »protejska sposobnost« (koju izdvaja citirajući Jovana Skerlića).

U poglavlju »Jovanović kao književni teoretičar« (poglavlje iz doktorske teze), Egerić je predstavio kritički duh kao kategoriju nadređenu kritičarevom pogledu na svet. Osnovno atributsko svojstvo kritičkog duha Egerić je poetično odredio kao »oštrinu« duha, posredstvom koje kritičar autentičnom živošću osnažuje svoj pogled na svet. Prisustvom ovih osobina kritičarskog mišljenja – živog pogleda na svet i oštine duha – kritičar utiskuje pečat lične vizije, kao i živost i dubinu doživljaja u svoje oglede, čime se pogled na svet iz pera književnog kritičara obznanjuje kao izrazito dinamičko posedovanje tog pogleda. Dinamički kritički duh na taj način postaje osnov za još jednu bitnu poetičku odliku Egerićevog teorijskog shvatanja funkcije književne kritike: aktivni i angažovani pristup kritičara književnim delima.

¹ Važna napomena je da se deo poglavlja »Jovanović kao književni teoretičar« u kome Egerić iznosi sopstvena teorijska promišljanja o književnoj kritici ne nalazi u objavljenoj verziji njegove studije o Đorđu Jovanoviću *Reč u vremenu*, nego samo u prvobitnoj verziji knjige, koja je napisana kao doktorska i teza.

Kritički duh književnoga kritičara i esejiste, kao drugu značajnu kategoriju, Egerić nije u svojoj doktorskoj tezi o Đorđu Jovanoviću detaljnije obrazložio i razvio, ali je to docnije učinio u druga dva teksta. U oba preostala rada Egerić promišlja pitanje važnosti *kritičkog duha* u poređenju sa značajem *kritičkog metoda*. Pitanjem odnosa između kritičkog duha i metoda Egerić se najpre bavio u eseju pod naslovom »Delo i kritika: razmatranja o moralnom, socijalnom i estetskom smislu književne kritike« (EGERIC 1975: 83-124), a zatim i u uvodnom tekstu *Srećne ruke*, čiji je naslov »Srećna ruka: razmišljanja o prirodi poezije, o duhu i metodi u razvitku srpske kritike«. Kritički metod po EGERIĆU (1975: 108-109) predstavlja »snagu redukcije u duhu kritičara; izdvajanje iz spektra mogućih pristupa književnom delu onog ili onih koji bi, primenjeni na ispitivanje književne tvorevine, dali najbolje, najtačnije rezultate [...] Kritički metod fiksira duhovni pogled kritičara, određuje njegove granice, ne dopuštajući raspinjavanje van izabranog puta i okvira«. Jezikom slike, EGERIĆ (1994: 14) je u dva svoja teksta opisao kritički metod kao »mlaz svetlosti koji duh baca prema tami književnog dela u uverenju da će on omogućiti da se najpotpunije prodre u prirodu dela«, a kritički duh kao »ono što čini intenzitet svetlosti«.

U svom tekstu »Delo i kritika«, EGERIĆ (1975: 108) definiše kritički duh kao »punoću kritičareve ljudske prirode koja posredstvom dela prelazi u izraz, u ukupnost svojstava i mogućnosti, vrlina i mana, sjaja i slabosti jedne individualnosti. Iako može biti i realizacija određenog kritičkog metoda, kritički duh se ne poklapa sa njim i u većoj meri određuje intenzitet i dubinu, snagu i trajnost kritike nego kritički metod«. Ova Egerićeva konstatacija na nedvosmislen način ukazuje na prednost koju on daje autentičnoj snazi duha kritičara u odnosu na teorijsku zasnovanu metodologiju koju primenjuje u tumačenju književnih ostvarenja.

2 Egerićev kritički prorede

U nastavku ovog rada pokušaćemo da – na primeru knjige *Srećna ruka* – uočimo, odredimo i interpretiramo ključna autopoetička kritička obeležja kritičko-esejističkog opusa Miroslava Egerića. *Srećna ruka*, Egerićeva zbirka ogleada o srpskim pesnicima i književnim kritičarima, pruža izazovan podsticaj za istraživanje njegovih kritičkih načela i afiniteta, kao i njegovog kritičarskog i ljudskog pogleda na svet (u stvaralačkom i egzistencijalnom smislu) budući da ga ona, prema uvidima autora ove studije, na autentičan način i definiše kao književnog kritičara. Uz to, *Srećna ruka* omogućava i sagledavanje dominantnih sfera Egerićevog interesovanja kada je reč o njegovom tumačenju srpske pesničke i kritičke tradicije (od petnaest eseja sedam se odnosi na kritiku sa početka 20. veka [od toga čak pet na Skerlića], dok se četiri teksta odnose na srpsku poeziju i kritiku iz 1950-ih i 1960-ih godina).

Vitimir VULETIĆ (1992: 76) navodi da je *Srećna ruka* »usmerena ka stvaralačkom vaspostavljanju razvojnog toka naše poezije i kritike«, te da njena koncepcija (po modelu književne istorije) ukazuje da »istorijska komponenta postupno trajnije urasta u Egerićev odnos prema književnosti kao duhovnom činu i kao umetničkom oblikovanju doživljavanja i oblikovanja sveta«. Slobodan RAKITIĆ (2003: 45) takođe ističe književno-istorijsku kompoziciju *Srećne ruke*, beležeći da ona predstavlja »sažetu

istoriju srpskoga pesništva i srpske kritike kroz različita tumačenja, u stogodišnjem sledu«. Slično Rakitiću, i Slavko GORDIĆ (1994: 178) naziva ovu Egerićevu knjigu »sazetom povešću srpske poezije i kritike«. Naša pažnja, međutim, neće biti usmerena na ocenjivanje književno-istorijskog karaktera *Srećne ruke*, njenu strukturu, prikaz prirode susreta između pesnika i kritičara, niti na valjanost odabira pesničko-kritičarskih susreta, nego na određivanje ključnih odlika Egerićevog kritičkog sistema i glavnih oblasti njegovog istraživanja. Smatramo da će takav pristup obezbediti bolji i svestraniji uvid u celovit Egerićev kritičko-esejistički korpus (BULATOVIĆ 2011). Pri tome, i njegovi tekstovi o srpskim proznim piscima posle Drugog svetskog rata sadrže neka od najbitnijih kritičkih obeležja koja ćemo izdvojiti na primeru knjige *Srećna ruka*. Dakle, odstupanje od hronološkog prikaza Egerićevog opusa nije proizvoljno, nego je uzrokovano namerom da njegovo delo predstavimo u svim bitnim kritičko-poetičkim odrednicama. Za primenu ovakvog pristupa, od presudne važnosti nije bilo toliko pitanje reprezentativnosti *Srećne ruke* u smislu kvaliteta i značaja (književno-istorijskog, stilskog, ili u kontekstu drugih njegovih knjiga), koliko se njena reprezentativnost – u ovom slučaju i za naše potrebe – ogleda u tome što Egerića, kako smo već naznačili, na autentičan način definiše kao književnog kritičara.

Prema našem uvidu, najvažnija uporišta i karakteristike Egerićevog kritičarskog pogleda na svet (koje je moguće zapaziti u njegovim tekstovima iz pomenute knjige) o kojima će biti reči u daljem toku izlaganja jesu sledeće: stvaralački aktivizam etičko-egzistencijalističke inspiracije, borba za demokratičnost (antidogmatičnost) umetničkog čina (kao duhovne aktivnosti), akcentovanje istorijskog konteksta kao značajnog činioca u tumačenju književnih i književno-kritičkih ostvarenja (koja u svom jezgru sadrže zaokupljenost etičkim i egzistencijalnim problemima), kao i ispoljavanje širine pristupa u analizi jednostranosti kritičkih nazora srpskih književnih kritičara (pre svega se to odnosi na kritiku Jovana Skerlića i Đorđa Jovanovića). Kada je reč o poslednjoj među navedenim karakteristikama Egerićeve kritike, pod *širinom pristupa* podrazumevamo da sâm Miroslav Egerić nije bio jednostran prilikom tumačenja tuđih jednostranih kritičkih stavova, kao i da je zainteresovano tragao za motivacijom i prirodom takve isključivosti koju je, ne opravdavajući je, nastojao da razume i istakne u slučajevima kada ona nije bila inspirisana zlonameronošću kritičara.

2.1 Etičko-egzistencijalistička dimenzija

U njegoševski intoniranom uvodnom tekstu *Srećne ruke* (početne reči glase »Borba, teška i neprestana, koju čovek vodi sa sobom i sa svetom oko sebe...«), koji bi se mogao čitati i kao autorov odnos prema ljudskoj egzistenciji, Egerić (1994: 7) podvlači vrednost aktivističkog pristupa čoveka prema životu i stvaranju, gde čoveku »koji živi autentičnim životom i raspoložive misli« suprotstavlja onoga koji je živeo na površini života »facetiranim pogledom muve« (kao negativni pandan). Ceneći aktivan odnos prema životu gde čovek oseća da nije živeo uzalud i da je »učinio koliko je mogao«, EGERIĆ (1994: 7-8) ne razotkriva eksplicitno u ovom uvodnom tekstu o kakvom karakteru ljudskog aktivizma je reč, nego se to može pretpostaviti iz nekoliko navoda

u kojima pominje život »u saglasnosti sa pojmom čovek« i »čovekovu dužnost u svetu«, kao i na osnovu analize konkretnih tekstova. U tom smislu, od važnosti je pet eseja: tri se nalaze u vezi sa Skerličevom kritikom (odnose se dakle na početak 20. veka, na period pre izbijanja Prvog svetskog rata), a dva na ključne pesnike i kritičare iz 1950-ih godina (iz vremena okršaja socrealističke ideološke kritike i modernista) – Popu i Pavlovića među pesnicima, a Mišića i Mihiza među kritičarima. Pri tome, eseji »Marković i Skerlić o književnosti«, »Skerličevo shvatanje poezije« i »Veljko Petrović i Jovan Skerlić« jasno ukazuju na moralistički vid aktivizma o kome Egerić govori u predgovoru knjige, dok je čvrstu vezu koja postoji između eseja »Vasko Popa i Zoran Mišić« i »Miodrag Pavlović i Borislav Mihajlović« sa uvodnim tekstom nešto teže uočiti. Ipak, da je reč o izrazito moralističkom (ili moralno-egzistencijalističkom) karakteru ljudskog i kreativno-umetničkog aktivizma, kristališe se tek nakon temeljnijeg ispitivanja i dovođenja u vezu poslednja dva pomenuta teksta sa uvodnim, tj. posle uzimanja u istraživačko razmatranje ovih oglada koji sadrže reperne tačke u odnosu na Egerićeva shvatanja izrečena u uvodnom tekstu.

Iako se iz Egerićevih izlaganja u *Srećnoj ruci* o etičkoj dimenziji u književno-umetničkom i kritičkom stvaralaštvu može nedvosmisleno prozreti da je životni i umetnički aktivizam za koji se on zalaže moralističkog (odnosno moralno-egzistencijalističkog) tipa, naznačićemo *signale* iz njegovih oglada koji kao »reperne tačke« neposredno svedoče da je pomenuti aktivizam upravo etičke prirode. Smatramo da je istraživački napor u cilju utvrđivanja karaktera aktivizma koji Egerić akcentuje u svom uvodnom tekstu neophodan, budući da aktivistički odnos prema životu i stvaranju može biti različitog tipa, i sâm po sebi ne predstavlja nužno moralnu kategoriju. (Moguć je slučaj i da se čovek i književni stvaralac angažovano zalaže i za nešto što ne proističe iz njegovog istinoljubivog uverenja, nego iz interesa i ostrašćenosti. Primeri za to su u srpskoj književnoj tradiciji brojni).²

Kako je već rečeno, u uvodnom tekstu (»Srećna ruka: razmišljanja o prirodi poezije, o duhu i metodi u razvitku srpske kritike«) Egerić manje piše o književnoj teoriji i kritici, a osnovnu temu predstavljaju njegove refleksije o ljudskom i stvaralačkom delatnom aktivizmu. Oglad »Skerličevo shvatanje poezije« može se čitati kao nastavak i dopuna eseja »Marković i Skerlić o književnosti«, s obzirom na to da Egerićevi zaključci (o etičkom izvoru i istorijskoj uslovljenosti kritičkih stavova Svetozara Markovića i Jovana Skerlića) iz teksta o Markoviću i Skerliću čine polazište za njegova razmatranja u narednom eseju. EGERIĆ (1994: 54) je utvrdio glavne sličnosti u kritičarskim načelima Markovića i Skerlića: misija književnosti po njima ima opštečovečanski karakter, obojica »odbacuju umetnost radi umetnosti«, a književnost shvataju kao »ispit ozbiljnosti, zrelosti, socijalne i nacionalne odgovornosti«. Iako im izriče zamerku povodom utilitarističkih nazora i neposedovanja dovoljno širine u odnosu prema književnim delima, Egerić ističe da njihova kritika ne proizilazi iz sujete nego »iz visoko postavljenog horizonta etičkih vrednosti«, snažno odbacujući »ćiv-

² Karakterističnim primerima za ovu tvrdnju među srpskim kritičarima iz druge polovine 20. veka možemo smatrati, na primer, Marka Ristića i Radomira Konstantinovića. Takođe, krajem 20-og i početkom 21. veka, u vreme naglašenih idejnih, ideoloških, stranačkih i interesnih ostrašćenosti i krajnosti u srpskom društvu, takvi primeri su i među piscima veoma brojni (krajnosti sežu do toga da izrazito zlonameran i hipokritski odnos prema vlastitom narodu biva predstavljan kao borba za humanost i ljudska prava).

tinske oblike života kao oblike lišene ljudskog dostojanstva«. Stoga, bez obzira što je Egerić odmeren u oceni vrednosti tog razdoblja srpske kritike (poslednje trećine 19. i početka 20. veka), te da Markovićevi i Skerlićevi modeli mišljenja o književnosti ne mogu biti »jedini i pretežni oslonac«, uočljivo je da Egerić pravi kvalitativnu razliku između utilitarizma dvojice navedenih kritičara (kao vid »plodne jednostranosti«) i dogmatskih utilitarističkih shvatanja propagatora socijalističkog realizma (prema čijem posleratnom ideološko-kritičarskom radu ima izrazito negativan odnos).

U tekstu »Skerlićevo shvatanje poezije«, EGERIĆ (1994: 70) – sumirajući svoju analizu Skerlićevog moralističkog i nacionalno-pedagoškog shvatanja poezije – beleži kako »čovjek treba i mora da osvoji smisao svog postojanja delanjem, za Delo«. Ovaj iskaz možemo posmatrati kao repernu tačku u relaciji prema uvodnom tekstu pošto, kako navodi Egerić, aktivizam pronalazi svoje najpotpunije ostvarenje upravo u »Delu«, odnosno u duhovnom ili materijalnom uobličanju nekog aktivnog životnog i stvaralačkog nastojanja. Imajući u vidu da je citirani iskaz naveden kao svojevrsan rezime ili poenta u ovom Egerićevom tekstu, u kojem je etički vitalizam izdvojen kao dominantna karakteristika Skerlićevog »delanja« i aktivnosti, uočljivija je na taj način i čvrsta veza koja u kritičkom duhu Miroslava Egerića postoji između aktivizma i etičnosti. O etičkom uporištu utilitarističkih zahteva koje je Egerić zapazio u angažovanoj kritici Svetozara Markovića i Jovana Skerlića će u docnijem toku izlaganja u ovoj studiji biti više reči.

Interesantno je, zatim, uočiti dve slične reperne tačke i to u Egerićevim ogledima o Vasku Popi i Miodragu Pavloviću, začetnicima modernizma u srpskoj poeziji posle Drugog svetskog rata. Prvo, kao najvišu vrednost Popinog pesničkog angažmana u *Kori* EGERIĆ (1994: 141) je izdvojio »stoički i ponosit mir nad opasnostima koje prete *suštinskim* ljudskim vrednostima«. Posredstvom ove misli, kojom se afirmiše Popina duhovna negacija i stvaralačka pobuna protiv »opasnosti koje prete suštinskim ljudskim vrednostima«, na uverljiv način bi se mogla potvrditi ključna osobina Egerićevog kritičkog prosedea (etički aktivizam).³ Drugo, pesništvo kao poetsko aktivističko opiranje zlu Egerić pronalazi i u opusu Miodraga Pavlovića. Ovde Egerić uvodi istorijski kontekst i pominje Korejski i Hladni rat. (Uvođenje istorijskog konteksta, kao karakteristika Egerićevog kritičkog postupka, višestruko je važno u analizi njegovih kritičkih pogleda). Istorijski trenutak u kojem se pesnik Pavlović oglasio EGERIĆ (1994: 146) opisuje kao vreme kada su »u ime kraljevine dobra, šireni na mnogim stranama tamni vilajeti zla« i kada je »čovjek, u većoj meri nego ikada, postao deo nemilosnih celina, čestica u slepoj igri sila«. Zaokupljen takvim problemom egzistencijalne fizičke i duhovne čovekove ugroženosti, Miodrag Pavlović se, po Egeriću, oglasio kao čovek i umetnički stvaralac. Zato, tvrdnja da je Pavlović »podigao zavesu nad svetom prividne harmonije« (EGERIĆ 1994: 176) posvedočuje da se njegova pesnička aktivnost ukazuje u Egerićevom viđenju i kao vid egzistencijalne ljudske i moralne pobune.

³ Nasuprot Egerićevom tumačenju (kao i tumačenjima Zorana Mišića, Damnjana Antonijevića, Aleksandra Petrova i drugih) Popine poezije u kome je akcentovana njena etičko-egzistencijalna vrednost, nemački slavista Rajnhard Lauer je na ideološki pristrasan način sagledavao pesništvo Vaska Pope. Ovakav vid ideološkog tumačenja iz 1990-ih godina je ustupio mesto Lauerovoj novijoj analizi (iz 2010. godine) koja naglašava estetske domete Popine poezije i njene intertekstualne veze (LAUER 2010).

2.2 Borba za antidogmatičnost, modernost i demokratičnost književnost

Egerić se tokom 1960-ih godina, povodom žestokih književnih sukoba koji su od kraja 1940-ih vladali na relaciji socrealizam–moderna književnost, jasno odredio i afirmisao kao kritičar zalažući se za modernističke tendencije u srpskoj posleratnoj književnosti, boreći se pri tome protiv preovlađujuće i nametnute ideološke matrice koja je odlikovala teoriju socijalističkog realizma i dogmatsku književnu kritiku neposredno posle Drugog svetskog rata.⁴ Pri tome, treba naglasiti da posle Rezolucije Informbiroa iz 1948. godine negativna kritika socrealizma kao estetičke doktrine nije više bila politički nepodobna, ali je represivna ideološka kritika zadržala neizmenjen odnos prema književnim pojavama koje nisu bile po meri državno-partijske kulturne politike (LASIĆ 1970; PEKOVIĆ 1986; BOŠKOVIĆ 2003).

Kao književni kritičar, Miroslav Egerić je, kako je već naznačeno, ispoljio aktivno zalaganje za demokratičnost i slobodu umetničkog govora, protiv upliva ideološke utilitarnosti i jednostranosti u književno-umetničko stvaranje. S druge strane, njegov kritički duh je zaokupiran problemima etičke prirode u literaturi, te bi i njegov odnos prema trećem talasu modernizma u srpskoj književnosti (koji u *Srećnoj ruci* oličavaju pesnici Vasko Popa i Miodrag Pavlović, kao i kritičari Zoran Mišić i Borislav Mihajlović Mihiz) trebalo posmatrati u tom kontekstu, imajući na umu obe navedene karakteristike Egerićevog kritičarskog pogleda na svet.

Književno-poetičke borbe (sa presudnim udelom ideološke komponente među protagonistima socrealizma) nakon Drugog svetskog rata protiv instrumentalizacije književnosti (u političko-ideološke svrhe) i za oslobađanje srpske literature od ideoloških stega dvojako su uticale na Egerićevu privrženost posleratnom modernističkom književnom senzibilitetu. Najpre, iz intelektualnog opiranja Miroslava Egerića dogmatizmu i utilitarnim shvatanjima o dužnostima književnih stvaralaca sledstveno je proizašlo i njegovo zalaganje za modernitet u srpskoj posleratnoj književnosti. Međutim, »srećni« Egerićev afinitet za posleratni modernizam u značajnoj meri proishodi i iz njegovog preovlađujućeg interesovanja za književnost koja kao bitnu idejnu komponentu sadrži kompleks problema etičke prirode, odnosno duh etičko-egzistencijalne pobune.

U tom smislu, kada se uzmu u obzir Egerićeva uverenja o potrebi *borbe za antidogmatično* i moderno u literaturi, kao i njegovi nazori o primarno *moralističkoj dimenziji književnog stvaralaštva*, na primeru srpske posleratne poezije iz 1950-ih godina su se podudarila ova dva ključna obeležja književno-kritičkih stavova Miroslava Egerića.

⁴ Slična ideološka matrica je postojala i u socijalnoj literaturi kao i u književnosti novog realizma u periodu od sredine 1930-ih godina do početka Drugog svetskog rata. U pomenutom predratnom periodu, ideološka matrica na polju književnosti je predstavljala samo partijsku doktrinu (te je činila imperativni zahtev prema piscima književne levece), dok je nakon dolaska komunista na vlast ova doktrina postala državno-partijska (odnosno univerzalno važeća). Miroslav Egerić prema predratnoj fazi ideologizirane književne umetnosti ima znatno manje kritičan odnos (primer Đorđa Jovanovića, kao i primeri predratnog pisanja Milana Bogdanovića, Velibora Gligorića i Marka Ristića – ovu trojicu kritičara Egerić posmatra kao opoziciju književnom dogmatizmu).

2.3 Istorijski kontekst

Iako bi, naoko, Egerićeva pozicija (kao književnog kritičara i istoričara) u odnosu prema utilitarnom i modernom u srpskoj književnosti mogla izgledati paradoksalnom – budući da je povodom književnog nasleđa iz prve osmine 20. veka njegovo interesovanje prevashodno usmereno na ono što bismo mogli nazvati »utilitarističkim konceptom« Jovana Skerlića, dok je povodom ideoloških sukoba iz 1950-ih godina nesumnjivo svojom pažnjom na strani novog i modernog – Egerić u tome ipak biva dosledan glavnim načelima svoje kritičarske misli i prakse. Stoga je neophodno detaljnije se usredsrediti pažnjom na jedan od faktora koji otklanjaju pomenuti privid paradoksalnosti.

U prethodnim razmatranjima već smo nagovestili važnost *istorijskog konteksta*, koji predstavlja treću bitnu karakteristiku Egerićevog kritičarskog prosede. Istorijske okolnosti su, kako tvrdi Egerić, nalagale i zahtevale ozbiljnost i stvaralačku preokupiranost egzistencijalnim pitanjima. U tom smislu, za EGERIĆA (1994: 57) se Skerlićeva borba za moralno i nacionalno zdravlje ne ukazuje samo kao kritičarska samovolja, nego i kao »ozbiljnost, zrelost, duh slobode i odgovornosti prema vremenu, zanos samoodricanja i lične žrtve«. Kada je reč o izučavanju srpske književno-kritičke misli i poezije, moguće je uočiti izvesnu bliskost između dva književna (i istorijska) razdoblja u vezi sa kojima se Egerić najčešće i sa najvećim razumevanjem oglašava kao kritičar. Reč je o periodu »prve moderne« (sa naglaskom ne na poeziju, nego na srpsku kritiku i njene predstavnike – Jovana Skerlića, Bogdana Popovića i Slobodana Jovanovića) koji je prethodio izbijanju Prvog svetskog rata, kao i o trećem talasu srpskog modernizma 1950-ih godina i 1960-ih godina. Ono što čini dva navedena razdoblja bliskim u Egerićevom viđenju (kako se to može utvrditi istraživačkim pristupom njegovim kritičkim esejima) jeste shvatanje umetnosti kao dužnosti prema čovečanstvu i postojanje etičkog izvorišta u duhu književnog stvaraoca kao svojevrstan odgovor na istorijska iskušenja.

U Skerlićevo doba, dominantni književni koncept je – pod uticajem dramatičnih istorijskih okolnosti i posledično isključivim zahtevima književne kritike za visokom etičnošću – prerastao iz romantičarskog u utilitaristički (koji restriktivno naglašava potrebu za očuvanjem nacionalnog i moralnog zdravlja u književnosti). Nasuprot tome, moralna, intelektualna i antidogmatska pobuna nastala u težnji za autonomni status književne umetnosti i postavljanjem visokih etičkih merila u literaturi u godinama nakon Drugog svetskog rata (sa početkom apsolutne dominacije vladajućeg režima i komunističke ideologije u svim sferama kulturnog i javnog života) vodila je, suprotno primeru Skerlićevog doba, ka oslobađanju književnosti od utilitarizma (kao i od ideološkog predznaka) i stvaranju moderne umetničke koncepcije. Naglasićemo i to da između utilitarističke prirode Skerlićevih shvatanja o zadacima i funkciji književnosti i ideološko-utilitarističkih shvatanja marksističkih posleratnih kritičara i pisaca (iz 1940-ih, pa i 1950-ih i 1960-ih godina) postoji bitna vrednosna razlika. Naime, Jovan Skerlić nije kao kritičar nastupao sa političko-ideološke pozicije (iako su i njegov, kao i docniji partijsko-ideološki utilitarizam stavljali književnost u službu ciljeva i zadataka koji nisu izvorno njeni). Sa većom tačnošću bi se moglo ustvrditi da je Skerlićeva kritičarska pozicija više ljudska negoli ideološka, ili da je njegova

ideologija pre književna umesto politička. Utilitarizam njegove pozicije je uslovljen takvim pogledom na svet koji je EGERIĆ (1994: 99) najbolje opisao apostrofirajući »duhovno bratstvo« Jovana Skerlića i Veljka Petrovića koji po njemu oličavaju »dva intelektualna i moralna nespokojsva zagledana u dubinu osobenosti nacije kojoj su pripadali, u sudbinska pitanja koja je valjalo rešavati da bi se opstalo kao narod i kao stvaralačka mogućnost«. U tekstu o Petroviću i Skerliću, citirajući jedan navod Miodraga Pavlovića o etičkoj inspiraciji Petrovićeve poezije, EGERIĆ (1994: 93) navodi da Pavlovićeve formulacije »ne priznaju u najvećoj meri važnost istorijskog konteksta u pesništvu«. Za EGERIĆA (1994: 98), valjano Skerlićevo tumačenje značaja i prirode Petrovićeve poezije sugerise da »u srećnim prilikama kritika može biti i neka vrsta intenzivirane duhovne senzibilnosti za problem vremena nad kojim odjekuju i duh pesnika i duh kritičara«. Kao primer pogrešne interpretacije pesništva Veljka Petrovića, Egerić izdvaja površnu i zlonamenu kritiku Radomira Konstantinovića koji sarkastično tumači Petrovićeve stihove za koje tvrdi da nisu »izraz plemenskog jedinstva svoje nego, prosto, samo izvor materijalne plodnosti«.

O istorijskom kontekstu u drugoj polovini 19. veka i prvoj četvrtini 20. veka (do početka Drugog svetskog rata) Egerić je najviše pisao u esejima »Marković i Skerlić o književnosti«, »Dis i Skerlić«, »Skerlićevo shvatanje poezije« i »Milutin Bojić i Jovan Skerlić«. Markovićev prenaplašeni kult razuma, borba protiv »romantične ideološke pozlate« u književnosti, kao i njegov zahtev da se narod mora osloboditi od zabluda, suočiti sa stvarnošću i njenim problemima i pokazati socijalnu odgovornost, ima po Egeriću objašnjenje u istorijskim prilikama. Egerić je, upoređujući raspoloženje nacionalne razočaranosti i otrežnjenja koje je vladalo u decenijama posle revolucije iz 1848/49. godine (među Srbima iz Južne Ugarske prvenstveno) sa raspršenjem iluzija i očekivanja posle San Stefanskog i Berlinskog kongresa (1878), doveo u vezu uzroke bliskosti Markovićevih i Skerlićevih stavova. Egerić je i sam, tumačeći Skerlićevu poziciju, imao na umu ozbiljnost i opasnost istorijskih događaja na početku 20. veka: nerešeno nacionalno pitanje, Austro-Ugarska aneksija Bosne i Hercegovine, Balkanski ratovi i blisko izbijanje Prvog svetskog rata. Stoga je smatrao da su nepovoljne istorijske prilike predstavljale ključni uzrok Skerlićeve moralne i socijalne isključivosti (u kritičkim viđenjima). Prateći razvojni tok Skerlićevog kritičkog rada, EGERIĆ (1994: 64) je izneo zapažanje da se on do prvih godina 20. veka afirmativno odnosio prema pesničkom individualizmu, i da je tek od 1904. zauzeo poziciju rigidnog kritičara »sluteći u većoj meri iskušenja pred kojima se nalazi Srbija, stežnjena između velikih i moćnih neprijatelja«, kao i da je Skerlić imao redak »sluh za istorijsko, za anticipacije istorijskog toka« (sa poslednjom konstatacijom bismo se samo delimično mogli složiti). Osobine koje je Egerić izdvojio kao zajedničke za Markovićev i Skerlićev kritički sistem jesu: primat sadržine nad formom, kritičko razmatranje društvenih pojava, potreba da književnost uzme oslonac u istorijskoj i socijalnoj realnosti (socijalni utilitarizam Markovićev u književnim shvatanjima), otklon od naglašenog individualizma u umetnosti, »potreba da se bude na evropskoj i svetskoj visini socijalne i kulturne misli« shvatanje umetnosti ne kao igre nego kao dužnosti prema čovečanstvu i »etičko odjekivanje na sve što se bitno u društvu zbiva« (EGERIĆ 1994: 55). U tekstu »Dis i Skerlić« Egerić je dao, na pozitivistički način, čitavu sliku društveno-istorijskih i kulturnih okolnosti pod kojima se pojavila

Skerlićeva reakcija na Disovu pesničku zbirku *Utopljene duše*. Kao značajne istorijske i kulturne događaje u vreme neposredno pre i posle Disovog dolaska u Beograd 1903. godine, Egerić je naveo Majski prevrat, pokretanje *Srpskog književnog glasnika* (1901), osnivanje Beogradskog univerziteta (1905)⁵ i Srpske književne zadruge (1892).

Značaj istorijskog konteksta, kao činioca u tumačenju književnih ostvarenja, za Egerića kao kritičara proizilazi iz potrebe da se sagledaju uzroci specifičnih spisateljskih ili kritičkih stavova nekoga pisca ili kritičara. Tako, uvođenje istorijskog konteksta ima dvostruku funkciju kod Miroslava Egerića. On upotrebljava istorijsku kontekstualizaciju kako bi dao širu sliku društveno-istorijskih tokova koji su imali udela u kreiranju književne ili kritičke svesti i pogleda nekog autora, ali i da, pri tome, katkada pokaže, objasni i opravda isključivost u njihovim stavovima i ukaže na uslovljenost tih stavova istorijskim kontekstom (prikazujući etičko izvorište književnog utilitarizma Skerlića, Markovića i docnije Đorđa Jovanovića). Na Egerićev »istorizam i istorijski način mišljenja i promišljanja literature« ukazala je i Gorana Raičević (2003: 86). Sa njenom tvrnjom da je *istorizam* »ono najbolje što nam je pozitivizam ostavio u nasleđe« i tezom o »pomodnoj antipozitivističkoj pobuni« (Raičević 2003: 87) koja je vladala u prvoj polovini 20. veka iskazujemo našu saglasnost. Smatramo, pri tome, da bi jednako isključiva bila sva shvatanja po kojima bi sve što je imalo veze sa pozitivizmom trebalo proglasiti prevladanim i zastarelim.

2.4 Analitički pristup

Ukoliko se osvrnemo na uvodni deo izlaganja u okviru ove studije, kao četvrta ključna karakteristika Egerićevog kritičarskog postupka navedena je širina njegovog pristupa u analizi jednostranosti i utilitarnosti kritičkih nazora srpskih književnih kritičara, što se u najvećoj meri odnosi na Jovana Skerlića (a zatim na Đorđa Jovanovića i Svetozara Markovića, kao i na eseje o kritičarima štampanim u knjizi *Portreti i pamfleti*). Nesumnjivo je i vidno Egerićevo uvažavanje i obimno istraživanje Skerlićevog dela i njegovog pogleda na svet. Naznačeno je, takođe, da je Egerić tragao za prirodom i motivacijom kritičarske utilitarnosti prvenstveno kada je takva kritika nastupala, po njemu, sa pozicije koja je naglašavala potrebu za moralnom i istorijskom odgovornošću književnog stvaraoca. Stoga, vredno je istaći da Egerić ne biva jednostran kada kritikuje druge svoje prethodnike za njihovu jednostranost, što je moguće pokazati na primeru Egerićevog viđenja poetičkog nesaglasja između Jovana Skerlića (čiji kritički duh Egerić naziva »selektivno logičarskim«) i Vladislava Petkovića Disa. Premda piše sa izrazitim osporavanjem o Skerlićevoj žestokoj kritici Disovih *Utopljenih duša*, Miroslav Egerić na taj način ne pokušava da diskvalifikuje Skerlića kao kritičara, nego nastoji da traga za motivisanošću njegove utilitarističke kritičke pozicije, kao i njegove negativne kritičke recepcije Disove poezije. Tako, u

⁵ Nastanak Beogradskog univerziteta, kao tadašnje najviše obrazovne institucije u Srbiji, imao je gotovo sedamdesetogodišnju genezu. Licej (Liceum Knjažestva serbskog), kao prva viša škola u Srbiji, je osnovan 1. jula 1838. godine u Kragujevcu (ukazom kneza Miloša Obrenovića). Tri godine kasnije (1941), Licej je premešten u Beograd (u Konak kneginje Ljubice). Kao naslednik Liceja, u Beogradu je 1863. godine osnovana Velika škola, od koje je 1905. godine nastao Univerzitet.

Egerićevom primarnom fokusu se nije našlo razmatranje o tome koliko je Skerlić pogrešio kritikujući Disa, nego njegova želja za razumevanjem Skerlićevog pogleda na svet koji je podrazumevao »elan službe za opšte dobro« i socijalnu i moralnu brigu za nacionalni opstanak postavljenu na univerzalni nivo, koju je Skerlić apsolutizovao kao kriterijum prilikom određivanja vrednosti književnih dela. Uz to, uočljiva je i EGERIĆEVA (1994: 61) namera da odbrani Skerlića od olakih i učestalih napada, kao i od negatorskog odnosa potonjih generacija kritičara koji »pretežni deo reputacije stiču ukazujući šta sve taj genijalni radnik nije video i nije stigao da uradi, umesto da radni vek krunišu delom koje bi pokazalo u čemu su nastavili Skerlićeva istraživanja«. U tom smislu, karakterističan je sledeći EGERIĆEV (1994: 67–68) sud (zabeležen u formi retorskog pitanja i objašnjenja):

Ali ko bi, ako nije sasvim lišen osećanja istorijske drame koja se u to doba nadnela nad Srbijom, mogao da porekne značaj tih misli sa nacionalno-istorijskog stanovišta? Skerlić nije bio lišen osećanja neprolaznosti umetničkih, pesničkih vizija i misli, ali ga je preterano snažno osećanje istorijske i nacionalne drame redovno vodilo ka prejakom akcentovanju ovih vrednosti koje su u oblasti poezije osnaživale njegovu viziju istorijskog toka.

Na taj način, Egerić ujedno i osporava i brani Skerlića kao književnog kritičara: brani etičko izvorište Skerlićevih kritičkih načela, a kritikuje njihovu utilitarnost i jednostranost, koje štetno utiču na kreiranje vrednosnih slika o značaju pojedinih segmenata iz srpskog književnog nasleđa i pritom ugrožavaju kontinuitet i celovitost tog nasleđa (na čijem zanemarivanju su, na primeru srpske književnosti, insistirale i komunistička i neoliberalna ideologija).

Ukazujući na negativne posledice Skerlićevog angažovanja u borbi za instrumentalizaciju literature u cilju snaženja moderne nacionalne svesti (»koja nije evokacija prošle slave i legendi, nego trezveno osećanje nacionalne i socijalne solidarnosti«), EGERIĆ (1994: 73) je pokazao da je Skerlić donosio i pojedine loše i neutemeljene vrednosne sudove. Imajući naglašeni »sluh za istorijsko i osetljivost za nacionalno-utilitarno vrednovanje umetničkih fenomena« (EGERIĆ 1994: 52), Skerlić je vlastitim kritičkim sudovima donosio i pogrešne ocene, po kojima su ponekad osrednji pisci bivali favorizovani u odnosu na autore prvog reda. Stoga su, po Egeriću, sasvim razumljivi potonji zahtevi kritičara i pisaca za revizijom i preocenivanjem vrednosti književnih ostvarenja o kojima je Skerlić negativno pisao.

U *Srećnoj ruci*, Egerić se analitički odnosi ne samo prema kritičarskoj praksi Jovana Skerlića, nego i prema vrlinama i manjkavostima u delima svojih suvremenika Petra Džadžića i Borislava Mihajlovića Mihiza (u nešto manjoj meri), kao i prethodnika Ljubomira Nedića, Bogdana Popovića i Milana Bogdanovića. Pri tome, treba imati u vidu da Egerić, i kada piše o kritičarskoj utilitarnosti (povodom Nedića, Bogdana Popovića i Skerlića), kao i o stilskim manama kritičara (Bogdanović, Džadžić), odnosno o »gubljenju« kritičkog sluha (Borislav Mihajlović), on to čini na obuhvatan i istraživački način. Istovremeno ističući vrline kritičara o kojima piše i kritički se osvrćući na nedostatke njihovog kritičkog postupka (koji proizilaze iz isključivosti, dogmatičnosti, ili stilske nemarnosti), Egerić je uspešno izbegao rizik »apologetizacije« ili potpune negacije (u vidu imamo i tekstove o srpskim kritičarima i iz drugih Egerićevih knjiga) nekog kritičara i njegovog opusa. Zahvaljujući takvom

(analitičkom) Egerićevom odnosu u tumačenju kritičkih ostvarenja i dometa srpskih književnih historičara i kritičara, i njegovi kritički iskazi su dobili na relevantnosti. Valja napomenuti da nije redak slučaj da se istraživači književne i književno-kritičke tradicije na nekritički način odnose prema autorima čije delo interpretiraju.

Iz navedenih razmatranja, možemo ustanoviti da je Egerić, pišući o kontroverznim temama iz srpske književne prošlosti, postupao na »taktičan« način. Preciznije, on se na negativan način odnosio prema jednostranosti kritičkih pogleda i zahteva Jovana Skerlića (što je u *Srećnoj ruci* za Egerića imalo bitnu, ali ne i presudnu važnost),⁶ ali je uporedo tragao i za rasvetljenjem motivacije i istorijske uslovljenosti Skerlićeve »vitalističke« kritičke pozicije, akcentujući njenu visoku duhovnu i moralnu vrednost (što se nalazilo u primarnom Egerićevom fokusu). Na taj način, Egerić je, sa jedne strane, »odbranio« Skerlićevu zainteresovanost i brigu za etičke i egzistencijalne probleme (kao opoziciju kritičarima i piscima koji ne haju za istorijska iskušenja ili pokazuju nacionalnu indolentnost) od napada koji u potpunosti negiraju (i danas) Skerlića kao kritičara; dok se, sa druge strane, Egerić predstavio kao kritičar nesklon proizvoljnim i jednostrano veličajućim sudovima (čime su, kako je već napomenuto, njegova kritička uverenja dobijala na relevantnosti).

LITERATURA

- Dušan BOŠKOVIĆ, 2003: *Estetika u okruženju: Sporovi o marksističkoj estetici i književnoj kritici u srpsko-hrvatskoj periodici od 1944. do 1972. godine*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju – Filip Višnjić.
- Boris BULATOVIĆ, 2011: The ethical nature and types of Miroslav Egerić's critical essays on works of recent Serbian prose. *Nasleđe* 8/17. 207-217.
- Slavko GORDIĆ, 1994: Esej na izmaku veka – prevlast ili rasipanje. *Letopis Matice srpske* 170/453. 864-912.
- Miroslav EGERIĆ, 1969: *Književno i kritičko delo Đorđa Jovanovića, doktorska disertacija*. Novi Sad: Biblioteka Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (sign. 10.383).
- Miroslav EGERIĆ, 1975: *Dela i dani*. Novi Sad: Matica srpska. 83-124.
- Miroslav EGERIĆ, 1994: *Srećna ruka*. 2. dopunjeno izdanje, Novi Sad: Dnevnik.
- Stanko LASIĆ, 1970: *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952*. Zagreb: Liber.
- Reinhard LAUER, 2010: Ján Ondruš und Vasko Popa. *Serbian Studies Research* 1/1. 41-50.
- Ratko PEKOVIĆ, 1986: *Ni rat ni mir: panorama književnih polemika 1945-1965*. Beograd: Filip Višnjić.

⁶ Mnogo odsečnije zamerke Egerić je kasnije uputio povodom Skerlićevog zapostavljanja srpske srednjovekovne književnosti i štetnog sužavanja ukupnog srpskog književnog nasleđa. Upečatljivo svedočenje o ovome se kod Egerića može se pronaći, u vrlo kratkoj i oštroj formi, u njegovom usmenom izlaganju na skupu Letopisu Matice srpske o srpskoj esejistici, koje je objavljeno u pisanoj formi. Vidi razgovor Miroslava Egerića sa Vladimirom Kopiclom u: »Esej na izmaku veka – prevlast ili rasipanje«, *Letopis Matice srpske*, god. 170, br. 453, 1994, 888-891.

Gorana RAIČEVIĆ, 2003: *Srećna ruka profesora Egerića. Iz srpske književnosti*. Ur. Radomir Ivanović. Novi Sad: Filozofski fakultet. 85-89.

Slobodan RAKITIĆ, 2003: *Srećna ruka Miroslava Egerića. Iz srpske književnosti*. 41-47.

Vitomir VULETIĆ, 1992: *O srpskim piscima: rasprave i ogledi*. Valjevo: Valjevska štamparija.

POVZETEK

V prispevku so obravnavani Egerićevi teoretični uvidi o književnosti na primeru njegove knjige *Srećna roka*. Sledi analitični prikaz najbolj pomembnih razsežnosti njegovega kritičnega postopka. Tu gre za naslednje lastnosti avtorjevega dela: 1) ustvarjalni aktivizem na podlagi avtorske etično-eksistencialne držbe, 2) prizadevanje za demokratičnost (antidogmatičnost) umetniškega dejanja, 3) poudarjanje zgodovinskega konteksta kot pomembnega faktorja za interpretacijo literarnih in kritičnih del, ki se nanašajo na etična in eksistencialna vprašanja, ter 4) zapleten in obenem fleksibilen pristop pri raziskovanju enostranskih nazorov srbskih literarnih kritikov. Avtor se osredotoči tudi na Egerićevo zanimanje za sodobno srbsko poezijo med letoma 1950 in 1960. Miroslav Egerić se je v 60. in 70. letih uveljavil kot eden vodilnih srbskih literarnih kritikov in kot izjemno angažiran intelektualac.

OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO

ZBORNİK O JEZIKU IN KNJIŽEVNOSTI OB SEDEMDESETLETNICI

ANTONA JANKA

Marija Javor Briški, Mira Miladinović Zalaznik, Stojan Bračič (ur.): *Sprache und Literatur durch das Prisma der Interkulturalität und Diachronizität. Festschrift für Anton Janko zum 70. Geburtstag / Jezik in književnost skozi prizmo medkulturnosti in diahronosti. Jubilejni zbornik za Antona Janka ob 70-letnici*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete 2009. 453 str.

Ob sedemdesetletnici dolgoletnega in zaslužnega profesorja na Oddelku za germanistiko s skandinavistiko in nederlandistiko Filozofske fakultete v Ljubljani, Antona Janka, je v zbirki »Slovenske germanistične študije« pri Znanstveni založbi Filozofske fakultete izšel obsežen zbornik razprav, s katerim so sodelavci, kolegi, nekdanji študenti in raziskovalci iz domovine in tujine jubilantu izrazili zahvalo za dolgoletno plodno znanstveno delo ter iskrene čestitke ob prazniku. Naslov zbornika *Jezik in književnost skozi prizmo medkulturnosti in diahronosti* so uredniki premišljeno izbrali tako, da se v njem zrcalijo številna področja znanstveno-raziskovalnega dela, s katerimi se ukvarja Anton Janko. Bibliografijo njegovih objav, ki se v monografiji razteza na dvajsetih uvodnih straneh (12–30), je zbrala in uredila **Marjana Benčina** (Ljubljana). Janko se v svojem obsežnem znanstvenem opusu posveča tako zgodovini nemškega jezika ter njegovemu vplivu na razvoj slovenščine, kakor tudi srednjeveški nemški literaturi in slovensko-nemškim literarnim odnosom v medkulturnem kontekstu. Zbornik je razdeljen na več tematskih sklopov, osrednja in najboljše pa sta »Književnost in kultura« ter »Jezik«, ki sta razdeljena na več podpoglavij.

Po uvodni predstavitvi jubilaranta izpod peresa Marije Javor Briški sledijo prispevki, ki jih povezuje skupen naslov *Medialnost in diahroničnost* (33–74). **Mathias Meyer** (Dunaj) na primeru dveh besedil iz 13. stoletja (*Mai und Beaflo* in *Reinfried von Braunschweig*) nazorno predstavi uprizoritev, pomen in razumevanje pismenosti v srednjem veku. **Werner Röcke** (Berlin) razpravlja o interpretaciji interpretacije in se na podlagi izbranih besedil posveti raziskavi literarnih pisem v treh pripovednih besedilih, ki so nastala v poznem srednjem veku in so delo Eneja Silvia Piccolomini, Johanna Hartlieba in Heinricha Wittenwilerja. Pri tem avtor zastopa tezo, da je interpretacija razumevanje razumljenega, torej razumevanje druge stopnje, ter dokazuje, da literarna pisma, v katerih je pogovor namišljen, izražajo subjektivno mnenje, občutke in interese piscev pisem. **Špela Virant** (Ljubljana) pa v nadaljevanju spregovori o sodobni književnosti v nemškem jeziku, oriše razvojne težnje in ugotavlja, ali gre pri njih za kontinuiteto oziroma ali se razlikujejo od prejšnjih.

V podpoglavju, ki je namenjeno liriki, njeni interpretaciji in inspiraciji (75–136), avtorji obravnavajo srednjeveško ljubezensko liriko. Članek **Manfreda Kerna** (Celovec) izhaja iz razmišljanj o izvorniku in inačicah ter ponavljanju v *minnesangu*. Na primeru Dietmarja von Aista avtor raziše koherenco, ustreznost in variante v

soodvisnosti s kiticami ter tako stke neke vrste lirični »narrativ«, katerega odseve nato zasleduje še pri Waltherju von der Vogelweide. Vlogo ženske oz. *minnedame* v viteškem bivanju in življenju na dvoru osvetli **Irena Samide** (Ljubljana), ki v svoji razpravi natančneje oriše odnos med moškim in žensko v visokem srednjem veku ter opredeli različne funkcije, ki jih v pesmih izpolnjuje srednjeveška *frouwe*. **Clara Strijbosch** (Utrecht) v naslednjem prispevku interpretira poznosrednjeveško pesem o sokolu (*Das Falkenlied*). Slednja je bila od 12. stoletja dalje velikokrat prirejena, avtorica pa najmlajšo znano varianto pesmi, ohranjeno v nemško-nizozemskem rokopisu, primerja s podobnimi pesmimi, ki so nastale v istem obdobju. **Neva Šlibar** (Ljubljana) s stališča literarne didaktike primerja srednjeveško ljubezensko pesem *Dû bist mîn* z Brechtovo kratko pesmijo *Dih* in dokazuje, da lahko liriko vključimo v pouk učenja tujega jezika že relativno zgodaj, nato pa korak za korakom predstavi načine integracije poetično izrazitih pesmi v obravnavo pri pouku. Zadnji prispevek v sklopu o liriki je prispevek **Mirka Križmana** (Maribor), ki razišče izpovedne in slogovne prvine v dveh pesmih o vinu in vinski trti, prva *An den Wein* izpod peresa avstrijskega pesnika Josefa Weinberga in druga z naslovom *Vinogradnik*, ki jo je spesnil Josip Murn.

Podpoglavje *Književnost v zgodovinskem in družbenem kontekstu* (137–202) prinaša štiri članke. **Dejan Kos** (Maribor) spregovori o raziskovanju organizacije literarnega polja v zgodnjem srednjem veku. Njegova razprava ponuja skico interdisciplinarnega modela, ki pozna štiri temeljne razsežnosti literarnega polja (družbene strukture, koncepte identitete, medije in konvencije), avtor pa ugotavlja, da je literarno polje zgodnjega srednjega veka na vseh omenjenih ravneh heteronomno. **Karl Bertau** (Erlangen) nas v nadaljevanju popelje v čas Wolframa von Eschenbacha, se posveti *Parzivalu* in njegovemu potovanju po slovenskih krajih, s čimer se je veliko ukvarjal tudi slavljeneec. Bertau posebej osvetli zgodovino imena gore in gradu Rog(-aška gora) ter poskuša najti odgovor na vprašanje, kako sta povezana nemški epski pesnik visokega srednjega veka in Rogaška. Tudi raziskave **Gerharda Wolfa** (Bayreuth) so zakoreninjene v srednjem veku. V prispevku avtor na podlagi pozno-srednjeveške pripovedke *Drei Mönche zu Kolmar*, ki je nastala v 14. ali 15. stoletju domnevno nekje ob zgornjem Renu, tematizira nasilje, poželenje in odklonsko vedenje, vključuje pa tudi religiozni diskurz. Kot zadnji v sklopu, posvečenem književnosti, **Siegfried Heusinger** (Magdeburg) obravnava literarnokritične razprave Antona Janka, v katerih je Janko posebej izpostavil svoj odnos do družbe. Izbrane razprave Heusinger analizira, komentira ter jih kritično ovrednoti.

V podpoglavju *Kulturne transgresije* (203–244) so zbrane razprave, ki obravnavajo potopisna dela. **Winfried Frey** (Frankfurt) obravnava Jeruzalem in Sveto deželo 15. stoletja v delu *Sionpilger* izpod peresa Felixa Fabrija, dominikanskega dušnega pastirja in romarja. Fabrijev izmišljeni potopis je imel namen k meditaciji Jezusovega pasijona pritegniti redovnice v južni Nemčiji. Avtor v prispevku natančno razišče pojem srednjeveške pasijonske pobožnosti ter prikaže, v kolikšni meri je bila prisotna zavest o ogroženosti krščanskega sveta zaradi ekspanzije Osmanskega cesarstva. **Marija Javor Briški** (Ljubljana) v svojem prispevku predstavi Rusijo, kot jo je videl Žiga Herberstein, in posebej razišče konstrukcije tujega v njegovem potopisu *Moscovia*. Herberstein, ki je v diplomatski službi Habsburžanov dvakrat

potoval v Rusijo, se je na svojih odposlanstvih večkrat skliceval na prednosti, ki jih ima zaradi humanistične izobrazbe in znanja tujih jezikov ter še posebej poznavanja slovanskega kulturnega prostora. Že sredi 16. stoletja je napisal obsežno delo o Veliki moskovski kneževini (*Rerum Moscoviticarum Commentarii*), ki je zaradi odličnih zemljepisnih, zgodovinskih in kulturnih opisov postala osnova novoveškega vedenja o vzhodni Evropi in so ga prevajali v razne jezike. Herberstein se je v petdesetih letih 16. stoletja tudi sam lotil prevoda v nemščino, ki je izšel leta 1557 na Dunaju. Avtorica v prispevku analizira prevod ter predstavi in kritično ovrednoti Herbersteinove strategije pri prevajanju in posredovanju podobe Rusije ter kulturnih in družbenih razmerij nemškemu bralstvu. Nadalje **Mira Miladinović Zalaznik** (Ljubljana) obravnava literata in politika Adolfa viteza pl. Tschabuschnigga (1809–1877), ki je v ljubljanski reviji *Carniolia* objavljajal besedila o svojih italijanskih potovanjih. Čeprav se italijanski kraji, kot piše avtorica, v Tschabuschniggovih spominskih kažejo kot tuji, so mu po drugi strani tudi domači, saj je bila italijanska kultura v zavesti takratnih razumnikov ena izmed zibelk evropske civilizacije in omike. **Vesna Kondrič Horvat** (Maribor) razmišlja o transkulturnosti v delih Franca Supina, švicarskega pisatelja italijanskega rodu, katerega romani dokazujejo, da avtor ne razmišlja o tujem in lastnem kot danostih, temveč njegova dela presegajo ta okvir ter potrjujejo teorijo transkulturnosti. Na to tematiko se nanašata tudi naslednja prispevka, ki govorita o literarni recepciji in medkulturnih stikih. **Roberto De Pol** (Genova) piše o anonimnem prevajalcu Machiavellijevega dela *Il Principe* v nemščino ter z detektivsko natančnostjo zasleduje sledi nastanka knjige ter postavlja hipoteze o domnevem tiskarju in založniku, da bi tako odkril resnico o dejanskem prevajalcu dela. **Uroš Mozetič** (Ljubljana) spregovori o prevodni recepciji poezije Seamusa Heaneyja na Slovenskem in išče odgovore na vprašanje, zakaj je bil odziv slovenske kritike in bralstva na poezijo severnoirskega nobelovca tako majhen.

Poseben razdelek zbornika je namenjen medkulturnosti (287–332). **Darko Čuden** (Ljubljana) je posebej za to priložnost napisal poučno razpravo o antroponimu Anton Janko, **Johann Lughofer** (Ljubljana) pa analizira medkulturne razlike med Avstrijo in Slovenijo in na osnovi rezultatov preverja izsledke primerjalnega kulturoslovja. **Christiane Leskovec Redek** (Ljubljana) je v svojem prispevku raziskala prisposodobno ženske v poročnih šegah in navadah v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske* in predstavila Valvasorjev pogled na ženske in njihovo vlogo v družbi. Avtorica ugotavlja, da je Valvasor kljub veliki želji, da bi bil objektivni, pogosto podlegel verovanju v »nadnaravne sile«, v čaravnice ter v vsenavzočnost hudiča.

Podpoglavje *Kulturni spomin* (333–358) prinaša prispevek **Matjaža Birka** in **Anje Urekar** (Maribor), ki Primoža Trubarja na podlagi nemških časopisnih virov umeščata v javno kulturo spomina na Kranjskem. Avtorja sta na osnovi pregleda in analize reprezentativne nemške periodike, ki je izhajala na Slovenskem, raziskala, v kolikšni meri je v različnih obdobjih v časopisju zastopana tematika Primoža Trubarja. V drugem prispevku iz omenjenega sklopa pa **Urška Valenčič Arh** (Ljubljana) spregovori o Johannu Schlosser, roj. Fahlmer, osebnosti iz družinskega albuma. Avtorica počasi sestavlja mozaik o njenem življenju, odkriva Johannino zgodbo, njene prijatelje in išče njeno povezavo z Goethejem, ki so ga v zgodbah družinski člani najpogosteje omenjali.

V delu zbornika, ki je namenjen razpravam o jeziku (361–414), **Albrecht Greule** (Regensburg) piše o besedilotvorju ter s tega stališča opiše *Molitvenik* iz 15./16. stoletja, ki ga hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, medtem ko **Stojan Bračič** in **Tanja Škerlavaj** (Ljubljana) obravnavata besedno stavčno in besedilno parafrazo ter se ukvarjata z vprašanjem ponovne pojavitve iste vsebine v spremenjenem izrazu na različnih jezikovnih ravneh. Za konec **Uršula Krevs Birk** (Ljubljana) objavlja svoje raziskave o značilnostih komunikacijskih obrazcev na prelomu iz 19. v 20. stoletje. V izjemno zanimivi razpravi, ki je prispevek k ohranjanju slovenske kulturne dediščine, avtorica predstavi nemške in slovenske pozdrave, ki so jih nemško in slovensko govoreči uporabljali pred sto leti na slovenskem etničnem ozemlju, ter ugotavlja, da so ti frazemi strukturno in pragmatično raznovrstni. Po eni strani jih odlikuje psiholingvistična, strukturna in pragmatična ustaljenost, po drugi pa so fonetično, oblikoslovno, leksikalno in skladijsko variabilni. V zadnjem prispevku v zborniku **Erminka Zilić** (Sarajevo) razišče členke v nemščini in bosanščini ter na podlagi literarnih virov, ugotavlja, katere ustreznice se najpogosteje pojavljajo v bosanskem jeziku.

Prispevki v zborniku so napisani bodisi v nemščini bodisi v slovenščini, eden tudi v angleščini, povzetki na koncu dela pa so v slovenskem in nemškem jeziku (417–444). Raznolike razprave osemindvajsetih avtorjev izpričujejo in dokumentirajo širok spekter znanstvenega interesa, ki je značilen za Antona Janka. Zbornik zaokrožuje že omenjeni povzetki prispevkov v nemščini in slovenščini ter imensko in stvarno kazalo. Prispevki so znanstveno fundirani, obravnavajo številna nova vprašanja s področja literarnih ved, jezikoslovja in kulturoloških študij, prinašajo nova spoznanja in rezultate. Po knjigi, ki je lično oblikovana in katere vsebina bo navdušila tudi najzahtevnejše bralce, bodo radi segli germanisti, mediavisti, zgodovinarji, slavisti, pa tudi študentje vseh omenjenih smeri.

Tanja Žigon

Oddelek za prevajalstvo Filozofske fakultete UL

SREČANJA V KRONOTOPU PREVODA

Bożena Tokarz: *Spotkania: Czasoprzestrzeń przekładu artystycznego*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010. 276 str.

Leta 2010 je pri založbi Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego v Katovicah na Poljskem izšla monografija tudi v Sloveniji znane literarne raziskovalke Bożene Tokarz z naslovom *Spotkania: Czasoprzestrzeń przekładu artystycznego (Srečanja: Kronotop umetnostnega prevoda)*. Delo, objavljeno v znanstveni zbirki *Historia Literatur Słowiańskich (Zgodovina slovanskih književnosti)*, je plod avtoričinih dolgoletnih raziskav, posvečenih problematiki poljsko-slovenskega in slovensko-poljskega literarnega prevajanja (prevodi francoske literature v poljščino se tu – kot priznava avtorica sama – pojavljajo bolj zato, ker je z njimi lažje uvedla primerjalni in komunikacijski vidik prevajanja). Najbližji kontekst te obširne študije je predhodna monografija *Wzorec, podobieństwo, przypominanie (Vzorec, podobnost, spominjanje, 1998)*, v kateri se je Tokarzeva v celoti posvetila teoretičnim aspektom prevodoslovja, med drugim pa prinaša tudi premislek o prevodih besedil Franceta Prešerna, Ciri-la Kosmača, Draga Jančarja ter – od poljskih avtorjev – Czesława Miłosza, Tadeusza Różewicza in Sławomirja Mrożka. Tudi tu so bili pomembna referenčna točka skrbno izbrani prevodi francoskih avtorjev. Knjiga podaja predlog, kako prevod po eni strani obravnavati kot literarno delo, po drugi pa kot »izraz življenja v različnih jezikih«. Da bi opisala oba vidika, avtorica poseže po orodjih kognitivnega jezikoslovja, kot je npr. načelo opisovanja sveta s pomočjo pojma prototipa. Pri takšnem pristopu je literarno delo prepoznano kot prototip, se pravi spoznavna in estetska kategorija, kateri se posamezni prevodi bolj ali manj bližajo. Da bi bilo mogoče ustvariti ustreznik v drugem jeziku, mora prevajalec najprej določiti, kateri od elementov, ki delo tvorijo, so osrednji, kateri pa obrobni.

Razumevanje prevoda kot sestavnega dela kompleksnega komunikacijskega sistema – in prepričanje, da komunikacijska razsežnost ni le v protislovju s hermenev-tično naravo prevoda, temveč sta obe razsežnosti *de facto* dve plati istega pojava – zamejuje tudi perspektivo raziskav, katerih izsledke prinaša zadnja monografija. Avtorica opaža:

Zahvaljujoč prevajalcu se lahko dogodek srečanja, s tem ko se njegova jezikovna interpretacija izvirnika sreča z bralcem prevoda, zgodi v medjezikovnem prostoru in v prostoru ciljnega jezika. Ciljni naslovnik pri srečanju sodeluje le tedaj, kadar prevajalec uporabi svoje dvojezične in dvokulturne zmožnosti in v drugem besedilu ohrani za razumevanje smisla pomemben element tujosti, kajti da bi lahko spoznali samega sebe, se moramo soočiti z drugačnim. Zato je proces prevajalčevega razumevanja, njegova interpretacija izhodiščnega besedila, temeljni pogoj za nastanek prevoda kot specifične oblike diskurza (12–13; poud. B. T.).

Vendar je prevod za avtorico obenem tudi »delo v gibanju« – to pa ji narekuje, da sleherno metodologijo obravnava kot dejavnik, ki močno omejuje interpretacijo prevoda in je v bistvenem protislovju z »duhom časa« (10). Da bi se izognil nevarnostim, ki jih skriva zoženje perspektive, bi moral raziskovalec »preizkušati«

različna orodja, spreminjati zorni kot in pri tem niti za hip pozabiti, da je specifični sistem, kakršen je prevod – vključno z množico povezav, ki določajo njegovo mesto v širšem kulturnem kontekstu – dinamičen in da zato nobena sodba ni dokončna, saj jo bo prej ali slej omajal čas. V študiji, ki jo predstavljamo, se avtorica, ko želi opisati omenjeni »sistem«, najpogosteje sklicuje na teorijo kronotopa in na filozofijo dialoga (kot jo je izdelal Mihail Bahtin). S pomočjo teh dveh teorij analizira izbrane pojave s področja široko razumljenega prevodoslovja. Najprej prevod opazuje iz vidika ciljne kulture – kot fenomen, ki vstopa v prostor tuje kulture in se odziva na določene potrebe ali pričakovanja. Odločitev za proučevanje tega področja raziskovalko spodbudi, da si zastavi vrsto vprašanj: kateri mehanizmi usmerjajo politiko založb, kateri dejavniki spodbujajo tiskanje prevodne literature in kaj založbe od tega odvrta, katerim zakonitostim se podreajo prevajalci in kaj odločilno vpliva na njihove izbire? Kakšno mesto imajo slovanske literature v okviru celotne prevodne produkcije? V knjigi na vsa ta vprašanja ne najdemo izčrpnega odgovora – a saj na prvem mestu niti ne gre za to. Veliko pomembnejše se zdi problematiziranje nekaterih vprašanj, ki so kot del prakse vsakega prevajalca, doslej ostajala zunaj prostora kritične refleksije, bodisi zahtevajo nov pogled, ki bi upošteval tako novo časovno perspektivo kot tudi specifiko proučevanega kulturnega okolja. Izmed številnih zanimivih avtoričinih premislekov in sklepo velja izpostaviti zlasti tiste, ki obravnavajo položaj, v katerem se je danes znašel prevod. Avtorica tako opaža, da je skromno zanimanje poljskih založnikov za južno- in (deloma) zahodnoslovansko literaturo posledica še vedno živih stereotipov o slovanskih kulturah, ki izvirajo še iz 19. in se nadaljujejo v 20. stoletju zaradi različnih družbenih in kulturnih predstav, ki so se oblikovali na evropski celine. Ti stereotipi so imeli svoj izvor v idejah Leopolda Ranka, ki je (na podlagi misli Johana Gottfrieda Herderja) delil Evropo na romansko-germanski in slovanski del. Slovanski del je dojemal kot homogen prostor iz kulturnega in jezikovnega vidika. Problem je v tem, da so ta način mišljenja sprejeli tudi Slovani, za katere je bil zaradi njegove drugačnosti bolj zanimiv romansko-germanski del Evrope. Da so avtoričina opažanja pravilna, se je bržkone lahko prepričal vsak prevajalec, ki se je srečal pravili igre, ki jih postavlja sodobni knjižni trg. Načelo prevlade ekonomskih kriterijev, ki jih sprejemajo založbe, potiska v najslabši položaj tiste literature, ki se ne morejo pohvaliti s prepoznavnostjo oz. z avtorji, katerih prepoznavnost je ekonomsko upravičena. Rešitev, ki jo za manjše založbe in prevajalce predstavljajo državne podpore in mednarodni skladi, ni vedno zadovoljiva. Posledica tega je npr. skromno število poljskih prevodov slovenske književnosti – temu pa botruje tudi nepoznavanje, kaj slovenska kultura in literatura poljskemu bralcu sploh lahko ponudita. Te vrzeli zagotovo ne morejo zapolniti spletne objave ali nizkonakladne izdaje, ki že po definiciji dosežejo ozek in precej specializiran krog naslovnikov.

V prvem poglavju se avtorica dotakne tudi zelo pomembnega vprašanja »vključitv prevoda v sprejemajočo literaturo« (40), pri čemer poudari pomen komparativistične stroke kot nepogrešljive pri prevajalskem delu, zahvaljujoč le-tej prevajalec lahko najde »svetlino« med jezikoma. To svetlino razume avtorica kot poseben ne-izrazljiv prostor – ker je tuj izkustvu in jeziku, s katerima razpolaga prevajalec. V tem položaju prevajalec nenehno niha med zvestobo istovetnosti izvorniku in pol-

no »vključitvijo« besedila v ciljni jezik. Avtoričin pogled se na tem mestu izrazito razhaja z razširjenim mnenjem, da je najboljši prevod »tekoč«, tak, ki »ne zveni kot prevod«. Avtorica dokazuje, da učinek »tekočnosti«, ki je prikladen iz estetskih razlogov, prevajalec ponavadi doseže za ceno marginalizacije tistega, kar je neznano za bralca prevoda, torej prostora drugačnosti, ki oba sistema ločuje. S tem pa prepreči pozitiven učinek, ki bi ga tak prevod lahko imel na ciljni jezik. Po drugi strani pa ta drugačnost lahko prinaša v ciljni jezik nove načine ubesedovanja izkušenj. Ilustracija tega procesa širjenja prostora jezika je za avtorico zgodovina slovenskih prevodov poezije Zbigniewa Herberta.

Na to, ali bo prevod v ciljni kulturi dobro sprejet, vplivajo tudi koordinate prostora in časa. Te namreč odločajo, ali bo prevod iniciacijski, aktualen ali zapoznel. V primeru zapoznelega prevoda je njegova vloga v okviru ciljne kulture najmanjša, ker ne odgovarja aktualnim pričakovanjem bralcev, prinaša tisto, kar bralci že poznajo. Situacija je bolj predstavljena v primeru aktualnega prevoda, ker ta uspe zadostiti pričakovanjem in čustvom bralcev.

Prevod pa ima lahko tudi potencial, da ciljno kulturo obogati, tako da v njej nova iskanja, kar velja v primeru iniciacijskega prevoda. S tega vidika raziskovalka obravnava recepcijo Appollinairjeve pesmi *Cona* (polj. *Strefa*) v okviru poljske avantgarde, za primerjavo pa ponudi razmislek o slovenskih prevodih poljskih avtorjev: Bruna Schulza, Stanisława Ignacyja Witkiewicza in Witolda Gombrowicza.

Sklepi, do katerih avtorico pripelje analiza so pesimistični, namreč izkaže se, da omenjenim avtorjem v slovenskem kulturnem prostoru ni uspelo doseči iste vrednosti, kot jo imajo v lastni kulturi. Razlogi za to so različni: lastnosti prevoda (Schulz), zgodovinsko-literarne okoliščine, zaradi katerih so prevodi zapoznili (Gombrowicz, Witkiewicz). Dopolnitev analiz konkretnih primerov na koncu poglavja je premislek o teži zavedanja meja kulture, ki ga mora imeti prevajalec. Zahvaljujoč temu zavedanju – empatičnemu in hermenevtičnemu odnosu do izvirnika – šele lahko prevajalec prepozna drugačnost, s katero se srečuje, in oceni njen pomen za kulturo nasploh in njen vpliv na posameznega bralca. »Rezultat takšnega srečanja je učinek sinergije«, opaza avtorica, »ki ga najpopolneje občuti prevajalec, ko s svojim znanjem in talentom bralcu omogoči soočenje s tujim«. Med sposobnostmi, ki bi morale odlikovati vsakega prevajalca, avtorica izpostavi empatijo. Zaradi nje omogoči prevod ciljnemu naslovniku, da odkrije »v sebi drugega in v tujem sebe« (84), sprejme »vlogo avtorja, ne da bi bil avtor« (93, poud. B. T.). Ilustracija praktične rabe tovrstnega odnosa so slovenski prevodi pesmi Wisławe Szymborske. Slovenski prevajalec, ki je empatijo in »bralski užitek« zavestno uporabljal kot orodje pri svojem delu, je po mnenju raziskovalke Tone Pretnar.

V naslednji fazi argumentiranja se je avtorica posvetila premišljanju o komunikacijski in hermenevtični razsežnosti literarnega prevoda. V tem okviru si je prevod še zlasti pozorno ogledala z vidika njegove recepcije in upoštevala med drugim vprašanja, ki govorijo razmerju literarne teorije in literarne kritike s teorijo prevoda in kritiko prevoda ter o prevajalčevih sposobnostih, ki izhajajo iz dialoškega (medkulturnega) statusa prevoda. Avtorica ob tej priložnosti še enkrat poudari, da je uspešnost prevoda odvisna od različnih sposobnosti, na katere po-

membno vpliva obvladovanje literarnoteoretskega aparata. Kajti prvi korak, ki ga naredi prevajalec, je vedno analiza in interpretacija izvirnika.

Avtorica poudarja še, da kritike, ki ne upoštevajo tega literarnoteoretskega aparata, lahko vodijo k napačni oceni prevoda. Primer tega je zgodovina slovenskih prevodov Sienkiewiczevega romana *Z ognjem in mečem*, ki jo avtorica rekonstruira v tem poglavju. Zaradi nepoznavanja originala so kritiki izmed prevodov tega romana višje ovrednotili prevod Matije Mrača, za katerega je značilna večja kvaliteta jezika, spregledali pa so vrednost Miklavčevega prevoda, v katerem je razvidna boljša sposobnost pripovedovanja. Ravno slednja pa je značilna za avtorja izvirnika, česar kritiki niso prepoznali.

Komunikacijsko perspektivo avtorica izpostavlja tudi v analizi poljskega in slovenskega prevoda *Malega princa* Antoina de Saint-Exupéryja, ko opaža vrsto bistvenih premikov pri konstruiranju podobe naslovnika (na primer v slovenskem prevodu Ivana Minattija ni jezikovnih značilnosti, ki eksplicitno napeljujejo na filozofsko tradicijo. Krog naslovnikov romana se je tako zožal predvsem na otroke). Ko je govor o prevodu kot obliki komunikacije, spregovori avtorica o vprašanju tabuja. Zavest o tem, kaj je v kulturi prepovedano, prevajalca prisili v določeno strategijo obnašanja. Ena od mogočih odločitev, ki pa je iz etičnega vidika hkrati ena najbolj spornih, je poseganje v celovitost besedila. V prvem poglavju avtorica obravnava tudi teme, povezane z razumevanjem vloge prevajalca in razumevanjem prevoda kot pojava, podrejenega opisu in oceni iz perspektive retorike. Med problemi, ki spadajo k temu področju, se avtorica obširneje ukvarja s psihološkim in sociološkim vidikom prevoda, z antologijo kot specifičnim prostorom in »orodjem« prevajalske strategije, literarnim kanoonom kot vrednoto in hkrati kot zavezo prevajalcu, ki ne bi smel pozabiti, da je avtorska intencionalnost nadrejena njegovi lastni osebnosti in osebnim preferencam. Avtorico zanimajo tudi dela, ki so izrazito zahtevna za prevajanje. Takšno delo je po njenem mnenju slovenski prevod *Trans-Atlantika* Witolda Gombrowicza, ki ga je opravil Niko Jež. Zaradi jezikovne narave dela, globoko zakoreninjenega v tradiciji poljske plemiške govornice, prevajalec ni imel na razpolago slogovne ustreznice v lastnem jeziku. Ohranitev pomenske in formalne originalnosti dela je bila v tem primeru odvisna od tega, ali bo prevajalcu uspelo najti slogovni približek – našel ga je v pridigah Janeza Svetokriškega. Nič manjši prevajalski izziv ni bil najti slovensko besedo, ki bi izrazila vse pomene, ki jih vsebuje poljski pojem »ojczyzna« (domovina).

V pristopu, ki ga predlaga raziskovalka, je jezik »mreža, v kateri se zberejo zgodovinski, družbeni, psihološki, etični, civilizacijski in filozofski procesi, ki odločajo o razlikah in podobnostih med kolektivnimi in individualnimi subjekti« (200, poud. B. T.); vendar pa je tudi posrednik in hkrati sporočilo samo. Situacija, ki je avtoričin glavni predmet zanimanja – torej prevajanje med sorodnimi jeziki in kulturami – ne le da ne izključuje številnih nevarnosti in pasti, ki prežijo na prevajalca, temveč, nasprotno, celo ustvarja nove. Za opis teh pojavov se izkažejo koristna orodja, ki jih ponuja kognitivno jezikoslovje, zlasti razlikovanje med pomenom in pojmovno oz. konceptualno vsebino ter kategorija intenzije (vsote lastnosti, ki določajo dani pojem ali besedo), ki jo avtorica razume kot »posrednik med jezikovnim znakom in zunajjezikovno

resničnostjo« in je sestavljen iz: »smisla in konceptualnih vlog« (202). V luči teh razlikovanj avtorica podrobneje proučuje kategorijo glagola in izglagolskega samostalnika (zlasti v prevodih iz poljske literature v slovenščino) ter – v drugi študiji – študiji samostalnika in pridevnika. Prevajalec, ki bi rad »udomačil drugačnost« prevajanega dela, se ne sooča zgolj z njegovimi sistemskimi lastnostmi, ampak tudi s kulturnim kontekstom. Raziskovalka pri tem opozarja na določeno nesimetričnost med poljščino in slovenščino, slednji so namreč pogosteje pripisovali narodnopoljevalno vlogo, zaradi česar so večjo pozornost posvečali skladnosti z normo, neredko tudi za ceno omejitve ustvarjalnega potenciala. To med drugim pojasnjuje dejstvo, da »v prevodih poljske literature v slovenščino podomačevanje tujosti prevlada nad njenim sprejemanjem« (226).

Zadnje poglavje študije s sklepnimi ugotovitvami avtorica posveti prevodu kot fenomenu srečanja, katerega cilj je medkulturno zblížanje in spoznanje: sebe, lastne kulture in »lastnih individualnih možnosti udeleženosti v svetu« (229). Prvi korak v ta proces, je hermenevitično dejanje, ki prevajalca približa spoznanju pomena prevajanega besedila. To dejanje avtorica razume (po Georgu Steinerju) kot kompleksen proces, za katerega je značilno sosledje vsaj štirih faz: zaupanja, agresivnosti, vključitve in razlastitve. Šele na tej osnovi lahko nastane prevod, ki lahko vstopi v prostor kulture, postane njen element in del kolektivnega spomina. Razumevanje prevoda kot srečanja, prostora medkulturne mediacije prav tako zahteva, da upoštevamo elemente tujosti, ki jih vsebuje, in ohranja – kot to imenuje avtorica – »svetlina« med jeziki, s čimer naslovnik dobi možnost, da razširi svoje razumevanje resničnosti. Nasprotje tako razumljenega prevoda, je prevod, ki je orodje kolonizacije, torej tak, ki daje prednost eni kulturi na račun druge. Prevajalec v tem primeru ni posrednik, temveč osvajalec, ni udeleženec v dialogu, temveč monologist.

Avtorica usmerja svoje zanimanje tudi na izkušnjo relativizacije. Srečanje jezikov omogoča prevajalčeva večstranska zavest, ki je posledica njegove vpetosti v dve kulturi. Ker se nahaja »med« in hkrati »nad« obema kulturama, lahko obogati lasten jezik z novimi ekspresivnimi sredstvi. Ta proces se ne konča z nastankom konkretnega prevoda – ta namreč nastane »tako, da se prek izvirnika in sveta v njem naloži drugačno mentalno strukturo. Medsebojna razmerja med njima potekajo od podobnosti, ki je blizu rekonstrukciji vzorca, pa tja do spominjanja v obliki nizov prevodov« (247). Smisel tega procesa pa je, da bi srečanje, kakršno je prevod, postalo katalizator preobrazbe – prevajalca in bralca njegovega dela, fuzija »vsaj dveh kulturnih, osebnostnih in jezikovnih obzorij v dejanju razumevanja izvirnika in njegove retrospektive« (250).

Lahko bi rekli, da v analizah, ki jih zajema najnovejša knjiga poljske raziskovalke, kaže videnje prevoda kot fenomena, ki je po definiciji paradoksen – ki je hkrati stvaritev, rezultat avtonomnih odločitev prevajalca, pa tudi svojevrstna ponovitev dela drugega, poskus rekonstrukcije dejstva, ki že obstaja v drugih kulturno-jezikovnih okoliščinah. Iz te temeljne značilnosti izhaja naslednja značilnost, ki določa ontološki status prevoda: njegova dialoškost ali, širše, komunikacijska narava. Prevod se – takrat, ko se njegov avtor tega zaveda, kot tudi takrat, ko te vednosti nima – dogaja med pogovorom. Edinstvenim pogovorom, ki se odvija na več ravneh hkrati,

kajti njegovi udeleženci so avtorji, torej pisatelj in prevajalec jezikov, ki se v prevodu srečata, pa tudi kulturi, ki v literarnem besedilu »odsevata« druga drugo.

Michał Kopczyk
Tehnično-humanistična akademija
v Bielsku-Biali (Poljska)

NAVODILA AVTORJEM

Slavistična revija sprejema izvirne in še neobjavljene znanstvene in strokovne članke s področij slovenističnega oz. slavističnega jezikoslovja in literarne vede ter iz sorodnih strok. Članki so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih, pred objavo pa morajo v postopek uredniškega recenziranja. O sprejemu ali zavrnitvi članka je avtor obveščen najpozneje tri mesece po njegovem prejemu. Korekture je potrebno vrniti v treh dneh. Ob izidu revije dobi avtor 10 separatov svoje razprave.

Avtor odda članek na naslov tehnične urednice: urednistvo@slr.si. Dolžina članka naj ne presega ene in pol avtorske pole, tj. 45.000 znakov, ocene 24.000 znakov, poročila 8.000 znakov. Tipkopis je potrebno oddati v datoteki RTF ali drugačnem splošno razširjenem besedilnem formatu in v elektronskem iztisu v formatu PDF. Nabor je Times New Roman, velikost črk besedila 12, za izvleček, povzetek, daljše citate in opombe 10, razmik med vrsticami pa 1,5. Odstavki so ločeni s prazno vrstico in brez umika, desne poravnave in deljenja. Narekovaji so dvojni srednji, ločila in prečrkovanje tujih pisav se ravna po zadnjem slovenskem pravopisu. Sinopsis naj ne presega 8 vrstic, povzetek ne dveh strani, ključnih besed, ki niso besede iz naslova, naj bo 3–5; uredništvo praviloma poskrbi za njihov prevod v angleščino. Članki, ki niso napisani v slovenščini, imajo slovenski povzetek.

Avtor naj priloži svoj elektronski naslov in polni naslov institucije, na kateri dela. Slikovni material se priloži v ločenih datotekah; vsako sliko s svojo številko; v tipkopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v tipkopisu članka. Nad 5 vrstic dolgi navedki so odstavčno ločeni od drugega besedila in brez navednic. Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami in oglatih oklepajih; na začetku in na koncu citatov ni tropičij. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo mestu, na katero se nanaša. Literatura se navaja v krajši obliki v oklepaju v tekočem besedilu (TOPORIŠIČ 2000: 213), v daljši obliki pa v seznamu literature na koncu članka. Spletno verzijo objave navedemo za bibliografskimi podatki natisnjene verzije. Seznam literature oblikujemo takole:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 13. aprila 2011.

Opombe naj ne vsebujejo bibliografskih podatkov, če pa že, naj bodo enote bibliografske navedbe med seboj ločene z vejicami:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj, knjig in periodičnih publikacij so postavljeni *ležeče*. Zbirka je v oklepaju tik pred navedbo strani; krajšavo str. za stran izpustimo. Naslovi v stroki poznane periodike so lahko okratičeni (npr. *SR* za *Slavistično revijo*, *LZ* za *Ljubljanski zvon*). Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature namesto imena in priimka napravimo dva vezaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b.

GUIDELINES FOR AUTHORS

Slavistična revija (*Slavic Review Ljubljana*, SRL) accepts original, not previously published scholarly articles in the areas of Slovene and Slavic linguistics and literary studies and from related disciplines. Articles are published primarily in Slovene and occasionally also in other Slavic or world languages. Before publication, all articles submitted to *Slavistična revija* are reviewed by the editors. The author is notified whether his/her article has been accepted for publication no later than three months after the submission date. The proofs must be returned to the publisher within three days. At the time of publication the author receives 10 off-prints of his/her article. Authors should send their articles to the production editor at the following address: urednistvo@slr.si. Articles should not exceed 45,000 characters, reviews 24,000 characters, and reports 8,000 characters. All manuscripts must be submitted as RTF or other popular files and in PDF format, using the Times New Roman font. The article should be typed in 12-point font; the synopsis, summary, longer quotations, and footnotes should be in 10-point font with 1.5 spaces between the lines. Paragraphs must be separated by an empty line, without indentation, and without right justification. Quotation marks are second-level double quotes (« »), punctuation and transliteration of foreign alphabets must comply with the latest edition of the *Slovenski pravopis*. Each article must include a synopsis (not to exceed 8 lines), a summary (not to exceed 2 pages), as well as 3–5 key words that are not contained in the title. The editors normally provide the English translation. Articles written in a language other than Slovene must include a summary in Slovene.

Authors must provide their e-mail address and full name of the institution with which they are affiliated. Visual materials are to be sent in separate files, with each illustration numbered. In the manuscript, it must be clearly indicated where each illustration belongs; the captions to the illustrations are already included in the manuscript. Quotations longer than 5 lines should be typed in separate paragraphs, without quotation marks. Omissions in quotations must be indicated with three dots in square brackets, with no dots at the beginning or at the end of quotation. The footnote number must follow (with no space) the punctuation mark at the end of the segment that the footnote refers to. In the text, literature is cited in short form in parentheses, e.g., (TOPORIŠIČ 2000: 213). Literature is cited in long form in the list of references at the end of the article. The on-line version of the article is listed after the reference for the printed version.

In the list of references, the works are cited in the following manner:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogléd 13. aprila 2011.

Footnotes should be free of bibliographic information; if this cannot be avoided, individual parts of a bibliographic citation are separated by commas:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Each bibliographic entry is followed by a period. Titles of individual editions, books, and periodicals are italicized. The series name is listed in parentheses before the page number; the abbreviation *str.* for *stran* 'page' is omitted. The titles of periodicals well-known in the field may be abbreviated (e.g., *SR* for *Slavistična revija*, *LZ* for *Ljubljanski zvon*). In subsequent quotations of several works by the same author in the reference list, the name is replaced by two hyphens. When citing several works by the same author with the same year of publication, the year of publication is followed (with no space) by lower-case letters, e.g., 1944a, 1944b.

UDK 811.163.6'367.6:070

Gaja Červ, Monika Kalin Golob

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

SPOROČANJSKE VLOGE IN RABA DVODELNEGA ČLENKA *NAJ BI Z* DELEŽNIKOM NA *-l* V SODOBNEM TISKANEM POROČEVALSTVU

Prispevek raziskuje sporočanje vlogo zveze *naj bi* + del. *-l* v sodobnem poročevalstvu. Po letu 1991 se z demokratizacijo medijev in vdorom tržne logike pojavljajo spremembe jezikovne prakse, razvidne tudi pri obravnavani zvezi, saj je ob predvidenih in v stilistiki slovenskega poročevalstva opisanih rabah dobila nove vloge in rabe.

Ključne besede: stilistika poročevalstva, novinarski diskurz, sklicevanje glede na nezanesljivost, *naj bi* + del. *-l*

The article examines the communicative role of the expression *naj bi* + *l*-participle in contemporary reporting. After 1991, with democratization of media and the advance of market forces, language practice began undergoing changes, which are also noticeable in the aforementioned expression, as it gained new functions and uses in addition to the ones expected and previously described within the stylistics of Slovene newspaper reporting.

Keywords: stylistics of reporting, journalistic discourse, references with respect to uncertainty, *naj bi* + *l*-participle

0 Uvod

V novinarskih besedilih prvih slovenskih dnevnikov se je konec 19. stoletja (KALIN GOLOB 2003: 123) ustalila posebna slovnična oblika, za katero je značilno, da se členkovna zveza *naj bi* povezuje v stalno sporočanje obliko z deležnikom na *-l*. Stilistika poročevalskega jezika to obliko opredeljuje kot avtomatizem z dvojno sporočanje vlogo (KOROŠEC 1998, 2004; KALIN GOLOB 2003). Poleg sklicevalnosti, to je širitve vestiškega pravzorca¹ s podatkom o tem, da je dogodek ali stanje novinarju sporočil vir (KOROŠEC 1998: 201), omenjena oblika obenem opravlja tudi vlogo slabitve gotovostne naklonskosti tistega dela povedi, v katerem novinar upoveduje informacije, ki jih je od vira dobili. Resničnost propozicij, izraženih s tem sklicevalnim avtomatizmom, se zato relativizira, kar pomeni, da te dobijo status domneve ali pa so povezane z drugimi poročevalskimi okoliščinami, ki novinarju onemogočajo rabo trdilnega naklona, tu je najbolj izrazita zakonska zahteva, znana kot *domneva nedolžnosti*. Podrobno slovnično, semantično in pragmatično analizo členkovne zveze *naj bi* z deležnikom na *-l* v vlogi sklicevalnega avtomatizma za morfemsko izražanje nezanesljivosti je v slovenskem časniškem poročevalstvu opravil KOROŠEC (1982, 1982/83, 1998, 2004). Slovnično obliko *naj bi* + del. na *-l*

¹ Najmanjša poročevalska enota (referem), ki časovno in prostorsko umešča dogodek ali stanje ter je hkrati že lahko samostojna vest (KOROŠEC 1998: 195, 201).

v tej vlogi imenuje ne-povednik² in njeno sporočanjsko vlogo razčlenjuje v naslednjem modelu:

Ko poročevalec svojo poved gotovostno določi kot domnevo, to pomeni, da:

- sam izraža domnevo, sum o zanesljivosti tega, kar je bilo sporočeno kot trditev;
- je bil/o o dejanje/stanje že pri drugem izražen/o kot nezanesljiv/o, kot dvom, domneva, vprašanje;
- poročilo o dogodku/stanju ni uradno potrjeno, čeprav je dogodek bil, ali je predviden, da bo;
- dejanje/stanje ni dokazan/o kot tak/o, čeprav nekdo trdi, da je bilo (kar je važno v sferi kaznivih dejanj) (KOROŠEC 1998: 203).

KALIN GOLOB (2003: 122) ugotavlja, da se je v prvih dnevnikih zveza uporabljala tudi za izražanje omiljene velelnosti, želje in namena oziroma namere, KOROŠEC pa v svoji disertaciji (1976) vlogo te oblike v poročevalstvu sploh pojasnjuje zgolj kot omiljeno velelnost. Postavlja se torej vprašanje, kolikšen delež sodobne novinarske rabe členkovn zveze *naj bi* z deležnikom na *-l* je dejansko sklicevalni in katere druge sporočanjske vloge te zveze, ki niso zgolj posebnost poročevalskega jezika, še najdemo v poročevalstvu. Poleg tega je treba upoštevati, da je predstavljeni model nastal na podlagi analize gradiva z začetka 80. (KOROŠEC 1982, 1982/83) in nato začetka 90. let 20. stoletja, po letu 1991 pa so v slovenskem poročevalstvu z demokratizacijo in tržno usmeritvijo novinarstva nastopile precejšnje spremembe, ki se odražajo tudi v spreminjanju vloge nekaterih poročevalskih besedilnih in jezikovnostilnih prvin (POLER KOVAČIČ 2005, KALIN GOLOB 2004).

Indic, da se vloga in raba členkovne zveze *naj bi* in deležnika na *-l* odmikata od tiste, ki jo opisuje KOROŠČEV model, je raziskava novinarske sklicevalnosti, opravljena na besedilih Slovenske tiskovne agencije, v kateri raziskovalki, ki izhajata iz KOROŠČEVEGA modela sklicevalnosti glede na nezanesljivost, ugotavljata, da je raba morfemskega izražanja negotovosti »marsikdaj povsem nepotrebna in pretirana«, včasih »povsem nepravilna« in za naslovnika nerazumljivo povezana z ostalimi oblikami novinarske sklicevalnosti, kar pojasnjujeta s »pretirano skrbjo novinarjev za 'objektivno' prenašanje navedkov« (LABAN in POLER KOVAČIČ 2007: 77–79). Te ugotovitve po eni strani odražajo dejstvo, da je status jezikovnega sredstva, katerega vloga je relativizacija resničnosti upovedenega, v novinarskem diskurzu, ki je zavezan uresničevanju »temeljne človekove pravice do resničnih informacij« (36. točka resolucije št. 1003 Sveta Evrope) in svojo družbeno vlogo utemeljuje na diskurzivnem statusu resničnosti (McNAIR 1998), že sam po sebi problematičen.

Ta problematičnost se v obdobju postmoderne krize novinarske etike (POLER KOVAČIČ 2005) stopnjuje, saj lahko sporočanjska oblika, ki novinarja navidezno odvezuje odgovornosti za resničnost sporočenega, predvsem v kombinaciji s sklicevanjem na vir, ki ni identificiran tako, da bi bralec na podlagi dobljenih informacij mogel oceniti njegovo avtentičnost, verodostojnost in relevantnost (FERGUSON in PATTEN

² »Poročevalcu, ki določene vsebine ne more ubesediti v povedniku [...] niti v pogojniku [...] ali velelniku [...] ostane – na morfemski ravni – le možnost ne-povednosti, saj le tako lahko uresniči eno od faz propozicije, tj. gotovostno določitev povedi. Dvodelni členek *naj bi* je zato hibridna tvorba, ni niti »pravi« pogojnik niti velelnik, je pa **ne-povednik**.« (KOROŠEC 1998: 39)

1993: 38), postane sredstvo za objavlanje nepreverjenih informacij in neutemeljenih obtožb, klevetanje ter senzacionalistično kombiniranje dejstvenega in umišljenega diskurza. Vprašanja, kdaj je objavlanje informacij, ki jih je treba zaznamovati kot negotove, v novinarstvu sploh upravičeno in kako je mogoče jezikovno sredstvo, ki tako relativizacijo resničnosti upovedenega omogoča, zlorabiti, sta v prvi vrsti etične in komunikološke narave. Zato v tem pogledu raziskovanje rabe členkovne zveze *naj bi* in deležnika na *-l* v vlogi sklicevalnega avtomatizma v novinarskem diskurzu presega izključno jezikoslovno zanimanje in se prepleta z novinarskimi študijami.

Pri raziskovanju rabe omenjene zveze v sodobnem poročevalstvu po letu 1991 je treba dopustiti tudi možnost, da se vloga te oblike spreminja oziroma da razumevanje njenega delovanja pri novinarjih, posebej tistih, ki se svojega poklica niso učili na fakulteti, nikoli ni bilo povsem skladno s predstavljenim modelom. Pomembno vlogo pri njihovem »opismenjevanju« pa imajo lektorji, nekateri med njimi so zaradi nerazumevanja rabe zveze v novinarskih besedilih in prepovedi v enem od priročnikov (SRŠEN 1998³) ne-povednik razglasili za napačen, ko izraža domnevo. V prispevku zato želiva raziskati sodobno rabo členkovne zveze *naj bi* in deležnika na *-l* v vsej raznolikosti njene sodobne poročevalske rabe in ji po potrebi prilagoditi uveljavljeni model poročevalske sklicevalnosti glede na izražanje nezanesljivosti.

1 Raziskovalna vprašanja in metoda

Pri raziskovanju členkovne zveze *naj bi* z deležnikom na *-l* v sodobnem poročevalstvu se bova osredotočili na primere, ko se proučevana zveza povezuje z drugimi sklicevalnimi avtomatizmi, prav tovrstne rabe se namreč s stališča uveljavljenega modela morfemske sklicevalnosti glede na nezanesljivost zdijo nejasne, na prvi pogled nepotrebne in zato najtežje pojasnljive. Najzanimivejši so primeri, ko se zveza pojavlja v predmetnem odvisniku ob glavnem stavku s sklicevalnim glagolom. KOROŠEC (1998: 36–37) namreč za tako rabo ugotavlja, da v poročevalstvu ni prisotna, kar pojasnjuje z argumentom, da bi taki odvisniki »ubesedovali isto kot njihovi glavni (spremni) stavki«, in navaja hipotetični primer *Povedali so, da naj bi blagajnik kradel* (prav tam). Dejanska raba Koroščevega pojasnila, ki je s stališča logike delovanja poročevalskega jezika sicer povsem utemeljeno, ne potrjuje. Ob pregledovanju časniškega gradiva se namreč izkaže ne samo, da ne gre zgolj za hipotetično rabo, ampak da je celo precej pogosta. Ker je navajanje podatka o viru v glavnem stavku, ki mu sledi predmetni odvisnik, »najstarejša in najpogostejša struktura pri širitvi vesti s sklicevalnim avtomatizmom« (KALIN GOLOB 2003: 95), se postavlja vprašanje, ali je mogoče, da sta se dva sklicevalna avtomatizma s časom zlila v enega, da je torej proučevana zveza v odvisnem stavku dojeta kot (nujno) dopolnilo sklicevalnega glagola v glavnem stavku. Ali drugače: da nekateri novinarji odvisni stavek, ki sledi glavnemu stavku s sklicevalnim glagolom, namesto v povednem naklonu samoumevno upovejo s strukturo *da naj bi + del. -l*. Ne-povednik v tem primeru ne bi več

³ Pod iztočnico *naj bi* (1998: 86, 87) Sršen navaja: »izrazno moč jezika **slabijo** nekateri jezikoslovci, ki **nepremišljeno** razglašajo rabo 'naj bi' za ustaljen publicizem, ravno pravšen za izražanje domnevnega dogodka v **preteklosti**« (poudarili avtorici).

vzpostavljala zveze z izvenjezikovno resničnostjo, ampak zvezo med enotami besedila (KOROŠEC 1998: 37). Zveza *naj bi + del. -l* torej v teh primerih ne bi več imela vloge izražanja domneve, ampak bi postala del sklicevalnega avtomatizma, ki se začenja z glagolom v glavnem stavku. Postavljeno hipotezo, da ne-povednik v teh primerih izgublja vlogo izražanja nezanesljivosti, je mogoče podkrepiti tudi s stališča teorije novinarskega diskurza, saj relativizacija resničnosti upovedenega pri sklicevanju na avtentičen, verodostojen in pristojen vir, kar od novinarjev zahteva poklicna etika, ni potrebna. Odgovornost za resničnost upovedene izjave se namreč pri sklicevanju na vir avtomatično prenese z novinarja na vir, novinar pa je odgovoren le še za točno in pravilno povzemanje posredovane informacije (TUCHMAN 1972: 665–666, KOROŠEC 1998: 208, PETERSON 2001: 209).

Druga oblika rabe členkovne zveze *naj bi* in deležnika na *-l*, ki vzbuja zanimanje s svojim odstopanjem od modela morfemske sklicevalnosti glede na nezanesljivost, so primeri, ko novinarji ne-povednik kombinirajo z drugimi jezikovnimi sredstvi, ki informacijo zaznamujejo kot ne povsem zanesljivo – na primer z modalnimi členki, ki slabijo gotovostno naklonskost (SMOLEJ 2001: 188) – ali pa informacijo, izraženo z ne-povednikom, tudi besedno označijo kot neuradno/nepotrjeno oziroma kot domnevo (LABAN in POLER KOVAČIČ 2007: 77, 78). Tako rabo je največkrat mogoče interpretirati kot podvajanje izražanja nezanesljivosti, nekateri primeri pa prav nasprotno napeljujejo na hipotezo, da ta zveza v poročevalstvu nima vedno vloge slabitve gotovostne naklonskosti, ampak deluje le kot sklicevalni avtomatizem, ki ga novinarji zato po potrebi povezujejo z drugimi sredstvi za izražanje nezanesljivosti. Da bi podrobneje raziskali ta vidik rabe, se bova osredotočili na raziskovanje kombinacije zveze *naj bi + del. -l* z modalnimi členki za slabitev gotovostne naklonskosti in na – na prvi pogled paradoksalno – povezovanje te oblike z modalnimi členki za krepitev gotovostne naklonskosti.

Predvsem s stališča novinarske etike pa so zanimivi primeri, ki sodijo v Koroščevo kategorijo novinarjevega izražanja nezanesljivosti. Ker je preverjanje informacij temeljna novinarska dolžnost, se postavlja vprašanje, kdaj je objavljane informacij, za katere novinar oceni, da niso povsem zanesljive, sploh utemeljeno. Preveriti želimo hipotezo, da ne-povednik kot sklicevalni avtomatizem pogosto ostaja le še prazna forma, zlorabljen »strateški ritual« (TUCHMAN 1978), ki je »pretveza, pod katero poročevalci objavljajo marsikaj, ne da bi se pri tem sklicevali na kogarkoli, niti na neuraden, a verodostojen vir informacij, ki želi ostati neimenovan« (LABAN in POLER KOVAČIČ 2007: 79). Zato nas bo, zavedajoč se omejitev, ki jih takemu raziskovanju postavlja v korpusu dostopno sobesedilo konkordančnega jedra, zanimalo tudi, na katere vrste virov⁴ se novinarji sklicujejo z rabo ne-povednika oziroma s podvojeno rabo morfemskega in besednega sklicevanja glede na nezanesljivost.

Novinarjevo zaznamovanje informacij, na katere se sklicuje, kot nezanesljivih, pa je zanimivo tudi zato, ker novinar prek njega v besedilo vnaša subjektivnost – se distancira od posredovanih informacij ali celo eksplicitno izraža nestrinjanje z njimi.

⁴ Tu imamo v mislih ločitev na uradne in neuradne vire ter vire, ki jih iz fraz, kot so *govori se; sliši se; po neuradnih podatkih ...* ni mogoče identificirati, oziroma primere, ko novinar kljub rabi avtomatizma, ki je po svoji funkciji sklicevalni in torej poleg sebe zahteva vir, na katerega referira, tega sploh ne navaja.

Pri raziskavi, ki zahteva interdisciplinarno pojasnjevanje jezikoslovnih ugotovitev v okviru diskurzivne vloge novinarstva v sodobni družbi, je korpusni pristop seveda lahko le izhodišče, uporabna raziskovalna metoda (McENERY in WILSON 1996: 2). Ker tovrstna raziskava zahteva precej ročnega pregledovanja zadetkov in njihove interpretacije glede na sobesedilne okoliščine, so prednosti uporabe korpusa v tem primeru bolj ali manj omejene na možnost hitrega in natančno definiranega iskanja po drugače neobvladljivi količini realnega gradiva. Ključno pa je, da korpus kot reprezentativen vzorec jezika, ki omogoča statistično obdelavo, v primerjavi z naključno zbranim vzorcem ponuja bistveno jasnejšo predstavo o dejanski pogostnosti in s tem temeljnosti/obrobnosti raziskovanega pojava v jeziku (GORJANC 2005: 7). Vzorec zadetkov, ki ga zmore raziskovalec ročno pregledati in interpretirati glede na sobesedilo, je seveda premajhen za kakršnekoli posplošitve, poleg tega pa so tudi interpretacije sporočanje vloge ne-povednika nujno do določene mere subjektivne, še posebej ker, kot opozarja KOROŠEC (1998: 203), med posameznimi vzroki rabe »ni zmeraj in tudi ni nujno nakazana razlika«.

V Gigafidi, ki je »nadgradnja referenčnega korpusa slovenskega jezika FIDA-PLUS«, po taksonomiji prenosnika za raziskavo izbrani podkorpus dnevnik časnih besedil predstavlja več kot polovico vsega gradiva v korpusu (<http://demo.giga-fida.net/Support/About>). Poleg tega pa glavnino korpusa tvorijo besedila, objavljena po letu 1998, torej skoraj dvajset let po Koroščevih prvih raziskavah ne-povednika in v času, ko so se z demokratizacijo in tržno usmeritvijo povezane spremembe v slovenskem novinarstvu že dodobra izoblikovale in izrazile.

2 Opredelitve zveze *naj bi + del. na -l*: jezikoslovni, priročniški in lektorski pogled

Specifična vloga členkovne zveze *naj bi* z deležnikom na -l v poročevalskem jeziku v slovenskem jezikoslovju dolgo ni bila opisana. Ko je oblika vzbudila zanimanje, so prvi poskusi razlage izhajali iz dotedanjih opisov rabe členka/veznika *naj* in pojojnika v jezikovnih priročnikih. Zaradi neupoštevanja posebnosti poročevalskega jezika in slovnične oblike *naj bi + deležnik na -l* kot celote so bili povezani predvsem s kritiko in prizadevanjem za odpravo oziroma korekcijo njene rabe.

Tako je J. MESSNER, v prispevku z naslovom *Zajedalec 'naj'* (1979/80) obliko, pri kateri je bil, kot kaže že naslov prispevka, pozoren predvsem na členek *naj*,⁵ obsodil kot germanizem, nastal pod vplivom nemškega *sollen*, ki da je za slovenščino nefunkcionalen, ker *naj bi* slovenski *naj* v nasprotju z nemškim *sollen* lahko izražal samo dopustnost in velebnost (želelnost), ne pa tudi »potencialnega (možnostnega) pomena«. Tega *naj bi* bilo po Messnerjevem mnenju v slovenščini mogoče izraziti le besedno z »baje, menda, verjetno, po vsej podobi, očitno ipd.« (MESSNER, 1979/80: 216). V odgovor na MESSNERJEV, prispevek je J. GRADIŠNIK (1981/82) možnost rabe členka *naj*

⁵ Sam besedo *naj* sicer označuje kot veznik, za ponazoritev njene pravilne rabe pa izbere dva primera, od katerih Slovenski pravopis (1962) eno rabo besednovrstno definira kot veznik (Naj si še tako prizadeva, nikoli ne bo nič dosegel.), v drugem primeru (... vsi naj si v roke sežejo) pa besednovrstnega podatka ni.

za izražanje domneve utemeljeval z zgledi iz SSKJ,⁶ kjer »stavki z naj [...] ustrezno rabijo za izražanje reči, o katerih ne vemo zanesljivo, ali so resnične, ali o katerih domnevamo, da so takšne« (1981/82: 24). V nasprotju z Messnerjem je slovnično obliko *naj bi + del. -l* opazoval kot celoto in jo oblikoslovno interpretiral kot zvezo členka *naj* s pogojnikom. Ravno iz te interpretacije izhaja njegova kritika novinarske rabe. Ker izražanje domneve omejuje zgolj na členek *naj*, ostali del zveze pa slovnično interpretira kot pogojnik, ugotavlja, da bi morali novinarji, kadar s to obliko izražajo domnevo o preteklih dogodkih, uporabiti pretekli pogojnik. Ne torej *Brežnjevi naj bi ponovil [...]*, temveč *Brežnjevi naj bi bil ponovil svoj nekdanji predlog*.

Ključni korak k celovitejšemu slovničnemu in pragmatičnemu opisu zveze v poročevalskem jeziku so KOROŠČEVE (1982, 1982/83, 1998, 2004) ugotovitve. Interpretira jo kot hibrid, s katerim se izraža gotovostna določitev povedi. Oblika torej kljub členku *naj* ni velelnik in kljub zvezi členka *bi* in deležnika na *-l* ni pogojnik. KOROŠEČ (1998: 39) jo naklonsko označi kot ne-povednik, saj je njena ključna funkcija izraziti pozicijo (ki bi, izražena v povednem naklonu, imela status dejstva) kot domnevo. Kot hibrid je oblika v nasprotju s pogojnikom neobčutljiva za lego v stavku, pa tudi časovnosti in dobnosti ne izraža, »ampak prejema določilo o času iz sobesedila in sporočanjskih okoliščin« (KOROŠEČ 1998: 39, 204). S temi ugotovitvami je zavržena GRADIŠNIKOVA (1981/82) zahteva po uporabi preteklega pogojnika za izražanje domnev v preteklosti, saj pogojnik – kategorija, ki izraža časovnost in ima v pretekliku pomen dejanja, ki se ne more več uresničiti – ne more opravljati vloge, ki jo z zgolj pragmatičnim nanašanjem na preteklost ima ne-povednik (KOROŠEČ 1998: 38–39, 2004: 23). Kljub tem pojasnilom je GRADIŠNIKOVA (1981/82) intervencija očitno imela določen vpliv, saj se zveza členka *naj* s preteklim pogojnikom za izražanje sklicevalnosti glede na nezanesljivost še pojavlja. Po bralski izkušnji in prek seminarskega dela s študenti ugotovljeno predvsem v dnevniku Večer.

Pa ne le »opravljena« raba zveze v preteklem pogojniku, zmedo v novinarski rabi ne-povednika povzročajo tudi priločniki (že navedeni Sršenov 1992/1998) ter jo v sodobnosti prek internih lektorskih navodil (npr. *Delo* 2009⁷) razširjajo v dnevnike in povzročajo omahovanje v rabi, odstranjevanje in nadomeščanje.

3 Relativizacija resničnosti informacij v novinarskem diskurzu in sklicevalnost glede na nezanesljivost

»Javnost je po konvenciji vajena, da v obliki novinarskega diskurza sprejema resničnostna oziroma 'objektivna' besedila« (POLER KOVAČIČ 2005: 169). Resničnost

⁶ Taka izjava *naj bi* bila dana na nekem sestanku, ta proces *naj bi* povzročale neke glivice (GRADIŠNIK 1981/82: 24).

⁷ Septembra 2009 eden od urednikov pri Delu svojim novinkarjem in novinarjem razpošlje lektorsko okrožnico vodje lektorice (MILOŠ 2009) z zadevo Nič več najbijevecev. Navodilo za rabo *naj bi* navaja lektorično utemeljitev, da se *naj bi + del. -l* pravilno uporablja: »V odvisnih stavkih kot pogojnik, ki izraža umišljena zaželeno in potrebna dejanja ali omiljeno zahtevo (*naj* je veznik ob pogojniku)«. Medtem ko so »primeri napačne rabe« *naj bi + del. -l*: »V nepotrjenih, neuradnih ali domnevnih trditvah. Tu je treba zvezo *naj bi* nadomestiti z: domnevno; baje; menda; verjetno; trdijo, da je; kot je zapisano v poročilu, je; po neuradnih podatkih je; pravijo, da je ... (in ne slišati je, da naj bi)«.

in objektivnost sta zato jedrni prvini novinarske ideologije. V praksi nikoli povsem dosegljiva ideala, h katerima pa si novinarji skladno s svojo odgovornostjo javnosti prizadevajo s strategijami in formalnimi konvencijami (DEUZE 2005: 445, VOBIČ 2008: 119), kot so ločevanje dejstev od mnenj, potrjevanje posredovanih informacij s sklicevanjem na verodostojne vire, uravnoteženo predstavljanje družbene stvarnosti in zagotavljanje enakih sporočanjejskih možnosti vsem družbenim skupinam (MCNARIR 1998: 68, VOBIČ 2008: 119).

Na prvi pogled v novinarstvu sploh ni prostora za nezanesljive in nepreverjene informacije, a novinarski diskurz svoj status resničnosti vendarle potrjuje precej drugače kot na primer znanstveni. Največkrat sporoča o dogodkih in stanjih, do katerih javnost nima neposrednega dostopa in jih večinoma tudi ne more eksperimentalno preveriti, zato jim lahko le zaupa (SPLIČHAL 1997: 337). Poleg tega pa ima poleg informativne tudi interpretativno vlogo (KOŠIR, 1988), v njem so torej posredovana tudi mnenja, ki se od dejstev ločijo prav po svoji subjektivnosti in nepreverljivosti (VAN DIJK 1996). Zaupanje v novinarske informacije je tako nerazdružljivo povezano z zaupanjem v točnost, natančnost, nepristranskost, dobro obveščenost in interpretativno sposobnost novinarjev kot zbiralcev, odbiralcev in posrednikov informacij. Najvišje zaupanje novinar doseže, če je sam prisostvoval dogodku (NYLUND 2003: 846) ali je »sam, z raziskovalnim delom in razumevanjem širšega družbenega konteksta seznanjen z dogajanjem«. Novinarji pogosto poročajo tudi o dogodkih, pri katerih sami niso bili udeleženi, oziroma stanjih, za katere sami niso strokovnjaki. V takih primerih je za doseganje naslovnikovega zaupanja, da se na sporočeno lahko zanese, potrebna informacija o tem, kako je novinar informacijo dobil (KOROŠEC 1998: 196). Prav iz te okoliščine, ki je kodificirana tudi v temeljnih dokumentih novinarske profesionalne identitete, izvira potreba po sklicevalnih avtomatizmih: sporočanjejskih sredstvih, ki delujejo kot jezikovna manifestacija novinarjevega stika z virom informacije (RUPAR 2006: 130). Ker je zaupanje naslovnikov v teh primerih povezano z njihovo oceno verodostojnosti in kompetentnosti vira, se novinarji navadno sklicujejo na uradne vire, ki jih javnost pozna in ceni kot verodostojne in kompetentne (LABAN 2004: 209, DRAME 1994: 306). Novinarjeva dolžnost sklicevanja na vir je lahko izjemoma kršena zaradi dolžnosti do spoštovanja zaupnosti vira informacij (POLER 1997: 123, 165), toda tudi v teh primerih mora novinar informacijo preveriti pri več virih in po možnosti pridobiti takega, ki pristane na identifikacijo (POLER 1997: 124–130). Potemtakem bi moral biti odstotek sklicevalnosti glede na nezanesljivost, ki izhaja novinarjevega dvoma o verodostojnosti in kompetentnosti vira ter posledično zanesljivosti posredovane informacije, zelo nizek, saj je novinar dolžan pridobiti kredibilne vire in zanesljivost informacij nujno preveriti pri več virih. Možnost tovrstnega sklicevanja pa kljub vsemu mora obstajati, saj se, na videz paradoksalno, prav tako utemeljuje v novinarjevi odgovornosti do naslovnikov: če se novinar kljub vsemu odloči objaviti informacijo, ki jo oceni kot ne povsem zanesljivo, mora namreč na to posebej opozoriti. Gre za primere, ko novinar presodi, da bi zamolčanje še ne povsem preverjenih informacij, če bi se naknadno izkazale za resnične, bilo za javno dobro škodljivejše kot objava morebitnih neresničnih informacij. Nasprotje tega je javni interes, na katerega se sklicuje predvsem, a ne zgolj, tabloidni tisk, ko v prvi vrsti uresničuje svoje ekonomske interese, tu javni interes ni izenačen s tem, kar javnost

mora vedeti, ampak s tistim, kar javnost *hoče* vedeti (POLER KOVAČIČ 2005: 111, 183). Avtomatizem, ki je utemeljen na etični potrebi obvestiti javnost o nezanesljivosti poročanega, je v tem kontekstu tako pogosto zlorabljen za objavljane senzacionalističnih, nepreverjenih in ne nujno resničnih informacij. Vrste take rabe bodo podrobneje analizirane in komentirane v podpoglavju o ugotovitvah raziskave.

KOROŠEČ (1998: 203) v svojem modelu za primere, ko poročano kot nezanesljivo oceni novinar, ugotavlja, da »okoliščine izključujejo poročevalčev dvom o tem, da je dogodek/stanje sploh bil/o, vključujejo pa dvom o tem, kar je bilo o njem sporočeno«. Vendarle novinarji poročajo tudi o mnenjih in namerah svojih virov, v teh primerih sporočene informacije zaradi svoje subjektivnosti ali ker gre za dogodke in stanja, ki so napovedani za prihodnost in se še niso uresničili, ne morejo biti preverjene. Za natančnejše razumevanje novinarske sklicevalnosti glede na nezanesljivost, se zato zdi Koroščekov model smiselno razširiti z ugotovitvami E. TAIEBA (2007), ki se sicer ukvarja z vprašanjem, kaj je v novinarskem diskurzu označeno kot govorica, in ugotavlja, da novinarji posredovane informacije zaznamujejo kot govorice, torej kot nezanesljive v naslednjih primerih:

- Ko sami niso pristojni za ocenjevanje resničnosti informacije, ker to lahko storijo le druge družbene institucije. Ta raba sovпада s Koroščekvim sklicevanjem glede na nedokazanost, ko novinar s sklicevalnim avtomatizmom upošteva domnevo nedolžnosti, saj se o resničnosti podatkov v obtožnici lahko izreka le sodišče, in s sklicevanjem na neuradnost napovedanih diplomatskih dogodkov, ki pa jih novinar kot zanesljive ne more upovediti, dokler niso tudi uradno potrjeni (TAIEB 2007: 110).

- Ko v družbi obstaja več različnih, pogosto nasprotujočih si informacij o dogodku/stanju (TAIEB 2007: 111). V tem primeru bi se novinar sklicevanju glede na nezanesljivost načeloma lahko izognil, saj že samo sklicevanje na vir deluje kot prenos odgovornosti za resničnost povedanega z novinarja na vir (PETERSON 2001: 209). Drugače pa je, ko gre za interpretacije dogodka/stanja oziroma mnenja o njem. Sklicevanje najverjetneje izvira iz potrebe po nakazovanju novinarjeve objektivnosti in nepristranskosti. Ko novinar upovedeno zaznamuje kot nezanesljivo, ne nujno resnično, se namreč distancira od poročanega in nakaže, da različne interpretacije zgolj posreduje, nobene od njih pa ne zagovarja.

- Tretja vloga zaznamovanja posredovane informacije kot nezanesljive pa je bolj ali manj izrecno izražanje novinarjevega nestrinjanja z mnenjem vira ali skepse do njegovih napovedi. Sklicevanje deluje kot »retorični poziv naslovnikom k skepsi do upovedenega [...] informacija je sicer posredovana, vendar je takoj potisnjena v območje krhke in dvomljive resničnosti, s čimer je obenem že tudi podvržena problematizaciji« (TAIEB 2007: 111).

Da sklicevanje, kadar informacije kot nezanesljive opredeljuje šele novinar, deluje kot (implicitni) komentar, potrjujejo tudi jezikoslovci, ki proučujejo pragmatično vlogo modalnosti ter slabitve in krepitev gotovostne naklonskosti, ti ugotavljajo, da je »modalnost jezikovni mehanizem, ki eksplicitno prispeva k vnašanju subjektivnosti v medijska besedila« (HSIEH 2008: 212) oziroma da se novinarjevo zaupanje v vir in odnos do njega kaže prek izbranih sklicevalnih avtomatizmov in gotovostne naklonskosti, v kateri so informacije, ki jih je posredoval vir, upovedene (BEDNAREK 2006:

52). Podobno SMOLEJ (2001: 79) ugotavlja za modalne členke, ki slabijo gotovostno naklonskost – in jih je s stališča poročevalske sklicevalnosti mogoče interpretirati kot besedno sklicevanje na nezanesljivost – tvorec se z njihovo rabo »oddalji od prepričanosti o resničnosti dejanskega stanja«, obenem pa »razkrije subjektivno stališče«. S stališča upoštevanja ločevalne norme, se zato postavlja vprašanje, ali je raba sklicevanja glede na nezanesljivost, ko to signalizira novinarjevo nestrinjanje z mnenjem vira, v informativnih žanrih sploh dopustna.

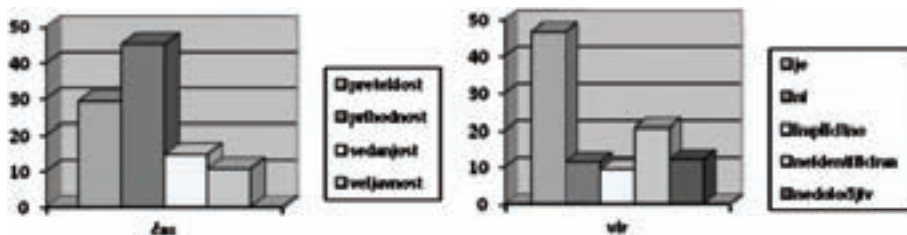
4 Novinarska raba *naj bi* + *del. na -l* v sodobnem časniškem poročevalstvu in ugotovitve analize

Prvi korak k pregledu stanja za poročevalsko rabo zveze je bil pregled korpusa, v katerem sva odbrali njeno časopisno rabo. Iskanja po zvezi *naj bi* so dala več kot milijon zadetkov, za ročno pregledovanje sva s korpusnim orodjem izbrali vzorec 300-tih.

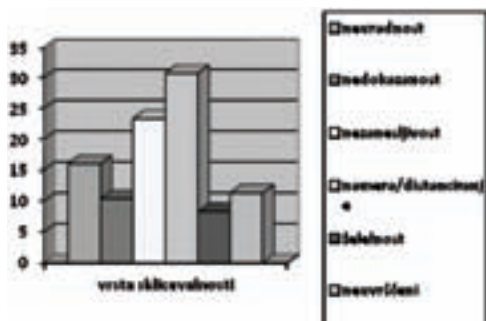
Zanimalo naju je, ali je iz sobesedila mogoče razbrati vir, na katerega se novinar sklicuje, in če, ali gre za identificiran/neidentificiran vir, na kateri čas se sklicevanje pragmatično nanaša in ali je primer rabe mogoče neproblematično uvrstiti v katero od Koroščevih kategorij sklicevanja glede na nezanesljivost, neuradnost in nedokaznost. Gre torej za informacije, ki jih iz korpusa ni mogoče pridobiti drugače kot z ročnim pregledom gradiva. V opazovanem vzorcu je bila slovnična oblika v 88 primerih (29,3 %) rabljena za sklicevanje na pretekle dogodke, 136 (45,3 %) primerov rabe se je nanašalo na prihodnost, v 44 primerih (14,7 %) se je raba nanašala na sedanost, 25 primerov (8,3 %) rabe bi še najnatančneje definirali kot želtnost ali omiljeno veletnost, ki pragmatično ne referira na noben čas, ampak izraža željo, omiljen ukaz glede stanja, ki je v dejanskosti drugačno od zelenega (Pravilo **naj bi** bilo, da uradni organi, ki imajo informacije, zanimive za javnost, sami obveščajo javnost, tako da se novinarjem ni treba ukvarjati s 'posebnimi metodami in sredstvi' [...] (*Dnevnik*, 15. 7. 2000)). V 7 primerih (2,3 %) pa je bilo sobesedilo, dostopno v korpusu, premajhno, da bi bilo iz njega mogoče z gotovostjo razbrati referenco na čas.

Vir, na katerega se novinarji sklicujejo, je bil v pregledanem vzorcu identificiran v 140 primerih (46,6 %), v 28 primerih (9,3 %) je bilo nanj mogoče sklepati, od tega štirikrat zaradi navedbe tiskovne agencije na koncu besedila. V 36 primerih (12 %) iz sobesedila, dostopnega v korpusu, vira ni bilo mogoče razbrati, mogoče pa je, da je bil identificiran v širšem sobesedilu, v 34 primerih (11,3 %) pa je bilo iz sobesedila razvidno, da novinar kljub rabi sklicevalnega avtomatizma vira ne navaja. V 62 primerih (20,7 %) se je novinar s sklicevalnim avtomatizmom skliceval na vire, ki niso bili identificirani tako, da bi naslovniku lahko pomagali pri presojanju o verodostojnosti in relevantnosti informacij.⁸

⁸ Za ponazoritev naštevamo samo tista sklicevanja iz te kategorije, ki so se v pregledanem vzorcu v isti obliki pojavila več kot petkrat: kot je znano; po naših podatkih; po neuradnih podatkih/neuradno se ve, po nekaterih napovedih/predvidevanjih/informacijah/trditvah; opozarjajo naši viri; slišati je bilo mogoče.



Pri poskusu klasifikacije opazovanih rab iz vzorca v eno izmed Koroščevih kategorij, se je izkazalo, da je povsem brez pomislekov v kategorijo neuradnosti mogoče uvrstiti 48 primerov (16 %), v kategorijo nedokazanosti pa 31 primerov (10,4 %). 70 (23 %) primerov bi lahko posplošeno označili kot izražanje nezanesljivosti, pri čemer vir ni bil razviden ali ni bil polno identificiran – gre torej za primere, ki smo jih glede na vir razporedili v kategorijo nedoločljivosti ali neidentificiranosti. V 25 (8,3 %) primerih sta bili z rabo zveze izraženi želelnost oziroma omiljena velebnost, to so primeri, ki so bili označeni kot izražanje želelnosti oziroma omiljene velebnosti. Največ primerov, kar 92 (30,7 %), je bilo takih, kjer se je novinar skliceval bodisi na izjavo, ki jo je vir izrazil kot željo ali namero, bodisi na izjavo, ki jo je vir nedvomno podal v trdilnem naklonu. Ker v primerih sklicevanja na namero, kot bo pokazano, ni mogoče z gotovostjo trditi, ali novinar ne-povednik uporablja zato, ker o zanesljivosti izjave vira dvomi oziroma se od nje distancira, ali pa raba ne-povednika ne izraža novinarjevega dvoma, ampak je le posebna oblika sklicevalnosti, smo te primere združili v enotno kategorijo. 34 primerov (11,3 %) nismo uvrstili v nobeno kategorijo, ker je šlo za rabo, ki jo je s stališča novinarske sklicevalnosti nejasna oziroma napačna. To so predvsem primeri kombiniranja rabe ne-povednika in povednega naklona pri sklicevanju na isti vir, ki ga iz sobesedila ni mogoče osmisлити, sklicevanje na obtožnice v ne-povedniku in raba ne-povednika pri poročanju s sodnih obravnav, ko ta nima vloge zagotavljanja domneve nedolžnosti.



Ker so nas v raziskavi zanimala predvsem tiste rabe zveze, ki jih stilistika poročevalstva podrobneje ne opisuje, se je med navedenimi podatki zdela zanimiva predvsem ugotovitev, da je najvišji odstotek za pragmatično referiranje na prihodnost mogoče pojasniti s sporočanjno vlogo, ki jo ta oblika dobi pri sklicevanju na izjave, ki jih je vir izrekel kot namere ali predvidevanja za prihodnost, zanimiva pa je predvsem zato, ker za ta pragmatični namen zveza pogosto nastopa v odvisnih stavkih in

vzpostavlja povezavo s sklicevalnim glagolom v glavnem stavku. V večini primerov gre za strukture, kjer je v glavnem stavku sklicevalni glagol, v odvisniku pa so zvezo *naj bi* upovedene namere vira, njegovi predlogi, pričakovanja, predvidevanja, torej dogodki in stanja, ki se bodo (ali ne) uresničili šele v prihodnosti:⁹

Mehanika je po Perdihovih besedah leto 2000 končala bolj uspešno kot leto prej, ko je imela 212 milijonov tolarjev izgube. [...] /S/edanja gibanja pa naj bi nakazovala, **da naj bi** Mehanika po letu 2003 v skladu s sanacijskim programom začela poslovati pozitivno. (Delo, 2001)

BLAŽ PRISLAN je v pretekli šolski sezoni zaključil sedmi razred, danes že sodi v osmega, in sicer v OŠ Mozirje. Smer nadaljevanja šolanja mu je že nekako blizu, pravi **da naj bi** bila tehniška, na katero šolo bo šel, pa še ne ve. (Savinjske novice, 1999)

Podatki EUROSTAT namreč kažejo, da je pri nas davčna obremenitev dela trenutno 39,8-odstotna, v EU pa je povprečno 37,8-odstotna. Mramor pravi, **da naj bi** se po uvedbi novega zakona o dohodnini temu povprečju močno približali. (Dnevnik, 2003)

Iz Symanteca so že potrdili, **da naj bi** podporo za ta program vdelali najkasneje v naslednjo različico ali pa jo dodali v katerega izmed mnogih popravkov, ki si jih lahko samodejno prenašate z sistemom LiveUpdate. (Delo Revije, 2003)

Na prvi pogled se zdi, da novinar nima razloga, da bi slabil gotovostno naklonskost izjav, na katere se sklicuje, saj jih povsod korektno pripisuje viru, ki tako prevzema odgovornost za njihovo resničnost. Za tovrstno rabo sta torej možni dve razlagi; če izhajamo iz predpostavke, da je primere mogoče preubesediti v prvo stopnjo poročevalske sklicevalnosti »P poroča, da p« (KOROŠEC 1998: 206) v povednem ali želelnem naklonu, ne da bi se njihov pomen zato spremenil, imamo opravka s sklicevalnim avtomatizmom, ki je oblikovno enak tistemu za izražanje nezanesljivosti, vendar te funkcije ne opravlja, temveč samo dopolnjuje sklicevalnost, ki jo je vzpostavil že glagol v glavnem stavku. Iz navedenega je mogoče sklepati, da je zveza *naj bi + del. -l* v poročevalstvu ob izražanju sklicevanja glede na negotovost zelo pogosta oblika za izražanje namere. Njena sklicevalnost je v tej funkciji implicitna in izhaja iz dejstva, da je namera vedno namera tistega, o komer se poroča, in ne novinarja. Ker sta njena sklicevalnost in vloga slabljena gotovostne naklonskosti manj izrecni, jo novinarji dopolnjujejo z drugimi sklicevalnimi avtomatizmi – na primer s sklicevalnimi glagoli v glavnem stavku. Če za izražanje namere že vir uporabi zvezo *naj bi + del. -l*, bi bilo mogoče to interpretirati tudi kot zlitje prve stopnje poročevalske sklicevalnosti »P poroča, da p« s citatnim sklicevanjem »P poroča: 'Naj bi + del -l« v novo sklicevalno obliko »P poroča, da naj bi + del. -l«.

Ne glede na to, katera od dveh razlag je bližja dejanskemu vzroku za sklicevanje glede na namero vira, je ključna ugotovitev, da bi bilo za celosten opis rabe členkovne zveze *naj bi z deležnikom na -l* Korošček model smiselno preoblikovati. V kategorijo sklicevanje glede na neuradnost bi tako dodali navedene primere sklicevanja

⁹ Tudi SSKJ navaja ob pomenu »a) (želja, omiljeni ukaz)« še rabo člena *naj* za izražanje »b) name-na, namere: ustanovili so zvezo, ki naj bi dušila revolucionarna gibanja; ta šola naj bi vzgajala gradbene strokovnjake c) domneve: taka izjava naj bi bila dana na nekem sestanku«. Enake pomene kaže že gradivo prvih dnevnikov (KALIN GOLOB 2003: 121, 122).

glede na namero, saj gre za pragmatično sorodno okoliščino – diplomatski dogodek, ki se še ni zgodil in za katerega še ni uradnega zagotovila, da se bo.

V pregledanem vzorcu so bili pogosti tudi primeri, ko poved s sklicevalnim glagolom v glavnem stavku in zvezo *naj bi + del. -l* v predmetnem odvisniku pragmatično referira na preteklost ali sedanost. Ker v teh primerih ne gre za izražanje namere, je njihovo sporočanje vlogo treba premisliti neodvisno od prejšnjih ugotovitev. Posebej zanimivi pa so zato, ker KOROŠEC (1998: 36–37) ugotavlja, da jih v poročevalstvu ni, ker bi njihov glavni stavek izražal isto kot odvisni, šlo bi torej za podvajanje sklicevanja. Primeri takega sklicevanja pa se v dejanski rabi pojavljajo in zanima nas predvsem, ali gre za dvojno sklicevanje in kako pojasniti potrebo po njem. S stališča hipoteze, da obravnavana zveza ni nujno povezana s slabitvijo gotovostne naklonskosti, ampak lahko deluje zgolj kot nadaljevanje sklicevalnega avtomatizma, so zanimivi primeri, pri katerih je iz sobesedila mogoče sklepati, da jih ni smiselno interpretirati kot izražanje virovega ali novinarjevega dvoma:

Ko so se ponovno sestali, je včerajšnja predsedujoča Irma Pavlinič-Krebs (LDS) zatrdila, **da naj bi** nesklepčnost povzročil nov način glasovanja in ugotavljanja navzočnosti, ne pa namerno zaviranje. (*Večer*, 2001)

Zaradi precej zvišanega utripa in silne utrujenosti so ga z ledenika nad Hintertuxom v Avstriji s posebnim letalom prepeljali v bolnišnico v Zagreb. Tam so ugotovili, da **naj ne bi** šlo za hujšo okvaro srca, ampak le za posledice ne povsem pozdravljenega prehlada in poškodbe reber. (*Dnevnik*, 2004)

Tako je povedala, da **naj bi šlo** za neko ovadbo, ki jo je imela v delu in da je potem, ko je hotela spis poslati sodišču, generalna državna tožilka zahtevala, da o njej razpravljajo na kolegiju, ter da je bila s tem ogrožena njena neodvisnost. Za katero ovadbo gre, je dodala, ne sme povedati. (*Dnevnik*, 1999)

Zadnji primer je sploh zanimiv, saj se novinar na izjave istega vira brez očitnih razlogov za to enkrat sklicuje v ne-povedniku, drugič pa v povedniku. Kljub občutku, da je primerov, kjer zveza, tudi kadar ne gre za sklicevanje glede na namero vira, nima vloge slabitve gotovostne naklonskosti, v slovenskem poročevalstvu in v korpusu precej, te ugotovitve ni mogoče podpreti tudi z opazovanjem rabe te zveze v kombinaciji z modalnimi členki za slabitev oziroma krepitev gotovostne naklonskosti. Najpogostejša je kombinacija s členkom *menda*, kar potrjuje tudi statistika najpogostejših členkovnih sopojavnic *naj bi* eno mesto pred ali za jedrom.

Kombinacije s členki *baje*, *morda*, *bojda*, *nedvomno*, *vsekakor*, *gotovo in zgotovo* se sicer pojavljajo, vendar v poročevalskem podkorpusu nobena ne preseže 100 zadetkov. Členki za krepitev gotovostne naklonskosti so največkrat rabljeni pri sklicevanju glede na namero vira in tako pravzaprav potrjujejo hipotezo, da zveza v tej vlogi ne slabi gotovostne naklonskosti. Nekateri primeri pa kažejo na paradoksalen položaj, v katerem se novinar znajde, ko se sklicuje na nezanesljive vire, obenem pa želi svoje poročanje napraviti kredibilnejše.

Čeprav interna preiskava po naših informacijah ni nesporno ugotovila, kdo iz NLB je podatke posredoval v javnost, **naj bi nedvomno pokazala**, da je podatke o poslovnem odnosu z zagorsko Ultro v zadnjem času naročil prav Draško Veselinovič. (*Dnevnik*, 2009)

Pri povezovanju *naj bi + del. na -l* z modalnimi členki za slabitev gotovostne naklonskosti je iz sobesedila razvidno, da gre največkrat za podvajanje morfemske sklicevalnosti glede na negotovost z njenim besednim izražanjem. Taka raba je namreč najpogostejša, ko se novinarji sklicujejo na neuradne in nepopolno identificirane vire ali preprosto na govornice, kar se ujema tudi z začetno ugotovitvijo, da v pregledanem vzorcu v več kot 30 % primerov zveza ni bila povezana z zadostno identificiranim virom.

Neuradno smo izvedeli, da naj bi bili med interesenti tudi ljubljanski Mercator, dva diagnostična medicinska centra z Bleda in iz Ljubljane ter zasebno podjetje, ki posluje z nemško verigo zdravilišč. (*Delo*, 2001)

Dodatno izražanje nezanesljivosti v takih primerih teoretično ni potrebno, saj naslovniki iz besedne zveze *po neuradnih informacijah/neuradno smo izvedeli* dobijo informacijo o viru in njegovi (ne)zanesljivosti. Kljub temu se zdi hipoteza za tovrstno rabo kredibilnejša od interpretacije, da *naj bi + del. -l* izgublja vlogo slabitve gotovostne naklonskosti in deluje zgolj sklicevalno, da je povezava med izražanjem neuradnosti in rabo morfemskega sklicevanja pri novinarjih tako avtomatizirana, da jo zapišejo tudi, ko so neuradnost izrazili že besedno. Iz korpusnih podatkov lahko torej sklepamo, da v približno 30 odstotkih sklicevanja na neuradne vire novinarji besedno sklicevalnost podvajajo še z morfemsko. Poleg razlage, da se pri pisanju o neuradnih informacijah novinarjem avtomatično zapiše zveza *naj bi + del -l*, pa je, predvsem kadar gre za sklicevanje na vire, ki so še manj zanesljivi od neuradnih, zelo verjetna tudi razlaga, da jo novinarji uporabljajo kot sredstvo, s katerim se poskušajo zaščititi pred obtožbami o neresničnem poročanju.

Ali bo Pogorevcu uspelo to, kar mu je v policijski akademiji, ne vemo, v vsakem primeru pa bo moral ugrizniti v precej kisl jabolko, imenovano kriminalistična policija. **Če gre verjeti namigom, naj bi** prav tam **bil** jedro vseh sporov. Upajmo pa, da bo nova ekipa končno le dala prednost stroki in državljskim pravicam. (*Delo*, 2000).

Po nekaterih tihih namigih skupni tabor ni mogoč, ker si »v SKD tabor predstavljajo kot druženje, v SLS pa kot predstavo«. Razlika med druženjem in predstavo pa je več kot očitna – tudi po višini računa. In tako **naj bi se menda** v SKD skupnemu taboru **odrekli**, saj nimajo denarja, ki bi ga lahko razsipavali (*Dnevnik*, 1999).

Tako sklicevanje postane s stališča novinarske kakovosti problematično, ko ga novinar uporablja za poročanje o dogodkih/stanjih, katerih resničnost ali neresničnost bi lahko preveril, je pravzaprav znak, da novinar v prvih dveh fazah (pri zbiranju in izbiranju informacij) ni opravil svojega dela, kar skuša v fazi upovedovanja prispevka popraviti z jezikovnim sredstvom, ki omogoča relativiziranje resničnosti. Še problematičnejše pa je, ko se novinarji s tem avtomatizmom ščitijo pri razširjanju senzacionalističnih novic in poseganju v zasebnost.

Miro Kos, prejšnji Arharjev namestnik, ki je zaradi obtožb iz anonimnega pisma ter nezaupanja in distance s strani guvernerja Arharja 1995. leta, torej v letu volitev guvernerja, prostovoljno zapustil to institucijo. Včasih se je namigovalo, da je anonimna pisarija guvernerju prišla kar prav. Namestnik **naj bi bil menda** tedaj njegov možni naslednik. **Za to seveda ni prav nobenih dokazov.** (*Delo*, 2001)

Trudijo se, da bi se obdržali kot formacija in o svojih nasprotnikih, predvsem pa o krajinski rdeči vrhuški vedo povedati vse najslabše. Milan Babić **naj bi menda preprodajal** puške, ki mu jih je zastoj pošiljala oblast iz Srbije. Z denarjem so si nato kupovali stanovanja v Beogradu. Babić **naj bi menda dobil** tudi mercedes, ki ga sedaj ne more spraviti v Kraji-no. Ostali funkcionarji Krajine **naj bi se obogatili** z rekviriranjem. (*Dnevnik*, 2002)

Še očitneje se dva pola rabe sklicevalnosti glede na nezanesljivost – po eni strani vsesplošna nereflektirana raba tudi tam, kjer tak avtomatizem ni potreben ali je celo nesmiseln, in po drugi strani zloraba avtomatizma – kažeta pri poročanju o sodnih postopkih, kaznivih dejanjih in nesrečah. Zavest o nujnosti spoštovanja domneve nedolžnosti in skrb, da ne bi razsojali o tem, za kar je pristojno sodišče, se mnogokrat odraža v primerih, ki so nesmiselni:

Na novogoriški operativno-komunikacijski center je v petek nekaj čez osem zvečer poklical 25-letni N. D. iz Kanala in povedal, **da naj bi** na parkirišču pri gradu Kromberk pri Novi Gorici nanj nekdo streljal s pištolo. Policisti, ki so nemudoma odšli tja, so v avtomobilu na parkirišču opazili domačina, njihova stara znanca. Eden od njiju je potem policistom izročil pištolo kalibra 9 milimetrov, v kateri je bil en naboj že v cevi, še trije pa v nabojniku. (*Delo*, 2002)

25-letnik namreč gotovo ni telefoniral policiji, da bi ji sporočil, da je nanj mor-da nekdo streljal. Podobnim primerom se posebej posveča KOROŠEC (2004: 21) in ugotavlja: »vemo [...], da je obtožnica uradni pravni dokument, ki potem, ko je bila opravljena preiskava, o obtožencu/-ih nekaj trdi. Iz tega vemo tudi, da bi padla vsaka obtožnica, ki bi o storilcu kaznivega dejanja rekla, da je dejanje *menda, baje, domnevno* izvršil«.

Po drugi strani pa sta morfemsko in besedno sklicevanje glede na nezanesljivost pogosto uporabljena za senzacionalistično rekonstrukcijo poteka kaznivega dejanja, kjer novinar iz tržnih vzgibov podrobno, skoraj kot očividec opisuje potek nesreče ali kaznivega dejanja, kljub temu da s tem mnogokrat grobo krši pravico vpletenih do zasebnosti. Ob tem pa je pri takem pisanju, ker policija in novinarji rekonstruirajo dogodke, katerih potek je dejansko znan le vpletenim, meja med dejstvenim in umišljenim diskurzom lahko zelo zabrisana (BERRINGTON in JEMPHREY 2003: 229–230).

Po neuradnih podatkih naj bi k torkovemu umoru pripeljalo ljubosumje oziroma spori zavoljo 16-letne hčerke umorjenega. Pokojnik naj bi namreč nasprotoval njeni zvezi s Š. Š., **kot so vedele povedati priče dogajanja na tržnici naj** nesporazumov **ne bi zgladila** niti večerja, na kateri so se v ponedeljek zvečer srečali Šabotić s svojo družino in osumljenec ter njegov brat. (*Delo*, 1998)

V ponedeljek popoldne so se pomurski policisti srečali z dokaj nenavadnim primerom. Z več koncev so namreč dobili prijave občanov, da četverica moških v prtljažniku golfa prevaža nekoga, ki ga občasno spustijo ven in ga pretepajo. **Menda naj bi ga**, golega in vsega okrvavljenega, **vlačili** po tleh, ga **namakali** v reko Muro in se tudi drugače znašali nad njim. (*Delo*, 2007)

Pri poročanju s sodnih obravnav so s stališča posebnosti rabe ne-povednika zanimivi tudi primeri, ko ta ni uporabljen, da bi novinar z njim ščitil domnevo nedolžnosti, ampak se z njim, če se navežemo na TAIEBOVO interpretacijo (2007: 111),

distancira od izjav, ki jih je podal osumljeni. Tako novinar implicitno nakaže, da obtoženčevim izjavam pravzaprav ne gre verjeti – jezikovno sredstvo, ki se je v poročanju o nedokazanosti ustalilo zaradi potrebe po zaščiti osumljenca, dobi v teh primerih ravno nasprotno sporočanje vlogo.

Žalik je poskrbel za še eno presenečenje: znova je zatrdil, da je med preiskavo spoznal ženski glas, ki ga je nenehno klical, mu ukazoval in grozil. Glas **naj ne bi bil** glas Milice Makoter, ampak **naj bi pripadal** Nevenki Makoter, ženi Jankovega brata Jožeta Makotra. Glas sem si dobro zapomnil in bi ga prepoznal sredi noči, saj me je preganjal še v sanjah, je dejal med drugim in na vprašanje tožilca Gornjeca, zakaj je potem dejal tudi za glas Milice Makoter, da se mu zdi znan, odgovoril, da se mu je pač samo zdel znan, ko pa je slišal govoriti Nevenko (ki je takrat ni poznal ne po imenu in ne po priimku), pa **naj bi zagotovo prepoznal**, da je njeni glas pravi.

Distanciranje novinarja od izjav prič na sodiščih je samo eden od vidikov rabe ne-povednika v širšem kontekstu novinarjevega dvoma o zanesljivosti informacije. Novinarji to obliko uporabljajo, ko se sklicujejo na različne informacije oziroma interpretacije nekega dogodka/stanja, da z njo signalizirajo svojo objektivno, nepristransko držo, ki ne favorizira nobene od podanih interpretacij (TAIEB 2007: 111). V takih primerih je pogosto tudi podvajanje z navezovalno sklicevalnostjo.

Ministrica Tea Petrin je po skoraj enem mesecu cincanja zavrnila zahtevo belgijskega Interbrewa po izločitvi direktorja urada za varstvo konkurence Andreja Plahutnika iz odločanja o skladnosti povezave med Pivovarno Union in Pivovarno Laško, **češ da naj bi bil** pristranski. (*Delo*, 2003)

Predsednik občinskega odbora za komunalno dejavnost in infrastrukturo Jože Kunšek ni soglašal z direktorjem sevniške Komunale Bojanom Lipovškom, **češ da naj bi** se svetniki tokrat odločali le o eni izmed treh ponujenih inačic. Kunšek je menil, da poti nazaj ni več. (*Dolenjski list*, 2001)

Zveza je pogosta tudi pri sklicevanju na izjave, ki jih novinar označuje kot mnenja.

Sporočajska vloga zveze v tej rabi se lahko v učinkovanju s sobesedilom od novinarjeve objektivne distanciranosti stopnjuje v eksplicitno izražanje dejstva, da novinar trditvam vira ne verjame ali da se z njegovim mnenjem ne strinja. Interpretativna funkcija take rabe je tako močna, da bi v informativnih žanrih pomenila kršitev ločevalne norme.

Za Hrvaško televizijo je minuli dan dogajanje na Kosovu komentiral kolumnist Politike Miroslav Lazanski. V osnovi je zmanjševal pomen neredov v Beogradu, **češ da naj bi šlo** le za manjše skupine huliganov navijačev Partizana, ki so povzročili nepotrebno škodo, pri pohodu srbskih rezervistov pa naj bi šlo le za veterane, ki so v preteklih mesecih protestirali in zahtevali vojne dnevnice. (*Nedeljski dnevnik*, 2009)

Gospod policist, ki ureja prometno stanje v Štefanovi ulici in spušča avtomobile tja, kamor bi smeli samo pešci, se je postavil na stališče ignorance: naročeno **naj bi mu bilo**, naj mimo poslopja spušča vozila, ki imajo opraviti s prenovo nekdanje gospodarske zbornice, drugo pa ni njegova stvar, sploh pa da ima že dovolj dela z urejanjem prometa na Štefanovi. (*Dnevnik*, 2000)

Ocena, da je kolumnist zmanjševal pomen neredov skupaj s kombinacijo navezovalne sklicevalnosti in ne-povednika jasno izraža novinarjevo nestrinjanje z virovo interpretacijo dogodkov. V drugem primeru pa dejstvo, da novinar v drugem delu povedi ne uporabi sklicevanja glede na negotovost, ampak navezovalno sklicevalnost (*sploh pa da je že imel dovolj dela*), samo potrjuje interpretacijo, da o tem, da je bilo policistu naročeno, naj mimo poslopja spušča vozila, namerno izraža dvom.

5 Zaključek

Korpusno gradivo je pokazalo, da je poleg sporočanjških vlog členkovne zveze *naj bi* in deležnika na *-l*, ki jih opisuje Koroščev model, mogoče v slovenskem poročevalstvu razpoznati še dve rabi te zveze in z njima dopolniti ta model. Prva izraža sklicevanje na vir, ki v svoji izjavi ubesedi namero, torej nekaj, kar vir predvideva, da se bo v prihodnosti zgodilo, in to izrazi z zvezo *naj bi + del. -l*, zato ne gre za nepotrebno dvojno sklicevanje, temveč sklicevanje na namero. Druga raba je novinarjevo distanciranje od virovih interpretacij in mnenj. Na pogostnost rabe za sklicevanje na namero je mogoče sklepati iz dejstva, da je skoraj polovica vseh zadetkov v pregledanem vzorcu sobesedilno referirala na prihodnost. Ker je sklicevanje na namero pogosto upovedeno v predmetnem odvisniku glavnega stavka s sklicevalnim glagolom, se postavlja vprašanje, ali ga je mogoče interpretirati kot poseben sklicevalni avtomatizem, kjer zveza *naj bi + deležnik na -l* nima vloge slabitve gotovostne naklonskosti. Nekateri primeri rabe, ko je iz sobesedila mogoče razbrati, da je vir svojo izjavo upovedal kot trditev, in ne kot domnevo, iz sobesedila pa tudi ni razvidno, zakaj bi izjavo kot nezanesljivo označil novinar, napeljujejo na sklepanje, da zveza *naj bi + del. na -l* lahko opravlja zgolj funkcijo sklicevalnega avtomatizma, na da bi slabila gotovostno naklonskost dela povedi, ki ji sledi. Primeri take rabe so povezani predvsem s pojavljanjem ne-povednika v predmetnem odvisniku glavnega stavka s sklicevalnim glagolom. Z opazovanjem pogostnosti sopojavljanja te oblike z modalnimi členki za slabitev in krepitev gotovostne naklonskosti te hipoteze ni mogoče potrditi. Najpogostejša je kombinacija zveze s členkom *menda* v primerih, ko vir, na katerega se novinar sklicuje, ni popolnoma identificiran ali pa gre kar za sklicevanje na govornice. V teh primerih obliki delujeta kot podvojeno izražanje nezanesljivosti, s katerim se skuša novinar dodatno zaščititi pred obtožbami o neresničnem poročanju. Pri poročanju o neuradnih, še bolj pa nedokazanih dejanjih, sta v rabi morfemskega sklicevanja glede na nezanesljivost opazni dve skrajnosti. Po eni strani vsesplošna nerefektirana raba tudi tam, kjer ni potreben in bi jo bilo mogoče razložiti s pretirano skrbjo novinarjev za etično korektno poročanje, po drugi strani pa zloraba za razširjanje nepreverjenih in senzacionalističnih informacij.

Tem novinarskim zlorabam se priključuje še lektorska, tako v izdajah *Dela* pod rubričnim naslovom *Kronika* le še redko najdemo *naj bi + del. -l* za izražanje nedokazanih kaznivih dejanj. Nenavadno pogosto se pojavlja skoraj že izginulo navezovalno sklicevanje, pridevnik *domneven* in vse druge oblike – razen ne-povednika¹⁰

¹⁰ »Nenadovića, nekdanjega študenta višje šole za notranje zadeve, so sicer aretirali na brniškem letališču, že 20. decembra lani, ker da je imel vlogo v združbi [...] oziroma da je povezan s tihotapljenjem

oziroma so poročila iz sodišč prave stilne mojstrovine v izmenjavanju oblik, ki jih ne bi našli, če bi za izražanje domneve nedolžnosti uporabljali preganjano zvezo, saj so ob upoštevanju časovne stiske kot objektivnega stilotvornega dejavnika nenavadno pestre in časovno naravnost potratne.¹¹

Pričakujemo lahko, da bo v naslednjih letih ob tako temeljitem lektorskem delu, kateri od »multigiga« korpusov zaznal le še arhaične pojavitve zveze *naj bi + del. -l.*

VIRI IN LITERATURA

- Monika BEDNAREK, 2006: *Evaluation in Media Discourse: Analysis of a Newspaper Corpus*. London: Continuum.
- Eileen BERRINGTON; Ann JEMPHREY, 2003: Pressures on the Press: Reflections on Reporting Tragedy. *Journalism* 4. 225.
- Mark DEUZE, 2005: What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered. *Journalism* 6/4. 442.
- Ines DRAME, 1994: Kdo je sporočevalec? *Teorija in praksa* 31/3–4. 298.
- Donald L. FERGUSON; Jim PATTEN, 1993: *Journalism Today!* Lincolnwood: National Textbook Company.
- Vojko GORJANC, 2005: *Uvod v korpusno jezikoslovje*. Domžale: Založba Izolit.
- Janez GRADIŠNIK, 1981/82: Domneve z 'naj'. *Jezik in slovstvo* 27/1. 23.
- Chia-Ling HSIEH, 2008: Evidentiality in Chinese newspaper reports subjectivity/objectivity as a factor. *Discourse Studies* 10. 205.
- Monika KALIN GOLOB, 2003: *H koreninam slovenskega poročevalskega stila*. Ljubljana: Jutro.
- , 2004: Moč jezika – izbor dejstev in besed. *Teorija in praksa* 41/3–4. 703.
- Kodeks novinarjev Slovenije* (2010). Dostopno prek <http://www.novinar.com>. Ogled 30. 3. 2012.
- Tomo KOROŠEC, 1982/83: O poročevalskem stilemu za nedokazano kaznivo dejanje. *Jezik in slovstvo* 28/3. 64.
- , 1976: *Poglavja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila* (disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- , 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.

kokaina iz Paragvaja. Po drugih informacijah pa je Nenadović tihotapil heroin iz Turčije v Srbijo. Slišati je bilo, da je tako strogo varovanje domnevnega kurirja z drogo zaradi nevarnosti ...« (*Delo*, 26. 1. 2012, 8)

¹¹ Prim. Kriminalistka si zasluži nagrado, *Delo*, 27. 1. 2012, 8: tristolpčno poročilo izmenja poročanju o nedokazanem kaznivem dejanju osem različnih ubeseditiv (tudi navezovanje sklicevanje in izvirmo: je po medijih kmalu zaokrožil podatek, da ...), in kar nekaj prislovov domneven ob glagolu, namesto za to avtomatizirane zveze. Na isti strani v *Delu* (Polijski denar pristal v inšpektorjevem žepu) v štiristolpčnem poročilu s sodišča ne najdemo niti ene.

- , 2004: Stilistika poročevalstva – španska vas. Ur. Poler Kovačič in Kalin Golob: *Poti slovenskega novinarstva – danes in jutri: Znanstveni zbornik ob 40. obletnici študija novinarstva na Slovenskem*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 17.
- Manca KOŠIR, 1988: *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: DZS.
- Vesna LABAN, 2004: *Razvidnost virov informacije v televizijskih novinarskih besedilih* (magistrsko delo). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vesna LABAN, Melita POLER KOVAČIČ, 2007: Poročevalska sklicevalnost v agencijskih besedilih. *Družboslovne razprave* 54/23. 65.
- Tony MCENERY, Andrew WILSON, 1996: *Corpus linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Brian MCNAIR, 1998: *The sociology of journalism*. London: Arnold.
- Janez MESSNER, 1979/80: Zajedalec 'naj'. *Jezik in slovstvo* 26/7–8. 216.
- Münchenska deklaracija – Deklaracija o pravicah in dolžnostih novinarjev (1971)*. Dostopno prek <http://www.novinar.com>. Ogled 28. 5. 2009.
- Mats NYLUND, 2003: Quoting in Front-Page journalism: Illustrating, Evaluating and Confirming the News. *Media Culture Society* 25. 844.
- Mark Allen PETERSON, 2001: Getting to the Story: Unwritable discourse and interpretative practice in american journalism. *Athropological* 74/4. 201.
- Melita POLER, 1997: *Novinarska etika*. Ljubljana: Magnolija.
- Melita POLER KOVAČIČ, 2005: *Kriza novinarske odgovornosti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Resolucija Sveta Evrope št. 1003 o novinarski etiki* (1993). Predpisi o novinarjih in medijih (1995): 245. Ljubljana: ČZ Uradni list RS.
- Verica RUPAR, 2006: How did you find that out? Transparency of the newsgathering process and the meaning of news. *Journalism Studies* 7/1. 127.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1994. Ljubljana: DZS.
- Andrej SKUBIC, 1994/95: Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. *Jezik in slovstvo* 40/5. 155.
- Mojca SMOLEJ, 2001: *Členek v slovenskem knjižnem jeziku, pomenoslovni in skladenski vidiki* (magistrsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Slavko SPLICAL, 1997: *Javno mnenje: teoretski razvoj in spori v 20. stoletju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Janez SRŠEN, 1992/1998: *Jezik naš vsakdanji*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- Emmanuel TAIEB, 2007: The 'Rumours' of Journalism. *Diogenes* 54 /1. 107.
- Gaye TUCHMAN, 1972: Objectivity as Strategic Ritual: An Examination of Newsmen's Notions of Objectivity. Ur. Tumber: *News: A Reader*. Oxford: Oxford University Press. 279.

Teun VAN DIJK, 1996: Opinions and ideologies in editorials. Paper of the 4th international symposium of Critical Discursive Analysis. Dostopno prek: <http://www.discourses.org/UnpublishedArticles>. Ogled 8. 7. 2008.

Igor VOBIČ, 2008: Mitologija novinarske objektivnosti: revizija Barthesovega koncepta mita. *Družboslovne razprave* 58/24. 107.

SUMMARY

The article examines the communicative role of the expression *naj bi + l*-participle in the contemporary reporting. After 1991, with democratization of media and the advance of market forces, language practice began undergoing changes, which are also noticeable in the aforementioned expression, as it gained new functions and uses in addition to the ones expected and previously described within the stylistics of Slovene newspaper reporting. Some that had been used before could have been more objectively incorporated into the study because of the corpus insight, others resulted from the concern for correct reporting, still others are the result of the deprofessionalization of reporting and are shown in the exaggerated and repetitive use in reporting about unverified information.

The material in the Gigafida corpus showed that in addition to the communicative roles of the particle phrase *naj bi + l*-participle, which are theoretically described in Korošec's model, two more uses can be identified in Slovene journalism that complement the model. The first one expresses the reference to the source that in its statement verbalizes an intention, i.e., something that the source anticipates will happen in the future and is expressed with the construction *naj bi + l*-participle. The second use entails a journalist's distancing from interpretations and opinions of the information source. Since the reference to the intention is often formulated in an object clause and the main clause contains a verb of reference, this raises the question whether it can be interpreted as a special referential cliché in which the construction *naj bi + l*-participle is not in the role of mitigating certainty. Some examples of use when it is possible to discern from the context that the source formulated the utterance as a statement rather than as a conjecture, while the context does not give any evidence why the journalist would characterize the utterance as unreliable—lead us to the conclusion that it is correct to assume that the construction *naj bi + l*-participle performs merely the function of a referential cliché. Examples of such use are connected mainly with the occurrence of an announcer in the object dependent clause while the main clause contains a verb of reference. The material reflects a twofold expression of uncertainty, which is intended to provide additional protection to the journalist against accusations of a false report. In reporting about non-official, and even more about unverified actions, two extremes are noticeable in the use of morphemic reference with respect to uncertainty. On the one hand there is a widespread, unexamined use in cases where such a cliché is unnecessary; it could be explained by the journalists' excessive concern with ethical and correct reporting. On the other hand this cliché is misused for spreading unreliable and sensationalistic information.

IKONIČNOST U SINTAKSI BRIŽINSKIH SPOMENIKA¹

U ovom radu razmatra se kapacitet dijagramske ikoničnosti, kao kognitivnog mehanizma, u strukturiranju sintaksičkih sintagmatskih i paradigmatičkih relacija u Brižinskim spomenicima. Raspored klauza u složenim rečenicama analizira se iz perspektive ikoničkog principa sekventivnog reda. Sintaksička struktura padežnih konstrukcija (u funkciji objekatskih dopuna, odnosno prostornih, kvalifikativnih i uzročnih odredbi) posmatra se iz perspektive ikoničkog principa kvantiteta.

Ključne reči: dijagramska ikoničnost, princip sekventivnog reda, princip kvantiteta, sintagmatika zavisnosložene recenice, padežna paradigmatika

This paper deals with the relevance of diagrammatic iconicity as a cognitive mechanism in the realization of syntagmatic and paradigmatic relations in the syntax of the Freising Folia. The order of clauses in complex sentences is analyzed from the perspective of the iconic principle of sequential order. The syntactic structure of case constructions (as object complements, or as spatial, qualitative and causal adverbials) is examined from the standpoint of the iconic principle of quantity.

Keywords: diagrammatic iconicity, principle of sequential order, principle of quantity, hypotactic syntagmatics, case paradigmatics

1 Uvod

Još od osamdesetih godina prošloga veka s konstituisanjem kognitivne lingvistike kao posebnog lingvističkog pravca (up. LANGACKER 1983, PIPER 2006, GEERAERTS – CUYCKENS 2007) raste interesovanje za kognitivne mehanizme jezičkih promena, bilo da se oni posmatraju kao uzročnici tih promena ili kao fenomeni koji te promene prate i kroz njih se ispoljavaju. Ovako usmerena lingvistička istraživanja nude vrlo podsticajne ideje, teorijske stavove i metodološka rešenja važna za razumevanje odnosa između kognitivnog osmišljavanja stvarnosti, s jedne strane, i vremenski promenljivog, a prostorno difuznog jezičkog izraza, s druge strane (WINTERS 2010: 22). Naučni pristup usmeren na istraživanje veza između (manje-više) univerzalnih kognitivnih mehanizama i njihovih jezičkih odraza ostvarenih u različitim prostornim i vremenskim okvirima poslednjih godina se prepoznaje kao *dijahrona*, odnosno *istorijska kognitivna lingvistika* (up. BYBEE 2007, WINTERS 2010).

Ovom bi lingvističkom pristupu pripadalo pre svega istraživanje dijahronije svekolikih odnosa između »izvornog«, čulno i(li) iskustveno dokučivog domena (*source domain*) i »ciljnog« domena (*target domain*) kao izraza kognitivne nadogradnje, bez

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Istorija srpskog jezika*, koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije (178001).

obzira na to da li se radilo o *metaforičkom projektovanju* značenjski prostijih jezičkih struktura na one značenjski složenije, tj. o *metaforizaciji* (up. LAKOFF 1990; 1993) ili pak o ikoničkom projektovanju iskustvenih struktura na jezičke strukture, tj. o *ikonizaciji* (up. CROFT 2003: 101–110). U prvom slučaju, pažnja je usmerena na analizu veze između dva značenja jednog istog jezičkog izraza u različitim kontekstima, na primer na poređenje prostornog i vremenskog značenja padežne konstrukcije *na + acc*, što se može ilustrovati primerima (1–2) iz Brižinskih spomenika:²

(1) iti se *na oñ zuet* (I/8);

(2) I da bim uzlissal *na zodni den* Tuó milozt (I/31).

U drugom slučaju pak, reč je o refleksiji iskustvene strukture na jezičku strukturu,³ što bi se moglo ilustrovati primerom jezičkog nizanja događaja hornološkim redom kojim su se ti događaji i realizovali u stvarnosti, kao što to pokazuje sledeća rečenica iz Brižinskih spomenika (3):

(3) Bonese zavuiztii bui Nepriiazninu uvignan od szlauui bosige, potom na narod zlovuezki strazti i petzali boido, neimoki, i B[o] ZZ[EM] REDU zemirt (II/7).⁴

Za dijahrono usmerena lingvistička istraživanja od posebnog je značaja praćenje ovih kognitivnih mehanizama u jeziku spomenika koji stoje na samom početku konkretne nacionalne pismenosti, budući da pisana tradicija, po pravilu, modifikuje primarne kognitivne koncepte udaljavajući se manje ili više od metaforičnosti i(li) ikoničnosti. U tom smislu, Brižinski spomenici – koji su nastali najkasnije do 1039. godine, a u kojima su uočena »dvojna jezikovna stanja, starejša spološnejše slovanška in mlajša alpskoslovanško-slovenska« (GRDINA 1993: 160) – vrlo su pogodan korpus za ovako usmerena lingvistička istraživanja. Pošto su metaforički mehanizmi u sferi sintakse padeža Brižinskih spomenika već opisani (up. PAVLOVIĆ 2011a), ostaje da se razmotri kapacitet ikoničnosti u strukturiranju sintaksičke sintagmatike i paradigmatike ovog najstarijeg slovenačkog pisanog spomenika.

2 Pojam i principi lingvističke ikoničnosti

2.1 Mada su rasprave o tipu vezi između jezičke forme i jezičkog sadržaja otpočele još u antici s poznatom Platonovom dilemom da li jezik vezuje formu za sadržaj po prirodi, odnosno suštini (*physei*), kako je tvrdio Kratil (glavni junak Platonovog dijaloga) ili sporazumno, po konvenciji (*thesei*), kako je smatrao Kratilov sagovornik Hermogen (up. PLATON 1999: 427d–429e, MARICKI-GADANSKI 1999: 135), predistoriju lingvističke ikoničnosti valja tražiti u semiotičkim istraživanjima američkog filozofa Č. S. Persa i njegovih sledbenika, pre svih Č. Morisa. Naime, nakon poluvekovnog, gotovo dogmatski prihvaćenog sosirovskog viđenja jezika kao sistema znakova u

² Primeri se navode prema kritičkom prepisu Brižinskih spomenika (1993: 45–64) SAZU.

³ Up. »behind [diagrammatic] iconicity is that the structure of language reflects in some way the structure of experience« (CROFT 2003: 102).

⁴ U lingvističkim studijama posvećenim ikoničnosti ovaj tip iskustveno-jezičkog podudaranja obično se ilustruje Jakobsonovim primerom »*Veni, vidi, vici*«, u kojem je redosledom koordiniranih predikata reprodukovana sukcesija Cezarovih aktivnosti (JAKOBSON 1965: 27). Ono što navedeni staroslovenački primer čini osobitim jeste činjenica da pisar II Brižinskog odlomka eksplicira *ikonički princip hronološke sekvencivnosti* (B[o] ZZ[EM] REDU), po kome ustrojava složenu rečeničnu strukturu.

kome je veza između oznake i označenog proizvoljna (up. SOSIR 1989: 84), čuveni strukturalista R. Jakobson svojom *potragom za suštinom jezika* (*Quest for the Essence of Language*) (1965) u lingvistiku uvodi poznatu Persovu trijadu *ikon – indeks – simbol*, zasnovanu na odnosu znaka s njegovim dinamičnim objektima (PEIRCE 1867: 294). Dok bi oznaka i označeno kao sastavne komponente znaka u *ikonu* bili povezani sličnošću (na primer, jezička onomatopeja), a u *indeksu* metonimijskim odnosom (na primer, dim kao indeksna oznaka vatre), *simbol* bi bio konvencionalno definisani interpretativni znak. Ikon i simbol (kao savremena određenja antičkog *physei* i *thesei*) bili bi suprotstavljeni polovi fazičnog znakovnog kontinuuma (up. RADOVANOVIĆ 2009), pri čemu bi perceptivna zavisnost znaka od svog realnog ili kognitivnog analoga opadala od ikona preko indeksa do simbola, a rasla u obrnutom smeru.⁵ Jezički sistemi sadrže i ikonične i simboličke komponente, pri čemu učestalost jednih ili drugih elemenata na različitim jezičkim nivoima (fonološkom, morfofonološkom, morfološkom, derivatološkom, sintaksičkom i sl.) u različitim periodima razvoja jednog jezika može varirati.⁶

Sam ikon je heterogena vrsta znaka, budući da se prema stepenu i(li) vrsti ikonične reprezentativnosti može ostvariti kao odraz (što je prosta refleksija označenog u oznaci), kao *dijagram* (koji podrazumeva strukturno poklapanje oznake i označenog) i kao *metafora* (koja je izraz odnosa između dva znaka) (PEIRCE 1932: 277). U lingvističkim istraživanjima najpotpuniju primenu će dobiti dijagram, tj. dijagramski ikon, što je i razumljivo budući da je jezik organizovana struktura.⁷

Dijagramaska ikoničnost najpotpunije je razrađena u okviru tzv. *prirodne morfologije* (up. MAYERHALER 1981; WURZEL 1989) i *prirodne sintakse* (up. HAIMAN 1985), u kojima se stepen ikoničnosti jezičkog znaka posmatra iz perspektive semantičke markiranosti, koju u lingvistiku uvode strukturalisti praške lingvističke škole, a čija suština sada leži u postavci da su jezički markirane kategorije, kako smatra DŽ. HEJMAN (1980: 528), markirane i semantički. U tom smislu, stepen semantičke *markiranosti* određene jezičke kategorije u obrnutoj je srazmeri sa stepenom njene *prirodnosti*.

2.2 U sintaksičkim istraživanjima ikoničnosti polazi se od osnovnih kognitivnih principa ikoničnog kodiranja jezičkih struktura, i to 1) *principa kvantiteta*, 2) *principa proksimalnosti*, te 3) *principa sekventivnosti* (GIVÓN 1990), a u novije vreme i 4) *principa fokusnosti*, tj. principa referenta i pozadine (RADDEEN – DIRVEN 2007: 52–57).

⁵ Tako se, na primer, za morfološki nivo proučavanja jezika uspostavlja hijerarhijska skala ikoničnosti koja ide od *makimalne ikoničnosti*, preko *smanjene maksimalne ikoničnosti*, *minimalne ikoničnosti*, *neikoničnosti* do *kontraikoničnosti* (WURZEL 1989: 1)

⁶ Ukoliko se ceo problem posmatra iz dijahrone lingvističke perspektive, nameće se pitanje da li konkretan jezički sistem u svom razvoju ide od ikonizma (ili bar naglašenog ikonizma) ka simbolizmu (ili bar naglašenom simbolizmu) ili obrnuto, te ako postoji neka vrsta kretanja, da li se »mera ikoničnosti« (GIVÓN 1985: 215) menja konstantno, skokovito, ciklično ili na neki drugi način.

⁷ Ideje metaforičkog ikonizama mogle bi se tražiti u savremenim kognitivnolingvističkim istraživanjima metafora (up. PAVLOVIĆ 2010: 135), dok je pojam odraznog ikonizma vrlo rano prepoznat kao kategorija koja se manje-više preklapa s fonosemantičkim istraživanjima koncentrisanim na otkrivanje fonoloških obrazaca simbolizovanja određene semantike (up. PRIESTLY 1989).

Princip kvantiteta (GIVÓN 1990: 969–970) podrazumeva da se veća količina jezičkog materijala dodeljuje većoj količini sadržaja, manje predvidljivim sadržajima, komunikativno i kognitivno složenijim sadržajima.

Princip proksimalnosti (GIVÓN 1990: 970–971) podrazumeva da se jezički izrazi funkcionalno, konceptualno ili kognitivno povezanih jedinica raspoređuju u kodnoj strukturi prema stepenu izvankodne integrisanosti – jače povezane konceptualne jedinice favorizuju naglašeniji kontakt svojih jezičkih izraza.

Princip sekventivnosti (GIVÓN 1990: 971–973) – prema kome je pozicioniranost elemenata u jezičkim strukturama uslovljena izvanjezičkim redosledom njihovih denotata – podrazumeva da raspored jezičkih jedinica može biti određen 1) hronologijom situacija o kojima se referiše, 2) komunikativnom važnošću fokusiranih situacija i 3) poznatošću saopštenih sadržaja. Inicijalnu poziciju u jezičkoj strukturi favorizuju hronološki starije situacije, one komunikativno važnije, te situacije koje se prepoznaju kao novina. U skladu s tim, u okviru ovog principa mogu se razdvojiti a) *princip hronološke sekventivnosti* i b) *princip hijerarhijske sekventivnosti*, pri čemu je ovaj drugi suštinski spoj principa sekventivnosti i principa fokusnosti.

Principi sekventivnosti i proksimalnosti dolaze do izražaja prvenstveno u sferi sintaksičke sintagmatike, a princip kvantiteta u sferi sintaksičke paradigmatske, što će biti razmotreno, s jedne strane, kroz analizu rasporeda klauza u složenim rečenicama i, s druge strane, kroz sagledavanje strukture padežnih konstrukcija u funkciji objekatskih dopuna, odnosno prostornih, kvalifikativnih i uzročnih odredbi u Brižinskim spomenicima.

3 Ikoničnost u hipotaktičkoj sintagmatici Brižinskih spomenika

3.1 Dominantan ikonički princip u sferi hipotaktičke sintagmatike jeste princip sekventivnosti, koji se ispoljava kao *princip hronološke sekventivnosti* ili kao *princip hijerarhijske sekventivnosti*.

3.2 *Princip hronološke sekventivnosti* podrazumeva jezičko registrovanje uočnog sleda događaja, što znači da se radi o parametru zasnovanom na pukoj govornikovoj percepciji, dok princip hijerarhijske sekventivnosti, s druge strane, predstavlja odraz govornikovog segmentiranja i rangiranja situacija o kojima se saopštava. Moglo bi se reći da je hronološka sekventivnost ikon sveta, a hijerarhijska sekventivnost vrednosno rangirani ikon koncepta sveta. Upravo bi se stoga dalo pretpostaviti da je hronološka sekventivnost ključna u koncipiranju »nekultivisanih diskursa« koji stoje na samom početku nacionalnih pismenosti, budući da je najjednostavnije kodno registrovati hronologiju opaženih događaja bez misaonog napora da se ti događaji rangiraju.⁸ U Brižinskim spomenicima princip hronološke sekventivnosti ispoljava se u složenim rečeničnim strukturama s vremenskom i s namernom klauzom.

⁸ Tipičan primer jeste, recimo, staroegipatski tekst *Priče Egipćanina Sinuheta* iz Srednjeg carstva u kome se propozitivni sadržaji nižu hronološkim redom onako kako su se određene situacije ostvarivale, bez ikakvog pokušaja da se načini selekcija sadržaja po diskursnoj ili sintaksičkoj važnosti (up. TURAEV 1915: 14–15).

3.2.1 Složena rečenica s *vremenskom klauzom* najprostiji je tip hipotaktičke strukture u kojoj se jezički izrazi dveju situacija pozicioniraju jedan pored drugog, na bazi principa proksimalnosti (GIVÓN 1990: 970–971), bez preciziranja unutrašnjeg odnosa među iskazanim situacijama. Jedini mentalni napor koji je potrebno uložiti pri izricanju ovog tipa hipotaktičke relacije jeste definisanje upravnog i zavisnog člana na bazi principa fokusnosti (RADDEN – DIRVEN 2007: 53), čime se data rečenična struktura odvaja od pukog parataktičkog nizanja. Složene rečenice s vremenskom klauzom u Brižinskim spomenicima odražavaju princip hronološke sekventivnosti, budući da se adlativna vremenska klauza (up. PIPER 2001: 128–129), kojom se identifikuje krajnja granica trajanja upravne radnje, pozicionira iza upravne rečenice (4), dok se ablativna vremenska klauza (up. PIPER 2001: 128–129), kao indikator situacije kojoj sledi realizacija upravne radnje, pozicionira ispred upravne rečenice (5), što je potvrđeno i na drugim jezičkim korpusima (up. DIESSEL 2008, PAVLOVIĆ 2010):

- (4) Taco, zinzi, i nam ze modliti tomuge vuirchnemu Otzu Goszpodí, *DOSDA ni tamoge vzedli, v zezarstuo suoqe* (II/58);
 (5) *BONESE zavuztíiu bui Nepriiazninu uvignan od szlauui bosige*, potom na narod zlovuezki strazti i petzali boido, neimoki, i b[o] zz[em] redu zemirt (II/7).

3.2.2 *Namernom klauzom* iskazuje se situacija koja je kao izraz volje ili želje vršioca upravne radnje postavljena kao cilj te radnje – volja ili želja vršioca radnje da ostvari postavljenu nameru kao cilj pokreće realizaciju upravne radnje. U skladu s tim svojim svojstvom, namerna klauza u Brižinskim spomenicima uvek je pozicionirana iza upravne rečenice (6–7):

- (6) Bose, Ti pride ze nebeze, vse ze da v moku za vuiz narod, *DA bi ni Zlodeiu otél* (I/27);
 (7) I pagí, bratriia, pomenem ze, *DA i zinouue bosi naresem ze* (II/14);
 (8) Tose izco iega milozti, i sancte Mariae, i sancte Michahela, i sancte Petra, i useh bosih zil, i useh bosih mosenic, i useh bosih zaconnic, i useh zuetih deu-uiz, i useh bosih moki, *DA mi rasite na pomoki biti ki Bogu moih grechou, DA bim cisto izpouued ztuoril i odpuztic ot Boga priel* (III/11);
 (9) Dai mi, Bose Gozpodí, tuoioiu milozt, *DA bim nezramen i neztiden na zudinem dine pred Tufojima osima ztoial* (III/50).⁹

Postponovanost namerne klauze u odnosu na upravnu rečenicu nije specifičnost Brižinskih spomenika, budući da je još Dž. Grinberg (1963: 49–50) ovu pojavu nedvosmisleno formulisao kao svoju 15. univerzaliju: »in expressions of volition and purpose a subordinate verbal form always follows the main verb as the normal order except in those languages in wich the nominal object always precedes the verb«. Evidentno je, dakle, da se radi o tipološkoj pojavi koja je i ikonički motivisana, što načelno potvrđuju i istraživanja H. Disela (2001: 444–445).

⁹ Princip hronološke sekventivnosti ispoštovan je i u primeru: Da c tomu dini, zinzi, muzlite, *IDE ne camo ze vcloniti*, nu ge pred bosima osima stati i zio prio imeti, iuse gezim bovedal (II/83); koji E. Dogramadžieva (1989: 64), za razliku od R. Kolariča, tumači kao složenu rečenicu s namernom klauzom – »In mislite, sinovi, na tisti dan, da ne bi kam skrenuli (s poti)«.

3.3 Za razliku od principa hronološke sekventivnosti, kao izraza govornikove percepcije, *princip hijerarhijske sekventivnosti* podrazumeva govornikovo misaono angažovanje, koje uvek uključuje, s jedne strane, sociolingvističke parametre komunikacije (up. RADOVANOVIĆ 1986: 67–69) kao što su 1) »okvir«, tj. fizički i(li) institucionalizovani ambijent komunikacije i 2) »scenu«, tj. pragmatičke, psihološke, sociokulturne, te presupozitivne elemente i, s druge strane, različite aspekte jezičkog sistema, čiji je kapacitet u direktnoj srazmeri s tradicijom komuniciranja na datom jeziku.¹⁰ To znači da se kroz ikonički princip hronološke sekventivnosti ispoljava stvarnost interpretirana čistim opažajem, dok se preko principa hijerarhijske sekventivnosti ispoljava koncept stvarnosti kao kolektivno viđenje sveta. U Brižinskim spomenicima princip hijerarhijske sekventivnosti ispoljava se u složenim rečeničnim strukturama s objekatskom, poredbenom i uzročnom klauzom.

3.3.1 *Objekatskom klauzom* identifikuje se objekatski argument nadređenog predikata, pa se taj zavisni član – adekvatno svojoj sintaksičkoj funkciji – i pozicionira iza svog upravnog člana. Upravo je stoga u Brižinskim spomenicima objekatska klauza uvek postponovana u odnosu na upravni predikat (10–13):

- (10) *í vueriúi, DA mi ie, na zem zuete beusi, iti se na oñ zuet, paki se uztati na zod[ni] den* (I/8);
 (11) *Tí edin, Bose, vuéz, CACO mi [ie] iega potreba vúelica* (I/20);
 (12) *Mosete potomu, zinzi, uvideti i zami razumeti, ESE bese priuuae zlouuezi u liza tazie, acose i mui gezim* (II/27);
 (13) *Tose uueruiiu u Bog uzemogoki, i u iega Zin, i u Zuueti Duh, DA ta tri imena [sunt] edin Bog, Gozpod zuueti, ise z[t]uori nebo i zemlo* (III/4).

Postponovanje objekatske klauze prema upravnom predikatu može se tretirati i kao preslikavanje reda glavnih rečeničnih konstituenata iz proste rečenice na složenu rečenicu, budući da je i u I i u III Brižinskom rukopisu objekat dominantno postpovan u odnosu na predikat.¹¹

3.3.2 *Poredbenim klauzama* obrazlažu se postupci iskazani upravnom rečenicom sravnjivanjem date akcije ili stanja s realizacijom istovrsne akcije ili stanja u drugačijim okolnostima ili dovođenjem date radnje u relaciju s njenim zamišljenim modelom. Kao obrazloženje, poredbena klauza bilo kvalifikativnog (14–15) bilo kvantifikativnog tipa (16) u Brižinskim spomenicima uvek je postponovana u odnosu na upravnu rečenicu:

- (14) *I da bim na zem zuete tacoga grecha pocazen vzel, ACOSE Ti mi zadenes i ACOSE Tuá milozt i Tebe liubo* (I/25);
 (15) *ese bese priuuae zlouuezi u liza tazie, ACOSE i mui gezim* (II/30);
 (16) *Caiu ze moih grechou i rad ze chocu caiati, ELICOSE zimizla imam* (III/46).

¹⁰ Ako se ima u vidu podatak da su Brižinske spomenike verovatno pisali nemački duhovnici (LOGAR 1996: 135), čiji je profesionalni idiom morao biti latinski, može se pretpostaviti da se jezički izraz ovog staroslovenačkog spomenika, u sintaksičkom smislu mogao osloniti na latinsku pisanu tradiciju.

¹¹ Up.: »in FT I there is only one clause in which the verb stands after the direct object ... and in FT III too there is only one such clause ... In FT II, however, the number of clauses in which the verb stands last is considerable« (STONE 1996: 220).

Kvalifikativna i(li) kvantifikativna obrazloženja vrednuju se, dakle, kao hijerarhijski niže kategorije u odnosu na obrazloženu situaciju, što znači da je postponovanost poredbene klauze u Brižinskim spomenicima definisana ikoničkim principom hijerarhijske sekventivnosti.

3.3.3 Uzročnom klauzom identifikuje se faktivni uzrok čijom se realizacijom aktivira situacija iskazana upravnom rečenicom. Iako uzročna situacija hronološki prethodi posledičnoj, u Brižinskim spomenicima uzročna klauza se pozicionira iza upravne rečenice (17):

(17) *Preise nassi zesztoco stradacho, NEBO ie tepechu metlami, i prinizise ogni petsachv, i metsi tnachu, i po lezv vuesachu, i selezni cliusi* (II/97).

Ovom klauzom obrazlaže se radnja iskazana upravnim predikatom, a sintaksička struktura koja funkcioniše kao potpora pragmatički je sekundarna, hijerarhijski niža, pa se – prema ikoničkom principu hijerarhijske sekventivnosti – postponuje u odnosu na osnovi iskaz, što je uobičajena pojava u nizu jezika.¹²

3.4 Uslovnom klauzom identifikuje se potencijalni uzrok, tj. uslov čijom se realizacijom aktivira situacija iskazana upravnom rečenicom. Mada je preponovanost ovih klauza označena kao tipološka dominantna i u (S)OV i u (S)VO tipu jezika (up. GREENBERG 1963: 69; DIESEL 2001: 433), u Brižinskim spomenicima uslovna klauza se može naći i ispred (18) i iza upravne rečenice (19–20), što je očigledno rezultat ukrštanja dva ikonička principa, i to principa hronološke i principa hijerarhijske sekventivnosti:

(18) *ECCE bi detd nas ne zegresil*, te v ueki gemu be siti, starosti ne prigemlioki, nikoligese petsali ne imugi, ni slzna teleze imoki, nu u vueki gemu be siti (II/1);

(19) *Tige se mosem i mui este buiti, ECCE tage dela nasnem delati, iase oni delase* (II/41);

(20) *Caiu ze moih grechou i rad ze chocu caiati, elicose zimizla imam, ECHE me, Bose, postedisi* (III/46).

4 Ikoničnost u padežnoj paradigmatici Brižinskih spomenika

4.1 Padežna konstrukcija svoje konkretno značenje uvek ostvaruje u sintagmatskom kontaktu s odgovarajućim upravnim, najčešće predikatskim rečeničnim članom, da bi na bazi značenja stečenog u sintagmatskom lancu ušla u paradigmatsku relaciju prema semantički srodnim padežnim konstrukcijama. U ovako ostvarenim sintagmatskim vezama obično se ispoljava ikonički princip proksimalnosti, dok u paradigmatskim relacijama, po pravilu, dolazi do izražaja ikonički princip kvantiteta, što i potvrđuju odgovarajući paradigmatski odnosi među padežnim konstrukcijama kojima se iskazuju objekatske dopune, odnosno prostorne, kvalifikativne i uzročne odredbe u Brižinskim spomenicima.

¹² H. Diesel (2001: 433–434) za više savremenih jezika VO (right-branching) tipa uočava manje-više stabilnu tendenciju po kojoj »causal clauses tend to occur in sentence-final position, but occasionally they are preposed«.

U okviru ikoničkog principa kvantiteta definisani se kriterijumi na osnovu kojih se može utvrditi stepen prirodnosti, tj. markiranosti jezičkog znaka, u ovom slučaju padežne konstrukcije, i to 1) *kriterijum strukturne složenosti*, po kome su markirane strukture formalno složenije od nemarkiranih, 2) *kriterijum učestalosti*, po kome markirane strukture imaju nižu frekvenciju od nemarkiranih, i 3) *kriterijum kognitivne složenosti*, po kome su markirane strukture kognitivno složenije od nemarkiranih (GIVÓN 1995). Što je data semantička kategorija prirodnija, tj. manje markirana to je i količina jezičkih sredstava neophodnih za njenu realizaciju manja i obrnuto.¹³

4.2 Razvoj tranzitivnosti u slovenskim jezicima (up. GRKOVIĆ-MAJOR, 2010) praćen je stabilizovanjem glagolske rekcije, pa u vezi s tim i formalne opozicije između direktnog objekta, u potpunosti obuhvaćenog radnjom glagolskog predikata, i indirektnog objekta, delimično obuhvaćenog predikatskom radnjom. U Brižinskim spomenicima slobodni akuzativ kao izraz direktnog objekta ikonički je indikator konceptualno jake veze glagola i njegove dopune (21–23), dok su predložsko-padežne konstrukcije *k + dat*, odnosno *v + acc* ikonički indikatori labavijih veza glagola i njegovih dopuna (24–25):

(21) *bratra oclevuetam* (II/21);

(22) Oni bo *lasna* natrovuechu, *segna* naboiachu, *bozza* obuiachu, *naga* odeachu (II/44);

(23) ise z[t]uori *nebo* i *zemlo* (III/10);

(24) Da *c tomu dini*, *zinzi*, *muzlite* (II/83);

(25) Tose uueruiu *U Bog uzemogoki*, i *U iega Zin*, i *U Zueti Duh* (III/4).

Strukturno složenije predložsko-padežne konstrukcije kao izrazi indirektnog objekta u Brižinskim spomenicima imaju nižu frekvenciju i odražavaju kognitivno složenije sadržaje, te su u tom smislu ikonički markirane. Stanje registrovano u Brižinskim spomenicima uklapa se u Hejmanovu konstataciju: »in no language will the phonological expression of a direct case be bulkier than that of the corresponding indirect case« (1983: 792), što znači 1) da na indirektni objekat (prema ikoničkom principu kvantiteta) ne može otpadati manja količina kodnog materijala nego na direktni objekat, te 2) da je u vezi s tim indirektni objekat iskazan predložsko-padežnom konstrukcijom (prema principu proksimalnosti, tj. distantnosti) formalno udaljeniji od predikata nego direktni objekat – up. *uueruiu U Bog uzemogoki* ~ *ztuori o nebo*.¹⁴ Sve to važi za (S)VO tip jezika, dominantan bar u I i III Brižinskom rukopisu, i to pri neobeleženom rasporedu rečeničnih konstituenata.

¹³ Sve je to vrlo blisko principu »*more of form is more of content*« koji Dž. Lejkof i M. Džonson (1980: 127) svode na metaforu, ne vezujući ga za ikoničnost – up. *She ran and ran and ran and ran; He is bi-i-i-i-ig!*.

¹⁴ Konceptualna distanca jezičku dimenziju dobija kroz jezičku distancu, što je – po Dž. Hejmenu (1983: 781–782) – lako definisati: »In fact, if an utterance were nothing more than a string of sounds, the linguistic distance between two expressions could be defined simply as the number of syllables (or even the number of seconds) between them. But since language is hierarchically structured, the linguistic distance between two expressions depends on the nature and the number of the non-segmental boundaries between them, even where they are physically contiguous«.

4.3 Sintaksičko-semantičkoj opoziciji *direktivnost ~ indirektivnost* u sferi objekta ekvivalentna je semantička opoziciji *kontaktnost ~ distantnost* u sferi prostorne determinacije (up. BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ 1978; PIPER 2001; PAVLOVIĆ 2011a: 179–180). Naime, objekat lokalizacije može biti u kontaktu s imenovanim orijentirom ili pak izvan njega. Kontaktna lokalizacija ostvaruje se kao unutrašnja (26–27) ili kao površinska kontaktnost (28–29):

(26) Da botomu nine *U circuvah* ich clanam ze (II/35);

(27) Taco, zinzi, i nam ze modliti tomuge vuirchnemo Otzu Goszpodí, dosda ni tamoge vzedli, *v zezarstuo suoge* (II/58);

(28) I da bim *NA zem zuete* tacoga grecha pocazen vzel (I/25);

(29) Criste, bosí Zínu, ise iezi razil *NA zi zuuet* priti (III/67).

Distantna (tj. nekontaktna) lokalizacija, s druge strane, može biti specifikovana prednjom stranom orijentira (30–31), donjom stranom orijentira (32) ili slično:

(30) da bim nezramen i neztiden na zudinem dine *PRED Tu[ojima osima* ztoial (III/52);

(31) nikimse liza ni ucriti, nicacosé ubegati, nu ge stati *PRED stolom bosigem* ze zopirnicom nasim (II/69);

(32) stranna *BOD crovvi zuoge* uvedechu (II/50).

Unutrašnja kontaktnost objekta lokalizacije i lokalizatora u Brižinskim spomenicima iskazuje se (u zavisnosti od direktivnosti glagola u poziciji upravnog predikata) lokativom ili akuzativom blokiranim jednofonetskim predlogom *v*, površinska kontaktnost iskazuje se lokativom ili akuzativom blokiranim dvofonetskim predlogom *na*, dok se distantna lokalizacija iskazuje padežnim konstrukcijama (akuzativnim, odnosno instrumentalskim) blokiranim formalno kompleksnijim predlozima *pred*, odnosno *pod*. To znači da jezički izraz kontaktne lokalizacije ne može biti formalno kompleksniji od jezičkog izraza distantne lokalizacije, u čemu se uočava delovanje ikoničkog principa kvantiteta. Osim toga, strukturno složenije predložsko-padežne konstrukcije kao izraz distantne lokalizacije u Brižinskim spomenicima imaju nižu frekvenciju od svojih kontaktnih ekvivalenata, što je očekivana posledica činjenice da je konceptualizacija distantne lokalizacije kognitivno složenija od konceptualizacije kontaktne lokalizacije.¹⁵

4.4 Jedna od ključnih opozicija u sferi načinske determinacije u Brižinskim spomenicima jeste opozicija između semantičke kategorije sredstava (33–34) i semantičke kategorije komitativa (35–36):

(33) iese vózvues *Tvóimi vzti*: Pridete, Otza mega izvuolieni, primete vúecsne vúezelie (I/32);

(34) nebo ie tepechu *metlami*, i prinizse ogni petsachv, i *metsi* tnachu, i po lezv vuesachu, i *selezni cliusi* ge raztrgachu (II/98);

(35) ese iesem ztuoril zla ... *ú nepraudnei rote* ili *ú lsi* ... ili *vi uzmazi* ili *v zinistue* (I/11);

(36) izpouuede ... *uzeh nepraudnih del* i *nepraudnega pomislenia*, ese iezem ...

¹⁵ Kognitivno je jednostavnije konceptualizovati situaciju u kojoj se objekat lokalizacije smešta u unutrašnjost ili na površinu orijentira nego situaciju u kojoj objekat lokalizacije zauzima određeni položaj u odnosu na orijentir, ne dodirujući ga pri tom.

ztuoril ... *U zpitnih rotah, v lisnih resih, v tatbinah, U znicistve, U lacomztue, v lichogedeni, v lichopiti, U uzmaztue i U uzem lichod[ej]iani* (III/26).

Sredstvo kao kategorija pod potpunom kontrolom vršioca determinisane radnje iskazuje se slobodnim instrumentalom, dok se komitativ kao izraz prateće situacije (up. ZOLOTOVA 1988: 431) koja dovodi do realizacije radnje upravnog predikata, ali koja obično nije pod potpunom kontrolom vršioca te radnje,¹⁶ po pravilu iskazuje, predložsko-padežnom konstrukcijom *v + loc*. Strukturno složenija predložsko-padežna konstrukcija za iskazivanje komitativa odražava kognitivno kompleksniju vezu agensa i situacije u kojoj se realizuje determinisana radnja, dok strukturno prostija slobodna padežna forma za iskazivanje sredstva odražava kognitivno jednostavniju vezu agensa i kontrolisanog oruđa, koje funkcioniše kao »produženi« agens, u čemu se sasvim jasno uočava delovanje ikoničkog principa kvantiteta.

4.5 U sferi šire shvaćene kauzalnosti u Brižinskim spomenicima se prepoznaje formalna opozicija između uzroka u užem smislu i namere kao voljno posredovanog uzroka. Ta opozicija u formalnom smislu nije toliko dosledna kao što je to slučaj s odgovarajućim opozicijama u sferi objekta, odnosno prostorne i načinske determinacije, ali je u frekvencijskom smislu manje-više nedvosmislena, budući da se uzrok u užem smislu po pravilu iskazuje slobodnim padežnim formama (*o + gen, o + instr*) (37–38), dok se namera, kao voljno posredovani uzrok, po pravilu iskazuje predložsko-padežnim konstrukcijama (*o + acc, za + acc*) (39–40):

(37) *Caiu ze moih grechou* (III/46);

(38) *Bonese zavuzitiu bui Nepriiazninu* uvignan od szlauui bosige (II/7);

(39) *i obeti nasse im nezem o zcepasgenige* telez nasich i dus nasich (II/38);

(40) *Bose, Ti pride ze nebeze, vse ze da v moku ZA vuiz narod* (I/27).

Pošto se namera – kao tip prekomponovane, usložnjene kauzalnosti koja objedinjuje ekspliciranu ciljnu akciju ili stanje i implicirani stimulan (volju, želju, htenje) (up. PIPER 1983: 104–105) – dominantno iskazuje strukturno složenijim predložsko-padežnim konstrukcijama, dok se uzrok u užem smislu dominantno iskazuje strukturno jednostavnijim slobodnim padežnim formama, može se reći da se i u sferi šire shvaćene kauzalnosti u Brižinski spomenicima ispoljava ikonički princip kvantiteta.

5 Zaključak

Hipotaktičke strukture u Brižinskim spomenicima po pravilu su strukturirane 1) kao ikoni stvarnosti (definisani principom hronološke sekventivnosti) ili 2) kao kognitivno reanalizirani ikoni koncepta stvarnosti (određeni principom hijerarhijske sekventivnosti). Dok princip hronološke sekventivnosti (budući perceptivno definisan) teži uspostavljanju manje-više univerzalnih relacija, tj. jezičkih univezalizacija, dotle princip hijerarhijske sekventivnosti (budući određen kognitivnom

¹⁶ Indikativno je da se retki primeri komitativnih situacija koje su pod potpunom kontrolom agensa iskazuju upravo slobodnim instrumentalom: *ese iesem ztuoril zla ... ili violu ili neviolu, ili vuede ili ne vuede* (I/11).

kombinatorikom) rezultira manje-više tipološkim relacijama, tj. jezičkim frekvencijama.

U ustrojstvu objekatske, prostorne, načinske i uzročne padežne paradigme Brižinskih spomenika ispoljava se ikonički princip kvantiteta, uprkos mišljenju da je jezički sistem, tj. paradigmatika dominantno simbolična, a jezička upotreba, diskurs, tj. sintagmatika dominantno ikonična (up. SIGAL 1997: 118–119).

Za primere ikoničke refleksije iskustvenih struktura na jezički izraz uvek se može naći manji ili veći broj kontrailustracija, što je i očekivano budući da je prirodni ljudski jezik rezultat čovekove jezičke aktivnosti u kojoj se kao i u svakoj ljudskoj aktivnosti neprestano smenjuju i sučeljavaju imitacija i kreacija (up. HAIMAN 2008: 45), odnosno ikonizacija i simbolizacija. Otuda ni jezik, pa ni jezik Brižinskih spomenika nije isključivo niti ikoničan niti simboličan, već istovremeno i ikoničan i simboličan.

IZVORI I LITERATURA

- Helena BĚLIČOVÁ-KŘIŽKOVÁ, 1978: K systému prostorových vztahů v současných slovanských jazycích. *Slavia* 47. 122–142.
- Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja.* Red. Jože Faganel, Franc Jakopin, Janko Kos, Tine Logar, Boris Paternu. Ljubljana: SAZU. 1993.
- Joan BYBEE, 2007: Diachronic linguistics. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Eds. Dirk Geeraerts, Herbert Cuyckens. Oxford – New York: Oxford University Press. 945–987.
- William CROFT, 2003. *Typology and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ekaterina DOGRAMADŽIEVA, 1989: S"juznite sredstva v"v Frajzingskite pametnici. *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 29. junija do 1. julija 1988.* Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 63–68.
- Holger DIESEL, 2001: The Ordering Distribution of Main and Adverbial Clauses: A Typological Study. *Language* 77/2. 433–455.
- , 2008: Iconicity of Sequence: A Corpus-Based Analysis of the Positioning of Temporal Adverbial Clauses in English. *Cognitive linguistics* 19/3. 457–482.
- Dirk GEERAERTS, Herbert CUYCKENS, 2007: Introducing Cognitive Linguistics. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Eds. Dirk Geeraerts, Herbert Cuyckens. Oxford – New York: Oxford University Press. 3–21.
- Talmy GIVÓN, 1985: Iconicity, Isomorphism, and Non-Arbitrary Coding in Syntax. *Iconicity in Syntax*. Ed. John Haiman. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 187–220.
- , 1990: *Syntax: A Functional-Typological Introduction. Vol. II.* Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- , 1995: *Functionalism and grammar*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Igor GRDINA, 1993: Paleografska in historična problematika. *Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja*. Red. Jože Faganel, Franc Jakopin, Janko Kos, Tine Logar, Boris Paternu. Ljubljana: SAZU. 16–27.
- Joseph GREENBERG, 1963: Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. *On Language: Selected Writings of Joseph H. Greenberg*. Ed. Keith Denning, Suzanne Kemmer. Stanford: Stanford University Press. 40–70.
- Jasmina GRKOVIĆ-MAJOR, 2010: The Role of Syntactic Transitivity in the Development of Slavic Syntactic Structures. *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. Eds. Björn Hansen, Jasmina Grković-Major. München – Berlin – Wien: Otto Sagner. 63–74.
- John HAIMAN, 1980: The Iconicity of Grammar: Isomorphism and Motivation. *Language* 56. 515–540.
- , 1983: Iconic and Economic Motivation. *Language* 59. 781–819.
- , 1985: *Natural Syntax: Iconicity and Erosion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 2008: In defence of iconicity. *Cognitive Linguistics* 19/1. 35–48.
- Roman JAKOBSON, 1965: Quest for the Essence of Language. *Diogenes* 13[51]. 21–37.
- George LAKOFF, Mark JOHNSON, 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- George LAKOFF, 1990: The Invariance Hypothesis: Is Abstract Reason Based on Image-schemas? *Cognitive Linguistics* 1/1. 39–74.
- , 1993: The Contemporary Theory of Metaphor. *Metaphor and Thought*. Ed. Andrew Ortony. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ronald LANGACKER, 1983: *Foundations of Cognitive Grammar*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- Tine LOGAR, 1996: Izhodišča za nov fonetični prepis Brižinskih spomenikov. *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ur. Janko Kos, Franc Jakopin in Jože Faganel. Ljubljana: SAZU. 135–139.
- Ksenija MARICKI-GAĐANSKI, 1999: O Platonovoj glotologiji. *Platon. O jeziku i saznanju*. Beograd: Rad. 133–140.
- Willi MAYERTHALER, 1981: *Morphologische Natürlichkeit*. Wiesbaden: Athenaion.
- Slobodan PAVLOVIĆ, 2010: Ikoničnost u starosrpskoj hipotaksi. *Teorija dijahronijske lingvistike i proučavanje slovenskih jezika*. Ur. Jasmina Grković-Mejdžor, Milorad Radovanović. Beograd: SANU. 131–149.
- , 2011a: Prostor i prostorne metafore u padežnom sistemu Brižinskih spomenika. *Slavistična revija* 59/2. 179–194.

- , 2011b: Ikoničnost u sintaksičkoj strukturi starosrpskih padežnih sistema. *Gramatika i leksika u slovenskim jezicima*. Ur. Sreto Tanasić. Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Institut za srpski jezik SANU. 487–498.
- Charles Sanders PEIRCE, 1867: On a New List of Categories. *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences* VII. 287–298.
- , 1932: *Collected Papers. Vol. II. Elements of logic*. Ed. Charles Hartshorne, Paul Weiss. Cambridge: Harvard University Press.
- Predrag PIPER, 1983: *Zamjenički prilozi. Gramatički status i semantički tipovi*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- , 2001: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- , 2006: O kognitivnolingvističkim i srodno usmerenim proučavanjima srpskog jezika. *Kognitivnolingvistička proučavanja srpskog jezika*. Ur. Predrag Piper. Beograd: SANU. 9–46.
- PLATON, 1999: *O jeziku i saznanju*. Izbor i pogovor Ksenija Maricki-Gadžanski, prevod Ksenija Maricki-Gadžanski i Ivan Gađanski. Beograd: Rad.
- Tom PRIESTLY, 1989: Sound-structures in the Second Freising Fragment. *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 29. junija do 1. julija 1988*. Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 79–85.
- Günter RADDEN, René DIRVEN, 2007: *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Milorad RADOVANOVIĆ, 1986: *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada – Dnevnik.
- , 2009: *Uvod u fazi lingvistiku*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Kirill Jakovlevič SIGAL, 1997: Problem ikoničnosti v jazyke. *Voprosy jazykoznanija* 6. 100–120.
- Ferdinand SOSIR, 1989 [de Saussure]: *Opšta lingvistika*. Beograd: Nolit.
- Gerald STONE, 1996: Word Order in the Freising Texts. *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ur. Janko Kos, Franc Jakopin, Jože Faganel. Ljubljana: SAZU. 213–224.
- Boris Aleksandrovič TURAEV, 1915: Rasskaz egiptjanina Sinuheta i obrazcy egipetskih dokumental'nyh avtobiografij. *Kul'turno-istoričeskie pamjatniki drevnego Vostoka* 3. 1–63.
- Margaret WINTERS, 2010: Introduction: On the Emergence of Diachronic Cognitive Linguistics. *Historical Cognitive Linguistics*. Eds. Margaret E. Winters, Heli Tissari, Kathryn Allan. Berlin – New York: Walter de Gruyter. 3–27.
- Wolfgang Ullrich WURZEL, 1989: *Inflectional Morphology and Naturalness*. Dordrecht: Kluwer.

Galina Aleksandrovna ZOLOTOVA, 1988: *Sintaksičeskij slovar'. Repertuar èlementarnyh edinic russkogo sintaksisa*. Moskva: Akademija nauk SSSR.

POVZETEK

Prispevek obravnava pomembnost diagramске ikoničnosti kot kognitivnega mehanizma pri realizaciji sintagmatskih in paradigmatskih odnosov v sintaksi Brižinskih spomenikov, ki so nastali med letoma 972 in 1039 na Zgornjem Koroškem. Pojem *ikoničnosti* (ki je postal v zadnjih nekaj desetletjih zelo priljubljen med kognitivnimi jezikoslovcji) implicira strukturalno sorodnost med označevalcem in označencem, med jezikovno strukturo in konceptualno strukturo realnosti. Po tem teoretičnem modelu avtor poudarja dva ikonična principa: *princip zaporedja* (zaporedje dogodkov se odraža v zaporedju stavkov, ki jih izražajo) in *princip kvantitete* (formalna kompleksnost ustreza pojmovni kompleksnosti). Vrstni red stavkov v zloženih povedih je analiziran z vidika *ikoničnega principa časnega zaporedja* in *ikoničnega principa hierarhičnega zaporedja*. Sintaktična struktura (predložno-)sklonskih konstrukcij (v funkciji predmetnih dopolnil ali prislovnih določil kraja, načina in vzroka) je prikazana z vidika *ikoničnega principa kvantitete*.

UDK 811.161.1:008:004.738

Nam Hye-Hyun

Univerza v Koreji (Korea university, Seoul, Korea)

RUSOFONIJA, RUNET IN RUSKI JEZIK

Z namenom promocije ruskega jezika, čigar globalni obseg funkcioniranja se postopoma – zlasti v postsovjetskem obdobju – zmanjšuje, sta se v Rusiji pojavila programa Rusofonija in Ruski svet. Oba izražata prizadevanja za vzpostavitev nadvladne in nadnarodne mreže, ki bo povezala rusko govoreče ter vse, ki se zanimajo za rusko kulturo ne glede na njihovo narodno pripadnost, in za ta namen se je Rusija nedavno odločila, da bo izkoristila možnosti, ki jih ponuja medmrežje. Članek analizira trenutni položaj ruskega jezika v odnosu do obsega runeta (rusko jezičnega interneta), ki narašča v postsovjetskih državah, ter hkrati analizira perspektive in prihodnost ruskega jezika v mreži runet.

Ključne besede: ruski svet, rusko govoreče skupnosti, ekspanzija jezika, runet, komunikacijsko vedénje

For the purpose of promoting the Russian language, whose sphere of functioning is gradually diminishing in the world, specifically in the Post-Soviet era, the ideas of »Rusophonía« and »Russian World« were suggested in Russia. Both of these ideas are an effort to create a supra-governmental and supra-national network structure that unites all Russian speakers and those who are interested in the Russian culture, regardless of their nationalities. And to create such a network structure, recently Russia turned to the possibilities of the Internet. In this article we analyze current situation with the Russian language in relation to the expanding limits of Runet (Russian-language Internet) in the Post-Soviet nations and also on the perspectives of the future of the Russian language on Runet.

Keywords: Russian World, Russian-speaking contingent, language expansion, Runet, communicative behavior

1 Uvod: Kako medmrežje vpliva na svetovne jezikovne procese?

V zadnjem času narašča količina informacij na medmrežju in hkrati s tem se močno povečuje tudi število uporabnikov medmrežja po vsem svetu. Kot je zapisal David Crystal, je internet prva sodobna tehnologija, ki jo pišejo z veliko začetnico (CRYSTAL 2001: 3). Kako pa medmrežje vpliva na svetovne jezikovne procese? Po podatkih raziskav o razširjenosti jezikov na svetovnem spletu je bilo ob koncu 20. stoletja več kot 80 % vseh spletnih strani in strežnikov v angleškem jeziku,¹ zaradi česar naj bi svetovni splet po mnenju mnogih pospešil globalizacijo in povzročil izginotje manjšinskih jezikov, vsakdanja raba katerih že tako ali tako peša.²

¹ Babel, *Web Languages Hit Parade*, 1997, <http://alis.isoc.org/palmares.en.html>. Ogled 11. aprila 2011.

² Po napovedih jezikoslovcev naj bi v naslednjem stoletju zaradi globalizacije izginila večina jezikov na svetu. *Atlas ogroženih jezikov sveta* (Atlas of the World's Languages in Danger), ki je objavljen na

Ne glede na te napovedi pa se je z nastopom 21. stoletja zgodil bistven preobrat – po podatkih Internet World Stats se je vloga angleščine v svetovnem spletu zmanjšala na 27,3 %.³ Slednje lahko najprej pojasnimo z rastjo števila uporabnikov svetovnega spleta v neangleško govorečih deželah, s čimer hkrati naraščajo tudi potrebe po informacijah v nacionalnih jezikih. Drugi razlog je dejstvo, da angleščina neovirano vdira v nacionalne jezike. V mnogih državah povzroča zavedanje o nevarnostih tega pojava za ohranitev nacionalne specifičnosti jezikov in nacionalne identitete odpor zoper ta proces in pospešuje popularizacijo nacionalnih jezikov v svetovnem spletu.

Dejansko je splet, ki združuje funkciji satelitske televizije in mobilnih telefonov, povzročil t. i. smrt razdaljam in s tem bistveno oslabil nujnost neposredne komunikacije za vzpostavitev občutka medsebojne povezanosti ljudi. S tem je kibernetični prostor postal močno orodje, s katerim se ohranjajo jeziki in kulture maloštevilnih etnosov, saj omogoča množični dostop do folklore, glasbe, fotografij neke nacionalne kulture in lažje sporazumevanje v tem ali onem jeziku. Z drugimi besedami: internet ostaja mednarodni pojav v svojem bistvu, vendar pa čedalje bolj postaja nacionalni pojav po vsebini. Po mnenju strokovnjakov bo imela angleščina še nekaj časa prevladujoč položaj v medmrežju, a bo na koncu tudi ona postala le eden izmed mnogih jezikov, saj bodo svoj vpliv okrepili drugi jeziki, kot so kitajski, ruski, španski, portugalski.⁴ Na ta način poteka v svetovnem spletu jezikovna regionalizacija oz. lokalizacija kot nasprotje jezikovni globalizaciji.⁵

Kaj pa se dogaja z ruskim jezikom na prostoru nekdanje Sovjetske zveze? Kako na status ruščine vpliva svetovni splet?

Ruski jezik je edini izmed svetovnih jezikov, ki postopoma izgublja svoj vpliv. Za primerjavo: medtem ko sta angleščina in francoščina v nekdanjih britanskih in francoskih kolonijah prisotni še danes, medtem ko obstajajo prizadevanja, da bi nemščina postala uradni jezik Organizacije združenih narodov, turški jezik pa želi razširiti svoj vpliv v vrsto držav, med njimi tudi postsovjetskih, je začela ruščina po razpadu Sovjetske zveze izgubljati svoj nekdanji vpliv po vsem svetu, predvsem pa v postsovjetskem prostoru.⁶ Za razliko od afriških držav, v katerih je kolonialni jezik obdržal status uradnega jezika tudi po osvoboditvi kolonij, so v mnogih postsovjetskih državah izvedli jezikovno zamenjavo (language shift), s katero so ruski jezik umaknili iz vseh sfer javnega življenja, njen končni cilj pa je bila derusifikacija (PAVLENKO

spletni strani UNESCO, kot ogrožene navaja 2,5 tisoč jezikov od 6 tisoč jezikov sveta. Predsednik Odbora za ogrožene jezike Michael Krauss napoveduje, da bo do leta 2050 izginila vsaj polovica vseh jezikov, do leta 2100 pa 90 %. (Michael KRAUSS, *A loss for words*, (http://www.wadsworth.com/anthropology_d/special_features/ext/earthwatch/alfw.html). Ogled 7. marca 2011.).

³ <http://www.internetworldstats.com/stats7.htm>. Ogled 11. aprila 2011.

⁴ Byte level research. *Angleško govoreči uporabniki so na spletu manjšina* (2005). (http://www.bytelevel.com/news/web_languages_nov3_2005.html). Ogled 3. aprila 2011.

⁵ Regionalizacija jezikov se kaže tudi v oblikovanju jezikovnih prostranstev, ki jih določajo regionalna gospodarska združenja, kot so EC, NAFTA, ASEAN, APEC. Tako se npr. v okviru kitajske ekonomske sfere čedalje bolj uveljavlja kitajski jezik, v severni Afriki in jugozahodni Aziji arabski jezik in v Srednji in Južni Ameriki španski.

⁶ Kot predvideva A. L. Arefjev (АРЕФЬЕВ 2006), bo ruščina – v primeru, da se bo trenutna smer razvoja nadaljevala – leta 2025 težko obdržala celo deseto mesto, čeprav spada danes po razširjenosti poleg angleščine, kitajščine in španščine na četrto mesto.

2008: 282). Tako se je začelo zmanjševati število šol z ruskim učnim jezikom in učnih ur ruščine, v nekaterih državah je cirilico nadomestila latinica, mnoge sovjetske toponime v ruščini so zamenjali z nacionalnimi, npr. Frunze in Celinograd sta bila preimenovana v Biškek in Astana. Vlada Ruske federacije je v zvezi z navedenim izrazila zaskrbljenost in izjavila, da je širjenje ruskega jezika prioriteta v okviru javne in humanitarne diplomacije, služi pa tudi krepitvi mehke moči Rusije v mednarodni skupnosti. Vse to bo, kot upa Moskva, pripomoglo k oblikovanju pozitivne podobe Rusije in preseglo rusofobijo, ki jo je bilo – po mnenju predstavnikov vlade Ruske federacije – po razpadu mogoče zaznati v vseh državah nekdanje Sovjetske zveze in v nekaterih delih Ruske federacije (УРАЛОВ, МИХЕЕВ 2008).

Poleg tega vlada Ruske federacije meni, da je ruski jezik je dejavnik, ki opredeljuje nacionalno varnost. Na območju republik-subjektov Ruske federacije obstajata dva državna jezika – ruski in nacionalni jeziki, kar slabi položaj centralnih oblasti kot usmerjevalca in koordinatorja konfliktov ter nesoglasij na vseh ravneh (ХАЛЕЕВА 2006, ЩЕУЛИН 2008). Vlada Ruske federacije meni, da je krepitev statusa ruskega jezika skladna s strateškimi interesi države in da ruski jezik predstavlja osnovo za regionalno varnost postsovjetskega prostora, ki se danes nenehno spreminja, odnosi med državami te regije pa so pogosto napeti. Po eni strani obstajajo organizacije, cilj katerih je integracija, npr. Skupnost neodvisnih držav in Organizacija pogodbe o kolektivni varnosti, po drugi strani pa se nekdanje sovjetske države borijo za svojo samostojnost, suverenost in nacionalno identiteto ter se trudijo vzpostaviti nacionalne države z jasno etnično pripadnostjo. Rusija zatrjuje, da ima lahko ruščina kot mednacionalni jezik pomembno vlogo pri krepitvi stabilnosti in varnosti ter integraciji regije (ЯЦЕНКО 2007, ЯШИНА 2010, ОРУСБАЕВ 2007).

Taka prepričanja so postala temelj jezikovne politike Ruske federacije in tako je npr. leta 2002 Vladimir Putin podpisal predlog zakona O jezikih narodov Ruske federacije, ki opredeljuje cirilico kot osnovno pisavo vseh jezikov republik Ruske federacije, in leta 2005 potrdil Zakon o državnem jeziku Ruske federacije, ki ruščini dodeljuje status uradnega državnega jezika Ruske federacije in ki je usmerjen v zaščito ter razvoj jezikovne kulture. Izvajati sta se začela tudi federalna ciljna programa Ruski jezik 2001–2005 (Русский язык 2001-2005) in Ruski jezik 2006–2010 (Русский язык 2006-2010), proračun katerih se je v preteklih desetih letih občutno zvišal, vzpostavljena pa sta bila še informacijski spletni portal Ruski jezik (<http://www.gramota.ru/>) in korpus sodobnega ruskega jezika (www.ruscopora.ru), podoben angleškemu COBUILD.

Največjo podporo ruskemu jeziku v tem trenutku nudi ogromno število rusko govorečih, ki živijo v različnih državah, največ pa v nekdanjih članicah Sovjetske zveze. Prav za utrditev in okrepitev ruskega jezika sta bila oblikovana projekta Rusofonija (Русофония) in Ruski svet (Русский мир), ki sta oba usmerjena k vzpostavitvi naddržavne in nadsacionalne mrežne strukture v tujini, ki bi združevala vse Ruse ter rojake, ki živijo za mejo, pa tudi rusko govoreče tujce ter vse, ki jih zanima ruska kultura. Ne glede na to, ali je v teh programih mogoče prepoznati neoimperialistično oz. postkolonialistično ozadje oz. nostalgijo za nekdanjo Sovjetsko zvezo ali ne, sta programa Rusofonija in Ruski svet postala teoretično-metodološka osnova jezikovne politike Ruske federacije.

V zadnjem času se je Rusija v zvezi s temi aktivnostmi osredotočila na možnosti svetovnega spleta, čigar lastnosti, kot so eksteritorialnost, stalnost in dostopnost, zagotavljajo učinkovit način za vzpostavitev mrežne strukture *Ruskega sveta* in ekspanzijo ruskega jezika in kulture. Rusko jezični internet običajno imenujejo *runet*, njegove meje pa so razširjene še na postsovjetske države in na države, kjer živijo ruski izseljenci. Runeta ne uporabljajo samo etnični Rusi, temveč tudi t. i. *rusko kulturni* uporabniki, h katerim spadajo rusko govoreči Ukrajinci, Nemci in drugi narodi, ki na runetu preživijo več časa kot v nacionalnih segmentih interneta (SAUNDERS 2009: 18, ETHING et al. 2010: 42–44).

Postavlja se vprašanje, v kolikšni meri je runet dejansko sposoben zagotavljati podporo ruskemu jeziku. Ali runet resnično lahko, kot to želi vlada Ruske federacije, vzpostavi rusofonijo, ki bo združevala vse rusko govoreče ne glede na njihovo nacionalnost in kraj bivanja? Z runetom se je ukvarjalo veliko znanstvenikov, ki so se posvečali predvsem raziskovanju formiranja nacionalne in kulturne identitete Rusov in rojakov, ki uporabljajo runet (SAUNDERS 2004, 2006, 2009, UFFELMANN 2011, SCHMIDT 2006), preučevanju odnosa med sociokulturnim kontekstom Rusije in kreativnostjo svetovnega spleta (GORNY 2004, 2006) ali uradne politike ruske vlade glede manipulacije z virtualnim prostorom za doseg različnih ciljev (ASMOLOV 2010, GORHAM 2011, KASTUEVA-JEAN 2010, NOCETTI 2011).

Sami se bomo v tem članku posvetili analizi trenutne situacije ruščine v zvezi z razširitvijo meja runeta v postsovjetskem prostoru pa tudi usodi ruskega jezika v runetu, čeprav pri tem ne moremo povsem zaobiti vprašanja identitete in jezikovne politike Ruske federacije. Tako drugi del članka raziskuje rusko govorečo množico v vsej njeni raznolikosti in se posveča osmišljanju programov Rusofonija in Ruski svet. V tretjem delu članka analiziramo razmerje med razvojem svetovnega spleta v Rusiji in posebnimi komunikacijskimi nagnjenji Rusov ter preučujemo prodiranje runeta izven meja Ruske federacije, še posebej v nekdanje države Sovjetske zveze. V četrtem delu članka obravnavamo perspektive delovanja runeta in ruskega jezika.

2 Rusofonija in Ruski svet

2.1 Rusko govoreča skupnost izven meja Ruske federacije

Danes živi izven meja Ruske federacije veliko število rusko govorečih, večinoma etničnih Rusov. Po razpadu Sovjetske zveze so se začeli v Rusiji aktivni migracijski in imigracijski procesi, ki so pomenili nadaljevanje zgodovinskih preselitvenih gibanj še iz časov Ruskega imperija oz. vsaj iz sovjetskih časov. Tako je v začetku 20. stoletja zaradi državljanske vojne zapustilo državo približno 5 milijonov Rusov, po 2. svetovni vojni in po politični čistki je iz države imigriralo oz. je bilo izseljenih 9 milijonov Rusov, po razpadu Sovjetske zveze se je v nekdanjih sovjetskih republikah znašlo 25 milijonov Rusov. Zaradi vseh teh dogodkov ima danes Rusija ogromno število izseljencev po vsem svetu – Aleksander Solženicin jo je poimenoval raztrgana dežela (СОЛЖЕНИЦЫН 1994). Prav zaradi številčnosti ruskega izseljenstva se je

ruščina razširila po vsem svetu – ruska diaspora se danes po svojem obsegu uvršča na drugo mesto na svetu za kitajsko.⁷

Poleg etničnih Rusov živijo v rusko govorečih skupnostih v državah nekdanje Sovjetske zveze tudi rusko kulturni prebivalci. Kljub stalnemu upadanju števila rusko govorečih v svetu nasploh pa v postsovjetskih državah še danes mnogi pomnijo ruski jezik, in ne glede na dejstvo, da je veliko nekdanjih sovjetskih republik v začetku 90-ih let prejšnjega stoletja izvedlo jezikovno reformo, usmerjeno v širjenje nacionalnih jezikov in izrivanje ruščine, ta v tej regiji še danes ostaja jezik politične, ekonomske, vojaške in znanstveno-kulturne sile in obstaja kot *lingua franca* (PAVLENKO 2008: 301). Po podatkih raziskave sklada Dediščina Evrazije (Наследие Евразии), ki je leta 2007 potekala v mnogih nekdanjih sovjetskih republikah, je ruščina med urbanim avtohtonim prebivalstvom, še posebej v starostni skupini od 20 do 40 let, postala po funkcijskih parametrih in jezikovni kompetenci prvi oz. materni jezik. Kljub vsemu so težnje po oslavitvi vpliva ruskega jezika v tem prostoru še vedno prisotne.

V zadnjem času so v Rusiji potekale aktivne razprave o načinih za boljšo in okrepljeno povezanost rusko govorečih. Pri tem se je bilo treba osredotočiti ne na imperalistični, temveč humanistični in kulturni vidik, in kot možna načina za uresničitev teh ciljev sta nastala programa Rusofonija in Ruski svet.

2.2 Program Rusofonija

Beseda rusofonija je tvorjena po analogiji s terminom *la francophonie* – frankofonija. Kot je znano, se je raba francoskega jezika razširila z nekdanjim velikim francoskim kolonialnim imperijem, po čigar razpadu je bilo treba vzpostaviti nove mehanizme za ohranitev prisotnosti francoskega jezika v svetu. Ta način je postala Mednarodna organizacija frankofonija (MOF).

Podobno kot frankofonija tudi rusofonija označuje skupnost vseh rusko govorečih in teh, ki čutijo duhovno povezanost z Rusijo; ruski prevod izraza – ruski glas – metaforično kaže na bistvo te opredelitve.

Kljub razmeroma kratki zgodovini termina rusofonija je najti zanimive in dramatične spremembe v odtenkih tega pomena. Najprej je imela beseda rusofon določeno zgodovinsko-politično, negativno konotacijo. V 90-ih letih prejšnjega stoletja so celo proruski mediji v postsovjetskih državah z besedo rusofoni označevali rusko govoreče z negativno konotacijo, pogosto v oklepaju ali s pridevkom tako imenovani (GORHAM 2011: 25–26).⁸

⁷ Nekateri menijo, da je poimenovanje Rusov, ki živijo v tujini, s pojmom *diaspora* nepravilno; beseda *diaspora* namreč označuje ljudi, ki živijo izven meja svoje domovine in se nekoč želijo vanjo vrniti, medtem ko ima večina Rusov, ki živi v postsovjetskih državah, za svojo domovino državo, v kateri so se rodili in v kateri danes živijo (PAVLENKO 2008: 303).

⁸ To konotacijo je mogoče v medijih nekdanjih sovjetskih republik zaslediti še danes. Prim. npr. citat iz nedavno objavljenega članka: »V Moldaviji živijo tudi predstavniki tujih narodov – Rusi, Ukrajinci, Gagauzi, Bolgari, Judje in drugi. [...] V veliki večini so vezani na Rusijo. Znano je, da te ljudi v medijih, ki so blizu politični koaliciji Aliansa, pogosto imenujejo *ruska peta kolona*, *rusofoni*, *okupatorji* ipd.« (Regnum.ru, 12. 8. 2012. Tretjina prebivalstva Moldavije – *ruska peta kolona*, *rusofoni*, *okupatorji*.) (<http://www.regnum.ru/news/polit/1314132.html#ixzz1ayieOgQ2>). Ogled 15. 9. 2011.

Simbolne spremembe termina rusofonija pa so se začele ob koncu 90-ih let prejšnjega stoletja, ko je veliko ruskih intelektualcev in politikov predlagalo rusofonijo kot eno izmed možnosti za širjenje ruskega jezika in kulture v tujini na način frankofonije. K. Privalov ob pozivu o razmisleku o asociaciji s frankofonijo sprašuje: »Če danes v ekonomiji govorijo o območju rublja, ima mar jezik Puškina in Dostojevskega manjšo vrednost?« (ПРИВАЛОВ 1997). Z nastopom 21. stoletja se je začel termin rusofonija čedalje pogosteje pojavljati v govorih politikov in intelektualcev (ИЛЪШЕВИЧ 2001, СИРОТКИН, СЕМЕНОВ 2004, БОРОЗДИН 2010).

Frankofonija lahko dejansko služi kot model za Rusijo; njene oblasti so prepričane, da postsovjetski prostor danes potrebuje jezik integracije in da lahko to vlogo prevzame ruščina. V tem smislu predlagajo vzpostavitev rusofonije, ki bo združila vse dežele in regije, v katerih je bila ruščina najpomembnejši občevalni jezik oz. kjer živi veliko število rusko govoreče populacije. Oblasti menijo, da bi lahko rusofonija postal mednarodni nepolitični okvir, ki bi okrepil kulturno menjavo med Rusijo in državami-udeleženkami, hkrati pa bi lahko rusofonija po njihovem mnenju zaščitila pravice rusko govorečih, ki so kot predstavniki jezikovne manjšine v neenakopravnem položaju.⁹

Kljub poudarjeni kulturni in humanistični naravi tega termina pa se mnogi bojijo njegovega imperialističnega in političnega ozadja, predvsem zaradi večkrat javno izraženega mnenja predstavnikov vlade Ruske federacije o pomembnosti promocije ruščine za doseganje strateških interesov Rusije.¹⁰

Osnovne ideje projekta Rusofonija so dobile stvarnejšo obliko v globalnem projektu Ruski svet.

2.3 Program Ruski svet

Zametke ideje o ruskem svetu je mogoče najti že v srednjeveški ideji meniha Filofeja o Moskvi kot Tretjem Rimu, s problematiko ruskosti in svetovnosti so se ukvarjali tudi Aleksej Homjakov (ruski duh), Vladimir Solovjov in Nikolaj Berdjajev (ruska ideja), Semjon Frank (ruski svetovni nazor, slovanski svet, ruski svet) (ПАВЛОВ 2004).

Ob koncu 20. stoletja so o tej ideji znova začeli razmišljati kot o tem, kar je Rusija zaradi razpada sovjetskega imperija, prozahodne politike ter moralne in politične katastrofe izgubila (ГЕФТЕР 1995, ПАВЛОВСКИЙ, ЧЕРНЫШЕВ 1997). V sodobnem političnem kontekstu je idejo ruskega sveta razvil Peter Ščedrovicki (ЩЕДРОВИЦКИЙ 2000a, 2000b), nato pa so jo dopolnili in potrdili še Kremlju naklonjeni politologi, kot sta

⁹ Rusofonija ni omejena le na države nekdanje Sovjetske zveze, temveč sega tudi onkraj njihovih meja. Tako je npr. septembra 2006 potekal ustanovni zbor Zveze rusofonov Francije, ki vsako leto podeljuje nagrado *Rusofonija* za najboljši prevod iz ruščine v francoščino. Člani tega združenja si prizadevajo za oblikovanje mednarodne organizacije *Rusofonija*, podobne Frankofoniji.

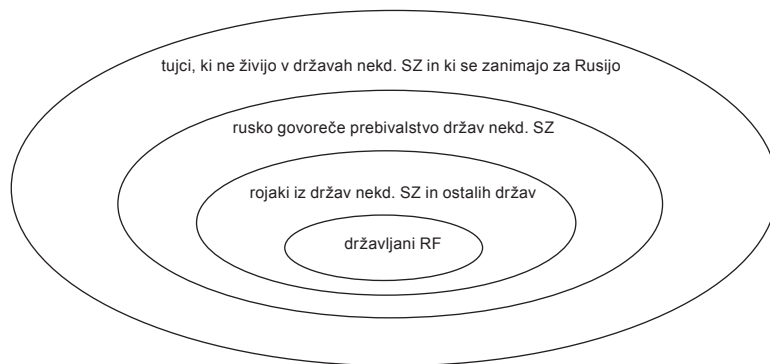
¹⁰ Leta 2007 (Leto ruskega jezika) je minister za zunanje zadeve Ruske federacije Sergej Lavrov na 11. kongresu Mednarodne zveze predavateljev ruskega jezika in literature dejal, da je ena izmed prioriternih vladnih nalog utrditev položaja ruskega jezika v svetu (<http://www.izbrannoe.ru/14052.html>). Poleg tega so bili s federalnim programom *Ruski jezik 2006–2010* uradno objavljeni njegovi cilji: ohranitev, okrepitev, razvoj in razširitev ruščine kot najpomembnejšega orodja za konsolidacijo ruske družbe, integracijo državljanov Skupnosti neodvisnih držav ter vstopa Rusije v svetovni ekonomski, politični, kulturni in izobraževalni prostor (http://www.programs-gov.ru/11_1.php). Ogleđ 28. 4. 2011.

npr. Vitalij Skrinnik in Tatjana Poloskova (ТИШКОВ 2007, ПОЛОСКОВА, СКРЫННИК 2010). Po njunem mnenju predstavlja ruski svet mrežno strukturo malih in večjih skupnosti, ki govorijo in mislijo po rusko, pripadnost ruskemu svetu pa opredeljujejo znanje ruskega jezika, poznavanje ruske kulture ter zanimanje za Rusijo.

Aktualizacija ideje se je odrazila tudi v politiki Ruske federacije, ki je potrebovala enoten in celovit pristop pri reševanju problematike diaspore in rusko jezičnih skupnosti.¹¹ Kot rezultat tega je bil z razglasom predsednika Ruske federacije 21. junija 2007 vzpostavljen sklad Ruski svet, čigar glavna naloga sta propagiranje in popularizacija ruskega jezika, končni cilj pa krepitev proruske moči v postsovjetskem prostoru.

Kot je zapisano na spletni strani sklada, ruski svet niso samo Rusi in rojaki iz tujine, temveč so to tudi tujci, ki govorijo rusko, se učijo ali predavajo ruski jezik, vsi tisti, ki se iskreno zanimajo za Rusijo, tisti, ki jim je mar za njeno prihodnost. Zaradi tega ima ruski svet multietnični, multiverski, multikulturni in geografsko segmentirani značaj.¹²

Tako široko pojmovanje ruskega sveta je mogoče pojasniti predvsem z dolgo zgodovino ruske diaspore. Običajno kot rusko diasporo označujejo izseljence iz Rusije in Sovjetske zveze pa tudi njihove neposredne potomce, ki sicer niso državljani Ruske federacije, so pa z Rusijo duhovno ali kulturno-etnično povezani. Zaradi dolge zgodovine priseljevanj in mešanih zakonov kot njihove posledice povezanost teh ali onih posameznikov z rusko diasporo ni odvisna od njihove nacionalne in etnične pripadnosti, medtem ko predstavlja ruski jezik učinkovito sredstvo za oblikovanje identitete ruskega sveta. Tako je mogoče na podlagi navedenih značilnosti ruskega sveta predstaviti njegovo strukturo na sledeči način:



Slika 1: Struktura ruskega sveta

Legenda:

SZ – Sovjetska zveza

RF – Ruska federacija

¹¹ Leta 2001 je na *Kongresu rojakov, živčih v tujini*, predsednik Ruske federacije Vladimir Putin povedal: »Pojem ruski svet že od nekdaj sega mnogo dlje od geografskih meja Rusije in celo mnogo dlje od meja ruskega etnosa. [...] Popolnoma sem prepričan, da nam kakršne koli težave, ki bi se utegnile pojaviti pred nami, ne morejo preprečiti, da se ne bi čutili in postali resnično enoten narod.«

¹² Spletna stran sklada *Ruski svet* <http://www.ruskiymir.ru/ruskiymir/ru/fund/about>. Ogled 17. 6. 2011.

Če je bistvo ruskega sveta v vzpostavitvi mrežne transdržavne in transnacionalne strukture, je lahko najučinkovitejši način za vzpostavitev take strukture svetovni splet, ki premaguje prostorske in časovne omejitve fizičnega sveta. Ob omembi propagandne funkcije runeta je E. Jacenko, predsednica sklada Dediščina Evrazije dejala: »Runet je neživ, a zelo učinkovit nosilec jezika. To območje domenske končnice .ru omogoča dostop do informacij in komunikacijo med vsemi uporabniki ne glede na njihovo državljanstvo ter tako širi rusko jezični prostor« (ЯЦЕНКО 2007).¹³

3 Runet kot način za vzpostavitev rusofonije

3.1 Runet in komunikativnost Rusov

Beseda runet je sestavljena iz besed .ru (mednarodna koda Rusije ali domenska končnica) in net (mreža). Ta termin nima enoznačne razlage, Wikipedija npr. navaja naslednje opredelitve runeta: 1) ruski internet (rusko jezične in rusko orientirane strani v vseh spletnih domenah); 2) strežniki v domenah рф, su, ru, am, az, by, ge, kg, kz, md, ua, ykp, uz; ruski del internetna; 3) internet v domeni .ru.¹⁴

Kakor koli že opredelimo to besedo, osrednja značilnost runeta ostaja jezik oz. njegova rusko jezičnost. Spletne strani runeta so v celoti ali pretežno v ruščini, runet oz. rusko jezični spletni viri pa se lahko nahajajo v kateri koli spletni domeni in njihovi strežniki so lahko fizično nameščeni kjer koli na svetu.

Analogno s tvorjenko runet so nastala poimenovanja tudi za nekatere druge spletne segmente, ki so povezani z državami nekdanje Sovjetske zveze. Tako se je za kazaški splet ustalilo poimenovanje *kaznet*, za beloruski *bajnet*, uzbekistanski *uznet*, za latvijski *latnet* itd. in tudi ta območja se delno vključujejo v runet, saj so v večji ali manjši meri rusko jezična.

Zahodni znanstveniki imenujejo runet čudež Rusije; kljub temu da se je Rusija vključila v informacijsko tekmo pozneje kot drugi, po hitrosti rasti števila uporabnikov spleta prekaša ostale evropske države. Leta 2000 je bil ruski indeks omreženosti le 2,1-odstoten, do leta 2011 pa je narasel že na 43 %.¹⁵ Leta 2010 se je Rusija po številu uporabnikov spleta uvrstila na deveto mesto in skoraj dohitela Francijo,¹⁶ po podatkih iz aprila 2010 pa je bilo v vsaj enem od spletnih socialnih omrežjih prijavljeno 92 % uporabnikov runeta.¹⁷ Pri tem je zanimivo, da so največja socialna omrežja v

¹³ Ta pristop je podoben konceptu Andersonove in Levyjeve *imaginarne skupnosti* (imagined communities) (ANDERSON 1991, LEVY 2001: 108). *Imaginarna skupnost* je skupnost ljudi, ki se med seboj ne poznajo, vendar vsi uporabljajo ene in iste informacije. B. Anderson uporabi pojem *imaginarna skupnost* pri fenomenu vznika narodov, ko pravi, da je bil vpliv časopisov na proces oblikovanja narodov velik zaradi tega, ker je en in isti časopis bralo tisoč ljudi, to pa je ustvarilo občutek pripadnosti eni skupnosti. Podobno naj bi funkcioniral tudi runet, s tem ko vzpostavlja enotni informacijski prostor za etnične Ruse ter za *rusko kulturne* uporabnike, ki živijo izven Ruske federacije.

¹⁴ Wikipedija. Runet (<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%F3%ED%E5%F2>). Ogled 14. 3. 2011.

¹⁵ <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>. Ogled 21. 4. 2011.

¹⁶ <http://www.internetworldstats.com/stats7.htm>. Ogled 21. 4. 2011.

¹⁷ Lenta.ru, ogled 21. 4. 2010. »V runetu našteji 160 milijonov poštnih računov«. <http://lenta.ru/news/2010/04/21/rif1/>. Ogled 11. 3. 2011.

runetu ruska omrežja – Vkontakte (Вконтакте – Vstiku) s 100 milijoni uporabniških računov in Odnoklassniki (Одноклассники – Sošolci) s 50 milijoni – in ne npr. Facebook kot drugje po svetu.

Da bi lahko razumeli vzroke za izjemno rast uporabe medmrežja v Rusiji, je treba upoštevati posebno komunikacijsko odprtost Rusov. Splet s svojo funkcijo svobodne, nehierarhične komunikacije v celoti ustreza miselnosti Rusov – zanje je namreč značilno stremljenje k svobodni, naravni, neposredni in odkriti komunikaciji. Po mnenju Marine Sidorove (Сидорова 2006: 25–30) je svetovni splet območje svobodne komunikacije, torej območje, ki je ruski komunikacijski zavesti zelo blizu – za rusko jezikovno osebnost sta namreč značilni sposobnost in težnja po določenem tipu svobodne komunikacije, ki se je v različnih razvojnih obdobjih ruske lingvokulturne skupnosti pojavljal v obliki različnih žanrov.¹⁸

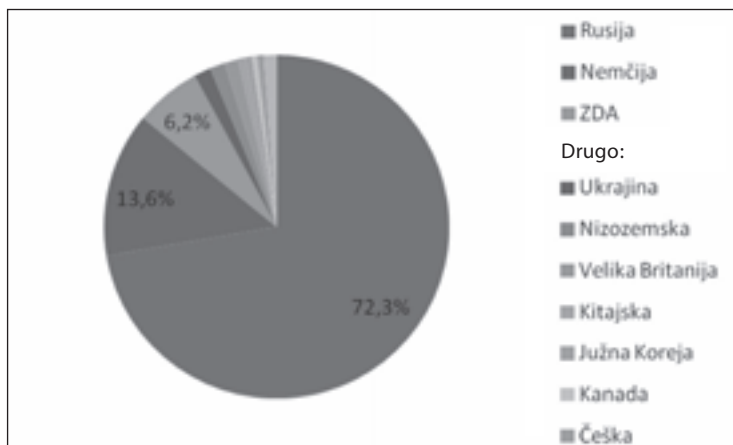
Ruskemu človeku je prav internet dal možnost, da se izrazi in komunicira: na forumih si ni mogoče samo izmenjevati informacij in klepetati o nepomembnih rečeh, temveč je mogoče tudi sestavljati kolektivna, malodane umetniška besedila. O povezavi med komunikacijsko naravo svetovnega spleta in rusko mentaliteto je razmišljal tudi znan bloger C. Lukjanenko na okrogli mizi, ki jo je organiziral sklad Ruski svet. Poudaril je, da je ruska blogosfera izjemno zanimiv fenomen, ker je v njej čutiti zelo močan vpliv Rusov, ki živijo v tujini, oz. preprosto rusko govorečih uporabnikov. Po njegovem mnenju so blogi prevzeli vlogo kuhinj iz sovjetskih časov, tj. prostora neformalne komunikacije.¹⁹ O zanimivi povezavi specifik interneta z ruskim socialno-kulturnim kontekstom, predvsem s specifikom kolektivnega, s t. i. sobornostjo, so pisali tudi zahodni znanstveniki (SCHMIDT et al. 2006, GORNY 2004, 2006), ki menijo, da internet v Rusiji ni več dojet kot nekaj, kar je prišlo z zahoda, temveč ga sprejemajo kot nekaj izvorno ruskega. Lastnosti interneta, kot so možnost neposrednega stika, nehierarhičnost, neformalnost in svobodna izmenjava informacij, v Rusiji dojemajo kot pozitivne ter kot popolnoma skladne z rusko mentaliteto.

Kot smo že omenili, runeta ne uporabljajo zgolj državljani Ruske federacije, temveč tudi etnični Rusi in rusko kulturni uporabniki iz različnih držav, kar otežuje pridobitev kakršnih koli točnih podatkov o številu njegovih uporabnikov. Kar se tiče geografske razširjenosti runeta, *RUgeomap* ponuja jasno sliko, ki je nastala na osnovi analize 3 milijonov strani z domensko končnico *.ru*. Spodnji graf prikazuje fizično namestitve strežnikov, na katerih so dostopne spletne strani z domensko končnico *.ru*.²⁰

¹⁸ Zmožnost in naklonjenost Rusov do svobodne komunikacije se kaže v salonskem klepetu (*chat*) 19. stoletja in v sovjetskem *kuhinjskem pogovoru* – klepet namreč zahteva določena znanja, poznavanje in upoštevanje pravil uglajenega vedenja ter taktnost. O kulturni pomembnosti žanra *kuhinjskega pogovora* govori dejstvo, da se ta žanr aktivno prenaša v tiskane medije kot posebna rubrika (v vsebinah, kot so npr. *pogovori z zanimivimi ljudmi pri njih doma*) ter kot posebni tip oddaje tudi na radio in televizijo. *Pogovor v kuhinji* živi tudi v spletnih klepetalnica in forumih v vsem postsovjetskem prostoru (Сидорова 2006: 25–26).

¹⁹ <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/analytics/tables/news0002.html>. Ogled 9. 9. 2011.

²⁰ Zemljevid runeta (<http://www.rugeomap.ru/>). Ogled 21. 3. 2011.



Slika 2: Porazdelitev spletnih strani z domensko končnico .ru po državah

Iz grafa je razvidno, da 72 % strani z domensko končnico *.ru* gostuje na ruskih strežnikih, 13,6 % na nemških, 6,2 % na ameriških in 1,6 % na ukrajinskih – v teh državah tudi živi ogromno število ruskih izseljencev. Postavlja se vprašanje, zakaj med navedenimi državami ni srednjeazijskih držav. Kot smo že zapisali, se zdi, da runet obstaja predvsem kot rusko jezični segment interneta, ki ni omejen z domensko končnico *.ru*. V srednjeazijskih državah je stopnja razvoja interneta nižja in s tem je manjše tudi število registriranih strani, pa še te večinoma uporabljajo lokalne domenske končnice, zato je na podlagi zgolj tega grafa težko razpravljati o stopnji povezanosti prebivalstva postsovjetskih držav z runetom.

3.2 Prodiranje runeta onkraj meja Ruske federacije

Čeprav do sedaj še ni bila opravljena sistematična, obsežna analiza o uporabi runeta v postsovjetskem prostoru, pa vendar lahko domnevamo, da imajo glavno vlogo pri širitvi runeta rusko jezični spletni mediji, družabna omrežja in iskalniki. Po podatkih iz januarja 2011 so izmed tujih rusko jezičnih medijev najaktivnejši spletni mediji iz Ukrajine, Kavkaza in pribaltskih držav, izmed držav nečlanic nekdanje Sovjetske zveze pa izraelski rusko jezični spletni mediji.²¹ Glede na stanje iz leta 2009 je med uporabniki iz Skupnosti neodvisnih držav, ki do spleta dostopajo preko mobilnih naprav, med iskalniki najpopularnejši Jandeks (Яндекс), med spletnimi servisi pa Vkontakte. Na seznamu desetih najbolj obiskanih spletnih mest z dostopom preko mobilnih naprav pripada prvih pet rusko jezičnim spletnim mestom z domensko končnico *.ru*.²²

²¹ Mediasfera runeta. September 2010–januar 2011.

http://company.yandex.ru/facts/researches/yandex_on_internet_media_spring_2011.xml. Ogled 21. 8. 2011.

²² IT News (26. 3. 2009) – »V Skupnosti neodvisnih držav uporabniki, ki dostopajo do spleta preko mobilnih naprav, dajejo prednost Jandeksu in Vkontakte.« (<http://itnews.com.ua/47557.html>). Ogled 11. 9. 2011.

Predvsem družabno omrežje Vkontakte – ruska različica Facebooka – je po podatkih Alexa Internet tretje najbolj obiskano spletno mesto v Rusiji, drugo v Ukrajini in Belorusiji, četrto v Kazahstanu in 38. na svetu, pa tudi sicer ima to omrežje vodilno vlogo v vseh sferah, povezanih s spletno komunikacijo: vsakodnevno se na tem spletnem mestu odpre več kot 2 milijardi strani, kar je več kot v vseh ostalih velikih spletiščih v Skupnosti neodvisnih držav skupaj. Vkontakte je torej najpopularnejša oblika komunikacije, hkrati pa tudi največji servis za gostovanje foto, avdio in video vsebin v Skupnosti neodvisnih držav.²³ Tako runet omogoča dostop do informacij in bogatih vsebin ter predstavlja komunikacijsko platformo v ruskem jeziku.

Predvsem za izseljence, ki imajo zaradi večjih razdalj težave z ohranjanjem identitete in stika z domovino, predstavlja runet možni digitalni prostor za oblikovanje ruske identitete. Pravzaprav je bil runet od vsega začetka prostor druženja rojakov iz tujine. Robert Saunders imenuje obiskovalce runeta Kiberrusi (cyberrussians) in za te, ki živijo v novoustanovljenih državah, pravi, da je prav kibernetični prostor tisti, ki jim omogoča, da se izognejo nacionalno-lingvistični klavstrofobiji, hkrati pa je ruščina v kibernetičnem prostoru bolj zaželeno zato, ker se v tem jeziku objavlja velika večina gradiva. Ko se Kiberrus pojavi na spletu, ni več predstavnik manjšine v mali državi, temveč postane del velike zgodovinske skupnosti. Pogost izraz *naš runet* lepo oriše relativno zaprtost runeta in odnos, ki ga ima diaspora do njega (SCHMIDT 2006: 14). Na spletu so se tako pojavili različni izseljenski spletni portali in blogi z bolj ali manj jasno izraženim nacionalističnim značajem, kot so npr. spletna stran Instituta ruskih izseljencev (Институт Русского зарубежья) Rusija in rojaki (Россия и соотечественники) (<http://www.russkie.org>), Russian-Word-info (<http://www.russian-world.info/russkie-obshchiny>) in Vesoljna zveza Rusov (Всемирный союз русских) (<http://vsr.land.ru/>). Te strani ponujajo informacije o ruskih skupnostih, ki živijo v tujini, o ruskem jeziku, kulturi, zgodovini, tradicijah ter tujih rusko jezičnih medijih in s tem imajo ti spletni viri možnost, da povežejo ruske izseljence s kulturnim, družbenim in političnim življenjem Ruske federacije in jim ustvarijo občutek pripadnosti ruskemu svetu.

Kot smo že omenili, so uporabniki runeta tudi t. i. *rusko kulturni* uporabniki, tj. rusko govoreče prebivalstvo nekdanjih članic Sovjetske zveze. Po podatkih raziskave, ki jo je leta 2007 opravil sklad Dediščina Evrazije v mnogih nekdanjih sovjetskih republikah, velika večina prebivalstva v teh državah govori rusko bodisi aktivno bodisi pasivno ter uporablja ruščino v družinskem krogu, na delovnem mestu in v procesu izobraževanja (ГАВРИЛОВ и др. 2008).²⁴

²³ <http://vkontaktehit.ru/o-vkontakte.html>. Ogled 13. 9. 2011.

²⁴ V Kazahstanu je npr. število *kulturno ruskih* skorajda izenačeno s številom avtohtonih prebivalcev. Zanimivo je tudi dejstvo, da v Kazahstanu govorita rusko dve tretjini mestnega prebivalstva (UFFELMANN 2011: 175).

	Ocena deleža prebivalstva, ki aktivno obvlada ruski jezik (v %)	Ocena stopnje uporabe ruskega jezika v družini, v službenem in izobraževalnem okolju (v %)
Belorusija	77	67
Ukrajina	65	38
Kazahstan	63	46
Latvija	55	29
Moldavija	50	19
Kirgizistan	38	22
Estonija	35	25
Armenija	30	2
Tadžikistan	28	7
Gruzija	27	1
Azerbajdžan	26	5
Litva	20	3

Tabela 1: Ocena stopnje obvladanja ruskega jezika pri prebivalcih nekdanjih sovjetskih republik in razprostranjenost ruskega jezika

Na območju nekdanjih sovjetskih republik ostajajo rusko jezični mediji še vedno priljubljeni in precej velik del prebivalstva teh držav gleda pretežno rusko televizijo. Po mnenju znanstvenikov ruski mediji, predvsem televizija, z nastopom 21. stoletja spet aktivno vstopajo v postsovjetski prostor in povečujejo kulturno hegemonijo Rusije (RANTANEN 2002). Danes predstavljajo redni ali občasni gledalci ruske televizije skoraj polovico vsega odraslega prebivalstva nekdanjih sovjetskih republik, vključno z Estonijo, Armenijo, Tadžikistanom, Gruzijo, Azerbajdžanom in Litvo, kjer je raven znanja ruščine precej nizka (ГАВРИЛОВ и др. 2008).

Velik delež prebivalcev, ki obvlada rusko, in njihovo zanimanje za rusko množično kulturo omogočata runetu pri pridobivanju uporabnikov v tej regiji privilegiran položaj. Poleg tega nacionalni spletni segmenti srednjeazijskih držav po tehničnih možnostih, vsebinah in po številu uporabnikov močno zaostajajo za runetom, ki omogoča širok dostop do ogromnega števila tekstov množične kulture; z RuTuba je npr. mogoče prenašati glasbo ali si izmenjevati video posnetke (UFFELMANN 2011: 176).

Aktivna uporaba spleta je v neki državi odvisna tudi od stopnje njegove razvisti, ta pa se po nekdanjih sovjetskih republikah močno razlikuje. Tako imajo npr. največji delež uporabnikov spleta glede na celotno prebivalstvo baltske države, kjer internet uporablja 60 % ljudi. Tem sledijo Belorusija, Azerbajdžan, Rusija, Kirgizistan, Kazahstan in Ukrajina, kjer je delež uporabnikov spleta od 35- do 45-odstoten, najnižji delež pa imajo Turkmenistan, Armenija in Tadžikistan, kjer ima dostop do spleta manj kot 10 % prebivalstva.²⁵

Tukaj navajamo še konkretno statistiko po posamezni državi na osnovi podatkov, pridobljenih v posameznih raziskavah, ter na osnovi novic in lastnih analiz. V Be-

²⁵ Plus.It (7. 1. 2011), »IT-novice iz sveta: število uporabnikov spleta je v državah Skupnosti neodvisnih držav naraslo na 102 milijona ljudi.« Oglad 15. 9. 2011.

lorusiji, Kazahstanu in v Ukrajini, kjer sta raven znanja ruskega jezika in aktivnost rusko jezičnih spletnih medijev visoki, imajo rusko jezične spletne strani dominantni položaj. V Kazahstanu se 90 % vseh spletnih strani ustvari v ruščini.²⁶ V Ukrajini so bile leta 2011 najbolj priljubljene strani Vkontakte, Google, Mail.ru, Jandeks in Odnoklassniki,²⁷ hkrati pa se danes v mnogih nekdanjih sovjetskih republikah tudi na spletnih straneh državnih institucij uporabljata nacionalni in ruski jezik, ponekod še angleški.

V pribaltskih državah se raven znanja ruščine močno razlikuje in hkrati s tem je različna tudi vloga runeta v posamezni državi. V Latviji, kjer je raven znanja ruščine višja kot v ostalih dveh pribaltskih državah, ponuja 18 od 20 najbolj priljubljenih virov latneta – po podatkih Top.lv – informacije tako v ruskem kot tudi v latvijskem jeziku.²⁸ Zasebni informacijski in komercialni portali ter socialna omrežja, kot so npr. DELFI (<http://www.delfi.lv/>), TVNET (<http://www.tvnet.lv/>) in ONE (<http://www.one.lv/>), prav tako ponujajo rusko in latvijsko različico. Po drugi strani pa ruskih različic pogosto ni na mnogih straneh državnih institucij in podjetij, saj morajo ti v skladu z zakonom o državnem jeziku posredovati informacije samo v latvijskem jeziku. Tudi v Estoniji obstaja okrog pet informativnih virov v ruskem jeziku, medtem ko je v Litvi situacija nekoliko slabša; tam živi manj Rusov in tudi raven znanja ruščine je v tej državi najnižja.

V Kirgizistanu imajo po stanju iz leta 2004 na lokalnem trgu največji delež ruski iskalniki (50,6 %), tem sledijo lokalni s 23,7 %, nato pa s precej nižjim odstotkom anglojezični. Iskalniki drugih članic Skupnosti neodvisnih držav pri uporabnikih niso priljubljeni (АЛЕКСАНДРОВ 2004). Zanimivo je, da se na kirgizistanski vladni spletni strani (<http://www.gov.kg/>) in na Državnem informacijskem portalu (<http://www.welcome.kg/>) uporablja zgolj ruščina.

V Uzbekistanu imajo – tako kot v drugih državah – spletne strani številnih državnih institucij več različic: nacionalno, rusko in angleško, medtem ko je mogoče na strani mednarodne informacijske agencije Fergana (Фергана), ki predstavlja najbolj priljubljen informacijski vir o življenju srednjeazijskih držav članic nekdanje Sovjetske zveze, dobiti informacije v štirih jezikih: uzbekistanskem, ruskem, angleškem in francoskem, izvirna stran pa je rusko jezična (<http://www.fergananews.com/index.php>).

V Tadžikistanu in Turkmenistanu je, kot že rečeno, internet razvit zelo slabo – danes je v Tadžikistanu registriranih deset informacijskih agencij in centrov, od katerih sta najpomembnejša Hovar (Ховар) (<http://www.khovar.tj/rus/>) in Asia Plus (<http://news.tj/ru>), ki objavljata besedila v nacionalnem, ruskem in angleškem jeziku. V Turkmenistanu, kjer uporablja splet zgolj 1,6 % prebivalstva, večina spletnih strani državnih institucij, pomembnejših medijev in družbenih

²⁶ Ria Novice (5. 12. 2006). »V Moskvi je potekala mednarodna Konferenca rusko jezičnih spletnih strani držav Skupnosti neodvisnih držav in baltskih držav.« (<http://www.moldova.ru/index.php?tabName=articles&owner=44&id=1593>). Ogled 22. 8. 2011.

²⁷ Poltava.info (19. 8. 2011). »Lestvica najbolj priljubljenih spletnih strani v Ukrajini.« (<http://poltava.info/news/hi-tech/market/2011/08/19/14-16-52/Reiting-samyh-populjarnyh-saitov-v-Ukraine.htm>). Ogled 16. 9. 2011.

²⁸ Top.lv, (<http://www.top.lv/?q=Oj5DKUlaVnY3Rz9YSIJSgWQTXUVTVtEtHRlxHHw==&date=20110703>). Ogled 28. 7. 2011.

organizacij objavlja besedila samo v ruščini ali še v turkmenskem in angleškem jeziku.²⁹

Na splošno je – ne glede na določen dvom o popolni zanesljivosti teh podatkov – težko zanikati dejstvo, da se je runet v zadnjih desetih letih spremenil v izjemen informacijski, komunikacijski in kulturni prostor, ki ima vodilno vlogo vsaj v srednjeazijskih državah nekdanje Sovjetske zveze. Pa bo obdržal ta status in priljubljenost tudi v prihodnje?

4 Perspektive ruščine v runetu

Na podlagi že navedenega lahko ugotovimo, da runet vsaj v tem trenutku deluje kot enotni rusko jezični informacijski, kulturni in komunikacijski prostor na post-sovjetskem območju, da predstavlja nekakšno virtualno Sovjetsko zvezo. Ruska federacija, ki je zaznala to dejstvo, si na različne načine prizadeva, da bi splet obarvala čim bolj rusko in privabila v runet čim več uporabnikov. Med ukrepi za rusifikacijo spleta je treba omeniti cirilizacijo domen. Rusija je prva država, ki je dobila pravico, da v zapisu domenskih naslovov uporabi svoj nacionalni jezik, zato se trenutno aktivno ukvarja s cirilizacijo domen.³⁰ V sklop prizadevanj za rusifikacijo spleta sodi tudi Teden ruskega interneta, ki ga pod okriljem Ministrstva za komunikacije in množične medije Ruske federacije organizirajo vsako leto in v okviru katerega poteka konferenca tujih rusko jezičnih spletnih strani pod pomenljivim geslom Internet – območje ruskega jezika. Na dogodku vsako leto poleg nacionalne Nagrade runeta podeljujejo tudi nagrado Runet onkraj meja Rusije za doprinos k razvoju ruskega segmenta interneta v tujini. Vlada Ruske federacije se trudi podpirati tuje elektronske rusko jezične medije in spletne strani ruskega izseljenstva s politiko pomoči rojakom, živečih v tujini. Temu cilju so namenjeni zvezni ciljni programi Ruski jezik (2006–2010) in Ruski jezik (2011–2015), Ruski svet in Russodelovanje (Россотрудничество) Ministrstva za zunanje zadeve Ruske federacije.

Pa bo runet tudi v prihodnje tako privlačen za uporabnike? Lahko runet postane virtualna rusofonija, ki bi združevala vse rusko govoreče ne glede na njihovo nacionalnost in kraj bivanja, in bi s tem širila območje delovanja ruskega jezika? O tem imajo strokovnjaki popolnoma nasprotujoča si mnenja. Januarja 2011 je na temo Kdaj bo razpadel runet? potekala okrogla miza, v okviru katere so nekateri udeleženci trdili, da bo v prihodnje v primeru, da bo ruski jezik izrinjen iz postsovjetskega prostora, vloga runeta začela upadati. Drugi so nasprotno prepričani, da je

²⁹ Npr., spletne strani *Turkmenistanske akademije znanosti* (<http://www.science.gov.tm/>), *Zlatega veka* (zveze novinarjev Turkmenistana) (<http://www.turkmenistan.gov.tm/>) in *Zveze žensk Turkmenistana* (<http://www.nt-ene.gov.tm/>) so v osnovi rusko jezične.

³⁰ Po mnenju vrste znanstvenikov bodo prizadevanja vlade Ruske federacije za rusifikacijo spleta na koncu oblikovala nacionalno kiber območje in vzpostavila državni nadzor nad pretokom informacij v spletu in runetu, ki je že tako ali tako dovolj izoliran in zaprt (ASMOLOV 2010, GORHAM 2011: 38–39). Svojevrstna ruskost runeta (»Russianness« of the Runet) je v tem, da ima ta za razliko od drugih anglejezičnih spleto, ki temeljijo na storitvah priljubljenih aplikacij Google, Yahoo in Hotmail, samozadostno jezikovno in kulturno okolje s skrbno pripravljenimi in močno priljubljenimi iskalniki, spletnimi portali, socialnimi omrežji in brezplačnimi storitvami elektronske pošte (JULIEN N. 2011, DEIBERT et al. 2010: 19).

ruski jezik na območju nekdanje Sovjetske zveze še vedno jezik mednacionalne komunikacije; ruska socialna omrežja namreč utrjujejo rusko jezični avditorij, zato bo runet na območju Skupnosti neodvisnih držav ostal uporabna in koristna platforma za komunikacijo.³¹

Menimo, da je treba pri oceni perspektiv ruskega jezika v runetu izhajati iz dveh premislekov.

Prvič, izbor tega ali onega spletnega jezikovnega segmenta ni toliko odvisen od uradne jezikovne politike kot od ravni znanja jezika in od osebnih komunikacijskih, interaktivnih in ekonomskih ciljev uporabnikov spleta. V tem trenutku mnogi ruski rojaki in prebivalci postsovjetskih držav uporabljajo runet, ker dovolj dobro obvladajo ruski jezik, pa tudi ker runet ustreza njihovim individualnim ciljem; starejša generacija izseljencev je našla v runetu prostor za druženja, prostor, v katerem vzpostavljajo virtualne stike in vsaj delno ponovno vzpostavljajo okrnjeno nacionalno identiteto; ruščina namreč v postsovjetski regiji funkcionira kot *lingua franca* in zato je v spletu znanje ruščine pomembnejše kot znanje nacionalnega ali angleškega jezika. Hkrati je runet vabljev tudi zaradi bogatega izbora vsebin.

Seveda pa se lahko s spremembo jezikovne slike te regije spremeni tudi odnos do runeta. Pričakovati je, da se bo v postsovjetskih državah sčasoma razširila uporaba nacionalnih državnih jezikov ter da se bo povečala tudi raven znanja angleščine. V povezavi s to spremembo jezikovnih smernic se razvija tudi nacionalni segment interneta, uporabniki iz teh držav pa čedalje pogosteje obiskujejo tudi anglejezične spletne strani iz različnih razlogov – da izboljšujejo znanje angleščine, vzpostavljajo neposredni stik z globalnim svetom in s sodobno množično kulturo, iščejo zaposlitvene možnosti in oblikujejo širše nadnacionalne ekonomske vezi.

Drugič, obstaja določen dvom o tem, ali lahko ruščina krepi pozitivno podobo Rusije. Seveda je jezik najbolj bistven nosilec kulture nekega naroda, v našem primeru pa ruščina pogosto spremlja imperialistične asociacije, saj je bila v sovjetskih časih edino univerzalno komunikacijsko sredstvo. Prav zaradi tega so takoj po razpadu Sovjetske zveze skoraj vse postsovjetske države začele izvajati jezikovne reforme, s katerimi so omejile rabo ruščine. Kakršni koli poskusi manipulacije Ruske federacije z internetom z namenom, da bi povečala priljubljenost ruščine, vzbudijo pri starejšem prebivalstvu postsovjetskih držav imperialistične asociacije na propagandno funkcijo sovjetskih medijev, zato narašča strah o runetu kot kiberimperiju (UFFELMANN 2011: 178).

Po našem mnenju tako obstaja večja verjetnost, da bo ruščina v spletu sledila angleščini; v začetni fazi razvoja interneta v postsovjetskih državah je imela oz. ima ruščina dominantno vlogo v tej regiji, kasneje pa lahko ta pozicija oslabi zaradi spremembe jezikovnih teženj mladih, njihove usmerjenosti v zahodno kulturo in zaradi strahu pred kiberimperialistično naravo runeta. Mogoče je, da bosta v območju runeta poleg Rusije dlje kot druge države ostali dve slovanski – Ukrajina in Belorusija.

Nadaljnjo usodo runeta in ruskega jezika v njem bo pokazal čas. Na vsak način pa lahko runet kot enotni informacijski in komunikacijski prostor živi, dokler bo obstajalo veliko število rusko govorečih v tujini, ki jih bo runet privlačil zaradi

³¹ Planet medijev (21. 2. 2011), »Kdaj bo razpadel runet?« (<http://planetasmi.ru/blogi/comments/4966.html>). Ogled 10. 9. 2011.

pomembnih elektronskih medijev, iskalnikov, socialnih omrežij, blogov, dokler bo vse to motiviralo ljudi za učenje ruščine in dokler, kar je najpomembneje, bo Rusija ostajala privlačna in močna dežela v regiji in v svetu nasploh.

Iz ruščine prevedla *Darja Markoja*.

VIRI IN LITERATURA

- Д. А. АЛЕКСАНДРОВ, 2004: Русский язык в информационном пространстве СНГ. *Новая Евразия: Россия и страны ближнего зарубежья*. No. 15.
- B. ANDERSON, 1991: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread Information*. London.
- А. Л. АРЕФЬЕВ, 2006: Сколько людей говорят и будут говорить по-русски? *Демоскоп Weekly* 251–252 (19. 6.–20. 8. 2006). (<http://demoscope.ru/weekly/2006/0251/tema05.php>). Ogled 10. 2. 2011.
- G. ASMOLOV, 2010: From Sovereign Democracy to Sovereign Internet? *Global Voices Online*. (<http://globalvoicesonline.org/2010/06/13/russia-from-sovereign-democracy-to-sovereign-internet/>). Ogled 5. 4. 2011.
- М. БОРОЗДИН, 2010: Русофония - один из путей спасения русского языка. *Полум. Ру*. (18. 8. 2010). (<http://politclub.info/?p=516>). Ogled 13. 3. 2011.
- D. CRYSTAL, 2001: *Language and the Internet*. Cambridge University Press.
- R. DEIBERT, J. PALFRAY, R. ROHOZINSKI, J. ZITTRAIN, 2010: *Access controlled: The Shaping of Power, Rights and Rules in Cyberspace*. Cambridge. MIT Press.
- B. ETHING et al., 2010: *Public Discourse on the Russian Blogosphere: Mapping Runet Politics and Mobilization*. Harvard University, Berkman Center for Internet & Society.
- К. А. ГАВРИЛОВ, Е. В. КОЗИЕВСКАЯ, Е. Б. ЯЦЕНКО, 2008: Русский язык на постсоветских просторах. *Демоскоп Weekly* 329–330 (14. 4.–27. 4. 2008). (<http://www.demoscope.ru/weekly/2008/0329/tema02.php>). Ogled 5. 2. 2011.
- М. ГЕФТЕР, 1995: Мир миров: российский зачин. *Русский архипелаг*. (http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/history95-97/gefter-zachin/). Ogled 6. 7. 2011.
- M. GORHAM, 2011: Virtual Rusophonia: Language Policy as Soft Power in the New Media Age. *Digital icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media* 5 (<http://www.digitalicons.org/issue05/files/2011/05/Gorham-5-2.pdf>). Ogled 11. 9. 2011.
- E. GORNY, 2004: Russian LiveJournal: National specifics in the development of a virtual community, Version 1.0. *Russian Cyberspace Project*. (http://www.ruhr-uni-bochum.de/russ-cyb/library/texts/en/gorny_rl_j_2.htm). Ogled 11. 9. 2011.
- E. GORNY, 2006: *A Creative History of the Russian Internet*. Dissertation of Doctor of Philosophy. London University.

- И. И. ХАЛЕЕВА, 2006: Лингвистическая безопасность России. *Вестник Российской Академии Наук*. Том 76/2.
- В. Н. ИЛьяШЕВИЧ, 2001: Русскость и русофония. *Завтра* 569. (<http://www.zavtra.ru/denlit/069/41.html>). Ogled 5. 2. 2011.
- T. KASTUEVA-JEAN, 2010: Soft power russe: discourse, outils, impact. *Russie. Nei. Reports* 5. IFRI-Bruxelles. Russia/NIS Center.
- P. LÉVY, 2001: *Cyberculture*, translated by Robert Bononno. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- J. НОСЕТТИ, 2011: Digital Kremlin. Power and the Internet in Russia. *Russie. Nei. Visions* 59. IFRI-Bruxelles. Russia/NIS Center.
- A. О. ОРУСБАЕВ, 2007: Статус и назначение русского языка в интеграционных процессах стран Содружества. *Русский язык за рубежом* 1. Москва.
- Ш. ПАВЛОВ, 2004: Русский мир: история и История. *Со-Общение* 4. (http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/histori2004/shirhan-russmir/). Ogled 15. 8. 2011.
- A. PAVLENKO, 2008: Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. *Bilingual Education and Bilingualism* 11/3-4. Nos. 3&4.
- Г. ПАВЛОВСКИЙ, С. ЧЕРНЫШЕВ, 1997: К возобновлению русского. *Русский журнал*. (<http://old.russ.ru/journal/dsp/97-07-14/pav-che.htm>). Ogled 27. 3. 2011.
- T. ПОЛОСКОВА, В. СКРЫННИК, 2010: Русский мир: мифы и реалии. *Русский проект*. (<http://rusproekt.org/2010/12/24/ruskiy-mir-mify-i-realii/>). Ogled 13. 3. 2011.
- K. ПРИВАЛОВ, 1997: Зарубежный опыт: французы спасают свой язык. *Российские вести*. (27. 8. 1997).
- T. RANTANEN, 2002: *The Global and the National: Media and Communications in Post-Communist Russia*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- R. SAUNDERS, 2004: Национальность: киберрусские. *Россия в глобальной политике* 4. (http://www.globalaffairs.ru/number/n_3549). Ogled 10. 9. 2011.
- R. SAUNDERS, 2006: Denationalized digerati in the virtual near abroad: The internet's paradoxical impact on national identity among minority Russians. *Global Media and Communication* 2/1. 43–69.
- R. SAUNDERS, 2009: Writing the Second World: The Geopolitics of Information and Communications Technology in Post Totalitarian Eurasia. *Russian Cyberspace* 1/1. (<http://www.russian-cyberspace.com/issue1/robert-saunders.php?lng=English>). Ogled 17. 9. 2011.
- H. SCHMIDT, K. TEUBENER, 2006: »Our RuNet«? *Cultural Identity and Media Usage. Control + Shift: Public and Private Usages of the Russian Internet*, edited by Henrike Schmidt, Katy Teubener and Natalja Konradova. Norderstedt: Books on Demand.

- М. Ю. Сидорова, 2006: *Интернет-лингвистика: русский язык, межличностное общение*. Москва.
- В. Сироткин, С. Семенов, 2004: Русофония и франкофония: что французам здорово, то и русским может быть впрок. *Литературная газета*. (http://www.ruskline.ru/monitoring_smi/2004/02/02/rusofoniya_i_frankofoniya/). Ogled 4. 3. 2011.
- А. И. Солженицын, 1994: Русский вопрос к концу XX-го века. *Новый мир* 7. (http://magazines.russ.ru/novyi_mi/1994/7/solgen.html). Ogled 25. 2. 2011.
- П. Щедровицкий, 2000: Русский мир и Транснациональное русское. *Русский журнал*. (http://old.russ.ru/politics/meta/20000302_schedr.html). Ogled 14. 9. 2011.
- В. В. Щеулин, 2008: Реализация государственной политики по поддержанию статуса русского языка как государственного языка России. *Журнал Росси*. Вып.1.
- В. А. Тишков, 2007: Русский мир: смысл и стратегия. *Стратегия России* 7. (http://www.fondedin.ru/sr/new/fullnews.php?subaction=showfull&id=1185274651&archive=1185275035&start_from=&ucat=14&). Ogled 17. 4. 2011.
- D. UFFELMANN, 2011: Post-Russian Eurasia and the proto-Eurasian usage of the Runet in Kazakhstan: A plea for a cyberlinguistic turn in area studies. *Journal of Eurasian Studies* 2/2. Seoul: Hanyang University.
- С. Уралов, С. Михеев, 2008: На грани первого срыва. *Профиль* 36/591. (<http://www.profile.ru/items/?item=27133>). Ogled 4. 3. 2011.
- А. Яшина, 2010: *Русский язык как фактор региональной стабильности постсоветского пространства*. (<http://image-of-russia.livejournal.com/79058.html>). Ogled 3. 5. 2011.
- Е. Б. Яценко, 2007: Геополитический потенциал русского мира. Почему язык снова становится надеждой и опорой? *Независимая газета*. (http://www.ng.ru/scenario/2007-05-29/11_hope.html). Ogled 10. 3. 2011.

SUMMARY

The Internet has affected all areas of human existence, including language. How has then the Internet impacted the status of Russian language, whose functional sphere has been gradually diminishing, particularly in the Post-Soviet countries? With the intention of promoting Russian, the concepts of “Russophony” and “Russian World” have emerged in Russia. Both derive from the effort to create a supragovernmental and supranational network structure that would unite all Russian speakers and those who are interested in the Russian culture, regardless of their nationality. To create such a network structure, Russia recently turned to the possibilities of the Internet, i.e., its exterritorial nature, stability, and accessibility. Today the reach of Runet (Russian-language internet) stretches well beyond the borders of Russian Federation, including Post-Soviet countries and countries with a substantial Russophone population and/or Russian diaspora.

This raises the question to what extent Runet really contributes to the promotion of Russian language by establishing Russophony, which is intended to connect all Russian-speaking people regardless of their nationality or place of residence. The article focuses on the answer to this question, i.e., it discusses the concepts of Russophony and Russian World, analyzes the relationship between the development of internet in Russia and communicative behavior of Russians, and examines current expansion of Runet across the borders of Russian federation, particularly in the neighboring countries, i.e., the prospects of Runet and Russian language.

UDK 821.111.09Steinbeck J.:811.111'276=163.6

Danica Čerče

Ekonomška fakulteta Univerze v Ljubljani

(NE)PREVEDLJIVOST POGOVORNEGA JEZIKA V DELIH
JOHNA STEINBECKA

Pričujoči prispevek se ukvarja s predstavitvijo prevajalčevih zagat pri izbiri ustreznega slovenskega ekvivalenta Steinbeckovemu barvitemu pogovornemu jeziku. Razprava se osredotoča na avtoričin nedavni prevod Steinbeckovega romana *Of Mice and Men* (*O miših in ljudeh*, 2007) in ob osvetlitvi njenih pristopov k tematiki in prevajalskih izborov ponuja nekaj predlogov, ki bi utegnili koristiti drugim prevajalcem pri soočenju s problemom prenosa govorjenega angleškega jezika v ciljni slovenski jezik in kulturo.

Ključne besede: izvirnik, slogovno zaznamovano besedilo, prevodno besedilo, ustreznost prevoda, knjižni in pogovorni jezik, *Of Mice and Men*, *O miših in ljudeh*

The article discusses a translator's dilemmas in finding an adequate equivalent to Steinbeck's colorful colloquial language. The discussion focuses on the author's recent translation of Steinbeck's novel *Of Mice and Men* (*O miših in ljudeh*, 2007) and, in the process of illuminating her approaches to the topic and her translation choices, proposes some solutions that might prove beneficial to other translators facing the problem of how to translate spoken English into the target Slovene language and culture.

Keywords: original, stylistically marked text, translated text, appropriateness of translation, standard and colloquial language, *Of Mice and Men*, *O miših in ljudeh*

Kot jezikoslovka druge usmeritve imam na področju slovenskega jezikovnega sistema in rabe omejene izkušnje, vseeno pa sem si v *Pripovedništvu Johna Steinbecka* (2006) dovolila zapisati, da bi bilo nekaterim Steinbeckovim umetninam, zlasti romanoma *In Dubious Battle* (*Negotova bitka*) in *Of Mice and Men* (*Ljudje in miši*), vsekakor potrebno omogočiti ponovno predstavitev v slovenščini. To ne utemeljujem samo z njuno občečloveško aktualnostjo, ampak predvsem z dejstvom, da obe prevodni izdaji izpred šestdesetih let potrebujeta kar lepo število izboljšav, da bi izpolnjevali svoje umetniško poslanstvo (ČERČE 2006: 282). Do neke mere sem za to poskrbela kar sama, ko sem naslednje leto za Mariborsko literarno družbo ponovno prevedla roman *Of Mice and Men*, ki je tokrat izšel pod naslovom *O miših in ljudeh*. Pri tem mi je bil v veliko pomoč France Žagar, ki je poskrbel, da se je prevod približal slovenski jezikovni resničnosti.

Ena izmed zelo opaznih lastnosti literarnega opusa ameriškega nobelovca Johna Steinbecka je skladnost jezikovnega izraza z vsebino. Ta je še zlasti izrazita v delih z delavsko-kmečko tematiko: junaki se sporazumevajo v jeziku nižje pogovornih leg, ki se spretno prepleta s knjižno angleščino. Zaradi slednjega ni nenavadno, da ob izidu Steinbeckovega prvega romana iz delavsko-kmečkega okolja, *In Dubious Battle* (1936), bralci niso bili presenečeni samo zaradi vsebine, ampak tudi zaradi je-

zikovne podobe besedila.¹ Pisatelj je namreč do takšne mere posnemal jezikovni slog sezonskih delavcev, da je bilo sporazumevanje junakov kar najbolj podobno živemu govoru. Zaradi številnih kletvic, zmerljivk, slengizmov in namernega kršenja ustaljenih vzorcev jezikovnega vedenja se je govorica romanesknih oseb zdela celo Steinbecku nekoliko preveč »sočna za ženske klube«, kljub temu pa je roman izšel brez jezikovnih olupšav (STEINBECK, WALLSTEN 1975: 105). Puritanskim kritikom, ki so se zmrdovali nad predrznostjo njegovega realističnega jezika, je Steinbeck odgovarjal takole: »Če delavcu odvzameš kletvico, je molčeč. [...] Če bi poskušali to govorico očistiti, bi jo naredili togo, nenaravno in osiromašeno« (BENSON 1990: 315).

Natančno posnemanje načina izražanja stavkajočih agrarnih delavcev, ki si ga je pisatelj pridobil s poglobljenim študijem splošnih značilnosti in narečnih posebnosti njihovega govora, je nespregledljiva stalnica vseh del iz pisateljevega ustvarjalnega vrha, v katerem je slikal življenje preprostega kmečkega človeka. Pisateljev motiv za takšen zapis pa se je ujemal z motivom enega izmed obeh komunističnih voditeljev v omenjenem romanu, ki si je prizadeval za naklonjenost delavcev tudi s posnemanjem njihovega govora: »ljudje ne zaupajo človeku, ki ne govori tako kot oni. Hudó lahko užališ nekoga, če uporabiš besedo, ki je on ne razume« (STEINBECK 1952: 105).

Robotost in odstopanje od norme zbornega knjižnega jezika sta povzročala težave vsem prevajalcem, v slovenskih pripovednih navadah pa je bila to novost, ki je vrgla iz tira tudi izkušene mojstre besede. Kako tudi ne, saj kljub radikalnim poskusom sočasnih slovenskih avtorjev (Andreja Skubica, Gorana Vojnoviča, Andreja Rozmana Roze in nekaterih drugih), da zapišejo živo govorico, slovenski prevajalci še danes oklevajo pisati na način, ki bi posnemal pokrajinski/ mestni govor (POTRČ 2010: 92). Morda vzrok za to tiči v dejstvu, da še nimamo izdelanih »univerzalnih standardov«, kako zapisati slovenski pogovorni jezik, kot ugotavlja Julija Potrč (83). Kakorkoli že, način zapisa slovenske pogovornosti, natančneje, kako v ciljnem slovenskem jeziku ustvariti ekvivalentno heterogeno kombinacijo krajevno obarvanih različkov jezika, ki jo Steinbeck gradi z napačno skladnjo, dvojnimi zanikanjem, glasovno redukcijo, številnimi medmeti, kletvicami, neknjižnimi izrazi in frazemi, kako ohraniti stilno zaznamovano izražanje njegovih junakov impulzivnega značaja, ne da bi pri tem okrnili poetičnost in emocionalno moč pripovedi, kako rekonstruirati angleško besedilo, da bo hkrati verodostojno in sprejemljivo za ciljnega slovenskega bralca, so osrednja vprašanja, ki smo si jih zastavljali pri našem prevodu Steinbeckovega romana *O miših in ljudeh*. O tem bo tekla beseda v nadaljevanju, najprej pa si v najsplošnejših orisih oglejmo, kako so se s Steinbeckovimi deli spoprijeli drugi slovenski prevajalci.

Pisanje o prevodih je brez podrobnejšega ocenjevanja prevajalčevih rešitev vseh sestavin izvirnika zelo tvegano početje, še zlasti, če gre za prevode del, ki jih zaznamuje tako samosvoja literarna pisava, kot je značilna za Steinbecka. A naj nam bo kljub temu dano razmišljati o nekaterih slovenskih prevodnih izdajah, zlasti o tistih, ki po našem ocenjevalnem kriteriju najboljše razbirajo in prenašajo izvirnik v okvir slovenskega jezika in kulture ali pa so zaradi prevajalčeve nespretnosti le težko

¹ Osrednja pripovedna nit v romanu se pleče okoli dveh komunistov, ki poskušata organizirati stavko med kalifornijskimi sezonskimi delavci, kar za tiste čase vsekakor ni bila tema, ki bi obetala založniški uspeh.

primerljivi z angleškim besedilom. Med slednjimi bomo največ pozornosti namenili prvi slovenski izdaji prej omenjenega izvirnika, ki je v prevodu Mete Gosak in pod naslovom *Ljudje in miši* izšel pri Slovenskem knjižnem zavodu (1952).² Prevode bomo ovrednotili v prvi vrsti z opazovališča učinkovitosti prenosa pisateljevega specifičnega druženja bogatega metaforičnega stavka z različnimi variantami govornega jezika. Prevod pogovornega jezika je sicer svojevrsten izziv za prevajalca, hkrati pa tista prвина, ki ima v slovenskih izdajah Steinbeckovih del najmanj zadovoljive rešitve.

Kot ugotavlja France ŽAGAR, prevajalci Steinbeckovih del navadno »pogovornost samo nakazujejo« (2007: 108). Največkrat to delajo s kratkimi nedoločniki in s pogovornimi glagolskimi oblikami *bojo, jejo, vejo* namesto knjižnih *bodo, jedo, vedo*. Dovolijo si zapisati kakšno pogovorno besedo, bolj redko pa se opogumijo izpustiti kakšen samoglasnik (ibid.). Pri tem je šel najdlje Janko Moder: v njegovem prevodu romana *The Grapes of Wrath* (1939), ki ga je leta 1983 pod naslovom *Grozdi jeze* izdala Cankarjeva založba, najdemo vse prej našteto:³

»It ain't so bad,« said Joad. »Like ever'place else. They give ya hell if ya raise hell. You get along O.K. les' some guard gets it in for ya. Then you catch plenty hell. I got along O.K. Minded my own business, like any guy would. I learned to write nice as hell. Birds an' stuff like that, too; not just word writin' [...]. Course you get goddamn good an' sick a-doin' the same thing day after day for four years [...]. But, hell, if I seen Herb Turnbull« (STEINBECK 1992: 74)

»Ni tako slabo,« je rekel Joad. »Kakor povsod drugod. Svinjsko ravnajo s teboj, če se svinjsko obnašaš. Lahko se ti kar dobro godi, če te kateri od paznikov ne vzame na piko. Potlej ti nakoplje celga vruga na glavo. Meni ni šlo slabo. Brigal sem se samo za svoje stvari, kakor naj bi se vsak. Naučil sem se ko hudič lepo pisat. Tudi risat ptičke in take stvari, ne samo pisat besede [...]. Seveda se prekleto nažreš, ko moraš štiri leta dan na dan gonit isto [...]. Ampak prekleto nazaj, če bi zdajle zagledal Herba Turnbulla.« (STEINBECK 1983–76)

* * *

»Sairy's done up. She got to res'. She ain't gonna git acrost that desert alive.« [...] »Jus' hafta do 'er, then. Sairy can't go. If they jail us, why, they'll hafta jail us. She got to res' an' get strong.« (STEINBECK 1992: 296)

»Sairy je čist pri koncu. Mora se spočit. Drugač sploh ne bo prišla živa čez puščavo.« [...] »Potlej naj bo pač stlačil v zapor. Sairy ne more nikamor. Če naj bojo vtaknil v ječo, kaj pa si bojo opomogli s tem. Ampak Sairy si bo vsaj odpočila in se okrepila.« (STEINBECK 1983: 283–4)

Če primerjamo slikovito govorico Steinbeckovih sezonskih delavcev v izvirniku z Modrovim prevodom, lahko ugotovimo, da se je prevajalec sicer izčrpno posvetil

² Meta Gosak je prevedla tudi Steinbeckov potopisni roman *Travels with Charley*, 1962 (*Potovanje s Charleyjem*, Državna založba Slovenije, 1963).

³ Prva slovenska izdaja tega romana je iz leta 1943; takrat je roman v prevodu Rudolfa Kresala in pod naslovom *Sadovi jeze* izšel pri ljubljanski založbi Plug.

njeni rekonstrukciji, kljub temu pa se junaki v slovenski izdaji pogovarjajo v manj grobem jeziku kot v angleškem besedilu. V slednjem je namreč govorica na nekaterih mestih tako močno narečno obarvana, da je za nerojenega angleškega govorca že skoraj nerazumljiva. Pa ne samo to; Steinbeck je dosledno upošteval jezikovne variante govornega jezika svojih junakov – ti se namreč sporazumevajo v različnih narečjih (zlasti v kansaškem in oklahomskem narečju), kar pa v prevodu ni izraženo. Vendar to so le malenkosti. Prefinjen prevod nam nekoliko skali le prevajalčevo pisanje zemljepisnih lastnih imen. Niso namreč jasni njegovi razlogi, zakaj jih nekaj navaja v angleščini, druga pa poenostavi ali prevede.

Med uspele prevode sodi tudi *Polentarska polica*, kot je Ciril Kosmač leta 1953 naslovil Steinbeckov roman *Tortilla Flat* (1935). Kosmač se je dobro vživel v Steinbeckov pripovedni svet: v slovenskem besedilu čutimo prevajalčevo dojemljivost za mnogovrstne metafore, zanimiv nabor besed, notranjo rimo, številna zvočna ujemanja v povedi, iskrivost in nekatere druge prepoznavne gradnike pisateljevega sloga. Prevajalec je upošteval tudi jezikovno diferenciacijo izvornika, ki je v tem delu sicer precej manj izrazita kot v drugih romanih z delavsko-kmečko tematiko (*Negotova bitka*, *O miših in ljudeh* in *Grozdi jeze*), se pa tudi tu na več mestih kažejo rahli odmiki od knjižnega jezika. Še najbolj je v izvorniku opazno občasno poigravanje s starinskim jezikom, s katerim Steinbeck namiguje na starodavno legendo o kralju Arturju in njegovih vitezi. To neobičajno jezikovno druženje sodobnega in starinskega jezika, ki ga pisatelj ustvarja z uporabo arhaiziranih zaimenskih in glagolskih oblik, daje delu poseben čar, prevajalca pa postavlja pred izredno zahtevno nalogo: v prevodu naj bi namreč poskrbel za soroden slogovni vzorec. Prav tu pa se je zalomilo tudi Kosmaču. Čeprav se tovrstne razlike v slovenščini kažejo v drugačni obliki kot v angleščini, ostaja Kosmač na mestih s to jezikovno sestavino izvornika povsem nevtralen. Oglejmo si primer (arhaizirane oblike so v poševnem tisku):

»Nevertheless,« Pilon said, »thy mode of living keeps all thy friends uneasy. [...]

I only thought to tell thee how thy friends worry,« he said critically. »If thou wilt not try to help, I can do nothing for thee. [...] thy friends will not be pleased when they see thou dost nothing to relieve their minds.« (STEINBECK 1986: 50–1)

»Toda to tvoje življenje kljub temu vznemirja tvoje prijatelje. [...] Hotel sem ti samo povedati, v kakšnih skrbeh so zaradi tebe tvoji prijatelji, « je mirno rekel. »Če si sam nočeš pomagati, kako naj ti jaz pomagam. [...] Toda tvoji prijatelji ne bodo veseli, ko bodo videli, da ti niti z mezincem ne ganeš, da bi jih odrešil hudih skrbi.« (STEINBECK 1995: 57–8)

Medtem ko je Modru in Kosmaču kljub nekaterim pomanjkljivostim v njunih prevodih uspelo približati ameriško kulturo in zgodovino ter ju ustrezno prenesti v okvir slovenske kulturne, zgodovinske in jezikovne skupnosti, tega ni mogoče trditi za Aljošo Furlana in Rada Bordona, ki sta leta 1952 za ljubljansko Tiskarno Slovenskega poročevalca prevedla roman *In Dubious Battle* (*Negotova bitka*). V nasprotju s Steinbeckom, ki je z ustrezno izbiro besed in sloga ustvaril izhodišče za oprijemljivo predstavo polpismenih agrarnih delavcev, sta Furlan in Bordon ostala kar pri »spodobni slovenščini«, v spremnem zapisu prevoda pa za vsak primer dodala, da je Steinbeckov jezik »mestoma nekoliko grob, kakršna je pač govorica njegovih junakov« (FURLAN, BORDON 1952: 246). Dodatno težavo so prevajalcema predstavljale

še številne jezikovne sestavine izvornika, ki spadajo v konceptualizacijo ameriške kulture in zgodovine. Za uspel prevod je namreč pomembno, da prevajalec vzpostavi pravilno razmerje med tujim in domačim in operira z zavestjo, kaj je sprejemljivo v ciljni kulturi (TOURY 1995: 56–7). V prevajalskem delu Furlana in Bordona ni sledov takšne zavesti. V prizadevanju, da ohranita ameriško zaznamovanost besedila, sta namreč te jezikovne sestavine, kakor tudi vse tiste, ki bi jih brez težav poslovenila in s tem poskrbela za večjo vraščенost prevoda v slovenski prostor, pustila kar v angleščini, pod črto pa izčrpno razložila vse, kar se jima je zdelo potrebno za bralčevo razumevanje.

Tudi Meta Gosak se ni pustila voditi izhodiščnemu besedilu. Če izvzamemo maloštevilne odlomke, v katerih ji je uspelo doživeto prodreti v Steinbeckov pripovedni stavek, se najbrž ne motimo v trditvi, da prav njen prevod najslabše opravlja funkcijo posrednika med pisateljem in ciljnim slovenskim bralcem. Ne samo, da njena različica ne ohranja za izvornik značilne zmesi standardnega in nestandardnega jezika, saj se junaki sporazumevajo kar v knjižni slovenščini, ampak bralca prikrajša tudi za številne slogovne vrednote izvornika. Prevajalka se je osredotočila samo na prenos vsebinskih sestavin, ne pa tudi izraznih, čeprav tudi pri tem ni imela najbolj srečne roke. Po svoji presoji je namreč izpuščala ali olepševala kletvice in druge slogovno zaznamovane besede, ki so jih uporabljale s slovničnimi in drugimi kategorijami sprte romaneskne osebe. To pa še ni vse; nekatere stavke je kar izpustila in s tem nasilno posegla v roman, kar ni uspelo niti Steinbeckovim založnikom. Te je namreč pisatelj odvrnil od zahtev po jezikovnem filtriranju besedila s pojasnilom, da jezika ne bo »kastriral« in dovolil, da bi se njegovi delavci sporazumevali v »maniri oxfordskih profesorjev« (STEINBECK, WALLSTEN 1975: 105). Oglejmo si prevajalkine samovoljne posege v izhodiščno besedilo na nekaj primerih:

George grunted, »Maybe he's showin' off for his wife.«

The swamper warmed to his gossip. »You seen that glove on his left hand?« »Yeah. I seen it.« »Well, that glove's fulla vaseline.« »Vaseline? What the hell for?« »Well, I tell ya what – Curley says he's keeping' that hand soft for his wife.« George studied the cards absorbedly. »That's a dirty thing to tell around,« he said. The old man was reassured. He had drawn a derogatory statement from George. He felt safe now, and he spoke more confidently. »Wait'll you see Curley's wife.« (STEINBECK 1994: 27–8)

Prevajalka je poslovenila samo prvi in zadnji stavek, zato se zgornji odlomek glasi takole:

»Najbrž hoče pokazati svoji ženi, kako je možat,« je zamrmral George.

»No, saj boste kmalu lahko videli to njegovo ženo, kakšna je,« je hudomušno pripomnil stavec. (STEINBECK 1952: 35)

Podobno skrajšala in osiromašila je tudi naslednji odlomek. Zadnja stavka, ki namigujeta na spolnost, je kar izpustila.

»I never meant no harm, George. Honest I never.«

Well, you keep away from her, 'cause she's a rat-trap if I ever seen one. You let Curley take the rap. He let himself in for it. Glove fulla vaseline,« George said disgustedly. »An I bet he's eatin' raw eggs and writin' to the patent medicine houses.« (STEINBECK 1994: 32)

»Nisem vedel, da je ne bi smel gledati. George, res nisem vedel.

»Zapomni si torej, da se tudi te moraš izogibati; dekle je lahko prav nevarno. Pusti jo Curleyu, on si jo je izbral, on naj jo ima!« (STEINBECK 1952: 41)

Takšnih grobih prilagoditev in spreminjanja izvirnika s samovoljnim krajsanjem ali dodajanjem informacij je v prvi slovenski izdaji tega romana v izobilju. Prepričljiv primer je prevod spodaj navedenega odlomka, ki je zanimiv tudi z opazovališča rekonstrukcije pogovornega jezika. Medtem ko je za izhodiščno besedilo značilna jezikovna diferenciacija z zelo opaznimi odmiki od norme književnega jezika tako na skladenjski kot na leksikalni in slogovni ravni, je prevajalka ta gradnik pisateljevega pripovednega načina kar zanemarila; podobno kot stavkajoči delavci v Furlanovi in Bordonovi različici *Negotove bitke*, se tudi sezonski delavci v tej slovenski izdaji sporazumevajo kar v knjižni slovenščini, ki kontrastira z življenjskim okoljem teh oseb:

She consoled him. »Don't you worry none. He was jus' a mutt. You can get another one easy. The whole country is fulla mutts.«

»It ain't that so much,« Lennie explained miserably. »George ain't gonna let me tend no rabbits now.« (STEINBECK 1994: 87)

»Oh ne bodite žalostni, saj je bil samo majhen psiček, tod okrog je vse polno teh živalic in če se vam zljubi, lahko že danes dobite drugega,« ga je tolažilo dekle.

»Saj to, da sem zadavil psička, ni tako hudo; hudo je samo to, da mi sedaj George ne bo več dovolil čuvati in pasti zajčkov,« je pojasnjeval Lennie obupano. (STEINBECK 1952: 109)

Prav tako v tem prevodu ni mogoče prezreti nekaterih pomenskih neustreznosti, ki že posegajo na področje sporočilnih vsebin izvirnika.⁴ Ponesrečen je tudi prevod naslova: naslovna fraza *of mice and men* je namreč aluzija na pesem *To a Mouse*, 1785 (Miši), Roberta Burnsa, in na njegovo misel v sedmi kitici o enako jalovih načrtih miši in ljudi, zato je ustreznejši dobesedni prevod (o miših in ljudeh), kot smo roman naslovili v našem prevodu.⁵

Že tako omejena členitev dopušča sklepanje, da je prevod Mete Gosak v več smereh ponesrečena predstavitev dela, s katerim si je Steinbeck zagotovil pomemben prostor med svetovnimi književniki. Domnevamo lahko, da prva slovenska izdaja prav zaradi prevajalkine nezmožnosti, da bi sledila izvorniku in podala ustrezno slovensko različico pisateljevega vsebinskega sporočila in sloga, nima nobenega ponatista. Kakorkoli že, naša odločitev za prevod tega komaj nekaj več kot sto strani obsegajočega dela je po eni strani nastala zato, da bi ga približali tudi tistim slovenskim bralcem, ki angleškega jezika ne obvladajo do takšne mere, da bi se jim ob branju

⁴ Na primer, zadnji stavek v romanu, »Now what the hell ya suppose is eatin' them two guys?«, je prevajalka razbrala in rekonstruirala kot: »Kakšna sta po vašem mnenju ta dva?«. S svojim prevajalskim izborom ni spremenila samo pomena tega stavka, ampak je spregledala tudi eno izmed temeljnih vsebinskih črt besedila, ki se še s posebno izrazitostjo kaže prav na tem mestu: brezbrzižnost in brezčutnost človeškega sobivanja. Izvorniku bi se mnogo bolj približala s prevodom: »Ja, kaj hudiča ju pa žre?«, kot je stavek preveden v našem prevodu.

⁵ But, Mousie, thou art no thy lane/ In proving foresight may be vain:/ The best laid schemes o' mice and men/ Gang aft a-gley,/ An' lea'e us nought but grief an' pain/ For promis'd joy.

izvirnika razkrilo vse njegovo bogastvo. Po drugi strani, gledano z jezikovne plati, pa je s svojo pretežno dialoško oblikovano pripovedjo prav to delo najbolj problematično z opazovališča rekonstruiranja ustreznega ekvivalenta v jezikovnem sistemu ciljnega bralca in zato tudi največji izziv za prevajalca. To je namreč Steinbeckov prvi uspešni »poskus drame, ki se lahko bere, in romana, ki ga je mogoče uprizoriti na odru«, kot je delo opisal pisatelj sam (STEINBECK, WALLSTEN 1975: 138). Trd oreh za prevajalca niso samo številne slogovno zaznamovane besede in besedne zveze, bogate s kulturnimi informacijami; težavno nalogo predstavlja tudi premišljena raba specifičnih slovničnih oblik, pomenskih zvez, ritmičnega ponavljanja besed, ipd. S takšnimi odkloni od zbornega jezika namreč pisatelj gradi razmišljanje, čutenje in izražanje duševno zaostalega in impulzivnega osrednjega protagonista, poudarja njegovo socialno pripadnost ali pa ustvarja dodatno dramatičnost. V ilustracijo pisateljeve moči pri posnemanju govorjenega jezika prisluhnimo prepiru in medsebojnemu zmerjanju delavcev na ranču:

Slim said, »Well, you been askin' me too often. I'm gettin' God damn sick of it. If you can't look after your own God damn wife, what you expect me to do about it? You lay offa me.«

»I'm jus' tryin' to tell you I didn't mean nothing,« said Curley. »I jus' thought you might of saw her.«

»Why'n't you tell her to stay the hell home where she belongs?« said Carlson. »You let her hang around bunk houses and pretty soon you'r gonna have som'pin on your hands and you won't be able to do nothing about it.«

Curley whirled on Carlson. »You keep outta this les' you wanta step outside.«

Carlson laughed. »You God damn punk,« he said. »You tried to throw a scare into Slim, an' you couldn't make it stick. Slim throwed a scare inta you. You're yella as a frog belly. I don't care if you're the best welter in the country. You come for me, an' I'll kick your God damn head off.«

Candy joined the attack with joy. »Glove fulla vaseline,« he said disgustedly. Curley glared at him. His eyes slipped on past and lighted on Lennie; and Lennie was still smiling with delight at the memory of the ranch.

[...] »What the hell you laughin' at?«

Lennie looked blankly at hm. »Huh?«

Then Curley's rage exploded. »come on, ya big bastard. Get up on your feet. No big son-of-a-bitch is gonna laugh at me. I'll show ya who's yella.« (STEINBECK 1994: 62)

In kako smo se z literarnimi sestavinami izvirnika in še zlasti z njegovo jezikovno diferenciacijo spoprijeli v našem prevodu tega romana? V primerjavi z drugimi slovenskimi prevajalci Steinbeckovih del smo šli korak dalje: slikovito govorico delavcev na ranču smo rekonstruirali z našim splošnim pogovornim jezikom, kakršen se uporablja v osrednji Sloveniji. Menimo namreč, da je to živ govorjeni jezik, ki je za velik del Slovencev naraven način govorjenja, za večino Slovencev pa veliko bolj razumljiv kot govor te ali one vasi na našem podeželju. V ta namen smo se izogibali izrazitim značilnostim dolenjskega ali gorenjskega govornega področja, ker pa je ločnica med pogovornim jezikom in narečjem zelo tenka, nismo prepričani, da smo jo vedno pravilno določili (ŽAGAR 2007: 108).

Kot je bilo na več mestih že omenjeno, se v izvorniku razlike med knjižnim in pogovornim jezikom odražajo na področju glasoslovja, slovničnih struktur in besedotvorja. Tovrstno razlikovanje smo kljub razlikam med jezikovnimi sistemoma angleščine in slovenščine ustvarili tudi v slovenskem besedilu. Na področju glasoslovja je v izvorniku še zlasti opazno opuščanje soglasnikov, zlogov in nenaglašenihi samoglasnikov: *an'* (and), *lef'* (left), *tol'* (told), *spen'* (spend), *'stead* (instead), *'im* (him), *'cause* (because), *'em* (them), *s'pose* (suppose), *Sat'day* (Saturday), *ever'body* (everybody), *ever'thing* (everything), *on'y* (only), *di'n't* (didn't), *wha's* (what's), etc. To posebnost pogovorne angleščine smo v prevodu izrazili z glasovnimi opustitvami oziroma vokalnimi redukcijami v pogovorni slovenščini in zapisali: *mormo nastavit*, *moral ga bomo spraviti*, *morš narest*, *opravmo že*, *bomo vidli*, *je blo*, *spravli ga bomo*, *kar hočte*, *mal*, *maš*, *tud*, *človk*, *črnc*, *men*, *v mest*, *v rok*, *na cest*, *pri mir*, *enga*, *mel na pik*, *čist zares*, *zajc*, *nobenih sitnost*, ipd.

Izstopajoča posebnost govora v izvorniku je tudi spajanje oziroma strnjevanje po dveh besed v eno. Največkrat gre za spojivke naglašenihi besed z naslonkami (klitikami), kar je povezano z glasovnimi opustitvami (redukcijami) in premenami (alternacijami), kadar spajanje pripelje do težko izgovorljivih soglasniških sklopov. Prav zaradi te specifičnosti govora je angleško besedilo za nerojenega angleškega govorca zelo težko razumljivo: *kinda* (kind of), *fulla* (full of), *outa* (out of), *coupla* (couple of), *gotta* (got to), *hadda* (had to), *oughtta* (ought to), *woulda* (would have), *coulda* (could have), *wanna/ wanta* (want to), *gimme* (give me), *whatta* (what have/ what do), *awright* (all right), ipd. V slovenščini je ta glasoslovni pojav redkejši, npr. ljubljanski *nauš* (ne boš), *azga* (a si ga), *asjo* (a si jo). V našem prevodu je glasovno prilagajanje v nestandardni slovenščini izraženo z besedama *druzga* (drugega) in *tazga* (takega):

»Nobenga družga vzroka ni povedal, samo hrana da mu ni všeč.« (2007: 23)

»En na družga gledava.« (2007: 36)

»Bog mi je priča, da še nikol nisem vidu tazga silaka.« (2007: 40).

Soglasniški sklop *-ng* v pogovorni angleščini največkrat otrdi, zaradi tega zapisi brez končnega soglasnika: *feelin'*, *gettin'*, *takin'*, *givin'*, *somethin'*, *goin'*, *runnin'*, *talkin'*, ipd.. V prevodnem besedilu ima ta glasoslovni pojav vzporednico v poenostavitvi soglasniških sklopov *-lj* in *-nj* v besedah *skeden*, *kon*, *ponedelek*, *detela*, *zemla*, *niva*, *kuhna*, *življenje*, *pozdravlen*, *opravljen*, *zadovoljna*, *ludi*, *lubi*, *pelala*, *pospravlal*, *brklam*, in drugih. Na glasoslovni ravni je tudi sprememba nenaglašene končaja *-il/ -el* v *-u*, medtem ko se nenaglašen končaj *-aj* realizira v *-ej*. V prevodu smo zato zapisali: *vidu*, *govoru*, *čutu*, *mislju*, *zdrobu*, *naredu*, *polomu*, *sunu*, *ustrelu*, *pazu*, *mignu*, *pustu*, *reku*, *razumu*, *mogu*, *hotu* in *počakej*, *skupej*, *poslušej*, ipd.

V okviru slovničnih kategorij je zlasti pri manj izobraženih in neizobraženih angleških govorcih zelo pogosto dvojno zanikanje. V izhodiščnem besedilu je prav ta segment najbolj opazno kršenje norme knjižnega jezika. Primerjajmo nekaj primerov iz izvornika z ustrezniciami v standardni angleščini v oglatem oklepaju:

»I ain't gonna say nothin'«. (1994: 7)

[I'm not going to say anything.]

»I wouldn't eat none [...] I wouldn't touch none of it.« (1994: 12)

[I wouldn't eat any. I wouldn't touch any of it.]

- »They ain't got nothing to look ahead to.« (1994: 14)
 [They don't have anything to look ahead to.]
 »I didn't hear nothing you guys was sayin'. I ain't interested in nothin'....« (1994: 24)
 [I didn't hear anything you guys were saying. I'm not interested in anything ...]
 »We don't want no trouble.« (1994: 77)
 [We don't want any trouble.]

V razmerju do standardnega angleškega jezika se razlika na področju slovnice kaže tudi v napačni rabi glagolskih oblik. Tovrstne napake lahko strnemo vsaj v štiri sklope: raba neustreznih oblik nepravilnih glagolov (največkrat je napačen pretekli deležnik – *knew* namesto *known*, *brang* namesto *brought*, *saw* namesto *seen*, *rode* namesto *ridden*, *went* namesto *gone*, *did* namesto *done*, ipd.) ali pa dodajanje končnice *-ed* nepravilnim glagolom pri tvorbi preteklega časa in perfekta (*throwed* namesto *threw*, *knowed* namesto *knew*, ipd.), napačna raba slovnicega časa in števila, izpuščanje glagola *to be* (biti) in pomožnih glagolov ter raba pogovornih oblik *ain't* (*am not*, *is not*, *are not*, *has/ have not*) in *gonna* (namesto *going to*). Izpuščanje pomožnega glagola (*do*, *does*, *did*, *have/ has*) je še zlasti pogosto pri tvorbi perfekta (Present Perfect Tense) v povednih in v vprašalnih stavkih. Za vsak sklop navajamo nekaj primerov s pravilnimi ali izpuščenimi glagolskimi oblikami v oglatem oklepaju:

- »I coulda went [could have gone] to them, an' spoke in the radio.« (1994: 89)
 »Lennie coulda did [could have done] that.« (1994: 97)
 »He woulda took [would have taken] his pay an' raised hell in a whore house.« (1994: 101)
 »I think I knowed [knew] from the very first.« (1994: 94)
 * * *
 »The ol' people that owns [own] it is [are] flat bust.« (1994: 59)
 »Tha's jus' what you says [say] to me. « (1994: 65)
 »You was [were] pokin' your big ears into our business. « (1994: 24)
 »It don't [doesn't] matter.« (1994: 71)
 * * *
 »You [are] God damn right I could.« (1994: 57)
 »I [have] been with George for a long time.« (1994: 71)
 »What [do] ya mean, Slim?« (1994: 48)
 »[Are] You listenin'?« (1994: 88)
 »I wonder if Bill [has] seen it.« (1994: 47)
 * * *
 »I ain't sayin' [am not saying] he's bright.« (1994: 22)
 »I ain't gonna say [am not going to say] a word.« (1994: 16)
 »Ain't [Isn't] that so?« (1994: 70)
 »We [are] gonna [going to] have a little place.« (1994: 88)

Omeniti je potrebno tudi izpuščanje osebnega zaimka ob glagolski obliki. V nasprotju s standardno slovensščino, kjer raba osebnih zaimkov ob osebni glagolski obliki ni potrebna, saj je glagolska končnica že sama dovolj obvestilna, je v standardni angleščini *le-ta* obvezna:

- »[He] Kicks us out and says [...]« (1994: 4)
- »[Do you] Know what I think?« (1994: 28)
- »[He] Got it caught in the machine.« (1994: 78)
- »[I] Might jus' as well spen' all my time tellin' you things and then you forget 'em.« (1994: 4)
- »[We'll] Have it all in one month.« (1994: 76)

Pokazatelj pogovornosti na skladenjski ravni je tudi raba osebnega zaimka v tožilniku (*them*) namesto določnega člana (*the*):

- »That's all you ever can remember is them rabbits.« (1994: 4–5)
- »Them guys jus' come.« (1994: 21)
- »I seen 'em poison before, but I never seen no piece of jail bait worse than her.« (1994: 32)
- »Well, I wasn't hurtin' 'em none.« (1994: 55)

Razlike med pogovornim in knjižnim jezikom se v slovenščini kažejo v precej drugačni obliki kot v angleščini. V našem prevodu jih najdemo v slovničnih oblikah, ki v knjižnem jeziku niso dopustne. Tako smo s pluralizacijo samostalnikov ženskega spola namenoma opuščali dvojino in zapisali *delovne knjižce* in *avtobusne karte* namesto *delovni knjižici* in *avtobusni karti*, uporabljali pogovorno določno obliko (*tadrug, taprav, tastar, tamal, tavelk, tanov, najtavečji*) in pogovorno vikanje:

- »Tamal gonjač Smitty se je spravu nanj.« (2007: 23)
- »Vsak se boji, da bi mu tadrug očital.« (2007: 75)
- »Žena stanuje v hiš od tastarga.« (2007: 30)
- »Vidva sta pa tanova delavca?« (2007: 36)
- »Če se loti kakega tavelzga, in ga premlat, vsi govorijo, kak kerlc je.« (2007: 29)
- »Spravla me boste v težave, kot je reku George, da me boste.« (2007: 87)
- »Naroču ste mi, da segrejem katran za mulo.« (2007: 50)
- »Georgeu bom povedal, kaj ste rekla.« (2007: 77)
- »George bo zelo jezen, če boste vreščala.« (2007: 88)

V pogovorni slovenščini in še zlasti med nešolanimi govorcji je v primerjavi z zborna norma opazna tudi tendenca po zamenjavi prislova s pridevnikom. V našem prevodu je ta posebnost izražena takole:

- »Tako dober bi mi šlo.« (2007: 12)
- »Bo kar zabaven tu, se mi zdi.« (2007: 31)
- »Zate mogoče res ni pomemben, [...] njemu pa to zlo velik pomen.« (2007: 40)
- »Neverjeten, kako držita skupej.« (2007: 41)
- »Zato se mi zdi čuden, da tak tepček kot on in pameten človek kot ti potujeta skupej.« (2007: 41)
- »[...] kmalu vam jo bo pošteno zagodla, ampak takrat bo prepozen.« (2007: 61)

Naslednja zelo opazna lastnost slovenske pogovornosti je izpodrivanje zanikanega roditeljskega s tožilnikom. Da bi sledili izvorniku in poustvarili živo govorico junakov, smo v prevodu predmet v zanikanem stavku zavestno zapisali v tožilniku:

- »No vidiš, to pa nisem pozabu.« (2007: 12)

- »Saj ti jo nisem vzel iz hudobije.« (2007: 14)
 »Niti to ni vedel, da sem bril norca iz njega.« (2007: 41–42)
 »To ne bi smel narest.« (2007: 88)
 »Noben mi jo ne bi vzel.« (2007: 17)
 »Zjutraj jo nisem vidu pod vozom.« (2007: 37)

V glagolski paradigmi velja omeniti nepravilno tvorbo velelnikov (*ber, skoč, ne nos, vstop, prised, priprav, teč, vrž*, namesto *beri, skoči, ne nosi, vstopi, prisedi, pripravi, teči, vrzi*), pri rabi samostalnikov pa maskulinizacijo srednjega spola: »[...] naroču bi si, kar bi si srce poželu« (2007: 15); [...] *kuhan krompir si je vedno olupu in izrezal vsak oko, pa če je bil še tako majčken*« (2007: 22). Iz vsega naštetega sledi, da smo tudi pisateljeva slogovna sredstva iz okvira slovničnih kategorij (podobno kot tista s področja glasoslovja) ohranjali toliko, kolikor nam je to dopuščal slovenski jezikovni sistem. Preostane nam še, da si ogledamo, kako smo razbrali in prenesli zaznamovanost izvirnika na besedotvorni ravni in na ravni slogovnih vzorcev.

Omenili smo že, da se Steinbeckovi junaki v tem romanu (kot tudi v vseh drugih z delavsko-kmečko tematiko) sporazumevajo v slikoviti govorici polpismenih sezonskih delavcev, ki zna biti na nekaterih mestih že kar prostaška. V izvirniku namreč kar mrgoli žargonskih izrazov in frazemov nižje hierarhične stopnje, ki bi jih zaman iskali v angleških slovarjih. Naštejmo le nekatere: *a jack* (denar), *a flapper* (usta slab., goflja), *a cuckoo* (trap, neumnež), *cocky* (domišljav, prevzetan), *bust* (zlomljen), *yellow* (strahopeten, prestrašen), *to give a hoot in hell about us* (brigati se za koga, biti mar), *to give a bum steer* (dati zavajajočo informacijo, naplahtati koga), *to blow a stake* (nepremišljeno porabiti ali zagoniti plačo), *to take a powder* (pobrisati jo), *to tangle with somebody* (tepsti se s kom), *to go nuts* (znoreti), *to get canned* (biti odpuščen, biti prisiljen povezati culo), *to rassel* (slang za izraz *to wrestle*, spoprijeti se). Po drugi strani pa je govorica močno zaznamovana s slogovnimi sredstvi, ki jih pisatelj uporablja za stopnjevanje čustvene napetosti posameznih prizorov ali za karakterizacijo oseb, zlasti za poudarjanje otročje naivnosti in odvisnosti osrednjega protagonista, umsko zaostalega Lennieja. Takšna sredstva so npr. ponavljanje blizu skupaj stoječih prvin v besedilu ali pa kar celih stavkov kot v naslednjem primeru:

- »[...] I want you to come right here an' hide in the brush.«
 »Hide in the brush,« said Lennie slowly. «
 »Hide in the brush till I come for you. Can you remember that?«
 »Sure I can, George. Hide in the brush till you come.« (1994: 15–16)

V slovenskem besedilu smo odstopanje od knjižnega jezika na besedotvorni ravni izrazili tako, da smo namesto besed, ki zvenijo literarno, uporabljali vsakdanje kmečke ali nižje pogovorne izraze ali pa takšne, ki so v SSKJ označeni kot ekspresivni in slabšalni: *ksiht, kikla, kura, betica, bajta, capin, punca, špeh, štala, šnops, žakel, žlahta, pesjan, gofla, zagulen, brihten, glih, fentat, fotrat, hecat, krepnt, zinit in črhnt, pognat, basat, rajtat, ne bo ratal, to rajžo, noben* (namesto *nihče*), *pol* (namesto *potem*), *zmeraj*, ipd. Takšni so v našem prevodu tudi frazemi, ki jih tu navajamo v isti obliki, kot so v besedilu: *gonite isto lajno, vlečem iz dreka, naju bo mel na pik, nekaj me je pičlo, da ne odpreš klun, če bi mel vsaj mal soli v glav, poberte šila in kopita, zamal se mu je zdel, povsod vtikajo svoj nos, je počasne pameti, da ti ne*

pade kaj v glavo, bi bla na cest, ni dober obešat na zvon, ne bom ti nasedla, te lahko spravim na drevo, čreva mu bom preluknal, ga dajo za rešetke, ni pri tapravi, ipd. Prav tako smo z namenom, da bi podali kolikor mogoče celosten ekvivalent znotraj-besedilnega sporočanjaškega položaja, ohranili ponovitve besed in premišljeno izrabo skladenjskih konstrukcij. Zgoraj navedeni odlomek se v našem prevodu glasi takole:

- »[...] pridi sem in skrij se v grmovje.«
 »Skrij se v grmovje, « je počasi ponovil Lennie.«
 »Skrij se v grmovje in počakaj. Si boš zapomnu?«
 »Seveda si bom. Skrij se v grmovje in počakaj.« (2007: 20)

Slovensko besedilo razkriva pisateljevo igro s ponavljajočim se stavkom *Skrij se v grmovje*, ki indicira skromne govorne sposobnosti osrednjega junaka. Čeprav ni naš namen primerjava obeh slovenskih prevodov tega romana, si oglejmo, kako je te vrstice prenesla Meta Gosak:

- »[...] pobegni iz ranča in se skrij tu v grmovju.«
 »V grmovju se naj skrijem?«
 »Da, skrij se! V grmovje se skrij, dokler ne pridem jaz in ti rečem, da se ti ni treba več skrivati. Ali si boš zapomnil?«
 »Zapomnil si bom, George! Skriti se moram v grmovje, dokler ne prideš ti.« (1952: 20–21)

V nasprotju z našim prevodom, v katerem smo z ohranjanjem namernih ponovitev velelnika in spremljajoče ga skladenjske konstrukcije ustvarili slogovni vzorec s podobnim učinkom, Meta Gosak ni bila dojemljiva za pisateljev izbor. *Hide in the bush* je namreč prevedla kot *skrij se, skrijem se, skriti se, in skrivati se*, sprememba glagolskega naklona pa je posledično zahtevala tudi skladenjske spremembe prislovnega določila (*v grmovje, v grmovju*). Kot številna druga mesta v njenem prevodu, odlomek ohranja samo vsebino, zanemarja pa slogovno zaznamovanost besedila.

Uvodoma smo v ponazoritev slikovite govornice v izvorniku prisluhnili prepiru delavcev na ranču, za konec pa pogledjmo, kako se njihovo medsebojno obtoževanje sliši v našem prevodu:

- »Ampak kar naprej gonite isto lajno,« je rekel Slim. »Preklet sit sem že tega vašga sprášvanja. Če sami ne morte pazit na svojo vražjo ženo, kaj pričakujete pol od mene. Dajte mi že enkrat mir!«
 »Samo povedal bi ti rad, da nisem na nič cikal,« je rekel Curley. »Sem pač mislu, da si jo mogoče kje vidu.«
 »Zakaj ji ne ukažete, naj za hudiča ostane doma, kamor spada?« je rekel Carlson. »Vi ji pa dovolte, da se potika med barakami, in kmal vam jo bo pošten zagodla, ampak takrat bo prepozen.«
 »Ti se pa ne vmešavaj, razen če se hočeš tepst z mano,« je Curley zavpil na Carlsona. Carlson se je zasmel: »Baraba prekleta,« je rekel. »Ti si hotu Slimu pognat strah v kosti, pa ga je on teb. Prestrašen si, da se ti hlače tresejo. Kaj zato, če si najbolši bokсар tod okol. Kar dej me, če hočeš, da ti razbijem tvojo prekleto betico.«
 Candy se mu je veselo pridružil: »Rokavica polna vazelina,« je rekel z gnusom. Curley ga je srepo pogledal. Nato je njegov pogled drsel dalje in se ustavil na Lennieju. Ta se je ob misli na ranč še vedno srečno smehljajal.

[...] »Preklet, kaj se pa ti režiš?«

Lennie ga je brezizrazno pogledal. »A?«

V tem trenutku je Curleyju zavrela kri. »Prid, ti baraba ogromna! Dvign svojo težko rit! Men se ne bo noben smejal, najman pa tak pesjan. Bomo vidli, komu se tresejo hlače.« (2007: 61–62)

Primerjava odlomkov razkrije, da je tako kot v izvorniku tudi v prevodu za avtorsko besedo značilen knjižni jezik, za dialoge pa živ pogovorni jezik. Slednji bo morda pri marsikaterem bralcu naletel na nerazumevanje, saj bo prvič videl zapisane besede ali slovnične oblike, ki jih učitelji slovenskega jezika v pisnih nalogah svojih učencev neusmiljeno preganjajo. Ta ali oni pikolovski bralec pa bo v prevedenih dialogih morda odkril tudi kakšno nedoslednost. Pogovorni jezik, tako splošni pogovorni kot tudi pokrajinski pogovorni jezik, namreč ni tako strogo zamejen s pravili kot knjižni. Izbira besede ali stavčne različice je pogojena z različnimi dejavniki, kot so socialna pripadnost govorca, prilagajanje sogovornu ali poslušalcem, izgovorljivost ipd., zato enkrat rečemo *skupaj*, drugič *skupej* ali *skupi*, tretjič pa *skup* ali *vkup* (ŽAGAR 2007: 109). Ne domišljamo si, da je bil naš izbor vsake besede ali oblike pravilen, upamo pa, da smo dokaj zvesto sledili intencam Steinbeckovega pisanja, razbrali vse bogastvo izvornika in ga prenesli v ustrezni okvir slovenskega jezika in kulture. Prav tako bi bili napačno razumljeni, če bi kdo pomislil, da si z našim zapisom pogovornega jezika prizadevamo nakazati univerzalne vzorce. Bili bi pa veseli, če bi sproščeni dialogi v našem prevodu pripomogli k uzaveščenju razlik med knjižnim in pogovornim jezikom ter koristili drugim prevajalcem pri soočanju s podobnimi izzivi, kot ga je za nas predstavljala poslovenitev tega Steinbeckovega romana.

VIRI IN LITERATURA

- Jackson J. BENSON, 1990: *John Steinbeck, Writer*. New York: Penguin Books.
- Danica ČERČE, 2006a: *Pripovedna proza Johna Steinbecka*. Maribor: Mariborska literarna družba.
- , 2009b: Mešanje stila v Steinbeckovih romanih kot izziv za prevajalca. *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Ur. Vera Smole. Ljubljana: Filozofska fakulteta (Obdobja, 26). 477–85.
- Aljoša FURLAN, Rado BORDON, 1952: Beseda o Johnu Steinbecku. John Steinbeck. *Negotova bitka* (In Dubious Battle). [Prevod v slovenščino A. Furlan in R. Bordon.] Ljubljana: Knjižnica Slovenskega poročevalca. 245–6.
- Julija POTRČ, 2010: Feast of Fools: The Carnavalesque in Kohn Kennedy Toole's *A Confederacy of Dunces*. *Acta Neophilologica* 43/1–2. 83–92.
- Elaine STEINBECK, Robert WALLSTEN (ur.), 1975: *Steinbeck: A Life in Letters*. New York: Viking Press.
- John STEINBECK, 1952: *Ljudje in miši* (Of Mice and Men). [Prevod v slovenščino M. Gosak.] Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.

- , 1983: *Grozdi jeze* (The Grapes of Wrath). [Prevod v slovenščino J. Moder.] Ljubljana: Cankarjeva založba.
- , 1986: *Tortilla Flat*. New York: Penguin Books.
- , 1992: *In Dubious Battle*. New York: Penguin Books.
- , 1994: *Of Mice and Men*. New York: Penguin Books.
- , 1995: *Polentarska polica* (Tortilla Flat). [Prevod v slovenščino C. Kosmač.] Ljubljana: Mladinska knjiga.
- , 2007: *O miših in ljudeh* (Of Mice and Men). [Prevod v slovenščino D. Čerče.] Maribor: Mariborska literarna družba, 2007.
- Gideon TOURY, 1995: *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- France ŽAGAR, 2007: Pogovornost v izvorniku in prevodu. John Steinbeck. *O Miših in ljudeh*. [Prevod v slovenščino D. Čerče.] Maribor: Mariborska literarna družba.

SUMMARY

This article focuses on the difficulties involved in translating John Steinbeck's works, particularly those that deal with agricultural labor scene. The latter are remarkable for the harmony between the language and the content. Dialogues written in dialect and slang alternate with passages composed in formal English. Given that Slovene translators are still reluctant to write in a way that would reflect actual speech, it is not surprising that most Steinbeck translators have not been able to create a satisfactory reconstruction of the writer's mixture of colloquial and standard language. This is particularly relevant for the translators of Steinbeck's novels *In Dubious Battle* (Aljoša Furlan and Rado Bordon) and *Of Mice and Men* (Meta Gosak). As presented in the first part of this essay, they paid no attention to the colloquial speech of Steinbeck's protagonists, but used formal vocabulary, and unduly respected the conventional order of sentence elements, declension, gender, verb forms, and other stylistic markers of standard Slovene.

The second part examines the author's recent translation of *Of Mice and Men* (Mariborska literarna družba, 2007). It illuminates how she dealt with the original's colorful spoken language—which Steinbeck established by deliberately distorting syntactic rules, using double negatives, sound reductions, numerous interjections, swearing, informal words and idioms—and how she transposed the coarseness of diction of his impulsive protagonists into Slovene linguistic reality. In this way, this essay might assist other Slovene translators in finding an adequate Slovene equivalent to spoken English.

UDK 82.09:502

Jožica Čeh Steger

Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru

EKOLOGIZACIJA LITERARNE VEDE IN EKOKRITIKA¹

Ekokritika se je kot posebna disciplina literarne vede uveljavila v devetdesetih letih prejšnjega stoletja najprej v anglo-ameriškem prostoru in nato razširila po evropskih ter azijskih državah. Po začetni omejenosti na preučevanje podob in posameznih žanrov narave je v svoje raziskovalno področje vključila različne teoretske koncepte narave, odnose med kulturo in naravo ter človekom in okoljem oziroma književnost v celoti ter pomembno prispevala k spoznanju, da je človek določen ne le z družbenimi razmerji, marveč v enaki meri tudi z naravnim okoljem. Prispevek se osredinja na razvoj ekokritike, njena predmetna področja, vprašanja v zvezi z ekološko funkcijo književnosti in na posamezne prvine ekokritičske analize književnega besedila.

Ključne besede: ekološka kritika, literarna ekologija, kulturna ekologija, ekološka funkcija književnosti, ekofeminizem

Ecocriticism as a special discipline of literary criticism in the 1990s first took hold in the Anglo-American world and from there it spread to the countries of Continental Europe and Asia. After being initially limited to the study of images and genres of nature, its scope of research later broadened to include various theoretical concepts of nature, relationships between culture and nature, man and the environment, i.e., literature as a whole, and contributed significantly to the realization that man is defined not only by social relations, but to the same extent by natural environment. The article focuses on the development of ecocriticism, its subject areas, questions related to the ecological function of literature, and to individual elements of ecocritical analysis of a literary text.

Keywords: ecocriticism, literary ecology, cultural ecology, ecological function of literature, ecofeminism

0 Uvod

Literarna veda je v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja v svoje raziskovalno področje ob kategorijah rase, razreda in spola slednjič dodala še okolje. Čeprav smo v današnjem času priča vsesplošni ekologizaciji znanosti, številnim diskurzivnim praksam o perečih ekoloških vprašanjih in globalni ekološki krizi, je ekokritika, ki se je kot anglo-ameriška literarnovedna disciplina etablirala šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja in je na poseben način povezana z ekologijo in okoljskimi gibanji, še zmeraj precej na obrobju literarnovednega zanimanja. Začetki ekologije (gr. *oikos* – dom, *logos* – duh, nauk) segajo v drugo polovico 19. stoletja. Ta izraz je leta 1866 prvi uporabil zoolog Ernst Haeckel v svoji knjigi *Generelle Morphologie der Organi-*

¹ Razprava je nastala v okviru programske skupine P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine).

smen, s katero je v nemškem prostoru prispeval k uveljavitvi Darwinove² evolucijske teorije, ekologijo pa definiral kot nauk o naravnih domovanih oziroma kot biološko znanost o interakciji med organizmi in njihovim anorganskim svetom.

Ekologija v svoje predmetno področje sprva ni vključevala človeka, saj je bila omejena na preučevanje odnosov med rastlinskimi in živalskimi organizmi ter njihovih odnosov do okolja. Z nastankom humane in pokrajinske ekologije v dvajsetih letih prejšnjega stoletja, ki sta se začeli ukvarjati s človekovim vplivom na okolje,³ je ekologija kot prvotno biološka veda prestopila območje čistega naravoslovja.⁴ V zadnjih desetletjih minulega stoletja je prišlo do močne ekologizacije družboslovne in humanistične znanosti. Kljub temu da je ekologija pogosto kritična do večkrat ponostavljenega prenašanja ekoloških pojmov v družboslovje in humanistiko, so v zadnjem času nastale številne nove znanstvene discipline (politična ekologija, kulturna ekologija, ekološka estetika, ekološka etika, ekolingvistika, ekokritika idr.). Do prenosov naravoslovnih pojmov v družboslovje (npr. v sociologijo) je prihajalo že v 19. stoletju, vendar tedaj predvsem z namenom, da bi se družboslovne vede konstituirale kot znanosti, medtem ko smo od zadnjih desetletij prejšnjega stoletja priča vsesplošni ekologizaciji na spoznavni in praktični ravni. S široko ekologizacijo družbe in kulture so v današnjem času povezana tudi prizadevanja za paradigmatške spremembe v razumevanju družbenega razvoja, narave, življenja, etike idr. (KIRN 2004: 20).

1 Ekologija in okoljska gibanja

Za širšo prepoznavnost ekologije so pomembno vlogo odigrala moderna okoljska gibanja. Pojavila so se v šestdesetih letih prejšnjega stoletja kot odziv na silovit razvoj tehnike in industrializacije, ki sta povzročili velike spremembe v naravnem okolju in zahtevali od etično ozaveščenega človeka razmislek o tem, kako preprečiti preveliko širjenje industrije in tehnike v okolje ter kako prebuditi v človeku okoljsko zavest in odgovornost za ohranitev okolja tudi za prihodnje generacije,⁵ ko je bilo na pobudo neformalne mednarodne skupine Rimski klub objavljeno poročilo o mejah

² Prve pomembnejše ekološke značilnosti (prilagajanje, naravna selekcija, boj za obstanek, izumiranje vrst, različni odnosi med organizmi, njihova interakcija z okoljem idr.) je opisal že Darwin leta 1859 v knjigi *O izvoru vrst* (ЂИКИЌ 2000: 9).

³ Pojem ekološki se danes nanaša na ekologijo kot biološko vedo in vključuje tudi družbene, kulturne, tehnične vidike razmerij človeka z naravo (KIRN 2004: 11). S širitvijo termina okolje, ki zajema vse prostore, v katerih je prisoten človekov vpliv, se v strokovnem jeziku vse bolj izgublja pojem narava. V ekologiji se uporablja v smislu neokrnjene narave, divjine oziroma okolja, v katerega človek ni posegel ali le v najmanjši meri. V primerjavi z naravo označuje okolje prilagojeno ali spremenjeno naravno okolje, na podlagi česar ločimo spremenjeno oziroma oblikovano naravno okolje ter grajeno ali urbano okolje.

⁴ V SSKJ (1987: 554) je razložena kot »veda o odnosu organizmov do okolja«, kar samo po sebi ne izključuje človekovega odnosa do okolja. *Ekološki leksikon* (ЂИКИЌ idr. 2001: 9) med drugim opozarja, da prihaja v praktični rabi pogosto do nesprejemljivega poistovetenja ekologije z naravo- in okoljevarstvom in da je potrebno ločiti med ekologijo kot znanstveno vedo ter naravo- in okoljevarstvom kot uporabnima deloma te znanosti.

⁵ Tudi v slovenskem prostoru se je organizirano gibanje za varstvo okolja začelo v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Različne naravovarstvene organizacije so bile povezane v leta 1971 ustanovljeno Skupnost za varstvo okolja Slovenije. Tedaj najvidnejši slovenski bорец za okoljska vprašanja Aleš Bebler je na primer izražal močno zaskrbljenost zaradi gradnje nuklearke v Krškem.

rasti prebivalstva in gospodarstva.⁶ Moderna okoljska gibanja opravljajo v sodobni potrošniško usmerjeni družbi nujno in pomembno vlogo njenega korektiva. Prav tako predlogi o varovanju okolja in trajnostnem razvoju v današnjem času niso več zgolj v domeni zelenih strank, ampak so zapisani v programih vseh vidnejših strank tudi pri nas. Kljub vedno bolj izdelanim znanstvenim in političnim izhodiščem se okoljska gibanja še zmeraj prepogosto opirajo na romantično in utopično socialistično kritiko tehnike in kulture kakor tudi na agrarno romantiko in domačijstvo (GOODBODY 1998: 20).

2 Ekokritika – nastanek in razvoj

Ekokritika (ang. *ecocriticism*) kot literarnovedna disciplina je najprej nastala v anglo-ameriških akademskih krogih. Kljub temu da je okoljsko gibanje v ZDA zaživelo že na začetku 20. stoletja, se je ekokritika kot posebna disciplina literarne vede na ameriških univerzah uveljavila šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Eden od razlogov za njeno pozno uveljavitev tiči v literarni vedi druge polovice 20. stoletja oziroma v prevladujočih vplivih poststrukturalističnih usmeritev, ki ne priznavajo objektivnega statusa zunajtekstualne predmetnosti in jo razlagajo le v smislu družbenega konstrukta.

Odločilno vlogo za uveljavitev ameriške ekokritike raziskovalci (STARRE 2010: 16) največkrat pripisujejo omizju *Ecocriticism: The Greening of Literary Studies*, predstavljenem leta 1991 na osrednji letni konferenci MLA (Modern Language Association). Pri omizju in naslednje leto pri ustanovitvi Društva za študij literature in okolja (Association for the Study of Literature and Environment, ASLE)⁷ je sodelovala tudi univerzitetna profesorica Cheryll Glotfelty z Univerze v Nevadi (Reno),⁸ ki je s Haroldom Frommom leta 1996 izdala zbornik *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*, s katerim se je ekokritika na ameriških tleh dokončno uveljavila, omenjeni zbornik pa velja še danes za eno najpogosteje citiranih ekokritičskih del. GLOTFELTY (1996: xix) je že v uvodnem delu tega zbornika definirala ekokritiko kot vedo, ki preučuje povezave med literaturo in fizičnim okoljem,⁹ in v kontekstu feministične ter marksistične literarne vede poudarila njeno politično vsebino. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je ekokritika institucionalizirala tudi

⁶ Gre za poročilo *The Limits to Growth*, ki so ga leta 1972 objavili Donella in Dennis Meadows ter njuni sodelavci s Tehnološkega inštituta v Massachusettsu. Še istega leta je bilo prevedeno tudi v nemščino (*Die Grenzen des Wachstums*). Do konca sedemdesetih let je bila knjiga prevedena v več kot trideset jezikov (v slovenščino leta 1974) in prodanih je bilo čez štiri milijone izvodov. Na podlagi analiz planetarnih fizičnih omejitev in računalniških izračunov je prineslo to poročilo pesimistične scenarije o možnostih za preživetje človeštva. Kljub pričakovanemu razvoju tehnike naj bi človeštvo v naslednjih sto letih doseglo absolutno mejo ob sicer nespremenjenih dejavnikih, kot so rast prebivalstva, industrializacija, onesnaževanje okolja, proizvodnja hrane in izkoriščanje naravnih surovin (GOODBODY 1998: 19–20).

⁷ Od leta 1993 izhaja pri ASLE tudi interdisciplinarno zasnovana revija ISLE (Interdisciplinary Studies in Literature and Environment).

⁸ Prav Cheryll Glotfelty je leta 1990 na Univerzi Nevada (Reno) prevzela prvo univerzitetno stolico za literarne in okoljske študije (Studies in Literature and Environment) (HOFER 2007: 32).

⁹ Na vprašanje, kaj je ekokritika, si je GLOTFELTY (1996: xix) odgovorila: »Symply put, ecocriticism is the study of the relationship between literature and the physical environment.«

v Veliki Britaniji, in sicer pod imenom zelene študije (*Green Studies*). Tamkajšnji ekokritiki so podobno kot njihovi ameriški kolegi združeni v društvo ASLE-UK in izdajajo revijo *Green Letters*. Zanimanje za ekokritiko se je v zadnjih letih precej razširilo tudi po deželah Daljnega vzhoda. Več sorodnih organizacij ASLE je nastalo v Indiji, Japonski, Koreji, Tajvanu idr. (STARRE 2010: 20).

V nemškem govornem prostoru lahko konec prejšnjega stoletja govorimo le o zametkih ekokritike, ki so se rojevali znotraj kateder za anglistiko in amerikanistiko. Manjše zanimanje nemške literarne vede za ekokritiko je Axel GOODBODY (1998: 35) v uvodu zbornika *Literatur und Ökologie* pojasnil z naslednjima razlogoma: (1) Med germanisti naj bi obstajali zmotni pomisleki o politično-ideološki motivaciji ekokritike, ki naj bi bila le trobilo za agitacijski in trivialni ekološki realizem. (2) Odsotnost nemške književnosti o naravi oziroma literarne tradicije, ki bi bila podobna ameriškemu žanru *nature writing*. Ekokritika se je v nemškem govornem prostoru začela vidneje uveljavljati šele na začetku našega tisočletja in posebej po letu 2004, ko je bilo ustanovljeno Evropsko društvo za preučevanje literature, kulture in okolja (European Association for the Study of Literature, Culture and the Environment, EASLCE). V zadnjih dveh desetletjih je nastalo v nemščini nekaj zbornikov in monografij, ki jih lahko umestimo v območje ekokritike (Hubert ZAPF 2002, 2008, Stefan HOFER 2007, Christa GREWE-VOLPP 2004, Catrin GERSDORF/Sylvia MAYER 2005, Urte STOBBE, Ulrike KRUSE, Maren ERMISCH 2010 idr.).

V zadnjih letih se ekokritika pomembno uveljavlja tudi na Hrvaškem. Leta 2007 je na primer na Inštitutu za etnologijo in folkloristiko Univerze v Zagrebu izšel obsežen zbornik *Kulturni bestijarij*, v katerega sta urednici Antonija Zaradija Kiš in Suzana Marjanić uvrstili prispevke o kulturnem animalizmu s klasično etnoloških vidikov kakor tudi z vidikov etičnih pravic živali, kritike speciesizma, animalističnega ekofeminizma in zoolingvistike. Pred izidom je že drugi del tega zbornika (*Književna životinja. Del 2. Kulturni bestijarij*). Posebej velja opozoriti tudi na hrvaške publikacije o ekofeminizmu. V uredništvu Karmen Ratković¹⁰ je leta 2000 izšla ekofeminizmu posvečena tematska številka revije *Treća*, temu sta sledili monografiji o ekofeminizmu, leta 2006 *Kulturalni ekofeminizam: simboličke i spiritualne veze žene i prirode* avtorice Marije Geiger in naslednje leto *Mitski aspekti ekofeminizma* (2007) izpod peresa Mirele Holy s podrobno predstavitevjo zgodovine ekofeminizma oz. različnih ekofeminizmov, ki se v teoriji in v okviru gibanj polarizirajo v politični in spiritualni ekofeminizem. Na Slovenskem ekokritika še ni dosegla večje odmevnosti. Za zdaj smo priča le posameznim razpravam.¹¹ Nastajajo tudi prve ekokritiško obarvane diplomske naloge, projekti in konference.¹²

¹⁰ Karmen Ratković je soustanoviteljica Centra za ženske študije v Zagrebu, kjer vodi kolegij o ekofeminizmu in globinski ekologiji.

¹¹ Navajamo nekaj slovenskih ekokritiško zasnovanih razprav: Jožica Čeh Steger, Ekološko usmerjena literarna veda in Prežihove samorastniške novele, *JiS* 55/3–4 (2010), 53–62; Marjetka Golež Kaučič, Folklorni in živalski slovar v ustvarjalnem opusu Svetlane Makarovič, *JiS* 56/1–2 (2011), 31–48; Miha Javornik, Ekologija teksta in ruska literatura 20. stoletja, *PK* 30/1 (2007), 55–69; Jelka Kernev Štrajn, O možnosti ekokritiškega pogleda na tematizacijo »ne-človeške subjektivnosti« v literaturi, *PK* 30/1 (2007), 39–54; Branislava Vičar, Koncept narave v Jamnici: ekokritični diskurzivni pristop, *JiS* 55/3–4 (2010), 123–137.

¹² Slovensko društvo za primerjalno književnost je letos organiziralo mednarodni simpozij pod naslovom Skozi ekologijo do literature (Jureta Detele), na Inštitutu za sredozemske humanistične in družboslov-

2.1 Ekokritika ali literarna ekologija?

V ZDA je ekokritika kot posebna smer literarne vede nastala pod pojmom *ecocriticism*. Ta izraz je 1978. leta prvič v smislu prenosa ekoloških pojmov v literarno vedo uporabil William Rueckert v razpravi *Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism*. Še pred tem je Joseph W. Meeker v razpravi *The Comedy of Survival* (1972) zapisal pojem literarna ekologija, s katerim je opredelil preučevanje bioloških tem in odnosov v literarnih delih (HOFER 2007: 33). Čeprav se je *ecocriticism* v anglo-ameriški vedi že dovolj dobro utrdil, obstajajo v angleških razpravah še zmeraj tudi drugačna poimenovanja, kot so *literary-environmental studies*, *literary ecology*, *green cultural studies* idr. (STARRE 2010: 18). Proti izrazu *ecocriticism* je še leta 2005 nastopil tudi Lawrence Buell¹³ in predlagal termin *environmental criticism*.

V nemškem govornem prostoru se bolj kot ekokritika uveljavlja njena kulturnoekološka varianta, katere začetnika sta Gregory Bateson in Peter Finke. Kulturnoekološki model preučevanja književnosti oziroma književnosti kot kulturne ekologije je doslej najizraziteje izdelal Hubert ZAPF (2002, 2008). Za angleški izraz *ecocriticism* se v nemščini pogosto uporablja beseda *Ökokritik*, čeprav zaradi prevelikih asociacij z literarno kritiko ni najbolj primeren izraz za posebno literarnovedno smer (HOFER 2007: 34). V nemški vedi se zapisujejo različni izrazi: Goodbody piše o ekološko usmerjenem opazovanju književnosti (1998: 11) in ekološko usmerjeni literarni kritiki (1998: 28). Hofer je v svoji monografiji *Die Ökologie der Literatur* (2007) v poglavjih o anglo-ameriški ekokritiki dosledno uporabljal z veliko začetnico pisani angleški izraz »Ecocriticism«, sicer pa zapisoval različna poimenovanja (ekologija literature, ekološka paradigma v literarni vedi, ekološko usmerjena literarna veda). Na precejšnje nelagodje nemške literarne vede v zvezi s poimenovanjem ekokritike opozarja tudi geselski članek v Metzlerjevem leksikonu *Literatur- und Kulturtheorie*, ki ga je avtorica Ursula K. HEISE (2004: 130) naslovlila z angleškim in nemškim izrazom (*Ecocriticism/Ökokritik*). V slovenskih razpravah je sicer zaznati nihanje med različnimi poimenovanji, vendar se kljub asociacijam z literarno kritiko vse bolj uveljavlja izraz ekokritika.

2.2 Tematska področja, zvrsti in žanri ekokritike

Ekokritika se je oblikovala iz različnih tematskih izhodišč, v ZDA najprej iz tradicije *nature writing*¹⁴ kakor tudi iz zanimanja za ameriške mite. Ameriški avtor-

ne študije UP ZRS poteka pod vodstvom Nadje Furlan triletni (2010–2013) projekt z naslovom Teološki ekofeminizem in sodobna ekološka kriza.

¹³ Prim. njegovo delo *The Future of Environmental Criticism. Environmental Crisis and Literary Imagination*. (Oxford, 2005).

¹⁴ V ZDA je bila ekokritika sprva omejena na tipični ameriški žanr *nature writing*. Ta besedila s tematiko narave so pogosto pisana v prvi osebi, vključujejo osebna opazovanja in čustvena doživetja narave ter filozofska razmišljanja o njej. Lahko so esejistična, avtobiografska, dnevniška, potopisna, tudi vmesne forme, ki vključujejo govore, komentarje, pridige idr. (GOODBODY 1998: 27). Po Thoreauju kot utemeljitelju *nature writing* sodijo med ameriške ustvarjalce tega žanra tudi Wendell Berry, John Muir, Leslie Silko, Mary Austin idr.

ji so pisali o vplivu divje narave pri konstituiranju ameriške nacionalne identitete in ustvarili tako imenovani mit *nature's nation* (GREWE-VOLPP 2004: 2). GOODBODY (1998: 27) zatrjuje, da lahko govorimo o *nature writing*, kadar izpolnjuje tri pogoje: posreduje informacijo o zgodovini narave, izraža subjektivno doživetje in filozofsko interpretacijo narave. Osrednji avtor za ameriško ekokritičsko preučevanje *nature writing* je transcendentalist Henry David Thoreau, ki se je v primerjavi z Emersonovim¹⁵ filozofiranjem o naravi v resnici odpravil živeti v divjino. V najbolj znanem in pogosto interpretiranem dnevniško-esejističnem delu *Walden* (1854) pripoveduje o svojem bivanju v utici ob jezeru Walden, o občudovanju narave, spoštovanju nečloveških bitij, povezanosti med človekom in naravo, duhom in materijo itd. Z omenjenim pisateljem se je podrobno ukvarjal tudi Lawrence Buell v svoji monografiji *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture* (1995), v kateri je predlagal pojem *environmental writing* za tako imenovano ekološko literaturo in jo opredelil kot razširjeno varianto *nature writing* ter ji določil naslednje značilnosti: 1) Ekološka literatura pripisuje nečloveškemu okolju več kot obrobno vlogo ter omogoča vpogled v zgodovino človeka in okolja. 2) Ekološka literatura razkriva emfatičnost do nečloveških bitij, zato v njej človekov interes ni edino legitimen. 3) Človekova odgovornost za okolje je del etične dimenzije ekološke literature, usmerjene v refleksijo, ki upošteva tudi človekove napake pri ravnanju z okoljem. 4) Ekološka literatura zasleduje nastajanje in izgubljanje naravnih prostorov ter pokaže na raznolikost odnosov med človekom in naravo. Spreminjanje narave je v njej vsaj implicitno posredovano (cit. po STARRE 2010: 23).

V Veliki Britaniji se je ekokritika oblikovala iz drugačnih tematskih izhodišč. Za prototip ekološko usmerjene literature je izbrala angleško romantiko in za utemeljitelje ekološke zavesti razglasila romantične pesnike, kot so Wordsworth, Coleridge, Shelly, Keats idr. To seveda ni presenetljivo, saj romantično literaturo in njeno poetiko v veliki meri določa prav razmerje med znanostjo oziroma razumom in naravo. S tega vidika je KROEBER (1994: 21) romantiko razglasil za prototip ekološke literature in njeno poetiko za prototip ekološko usmerjene literarne vede. Sistemizacijo teoretskih osnov, predmetnih in raziskovalnih področij ekokritike z izborom besedil prinaša Laurence COUPE v knjigi *The Green Studies Reader. From Romanticism to Ecocriticism* (2000). Izbor tekstov kaže na to, da je tematsko in raziskovalno področje angleške ekokritike bilo že od vsega začetka drugače zasnovano kot ameriško, saj se ne omejuje na *nature writing* niti na besedila o ekološki problematiki, temveč nagovarja k raziskovanju zvrstno oziroma žanrsko različnih besedil. Coupe prišteva med osrednja raziskovalna področja ekokritike: (1) romantiko in moderno, zlasti z vidikov kritike modernizacije in tehnologije kot glavnih oporišč za predstavitev zgodovine ekološkega mišljenja, naravo- in okoljevarstva, (2) vlogo spomina in kultur spominjanja za oblikovanje okoljsko pomembnih drž in vrednostnih sistemov, (3) vlogo jezika, teksta in diskurzov za določitev zgodovinsko in kulturno raznovrstnih konceptov narave in kulture ter njenih funkcij, (4) pomen vladavin za človeško in ne-

¹⁵ Emerson seveda odmeva tudi v novejši ameriški književnosti. Z vplivi Emersona in pragmatizma na ameriško poezijo in misel 20. stoletja se med drugim raziskovalno ukvarja pesnik in univerzitetni profesor Andrew Epstein, znan tudi po odmevni knjigi *Beautiful Enemies: Friendship and Postwar American Poetry* (2006), v kateri so osrednje pozornosti deležni pesniki Frank O'Hara, John Ashbery in Amiri Baraka.

človeško naravo z vidika spolnih, socialnih in etničnih kategorij, (5) opis specifičnih literarnih postopkov in nastanek ekološko usmerjene literarne zgodovine (GERSDORF 2005: 18).

Ekokritika je svoje raziskovalno področje postopoma razširila na celotno književnost, ki jo opazuje z ekoloških vidikov (HOFER 2007: 90). Raziskuje različne koncepte in reprezentacije narave, kako se je narava v določenih obdobjih in v posameznih kulturah razvijala, kako je definiran pojem narave, katere vrednostne predstave in kulturne funkcije ima v književnosti, kako so v njej določeni odnosi med človekom in naravnim okoljem itd. Glotfelty je po analogiji s feministično teorijo Elaine Showalter določila tri razvojne stopnje ekokritike (HOFER 2007: 44). Na prvi stopnji si ekokritika prizadeva za ponovno odkritje narave v književnosti. Zanimajo jo različne, pogosto stereotipne upodobitve narave (arkade, raj, divjina, Mati Zemlja itd.) v književnem kanonu kakor tudi v besedilih z njegovega obrobja, mesto narave v razvoju književnosti, zakaj je narava pogosto izključena iz književnosti itd. Na drugi stopnji se ekokritika ukvarja z besedili, vrstami in žanri o naravi (npr. s poezijo narave, s pastoralnim romanom, z bukolničnim pesništvom, z idilo, z *nature writing*, z utopičnim in antiutopičnim romanom). Mesto teh žanrov je običajno na obrobju ali celo zunaj literarnega kanona, zato si ekokritika prizadeva za njihovo umestitev v literarni kanon ali za prevrednotenje njihovega mesta v njem. V ta sklop sodi zanimanje za posamezne avtorje ekološke literature kakor tudi za njihove kraje, kar lahko prispeva k razmahu okoljskega turizma. Na tretji stopnji se ekokritika osredini na teoretska vprašanja, preučuje simbolne konstrukte narave, človeka in živali ter razmišlja z vidika ekološke paradigme o hierarhičnih dualizmih (kultura/narava, človek/okolje, jaz/drugi, moški/ženska, duh/telo idr.) zahodne patriarhalne družbe. Razvoj ekokritike seveda ne poteka po strogo ločenih stopnjah. V sodobnem času je dosegla tretjo oz. teoretično stopnjo, vendar ohranja tudi prejšnji dve, jih teoretsko dopolnjuje in kritično motri. Mnogi očitajo ekokritiki teoretsko in metodološko neizdelanost, poststrukturalistične usmeritve pa še posebej trivialni realizem. Metodološko se nanaša na različne smeri (na dekonstrukcijo, feminizem, kulturne študije idr.).

Ursula K. Heise, avtorica geselskega članka v Metzlerjevem leksikonu *Literatur- und Kulturtheorie* (NÜNNING 2005: 130–131), navaja, da so se v ekokritiki glede na metodološki pluralizem oblikovala štiri raziskovalna težišča: 1) Razumevanje prostora oziroma metod, s katerimi spoznavamo naravne in umetne prostore, v kakšnem odnosu smo z njimi in kako skrbimo zanje. Pozornost je namenjena odnosom med lokalnimi oz. izkušnjskimi prostori in abstraktnimi okolji, kot sta država ali narod, povezavam med prostorskimi izkušnjami in drugimi dimenzijami kulturne identitete, kot so spolna, rasna, starostna oziroma socialna pripadnost. 2) Ekokritika raziskuje, kako je v literaturi in kulturi definiran oziroma ubeseden odnos med človekom in drugimi živimi bitji v naravi. Čeprav je književnost že po jeziku v osnovi antropocentrična, je obenem tudi medij za razkrivanje različnih stopenj antropocentrizma in drugih vrednostnih pogledov, kot so ekocentrizem, biocentrizem, veganstvo idr. Seveda se ob tem zastavljajo vprašanja, v kolikšni meri lahko književnost prispeva k spremembi človekovega vrednostnega pogleda na naravno okolje. V zvezi s tem se velja strinjati s tistimi, ki menijo, da književnost odpira drugačne in alternativne svetove ter vrednostne poglede, vendar nima prevzgojne funkcije. 3) Ursula K. Heise

opozarja, da je ekokritika v konfliktu z objektivističnim in s konstruktivističnim razumevanjem narave. Na eni strani so tako imenovani naivni realisti, ki postavljajo v književnosti v ospredje grozljive podobe sodobnega uničevanja naravnega okolja in trpinčenja nečloveških bitij, manj pa se posvečajo kritični refleksiji literarnega jezika ali strukturam ekoloških raziskav v naravoslovju. Zagovorniki konstruktivizma,¹⁶ ki se navezujejo na poststrukturalistične teorije, trdijo, da imajo vsi diskurzi o naravi izhodišče v kulturi, da globalnih ekoloških povezav ni mogoče predstaviti s konvencionalnim realizmom, obenem pa opozarjajo na to, da razume ekokritika nekatere ekološke pojme zelo ohlapno ali so ti sporni že v ekologiji (npr. harmoničnost ekosistema). 4) Posebno področje ekokritike predstavlja tudi razkorak med ekokritiko kot akademsko teorijo in političnim okoljskim angažmajem.

V sodobnem času se ekokritika vse bolj odmika od shematskega raziskovanja odnosov med naravo in kulturo in se bolj posveča teoretskim opredelitvam narave. Posebno zanimanje kaže za preučevanje živali oziroma za animalistične študije. Ekokritika je po začetnem zanimanju za upodobitve narave in divjine v nefikcijskih tekstih svojo pozornost preusmerila na okolje, še zlasti na urbane prostore (STARRE 2010: 28). Njeno tematsko področje se še zmeraj širi, zanimajo jo vprašanja o spreminjanju naravnega okolja in o tako imenovani urbani divjini, povezave med okoljem, etničnimi skupinami in primitivnimi kulturami kakor tudi med ekokritiko in okoljskim rasizmom, naravo in žensko idr. V času vse močnejših mednarodnih povezav je ekokritika razvila primerjalni vidik raziskovanja naravnega okolja v različnih nacionalnih literaturah in povezovanje individualnih ter lokalnih upodobitev narave z globalno okoljsko problematiko.

3 Ekokritika in ekofeminizem

Začetki ekološkega in feminističnega gibanja oziroma ekofeminizma¹⁷ segajo v sedemdeseta leta prejšnjega stoletja. Sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja se je začel uveljavljati v akademskih krogih kot del širše ekokritične discipline (HOLY 2007: 89) in temelji na predpostavki, da povzročajo sistemi prevlade in dualistično mišljenje, ki sestavljajo temelj zahodni civilizaciji, zatiranje ženske kakor tudi izkoriščanje naravnega okolja. Ekokritika in ekofeminizem izhajata tudi iz skupnega cilja: osvoboditi žensko in naravo ter si prizadevati za odpravo rasnih, spolnih, etničnih, razrednih in drugih razlik oziroma za ukinitvev odnosov med ljudmi in razmerij do naravnega okolja, ki temeljijo na kontroli, prilaščanju, posedovanju in izkoriščanju. Različni ekofeminizmi se najbolj razlikujejo v vrednotenju fizičnega oz. materialnega sveta, a tudi v predstavah o preddiskurzivnem in družbeno konstruiranem statusu narave in ženske. Socialni ekofeminizem se na primer zavzema za nedestruktivno

¹⁶ Pod pojmom konstruktivizem je mišljen objektivizmu nasproten metateoretski model, ki izhaja iz prepričanja, da nam svet in predmeti niso dani, ampak oboje konstruira človek s pripisovanjem pomenov (VIRK 2008: 228).

¹⁷ Izraz ekofeminizem je prvič zapisala Francoise d' Eaubonne v knjigi *La Féminisme ou la mort* leta 1974, in sicer v smislu, da ženske bolje razumejo problematiko okolja, zato imajo več možnosti za uresničitev političnih sprememb, nujnih za ohranitev življenja na našem planetu. Kot oznaka za ekološko feministično gibanje se je uveljavil po letu 1978, ko ga je v svoji knjigi *Gyn/ecology* uporabila Mary Daly.

držo do naravnega okolja in se osredinja na spolne zapise narave, vendar tudi na ostro kritiko povezanosti ženske in narave. Od te usmeritve odstopa spiritualni ekofeminizem, saj izhaja iz mističnih predstav o povezanosti ženske z naravo in opeva idejo o t. i. Materi Zemlji. Ekokritika in ekofeminizem poudarjata povezanost oz. sožitje vseh živih (človeških in nečloveških) bitij ter pripisujeta naravi status subjekta. V primerjavi z obstoječim dualističnim mišljenjem, v katerem poteka človekov boj z naravo, gospodovanje naravi, izkoriščanje narave idr., želita vzpostaviti odnose mrežnega sožitja, sonaravnosti in medsebojne odvisnosti ter zagovarjata takšno intrinzično vrednost posameznih mrežnih elementov, ki se povezujejo z vsem obstoječim in hkrati ohranjajo pomen samostojnosti. Še posebej zanimiv je koncept ekokritiškega sestva (jaza). Ta obstaja namreč kot kontinuiteta in diferenca, kar pomeni, da ohranja relativno samostojnost in je obenem v interakciji z Drugim, se ne stopi z naravo, kot to razlaga npr. globinska filozofija, vendar obenem presega dualistično miselnost patriarhalne družbe (GREWE-VOLPP 2004: 67).

4 Ekokritika in status narave

Ekokritika pripisuje naravi¹⁸ pomembno, celo osrednje mesto. Naravno okolje v literarnih besedilih ni obravnavano kot nekaj obrobnega, ne predstavlja zgolj kulise, ozadja nekega dogajanja, mrtve materije ali pasivnega objekta. Narava prav tako ni razumljena kot projekcija človekovih potreb, predmet materialnega izkoriščanja ali ideološke zlorabe. Pogosto dobi status subjekta, čeprav mnenja ekokritikov glede tega niso enotna in nekateri nasprotujejo še posebej tako imenovani govoreči naravi. Vsekakor pa velja, da ekokritika priznava naravi, ki je postavljena v položaj Drugega, samostojno, od človeka neodvisno delovanje. Narava je sposobna delovanja in je samostojna, a hkrati tudi tako tesno povezana s človekom, da izginja nekdanje dualistično razmerje med človekom in naravo, značilno za patriarhalno družbo (GREWE-VOLPP 2004: 67). Kadar nastopa narava s samostojnim glasom, mora poseči po človeškem glasu, pri čemer moramo ločiti njen avtonomni glas od personifikacije narave v okviru antropocentrizma. Ekokritika analizira ubeseditve narave na ravni jezika, pridevkov, personifikacij, metafor in drugih podob narave. Vse to poteka z vidika ugotavljanja avtonomije oz. difference narave kakor tudi z vidika odvisnosti med naravo in človekom oziroma kulturo.

4.1 Koncepti in podobe narave

Različne ekokritiške usmeritve izhajajo iz objektivističnih in konstruktivističnih konceptov narave. Prve se utaplajo v zelo naivnem realizmu, druge ne priznavajo

¹⁸ V slovensko književnost je narava po posameznih slavilnih in opisnih pesmih narave (V. Vodnik, L. Volkmer, Š. Modrinjak idr.) ter pastirski idili (U. Jarnik) opazneje vstopila v času romantike in realizma, in sicer s F. Prešernom (*Krst pri Savici*), S. Vrazom (*Djulabije*), z idilo kot pesniškimi in pripovednimi žanrom (F. Prešeren, S. Vraz, J. Stritar, I. Tavčar idr.), s pesmimi o naravi in živalih (J. Stritar, F. Levstik, S. Jenko, F. Gestrin idr.), s potopisnimi pesmimi (A. Aškerc, J. Stritar), s potopisi, z esei, s pripovedno prozo naravoslovne (F. Erjavec, F. Levstik, J. Mencinger, I. Tušek, J. Ogrinec idr.) in kmečko-vaške tematike (J. Jurčič, I. Tavčar idr.) ali z antiutopičnim romanom (J. Mencinger).

zunajbesedilnega statusa narave. S položaja vmesnega prostora med realističnimi in poststrukturalističnimi usmeritvami, kamor umešča ekokritiko na primer Stefan HOFER (2007: 53), priznava ekokritika naravo kot zunajbesedilno stvarnost in obenem poudarja, da so njene reprezentacije zmeraj tudi kulturni konstrukti. Gozd je na primer lahko ubeseden kot ekološki biotop, idilični prostor, lovišče ali prostor, v katerem domujejo zle sile. Če so upodobitve narave filtrirane skozi zavest kulture, le-ta ne more biti nevtralno ubesedena. S tega vidika je ekokritika kritična do tako imenovanih pojmov čiste, nedotaknjene oziroma neokrnjene narave. V človeško in nečloveško naravo so bolj ali manj vpisane posameznikove in kolektivne zaznave sveta, različne ideje in ideologije, ki jih je pri raziskovanju podob narave potrebno upoštevati in lahko povratno učinkujejo na človekovo ravnanje z okoljem.¹⁹ Različnim hierarhičnim dualizmom patriarhalne družbe, sistemom prevlade in spolnim označitvam narave se prav posebej posveča ekofeminizem. Z analizo podob, ki temeljijo na asociacijah ženske in narave, lahko odkrijemo njihovo stereotipnost, inventivnost in subverzivnost, prav tako pa opažamo tudi njihov morebitni negativni vpliv na človekovo ravnanje z naravnim okoljem.

V raziskovalni spekter človeka in okolja, ki ob naravnem vključuje še urbano okolje, je ekokritika umestila tudi rasne, etnične, razredne, spolne in druge kategorije. Kot posebna disciplina literarne ali kulturne vede raziskuje na podlagi upoštevanja ekoloških spoznanj v celotni književnosti odnose med človekom/kulturo in naravo/okoljem, pri čemer je pojem narava razumljen v smislu fizičnega oziroma človekovega okolja v določenem zgodovinskem obdobju. V njeno raziskovalno področje lahko ob literarnih spadajo tudi npr. filmske, slikarske, fotografske in druge oblike kulturnih reprezentacij odnosov med kulturo/človekom in naravo/okoljem (GREWE-VOLPP 2004: 89).

5 Ekološka funkcija književnosti

Z uveljavitvijo ekokritike je postalo naravno okolje pomembno raziskovalno področje literarne vede. Kot kulturnokritična disciplina usmerja pozornost na ekološke in literarne modele, ki dajejo prednost človeku in naravnemu okolju pred pridobitniškim in materialnim izkoriščanjem narave. Eno od pomembnih vprašanj, ki si jih ekokritika zastavlja na teoretski ravni, je vprašanje o družbeni vlogi »ekološke književnosti«. Gre za premislek, kakšno vlogo ima lahko književnost pri reševanju ekoloških vprašanj in oblikovanju ekološke zavesti. Na takšna vprašanja seveda ni

¹⁹ GREWE-VOLPP (2004: 1–7) opozarja na dekonstrukcijo ameriškega mita *nature's nation*, v katerem je narava konstruirana kot ideja za rasne, spolne, gospodarske, pokrajinske in nacionalne predstave njenih utemeljiteljev, tj. predvsem belopoltnih anglosaških osvajalcev »divjega« Zahoda. Mit temelji na predstavi, da je imela neskončna divjina osrednjo vlogo pri oblikovanju ameriške nacije. Toda v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so Richard Slotkin, Annette Kolodny, Donald Worster idr. razgalili enostranskost ameriškega mita, ki v težnji po ustvarjanju enotne ameriške nacije izpušča številne vidike, med njimi ženske, etnične manjšine, realno topografijo, industrializacijo, pokrajinske razlike idr. Pokazali so na mit kot diskurz, ki je bil ustvarjen za določene socialne in politične namene in je vodil v izkoriščanje določenih slojev prebivalstva in narave v procesu kolonialnega osvajanja. Tudi raziskave o spolnih označitvah narave lahko razkrijejo, da je opevanje narave oziroma divjine kakor tudi žalovanje ob njeni izgubi v funkciji strategije imperialistične prakse, ki tako zakriva in hkrati stabilizira lastno prevlado.

enoznačnega odgovora, vendar je jasno, da književnost ne more opisovati in pojasnjevati vzrokov ekološke krize, lahko pa je kritična do človekovih nerazumnih in škodljivih posegov v okolje, do izkoriščanja, zastrupljanja, spreminjanja in uničevanja naravnega okolja, pri čemer mora paziti, da ne preide v agitacijsko pisanje. Družbena vloga ekološke književnosti je lahko najbrž le v tem, po čemer se književnost bistveno loči od znanstvenega, moralnega, praktičnega in drugih oblik diskurza, to je, da v patriarhalni in potrošniško usmerjeni družbi odpira v estetsko zakodirani obliki raznovrstne možnosti človekovega sobivanja z živo in neživo naravo ter ponuja ob prevladujočem antropocentrizmu vrednostno drugačne poglede na naravno okolje. V sodobnejši slovenski književnosti je to najizraziteje opazno v poeziji, prozi in esejistiki pisatelja in zagovornika narave Iztoka Geistra. Ekokritika je ozavestila prepričanje, da kultura ni le rezultat družbenih odnosov, temveč v veliki meri tudi ali predvsem človekovega odnosa do naravnega okolja. Na slednje nas, kakor zatrjuje GOODBODY (1998: 25), opozarja tudi književnost starejših obdobj, iz katere se praviloma razbirajo spravljivejši odnosi med človekom in okoljem.²⁰

Ko ekokritika ni več omejena na »ekološko« književnost, to je na tipične žanre o naravi, njene podobe ali na zbir ekoloških tem, kot so na primer onesnaževanje okolja, zastrupljanje zraka, vode, prsti, uničevanje biotske raznovrstnosti, in je raziskovalno področje razširila na odnose med kulturo/človekom in naravo/okoljem, tj. na književnost v celoti, se zastavlja vprašanje, ali ima književnost ne glede na tematiko ob spoznavni, etični, estetski in še kakšni drugi tudi ekološko funkcijo. S tem vprašanjem se je doslej podrobneje ukvarjal Hubert Zapf. Opirajoč se na Petra Finkeja in njegovo teorijo kulturnih ekosistemov je izdelal trojni kulturnoekološki funkcijski model književnosti, tj. književnost kot družbenokritični metadiskurz, imaginacijski protidiskurz in regeneracijski interdiskurz.²¹ O analogijah med ekološkimi procesi in specifičnimi strukturami ter kulturnimi učinki literarne imaginacije je pisal že v svoji knjigi *Literatur als kulturelle Ökologie* (2002). Po Zapfu ustvarja književnost kritično-kreativno energijo. Ta se kot ekološka moč usmerja na kulturo, na oblike sporazumevanja in zavesti oziroma na kulturne sisteme, v katerih živimo, in s simbolnimi podobami presega ločnice med kulturo in naravo. Tezo o ekološkem razmerju med književnostjo in kulturo je pojasnil s posebnostjo literarnega diskurza v sistemu dominantnih diskurzov kulture, kot so pravo, politika, gospodarstvo, znanost, morala idr.:

»Ökologisch« kann diese Beziehung der Literatur zur Kultur genannt werden, weil Literatur das, was kulturell getrennt, pragmatisch instrumentalisiert und diskursiv vereindeutigt wird – etwa durch Politik, Wirtschaft, Recht, Moral, Ideologie, Wissenschaft –, wieder in einen lebendigen Zusammenhang untereinander und mit dem bringt, was ausgegrenzt oder marginalisiert wird, was aber zugleich für die Vitalität und Selbsterneuerungskraft der Kultur von entscheidender Bedeutung ist (ZAPF 2002: 5).²²

²⁰ Prim. Stritarjevega Zorina in njegove *Popotne pesmi*, Tavčarjevo *Cvetje v jeseni*, Kranjčev *Povest o dobrih ljudeh* idr.

²¹ Zapfov trojni model ekološke funkcije književnosti je podrobneje predstavljen v razpravi *Ekološko usmerjena literarna veda in Prežihove samorastniške novele* (ČEH STEGER 2010: 54–55).

²² V prevodu se Zapfova teza glasi: Odnos med književnostjo in kulturo se lahko imenuje »ekološki«, ker književnost tisto, kar je v sistemu kulture ločeno, pragmatično instrumentalizirano in diskurzivno po-

Književnost ima torej kritično in prenovitveno vlogo, je senzorij in prostor za simbolične izravnave kulturnega neravnovesja in razvojnih napak, kritična je do dominantnih struktur moči, diskurzivnih sistemov in oblik življenja, ki izrinjajo, izločajo ali zatirajo tisto, kar je za kompleksno določitev človeka v sistemu kulture nujno potrebno. Po drugi strani je književnost z ubeseditvijo kulturno izrinjenih vsebin in s sprostitvijo vitalnosti, večpomenskosti in dinamičnih obnovitev dogmatično otrdelih podob sveta in diskurzivne enopomenskosti prostor trajne, kreativne obnove jezika, zaznav in kulturne imaginacije (ZAPF 2002: 4). Pomembnost Zapfovega kulturnoekološkega modela književnosti je vsaj dvojna, predmetno področje ekokritike razširja na celotno književnost in poudarja, da razvija književnost ekološko zavest v sistemu kulture ne le v vsebinskih, temveč tudi v estetskih procesih.

VIRI IN LITERATURA

- Lawrence BUELL, 1995: *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard UP.
- Laurence COUPE (ur.), 2000: *The Green Studies Reader. From Romanticism to Ecocriticism*. London: Routledge.
- Jožica ČEH STEGER, 2010: Ekološko usmerjena literarna veda in Prežihove samorastniške novele. *Jezik in slovstvo* 55/3–4. 53–62.
- Domagoj ĐIKIĆ idr., 2001: *Ekološki leksikon*. Gl. ur. Oskar P Springer. Zagreb: Barbat.
- Peter FINKE, 2003: Kulturökologie. *Konzepte der Kulturwissenschaften*. Ur. Ansgar in Vera Nünning. Stuttgart, Weimar. 248–279.
- Catrin GERSDORF in Sylvia MAYER (ur.), 2005: *Natur – Kultur – Text. Beiträge zu Ökologie und Literaturwissenschaft*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Cheryll GLOTFELTY in Harold FROMM (ur.), 1996: *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens: University of Georgia P.
- Marjetka GOLEŽ KAUČIČ, 2011: Folklorini in živalski slovar v ustvarjalnem opusu Svetlane Makarovič. *Jezik in slovstvo* 56/1–2. 31–48.
- Axel GOODBODY (ur.), 1998: Literatur und Ökologie. Zur Einführung. Axel Goodbody (ur.): *Literatur und Ökologie*. Amsterdam: Rodopi. 11–40.
- Christa GREWE-VOLPP, 2004: *Natural Spaces Mapped by Human Minds. Ökokritische und ökofeministische Analysen zeitgenössischer amerikanischer Romane*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Ursula K. HEISE, 2001: Ecocriticism/Ökokritik. *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie. Ansätze – Personen – Grundbegriffe*. Ur. Ansgar Nünning. Stuttgart, Weimar: Metzler. 128.

enostavljeno – s politiko, z gospodarstvom, s pravom, z moralo, z ideologijo, z znanostjo –, na živ način ponovno poveže in združi s tistim, kar je bilo iz dominantnih diskurzov izločeno, potisnjeno na obrobje, a je odločilnega pomena za vitalnost in obnovitev kulture.

- Stefan HOFER, 2007: *Die Ökologie der Literatur. Eine systemtheoretische Annäherung. Mit einer Studie zu Werken Peter Handkes*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Mirela HOLY, 2007: *Mitski aspekti ekofeminizma*. Zagreb: TIMpress.
- Miha JAVORNIK, 2007: Ekologija teksta in ruska kultura 20. stoletja. *Primerjalna književnost* 30/1. 55–69.
- Jelka KERNEV ŠTRAJN, 2007: O možnosti ekokritičkega pogleda na tematizacijo »nečloveške subjektivnosti« v literaturi. *Primerjalna književnost* 30/1. 39–54.
- Andrej KIRN, 2004: *Narava – družba – ekološka zavest*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Karl KROEBER, 1994: *Ecological Literary Criticism: Romantic Imagining and the Biology of the Mind*. New York: Columbia UP.
- Suzana MARJANIĆ in Antonija ZARADIJA KIŠ, 2007: *Kulturni bestijarij*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiko, Hrvatska vseučiliška naklada.
- Donnella H. MEADOWS idr., 1974: *Meje rasti: Poročilo za raziskavo Rimskega kluba o težavnem položaju človeštva*. Prev. Gregor Berkopec. Ljubljana: CZ.
- William RUECKERT, 1978: Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism. *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Ur. Cheryll Glotfelty in Harold Fromm. Athens: University of Georgia P. 103–123.
- Alexander STARRE, 2010: Always already green. Zur Entwicklung und den literaturtheoretischen Prämissen des amerikanischen Ecocriticism. *Ökologische Transformationen und literarische Repräsentationen*. Ur. Urte Stobbe, Ulrike Kruse, Maren Ermisch. Göttingen. 13–34.
- Urte STOBBE, Ulrike KRUSE, Maren ERMISCH (ur.), 2010: *Ökologische Transformationen und literarische Repräsentationen*. Göttingen.
- Branislava VIČAR, 2010: Koncept narave v Jamnici: ekokritični diskurzivni pristop. *Jezik in slovstvo* 55/3–4. 123–137.
- Tomo VIRK, 2008: *Moderne metode literarne vede in njihove filozofsko teoretske osnove. Metodologija I*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.
- Hubert ZAPF, 2002: *Literatur als kulturelle Ökologie. Zur kulturellen Funktion imaginativer Texte an Beispielen des amerikanischen Romans*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Hubert ZAPF (ur.), 2008: *Kulturökologie und Literatur. Beiträge zu einem transdisziplinären Paradigma der Literaturwissenschaft*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.

SUMMARY

Under the influence of increasing ecological crisis and ecological movements that proliferated in the late 1960s, ecologization of scholarship and society also emerged. The same period also saw the first examples of the introduction of the ecological paradigm into literary scholarship and the beginning of ecocriticism. The term was first used in 1978 by William Rueckert in the paper "Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism." However, the dominant post-structuralist trends were not favorably disposed towards the study of extratextual reality, therefore ecocriticism as an Anglo-American discipline of literary criticism was not able to make a full breakthrough until the 1990s.

Ecocriticism was first limited to the study of images of nature, to typical ecological themes and genres about nature (nature writing, an idyll, a pastoral, a utopian novel, etc.). Presently it is still broadening its thematic area, however, it increasingly deals with theoretical questions, various concepts of nature and evaluative views of it, particularly with the criticism of anthropocentrism, relations between culture/man and nature/environment, relations between environment and racial, class, gender, and ethical identity. A broader ecocritical discipline includes different varieties of ecofeminism; they differ mainly in whether or not they recognize the feminization of nature. In comparison with the existing hierarchic dualisms (me/other, culture/nature, intellect/emotion, male/female, etc.) of the patriarchal society, ecocriticism advocates their surpassing. It compiled a network model of ecocritical textual analysis (GREWE-VOLPP 2004), in which special attention is accorded nature and its status as a subject, towards coexistence relationships and codependence of the network elements, their intrinsic value that exists in connections with the Other and, at the same time, in the preservation of differences.

Broadening the subject area of ecocriticism to all literature has also fueled interest in the question of the ecological function of literature without literature being related to particular ecological themes. Hubert ZAPF (2002) – who finds its presence in the content and aesthetic processes of a literary work – in the framework of his cultural-ecological model assigned to literature a function of socio-critical metadiscourse, imaginational counter-discourse, and regenerative interdiscourse.

UDK 821.163.4(497.6).09Andrić I.
Slobodan Vladušić
Filozofska fakulteta Univerze v Novem Sadu

ANDRIĆ IN HIBRIDNA IDENTITETA¹

Besedilo se ukvarja z analizo različnih konceptov hibridne identitete, ki jih v Andrićevem opusu reprezentirata literarni osebi zdravnik Cologna (*Travnička hronika*, Travniška kronika) in Omerpaša Latas (*Omerpaša Latas*). Analiza teh literarnih oseb kaže, da koncept hibridne identitete ni monoliten in enopomenski zaradi različnega odnosa teh literarnih oseb do ideje humanizma, institucije moči² in figure konvertita.

Ključne besede: hibridna identiteta, absolutna identiteta, figura konvertita, postkolonializem

This work is about the analysis of different concepts of hybrid identity that are represented in Andrić's opus by characters such as doctor Cologne (*Travnik's Chronicles*) and Omerpasha Latas (*Omerpasha Latas*). Analysis of these characters shows that concept of hybrid identity is not monolithic and unambiguous due to different relationship that these characters have with idea of humanity, institution of power and figure of convert.

Keywords: hybrid identity, absolute identity, figure of convert, postcolonialism

Analiza hibridne identitete v opusu Iva Andrića bi se morala začeti pri vprašanju, kaj se je v tem opusu moralo zgoditi, da se je v njem pojavil takšen koncept identitete. Odgovor na to vprašanje nas pelje k besedilu *Put Alije Đerzeleza* (Potovanje Alije Đerzeleza) iz leta 1920. Ta pripovedka označuje v Andrićevem opusu prelom: prelom se ne razkriva samo v prekinitvi z lirskim pripovedovanjem, temveč tudi s konceptom absolutne identitete, ki se v tem proznem besedilu postavlja pod vprašaj s karikaturalizacijo Alije Đerzeleza. Poreklo absolutne identitete je namreč povezano z epom oziroma z antičnim ljubezensko-pustolovskim romanom. Shema tega romana je znana in jo tukaj navajamo v poenostavljeni obliki: mladenič in dekle se zaljubita na prvi pogled; usoda ju loči; fant išče svojo ljubo in jo po številnih pustolovščinah, preprekah in preobratih končno najde. Bahtin je pri analizi tega tipa romana ugotovil, da romaneskni junak reši »iz te igre, iz prevrtljivosti usode in naključja svojo popolno nespremenjeno *istost*« (BAHTIN 1982: 237), nato pa sklenil, da je takšna nespremenljiva identiteta, *istost*, »v grškem romanu *urejajoče središče* človekove podobe« (BAHTIN 1982: 237).

Če Alijo Đerzeleza beremo v kontekstu junaka antičnega ljubezensko-pustolovskega romana, dobi še eno parodijsko brazgotino. Antični junak na svoji poti, kljub prevrtljivosti usode, ostane zaljubljen v isto dekle, s čimer potrjuje svojo nespre-

¹ Besedilo je nastalo kot rezultat raziskave v okviru projekta št. 178005 z naslovom *Aspekti identitete in njihovo oblikovanje v srbski književnosti*, ki ga financira Ministrstvo za prosveto in znanost Republike Srbije.

² Srbska beseda *moć*, ki ima pomena 'moč' in 'oblast', je prevedena kot moč. Op. prev.

menljivost, svojo absolutno identiteto. Nasprotno se Đerzelez na potovanju zaljubi v različne ženske in ta različnost razkriva junakovo nesposobnost, da bi ostal nespremenjen. Ker podoba Đerzeleza pripada epski tradiciji, ki, kot smo videli, temelji na ideji absolutne identitete, omenjena spremenljivost Đerzeleza simbolizira nezmožnost izkazovanja absolutne identitete v modernih časih.

Čeprav je karikatura epskega junaka v besedilu *Put Alije Đerzeleza* podana zelo jasno, se Andrić v nadaljnjem ustvarjanju ni povsem odrekel ideji absolutne identitete, temveč jo je skušal reinterpretirati in ji tako podaljšati življenje. Najprej je ta identiteta ločena od moči in seveda od epskega junaka, ki se v modernih časih ne more več pojaviti drugače kakor karikatura. Nato je absolutna identiteta pomaknjena na obrobje kolektiva, kjer najdemo junake osamljence, kakršen je anonimni graditelj, Italijan, iz besedila *Most na Žepi* (1925), ki je dobesedno nerazumljiv prebivalcem Žepe, od katerih ga loči jezikovna bariera, ali molčeči frančiškan Nikola Granić iz besedila *Čaša* (Kozarec) (1940), ekscentrik in posebnež, distanciran od drugih frančiškanov. V primeru Italijana, graditelja mostu, gre za modernistično pretakanje absolutne identitete iz sfere moči v sfero umetnosti. Figura umetnika tako priča o možnosti absolutne posvečenosti čemu, pri čemer postane ta posvečenost, katere objekt (umetnost) ne podlega modernim preobrazbam, temelj te nove, modernizirane absolutne identitete. Pri frančiškaneu Nikoli Graniću je nespremenljivost identitete simbolizirana s predmetom – s posebnim kozarcem, iz katerega frančiškan Nikola Granić pije vino. Ta predmet je staljen z identiteto junaka in tako se posredno, prek zvestobe temu predmetu, sugerira junakova nespremenljivost (VLADUŠIĆ 2007: 95).

V tem času središče sveta in prostor moči naselita junaka, ki sta potomca konvertita ali sta sama konvertita: Mustafa Madžar iz istoimenske zgodbe, prvič objavljene leta 1925, in veliki vezir Jusuf iz besedila *Most na Žepi*. Ta novi konvertitski identitetni koncept pa ne ponuja odgovora na vprašanje, kje biva moč v modernih časih, temveč nasprotno, to vprašanje pušča še naprej odprto. Tako ti zgodbi še enkrat simbolizirata preobrazbo moči v nemoč in tako anticipirata Adornov koncizni uvid v de-subjektivizacijo moči v modernih časih: »Načeloma so vsi, tudi največji mogočnejši, objekti.« (ADORNO 2007: 35). Moč, ki jo imata ti dve literarni osebi, bodisi zaradi osebnega poguma (Madžar) bodisi zaradi položaja, ki ga zasedata v družbeni hierarhiji (vezir Jusuf), se pokaže kot navidezna, ker ne more preprečiti preobrazbe junaka iz subjekta v objekt, iz moči v nemoč. Andrić je v želji, da bi poudaril neizprosnost in nezadržnost te preobrazbe, svoja junaka oskrbel z znaki kontinuitete. Vendar v kontekstu tistega, kar se dogaja z junakoma in v junakih, ti znaki kontinuitete delujejo karikaturno. O tem pričata literarni osebi Mustafa Madžar in vezir Jusuf: »Svet je pun gada,« nenehno ponavlja Madžar skozi vso zgodbo, med tem pa gre skozi drastične fizične spremembe, ki njegovo podobo spremenijo do neprepoznavnosti. Ta preobrazba, ki jo želijo Madžarjeve besede zaman izničiti s svojo nespremenljivostjo, postane še jasnejša, če primerjamo sceni z začetka in s konca zgodbe: juriš osamljenega Madžarja na avstrijske čete na drugem bregu reke z začetka zgodbe se spremeni v njegov beg pred mestno množico na koncu zgodbe.

Podobno se zgodi tudi z vezirjem Jusufom: temu junaku, potem ko ga začasno odstranijo s položaja velikega vezirja, uspe poraziti svoje nasprotnike in znova postati veliki vezir. Vendar se njegova vrnitev v prostor moči pokaže kot navidezna.

Preobraženi Jusuf se ne more več prepričati, da ima notranjo moč, zato njegov nespremenjeni položaj vezirja samo prikriva končnost preobrazbe, ki jo je začutil, ko je padel v nemilost. Zunanja moč, ki jo zagotavlja njegov položaj, ne more več odpraviti strahu in nemoči: »Pobednik vezir oseti strah od života« (ANDRIĆ 2008: 73).

Problematizacija absolutne identitete pripelje do njene pomaknitve na obrobje imaginarnega sveta, kjer je reprezentirana ne več z vzornimi junaki, kakršni so bili epski junaki, temveč z ekscentriki, junaki obrobja, v katerih se kaže estetski ali etični potencial skupnosti. Marginalizacija figure absolutne identitete kaže na to, da ta tip identitete ni več epohalen: prej je obramba pred duhom epohe kakor to, kar ta duh reprezentira. V prazno polje moči stopijo konvertiti, vendar se pokaže, da ne morejo obdržati položaja v središču moči, da ne morejo ostati subjekti moči. Dejanje konverzije iz ene vere v drugo jim ne more zagotoviti večne moči, točneje: ne more suspendirati nadaljnjih preobrazb, ki so potrebne, da bi se moč obdržala. Postanejo žrtve moči, ne pa njeni izvrševalci. To je mesto, kjer jih najde moderna književnost, ki se postavi prav na njihovo stran, stran žrtev, in se tako poveže s humanističnim zanimanjem za žrtve moči. Sočasno pa to pomeni, da književnosti kakor tudi humanizmu ostanejo nedostopni vrhovi moči. V tem kontekstu bi lahko opazovali tudi Andrićevo humanistično naklonjenost zgodbi in pripovedovanju: nastala je kot humanistična tolažba, ki prikriva poraz pripovedovanja oziroma nezmožnost pripovedovanja, da bi osvetlilo subjekt moči v modernih časih.

Sredi prejšnjega stoletja se v Andrićevo prozi pojavi nov identitetni koncept: hibridna identiteta. Najbolj eksplicitno je izražena v besedilu *Travnička hronika* (1945) v literarni osebi zdravnika Cologne, pozneje pa je uresničena tudi v literarnih osebah Džem-sultana in Čamila iz besedila *Prokleta avlija* (Prekleta dvorišče) (1954). Tukaj velja povedati, da pojav hibridne identitete, kot bomo videli, ne ukine figure konvertita: takšen konvertit je na primer tudi Karađoz iz besedila *Prokleta avlija*. Njegova konvertitska narava je simbolična: to je človek, ki se je nekajkrat znašel v navzkrižju z zakonom, pozneje pa se je preobrazil v lastno nasprotje: v upravnika zapora, v varuha zakona. Vendar ima tudi njegova moč meje, ta meja pa je ravno Čamil, o katerem Karađoz ne ve, ali je pameten ali nor, kar v njem vzbuja »sujeveran strah i nagonsku odvratnost« (ANDRIĆ 2005: 48). Karađoz je tako ne samo simbolično ločen od Čamila, temveč je tudi figura (simboličnega) konvertita prepustila mesto figuri hibridne identitete, ki je na ta način postala glavni junak tega Andrićevega kratkega romana. S tem se implicitno sugerira, da figura konvertita ni več epohalni reprezent epohe.

Pojav hibridne identitete v Andrićevo prozi je znak pisateljeve modernosti, ki ni izkazana samo kot modernost pripovedovanja, temveč tudi kot modernost mišljenja. Andrić je namreč s tematiziranjem hibridne identitete že takrat anticipiral duha prihodnjega časa oziroma duha današnjega časa. Kot vemo, je hibridna identiteta danes v središču pozornosti različnih teorijskih disciplin. Tako se odpira možnost za dvojno branje: Andrićevo prozo bi lahko brali z zornega kota teorijskih besedil, ki tematizirajo hibridno identiteto, vendar velja tudi obratno: teorijski koncept hibridne identitete bi lahko brali z zornega kota Andrićevega opusa, v katerem je bila ta identiteta tematizirana pred svojo teorijsko obravnavo. V konkretnem primeru to pomeni, da bi bilo smiselno analizirati koncept hibridne identitete pri Andriću tudi

v teorijskih spisih postkolonialnih intelektualcev, pri katerih ima koncept hibridne identitete izjemno pomebno vlogo. To branje pa naj ne bi Andrića zvedlo na gradivo za dokazovanje tez postkolonialnih kritikov. Namesto tega bi bilo mogoče plodnejše analizirati način, kako avtor besedil *Travnička hronika* in *Prokleta avlija* simbolično osvetljuje hibridnost v teorijskih besedilih postkolonialnih kritikov, kakršna sta Edward Said in Homi Bhabha.

Primerjalna analiza koncepta hibridne identitete v besedilu *Travnička hronika* in postkolonialni kritiki kaže podobnosti v razumevanju tega tipa identitete. Andrić je v liku zdravnika Cologne predstavil idejo hibridne identitete, ki bi lahko bila navdih postkolonialnim kritikom, če bi se bila *Travnička hronika* znašla v njihovem bralnem obzorju. Ko se Cologna izpoveduje mlademu Des Fossésu, izgovarja stavke, ki so zelo blizu postkolonialnemu ušesu:

Niko ne zna šta znači roditi se i živeti na ivici između dva sveta, poznavati i razumevati i jedan i drugi, a ne moći učiniti ništa da se oni objasne među sobom i zbliže, voleti i mrzeti i jedan i drugi, kolebati se i povoditi celoga veka, biti kod dva zavičaja bez ijednoga, biti svuda kod kuće i ostati zauvek stranac; ukratko: živeti razapet, ali kao žrtva i mučitelj u isto vreme (ANDRIĆ 1963: 275–276).

Pet desetletij pozneje Edward Said v izpovedni pasaži proti koncu uvoda v knjigo *Kultura in imperialism* zapiše stavek, ki bi ga Andrićev junak, zahodnjak, ki je življenje prebil na Levantu, videl kot svoj (obrnjeni) odsev v ogledalu: »Iz objektivnih razlogov, na katere nisem mogel vplivati, sem odrasel kot Arabec z zahodno izobrazbo« (SAID 2002: 33). Nato doda stavek, ki bi ga lahko podpisal tudi zdravnik Cologna: »Od nekdanj sem čutil, da sem pripadnik obeh svetov, pri tem pa nisem povsem pripadal nobenemu« (SAID 2002: 33).

Vendar tukaj še ni konec prekrivanj med zdravnikom Cologno in postkolonialnimi kritiki: tudi Andrićev junak ima sposobnost, da svojo osebno izkušnjo posploši do mere, ko je v njej mogoče videti nekaj več kot biografsko črto človeka, ki biva na meji med dvema sprtima svetovoma. Tako se v zdravnikovih besedah pojavi metafora »tretjega sveta« (ANDRIĆ 1963: 277), ki prostorsko dočara hibridno izkušnjo in ki jo Andrić zapiše ležeče, s čimer opozori na pojmovni potencial te metafore. »Tretji svet« je torej metafora, ki zajema tip identitete, celoten razred hibridnih individualnosti, ki zavzemajo prostor med dvema zoperstavljenima svetovoma. Ta metafora bi bila nedvomno blizu tudi Homiju Bhabhi, če besedna zveza »tretji svet« med tem ne bi dobila drugačnega geopolitičnega in ekonomskega pomena. Zato ta ameriški teoretik indijskega rodu uporablja drugo, podobno metaforo: »Tretji prostor« (BHABHA 2004: 80). Andrićev »tretji svet« in »Tretji prostor« Homija Bhabhe se stikata vsaj v eni točki: v potrebi po izognitvi politiki polarnosti oziroma schmittovskemu razumevanju politike kot specifičnega ločevanja prijateljev in sovražnikov (SCHMITT 2001: 19).

Zveze med Andrićevim in postkolonialnim konceptom hibridne identitete so očitne: vendar so v tem primerjalnem branju resnično plodne razlike med Andrićevo in postkolonialnimi artikulacijami hibridnosti. Analiza teh razlik nam bo, upamo, omogočila jasnejši uvid v zelo občutljivo razmerje med hibridno identiteto in figuro konvertita, njuno razmerje do instanc moči in tudi v odtenske znotraj koncepta hibridne identitete.

Ko iščemo razlike na črti Andrić – postkolonialna kritika, morebiti najprej opazimo otožnost v besedah Cologne, otožnost, kakršne ne najdemo v Saidovi izpovedi. Na prvi pogled to zadeva žanr: Andrić je avtor beletristike, Said pa teorijskih študij. Tu bi se lahko tudi ustavili. Pa vendar, morebiti žanrska razlika ni tudi edini razlog za izostanek otožnosti pri Saidu. Ameriški teoretik palestinskega rodu se o hibridni identiteti izjasnjuje pol stoletja pozneje kot Andrić. Poleg te časovne distance ju ločuje tudi povsem drugačen osebni, pa tudi svetovno-zgodovinski položaj. Andrić je besedilo *Travnička hronika* pisal v okupiranem Beogradu kot upokojeni diplomat, sredi vojne, o kateri ni vedel, ne kako dolgo bo trajala, ne kako se bo končala, ne ali jo bo, konec koncev, preživel. To dejstvo širi simbolno polje metafore »tretjega sveta« in kaže na analogijo z zdravnikovim občutkom negotovosti in nemoči v Travniku. Po drugi strani Said piše o hibridni identiteti proti koncu tega istega stoletja v New Yorku, v središču edine preostale supersile, s statusom svetovno priznanega intelektualca. Dejstvo, da je pri Saidu izostala senca otožnosti, ki barva zdravnikovo premišljevanje o »tretjem svetu«, bi lahko razlagali prav kot potrditev, da je ta nevidna skupnost, ki naseljuje prostor med sprtima svetovoma, končno dobila pravico, da spregovori, in sicer ne samo, da bi razkrila težo in muko svoje hibridne identitete, temveč da bi tudi formulirala politični projekt, o katerem implicitno verjame, da je etično superioren glede na druge. Tako pridemo do programskih stavkov Homija Bhabhe, ki analizo »Tretjega prostora« vidi kot možnost, da se »odpre pot konceptualizaciji mednarodne kulture, zasnovane ne na eksotizmu večkulturnosti ali *različnosti* kultur, temveč na vpisovanju in artikuliranju *hibridnosti* kulture« (BHABHA 2004: 80). V oči bode, da zdravnik Cologna ni nikoli prišel do tako koncipiranega kulturnega, pa tudi političnega projekta, ki različnim nacionalnim kulturam zoperstavlja eno hibridno kulturo. Morebiti je razlog za to ravno občutek nemoči, ki je nedvoumno povezan s hibridno identiteto v besedilu *Travnička hronika* in z bivanjem na periferiji propadajočega Otomanskega cesarstva. Travnik tako postane simbol prostora, ki prenaša posledice svetovnih dogodkov, kraja, ki je zunaj mreže imperialnih Metropol. V nasprotju s tem New York, v katerem je bival Said, ali Boston, katerega prebivalec je Homi Bhabha, predstavljata točki v transnacionalni mreži globalnih mest, v katerih se načrtujejo in osmišljajo politični in kulturni projekti, ki se bodo ali ki se izvajajo na svetovnem odru.

Tako smo prišli do pomembnega aspekta, ki ga je treba upoštevati, ko se analizirajo identitete, ki nastanejo po polomu absolutne identitete: to je aspekt moči. Ni naključje, da je ravno razmerje med močjo in postkolonialnimi študiji ena ključnih tem, glede katere se krešejo mnenja med postkolonialnimi kritiki in njihovimi kritiki, ki jim očitajo ravno to, da govorijo s položaja moči (DIRLIK 1997: 62). V tem kontekstu ni naključje, da Edward Said v že omenjeni knjigi *Kultura in imperializem* zavrne te obtožbe. To stori tako eksplicitno – z jasnim in neposrednim opozarjanjem na nemoč zastopnikov postkolonialne kritike³ – kot tudi implicitno, z emigrantsko retoriko, ko govori o lastni knjigi,⁴ pri čemer računa na to, da figura izgnanca kaže na nekoga,

³ »Ko govorimo in pišemo kot pripadniki drobcene manjšine obrobnih glasov, naši novinarski in akademski kritiki pripadajo bogatemu sistemu povezanih informacijskih in akademskih resursov, poleg svojih časopisov, televizijskih mrež, vplivnih revij in inštitutov« (SAID 2002: 80).

⁴ »Na koncu bi rad rekel, da je to knjiga nekega izgnanca« (SAID 2002: 33).

ki prenaša ali je prenašal politično represijo. Kontroverza glede razmerja med postkolonialno kritiko in močjo pravzaprav zadeva razmerje med hibridno identiteto in močjo. V zvezi s tem pomislekom je mogoče postaviti nekaj vprašanj: ali je teorijski koncept hibridne identitete nastal kot rezultat delovanja moči, ki ga konstituira kot diskurz, katerega cilj je legitimiranje delovanja te moči; v kakšnem razmerju sta hibridna identiteta in figura konvertita; ali je ideja hibridnosti izčrpana v konceptu hibridne identitete, ki ga neguje postkolonialna kritika?

Na ta vprašanja se seveda ne da odgovoriti enopomensko, bi pa lahko bil za premišljevanje o njih koristen ravno Andrićev opus, v katerem hibridna identiteta, kakor tudi figura konvertita, ni nikoli ločena od razdelitve moči v imaginarnem svetu njegovih besedil. To je kontekst, ki nam ponuja možnost, da vsaj poskusimo sneti ogrinjalo skrivnosti s smrti zdravnika Cologne. Te literarne osebe in njene smrti razlagalci Andrićeve ustvarjalnosti seveda niso spregledali, še posebej ne tisti, ki so o pisateljevem opusu napisali morebiti najboljše strani; eden takšnih je tudi Ivo Tartalja, ki o Cologni trdi, da je »koncepiran kot človek skrivnost« (TARTALJA 1979: 179), pri čemer posebej poudari skrivnost njegove zadnje verske opredelitve (TARTALJA 1979: 177). Tartalja nato še daljnosežno sklene: Cologne je edini med travniškimi zdravniki, ki »medicino pojmuje kot humanistično disciplino« (TARTALJA 1979: 182). Na ta način je potrjena simbolična zveza med zdravnikom Cologno in humanizmom, s tem pa zveza med hibridno identiteto in humanistično zavestjo. Ta zveza deluje tudi v besedilu *Prokleta avlija*, v katerem sta literarni osebi Čamil in Džem-sultan, ki tudi reprezentirata inačico hibridne identitete, prikazani kot junaka kulture oziroma kot nosilca humanistične zavesti.

Humanizma zdravnika Cologne torej ni treba zamenjevati z njegovimi različnimi konfesionalnimi navdušenji, tudi ne z nedoslednostmi, ki ga spremljajo: humanizem je vendarle stalnica te literarne osebe in njena trajna opredelitev. Zato je treba sceno, v kateri zdravnik Cologne, ko pomaga nekemu Kulierju, samega sebe opredeli kot Turka (ANDRIĆ 1963: 292), brati kot parabolo trka dveh identitet, hibridne in monolitne, pri čemer ni odveč omeniti, da monolitna identiteta tukaj ni reprezentirana z lastnim imenom – kakor ime žrtve (Kulier) oziroma figure hibridne identitete (Cologne) –, temveč z brezimnim glasom dolgina, ki provocira zdravnika. V tej sceni se kaže tragika hibridne identitete: če hibridna identiteta želi izpolniti nalog lastne humanistične provenience, to pa je rešiti nedolžnega človeka, mora pridobiti moč; če želi pridobiti moč, se mora odreči lastni hibridnosti v prid monolitne identitete množice, torej se mora razosebiti v figuri konvertita, ker se z njo pridobi moč. Trenutek prehoda iz hibridne v monolitno identiteto ima zato dve posledici: rešitev nedolžnega Kulierja in smrt hibridnosti. Slednja je metaforično prikazana kot nerazumljivost zdravnikovih besed, kot njegova norost in na koncu smrt. Zdravnikova smrt torej sugerira simbolično smrt hibridne identitete, skrivnostnost njegove končne opredelitve pa mora ostati uganka, ki visi nad njegovim grobom.

Travnička hronika je bila končana leta 1942, objavljena pa takoj po vojni. Znanje te vojne nosi ravno zato, ker se moči ne da videti zunaj homogeniziranih, monolitnih identitet, ki se vojskujejo za lastno prevlado. Zato mora hibridna identiteta na poti do vsaj začasne moči prispeti v stadij konvertita. Vendar je Andrić v času po romanu *Prokleta avlija* pomembno revidiral razmerje med hibridno identiteto in

močjo, s slutnjo epohalne spremembe prehoda nacionalnih imperializmov v transnacionalni Imperij, ki – v nasprotju z mejami prejšnjih civilizacijskih svetov – vzpostavi vladavino, ki ne pozna meja (NEGRI, HARDT 2003: 10). V nedokončanem romanu *Omerpaša Latas* (objavljenem posthumno, leta 1976) gre namreč za drugačno razmerje med hibridno identiteto, močjo in figuro konvertita.

Če analiziramo odnos do moči zdravnika Cologne in Omerpaše Latasa, vidimo, da moč pri prvem izhaja iz želje po rešitvi nedolžnega človeka, torej iz humanistične zgroženosti nad nasiljem, Latas pa nasprotno na pot k moči stopi iz antihumanistične volje do moči. Ker se moči v modernih časih ne da pridobiti, saj je njena narava krožna,⁵ je tudi volja do moči nepotešljiva, ker ne more nikoli biti absolutna. To pomeni, da figura konvertita oziroma dejanje spremembe vere, da bi se pridobila moč, ne more postati instanca, ki zagotovi trajno moč, temveč le etapa v neskončnem pomikanju k njej. Ravno zato moč presega figuro konvertita, ki se tedaj pokaže kot nadomestek, kot suplement, v derridajevskem smislu te besede, kot identiteta, ki prikriva praznino v središču strukture osebnosti. Identiteta torej ne more več imeti vloge središča osebnosti, ne more biti nekaj trajnega in nepremičnega. Lahko samo prikrije praznino na mestu identitete, tisto temo, v kateri lahko obzirno oko le zasluži obrise volje do moči.

Vse to postane jasno iz retoričnega agona Omerpaše Latasa in hercegovskega kneza Bogdana Zimonjića iz poglavja *Audijencija* (Avdienca). Spopad se začne, ko želi Omerpaša Latas izvedeti, kako Zimonjić gleda na stanje na meji s Črno goro, in ga, kar je še pomembnejše, pridobiti na svojo stran in za svoje cilje. Vendar knez ne verjame Latasovim besedam in obljubam, ker jih razume samo kot retorično akcijo, povsem v duhu Aristotelove *Retorike*, po kateri je govornikov »značaj tako rekoč skoraj najučinkovitejše sredstvo prepričevanja« (ARISTOTEL 2011: 93). Identiteta Omerpaše Latasa torej šečasno predstavlja tudi vir njegove moči, pa tudi mejo te moči v dvoboju z Zimonjićem. To je trenutek, v katerem se figura konvertita sooči z mejami svoje moči. Zato mora dvoboj med dvema človekoma dobiti širši kontekst: postaneta reprezenta dveh različnih tipov identitet: »tako su se merila i nosila ta dva čoveka od kojih jedan, Omer, želi sve što čovek može postati i biti, i što ga podiže u očima sveta, a drugi neće ništa do samo da bude i ostane ono što je« (ANDRIĆ 1981: 92).

Če figura konvertita ne razpolaga več z brezmejno močjo, je to zato, ker »trda« moč, moč nacionalnih sil, ni več zadostna moč. Konvertit ne more proizvesti mehke moči, ki je značilna za transnacionalni Imperij, oblikovan »ne na podlagi same sile, ampak na podlagi sposobnosti, da to silo predstavi, kot da je v službi prava in miru« (NEGRI, HARDT 2003: 26). Ravno zato se mora Latas v nekem trenutku distancirati od figure konvertita in v tem se vidi njegova zveza s konceptom transnacionalnega Imperija. Latas, da bi to storil, oblikuje protistavo notri/zunaj, s čimer naredi razliko med »navidezno« in »resnično« identiteto, vendar se pri tem na koncu ne odreče nobeni identiteti. To je trenutek, ko se sultanov vojaški poveljnik pokriža pred osuplim Zimonjićem: »Omer je odvojio ruke od grudi, skinuo živo teški fes sa modrom

⁵ To postane jasno iz uvida Michela Foucaulta: »Oblast se uporablja in izvaja prek mreži podobne organizacije. In ne samo, da individui krožijo med njenimi nitmi; vedno so v poziciji hkratne izpostavljenosti in izvajanja te oblasti« (FOUCAULT 1991: 33).

kićankom i bacio ga teatralno na beli divan, a zatim je sastavio tri prsta desne ruke i – prekrstio se, bez reči, oborenih očiju, skromnim, kratkim i naviklim pokretima« (ANDRIĆ 1981: 94).

Prelahko in neprecizno bi bilo trditi, da se hibridnost Omerpaše Latasa (musliman in kristjan) pojavi kot pogoj moči oziroma kot pogoj za revitalizacijo moči v neki novi identiteti, ki je v stadiju Imperija primernejša za moč tako od absolutne identitete kot od identitete konvertita. Zdi se nam, da je literarno osebo Omerpašo Latasa pravilneje razumeti kot simptom destabilizacije koncepta hibridne identitete: videti je, da je treba to besedno zvezo zapisati v množini, saj ravno lik Omerpaše Latasa priča, da ne obstaja en tip hibridne identitete. Če namreč primerjamo lika zdravnika Cologne in Omerpaše Latasa, opazimo velike razlike v okviru nečesa, kar še vedno pokriva isti pojem – hibridna identiteta: Cologne biva na periferiji Otomanskega cesarstva, Latas v njegovi metropoli; prvi nima dostopa do moči, drugi nastopa s položaja moči. Hibridna identiteta Cologne je homogena zato, ker ne pozna protistave notri/zunaj in protistave navidezno/resnično. Po drugi strani Latasova hibridnost, paradokсно, temelji na teh protistavah, vendar ju sočasno tudi postavlja pod vprašaj: ne obstaja namreč instanca, s katere se lahko odgovori na vprašanje, ali se Latas pretvarja, da je ostal kristjan, ali se pretvarja, da je postal musliman. Morebiti bi lahko celo rekli, da je Latas točka, v kateri (hibridna) identiteta preide v (hibridno) retoriko.

Tudi odnos Cologne in Latasa do konvertitstva je dvojen: zdravnikovo hibridnost odpravi njegov prestop v islam, Latasove hibridnosti ne odpravi dejstvo, da je konvertit – celo izhaja iz njega. Hibridna identiteta Cologne ni rezultat nikakršne odločitve junaka, temveč je tako rekoč staljena z njegovim mentalnim habitusom, ki ga ločuje od sveta; nasprotno je Latasova hibridna identiteta rezultat odločitve, ki temelji na volji do moči in ki junaku omogoči, da je operativen v svetu. Ob Latasovem tipu hibridnosti, ki je operativen, obstaja tudi hibridnost Ćamila in Džem-sultana, utemeljena z metaforo »mešane krvi«, ki bi jo tudi morali upoštevati pri nadaljnjih analizah tipov hibridnosti.

Kar pa vendarle lahko sklenemo po dosedanjem premisleku, je naslednje: koncept hibridne identitete ni homogen, temveč monoliten koncept. Ima svojo zgodovino, ki najbrž ni zgodovina napredovanja, zgodovina, ki jo lahko zvedemo na linearni obrazec, temveč, foucaultovsko rečeno, zgodovina, zamišljena kot vrsta diskontinuitet. O tem govorijo različni tipi hibridnosti, ki v različnih časih prevzamejo nase vlogo reprezentanta celote koncepta, pri čemer pa se skoraj v vsem razlikujejo. V vsakem primeru bi lahko bil Andrićev opus z zniansiranim videnjem koncepta hibridnosti ena od začetnih točk za določitev ene od mogočih tipologij hibridne identitete.

VIRI IN LITERATURA

Theodor ADORNO, 2007: *Minima moralia, Refleksije iz poškodovanega življenja*. Prev. Seta Knop. Ljubljana: Založba *cf.

Ivo ANDRIĆ, 1963: *Travnička hronika*. Beograd, Zagreb, Sarajevo, Ljubljana: Prosveta, Mladost, Svjetlost, Državna založba Slovenije.

Ivo ANDRIĆ, 1981: *Omerpaša Latas*. Sarajevo: Udruženi izdavači.

- Ivo ANDRIĆ, 2005: *Prokleta avlija*. Beograd: NIN, Zavod za udžbenike.
- Ivo ANDRIĆ, 2008: *Sabrane pripovetke*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- ARISTOTEL, 2011: *Retorika*. Prev. Matej Hriberšek. Ljubljana: Šola retorike Zupančič & Zupančič.
- Homi BABA (Homi BHABHA), 2004: *Smeštanje kulture*. Beograd: Beogradski krug.
- MIHAIL BAHTIN, 1982: *Teorija romana*. Prev. Drago Bajt. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Arif DIRLIK, 1997: *The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism*. Colorado – Oxford: Westviewpress.
- Michel FOUCAULT, 1991: *Vednost – oblast – subjekt*. Prev. Boris Čibej et. al. Ljubljana: Krt.
- Antonio NEGRI, Michael HARDT, 2003: *Imperij*. Prev. Politični laboratorij Barbara Brezec et al. Ljubljana: Študentska založba.
- Edvard SAID (Edward SAID), 2002: *Kultura i imperijalizam*. Beograd: Beogradski krug.
- Karl ŠMIT (Carl SCHMITT), 2001: *Norma i odluka*. Beograd: Filip Višnjić.
- Ivo TARTALJA, 1979: *Pripovedačeva estetika*. Beograd: Nolit.
- Slobodan VLADUŠIĆ, 2007: *Portret hermeneutičara u tranziciji*. Novi Sad: Dnevnik.

SUMMARY

In this work, types of identity that precede the appearance of hybrid identity in Andrić's opus are identified: and those are absolute identity and identity of convert. The analysis of short story (*The Journey of Ali Djerzelez*) shows that in this story Andrić breaks up with epic version of absolute identity, in order to shift this kind of identity from the field of power to the margins of imaginary world, in stories *Bridge over River Zepa* and *The Glass*. Andrić's opus shows that the figure of convert is not entirely able to replace absolute identity in position of power, but that it becomes its victim instead. The same can be said for the hybrid identity, which is most represented by the character of doctor Cologne from *Travnik's Chronicles*. Analysis of this character shows that the hybrid identity is connected with humanistic consciousness and feeling of powerlessness. The concept of hybrid identity in Travnik's chronicles is thereafter related to polemic connection with postcolonial concept of hybrid identity (in Edward Said and Homi Bhabha) that is characterized by the ambivalent relationship towards the institutions and levels of power. This leads us to conclusion that Andrić's thematisation of hybrid identity can be completed by character of Omerpaša Latas which appears in Andrić's posthumously published homonymous novel. The interpretation showed that hybrid nature of this character largely differs from hybrid nature of doctor Cologne, above all in different relationship towards power, humanism and figure of convert. This brings us to conclusion that Andrić's thematisation

of hybrid identity is not unambiguous but very stratified. In this sense Andrić's work can be used as a starting point for creation of one of possible typologies of hybrid identity.

Iz srbsčine prevedla *Durđa Strsoglavec*.
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

UDK 821.163.6.09-1Vuk S.

Vita Žerjal Pavlin

Srednja šola za oblikovanje in fotografijo Ljubljana

KRIŽEV POT STANKA VUKA

Ob stoletnici rojstva pesnika in pisatelja Stanka Vuka (12. 11. 1912–10. 3. 1944) je v prispevku* obravnavana njegova fragmentarna ciklična pesnitev Križev pot iz leta 1936. Predstavljena ni le kot versko, ampak tudi kot narodnoobrambno besedilo. Nastalo je kot umetnikov odgovor na nevzdržne politične razmere, v katerih se je v tem času znašla Primorska in tudi on sam, zrasel v vaško-obrtniškem okolju Mirna pri Gorici kot krščansko vzgojen in socialno čuteč človek. Zakrito aktualno politično sporočilo upora je izrazil z že pred tem oblikovano moderno poetiko, ki jo je preoblikoval z ljudskimi prvina mi v formo in versko občutje, znano tudi preprostemu človeku: v Križev pot »za kmete in čevljarje«, kot ga je označil sam.

Ključne besede: križev pot, religiozno pesništvo, ciklična pesnitev, slovenska primorska književnost

On the occasion of the centennial of the poet and writer Stanko Vuk (November 12, 1912–March 10, 1944), the article deals with his fragmentary cyclic poem “Stations of the Cross” from 1936. It is elucidated not only as a religious text, but also as a text of national defense. It was created as the poet's response to the unbearable political conditions that were at the time imposed on the Slovene Littoral and the poet himself. The poet grew up in the environment of farmers and craftsmen in Miren near Gorica (Gorizia) and was raised as a Christian and socially compassionate person. He expressed a veiled, timely political message of revolt with his modern poetics that he had created before the cyclic poem. His poetics was transformed by folkloric elements into a form and religious sentiment familiar to an ordinary person, i.e., into Stations of the Cross for “farmers and cobblers,” as he characterized it.

Keywords: Stations of the Cross, religious poetry, cyclic poem, Slovene Littoral literature

Pesniško zorenje Stanka Vuka

Pri razmisleku o Vukovem pesniškem zorenju ne moremo mimo dveh ključnih gradiv. Najprej je to knjiga *Zemlja na zahodu* (1959), prvi celovitejši pregled Vukovega ustvarjanja, ki sta ga pripravila Milko Matičetov (tudi sestavljalec Vukove bibliografije) in Lino Legiša, ki je prispeval spremno študijo z izčrpnim prikazom Vukove življenjske in ustvarjalne poti. Ta študija je ponatisnjena tudi v ponovni, nekoliko preurejeni knjižni izdaji Vukovega literarnega dela z naslovom *Pomlad pod Krasom* (1998), v kateri se je avtorica spremne razprave Katarina Šalamun Biedrzycka osredotočila predvsem na slogovno in tudi vrednostno presojo Vukovih literarnih

* Avtorica je s tem prispevkom nastopila na 22. primorskih slovenističnih dnevih (12.–13. 4. 2012) v Kopru.

besedil.¹ Dodatno spodbudo za razmišljanje o Vukovem pesniškem ustvarjanju pri naša študija Mirana Košuta, ki je sicer nastala kot spremna beseda k *Ljubezenskim pismom* (1986) in se zato poleg navajanja nekaterih še neupoštevanih dokumentov in pričevanj, ki pojasnjujejo predvsem motive za Vukov umor in navajajo potencialne likvidatorje,² osredotoča na pomen in tematsko-slogovne značilnosti Vukovih sicer pretežno italijansko pisanih pisem ženi.³ Te študije in knjižno objavljen literarni izbor seveda niso enakovredno nadomestilo avtorjevi neposredni zapuščini. To v največji meri še vedno hrani Milko Matičetov.⁴

Stanko Vuk, rojen leta 1912 v vaško-obrtniškem Mirnu pri Gorici, je že leta 1926 v goriški nižji srednji šoli pisal⁵ v dijaški list *Uporni veslar*, ki so ga izdajali v Alojzijevešču, v katerem je stanoval. Leta 1929, torej v njegovem sedemnajstem letu, pa je bilo v goriškem mesečniku *Družini* objavljeno šest Vukovih⁶ pesmi. Naslednje objave so šele iz leta 1935, ko je (leto prej) Vuk postal študent beneške fakultete za politične in diplomatske vede, za seboj pa je že imel opravljeno vojaščino in dve srečanja z ljubljanskih literarnim okoljem; prvo v šolskem letu 1929/30, ko je v Ljubljani brez dovoljenja italijanskih oblasti opravljal drugi letnik trgovske akademije in sodeloval pri reviji *Ogenj*, katere sodelavca sta bila tudi Edvard Kocbek in Miško Kranjec, ter drugo leta 1931. Leta 1935 je objavil osemnajst pesmi, od katerih je bil cikel šestih pesmi *Potepuh* objavljen v *Ljubljanskem zvonu*, prav tako po šest pesmi pa sta objavila *Dom in svet* ter *Mladika*. Ob tej očitni Vukovi želji nastopiti v vseh osrednjih slovenskih revijah hkrati je ŠALAMUN BIEDRZYCKA (1998: 317) opozorila na njegovo, tudi politično težnjo po preseganju tedanjih ozkih svetovnonazorskih razlik, ki pa ni naletela na odobravanje, saj ga je na primer ljubljanski mladostni prijatelj Mirko Javornik (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 265) rotil, naj umakne pesmi iz liberalnega *Ljubljanskega zvona*.

Vuk je tako leta 1935 nastopil kot avtor estetsko prefinjene, slogovno moderne poezije, ki je delovala »najbolj novo v slovenski poeziji« (LEGIŠA 1969: 422). Zavedal se je sicer vplivov Antona Vodnika in še bolj Kocbeka, vendar »se je odvisnosti hotel otresti« (LEGIŠA 1969: 422). Ob poznavanju italijanskih (Ungarettija, Papinija) in drugih svetovnih modernističnih pesnikov se je Vuk sam uvrstil v t. i.

¹ Pri tem je Katarina Šalamun Biedrzycka upoštevala tudi diplomsko delo Elvire Brumat Medvešček *Življenje in delo Stanka Vuka* (Pedagoška akademija v Ljubljani, 1983).

² Košuta navaja hipotezo, ki jo je v knjigi *Po sledovih Črne roke* (1975) zapisal Jože Vidic in po kateri naj bi umor organiziral »Ernest Jazbec, po verjetnosti član Vauhnikove obveščevalne mreže, ki je v Ljubljani sodelovala z DOS (plavogardiščno obveščevalno službo)«. Glavna likvidatorja DOS sta bila Jeseničan Janko Soklič in Litijan Milutin Ludviger, ob njima pa je bil še tretji, po vsej verjetnosti domačin, ki sta ga Vukova poznala, saj morilci v stanovanje niso stopili nasilno. (1996: 37)

³ Po KOŠUTOVEM (1996: 57) mnenju naj bi se Vukova epistolarna literatura obravnavala kot enakovredna ali celo najpomembnejša stvaritev v njegovem literarnem opusu.

⁴ Že ŠALAMUN BIEDRZYCKA (1998: 317) naravnost roti, naj postane to gradivo javno dostopno, pri čemer se ji pridružujem.

⁵ ŠALAMUN BIEDRZYCKA (1998: 310), ki je nekaj teh najzgodnejših pesmi prebrala, zanje pravi, da so: »tipična mladostna verzifikacija, na čast mami, slovanstvu, proti izkoriščanju ljudi«.

⁶ ŠALAMUN BIEDRZYCKA (1998: 312) je sicer zaradi imena Steno ob besedilu podvomila v Vukovo avtorstvo najslabše med njimi Kaj sem, kot najzanimivejši med objavljenimi pa navaja pesmi *Dvogovor in V dolini*.

imediatizem,⁷ ki ga Legiša pojasnjuje kot »tisto vrsto poezije, ki postavlja pesniške domisleke drugega ob drugega neposredno, ne da bi jih vidno asociativno povezovala.« (1998: 289)

Na ekspresionistično ozadje te Vukove poezije kaže med drugim motiv »strašne samote zemlje« v ciklu Potepuh, ali duhovno povzdignjena, metafizično intonirana podoba narave in kmečkega sveta, na primer v pesmi Pred pomladjo, objavljeni v *Domu in svetu*:

Jutranji mesec na nebu
 marca. O, da bi apostol
 vzdignil roko
 in razpostavil pomladne zvezde.

Mraz je srebrn
 in ozek
 in brsti
 so dobri za piščali.

Junci orjejo zemljo
 in v snegu je pomlad.
 Kmet gre težko po njivi
 ko mornar, ko stopi prvič
 na kopno in čuti
 svetlobo in prostor in rast. (VUK 1998: 36)

Šalamun Biedrzycka je svoje občudujoče branje Vukovih pesmi,⁸ objavljenih leta 1935, argumentirala z ugotovitvijo, da je v njih dosežen spoj med jazom in nejazom kot posledica odprtosti do vsega, kar obstaja, oziroma zaradi neantropocentričnega pogleda na svet (1998: 322). Ta naj bi se oblikoval ob stiku s sočasno italijansko literaturo ali kar iz Vukovega »južnjaštva«, »tradicije, ki je bila vedno v nasprotju s severnjaško logicistično racionalnostjo, ki pa se ji na splošno pravi 'zahodna miselnost' in ki je postala vprašljiva šele, ko je v Evropi postala čedalje bolj znana t. i. 'daljnovzhodna misel' oz. 'filozofija Vzhoda'!«⁹ (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 321) Da se je zanjo zanimal tudi Vuk, kaže moto, misel Teshoo Lama »Velik in strašen je ta svet« v ciklu Potepuh.¹⁰ V njem temo odprtosti, iskanja, odkrivanja

⁷ V neodposlanem pismu uredniku *Sodobnosti* F. Kozaku leta 1935. (VUK 1998: 289)

⁸ Zato jih je vključila v svojo poljsko oz. dvojezično antologijo slovenske poezije *Mah in srebro. Srebro i mech*, Sejny 1995.

⁹ Tako se ji zdi nekako razumljivo, da je Vukovo pesniško kvaliteto prvi poudaril prav Primorec Legiša, ne pa takratni urednik *Doma in sveta* France Vodnik, za katerega ugotavlja, da je do Vuka ves čas ohranjal »vzvišenost in apriorizem« in ga ni vključil v povojni razširjeno izdajo *Slovenske religiozne lirike*, prav tako ne Slodnjak v *Slovenskem slovstvu* (1968).

¹⁰ LEGIŠA (1998: 289) navaja, da je Vuka sredi leta 1935, kmalu po nastanku pesmi Benetke, »ves prevzel stil Johna Dos Passosa, tako da je sam priznaval, da se je pod njegovim vplivom lotil Potepuhov, ta poskus pa je opustil.« Pesem z naslovom Potepuh je tudi v prvi Ungarettijevi zbirki *Veselje*; z Vukovim istoimenskim ciklom ju veže motiv tujstva, ki je pri Ungarettiju povezan z domotožjem oziroma iskanjem edenske »nedolžne dežeze«, pri Vuku pa z mladostniškim nemirom.

»daljne zemlje« izraža v kontrastu¹¹ s pasivno otožnostjo in s tem samoblokiranostjo, katere posledico izražajo že prvi verzi cikla: »Nikoli ne bom srečal / lame s srebrnimi lasmi«.

V nekaterih pesmih iz leta 1935 lirski jaz stopi z jezikovne površine pesmi v njegovo ozadje, vpliva na izbor in čutno-čustveni vtis¹² deloma ekspresionistično napetih, deloma nadrealistično metaforičnih podob iz narave (Jutro, Poldan, Mrak), kmečkega (Pred pomladjo) ali mestnega sveta (npr. v dveh pesmih z naslovom Benetke). Težko pa bi tem Vukovim pesmim kljub njihovi precejšnji konotativnosti pripisali modernistično skrajnost.

Vukov Križev pot »za kmete in čevljarje«

Modernistično zmeren je tudi Vukov Križev pot, ki ga leta 1936¹³ napisal »za kmete in čevljarje« (LEGIŠA 1998: 288), kot je znano iz njegovega razmišljanja ob pripombi Franceta Vodnika, naj bere mistike in Slehernika. »En del je menda objavil v nekem dijaškem časopisu, kot bi sodili po pismu Matičetovemu iz tega časa, celoto pa je poslal proti koncu 1936 *Domu in svetu* in *Mladiki*.« (LEGIŠA 1998: 288) Vendar je uredniku Vodniku ugajala le zasnova in posameznosti, kot celota pa se mu je zdel Križev pot neizdelan, fragmentaren, vsebinsko premalo poln in določen, premalo ritmičen in s slogovnimi »trdotami«, kot oblikovno napako pa navaja sekanje verzov. Zato ga v *Domu in svetu* ni objavil oziroma ga je šele po njegovi smrti leta 1944 (v drugi številki), toda poleg uvodne in sklepne pesmi le četrto, šesto, deseto, trinajsto in štirinajsto postajo.

Tako ne vemo, katere pesmi je ob teh Vodnik še presojal, čeprav sta Legiša in Matičetov v *Zemlji na zahodu* poleg že navedenih kot odlomke Križevega pota objavila še preostale postaje razen sedme, osme in devete. Pač pa je dve postaji v svoji študiji navedla Šalamun Biedrzycka, in sicer na osnovi zapisa v pismu prijatelju slavistu Karlu Bačerju 22. 10. 1936. Pisemski zapis trinajste postaje se razlikuje od objavljene v *Domu in svetu* in v obeh knjižnih izborih. Vendar je motivno ustrezna tej postaji s temo Jezusa snamejo s križa, medtem ko je Vuk v pismu Bačerju 13. 9. 1936 pesem, ki je sedaj objavljena kot trinajsta, imenoval le »13«, verjetno zaradi predstavljenega motiva Marije, za katero je rečeno, da je ob apostolih trinajsta: »jogrov dvanajst. / Marija jih poprosi. / Ona je trinajst.« Za to pesem je zapisal, da bi morala biti »vmesna, za sredo potà, med 7. in 8. postajo«, torej neka prekinitvev običajnega zaporedja postaj. Zato tudi ima za pesnitev netipično obliko, je namreč (s tremi štirivrstičnicami) daljša od drugih postaj. Te so sicer zelo kratke, le iz ene raznozložne, nestalno rimane štirivrstičnice, ki ji sledi rimani distih. Kot nedokončani se glede na to formo kažeta peta in dvanajsta postaja, saj distih manjka. V pismu 22. 10. 1936 je tudi zapis sedme postaje, ki je v knjižnih izborih sicer ni.

¹¹ ŠALAMUN BIEDRZYCKA (1998: 317) cikel interpretira kot repliko na repliko v dvogovoru, kot »odzvanjanje« pesmi med dinamiko in pritajenostjo.

¹² Zato jih LEGIŠA (1969: 422) imenuje »impresije«.

¹³ LEGIŠA (1998: 288) navaja iz Juvančičevega rokopisa latinski zapis po zgledu starih: »A. D. 1936 hoc parvo ingenio scripsit (V letu Gospodovem 1936 je to s svojim majhnim darom napisal).« Ta rokopis naj bi imela tudi Vukova prijateljica iz Lučnika.

Šalamun Biedrzycka na osnovi obeh pisem Bačerju ugotavlja, da je bil Vuk na začetku pisanja Križevega pota samozavesten, kasneje pa se je tudi mučil z njim. Zaradi nerazpolaganja z avtorjevo zapuščino sprejema domnevo, da je celoten rokopis mogoče izgubljen, tudi zato, ker je Vuk že v pismu ženi 16. 2. 1942 zapisal: »Križev pot sem napisal v celoti, vendar ga boš zastonj iskala med mojimi papirji.« (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 333) Po besedah Matičetova (v telefonskem pogovoru z avtorico tega prispevka leta 2011) naj bi si prizadeval pripraviti celoviti Križev pot že Karel Bačer, a ni bil uspešen, ker obstaja več verzij posameznih postaj.

Če torej presodimo Vodnikovo kritiko ob gradivu, ki je na voljo, ne da bi z gotovostjo vedeli, kaj od tistega, kar ni bilo objavljeno v *Domu in svetu*, ni le osnutek, lahko ugotovimo, da je Vuk Križev pot zasnoval v skladu s tradicionalno pesniško obdelavo te katoliške pobožnosti, za katero sta značilni uvodna in sklepna pesem ter štirinajst vloženih pesemskih postaj, ki pa jim je dodal še vmesno pesem. Vuk ohranja tudi tradicionalno zunanjo in notranjo dvodelnost pesemskih postaj, ki jo sestavlja začetna predstavitev za postajo značilnega motiva ter zaključno versko sporočilo, tj. molilni nagovor ali spodbuda vernikom (ŽERJAL PAVLIN 2010). Vendar ne pri začetni navedbi motivike ne pri verskem zaključku Vukova pesniška govorica ni tradicionalna, ampak v marsičem inovativna. Moderni pesniški izraz je oblikoval s postopki tega pesništva, kot so pogosta uporaba enjambementa, rimanje le sodih verzov in uporaba notranjih rim, večpomenskih metafor ter podob. Že to je lahko Vodnika izzvalo h kritiki vsebinske nedoločenosti pesmi, celo fragmentarnosti, k vtisu katere prispeva tudi kratkost posameznih pesmi. Predvsem pa je svežino pesniškega izraza tako na ravni samega jezika, kot tudi avtorske perspektive na tradicionalno križepotno tematiko, s tem pa tudi njenega interpretiranja iskal v postopkih arhaizacije in stilizirane ljudskosti.

V že navedenem pismu Bačerju 13. 9. 1936 je Vuk zapisal: »Mislim, da je to prvi poskus takega starinsko-modernega pisanja med Slovenci.« (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 332). Šalamun Biedrzycka (prav tam) je tovrstno modernost razlagala kot »naslonitev na avtentično ljudsko ustvarjanje«.

Že LEGIŠA (1998: 288) pa navaja, da je Vuk »[n]a zamisel Križevega pota [...] prišel po Villonu in ob Krleževih Baladah Petrice Kerempuha,¹⁴ ki jih je z navdušenjem prebiral v *Ljubljanskem zvonu*. V njem je tudi sam nekoliko arhaiziral izraz in mu dal precej ljudski ton, ki ga je tudi sicer mikal.« Kot možno spodbudo pa bi lahko upoštevali še zbirko primorskega rojaka Karla Široka, ki je leta 1935, torej le leto dni pred nastankom Vukovega Križevega pota, v Ljubljani objavil zbirko *Kapelica*. V njej si pesmi sledijo tako, da sestavijo pripoved o Kristusovem življenju in križanju, vendar je verska motivika prepletena z jasno izraženo nacionalno temo. V nasprotju s Širokom, ki je bil že leta 1926 prisiljen emigrirati v Jugoslavijo, Vuk svojega nasprotovanja pritiskom in omejitvam italijanske države, v kateri je živel in so predstavljali grožnjo za kulturni, nacionalni obstoj primorskih Slovencev, ni mogel izraziti

¹⁴ O tem Vuk poroča tudi v kratki pripovedi Naše življenje (1998: 48–49): »tedaj mi delajo družbo balade Petrice Kerempuha, ki hripavo poje z Villonom pod vislicami«, kjer omenja tudi nastajanje Križevega pota, saj pravi: »Na mizi so tri kraške pesmice o trpljenju Gospodovem. / Videnje. / Mučenje. / Križanje.« Vuk je tudi prevedel dve Villonovi pesmi: Devici Mariji in Balado obešencev (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 288).

odkrito, niti v besedilih, ki jih je objavljaj v Ljubljani.¹⁵ Zato je krščansko pripoved o Kristusovem trpljenju in smrti upravičeno po eni strani interpretirati kot parabelo o trpljenju in upiranju Primorcev, po drugi pa tudi kot pristno versko prošnjo in zaupanje v Kristusovo pomoč ogroženi slovenski skupnosti.¹⁶

Osnovno villonovsko-kerempuharsko intonacijo Vukovemu Križevemu potu daje že prva, v verz osamosvojena beseda t. i. Uvodne, in sicer nagovor:¹⁷ »Pajdaši«. Beseda, ki jo danes povezujemo predvsem z njenim slabšalnim pomenom (SSKJ: »kdor s kom sodeluje, zlasti pri nepoštenih dejanjih«), ima tudi starinski pomen »vojni tovariš«. Prav mogoče, da je imel Vuk v mislih tega, saj prvenstveno nagovarja primorskega bralca, ki je svet okoli sebe upravičeno dojemal kot »vojno«, nesvobodno situacijo. Vsekakor moramo nagovorjene »pajdaše« razumemo tudi v smislu skupine vernikov, povezanih pri pobožnosti križevega pota (v nadaljevanju te pesmi se namreč edninsko obrača na »kristjana«), saj že v naslednji pesmi, prvi postaji nagovarja »grešnika«, torej prav tako uporablja slabšalno, vendar običajno krščansko opredelitev z izvirnim grehom zaznamovanega človeka. Tako ga imenuje tudi v Sedmi in Enajsti postaji, saj je soodgovoren za Kristusovo trpljenje in smrt: »Mi grešniki Mu svete rane / z jesihom izpiramo, / z dolgimi bičevniki, nocoj, / ozke ureze režemo.«, »Grešnik, čuj, tudi ti / si za suknjo brez šiva / vadljaj, dva žeblja zabil. / Po sraciji si še krvav.«

Ker je namen križevega pota, kot ga Vuk opredeli po uvodnem nagovoru, zblizanje, srečanje s Kristusom (»da bi na tem križevem poti / prišel sam Jezus Kristus nasproti«), nadaljuje pesem v sedanjiku kot scenično neposreden prizor (postaje sicer oblikuje deloma v sedanjiku, deloma kot poročilo v pretekliku), ki predstavlja vrhunec križepotne zgodbe: »z žblji prebodeno, ranjeno / je Kristusovo telo.« Lirsko vživetje v Kristusov prostor in čas – čeprav ga je v vsakem Križevem potu in tudi v Vukovem zaradi pogostega nagovarjanja vernika kot opazovalca in celo udeleženca prikazanega dogajanja mogoče dojemati ne le kot zgodovinsko preteklega, ampak tudi aktualno sodobnega – opravičuje slogovno rabo občasnih arhaizmov (»obešenjak«, »laterna«, »lanterna«, »jogri«, »vadljaj«, »stan«) in arhaičnih oblik (»volcje«, »jagnetova«), kar je skladno z jezikovno podobo villonovsko-kerempuharskega vzora. Ta ustvarjalna pobuda pa je ob izhodiščnem biblijskem poročilu vplivala tudi na izbor nekaterih motivov tega Križevega pota, ki predstavljajo svet preprostega ljudstva (»kmetov in čevljarjev«, če uporabimo avtorjev komentar), celo obstrancev. Tega že v uvodni pesmi določa predmetna krčma.¹⁸ V tretji postaji pa je tako opredeljeno

¹⁵ Tako je v zvezi s Pesmijo ob trgatvi Francetu Vodniku napisal: »Če bi drugače napisal, bi imel sitnosti. Zato pa citat iz Razodetja pove, kar jaz nisem mogel oziroma smel.« (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 287). Tudi v tem primeru ima verski navedek nacionalno simbolno vsebino.

¹⁶ Da je bila narodnostna tematika, izražena z versko simboliko, značilna za besedila avtorjev z zahodnega slovenskega roba, opozarja tudi Marija Mercina v (še neobjavljeni) razpravi Literarno delo bratov Širok, ko se posveča zbirki Karla Široka *Kapelica*, spomni pa še na Gregorčičevo pesem V pepelnici noči in na Pregljev lik Matkove Tine v pripovedi z enakim naslovom.

¹⁷ Uvodne pesmi pesemskih križevih potov se pogosto obračajo na bralce – vernike (ŽERJAL PAVLIN 2010).

¹⁸ Pač pa je opozorilo kristjanu, naj ob pogledu na pribitega Kristusa ne pljune, bolj kot znak ljudske vulgarnosti opozorilo, naj se vernik ne pridruži zasmehovalcem Kristusovega trpljenja, med katerimi pa po biblijskem poročilu niso bili le preprosti ljudje, ampak ob vojaki še skoraj vsi, ki so ga spremljali.

tudi človeštvo, ki (kot sicer neomenjeni križ) bremeni Kristusa: »vsa groza ljubečih / stvari, pokveke, obešenjaki, / predmestja, zadušenci«.

Vendar bolj kot sami motivi, ki v nasprotju s tradicionalno zapisanimi pesemskimi križevimi poti sicer le nedosledno poročajo o dogajanju, značilnem za posamezno postajo, stilizirano ljudskost tega križevega pota posreduje pogovorno ali narečno besedišče. Matičetov, ki je za *Zemljo na zahodu* pripravil seznam manj znanih besed z njihovo razlago, je iz Križevega pota navedel le besedo »barilec« (lesena posoda, podobna sodčku, drži ok. 5 litrov), večino drugih (»bokal«, »dver«, »jesih«, »že-gen«, »bičevniki«) kot bolj splošno znane pojasnjuje tudi SSKJ. Izjema je le beseda »meglenec«, ki je očitno predvsem lokalnega značaja, ter narečna oblika »keri« in narečna glasovna varianta v besedi »črešnjeva«. Vuk je posamezne pesmi Križevega pota označil le z besedo »postaja«, ob kateri je zaporedna številka. Peta postaja, ki pa zaradi manjkajočega zaključnega dvostišja deluje nedokončano, in trinajsta, znana iz pisma Bačerju, pa sta naslovljeni s pogovorno besedo »štacjon«, za katero se Vuk kljub težnji po ljudskem stiliziranju besedila sicer očitno ni odločil.

Stilizacijo ljudske pobožne pesmi, njenega sloga z geminacijami (»Ena skrinja, ena skrinja«) in obliko štirivrstičnic z od pet- do sedemzložnimi verzi pa je Vuk uporabil za pesem, ki ima v objavi v *Domu in svetu*, potem pa še v obeh knjižnih izdajah Vukovega dela naslov Trinajsta postaja, vendar jo je Vuk v že omenjenem pismu Bačerju 13. 9. 1936 kot vmesno pesem imenoval le »13«. V opombah v *Zemlji na zahodu* Matičetov opozarja, da se pesem »ritmično in kompozicijsko oslanja na ljudsko pesmico iz Medane v Brdih Ena hišca, ena hišca, ki jo je Stanku Vuku povedala mama.« (VUK 1959: 231).

Če je uvodni poziv »pajdašem« povezan z zakritim sporočilom aktualnih ne-svobodnih razmer na Primorskem, potem je zaključek Uvodne z besedami »kmalu bo konec noči« mogoče razumeti kot napoved za Slovence boljših časov. Za drugo polovico tridesetih let dvajsetega stoletja aktualno politično interpretacijo omogoča še nekaj besed in motivov tega Križevega pota.

Tak je že motiv Prve postaje, saj predstavlja Kristusa, ki »ga je kaplar ko upornika gnal / med četo, da so ga bičali«. Pri tem je zanemarljivo dejstvo, da je bil izraz »kaplar« še jugoslovanski in ne za Primorce aktualni italijanski čin komandirja desetine. Pesem namreč zanimivo poudarja Kristusovo nekonformističnost, upornost,¹⁹ česar v tradicionalnih križevih potih ne najdemo. Vuk imenuje Kristusa Upornik (z veliko začetnico) še v Drugi postaji, v Sklepu pa »uporni Gost«, ki ga vabi v »stan naš tako preprost«, čeprav »okna zastremo«, kar je konspirativna gesta, kakršna je bila gotovo potrebna ob srečevanju ilegalnih protifašističnih skupin, h katerim je sodil tudi Vuk. Kristus pa je s tem Križevim potom postal zgled upornika, ki ga sicer za to zadene fizično trpljenje, vendar teče »sveta kri« nedolžnega, »jagnjetova« kri (Prva postaja). Njegov zgled je spodbuda Primorcem, ki doživljajo svoj nacionalni »večer«: »Večer je žalosten ko žival.« (Tretja postaja), »Nekdo za bori tih večer brede« (Četrta postaja), »Na božji barki se jambor tenek / krivi v večer, vetroven in

¹⁹ Uporništvo je Vuk že od mladega doživljal tudi kot svojo značajsko in družinsko lastnost. Od vojakov je pisal profesorju Juvančiču: »Uporni sin stare uporne rodovine. Nikdar ne bom apostol, nikdar nosilec bander. Nosil bom bakle skozi temne noči, črna jadra s tremi srebrnimi zvezdami preko razburkanih morij, v borbi vedno, nikdar skupaj z nikomer.« (LEGIŠA 1998: 259)

grenek.« (Deseta postaja), »Vrzimo mrežo v večer meglen.« (Enajsta postaja). Hkrati križani Kristus Primorce straži in varuje (»ki si za nas / na križu prubit, ko na straži«, Dvanajsta postaja). Vukova želja in molitev pa je usmerjena tudi k njegovemu aktivnemu vodstvu primorske »bratovščine«: »Da bi Upornik, odet v škrlat, / šel še nocoj mimo naših vrat« (Druga postaja), »Jezus Kristus med bratovščino sede.« (Četrta postaja), »z lanterno svojih petih ran / nam skozi mrk večer pokaži«²⁰ (Dvanajsta postaja). In čeprav mera trpljenja za Primorce še ni polna (»Izpijmo do dna njegov bokal –«, Štirinajsta postaja), pomeni Kristusovo posmrtno vstajenje vendar zagotovilo odrešitve, ne le v pomenu, ki ga tej besedi običajno namenja krščanstvo, ampak tudi politično rešitev za primorske Slovence: »čez tri večere nas bo iskal!« (Štirinajsta postaja). Zaključno dvostišje Sklepa: »Žegen nam zdravja da, / milost – svetost srca.« je nedvomno mogoče brati kot zgolj versko prepričanje v koristnost Kristusovega blagoslova za vernike, vendar ga je glede na predhodno nacionalno in zgodovinsko branje te ciklične pesnitve mogoče razumeti tudi znotraj tega konteksta, kot obljubljeni zdravje in preživetje naroda ter njegovo posvečeno, povzdignjeno srčnost, ki kot posebna milost zmore preseči ozkost in krutost njegovih zatiralcev in krvnikov.

»Zbudi se, romar«

Vernik je v tem Križevem potu trikrat nagovorjen tudi kot romar. Namen njegovega potovanja po križevem potu pa, kot je pokazala ta interpretacija, ni le soočenje z lastno vero, ampak poziva Vuk tudi k nacionalnemu, političnemu prebujanju primorskih Slovencev v času fašistične italijanizacije, pri čemer je Kristus predstavljen ne le kot zaščitnik Slovencev, temveč tudi kot njihov vodnik in zgled upornika. Čeprav je do nekaterih posameznikov prišel Križev pot tudi v rokopisu (LEGIŠA 1998: 288), širšega kroga ni dosegel in tudi objava v *Domu in svetu* leta 1944²¹ njegove uporniške interpretacije gotovo ni spodbujala. Vuk sam pa je bil zaradi svojega narodnostnega, protifašističnega delovanja v zaporu več kot tri leta, a ironija je, da je bil po izpustitvi najverjetneje žrtev ene od slovenskih političnih skupin. Srčnosti in duhovne širine kot vrednote, na katero opozarja sklep Vukovega Križevega pota, njegovi krvniki ne glede na nazorsko pripadnost, v imenu katere so morili, seveda niso zmogli.

VIRI IN LITERATURA

Miran KOŠUTA, 1996: *Krpanova sol*. Ljubljana. Cankarjeva založba.

Lino LEGIŠA, 1969: *Zgodovina slovenskega slovstva, 6: V ekspresionizmu in novi realizem*. Ljubljana: Slovenska matica.

²⁰ Na razumevanje motiva »večera« kot metafore za fašizem me je prav ob tem verzu v telefonskem pogovoru leta 2011 opozoril Milko Matičetov.

²¹ Matičetov (VUK 1959: 229) v bibliografiji navaja tudi objavo v *Pratiki* založbe Sigma iz Gorice leta 1940 in ta objava bi imela lahko veliko močnejši odziv, vendar sama po pregledu te publikacije v njej nisem našla Križevega pota.

- , 1998: Tragična zgodba Stanka Vuka. V: Stanko Vuk. *Pomlad pod Krasom*. Izbrane pesmi, proza in pisma. Maribor: Obzorja. 249–303.
- Marija MERCINA (še neobjavljeno): Literarno delo bratov Širok.
- Katarina ŠALAMUN BIEDRZYCKA, 1998: Mraz je srebrn in ozek in brsti so dobri za piščali ... V: Stanko Vuk. *Pomlad pod Krasom*. Izbrane pesmi, proza in pisma. Maribor: Obzorja. 305–42.
- Stanko VUK, 1959: *Zemlja na zahodu*. Koper: Lipa.
- , 1998: *Pomlad pod Krasom*. Izbrane pesmi, proza in pisma. Maribor: Obzorja.
- Vita ŽERJAL PAVLIN, 2010: Križev pot Ljubke Šorli v kontekstu slovenskih križevih potov kot lirskocikličnih besedil. V: *Ljubka Šorli (1910–1993): Znanstvena monografija ob stoletnici pesničinega rojstva*. Ur. Katja Mihurko Poniž. Nova Gorica: Univerza. 53–73.

SUMMARY

The literary output of the poet and writer Stanko Vuk (November 12, 1912–March 10, 1944), whose centennial is being celebrated this year, was first for more than a decade gravely restricted by the Italian Fascist denationalizing policies, and then, with the author's violent death during WWII, prematurely ended. For those reasons it remained fragmentary. This is also true of his religious cyclic poem "Stations of the Cross", which he wrote and, according to his own account, also completed in 1936, yet not all of its poems have hitherto been discovered. The mysterious fragmental nature of this work evokes the mystery of the poet's own Stations of the Cross, particularly his murder, as the assailants were never unquestionably identified nor was their political allegiance. At the same time, the poem is the artist's response to the unbearable political conditions imposed on the Slovene Littoral and the poet himself at the time. The poet grew up in the environment of farmers and craftsmen in Miren near Gorica (Gorizia) and was raised as a Christian and socially compassionate person. Hence it is not surprising that he transformed his modern poetics, created before the cyclic poem, with folkloric elements into a form and religious sentiment familiar to an ordinary person, i.e., into the Station of the Cross for "farmers and cobblers," as he characterized it. In the article Vuk's "Stations of the Cross" is interpreted not only as a confrontation with his own religion, but also as his call to national and political awakening of the Littoral Slovenes during the time of Fascist Italianization, in which Christ is depicted as both a protector of Slovenes and their leader and model of an insurgent.

UDK 82.0/.09Egerić M.

Boris Bulatović

Filozofski fakultet u Novom Sadu (Srbija)

KRITIČKA OBELEŽJA I TEORIJSKA UPORIŠTA KRITIČKO-ESEJISTIČKOG OPUSA MIROSLAVA EGERIĆA

Uz pregled Egerićevih teorijskih uvida o književnosti, u radu je dat analitički prikaz najvažnijih odrednica njegovog kritičkog prosedea. Pojedinačno, izdvojene su i interpretirane sledeće karakteristike: 1) stvaralački aktivizam etičko-egzistencijalističke inspiracije, 2) borba za demokratičnost (antidogmatičnost) umetničkog čina, 3) akcentovanje istorijskog konteksta kao značajnog činioca u tumačenju književnih i književno-kritičkih ostvarenja koja u svom jezgru sadrže zaokupljenost etičkim i egzistencijalnim problemima, kao i 4) ispoljavanje širine pristupa u analizi jednostranosti kritičkih nazora srpskih književnih kritičara.

Ključne besede: teorija književnosti, autonomija umetnosti, ideološka kritika, moral, istorijski kontekst

In addition to the overview of Egerić's theoretical insights about literature, the paper provides an analytical presentation of the major determinants of his critical process. Specifically, the following characteristics are singled out and elucidated: (1) creative activism of ethical-existential interpretation; (2) striving for democratic (anti-dogmatic) nature of artistic act; (3) emphasis on historical context as a significant factor in interpreting literary and literary critical works concerned with ethical and existential issues; (4) demonstration of a broad approach in the analysis of one-sided critical principles of Serbian literary critics.

Keywords: literary theory, autonomy of art, ideological criticism, morality, historical context

1 Uvodne napomene

Kada je reč o proučavanju književnosti, Egerić ne prednjači u teorijsko-metodološkom smislu i njegov kritički postupak je blizak srpskoj impresionističkoj kritičkoj tradiciji. Stoga, imajući u vidu odsustvo razvijenijih metodoloških uvida u kritičarskom opusu Miroslava Egerića, u cilju definisanja njegovih kritičkih načela potrebno je ići »zaobilaznim«¹ putem – analizom njegovih konkretnih književno-kritičkih tekstova.

Egerić nije mnogo pisao o književnoj teoriji, međutim, uz implicitnu poetiku njegovog kritičarskog postupka koju je moguće iščitati iz njegovih kritičkih ogleda, postoji i nekoliko tekstova u kojima se on primarno bavi teorijskim aspektima proučavanja književnosti, u kojima prednost daje kritičkom duhu izučavaoca literature u odnosu na metod kojim se u svojoj analizi služi. Tako, najpre u svojoj disertaciji *Književno i kritičko delo Đorđa Jovanovića*, u poglavlju »Jovanović kao književni

teoretičar«,¹ EGERIĆ (1969: 118) je zabeležio da »svaka prava književna kritika, skriveno ili neskriveno, sadrži sopstvenu teorijsku osnovu ili nudi elemente za jednu takvu osnovu književnoj misli«. Ističući važnost i potrebu postojanja teorijske osnove u kritičarskom poslu, koja omogućava i donošenje preciznijeg suda o problematici književnog dela, EGERIĆ (1969: 119) nedvosmisleno ističe da »kritika bez teorijske osnove predstavlja, ustvari, samo *uslovno* kritičku misao«. Napomenućemo i to da uvodni tekst *Srećne ruke* (pod naslovom »Srećna ruka: razmišljanja o prirodi poezije, o duhu i metodi u razvitku srpske kritike«), o kome će biti više reči, predstavlja svojevrsan Egerićev nastavak i razrađivanje stavova o duhu i metodi u književnoj kritici koje je prvobitno izložio u svojoj studiji o Đorđu Jovanoviću, a zatim u *Delima i danima* (u eseju »Delo i kritika: razmatranja o moralnom, socijalnom i estetskom smislu književne kritike«).

Iz Egerićevih navoda u pomenutom poglavlju iz njegove studije o Đorđu Jovanoviću, moguće je uočiti dve osnovne kategorije kojima Egerić pridaje presudan značaj kada promišlja o potrebi teorijskog uobličavanja kritičkog postupka književnog tumača – *kritički duh* i *pogled na svet* (koji proističe iz kritičkog duha). Pomenutom prilikom, pišući o Jovanovićevim teorijskim nazorima, Egerić je najpre istakao primarni značaj *pogleda na svet* književnog kritičara, odnosno njegov pogled na prirodu odnosa između stvarnosnog sveta i umetnosti, i jezgrovito ga obeležio kao »misaono uporište« u dosluhu sa poukama i saznanjima iz istorije (minule i suvremene), filozofije, sociologije, psihologije, etike i istorije umetnosti. Uz to, on bliže određuje *pogled na svet* kao »promišljen način na koji probuđeno biće kritičarevo prima svoj položaj u svetu« (EGERIĆ 1969: 120). Po Egeriću (1969: 120), Osnovne uloge tako definisanog pogleda na svet jesu »čuvanje kritičareve misli od neodređenosti«, kao i »centriranje duhovne moći u kritičaru na bitna ispunjenja, održavajući trajnu vezu sa bitnim pitanjima o smislu, prirodi i posledicama umetničke aktivnosti«. Pre nego što pažnja bude usmerena na drugu bitnu kategoriju, *kritički duh*, osvrnućemo se nakratko na osobine za koje Egerić smatra da svaki autentični književni kritičar ili esejista mora, kao preduslove, neizostavno da poseduje. Po njegovom viđenju, nezaobilazne odlike koje kritičar treba da ima jesu živa intuicija i zaoštrena umna sposobnost, kao i »protejska sposobnost« (koju izdvaja citirajući Jovana Skerlića).

U poglavlju »Jovanović kao književni teoretičar« (poglavlje iz doktorske teze), Egerić je predstavio kritički duh kao kategoriju nadređenu kritičarevom pogledu na svet. Osnovno atributsko svojstvo kritičkog duha Egerić je poetično odredio kao »oštrinu« duha, posredstvom koje kritičar autentičnom živošću osnažuje svoj pogled na svet. Prisustvom ovih osobina kritičarskog mišljenja – živog pogleda na svet i oštine duha – kritičar utiskuje pečat lične vizije, kao i živost i dubinu doživljaja u svoje oglede, čime se pogled na svet iz pera književnog kritičara obznanjuje kao izrazito dinamičko posedovanje tog pogleda. Dinamički kritički duh na taj način postaje osnov za još jednu bitnu poetičku odliku Egerićevog teorijskog shvatanja funkcije književne kritike: aktivni i angažovani pristup kritičara književnim delima.

¹ Važna napomena je da se deo poglavlja »Jovanović kao književni teoretičar« u kome Egerić iznosi sopstvena teorijska promišljanja o književnoj kritici ne nalazi u objavljenoj verziji njegove studije o Đorđu Jovanoviću *Reč u vremenu*, nego samo u prvobitnoj verziji knjige, koja je napisana kao doktorska i teza.

Kritički duh književnoga kritičara i esejiste, kao drugu značajnu kategoriju, Egerić nije u svojoj doktorskoj tezi o Đorđu Jovanoviću detaljnije obrazložio i razvio, ali je to docnije učinio u druga dva teksta. U oba preostala rada Egerić promišlja pitanje važnosti *kritičkog duha* u poređenju sa značajem *kritičkog metoda*. Pitanjem odnosa između kritičkog duha i metoda Egerić se najpre bavio u eseju pod naslovom »Delo i kritika: razmatranja o moralnom, socijalnom i estetskom smislu književne kritike« (EGERIĆ 1975: 83-124), a zatim i u uvodnom tekstu *Srećne ruke*, čiji je naslov »Srećna ruka: razmišljanja o prirodi poezije, o duhu i metodi u razvitku srpske kritike«. Kritički metod po EGERIĆU (1975: 108-109) predstavlja »snagu redukcije u duhu kritičara; izdvajanje iz spektra mogućih pristupa književnom delu onog ili onih koji bi, primenjeni na ispitivanje književne tvorevine, dali najbolje, najtačnije rezultate [...] Kritički metod fiksira duhovni pogled kritičara, određuje njegove granice, ne dopuštajući raspinjavanje van izabranog puta i okvira«. Jezikom slike, EGERIĆ (1994: 14) je u dva svoja teksta opisao kritički metod kao »mlaz svetlosti koji duh baca prema tami književnog dela u uverenju da će on omogućiti da se najpotpunije prodre u prirodu dela«, a kritički duh kao »ono što čini intenzitet svetlosti«.

U svom tekstu »Delo i kritika«, EGERIĆ (1975: 108) definiše kritički duh kao »punoću kritičareve ljudske prirode koja posredstvom dela prelazi u izraz, u ukupnost svojstava i mogućnosti, vrlina i mana, sjaja i slabosti jedne individualnosti. Iako može biti i realizacija određenog kritičkog metoda, kritički duh se ne poklapa sa njim i u većoj meri određuje intenzitet i dubinu, snagu i trajnost kritike nego kritički metod«. Ova Egerićeva konstatacija na nedvosmislen način ukazuje na prednost koju on daje autentičnoj snazi duha kritičara u odnosu na teorijsku zasnovanu metodologiju koju primenjuje u tumačenju književnih ostvarenja.

2 Egerićev kritički prosede

U nastavku ovog rada pokušaćemo da – na primeru knjige *Srećna ruka* – uočimo, odredimo i interpretiramo ključna autopoetička kritička obeležja kritičko-esejističkog opusa Miroslava Egerića. *Srećna ruka*, Egerićeva zbirka ogleada o srpskim pesnicima i književnim kritičarima, pruža izazovan podsticaj za istraživanje njegovih kritičkih načela i afiniteta, kao i njegovog kritičarskog i ljudskog pogleda na svet (u stvaralačkom i egzistencijalnom smislu) budući da ga ona, prema uvidima autora ove studije, na autentičan način i definiše kao književnog kritičara. Uz to, *Srećna ruka* omogućava i sagledavanje dominantnih sfera Egerićevog interesovanja kada je reč o njegovom tumačenju srpske pesničke i kritičke tradicije (od petnaest eseja sedam se odnosi na kritiku sa početka 20. veka [od toga čak pet na Skerlića], dok se četiri teksta odnose na srpsku poeziju i kritiku iz 1950-ih i 1960-ih godina).

Vitimir VULETIĆ (1992: 76) navodi da je *Srećna ruka* »usmerena ka stvaralačkom vaspostavljanju razvojnog toka naše poezije i kritike«, te da njena koncepcija (po modelu književne istorije) ukazuje da »istorijska komponenta postupno trajnije urasta u Egerićev odnos prema književnosti kao duhovnom činu i kao umetničkom oblikovanju doživljavanja i oblikovanja sveta«. Slobodan RAKITIĆ (2003: 45) takođe ističe književno-istorijsku kompoziciju *Srećne ruke*, beležeći da ona predstavlja »sažetu

istoriju srpskoga pesništva i srpske kritike kroz različita tumačenja, u stogodišnjem sledu«. Slično Rakitiću, i Slavko GORDIĆ (1994: 178) naziva ovu Egerićevu knjigu »sazetom povešću srpske poezije i kritike«. Naša pažnja, međutim, neće biti usmerena na ocenjivanje književno-istorijskog karaktera *Srećne ruke*, njenu strukturu, prikaz prirode susreta između pesnika i kritičara, niti na valjanost odabira pesničko-kritičarskih susreta, nego na određivanje ključnih odlika Egerićevog kritičkog sistema i glavnih oblasti njegovog istraživanja. Smatramo da će takav pristup obezbediti bolji i svestraniji uvid u celovit Egerićev kritičko-esejistički korpus (BULATOVIĆ 2011). Pri tome, i njegovi tekstovi o srpskim proznim piscima posle Drugog svetskog rata sadrže neka od najbitnijih kritičkih obeležja koja ćemo izdvojiti na primeru knjige *Srećna ruka*. Dakle, odstupanje od hronološkog prikaza Egerićevog opusa nije proizvoljno, nego je uzrokovano namerom da njegovo delo predstavimo u svim bitnim kritičko-poetičkim odrednicama. Za primenu ovakvog pristupa, od presudne važnosti nije bilo toliko pitanje reprezentativnosti *Srećne ruke* u smislu kvaliteta i značaja (književno-istorijskog, stilskog, ili u kontekstu drugih njegovih knjiga), koliko se njena reprezentativnost – u ovom slučaju i za naše potrebe – ogleda u tome što Egerića, kako smo već naznačili, na autentičan način definiše kao književnog kritičara.

Prema našem uvidu, najvažnija uporišta i karakteristike Egerićevog kritičarskog pogleda na svet (koje je moguće zapaziti u njegovim tekstovima iz pomenute knjige) o kojima će biti reči u daljem toku izlaganja jesu sledeće: stvaralački aktivizam etičko-egzistencijalističke inspiracije, borba za demokratičnost (antidogmatičnost) umetničkog čina (kao duhovne aktivnosti), akcentovanje istorijskog konteksta kao značajnog činioca u tumačenju književnih i književno-kritičkih ostvarenja (koja u svom jezgru sadrže zaokupljenost etičkim i egzistencijalnim problemima), kao i ispoljavanje širine pristupa u analizi jednostranosti kritičkih nazora srpskih književnih kritičara (pre svega se to odnosi na kritiku Jovana Skerlića i Đorđa Jovanovića). Kada je reč o poslednjoj među navedenim karakteristikama Egerićeve kritike, pod *širinom pristupa* podrazumevamo da sâm Miroslav Egerić nije bio jednostran prilikom tumačenja tuđih jednostranih kritičkih stavova, kao i da je zainteresovano tragao za motivacijom i prirodom takve isključivosti koju je, ne opravdavajući je, nastojao da razume i istakne u slučajevima kada ona nije bila inspirisana zlonameronošću kritičara.

2.1 Etičko-egzistencijalistička dimenzija

U njegoševski intoniranom uvodnom tekstu *Srećne ruke* (početne reči glase »Borba, teška i neprestana, koju čovek vodi sa sobom i sa svetom oko sebe...«), koji bi se mogao čitati i kao autorov odnos prema ljudskoj egzistenciji, Egerić (1994: 7) podvlači vrednost aktivističkog pristupa čoveka prema životu i stvaranju, gde čoveku »koji živi autentičnim životom i raspoložive misli« suprotstavlja onoga koji je živeo na površini života »facetiranim pogledom muve« (kao negativni pandan). Ceneći aktivan odnos prema životu gde čovek oseća da nije živeo uzalud i da je »učinio koliko je mogao«, EGERIĆ (1994: 7-8) ne razotkriva eksplicitno u ovom uvodnom tekstu o kakvom karakteru ljudskog aktivizma je reč, nego se to može pretpostaviti iz nekoliko navoda

u kojima pominje život »u saglasnosti sa pojmom čovek« i »čovekovu dužnost u svetu«, kao i na osnovu analize konkretnih tekstova. U tom smislu, od važnosti je pet eseja: tri se nalaze u vezi sa Skerličevom kritikom (odnose se dakle na početak 20. veka, na period pre izbijanja Prvog svetskog rata), a dva na ključne pesnike i kritičare iz 1950-ih godina (iz vremena okršaja socrealističke ideološke kritike i modernista) – Popu i Pavlovića među pesnicima, a Mišića i Mihiza među kritičarima. Pri tome, eseji »Marković i Skerlić o književnosti«, »Skerličevo shvatanje poezije« i »Veljko Petrović i Jovan Skerlić« jasno ukazuju na moralistički vid aktivizma o kome Egerić govori u predgovoru knjige, dok je čvrstu vezu koja postoji između eseja »Vasko Popa i Zoran Mišić« i »Miodrag Pavlović i Borislav Mihajlović« sa uvodnim tekstom nešto teže uočiti. Ipak, da je reč o izrazito moralističkom (ili moralno-egzistencijalističkom) karakteru ljudskog i kreativno-umetničkog aktivizma, kristališe se tek nakon temeljnijeg ispitivanja i dovođenja u vezu poslednja dva pomenuta teksta sa uvodnim, tj. posle uzimanja u istraživačko razmatranje ovih oglada koji sadrže reperne tačke u odnosu na Egerićeva shvatanja izrečena u uvodnom tekstu.

Iako se iz Egerićevih izlaganja u *Srećnoj ruci* o etičkoj dimenziji u književno-umetničkom i kritičkom stvaralaštvu može nedvosmisleno prozreti da je životni i umetnički aktivizam za koji se on zalaže moralističkog (odnosno moralno-egzistencijalističkog) tipa, naznačićemo *signale* iz njegovih oglada koji kao »reperne tačke« neposredno svedoče da je pomenuti aktivizam upravo etičke prirode. Smatramo da je istraživački napor u cilju utvrđivanja karaktera aktivizma koji Egerić akcentuje u svom uvodnom tekstu neophodan, budući da aktivistički odnos prema životu i stvaranju može biti različitog tipa, i sâm po sebi ne predstavlja nužno moralnu kategoriju. (Moguć je slučaj i da se čovek i književni stvaralac angažovano zalaže i za nešto što ne proističe iz njegovog istinoljubivog uverenja, nego iz interesa i ostrašćenosti. Primeri za to su u srpskoj književnoj tradiciji brojni).²

Kako je već rečeno, u uvodnom tekstu (»Srećna ruka: razmišljanja o prirodi poezije, o duhu i metodi u razvitku srpske kritike«) Egerić manje piše o književnoj teoriji i kritici, a osnovnu temu predstavljaju njegove refleksije o ljudskom i stvaralačkom delatnom aktivizmu. Oglad »Skerličevo shvatanje poezije« može se čitati kao nastavak i dopuna eseja »Marković i Skerlić o književnosti«, s obzirom na to da Egerićevi zaključci (o etičkom izvoru i istorijskoj uslovljenosti kritičkih stavova Svetozara Markovića i Jovana Skerlića) iz teksta o Markoviću i Skerliću čine polazište za njegova razmatranja u narednom eseju. EGERIĆ (1994: 54) je utvrdio glavne sličnosti u kritičarskim načelima Markovića i Skerlića: misija književnosti po njima ima opštečovečanski karakter, obojica »odbacuju umetnost radi umetnosti«, a književnost shvataju kao »ispit ozbiljnosti, zrelosti, socijalne i nacionalne odgovornosti«. Iako im izriče zamerku povodom utilitarističkih nazora i neposedovanja dovoljno širine u odnosu prema književnim delima, Egerić ističe da njihova kritika ne proizilazi iz sujete nego »iz visoko postavljenog horizonta etičkih vrednosti«, snažno odbacujući »ćiv-

² Karakterističnim primerima za ovu tvrdnju među srpskim kritičarima iz druge polovine 20. veka možemo smatrati, na primer, Marka Ristića i Radomira Konstantinovića. Takođe, krajem 20-og i početkom 21. veka, u vreme naglašenih idejnih, ideoloških, stranačkih i interesnih ostrašćenosti i krajnosti u srpskom društvu, takvi primeri su i među piscima veoma brojni (krajnosti sežu do toga da izrazito zlonameran i hipokritski odnos prema vlastitom narodu biva predstavljan kao borba za humanost i ljudska prava).

tinske oblike života kao oblike lišene ljudskog dostojanstva«. Stoga, bez obzira što je Egerić odmeren u oceni vrednosti tog razdoblja srpske kritike (poslednje trećine 19. i početka 20. veka), te da Markovićevi i Skerlićevi modeli mišljenja o književnosti ne mogu biti »jedini i pretežni oslonac«, uočljivo je da Egerić pravi kvalitativnu razliku između utilitarizma dvojice navedenih kritičara (kao vid »plodne jednostranosti«) i dogmatskih utilitarističkih shvatanja propagatora socijalističkog realizma (prema čijem posleratnom ideološko-kritičarskom radu ima izrazito negativan odnos).

U tekstu »Skerlićevo shvatanje poezije«, EGERIĆ (1994: 70) – sumirajući svoju analizu Skerlićevog moralističkog i nacionalno-pedagoškog shvatanja poezije – beleži kako »čovjek treba i mora da osvoji smisao svog postojanja delanjem, za Delo«. Ovaj iskaz možemo posmatrati kao repernu tačku u relaciji prema uvodnom tekstu pošto, kako navodi Egerić, aktivizam pronalazi svoje najpotpunije ostvarenje upravo u »Delu«, odnosno u duhovnom ili materijalnom uobličanju nekog aktivnog životnog i stvaralačkog nastojanja. Imajući u vidu da je citirani iskaz naveden kao svojevrsan rezime ili poenta u ovom Egerićevom tekstu, u kojem je etički vitalizam izdvojen kao dominantna karakteristika Skerlićevog »delanja« i aktivnosti, uočljivija je na taj način i čvrsta veza koja u kritičkom duhu Miroslava Egerića postoji između aktivizma i etičnosti. O etičkom uporištu utilitarističkih zahteva koje je Egerić zapazio u angažovanoj kritici Svetozara Markovića i Jovana Skerlića će u docnijem toku izlaganja u ovoj studiji biti više reči.

Interesantno je, zatim, uočiti dve slične reperne tačke i to u Egerićevim ogledima o Vasku Popi i Miodragu Pavloviću, začetnicima modernizma u srpskoj poeziji posle Drugog svetskog rata. Prvo, kao najvišu vrednost Popinog pesničkog angažmana u *Kori* EGERIĆ (1994: 141) je izdvojio »stoički i ponosit mir nad opasnostima koje prete *suštinskim* ljudskim vrednostima«. Posredstvom ove misli, kojom se afirmiše Popina duhovna negacija i stvaralačka pobuna protiv »opasnosti koje prete suštinskim ljudskim vrednostima«, na uverljiv način bi se mogla potvrditi ključna osobina Egerićevog kritičkog prosedea (etički aktivizam).³ Drugo, pesništvo kao poetsko aktivističko opiranje zlu Egerić pronalazi i u opusu Miodraga Pavlovića. Ovde Egerić uvodi istorijski kontekst i pominje Korejski i Hladni rat. (Uvođenje istorijskog konteksta, kao karakteristika Egerićevog kritičkog postupka, višestruko je važno u analizi njegovih kritičkih pogleda). Istorijski trenutak u kojem se pesnik Pavlović oglasio EGERIĆ (1994: 146) opisuje kao vreme kada su »u ime kraljevine dobra, šireni na mnogim stranama tamni vilajeti zla« i kada je »čovjek, u većoj meri nego ikada, postao deo nemilosnih celina, čestica u slepoj igri sila«. Zaokupljen takvim problemom egzistencijalne fizičke i duhovne čovekove ugroženosti, Miodrag Pavlović se, po Egeriću, oglasio kao čovek i umetnički stvaralac. Zato, tvrdnja da je Pavlović »podigao zavesu nad svetom prividne harmonije« (EGERIĆ 1994: 176) posvedočuje da se njegova pesnička aktivnost ukazuje u Egerićevom viđenju i kao vid egzistencijalne ljudske i moralne pobune.

³ Nasuprot Egerićevom tumačenju (kao i tumačenjima Zorana Mišića, Damnjana Antonijevića, Aleksandra Petrova i drugih) Popine poezije u kome je akcentovana njena etičko-egzistencijalna vrednost, nemački slavista Rajnhard Lauer je na ideološki pristrasan način sagledavao pesništvo Vaska Pope. Ovakav vid ideološkog tumačenja iz 1990-ih godina je ustupio mesto Lauerovoj novijoj analizi (iz 2010. godine) koja naglašava estetske domete Popine poezije i njene intertekstualne veze (LAUER 2010).

2.2 Borba za antidogmatičnost, modernost i demokratičnost književnost

Egerić se tokom 1960-ih godina, povodom žestokih književnih sukoba koji su od kraja 1940-ih vladali na relaciji socrealizam–moderna književnost, jasno odredio i afirmisao kao kritičar zalažući se za modernističke tendencije u srpskoj posleratnoj književnosti, boreći se pri tome protiv preovlađujuće i nametnute ideološke matrice koja je odlikovala teoriju socijalističkog realizma i dogmatsku književnu kritiku neposredno posle Drugog svetskog rata.⁴ Pri tome, treba naglasiti da posle Rezolucije Informbiroa iz 1948. godine negativna kritika socrealizma kao estetičke doktrine nije više bila politički nepodobna, ali je represivna ideološka kritika zadržala neizmenjen odnos prema književnim pojavama koje nisu bile po meri državno-partijske kulturne politike (LASIĆ 1970; PEKOVIĆ 1986; BOŠKOVIĆ 2003).

Kao književni kritičar, Miroslav Egerić je, kako je već naznačeno, ispoljio aktivno zalaganje za demokratičnost i slobodu umetničkog govora, protiv upliva ideološke utilitarnosti i jednostranosti u književno-umetničko stvaranje. S druge strane, njegov kritički duh je zaokupiran problemima etičke prirode u literaturi, te bi i njegov odnos prema trećem talasu modernizma u srpskoj književnosti (koji u *Srećnoj ruci* oličavaju pesnici Vasko Popa i Miodrag Pavlović, kao i kritičari Zoran Mišić i Borislav Mihajlović Mihiz) trebalo posmatrati u tom kontekstu, imajući na umu obe navedene karakteristike Egerićevog kritičarskog pogleda na svet.

Književno-poetičke borbe (sa presudnim udelom ideološke komponente među protagonistima socrealizma) nakon Drugog svetskog rata protiv instrumentalizacije književnosti (u političko-ideološke svrhe) i za oslobađanje srpske literature od ideoloških stega dvojako su uticale na Egerićevu privrženost posleratnom modernističkom književnom senzibilitetu. Najpre, iz intelektualnog opiranja Miroslava Egerića dogmatizmu i utilitarnim shvatanjima o dužnostima književnih stvaralaca sledstveno je proizašlo i njegovo zalaganje za modernitet u srpskoj posleratnoj književnosti. Međutim, »srećni« Egerićev afinitet za posleratni modernizam u značajnoj meri proishodi i iz njegovog preovlađujućeg interesovanja za književnost koja kao bitnu idejnu komponentu sadrži kompleks problema etičke prirode, odnosno duh etičko-egzistencijalne pobune.

U tom smislu, kada se uzmu u obzir Egerićeva uverenja o potrebi *borbe za antidogmatično* i moderno u literaturi, kao i njegovi nazori o primarno *moralističkoj dimenziji književnog stvaralaštva*, na primeru srpske posleratne poezije iz 1950-ih godina su se podudarila ova dva ključna obeležja književno-kritičkih stavova Miroslava Egerića.

⁴ Slična ideološka matrica je postojala i u socijalnoj literaturi kao i u književnosti novog realizma u periodu od sredine 1930-ih godina do početka Drugog svetskog rata. U pomenutom predratnom periodu, ideološka matrica na polju književnosti je predstavljala samo partijsku doktrinu (te je činila imperativni zahtev prema piscima književne levece), dok je nakon dolaska komunista na vlast ova doktrina postala državno-partijska (odnosno univerzalno važeća). Miroslav Egerić prema predratnoj fazi ideologizirane književne umetnosti ima znatno manje kritičan odnos (primer Đorđa Jovanovića, kao i primeri predratnog pisanja Milana Bogdanovića, Velibora Gligorića i Marka Ristića – ovu trojicu kritičara Egerić posmatra kao opoziciju književnom dogmatizmu).

2.3 Istorijski kontekst

Iako bi, naoko, Egerićeva pozicija (kao književnog kritičara i istoričara) u odnosu prema utilitarnom i modernom u srpskoj književnosti mogla izgledati paradoksalnom – budući da je povodom književnog nasleđa iz prve osmine 20. veka njegovo interesovanje prevashodno usmereno na ono što bismo mogli nazvati »utilitarističkim konceptom« Jovana Skerlića, dok je povodom ideoloških sukoba iz 1950-ih godina nesumnjivo svojom pažnjom na strani novog i modernog – Egerić u tome ipak biva dosledan glavnim načelima svoje kritičarske misli i prakse. Stoga je neophodno detaljnije se usredsrediti pažnjom na jedan od faktora koji otklanjaju pomenuti privid paradoksalnosti.

U prethodnim razmatranjima već smo nagovestili važnost *istorijskog konteksta*, koji predstavlja treću bitnu karakteristiku Egerićevog kritičarskog prosede. Istorijske okolnosti su, kako tvrdi Egerić, nalagale i zahtevale ozbiljnost i stvaralačku preokupiranost egzistencijalnim pitanjima. U tom smislu, za EGERIĆA (1994: 57) se Skerlićeva borba za moralno i nacionalno zdravlje ne ukazuje samo kao kritičarska samovolja, nego i kao »ozbiljnost, zrelost, duh slobode i odgovornosti prema vremenu, zanos samoodricanja i lične žrtve«. Kada je reč o izučavanju srpske književno-kritičke misli i poezije, moguće je uočiti izvesnu bliskost između dva književna (i istorijska) razdoblja u vezi sa kojima se Egerić najčešće i sa najvećim razumevanjem oglašava kao kritičar. Reč je o periodu »prve moderne« (sa naglaskom ne na poeziju, nego na srpsku kritiku i njene predstavnike – Jovana Skerlića, Bogdana Popovića i Slobodana Jovanovića) koji je prethodio izbijanju Prvog svetskog rata, kao i o trećem talasu srpskog modernizma 1950-ih godina i 1960-ih godina. Ono što čini dva navedena razdoblja bliskim u Egerićevom viđenju (kako se to može utvrditi istraživačkim pristupom njegovim kritičkim esejima) jeste shvatanje umetnosti kao dužnosti prema čovečanstvu i postojanje etičkog izvorišta u duhu književnog stvaraoca kao svojevrstan odgovor na istorijska iskušenja.

U Skerlićevo doba, dominantni književni koncept je – pod uticajem dramatičnih istorijskih okolnosti i posledično isključivim zahtevima književne kritike za visokom etičnošću – prerastao iz romantičarskog u utilitaristički (koji restriktivno naglašava potrebu za očuvanjem nacionalnog i moralnog zdravlja u književnosti). Nasuprot tome, moralna, intelektualna i antidogmatska pobuna nastala u težnji za autonomni status književne umetnosti i postavljanjem visokih etičkih merila u literaturi u godinama nakon Drugog svetskog rata (sa početkom apsolutne dominacije vladajućeg režima i komunističke ideologije u svim sferama kulturnog i javnog života) vodila je, suprotno primeru Skerlićevog doba, ka oslobađanju književnosti od utilitarizma (kao i od ideološkog predznaka) i stvaranju moderne umetničke koncepcije. Naglasićemo i to da između utilitarističke prirode Skerlićevih shvatanja o zadacima i funkciji književnosti i ideološko-utilitarističkih shvatanja marksističkih posleratnih kritičara i pisaca (iz 1940-ih, pa i 1950-ih i 1960-ih godina) postoji bitna vrednosna razlika. Naime, Jovan Skerlić nije kao kritičar nastupao sa političko-ideološke pozicije (iako su i njegov, kao i docniji partijsko-ideološki utilitarizam stavljali književnost u službu ciljeva i zadataka koji nisu izvorno njeni). Sa većom tačnošću bi se moglo ustvrditi da je Skerlićeva kritičarska pozicija više ljudska negoli ideološka, ili da je njegova

ideologija pre književna umesto politička. Utilitarizam njegove pozicije je uslovljen takvim pogledom na svet koji je EGERIĆ (1994: 99) najbolje opisao apostrofirajući »duhovno bratstvo« Jovana Skerlića i Veljka Petrovića koji po njemu oličavaju »dva intelektualna i *moralna nespokojsva* zagledana u dubinu osobenosti nacije kojoj su pripadali, u sudbinska pitanja koja je valjalo rešavati da bi se opstalo kao narod i kao stvaralačka mogućnost«. U tekstu o Petroviću i Skerliću, citirajući jedan navod Miodraga Pavlovića o etičkoj inspiraciji Petrovićeve poezije, EGERIĆ (1994: 93) navodi da Pavlovićeve formulacije »ne priznaju u najvećoj meri važnost istorijskog konteksta u pesništvu«. Za EGERIĆA (1994: 98), valjano Skerlićevo tumačenje značaja i prirode Petrovićeve poezije sugerise da »u srećnim prilikama kritika može biti i neka vrsta intenzivirane duhovne senzibilnosti za problem vremena nad kojim odjekuju i duh pesnika i duh kritičara«. Kao primer pogrešne interpretacije pesništva Veljka Petrovića, Egerić izdvaja površnu i zlonamenu kritiku Radomira Konstantinovića koji sarkastično tumači Petrovićeve stihove za koje tvrdi da nisu »izraz plemenskog jedinstva svoje nego, prosto, samo izvor materijalne plodnosti«.

O istorijskom kontekstu u drugoj polovini 19. veka i prvoj četvrtini 20. veka (do početka Drugog svetskog rata) Egerić je najviše pisao u esejima »Marković i Skerlić o književnosti«, »Dis i Skerlić«, »Skerlićevo shvatanje poezije« i »Milutin Bojić i Jovan Skerlić«. Markovićev prenaplašeni kult razuma, borba protiv »romantične ideološke pozlate« u književnosti, kao i njegov zahtev da se narod mora osloboditi od zabluda, suočiti sa stvarnošću i njenim problemima i pokazati socijalnu odgovornost, ima po Egeriću objašnjenje u istorijskim prilikama. Egerić je, upoređujući raspoloženje nacionalne razočaranosti i otrežnjenja koje je vladalo u decenijama posle revolucije iz 1848/49. godine (među Srbima iz Južne Ugarske prvenstveno) sa raspršenjem iluzija i očekivanja posle San Stefanskog i Berlinskog kongresa (1878), doveo u vezu uzroke bliskosti Markovićevih i Skerlićevih stavova. Egerić je i sam, tumačeći Skerlićevu poziciju, imao na umu ozbiljnost i opasnost istorijskih događaja na početku 20. veka: nerešeno nacionalno pitanje, Austro-Ugarska aneksija Bosne i Hercegovine, Balkanski ratovi i blisko izbijanje Prvog svetskog rata. Stoga je smatrao da su nepovoljne istorijske prilike predstavljale ključni uzrok Skerlićeve moralne i socijalne isključivosti (u kritičkim viđenjima). Prateći razvojni tok Skerlićevog kritičkog rada, EGERIĆ (1994: 64) je izneo zapažanje da se on do prvih godina 20. veka afirmativno odnosio prema pesničkom individualizmu, i da je tek od 1904. zauzeo poziciju rigidnog kritičara »sluteći u većoj meri iskušenja pred kojima se nalazi Srbija, stežnjena između velikih i moćnih neprijatelja«, kao i da je Skerlić imao redak »sluh za istorijsko, za anticipacije istorijskog toka« (sa poslednjom konstatacijom bismo se samo delimično mogli složiti). Osobine koje je Egerić izdvojio kao zajedničke za Markovićev i Skerlićev kritički sistem jesu: primat sadržine nad formom, kritičko razmatranje društvenih pojava, potreba da književnost uzme oslonac u istorijskoj i socijalnoj realnosti (socijalni utilitarizam Markovićev u književnim shvatanjima), otklon od naglašenog individualizma u umetnosti, »potreba da se bude na evropskoj i svetskoj visini socijalne i kulturne misli« shvatanje umetnosti ne kao igre nego kao dužnosti prema čovečanstvu i »etičko odjekivanje na sve što se bitno u društvu zbiva« (EGERIĆ 1994: 55). U tekstu »Dis i Skerlić« Egerić je dao, na pozitivistički način, čitavu sliku društveno-istorijskih i kulturnih okolnosti pod kojima se pojavila

Skerličeva reakcija na Disovu pesničku zbirku *Utopljene duše*. Kao značajne istorijske i kulturne događaje u vreme neposredno pre i posle Disovog dolaska u Beograd 1903. godine, Egerić je naveo Majski prevrat, pokretanje *Srpskog književnog glasnika* (1901), osnivanje Beogradskog univerziteta (1905)⁵ i Srpske književne zadruge (1892).

Značaj istorijskog konteksta, kao činioca u tumačenju književnih ostvarenja, za Egerića kao kritičara proizilazi iz potrebe da se sagledaju uzroci specifičnih spisateljskih ili kritičkih stavova nekoga pisca ili kritičara. Tako, uvođenje istorijskog konteksta ima dvostruku funkciju kod Miroslava Egerića. On upotrebljava istorijsku kontekstualizaciju kako bi dao širu sliku društveno-istorijskih tokova koji su imali udela u kreiranju književne ili kritičke svesti i pogleda nekog autora, ali i da, pri tome, katkada pokaže, objasni i opravda isključivost u njihovim stavovima i ukaže na uslovljenost tih stavova istorijskim kontekstom (prikazujući etičko izvorište književnog utilitarizma Skerlića, Markovića i docnije Đorđa Jovanovića). Na Egerićev »istorizam i istorijski način mišljenja i promišljanja literature« ukazala je i Gorana Raičević (2003: 86). Sa njenom tvrnjom da je *istorizam* »ono najbolje što nam je pozitivizam ostavio u nasleđe« i tezom o »pomodnoj antipozitivističkoj pobuni« (Raičević 2003: 87) koja je vladala u prvoj polovini 20. veka iskazujemo našu saglasnost. Smatramo, pri tome, da bi jednako isključiva bila sva shvatanja po kojima bi sve što je imalo veze sa pozitivizmom trebalo proglasiti prevladanim i zastarelim.

2.4 Analitički pristup

Ukoliko se osvrnemo na uvodni deo izlaganja u okviru ove studije, kao četvrta ključna karakteristika Egerićevog kritičarskog postupka navedena je širina njegovog pristupa u analizi jednostranosti i utilitarnosti kritičkih nazora srpskih književnih kritičara, što se u najvećoj meri odnosi na Jovana Skerlića (a zatim na Đorđa Jovanovića i Svetozara Markovića, kao i na eseje o kritičarima štampanim u knjizi *Portreti i pamfleti*). Nesumnjivo je i vidno Egerićevo uvažavanje i obimno istraživanje Skerličevog dela i njegovog pogleda na svet. Naznačeno je, takođe, da je Egerić tragao za prirodom i motivacijom kritičarske utilitarnosti prvenstveno kada je takva kritika nastupala, po njemu, sa pozicije koja je naglašavala potrebu za moralnom i istorijskom odgovornošću književnog stvaraoca. Stoga, vredno je istaći da Egerić ne biva jednostran kada kritikuje druge svoje prethodnike za njihovu jednostranost, što je moguće pokazati na primeru Egerićevog viđenja poetičkog nesaglasja između Jovana Skerlića (čiji kritički duh Egerić naziva »selektivno logičarskim«) i Vladislava Petkovića Disa. Premda piše sa izrazitim osporavanjem o Skerličevoj žestokoj kritici Disovih *Utopljenih duša*, Miroslav Egerić na taj način ne pokušava da diskvalifikuje Skerlića kao kritičara, nego nastoji da traga za motivisanošću njegove utilitarističke kritičke pozicije, kao i njegove negativne kritičke recepcije Disove poezije. Tako, u

⁵ Nastanak Beogradskog univerziteta, kao tadašnje najviše obrazovne institucije u Srbiji, imao je gotovo sedamdesetogodišnju genezu. Licej (Liceum Knjažestva serbskog), kao prva viša škola u Srbiji, je osnovan 1. jula 1838. godine u Kragujevcu (ukazom kneza Miloša Obrenovića). Tri godine kasnije (1941), Licej je premešten u Beograd (u Konak kneginje Ljubice). Kao naslednik Liceja, u Beogradu je 1863. godine osnovana Velika škola, od koje je 1905. godine nastao Univerzitet.

Egerićevom primarnom fokusu se nije našlo razmatranje o tome koliko je Skerlić pogrešio kritikujući Disa, nego njegova želja za razumevanjem Skerlićevog pogleda na svet koji je podrazumevao »elan službe za opšte dobro« i socijalnu i moralnu brigu za nacionalni opstanak postavljenu na univerzalni nivo, koju je Skerlić apsolutizovao kao kriterijum prilikom određivanja vrednosti književnih dela. Uz to, uočljiva je i EGERIĆEVA (1994: 61) namera da odbrani Skerlića od olakih i učestalih napada, kao i od negatorskog odnosa potonjih generacija kritičara koji »pretežni deo reputacije stiču ukazujući šta sve taj genijalni radnik nije video i nije stigao da uradi, umesto da radni vek krunišu delom koje bi pokazalo u čemu su nastavili Skerlićeva istraživanja«. U tom smislu, karakterističan je sledeći EGERIĆEV (1994: 67–68) sud (zabeležen u formi retorskog pitanja i objašnjenja):

Ali ko bi, ako nije sasvim lišen osećanja istorijske drame koja se u to doba nadnela nad Srbijom, mogao da porekne značaj tih misli sa nacionalno-istorijskog stanovišta? Skerlić nije bio lišen osećanja neprolaznosti umetničkih, pesničkih vizija i misli, ali ga je preterano snažno osećanje istorijske i nacionalne drame redovno vodilo ka prejakom akcentovanju ovih vrednosti koje su u oblasti poezije osnaživale njegovu viziju istorijskog toka.

Na taj način, Egerić ujedno i osporava i brani Skerlića kao književnog kritičara: brani etičko izvorište Skerlićevih kritičkih načela, a kritikuje njihovu utilitarnost i jednostranost, koje štetno utiču na kreiranje vrednosnih slika o značaju pojedinih segmenata iz srpskog književnog nasleđa i pritom ugrožavaju kontinuitet i celovitost tog nasleđa (na čijem zanemarivanju su, na primeru srpske književnosti, insistirale i komunistička i neoliberalna ideologija).

Ukazujući na negativne posledice Skerlićevog angažovanja u borbi za instrumentalizaciju literature u cilju snaženja moderne nacionalne svesti (»koja nije evokacija prošle slave i legendi, nego trezveno osećanje nacionalne i socijalne solidarnosti«), EGERIĆ (1994: 73) je pokazao da je Skerlić donosio i pojedine loše i neutemeljene vrednosne sudove. Imajući naglašeni »sluh za istorijsko i osetljivost za nacionalno-utilitarno vrednovanje umetničkih fenomena« (EGERIĆ 1994: 52), Skerlić je vlastitim kritičkim sudovima donosio i pogrešne ocene, po kojima su ponekad osrednji pisci bivali favorizovani u odnosu na autore prvog reda. Stoga su, po Egeriću, sasvim razumljivi potonji zahtevi kritičara i pisaca za revizijom i preocenjivanjem vrednosti književnih ostvarenja o kojima je Skerlić negativno pisao.

U *Srećnoj ruci*, Egerić se analitički odnosi ne samo prema kritičarskoj praksi Jovana Skerlića, nego i prema vrlinama i manjkavostima u delima svojih suvremenika Petra Džadžića i Borislava Mihajlovića Mihiza (u nešto manjoj meri), kao i prethodnika Ljubomira Nedića, Bogdana Popovića i Milana Bogdanovića. Pri tome, treba imati u vidu da Egerić, i kada piše o kritičarskoj utilitarnosti (povodom Nedića, Bogdana Popovića i Skerlića), kao i o stilskim manama kritičara (Bogdanović, Džadžić), odnosno o »gubljenju« kritičkog sluha (Borislav Mihajlović), on to čini na obuhvatan i istraživački način. Istovremeno ističući vrline kritičara o kojima piše i kritički se osvrćući na nedostatke njihovog kritičkog postupka (koji proizilaze iz isključivosti, dogmatičnosti, ili stilske nemarnosti), Egerić je uspešno izbegao rizik »apologetizacije« ili potpune negacije (u vidu imamo i tekstove o srpskim kritičarima i iz drugih Egerićevih knjiga) nekog kritičara i njegovog opusa. Zahvaljujući takvom

(analitičkom) Egerićevom odnosu u tumačenju kritičkih ostvarenja i dometa srpskih književnih historičara i kritičara, i njegovi kritički iskazi su dobili na relevantnosti. Valja napomenuti da nije redak slučaj da se istraživači književne i književno-kritičke tradicije na nekritički način odnose prema autorima čije delo interpretiraju.

Iz navedenih razmatranja, možemo ustanoviti da je Egerić, pišući o kontroverznim temama iz srpske književne prošlosti, postupao na »taktičan« način. Preciznije, on se na negativan način odnosio prema jednostranosti kritičkih pogleda i zahteva Jovana Skerlića (što je u *Srećnoj ruci* za Egerića imalo bitnu, ali ne i presudnu važnost),⁶ ali je uporedo tragao i za rasvetljenjem motivacije i istorijske uslovljenosti Skerlićeve »vitalističke« kritičke pozicije, akcentujući njenu visoku duhovnu i moralnu vrednost (što se nalazilo u primarnom Egerićevom fokusu). Na taj način, Egerić je, sa jedne strane, »odbranio« Skerlićevu zainteresovanost i brigu za etičke i egzistencijalne probleme (kao opoziciju kritičarima i piscima koji ne haju za istorijska iskušenja ili pokazuju nacionalnu indolentnost) od napada koji u potpunosti negiraju (i danas) Skerlića kao kritičara; dok se, sa druge strane, Egerić predstavio kao kritičar nesklon proizvoljnim i jednostrano veličajućim sudovima (čime su, kako je već napomenuto, njegova kritička uverenja dobijala na relevantnosti).

LITERATURA

- Dušan BOŠKOVIĆ, 2003: *Estetika u okruženju: Sporovi o marksističkoj estetici i književnoj kritici u srpsko-hrvatskoj periodici od 1944. do 1972. godine*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju – Filip Višnjić.
- Boris BULATOVIĆ, 2011: The ethical nature and types of Miroslav Egerić's critical essays on works of recent Serbian prose. *Nasleđe* 8/17. 207-217.
- Slavko GORDIĆ, 1994: Esej na izmaku veka – prevlast ili rasipanje. *Letopis Matice srpske* 170/453. 864-912.
- Miroslav EGERIĆ, 1969: *Književno i kritičko delo Đorđa Jovanovića, doktorska disertacija*. Novi Sad: Biblioteka Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (sign. 10.383).
- Miroslav EGERIĆ, 1975: *Dela i dani*. Novi Sad: Matica srpska. 83-124.
- Miroslav EGERIĆ, 1994: *Srećna ruka*. 2. dopunjeno izdanje, Novi Sad: Dnevnik.
- Stanko LASIĆ, 1970: *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952*. Zagreb: Liber.
- Reinhard LAUER, 2010: Ján Ondruš und Vasko Popa. *Serbian Studies Research* 1/1. 41-50.
- Ratko PEKOVIĆ, 1986: *Ni rat ni mir: panorama književnih polemika 1945-1965*. Beograd: Filip Višnjić.

⁶ Mnogo odsečnije zamerke Egerić je kasnije uputio povodom Skerlićevog zapostavljanja srpske srednjovekovne književnosti i štetnog sužavanja ukupnog srpskog književnog nasleđa. Upečatljivo svedočenje o ovome se kod Egerića može se pronaći, u vrlo kratkoj i oštroj formi, u njegovom usmenom izlaganju na skupu Letopisu Matice srpske o srpskoj esejistici, koje je objavljeno u pisanoj formi. Vidi razgovor Miroslava Egerića sa Vladimirom Kopiclom u: »Esej na izmaku veka – prevlast ili rasipanje«, *Letopis Matice srpske*, god. 170, br. 453, 1994, 888-891.

Gorana RAIČEVIĆ, 2003: *Srećna ruka profesora Egerića. Iz srpske književnosti*. Ur. Radomir Ivanović. Novi Sad: Filozofski fakultet. 85-89.

Slobodan RAKIĆIĆ, 2003: *Srećna ruka Miroslava Egerića. Iz srpske književnosti*. 41-47.

Vitomir VULETIĆ, 1992: *O srpskim piscima: rasprave i ogledi*. Valjevo: Valjevska štamparija.

POVZETEK

V prispevku so obravnavani Egerićevi teoretični uvidi o književnosti na primeru njegove knjige *Srećna roka*. Sledi analitični prikaz najbolj pomembnih razsežnosti njegovega kritičnega postopka. Tu gre za naslednje lastnosti avtorjevega dela: 1) ustvarjalni aktivizem na podlagi avtorske etično-eksistencialne držbe, 2) prizadevanje za demokratičnost (antidogmatičnost) umetniškega dejanja, 3) poudarjanje zgodovinskega konteksta kot pomembnega faktorja za interpretacijo literarnih in kritičnih del, ki se nanašajo na etična in eksistencialna vprašanja, ter 4) zapleten in obenem fleksibilen pristop pri raziskovanju enostranskih nazorov srbskih literarnih kritikov. Avtor se osredotoči tudi na Egerićevo zanimanje za sodobno srbsko poezijo med letoma 1950 in 1960. Miroslav Egerić se je v 60. in 70. letih uveljavil kot eden vodilnih srbskih literarnih kritikov in kot izjemno angažiran intelektualec.

OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO

ZBORNİK O JEZIKU IN KNJIŽEVNOSTI OB SEDEMDESETLETNICI

ANTONA JANKA

Marija Javor Briški, Mira Miladinović Zalaznik, Stojan Bračič (ur.): *Sprache und Literatur durch das Prisma der Interkulturalität und Diachronizität. Festschrift für Anton Janko zum 70. Geburtstag / Jezik in književnost skozi prizmo medkulturnosti in diahronosti. Jubilejni zbornik za Antona Janka ob 70-letnici*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete 2009. 453 str.

Ob sedemdesetletnici dolgoletnega in zaslužnega profesorja na Oddelku za germanistiko s skandinavistiko in nederlandistiko Filozofske fakultete v Ljubljani, Antona Janka, je v zbirki »Slovenske germanistične študije« pri Znanstveni založbi Filozofske fakultete izšel obsežen zbornik razprav, s katerim so sodelavci, kolegi, nekdanji študenti in raziskovalci iz domovine in tujine jubilantu izrazili zahvalo za dolgoletno plodno znanstveno delo ter iskrene čestitke ob prazniku. Naslov zbornika *Jezik in književnost skozi prizmo medkulturnosti in diahronosti* so uredniki premišljeno izbrali tako, da se v njem zrcalijo številna področja znanstveno-raziskovalnega dela, s katerimi se ukvarja Anton Janko. Bibliografijo njegovih objav, ki se v monografiji razteza na dvajsetih uvodnih straneh (12–30), je zbrala in uredila **Marjana Benčina** (Ljubljana). Janko se v svojem obsežnem znanstvenem opusu posveča tako zgodovini nemškega jezika ter njegovemu vplivu na razvoj slovenščine, kakor tudi srednjeveški nemški literaturi in slovensko-nemškim literarnim odnosom v medkulturnem kontekstu. Zbornik je razdeljen na več tematskih sklopov, osrednja in najboljše pa sta »Književnost in kultura« ter »Jezik«, ki sta razdeljena na več podpoglavij.

Po uvodni predstavitvi jubilaranta izpod peresa Marije Javor Briški sledijo prispevki, ki jih povezuje skupen naslov *Medialnost in diahroničnost* (33–74). **Mathias Meyer** (Dunaj) na primeru dveh besedil iz 13. stoletja (*Mai und Beaflor* in *Reinfried von Braunschweig*) nazorno predstavi uprizoritev, pomen in razumevanje pismenosti v srednjem veku. **Werner Röcke** (Berlin) razpravlja o interpretaciji interpretacije in se na podlagi izbranih besedil posveti raziskavi literarnih pisem v treh pripovednih besedilih, ki so nastala v poznem srednjem veku in so delo Eneja Silvia Piccolomini, Johanna Hartlieba in Heinricha Wittenwilerja. Pri tem avtor zastopa tezo, da je interpretacija razumevanje razumljenega, torej razumevanje druge stopnje, ter dokazuje, da literarna pisma, v katerih je pogovor namišljen, izražajo subjektivno mnenje, občutke in interese piscev pisem. **Špela Virant** (Ljubljana) pa v nadaljevanju spregovori o sodobni književnosti v nemškem jeziku, oriše razvojne težnje in ugotavlja, ali gre pri njih za kontinuiteto oziroma ali se razlikujejo od prejšnjih.

V podpoglavju, ki je namenjeno liriki, njeni interpretaciji in inspiraciji (75–136), avtorji obravnavajo srednjeveško ljubezensko liriko. Članek **Manfreda Kerna** (Celovec) izhaja iz razmišljanj o izvorniku in inačicah ter ponavljanju v *minnesangu*. Na primeru Dietmarja von Aista avtor raziše koherenco, ustreznost in variante v

soodvisnosti s kiticami ter tako stke neke vrste lirični »narrativ«, katerega odseve nato zasleduje še pri Waltherju von der Vogelweide. Vlogo ženske oz. *minnedame* v viteškem bivanju in življenju na dvoru osvetli **Irena Samide** (Ljubljana), ki v svoji razpravi natančneje oriše odnos med moškim in žensko v visokem srednjem veku ter opredeli različne funkcije, ki jih v pesmih izpolnjuje srednjeveška *frouwe*. **Clara Strijbosch** (Utrecht) v naslednjem prispevku interpretira poznosrednjeveško pesem o sokolu (*Das Falkenlied*). Slednja je bila od 12. stoletja dalje velikokrat prirejena, avtorica pa najmlajšo znano varianto pesmi, ohranjeno v nemško-nizozemskem rokopisu, primerja s podobnimi pesmimi, ki so nastale v istem obdobju. **Neva Šlibar** (Ljubljana) s stališča literarne didaktike primerja srednjeveško ljubezensko pesem *Dû bist mîn* z Brechtovo kratko pesmijo *Dih* in dokazuje, da lahko liriko vključimo v pouk učenja tujega jezika že relativno zgodaj, nato pa korak za korakom predstavi načine integracije poetično izrazitih pesmi v obravnavo pri pouku. Zadnji prispevek v sklopu o liriki je prispevek **Mirka Križmana** (Maribor), ki razišče izpovedne in slogovne prvine v dveh pesmih o vinu in vinski trti, prva *An den Wein* izpod peresa avstrijskega pesnika Josefa Weinberga in druga z naslovom *Vinogradnik*, ki jo je spesnil Josip Murn.

Podpoglavje *Književnost v zgodovinskem in družbenem kontekstu* (137–202) prinaša štiri članke. **Dejan Kos** (Maribor) spregovori o raziskovanju organizacije literarnega polja v zgodnjem srednjem veku. Njegova razprava ponuja skico interdisciplinarnega modela, ki pozna štiri temeljne razsežnosti literarnega polja (družbene strukture, koncepte identitete, medije in konvencije), avtor pa ugotavlja, da je literarno polje zgodnjega srednjega veka na vseh omenjenih ravneh heteronomno. **Karl Bertau** (Erlangen) nas v nadaljevanju popelje v čas Wolframa von Eschenbacha, se posveti *Parzivalu* in njegovemu potovanju po slovenskih krajih, s čimer se je veliko ukvarjal tudi slavljeneec. Bertau posebej osvetli zgodovino imena gore in gradu Rog(-aška gora) ter poskuša najti odgovor na vprašanje, kako sta povezana nemški epski pesnik visokega srednjega veka in Rogaška. Tudi raziskave **Gerharda Wolfa** (Bayreuth) so zakoreninjene v srednjem veku. V prispevku avtor na podlagi pozno-srednjeveške pripovedke *Drei Mönche zu Kolmar*, ki je nastala v 14. ali 15. stoletju domnevno nekje ob zgornjem Renu, tematizira nasilje, poželenje in odklonsko vedenje, vključuje pa tudi religiozni diskurz. Kot zadnji v sklopu, posvečenem književnosti, **Siegfried Heusinger** (Magdeburg) obravnava literarnokritične razprave Antona Janka, v katerih je Janko posebej izpostavil svoj odnos do družbe. Izbrane razprave Heusinger analizira, komentira ter jih kritično ovrednoti.

V podpoglavju *Kulturne transgresije* (203–244) so zbrane razprave, ki obravnavajo potopisna dela. **Winfried Frey** (Frankfurt) obravnava Jeruzalem in Sveto deželo 15. stoletja v delu *Sionpilger* izpod peresa Felixa Fabrija, dominikanskega dušnega pastirja in romarja. Fabrijev izmišljeni potopis je imel namen k meditaciji Jezusovega pasijona pritegniti redovnice v južni Nemčiji. Avtor v prispevku natančno razišče pojem srednjeveške pasijonske pobožnosti ter prikaže, v kolikšni meri je bila prisotna zavest o ogroženosti krščanskega sveta zaradi ekspanzije Osmanskega cesarstva. **Marija Javor Briški** (Ljubljana) v svojem prispevku predstavi Rusijo, kot jo je videl Žiga Herberstein, in posebej razišče konstrukcije tujega v njegovem potopisu *Moscovia*. Herberstein, ki je v diplomatski službi Habsburžanov dvakrat

potoval v Rusijo, se je na svojih odposlanstvih večkrat skliceval na prednosti, ki jih ima zaradi humanistične izobrazbe in znanja tujih jezikov ter še posebej poznavanja slovanskega kulturnega prostora. Že sredi 16. stoletja je napisal obsežno delo o Veliki moskovski kneževini (*Rerum Moscoviticarum Commentarii*), ki je zaradi odličnih zemljepisnih, zgodovinskih in kulturnih opisov postala osnova novoveškega vedenja o vzhodni Evropi in so ga prevajali v razne jezike. Herberstein se je v petdesetih letih 16. stoletja tudi sam lotil prevoda v nemščino, ki je izšel leta 1557 na Dunaju. Avtorica v prispevku analizira prevod ter predstavi in kritično ovrednoti Herbersteinove strategije pri prevajanju in posredovanju podobe Rusije ter kulturnih in družbenih razmerij nemškemu bralstvu. Nadalje **Mira Miladinović Zalaznik** (Ljubljana) obravnava literata in politika Adolfa viteza pl. Tschabuschnigga (1809–1877), ki je v ljubljanski reviji *Carniolia* objavljajal besedila o svojih italijanskih potovanjih. Čeprav se italijanski kraji, kot piše avtorica, v Tschabuschniggovih spominskih kažejo kot tuji, so mu po drugi strani tudi domači, saj je bila italijanska kultura v zavesti takratnih razumnikov ena izmed zibelk evropske civilizacije in omike. **Vesna Kondrič Horvat** (Maribor) razmišlja o transkulturnosti v delih Franca Supina, švicarskega pisatelja italijanskega rodu, katerega romani dokazujejo, da avtor ne razmišlja o tujem in lastnem kot danostih, temveč njegova dela presegajo ta okvir ter potrjujejo teorijo transkulturnosti. Na to tematiko se nanašata tudi naslednja prispevka, ki govorita o literarni recepciji in medkulturnih stikih. **Roberto De Pol** (Genova) piše o anonimnem prevajalcu Machiavellijevega dela *Il Principe* v nemščino ter z detektivsko natančnostjo zasleduje sledi nastanka knjige ter postavlja hipoteze o domnevem tiskarju in založniku, da bi tako odkril resnico o dejanskem prevajalcu dela. **Uroš Mozetič** (Ljubljana) spregovori o prevodni recepciji poezije Seamusa Heaneyja na Slovenskem in išče odgovore na vprašanje, zakaj je bil odziv slovenske kritike in bralstva na poezijo severnoirskega nobelovca tako majhen.

Poseben razdelek zbornika je namenjen medkulturnosti (287–332). **Darko Čuden** (Ljubljana) je posebej za to priložnost napisal poučno razpravo o antroponimu Anton Janko, **Johann Lughofer** (Ljubljana) pa analizira medkulturne razlike med Avstrijo in Slovenijo in na osnovi rezultatov preverja izsledke primerjalnega kulturoslovja. **Christiane Leskovec Redek** (Ljubljana) je v svojem prispevku raziskala prisposodobno ženske v poročnih šegah in navadah v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske* in predstavila Valvasorjev pogled na ženske in njihovo vlogo v družbi. Avtorica ugotavlja, da je Valvasor kljub veliki želji, da bi bil objektivni, pogosto podlegel verovanju v »nadnaravne sile«, v čarovnice ter v vsenavzočnost hudiča.

Podpoglavje *Kulturni spomin* (333–358) prinaša prispevek **Matjaža Birka** in **Anje Urekar** (Maribor), ki Primoža Trubarja na podlagi nemških časopisnih virov umeščata v javno kulturo spomina na Kranjskem. Avtorja sta na osnovi pregleda in analize reprezentativne nemške periodike, ki je izhajala na Slovenskem, raziskala, v kolikšni meri je v različnih obdobjih v časopisju zastopana tematika Primoža Trubarja. V drugem prispevku iz omenjenega sklopa pa **Urška Valenčič Arh** (Ljubljana) spregovori o Johannu Schlosser, roj. Fahlmer, osebnosti iz družinskega albuma. Avtorica počasi sestavlja mozaik o njenem življenju, odkriva Johannino zgodbo, njene prijatelje in išče njeno povezavo z Goethejem, ki so ga v zgodbah družinski člani najpogosteje omenjali.

V delu zbornika, ki je namenjen razpravam o jeziku (361–414), **Albrecht Greule** (Regensburg) piše o besedilotvorju ter s tega stališča opiše *Molitvenik* iz 15./16. stoletja, ki ga hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, medtem ko **Stojan Bračič** in **Tanja Škerlavaj** (Ljubljana) obravnavata besedno stavčno in besedilno parafrazo ter se ukvarjata z vprašanjem ponovne pojavitve iste vsebine v spremenjenem izrazu na različnih jezikovnih ravneh. Za konec **Uršula Krevs Birk** (Ljubljana) objavlja svoje raziskave o značilnostih komunikacijskih obrazcev na prelomu iz 19. v 20. stoletje. V izjemno zanimivi razpravi, ki je prispevek k ohranjanju slovenske kulturne dediščine, avtorica predstavi nemške in slovenske pozdrave, ki so jih nemško in slovensko govoreči uporabljali pred sto leti na slovenskem etničnem ozemlju, ter ugotavlja, da so ti frazemi strukturno in pragmatično raznovrstni. Po eni strani jih odlikuje psiholingvistična, strukturna in pragmatična ustaljenost, po drugi pa so fonetično, oblikoslovno, leksikalno in skladijsko variabilni. V zadnjem prispevku v zborniku **Erminka Zilić** (Sarajevo) razišče členke v nemščini in bosanščini ter na podlagi literarnih virov, ugotavlja, katere ustreznice se najpogosteje pojavljajo v bosanskem jeziku.

Prispevki v zborniku so napisani bodisi v nemščini bodisi v slovenščini, eden tudi v angleščini, povzetki na koncu dela pa so v slovenskem in nemškem jeziku (417–444). Raznolike razprave osemindvajsetih avtorjev izpričujejo in dokumentirajo širok spekter znanstvenega interesa, ki je značilen za Antona Janka. Zbornik zaokrožuje že omenjeni povzetki prispevkov v nemščini in slovenščini ter imensko in stvarno kazalo. Prispevki so znanstveno fundirani, obravnavajo številna nova vprašanja s področja literarnih ved, jezikoslovja in kulturoloških študij, prinašajo nova spoznanja in rezultate. Po knjigi, ki je lično oblikovana in katere vsebina bo navdušila tudi najzahtevnejše bralce, bodo radi segli germanisti, mediavisti, zgodovinarji, slavisti, pa tudi študentje vseh omenjenih smeri.

Tanja Žigon

Oddelek za prevajalstvo Filozofske fakultete UL

SREČANJA V KRONOTOPU PREVODA

Bożena Tokarz: *Spotkania: Czasoprzestrzeń przekładu artystycznego*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010. 276 str.

Leta 2010 je pri založbi Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego v Katovicah na Poljskem izšla monografija tudi v Sloveniji znane literarne raziskovalke Bożene Tokarz z naslovom *Spotkania: Czasoprzestrzeń przekładu artystycznego (Srečanja: Kronotop umetnostnega prevoda)*. Delo, objavljeno v znanstveni zbirki *Historia Literatur Słowiańskich (Zgodovina slovanskih književnosti)*, je plod avtoričinih dolgoletnih raziskav, posvečenih problematiki poljsko-slovenskega in slovensko-poljskega literarnega prevajanja (prevodi francoske literature v poljščino se tu – kot priznava avtorica sama – pojavljajo bolj zato, ker je z njimi lažje uvedla primerjalni in komunikacijski vidik prevajanja). Najbližji kontekst te obširne študije je predhodna monografija *Wzorec, podobieństwo, przypominanie (Vzorec, podobnost, spominjanje, 1998)*, v kateri se je Tokarzeva v celoti posvetila teoretičnim aspektom prevodoslovja, med drugim pa prinaša tudi premislek o prevodih besedil Franceta Prešerna, Ciri-la Kosmača, Draga Jančarja ter – od poljskih avtorjev – Czesława Miłosza, Tadeusza Różewicza in Sławomirja Mrożka. Tudi tu so bili pomembna referenčna točka skrbno izbrani prevodi francoskih avtorjev. Knjiga podaja predlog, kako prevod po eni strani obravnavati kot literarno delo, po drugi pa kot »izraz življenja v različnih jezikih«. Da bi opisala oba vidika, avtorica poseže po orodjih kognitivnega jezikoslovja, kot je npr. načelo opisovanja sveta s pomočjo pojma prototipa. Pri takšnem pristopu je literarno delo prepoznano kot prototip, se pravi spoznavna in estetska kategorija, kateri se posamezni prevodi bolj ali manj bližajo. Da bi bilo mogoče ustvariti ustreznik v drugem jeziku, mora prevajalec najprej določiti, kateri od elementov, ki delo tvorijo, so osrednji, kateri pa obrobni.

Razumevanje prevoda kot sestavnega dela kompleksnega komunikacijskega sistema – in prepričanje, da komunikacijska razsežnost ni le v protislovju s hermenev-tično naravo prevoda, temveč sta obe razsežnosti *de facto* dve plati istega pojava – zamejuje tudi perspektivo raziskav, katerih izsledke prinaša zadnja monografija. Avtorica opaža:

Zahvaljujoč prevajalcu se lahko dogodek srečanja, s tem ko se njegova jezikovna interpretacija izvirnika sreča z bralcem prevoda, zgodi v medjezikovnem prostoru in v prostoru ciljnega jezika. Ciljni naslovnik pri srečanju sodeluje le tedaj, kadar prevajalec uporabi svoje dvojezične in dvokulturne zmožnosti in v drugem besedilu ohrani za razumevanje smisla pomemben element tujosti, kajti da bi lahko spoznali samega sebe, se moramo soočiti z drugačnim. Zato je proces prevajalčevega razumevanja, njegova interpretacija izhodiščnega besedila, temeljni pogoj za nastanek prevoda kot specifične oblike diskurza (12–13; poud. B. T.).

Vendar je prevod za avtorico obenem tudi »delo v gibanju« – to pa ji narekuje, da sleherno metodologijo obravnava kot dejavnik, ki močno omejuje interpretacijo prevoda in je v bistvenem protislovju z »duhom časa« (10). Da bi se izognil nevarnostim, ki jih skriva zoženje perspektive, bi moral raziskovalec »preizkušati«

različna orodja, spreminjati zorni kot in pri tem niti za hip pozabiti, da je specifični sistem, kakršen je prevod – vključno z množico povezav, ki določajo njegovo mesto v širšem kulturnem kontekstu – dinamičen in da zato nobena sodba ni dokončna, saj jo bo prej ali slej omajal čas. V študiji, ki jo predstavljamo, se avtorica, ko želi opisati omenjeni »sistem«, najpogosteje sklicuje na teorijo kronotopa in na filozofijo dialoga (kot jo je izdelal Mihail Bahtin). S pomočjo teh dveh teorij analizira izbrane pojave s področja široko razumljenega prevodoslovja. Najprej prevod opazuje iz vidika ciljne kulture – kot fenomen, ki vstopa v prostor tuje kulture in se odziva na določene potrebe ali pričakovanja. Odločitev za proučevanje tega področja raziskovalko spodbudi, da si zastavi vrsto vprašanj: kateri mehanizmi usmerjajo politiko založb, kateri dejavniki spodbujajo tiskanje prevodne literature in kaj založbe od tega odvrta, katerim zakonitostim se podreajo prevajalci in kaj odločilno vpliva na njihove izbire? Kakšno mesto imajo slovanske literature v okviru celotne prevodne produkcije? V knjigi na vsa ta vprašanja ne najdemo izčrpnega odgovora – a saj na prvem mestu niti ne gre za to. Veliko pomembnejše se zdi problematiziranje nekaterih vprašanj, ki so kot del prakse vsakega prevajalca, doslej ostajala zunaj prostora kritične refleksije, bodisi zahtevajo nov pogled, ki bi upošteval tako novo časovno perspektivo kot tudi specifiko proučevanega kulturnega okolja. Izmed številnih zanimivih avtoričinih premislekov in sklepo velja izpostaviti zlasti tiste, ki obravnavajo položaj, v katerem se je danes znašel prevod. Avtorica tako opaža, da je skromno zanimanje poljskih založnikov za južno- in (deloma) zahodnoslovansko literaturo posledica še vedno živih stereotipov o slovanskih kulturah, ki izvirajo še iz 19. in se nadaljujejo v 20. stoletju zaradi različnih družbenih in kulturnih predstav, ki so se oblikovali na evropski celine. Ti stereotipi so imeli svoj izvor v idejah Leopolda Ranka, ki je (na podlagi misli Johana Gottfrieda Herderja) delil Evropo na romansko-germanski in slovanski del. Slovanski del je dojemal kot homogen prostor iz kulturnega in jezikovnega vidika. Problem je v tem, da so ta način mišljenja sprejeli tudi Slovani, za katere je bil zaradi njegove drugačnosti bolj zanimiv romansko-germanski del Evrope. Da so avtoričina opažanja pravilna, se je bržkone lahko prepričal vsak prevajalec, ki se je srečal pravili igre, ki jih postavlja sodobni knjižni trg. Načelo prevlade ekonomskih kriterijev, ki jih sprejemajo založbe, potiska v najslabši položaj tiste literature, ki se ne morejo pohvaliti s prepoznavnostjo oz. z avtorji, katerih prepoznavnost je ekonomsko upravičena. Rešitev, ki jo za manjše založbe in prevajalce predstavljajo državne podpore in mednarodni skladi, ni vedno zadovoljiva. Posledica tega je npr. skromno število poljskih prevodov slovenske književnosti – temu pa botruje tudi nepoznavanje, kaj slovenska kultura in literatura poljskemu bralcu sploh lahko ponudita. Te vrzeli zagotovo ne morejo zapolniti spletne objave ali nizkonakladne izdaje, ki že po definiciji dosežejo ozek in precej specializiran krog naslovnikov.

V prvem poglavju se avtorica dotakne tudi zelo pomembnega vprašanja »vključitv prevoda v sprejemajočo literaturo« (40), pri čemer poudari pomen komparativistične stroke kot nepogrešljive pri prevajalskem delu, zahvaljujoč le-tej prevajalec lahko najde »svetlino« med jezikoma. To svetlino razume avtorica kot poseben ne-izrazljiv prostor – ker je tuj izkustvu in jeziku, s katerima razpolaga prevajalec. V tem položaju prevajalec nenehno niha med zvestobo istovetnosti izvorniku in pol-

no »vključitvijo« besedila v ciljni jezik. Avtoričin pogled se na tem mestu izrazito razhaja z razširjenim mnenjem, da je najboljši prevod »tekoč«, tak, ki »ne zveni kot prevod«. Avtorica dokazuje, da učinek »tekočnosti«, ki je prikladen iz estetskih razlogov, prevajalec ponavadi doseže za ceno marginalizacije tistega, kar je neznano za bralca prevoda, torej prostora drugačnosti, ki oba sistema ločuje. S tem pa prepreči pozitiven učinek, ki bi ga tak prevod lahko imel na ciljni jezik. Po drugi strani pa ta drugačnost lahko prinaša v ciljni jezik nove načine ubesedovanja izkušenj. Ilustracija tega procesa širjenja prostora jezika je za avtorico zgodovina slovenskih prevodov poezije Zbigniewa Herberta.

Na to, ali bo prevod v ciljni kulturi dobro sprejet, vplivajo tudi koordinate prostora in časa. Te namreč odločajo, ali bo prevod iniciacijski, aktualen ali zapoznel. V primeru zapoznelega prevoda je njegova vloga v okviru ciljne kulture najmanjša, ker ne odgovarja aktualnim pričakovanjem bralcev, prinaša tisto, kar bralci že poznajo. Situacija je boljše predstavljena v primeru aktualnega prevoda, ker ta uspe zadostiti pričakovanjem in čustvom bralcev.

Prevod pa ima lahko tudi potencial, da ciljno kulturo obogati, tako da v njej nova iskanja, kar velja v primeru iniciacijskega prevoda. S tega vidika raziskovalka obravnava recepcijo Appollinairjeve pesmi *Cona* (polj. *Strefa*) v okviru poljske avantgarde, za primerjavo pa ponudi razmislek o slovenskih prevodih poljskih avtorjev: Bruna Schulza, Stanisława Ignacyja Witkiewicza in Witolda Gombrowicza.

Sklepi, do katerih avtorico pripelje analiza so pesimistični, namreč izkaže se, da omenjenim avtorjem v slovenskem kulturnem prostoru ni uspelo doseči iste vrednosti, kot jo imajo v lastni kulturi. Razlogi za to so različni: lastnosti prevoda (Schulz), zgodovinsko-literarne okoliščine, zaradi katerih so prevodi zapozneli (Gombrowicz, Witkiewicz). Dopolnitev analiz konkretnih primerov na koncu poglavja je premislek o teži zavedanja meja kulture, ki ga mora imeti prevajalec. Zahvaljujoč temu zavedanju – empatičnemu in hermenevtičnemu odnosu do izvirnika – šele lahko prevajalec prepozna drugačnost, s katero se srečuje, in oceni njen pomen za kulturo nasploh in njen vpliv na posameznega bralca. »Rezultat takšnega srečanja je učinek sinergije«, opaza avtorica, »ki ga najpopolneje občuti prevajalec, ko s svojim znanjem in talentom bralcu omogoči soočenje s tujim«. Med sposobnostmi, ki bi morale odlikovati vsakega prevajalca, avtorica izpostavi empatijo. Zaradi nje omogoči prevod ciljnemu naslovniku, da odkrije »v sebi drugega in v tujem sebe« (84), sprejme »vlogo avtorja, ne da bi bil avtor« (93, poud. B. T.). Ilustracija praktične rabe tovrstnega odnosa so slovenski prevodi pesmi Wisławe Szymborske. Slovenski prevajalec, ki je empatijo in »bralski užitek« zavestno uporabljal kot orodje pri svojem delu, je po mnenju raziskovalke Tone Pretnar.

V naslednji fazi argumentiranja se je avtorica posvetila premišljanju o komunikacijski in hermenevtični razsežnosti literarnega prevoda. V tem okviru si je prevod še zlasti pozorno ogledala z vidika njegove recepcije in upoštevala med drugim vprašanja, ki govorijo razmerju literarne teorije in literarne kritike s teorijo prevoda in kritiko prevoda ter o prevajalčevih sposobnostih, ki izhajajo iz dialoškega (medkulturnega) statusa prevoda. Avtorica ob tej priložnosti še enkrat poudari, da je uspešnost prevoda odvisna od različnih sposobnosti, na katere po-

membno vpliva obvladovanje literarnoteoretskega aparata. Kajti prvi korak, ki ga naredi prevajalec, je vedno analiza in interpretacija izvirnika.

Avtorica poudarja še, da kritike, ki ne upoštevajo tega literarnoteoretskega aparata, lahko vodijo k napačni oceni prevoda. Primer tega je zgodovina slovenskih prevodov Sienkiewiczevega romana *Z ognjem in mečem*, ki jo avtorica rekonstruira v tem poglavju. Zaradi nepoznavanja originala so kritiki izmed prevodov tega romana višje ovrednotili prevod Matije Mrača, za katerega je značilna večja kvaliteta jezika, spregledali pa so vrednost Miklavčevega prevoda, v katerem je razvidna boljša sposobnost pripovedovanja. Ravno slednja pa je značilna za avtorja izvirnika, česar kritiki niso prepoznali.

Komunikacijsko perspektivo avtorica izpostavlja tudi v analizi poljskega in slovenskega prevoda *Malega princa* Antoina de Saint-Exupéryja, ko opaža vrsto bistvenih premikov pri konstruiranju podobe naslovnika (na primer v slovenskem prevodu Ivana Minattija ni jezikovnih značilnosti, ki eksplicitno napeljujejo na filozofsko tradicijo. Krog naslovnikov romana se je tako zožal predvsem na otroke). Ko je govor o prevodu kot obliki komunikacije, spregovori avtorica o vprašanju tabuja. Zavest o tem, kaj je v kulturi prepovedano, prevajalca prisili v določeno strategijo obnašanja. Ena od mogočih odločitev, ki pa je iz etičnega vidika hkrati ena najbolj spornih, je poseganje v celovitost besedila. V prvem poglavju avtorica obravnava tudi teme, povezane z razumevanjem vloge prevajalca in razumevanjem prevoda kot pojava, podrejenega opisu in oceni iz perspektive retorike. Med problemi, ki spadajo k temu področju, se avtorica obširneje ukvarja s psihološkim in sociološkim vidikom prevoda, z antologijo kot specifičnim prostorom in »orodjem« prevajalske strategije, literarnim kanoonom kot vrednoto in hkrati kot zavezo prevajalcu, ki ne bi smel pozabiti, da je avtorska intencionalnost nadrejena njegovi lastni osebnosti in osebnim preferencam. Avtorico zanimajo tudi dela, ki so izrazito zahtevna za prevajanje. Takšno delo je po njenem mnenju slovenski prevod *Trans-Atlantika* Witolda Gombrowicza, ki ga je opravil Niko Jež. Zaradi jezikovne narave dela, globoko zakoreninjenega v tradiciji poljske plemiške govornice, prevajalec ni imel na razpolago slogovne ustreznice v lastnem jeziku. Ohranitev pomenske in formalne originalnosti dela je bila v tem primeru odvisna od tega, ali bo prevajalcu uspelo najti slogovni približek – našel ga je v pridigah Janeza Svetokriškega. Nič manjši prevajalski izziv ni bil najti slovensko besedo, ki bi izrazila vse pomene, ki jih vsebuje poljski pojem »ojczyzna« (domovina).

V pristopu, ki ga predlaga raziskovalka, je jezik »mreža, v kateri se zberejo zgodovinski, družbeni, psihološki, etični, civilizacijski in filozofski procesi, ki odločajo o razlikah in podobnostih med kolektivnimi in individualnimi subjekti« (200, poud. B. T.); vendar pa je tudi posrednik in hkrati sporočilo samo. Situacija, ki je avtoričin glavni predmet zanimanja – torej prevajanje med sorodnimi jeziki in kulturami – ne le da ne izključuje številnih nevarnosti in pasti, ki prežijo na prevajalca, temveč, nasprotno, celo ustvarja nove. Za opis teh pojavov se izkažejo koristna orodja, ki jih ponuja kognitivno jezikoslovje, zlasti razlikovanje med pomenom in pojmovno oz. konceptualno vsebino ter kategorija intenzije (vsote lastnosti, ki določajo dani pojem ali besedo), ki jo avtorica razume kot »posrednik med jezikovnim znakom in zunajjezikovno

resničnostjo« in je sestavljen iz: »smisla in konceptualnih vlog« (202). V luči teh razlikovanj avtorica podrobneje proučuje kategorijo glagola in izglagolskega samostalnika (zlasti v prevodih iz poljske literature v slovenščino) ter – v drugi študiji – študiji samostalnika in pridevnika. Prevajalec, ki bi rad »udomačil drugačnost« prevajanega dela, se ne sooča zgolj z njegovimi sistemskimi lastnostmi, ampak tudi s kulturnim kontekstom. Raziskovalka pri tem opozarja na določeno nesimetričnost med poljščino in slovenščino, slednji so namreč pogosteje pripisovali narodnopoljevalno vlogo, zaradi česar so večjo pozornost posvečali skladnosti z normo, neredko tudi za ceno omejitve ustvarjalnega potenciala. To med drugim pojasnjuje dejstvo, da »v prevodih poljske literature v slovenščino podomačevanje tujosti prevlada nad njenim sprejemanjem« (226).

Zadnje poglavje študije s sklepnimi ugotovitvami avtorica posveti prevodu kot fenomenu srečanja, katerega cilj je medkulturno zblížanje in spoznanje: sebe, lastne kulture in »lastnih individualnih možnosti udeleženosti v svetu« (229). Prvi korak v ta proces, je hermenevitično dejanje, ki prevajalca približa spoznanju pomena prevajanega besedila. To dejanje avtorica razume (po Georgu Steinerju) kot kompleksen proces, za katerega je značilno sosledje vsaj štirih faz: zaupanja, agresivnosti, vključitve in razlastitve. Šele na tej osnovi lahko nastane prevod, ki lahko vstopi v prostor kulture, postane njen element in del kolektivnega spomina. Razumevanje prevoda kot srečanja, prostora medkulturne mediacije prav tako zahteva, da upoštevamo elemente tujosti, ki jih vsebuje, in ohranja – kot to imenuje avtorica – »svetlina« med jeziki, s čimer naslovnik dobi možnost, da razširi svoje razumevanje resničnosti. Nasprotje tako razumljenega prevoda, je prevod, ki je orodje kolonizacije, torej tak, ki daje prednost eni kulturi na račun druge. Prevajalec v tem primeru ni posrednik, temveč osvajalec, ni udeleženec v dialogu, temveč monologist.

Avtorica usmerja svoje zanimanje tudi na izkušnjo relativizacije. Srečanje jezikov omogoča prevajalčeva večstranska zavest, ki je posledica njegove vpetosti v dve kulturi. Ker se nahaja »med« in hkrati »nad« obema kulturama, lahko obogati lasten jezik z novimi ekspresivnimi sredstvi. Ta proces se ne konča z nastankom konkretnega prevoda – ta namreč nastane »tako, da se prek izvirnika in sveta v njem naloži drugačno mentalno strukturo. Medsebojna razmerja med njima potekajo od podobnosti, ki je blizu rekonstrukciji vzorca, pa tja do spominjanja v obliki nizov prevodov« (247). Smisel tega procesa pa je, da bi srečanje, kakršno je prevod, postalo katalizator preobrazbe – prevajalca in bralca njegovega dela, fuzija »vsaj dveh kulturnih, osebnostnih in jezikovnih obzorij v dejanju razumevanja izvirnika in njegove retrospektive« (250).

Lahko bi rekli, da v analizah, ki jih zajema najnovejša knjiga poljske raziskovalke, kaže videnje prevoda kot fenomena, ki je po definiciji paradoksen – ki je hkrati stvaritev, rezultat avtonomnih odločitev prevajalca, pa tudi svojevrstna ponovitev dela drugega, poskus rekonstrukcije dejstva, ki že obstaja v drugih kulturno-jezikovnih okoliščinah. Iz te temeljne značilnosti izhaja naslednja značilnost, ki določa ontološki status prevoda: njegova dialoškost ali, širše, komunikacijska narava. Prevod se – takrat, ko se njegov avtor tega zaveda, kot tudi takrat, ko te vednosti nima – dogaja med pogovorom. Edinstvenim pogovorom, ki se odvija na več ravneh hkrati,

kajti njegovi udeleženci so avtorji, torej pisatelj in prevajalec jezikov, ki se v prevodu srečata, pa tudi kulturi, ki v literarnem besedilu »odsevata« druga drugo.

Michał Kopczyk
Tehnično-humanistična akademija
v Bielsku-Biali (Poljska)

NAVODILA AVTORJEM

Slavistična revija sprejema izvirne in še neobjavljene znanstvene in strokovne članke s področij slovenističnega oz. slavističnega jezikoslovja in literarne vede ter iz sorodnih strok. Članki so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih, pred objavo pa morajo v postopek uredniškega recenziranja. O sprejemu ali zavrnitvi članka je avtor obveščen najpozneje tri mesece po njegovem prejemu. Korekture je potrebno vrniti v treh dneh. Ob izidu revije dobi avtor 10 separatov svoje razprave.

Avtor odda članek na naslov tehnične urednice: urednistvo@slr.si. Dolžina članka naj ne presega ene in pol avtorske pole, tj. 45.000 znakov, ocene 24.000 znakov, poročila 8.000 znakov. Tipkopis je potrebno oddati v datoteki RTF ali drugačnem splošno razširjenem besedilnem formatu in v elektronskem iztisu v formatu PDF. Nabor je Times New Roman, velikost črk besedila 12, za izvleček, povzetek, daljše citate in opombe 10, razmik med vrsticami pa 1,5. Odstavki so ločeni s prazno vrstico in brez umika, desne poravnave in deljenja. Narekovaji so dvojni srednji, ločila in prečrkovanje tujih pisav se ravna po zadnjem slovenskem pravopisu. Sinopsis naj ne presega 8 vrstic, povzetek ne dveh strani, ključnih besed, ki niso besede iz naslova, naj bo 3–5; uredništvo praviloma poskrbi za njihov prevod v angleščino. Članki, ki niso napisani v slovenščini, imajo slovenski povzetek.

Avtor naj priloži svoj elektronski naslov in polni naslov institucije, na kateri dela. Slikovni material se priloži v ločenih datotekah; vsako sliko s svojo številko; v tipkopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v tipkopisu članka. Nad 5 vrstic dolgi navedki so odstavčno ločeni od drugega besedila in brez navednic. Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami in oglatih oklepajih; na začetku in na koncu citatov ni tropičij. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo mestu, na katero se nanaša. Literatura se navaja v krajši obliki v oklepaju v tekočem besedilu (TOPORIŠIČ 2000: 213), v daljši obliki pa v seznamu literature na koncu članka. Spletno verzijo objave navedemo za bibliografskimi podatki natisnjene verzije. Seznam literature oblikujemo takole:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 13. aprila 2011.

Opombe naj ne vsebujejo bibliografskih podatkov, če pa že, naj bodo enote bibliografske navedbe med seboj ločene z vejicami:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj, knjig in periodičnih publikacij so postavljeni *ležeče*. Zbirka je v oklepaju tik pred navedbo strani; krajšavo str. za stran izpustimo. Naslovi v stroki poznane periodike so lahko okratičeni (npr. *SR* za *Slavistično revijo*, *LZ* za *Ljubljanski zvon*). Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature namesto imena in priimka napravimo dva vezaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b.

GUIDELINES FOR AUTHORS

Slavistična revija (*Slavic Review Ljubljana*, SRL) accepts original, not previously published scholarly articles in the areas of Slovene and Slavic linguistics and literary studies and from related disciplines. Articles are published primarily in Slovene and occasionally also in other Slavic or world languages. Before publication, all articles submitted to *Slavistična revija* are reviewed by the editors. The author is notified whether his/her article has been accepted for publication no later than three months after the submission date. The proofs must be returned to the publisher within three days. At the time of publication the author receives 10 off-prints of his/her article. Authors should send their articles to the production editor at the following address: urednistvo@slr.si. Articles should not exceed 45,000 characters, reviews 24,000 characters, and reports 8,000 characters. All manuscripts must be submitted as RTF or other popular files and in PDF format, using the Times New Roman font. The article should be typed in 12-point font; the synopsis, summary, longer quotations, and footnotes should be in 10-point font with 1.5 spaces between the lines. Paragraphs must be separated by an empty line, without indentation, and without right justification. Quotation marks are second-level double quotes (« »), punctuation and transliteration of foreign alphabets must comply with the latest edition of the *Slovenski pravopis*. Each article must include a synopsis (not to exceed 8 lines), a summary (not to exceed 2 pages), as well as 3–5 key words that are not contained in the title. The editors normally provide the English translation. Articles written in a language other than Slovene must include a summary in Slovene.

Authors must provide their e-mail address and full name of the institution with which they are affiliated. Visual materials are to be sent in separate files, with each illustration numbered. In the manuscript, it must be clearly indicated where each illustration belongs; the captions to the illustrations are already included in the manuscript. Quotations longer than 5 lines should be typed in separate paragraphs, without quotation marks. Omissions in quotations must be indicated with three dots in square brackets, with no dots at the beginning or at the end of quotation. The footnote number must follow (with no space) the punctuation mark at the end of the segment that the footnote refers to. In the text, literature is cited in short form in parentheses, e.g., (TOPORIŠIČ 2000: 213). Literature is cited in long form in the list of references at the end of the article. The on-line version of the article is listed after the reference for the printed version.

In the list of references, the works are cited in the following manner:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogléd 13. aprila 2011.

Footnotes should be free of bibliographic information; if this cannot be avoided, individual parts of a bibliographic citation are separated by commas:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Each bibliographic entry is followed by a period. Titles of individual editions, books, and periodicals are italicized. The series name is listed in parentheses before the page number; the abbreviation *str.* for *stran* 'page' is omitted. The titles of periodicals well-known in the field may be abbreviated (e.g., *SR* for *Slavistična revija*, *LZ* for *Ljubljanski zvon*). In subsequent quotations of several works by the same author in the reference list, the name is replaced by two hyphens. When citing several works by the same author with the same year of publication, the year of publication is followed (with no space) by lower-case letters, e.g., 1944a, 1944b.

UDK 811.163.6'367.6:070

Gaja Červ, Monika Kalin Golob

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

SPOROČANJSKE VLOGE IN RABA DVODELNEGA ČLENKA *NAJ BI Z* DELEŽNIKOM NA *-L* V SODOBNEM TISKANEM POROČEVALSTVU

Prispevek raziskuje sporočanje vlogo zveze *naj bi* + del. *-l* v sodobnem poročevalstvu. Po letu 1991 se z demokratizacijo medijev in vdorom tržne logike pojavljajo spremembe jezikovne prakse, razvidne tudi pri obravnavani zvezi, saj je ob predvidenih in v stilistiki slovenskega poročevalstva opisanih rabah dobila nove vloge in rabe.

Ključne besede: stilistika poročevalstva, novinarski diskurz, sklicevanje glede na nezanesljivost, *naj bi* + del. *-l*

The article examines the communicative role of the expression *naj bi* + *l*-participle in contemporary reporting. After 1991, with democratization of media and the advance of market forces, language practice began undergoing changes, which are also noticeable in the aforementioned expression, as it gained new functions and uses in addition to the ones expected and previously described within the stylistics of Slovene newspaper reporting.

Keywords: stylistics of reporting, journalistic discourse, references with respect to uncertainty, *naj bi* + *l*-participle

0 Uvod

V novinarskih besedilih prvih slovenskih dnevnikov se je konec 19. stoletja (KALIN GOLOB 2003: 123) ustalila posebna slovnična oblika, za katero je značilno, da se členkovna zveza *naj bi* povezuje v stalno sporočanje obliko z deležnikom na *-l*. Stilistika poročevalskega jezika to obliko opredeljuje kot avtomatizem z dvojno sporočanje vlogo (KOROŠEC 1998, 2004; KALIN GOLOB 2003). Poleg sklicevalnosti, to je širitve vestiškega pravzorca¹ s podatkom o tem, da je dogodek ali stanje novinarju sporočil vir (KOROŠEC 1998: 201), omenjena oblika obenem opravlja tudi vlogo slabitve gotovostne naklonskosti tistega dela povedi, v katerem novinar upoveduje informacije, ki jih je od vira dobili. Resničnost propozicij, izraženih s tem sklicevalnim avtomatizmom, se zato relativizira, kar pomeni, da te dobijo status domneve ali pa so povezane z drugimi poročevalskimi okoliščinami, ki novinarju onemogočajo rabo trdilnega naklona, tu je najbolj izrazita zakonska zahteva, znana kot *domneva nedolžnosti*. Podrobno slovnično, semantično in pragmatično analizo členkovne zveze *naj bi* z deležnikom na *-l* v vlogi sklicevalnega avtomatizma za morfemsko izražanje nezanesljivosti je v slovenskem časniškem poročevalstvu opravil KOROŠEC (1982, 1982/83, 1998, 2004). Slovnično obliko *naj bi* + del. na *-l*

¹ Najmanjša poročevalska enota (referem), ki časovno in prostorsko umešča dogodek ali stanje ter je hkrati že lahko samostojna vest (KOROŠEC 1998: 195, 201).

v tej vlogi imenuje ne-povednik² in njeno sporočanjsko vlogo razčlenjuje v naslednjem modelu:

Ko poročevalec svojo poved gotovostno določi kot domnevo, to pomeni, da:

- sam izraža domnevo, sum o zanesljivosti tega, kar je bilo sporočeno kot trditev;
- je bil/o o dejanje/stanje že pri drugem izražen/o kot nezanesljiv/o, kot dvom, domneva, vprašanje;
- poročilo o dogodku/stanju ni uradno potrjeno, čeprav je dogodek bil, ali je predviden, da bo;
- dejanje/stanje ni dokazan/o kot tak/o, čeprav nekdo trdi, da je bilo (kar je važno v sferi kaznivih dejanj) (KOROŠEC 1998: 203).

KALIN GOLOB (2003: 122) ugotavlja, da se je v prvih dnevnikih zveza uporabljala tudi za izražanje omiljene velelnosti, želje in namena oziroma namere, KOROŠEC pa v svoji disertaciji (1976) vlogo te oblike v poročevalstvu sploh pojasnjuje zgolj kot omiljeno velelnost. Postavlja se torej vprašanje, kolikšen delež sodobne novinarske rabe členkovn zveze *naj bi* z deležnikom na *-l* je dejansko sklicevalni in katere druge sporočanjske vloge te zveze, ki niso zgolj posebnost poročevalskega jezika, še najdemo v poročevalstvu. Poleg tega je treba upoštevati, da je predstavljeni model nastal na podlagi analize gradiva z začetka 80. (KOROŠEC 1982, 1982/83) in nato začetka 90. let 20. stoletja, po letu 1991 pa so v slovenskem poročevalstvu z demokratizacijo in tržno usmeritvijo novinarstva nastopile precejšnje spremembe, ki se odražajo tudi v spreminjanju vloge nekaterih poročevalskih besedilnih in jezikovnostilnih prvin (POLER KOVAČIČ 2005, KALIN GOLOB 2004).

Indic, da se vloga in raba členkovne zveze *naj bi* in deležnika na *-l* odmikata od tiste, ki jo opisuje KOROŠČEV model, je raziskava novinarske sklicevalnosti, opravljena na besedilih Slovenske tiskovne agencije, v kateri raziskovalki, ki izhajata iz KOROŠČEVEGA modela sklicevalnosti glede na nezanesljivost, ugotavljata, da je raba morfemskega izražanja negotovosti »marsikdaj povsem nepotrebna in pretirana«, včasih »povsem nepravilna« in za naslovnika nerazumljivo povezana z ostalimi oblikami novinarske sklicevalnosti, kar pojasnjujeta s »pretirano skrbjo novinarjev za 'objektivno' prenašanje navedkov« (LABAN in POLER KOVAČIČ 2007: 77–79). Te ugotovitve po eni strani odražajo dejstvo, da je status jezikovnega sredstva, katerega vloga je relativizacija resničnosti upovedenega, v novinarskem diskurzu, ki je zavezan uresničevanju »temeljne človekove pravice do resničnih informacij« (36. točka resolucije št. 1003 Sveta Evrope) in svojo družbeno vlogo utemeljuje na diskurzivnem statusu resničnosti (McNAIR 1998), že sam po sebi problematičen.

Ta problematičnost se v obdobju postmoderne krize novinarske etike (POLER KOVAČIČ 2005) stopnjuje, saj lahko sporočanjska oblika, ki novinarja navidezno odvezuje odgovornosti za resničnost sporočenega, predvsem v kombinaciji s sklicevanjem na vir, ki ni identificiran tako, da bi bralec na podlagi dobljenih informacij mogel oceniti njegovo avtentičnost, verodostojnost in relevantnost (FERGUSON in PATTEN

² »Poročevalcu, ki določene vsebine ne more ubesediti v povedniku [...] niti v pogojniku [...] ali velelniku [...] ostane – na morfemski ravni – le možnost ne-povednosti, saj le tako lahko uresniči eno od faz propozicije, tj. gotovostno določitev povedi. Dvodelni členek *naj bi* je zato hibridna tvorba, ni niti »pravi« pogojnik niti velelnik, je pa **ne-povednik**.« (KOROŠEC 1998: 39)

1993: 38), postane sredstvo za objavlanje nepreverjenih informacij in neutemeljenih obtožb, klevetanje ter senzacionalistično kombiniranje dejstvenega in umišljenega diskurza. Vprašanja, kdaj je objavlanje informacij, ki jih je treba zaznamovati kot negotove, v novinarstvu sploh upravičeno in kako je mogoče jezikovno sredstvo, ki tako relativizacijo resničnosti upovedenega omogoča, zlorabiti, sta v prvi vrsti etične in komunikološke narave. Zato v tem pogledu raziskovanje rabe členkovne zveze *naj bi* in deležnika na *-l* v vlogi sklicevalnega avtomatizma v novinarskem diskurzu presega izključno jezikoslovno zanimanje in se prepleta z novinarskimi študijami.

Pri raziskovanju rabe omenjene zveze v sodobnem poročevalstvu po letu 1991 je treba dopustiti tudi možnost, da se vloga te oblike spreminja oziroma da razumevanje njenega delovanja pri novinarjih, posebej tistih, ki se svojega poklica niso učili na fakulteti, nikoli ni bilo povsem skladno s predstavljenim modelom. Pomembno vlogo pri njihovem »opismenjevanju« pa imajo lektorji, nekateri med njimi so zaradi nerazumevanja rabe zveze v novinarskih besedilih in prepovedi v enem od priročnikov (SRŠEN 1998³) ne-povednik razglasili za napačen, ko izraža domnevo. V prispevku zato želiva raziskati sodobno rabo členkovne zveze *naj bi* in deležnika na *-l* v vsej raznolikosti njene sodobne poročevalske rabe in ji po potrebi prilagoditi uveljavljeni model poročevalske sklicevalnosti glede na izražanje nezanesljivosti.

1 Raziskovalna vprašanja in metoda

Pri raziskovanju členkovne zveze *naj bi* z deležnikom na *-l* v sodobnem poročevalstvu se bova osredotočili na primere, ko se proučevana zveza povezuje z drugimi sklicevalnimi avtomatizmi, prav tovrstne rabe se namreč s stališča uveljavljenega modela morfemske sklicevalnosti glede na nezanesljivost zdijo nejasne, na prvi pogled nepotrebne in zato najtežje pojasnljive. Najzanimivejši so primeri, ko se zveza pojavlja v predmetnem odvisniku ob glavnem stavku s sklicevalnim glagolom. KOROŠEC (1998: 36–37) namreč za tako rabo ugotavlja, da v poročevalstvu ni prisotna, kar pojasnjuje z argumentom, da bi taki odvisniki »ubesedovali isto kot njihovi glavni (spremni) stavki«, in navaja hipotetični primer *Povedali so, da naj bi blagajnik kradel* (prav tam). Dejanska raba Koroščevega pojasnila, ki je s stališča logike delovanja poročevalskega jezika sicer povsem utemeljeno, ne potrjuje. Ob pregledovanju časniškega gradiva se namreč izkaže ne samo, da ne gre zgolj za hipotetično rabo, ampak da je celo precej pogosta. Ker je navajanje podatka o viru v glavnem stavku, ki mu sledi predmetni odvisnik, »najstarejša in najpogostejša struktura pri širitvi vesti s sklicevalnim avtomatizmom« (KALIN GOLOB 2003: 95), se postavlja vprašanje, ali je mogoče, da sta se dva sklicevalna avtomatizma s časom zlila v enega, da je torej proučevana zveza v odvisnem stavku dojeta kot (nujno) dopolnilo sklicevalnega glagola v glavnem stavku. Ali drugače: da nekateri novinarji odvisni stavek, ki sledi glavnemu stavku s sklicevalnim glagolom, namesto v povednem naklonu samoumevno upovejo s strukturo *da naj bi + del. -l*. Ne-povednik v tem primeru ne bi več

³ Pod iztočnico *naj bi* (1998: 86, 87) Sršen navaja: »izrazno moč jezika **slabijo** nekateri jezikoslovci, ki **nepremišljeno** razglašajo rabo 'naj bi' za ustaljen publicizem, ravno pravšen za izražanje domnevnega dogodka v **preteklosti**« (poudarili avtorici).

vzpostavljala zveze z izvenjezikovno resničnostjo, ampak zvezo med enotami besedila (KOROŠEC 1998: 37). Zveza *naj bi + del. -l* torej v teh primerih ne bi več imela vloge izražanja domneve, ampak bi postala del sklicevalnega avtomatizma, ki se začenja z glagolom v glavnem stavku. Postavljeno hipotezo, da ne-povednik v teh primerih izgublja vlogo izražanja nezanesljivosti, je mogoče podkrepiti tudi s stališča teorije novinarskega diskurza, saj relativizacija resničnosti upovedenega pri sklicevanju na avtentičen, verodostojen in pristojen vir, kar od novinarjev zahteva poklicna etika, ni potrebna. Odgovornost za resničnost upovedene izjave se namreč pri sklicevanju na vir avtomatično prenese z novinarja na vir, novinar pa je odgovoren le še za točno in pravilno povzemanje posredovane informacije (TUCHMAN 1972: 665–666, KOROŠEC 1998: 208, PETERSON 2001: 209).

Druga oblika rabe členkovne zveze *naj bi* in deležnika na *-l*, ki vzbuja zanimanje s svojim odstopanjem od modela morfemske sklicevalnosti glede na nezanesljivost, so primeri, ko novinarji ne-povednik kombinirajo z drugimi jezikovnimi sredstvi, ki informacijo zaznamujejo kot ne povsem zanesljivo – na primer z modalnimi členki, ki slabijo gotovostno naklonskost (SMOLEJ 2001: 188) – ali pa informacijo, izraženo z ne-povednikom, tudi besedno označijo kot neuradno/nepotrjeno oziroma kot domnevo (LABAN in POLER KOVAČIČ 2007: 77, 78). Tako rabo je največkrat mogoče interpretirati kot podvajanje izražanja nezanesljivosti, nekateri primeri pa prav nasprotno napeljujejo na hipotezo, da ta zveza v poročevalstvu nima vedno vloge slabitve gotovostne naklonskosti, ampak deluje le kot sklicevalni avtomatizem, ki ga novinarji zato po potrebi povezujejo z drugimi sredstvi za izražanje nezanesljivosti. Da bi podrobneje raziskali ta vidik rabe, se bova osredotočili na raziskovanje kombinacije zveze *naj bi + del. -l* z modalnimi členki za slabitev gotovostne naklonskosti in na – na prvi pogled paradoksalno – povezovanje te oblike z modalnimi členki za krepitev gotovostne naklonskosti.

Predvsem s stališča novinarske etike pa so zanimivi primeri, ki sodijo v Koroščevo kategorijo novinarjevega izražanja nezanesljivosti. Ker je preverjanje informacij temeljna novinarska dolžnost, se postavlja vprašanje, kdaj je objavljane informacij, za katere novinar oceni, da niso povsem zanesljive, sploh utemeljeno. Preveriti želimo hipotezo, da ne-povednik kot sklicevalni avtomatizem pogosto ostaja le še prazna forma, zlorabljen »strateški ritual« (TUCHMAN 1978), ki je »pretveza, pod katero poročevalci objavljajo marsikaj, ne da bi se pri tem sklicevali na kogarkoli, niti na neuraden, a verodostojen vir informacij, ki želi ostati neimenovan« (LABAN in POLER KOVAČIČ 2007: 79). Zato nas bo, zavedajoč se omejitev, ki jih takemu raziskovanju postavlja v korpusu dostopno sobesedilo konkordančnega jedra, zanimalo tudi, na katere vrste virov⁴ se novinarji sklicujejo z rabo ne-povednika oziroma s podvojeno rabo morfemskega in besednega sklicevanja glede na nezanesljivost.

Novinarjevo zaznamovanje informacij, na katere se sklicuje, kot nezanesljivih, pa je zanimivo tudi zato, ker novinar prek njega v besedilo vnaša subjektivnost – se distancira od posredovanih informacij ali celo eksplicitno izraža nestrinjanje z njimi.

⁴ Tu imamo v mislih ločitev na uradne in neuradne vire ter vire, ki jih iz fraz, kot so *govori se; sliši se; po neuradnih podatkih ...* ni mogoče identificirati, oziroma primere, ko novinar kljub rabi avtomatizma, ki je po svoji funkciji sklicevalni in torej poleg sebe zahteva vir, na katerega referira, tega sploh ne navaja.

Pri raziskavi, ki zahteva interdisciplinarno pojasnjevanje jezikoslovnih ugotovitev v okviru diskurzivne vloge novinarstva v sodobni družbi, je korpusni pristop seveda lahko le izhodišče, uporabna raziskovalna metoda (McENERY in WILSON 1996: 2). Ker tovrstna raziskava zahteva precej ročnega pregledovanja zadetkov in njihove interpretacije glede na sobesedilne okoliščine, so prednosti uporabe korpusa v tem primeru bolj ali manj omejene na možnost hitrega in natančno definiranega iskanja po drugače neobvladljivi količini realnega gradiva. Ključno pa je, da korpus kot reprezentativen vzorec jezika, ki omogoča statistično obdelavo, v primerjavi z naključno zbranim vzorcem ponuja bistveno jasnejšo predstavo o dejanski pogostnosti in s tem temeljnosti/obrobnosti raziskovanega pojava v jeziku (GORJANC 2005: 7). Vzorec zadetkov, ki ga zmore raziskovalec ročno pregledati in interpretirati glede na sobesedilo, je seveda premajhen za kakršnekoli posplošitve, poleg tega pa so tudi interpretacije sporočanje vloge ne-povednika nujno do določene mere subjektivne, še posebej ker, kot opozarja KOROŠEC (1998: 203), med posameznimi vzroki rabe »ni zmeraj in tudi ni nujno nakazana razlika«.

V Gigafidi, ki je »nadgradnja referenčnega korpusa slovenskega jezika FIDA-PLUS«, po taksonomiji prenosnika za raziskavo izbrani podkorpus dnevnik časnih besedil predstavlja več kot polovico vsega gradiva v korpusu (<http://demo.giga-fida.net/Support/About>). Poleg tega pa glavnino korpusa tvorijo besedila, objavljena po letu 1998, torej skoraj dvajset let po Koroščevih prvih raziskavah ne-povednika in v času, ko so se z demokratizacijo in tržno usmeritvijo povezane spremembe v slovenskem novinarstvu že dodobra izoblikovale in izrazile.

2 Opredelitve zveze *naj bi + del. na -l*: jezikoslovni, priročniški in lektorski pogled

Specifična vloga členkovne zveze *naj bi* z deležnikom na -l v poročevalskem jeziku v slovenskem jezikoslovju dolgo ni bila opisana. Ko je oblika vzbudila zanimanje, so prvi poskusi razlage izhajali iz dotedanjih opisov rabe členka/veznika *naj* in pogojnika v jezikovnih priročnikih. Zaradi neupoštevanja posebnosti poročevalskega jezika in slovnične oblike *naj bi + deležnik na -l* kot celote so bili povezani predvsem s kritiko in prizadevanjem za odpravo oziroma korekcijo njene rabe.

Tako je J. MESSNER, v prispevku z naslovom *Zajedalec 'naj'* (1979/80) obliko, pri kateri je bil, kot kaže že naslov prispevka, pozoren predvsem na členek *naj*,⁵ obsodil kot germanizem, nastal pod vplivom nemškega *sollen*, ki da je za slovenščino nefunkcionalen, ker *naj bi* slovenski *naj* v nasprotju z nemškim *sollen* lahko izražal samo dopustnost in velebnost (želelnost), ne pa tudi »potencialnega (možnostnega) pomena«. Tega *naj bi* bilo po Messnerjevem mnenju v slovenščini mogoče izraziti le besedno z »baje, menda, verjetno, po vsej podobi, očitno ipd.« (MESSNER, 1979/80: 216). V odgovor na MESSNERJEV, prispevek je J. GRADIŠNIK (1981/82) možnost rabe členka *naj*

⁵ Sam besedo *naj* sicer označuje kot veznik, za ponazoritev njene pravilne rabe pa izbere dva primera, od katerih Slovenski pravopis (1962) eno rabo besednovrstno definira kot veznik (Naj si še tako prizadeva, nikoli ne bo nič dosegel.), v drugem primeru (... vsi naj si v roke sežejo) pa besednovrstnega podatka ni.

za izražanje domneve utemeljeval z zgledi iz SSKJ,⁶ kjer »stavki z naj [...] ustrezno rabijo za izražanje reči, o katerih ne vemo zanesljivo, ali so resnične, ali o katerih domnevamo, da so takšne« (1981/82: 24). V nasprotju z Messnerjem je slovnično obliko *naj bi + del. -l* opazoval kot celoto in jo oblikoslovno interpretiral kot zvezo členka *naj* s pogojnikom. Ravno iz te interpretacije izhaja njegova kritika novinarske rabe. Ker izražanje domneve omejuje zgolj na členek *naj*, ostali del zveze pa slovnično interpretira kot pogojnik, ugotavlja, da bi morali novinarji, kadar s to obliko izražajo domnevo o preteklih dogodkih, uporabiti pretekli pogojnik. Ne torej *Brežnjevi naj bi ponovil [...]*, temveč *Brežnjevi naj bi bil ponovil svoj nekdanji predlog*.

Ključni korak k celovitejšemu slovničnemu in pragmatičnemu opisu zveze v poročevalskem jeziku so KOROŠČEVE (1982, 1982/83, 1998, 2004) ugotovitve. Interpretira jo kot hibrid, s katerim se izraža gotovostna določitev povedi. Oblika torej kljub členku *naj* ni velelnik in kljub zvezi členka *bi* in deležnika na *-l* ni pogojnik. KOROŠEČ (1998: 39) jo naklonsko označi kot ne-povednik, saj je njena ključna funkcija izraziti pozicijo (ki bi, izražena v povednem naklonu, imela status dejstva) kot domnevo. Kot hibrid je oblika v nasprotju s pogojnikom neobčutljiva za lego v stavku, pa tudi časovnosti in dobnosti ne izraža, »ampak prejema določilo o času iz sobesedila in sporočanjskih okoliščin« (KOROŠEČ 1998: 39, 204). S temi ugotovitvami je zavrnjena GRADIŠNIKOVA (1981/82) zahteva po uporabi preteklega pogojnika za izražanje domnev v preteklosti, saj pogojnik – kategorija, ki izraža časovnost in ima v pretekliku pomen dejanja, ki se ne more več uresničiti – ne more opravljati vloge, ki jo z zgolj pragmatičnim nanašanjem na preteklost ima ne-povednik (KOROŠEČ 1998: 38–39, 2004: 23). Kljub tem pojasnilom je GRADIŠNIKOVA (1981/82) intervencija očitno imela določen vpliv, saj se zveza členka *naj* s preteklim pogojnikom za izražanje sklicevalnosti glede na nezanesljivost še pojavlja. Po bralski izkušnji in prek seminarskega dela s študenti ugotovljeno predvsem v dnevniku Večer.

Pa ne le »opravljena« raba zveze v preteklem pogojniku, zmedo v novinarski rabi ne-povednika povzročajo tudi priložniki (že navedeni Sršenov 1992/1998) ter jo v sodobnosti prek internih lektorskih navodil (npr. *Delo* 2009⁷) razširjajo v dnevnike in povzročajo omahovanje v rabi, odstranjevanje in nadomeščanje.

3 Relativizacija resničnosti informacij v novinarskem diskurzu in sklicevalnost glede na nezanesljivost

»Javnost je po konvenciji vajena, da v obliki novinarskega diskurza sprejema resničnostna oziroma 'objektivna' besedila« (POLER KOVAČIČ 2005: 169). Resničnost

⁶ Taka izjava naj bi bila dana na nekem sestanku, ta proces naj bi povzročale neke glivice (GRADIŠNIK 1981/82: 24).

⁷ Septembra 2009 eden od urednikov pri Delu svojim novinkarjem in novinarjem razpošlje lektorsko okrožnico vodje lektorice (MILOŠ 2009) z zadevo Nič več najbijevecev. Navodilo za rabo *naj bi* navaja lektorično utemeljitev, da se *naj bi + del. -l* pravilno uporablja: »V odvisnih stavkih kot pogojnik, ki izraža umišljena zaželena in potrebna dejanja ali omiljeno zahtevo (*naj* je veznik ob pogojniku)«. Medtem ko so »primeri napačne rabe« *naj bi + del. -l*: »V nepotrjenih, neuradnih ali domnevnih trditvah. Tu je treba zvezo naj bi nadomestiti z: domnevno; baje; menda; verjetno; trdijo, da je; kot je zapisano v poročilu, je; po neuradnih podatkih je; pravijo, da je ... (in ne slišati je, da naj bi)«.

in objektivnost sta zato jedrni prvini novinarske ideologije. V praksi nikoli povsem dosegljiva ideala, h katerima pa si novinarji skladno s svojo odgovornostjo javnosti prizadevajo s strategijami in formalnimi konvencijami (DEUZE 2005: 445, VOBIČ 2008: 119), kot so ločevanje dejstev od mnenj, potrjevanje posredovanih informacij s sklicevanjem na verodostojne vire, uravnoteženo predstavljanje družbene stvarnosti in zagotavljanje enakih sporočanjejskih možnosti vsem družbenim skupinam (MCNARIR 1998: 68, VOBIČ 2008: 119).

Na prvi pogled v novinarstvu sploh ni prostora za nezanesljive in nepreverjene informacije, a novinarski diskurz svoj status resničnosti vendarle potrjuje precej drugače kot na primer znanstveni. Največkrat sporoča o dogodkih in stanjih, do katerih javnost nima neposrednega dostopa in jih večinoma tudi ne more eksperimentalno preveriti, zato jim lahko le zaupa (SPLIČHAL 1997: 337). Poleg tega pa ima poleg informativne tudi interpretativno vlogo (KOŠIR, 1988), v njem so torej posredovana tudi mnenja, ki se od dejstev ločijo prav po svoji subjektivnosti in nepreverljivosti (VAN DIJK 1996). Zaupanje v novinarske informacije je tako nerazdružljivo povezano z zaupanjem v točnost, natančnost, nepristranskost, dobro obveščenost in interpretativno sposobnost novinarjev kot zbiralcev, odbiralcev in posrednikov informacij. Najvišje zaupanje novinar doseže, če je sam prisostvoval dogodku (NYLUND 2003: 846) ali je »sam, z raziskovalnim delom in razumevanjem širšega družbenega konteksta seznanjen z dogajanjem«. Novinarji pogosto poročajo tudi o dogodkih, pri katerih sami niso bili udeleženi, oziroma stanjih, za katere sami niso strokovnjaki. V takih primerih je za doseganje naslovnikovega zaupanja, da se na sporočeno lahko zanese, potrebna informacija o tem, kako je novinar informacijo dobil (KOROŠEC 1998: 196). Prav iz te okoliščine, ki je kodificirana tudi v temeljnih dokumentih novinarske profesionalne identitete, izvira potreba po sklicevalnih avtomatizmi: sporočanjejskih sredstvih, ki delujejo kot jezikovna manifestacija novinarjevega stika z virom informacije (RUPAR 2006: 130). Ker je zaupanje naslovnikov v teh primerih povezano z njihovo oceno verodostojnosti in kompetentnosti vira, se novinarji navadno sklicujejo na uradne vire, ki jih javnost pozna in ceni kot verodostojne in kompetentne (LABAN 2004: 209, DRAME 1994: 306). Novinarjeva dolžnost sklicevanja na vir je lahko izjemoma kršena zaradi dolžnosti do spoštovanja zaupnosti vira informacij (POLER 1997: 123, 165), toda tudi v teh primerih mora novinar informacijo preveriti pri več virih in po možnosti pridobiti takega, ki pristane na identifikacijo (POLER 1997: 124–130). Potemtakem bi moral biti odstotek sklicevalnosti glede na nezanesljivost, ki izhaja novinarjevega dvoma o verodostojnosti in kompetentnosti vira ter posledično zanesljivosti posredovane informacije, zelo nizek, saj je novinar dolžan pridobiti kredibilne vire in zanesljivost informacij nujno preveriti pri več virih. Možnost tovrstnega sklicevanja pa kljub vsemu mora obstajati, saj se, na videz paradoksalno, prav tako utemeljuje v novinarjevi odgovornosti do naslovnikov: če se novinar kljub vsemu odloči objaviti informacijo, ki jo oceni kot ne povsem zanesljivo, mora namreč na to posebej opozoriti. Gre za primere, ko novinar presodi, da bi zamolčanje še ne povsem preverjenih informacij, če bi se naknadno izkazale za resnične, bilo za javno dobro škodljivejše kot objava morebitnih neresničnih informacij. Nasprotje tega je javni interes, na katerega se sklicuje predvsem, a ne zgolj, tabloidni tisk, ko v prvi vrsti uresničuje svoje ekonomske interese, tu javni interes ni izenačen s tem, kar javnost

mora vedeti, ampak s tistim, kar javnost *hoče* vedeti (POLER KOVAČIČ 2005: 111, 183). Avtomatizem, ki je utemeljen na etični potrebi obvestiti javnost o nezanesljivosti poročanega, je v tem kontekstu tako pogosto zlorabljen za objavljane senzacionalističnih, nepreverjenih in ne nujno resničnih informacij. Vrste take rabe bodo podrobneje analizirane in komentirane v podpoglavju o ugotovitvah raziskave.

KOROŠEČ (1998: 203) v svojem modelu za primere, ko poročano kot nezanesljivo oceni novinar, ugotavlja, da »okoliščine izključujejo poročevalčev dvom o tem, da je dogodek/stanje sploh bil/o, vključujejo pa dvom o tem, kar je bilo o njem sporočeno«. Vendarle novinarji poročajo tudi o mnenjih in namerah svojih virov, v teh primerih sporočene informacije zaradi svoje subjektivnosti ali ker gre za dogodke in stanja, ki so napovedani za prihodnost in se še niso uresničili, ne morejo biti preverjene. Za natančnejše razumevanje novinarske sklicevalnosti glede na nezanesljivost, se zato zdi Koroščev model smiselno razširiti z ugotovitvami E. TAIEBA (2007), ki se sicer ukvarja z vprašanjem, kaj je v novinarskem diskurzu označeno kot govorica, in ugotavlja, da novinarji posredovane informacije zaznamujejo kot govorice, torej kot nezanesljive v naslednjih primerih:

- Ko sami niso pristojni za ocenjevanje resničnosti informacije, ker to lahko storijo le druge družbene institucije. Ta raba sovпада s Koroščevim sklicevanjem glede na nedokazanost, ko novinar s sklicevalnim avtomatizmom upošteva domnevo nedolžnosti, saj se o resničnosti podatkov v obtožnici lahko izreka le sodišče, in s sklicevanjem na neuradnost napovedanih diplomatskih dogodkov, ki pa jih novinar kot zanesljive ne more upovediti, dokler niso tudi uradno potrjeni (TAIEB 2007: 110).

- Ko v družbi obstaja več različnih, pogosto nasprotujočih si informacij o dogodku/stanju (TAIEB 2007: 111). V tem primeru bi se novinar sklicevanju glede na nezanesljivost načeloma lahko izognil, saj že samo sklicevanje na vir deluje kot prenos odgovornosti za resničnost povedanega z novinarja na vir (PETERSON 2001: 209). Drugače pa je, ko gre za interpretacije dogodka/stanja oziroma mnenja o njem. Sklicevanje najverjetneje izvira iz potrebe po nakazovanju novinarjeve objektivnosti in nepristranskosti. Ko novinar upovedeno zaznamuje kot nezanesljivo, ne nujno resnično, se namreč distancira od poročanega in nakaže, da različne interpretacije zgolj posreduje, nobene od njih pa ne zagovarja.

- Tretja vloga zaznamovanja posredovane informacije kot nezanesljive pa je bolj ali manj izrecno izražanje novinarjevega nestrinjanja z mnenjem vira ali skepse do njegovih napovedi. Sklicevanje deluje kot »retorični poziv naslovnikom k skepsi do upovedenega [...] informacija je sicer posredovana, vendar je takoj potisnjena v območje krhke in dvomljive resničnosti, s čimer je obenem že tudi podvržena problematizaciji« (TAIEB 2007: 111).

Da sklicevanje, kadar informacije kot nezanesljive opredeljuje šele novinar, deluje kot (implicitni) komentar, potrjujejo tudi jezikoslovci, ki proučujejo pragmatično vlogo modalnosti ter slabitve in krepitve gotovostne naklonskosti, ti ugotavljajo, da je »modalnost jezikovni mehanizem, ki eksplicitno prispeva k vnašanju subjektivnosti v medijska besedila« (HSIEH 2008: 212) oziroma da se novinarjevo zaupanje v vir in odnos do njega kaže prek izbranih sklicevalnih avtomatizmov in gotovostne naklonskosti, v kateri so informacije, ki jih je posredoval vir, upovedene (BEDNAREK 2006:

52). Podobno SMOLEJ (2001: 79) ugotavlja za modalne členke, ki slabijo gotovostno naklonskost – in jih je s stališča poročevalske sklicevalnosti mogoče interpretirati kot besedno sklicevanje na nezanesljivost – tvorec se z njihovo rabo »oddalji od prepričanosti o resničnosti dejanskega stanja«, obenem pa »razkrije subjektivno stališče«. S stališča upoštevanja ločevalne norme, se zato postavlja vprašanje, ali je raba sklicevanja glede na nezanesljivost, ko to signalizira novinarjevo nestrinjanje z mnenjem vira, v informativnih žanrih sploh dopustna.

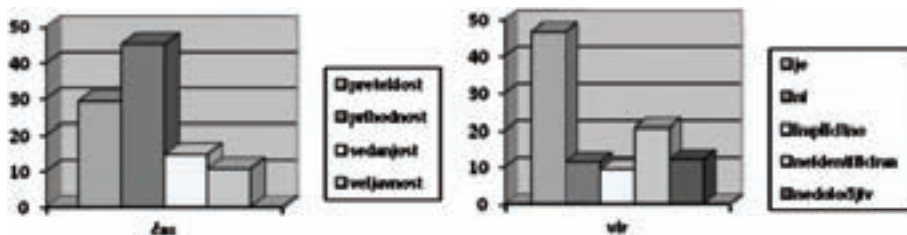
4 Novinarska raba *naj bi* + *del. na -l* v sodobnem časniškem poročevalstvu in ugotovitve analize

Prvi korak k pregledu stanja za poročevalsko rabo zveze je bil pregled korpusa, v katerem sva odbrali njeno časopisno rabo. Iskanja po zvezi *naj bi* so dala več kot milijon zadetkov, za ročno pregledovanje sva s korpusnim orodjem izbrali vzorec 300-tih.

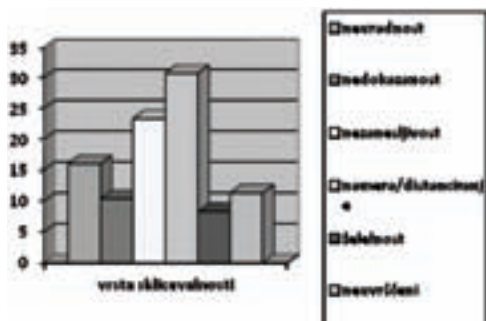
Zanimalo naju je, ali je iz sobesedila mogoče razbrati vir, na katerega se novinar sklicuje, in če, ali gre za identificiran/neidentificiran vir, na kateri čas se sklicevanje pragmatično nanaša in ali je primer rabe mogoče neproblematično uvrstiti v katero od Koroščevih kategorij sklicevanja glede na nezanesljivost, neuradnost in nedokaznost. Gre torej za informacije, ki jih iz korpusa ni mogoče pridobiti drugače kot z ročnim pregledom gradiva. V opazovanem vzorcu je bila slovnična oblika v 88 primerih (29,3 %) rabljena za sklicevanje na pretekle dogodke, 136 (45,3 %) primerov rabe se je nanašalo na prihodnost, v 44 primerih (14,7 %) se je raba nanašala na sedanost, 25 primerov (8,3 %) rabe bi še najnatančneje definirali kot želtnost ali omiljeno veletnost, ki pragmatično ne referira na noben čas, ampak izraža željo, omiljen ukaz glede stanja, ki je v dejanskosti drugačno od zelenega (Pravilo **naj bi** bilo, da uradni organi, ki imajo informacije, zanimive za javnost, sami obveščajo javnost, tako da se novinarjem ni treba ukvarjati s 'posebnimi metodami in sredstvi' [...] (*Dnevnik*, 15. 7. 2000)). V 7 primerih (2,3 %) pa je bilo sobesedilo, dostopno v korpusu, premajhno, da bi bilo iz njega mogoče z gotovostjo razbrati referenco na čas.

Vir, na katerega se novinarji sklicujejo, je bil v pregledanem vzorcu identificiran v 140 primerih (46,6 %), v 28 primerih (9,3 %) je bilo nanj mogoče sklepati, od tega štirikrat zaradi navedbe tiskovne agencije na koncu besedila. V 36 primerih (12 %) iz sobesedila, dostopnega v korpusu, vira ni bilo mogoče razbrati, mogoče pa je, da je bil identificiran v širšem sobesedilu, v 34 primerih (11,3 %) pa je bilo iz sobesedila razvidno, da novinar kljub rabi sklicevalnega avtomatizma vira ne navaja. V 62 primerih (20,7 %) se je novinar s sklicevalnim avtomatizmom skliceval na vire, ki niso bili identificirani tako, da bi naslovniku lahko pomagali pri presojanju o verodostojnosti in relevantnosti informacij.⁸

⁸ Za ponazoritev naštevamo samo tista sklicevanja iz te kategorije, ki so se v pregledanem vzorcu v isti obliki pojavila več kot petkrat: kot je znano; po naših podatkih; po neuradnih podatkih/neuradno se ve, po nekaterih napovedih/predvidevanjih/informacijah/trditvah; opozarjajo naši viri; slišati je bilo mogoče.



Pri poskusu klasifikacije opazovanih rab iz vzorca v eno izmed Koroščevih kategorij, se je izkazalo, da je povsem brez pomislekov v kategorijo neuradnosti mogoče uvrstiti 48 primerov (16 %), v kategorijo nedokazanosti pa 31 primerov (10,4 %). 70 (23 %) primerov bi lahko posplošeno označili kot izražanje nezanesljivosti, pri čemer vir ni bil razviden ali ni bil polno identificiran – gre torej za primere, ki smo jih glede na vir razporedili v kategorijo nedoločljivosti ali neidentificiranosti. V 25 (8,3 %) primerih sta bili z rabo zveze izraženi želelnost oziroma omiljena velebnost, to so primeri, ki so bili označeni kot izražanje želelnosti oziroma omiljene velebnosti. Največ primerov, kar 92 (30,7 %), je bilo takih, kjer se je novinar skliceval bodisi na izjavo, ki jo je vir izrazil kot željo ali namero, bodisi na izjavo, ki jo je vir nedvomno podal v trdilnem naklonu. Ker v primerih sklicevanja na namero, kot bo pokazano, ni mogoče z gotovostjo trditi, ali novinar ne-povednik uporablja zato, ker o zanesljivosti izjave vira dvomi oziroma se od nje distancira, ali pa raba ne-povednika ne izraža novinarjevega dvoma, ampak je le posebna oblika sklicevalnosti, smo te primere združili v enotno kategorijo. 34 primerov (11,3 %) nismo uvrstili v nobeno kategorijo, ker je šlo za rabo, ki jo je s stališča novinarske sklicevalnosti nejasna oziroma napačna. To so predvsem primeri kombiniranja rabe ne-povednika in povednega naklona pri sklicevanju na isti vir, ki ga iz sobesedila ni mogoče osmisлити, sklicevanje na obtožnice v ne-povedniku in raba ne-povednika pri poročanju s sodnih obravnav, ko ta nima vloge zagotavljanja domneve nedolžnosti.



Ker so nas v raziskavi zanimalo predvsem tiste rabe zveze, ki jih stilistika poročevalstva podrobneje ne opisuje, se je med navedenimi podatki zdela zanimiva predvsem ugotovitev, da je najvišji odstotek za pragmatično referiranje na prihodnost mogoče pojasniti s sporočanjno vlogo, ki jo ta oblika dobi pri sklicevanju na izjave, ki jih je vir izrekel kot namere ali predvidevanja za prihodnost, zanimiva pa je predvsem zato, ker za ta pragmatični namen zveza pogosto nastopa v odvisnih stavkih in

vzpostavlja povezavo s sklicevalnim glagolom v glavnem stavku. V večini primerov gre za strukture, kjer je v glavnem stavku sklicevalni glagol, v odvisniku pa so zvezo *naj bi* upovedene namere vira, njegovi predlogi, pričakovanja, predvidevanja, torej dogodki in stanja, ki se bodo (ali ne) uresničili šele v prihodnosti:⁹

Mehanika je po Perdihovih besedah leto 2000 končala bolj uspešno kot leto prej, ko je imela 212 milijonov tolarjev izgube. [...] /S/edanja gibanja pa naj bi nakazovala, **da naj bi** Mehanika po letu 2003 v skladu s sanacijskim programom začela poslovati pozitivno. (Delo, 2001)

BLAŽ PRISLAN je v pretekli šolski sezoni zaključil sedmi razred, danes že sodi v osmega, in sicer v OŠ Mozirje. Smer nadaljevanja šolanja mu je že nekako blizu, pravi **da naj bi** bila tehniška, na katero šolo bo šel, pa še ne ve. (Savinjske novice, 1999)

Podatki EUROSTAT namreč kažejo, da je pri nas davčna obremenitev dela trenutno 39,8-odstotna, v EU pa je povprečno 37,8-odstotna. Mramor pravi, **da naj bi** se po uvedbi novega zakona o dohodnini temu povprečju močno približali. (Dnevnik, 2003)

Iz Symanteca so že potrdili, **da naj bi** podporo za ta program vdelali najkasneje v naslednjo različico ali pa jo dodali v katerega izmed mnogih popravkov, ki si jih lahko samodejno prenašate z sistemom LiveUpdate. (Delo Revije, 2003)

Na prvi pogled se zdi, da novinar nima razloga, da bi slabil gotovostno naklonskost izjav, na katere se sklicuje, saj jih povsod korektno pripisuje viru, ki tako prevzema odgovornost za njihovo resničnost. Za tovrstno rabo sta torej možni dve razlagi; če izhajamo iz predpostavke, da je primere mogoče preubesediti v prvo stopnjo poročevalske sklicevalnosti »P poroča, da p« (KOROŠEC 1998: 206) v povednem ali želelnem naklonu, ne da bi se njihov pomen zato spremenil, imamo opravka s sklicevalnim avtomatizmom, ki je oblikovno enak tistemu za izražanje nezanesljivosti, vendar te funkcije ne opravlja, temveč samo dopolnjuje sklicevalnost, ki jo je vzpostavil že glagol v glavnem stavku. Iz navedenega je mogoče sklepati, da je zveza *naj bi + del. -l* v poročevalstvu ob izražanju sklicevanja glede na negotovost zelo pogosta oblika za izražanje namere. Njena sklicevalnost je v tej funkciji implicitna in izhaja iz dejstva, da je namera vedno namera tistega, o komer se poroča, in ne novinarja. Ker sta njena sklicevalnost in vloga slabljenja gotovostne naklonskosti manj izrecni, jo novinarji dopolnjujejo z drugimi sklicevalnimi avtomatizmi – na primer s sklicevalnimi glagoli v glavnem stavku. Če za izražanje namere že vir uporabi zvezo *naj bi + del. -l*, bi bilo mogoče to interpretirati tudi kot zlitje prve stopnje poročevalske sklicevalnosti »P poroča, da p« s citatnim sklicevanjem »P poroča: 'Naj bi + del -l« v novo sklicevalno obliko »P poroča, da naj bi + del. - l«.

Ne glede na to, katera od dveh razlag je bližja dejanskemu vzroku za sklicevanje glede na namero vira, je ključna ugotovitev, da bi bilo za celosten opis rabe členkovne zveze *naj bi z deležnikom na -l* Korošček model smiselno preoblikovati. V kategorijo sklicevanje glede na neuradnost bi tako dodali navedene primere sklicevanja

⁹ Tudi SSKJ navaja ob pomenu »a) (želja, omiljeni ukaz)« še rabo člena *naj* za izražanje »b) name-na, namere: ustanovili so zvezo, ki naj bi dušila revolucionarna gibanja; ta šola naj bi vzgajala gradbene strokovnjake c) domneve: taka izjava naj bi bila dana na nekem sestanku«. Enake pomene kaže že gradivo prvih dnevnikov (KALIN GOLOB 2003: 121, 122).

glede na namero, saj gre za pragmatično sorodno okoliščino – diplomatski dogodek, ki se še ni zgodil in za katerega še ni uradnega zagotovila, da se bo.

V pregledanem vzorcu so bili pogosti tudi primeri, ko poved s sklicevalnim glagolom v glavnem stavku in zvezo *naj bi + del. -l* v predmetnem odvisniku pragmatično referira na preteklost ali sedanost. Ker v teh primerih ne gre za izražanje namere, je njihovo sporočanje vlogo treba premisliti neodvisno od prejšnjih ugotovitev. Posebej zanimivi pa so zato, ker KOROŠEC (1998: 36–37) ugotavlja, da jih v poročevalstvu ni, ker bi njihov glavni stavek izražal isto kot odvisni, šlo bi torej za podvajanje sklicevanja. Primeri takega sklicevanja pa se v dejanski rabi pojavljajo in zanima nas predvsem, ali gre za dvojno sklicevanje in kako pojasniti potrebo po njem. S stališča hipoteze, da obravnavana zveza ni nujno povezana s slabitvijo gotovostne naklonskosti, ampak lahko deluje zgolj kot nadaljevanje sklicevalnega avtomatizma, so zanimivi primeri, pri katerih je iz sobesedila mogoče sklepati, da jih ni smiselno interpretirati kot izražanje virovega ali novinarjevega dvoma:

Ko so se ponovno sestali, je včerajšnja predsedujoča Irma Pavlinič-Krebs (LDS) zatrdila, **da naj bi** nesklepčnost povzročil nov način glasovanja in ugotavljanja navzočnosti, ne pa namerno zaviranje. (*Večer*, 2001)

Zaradi precej zvišanega utripa in silne utrujenosti so ga z ledenika nad Hintertuxom v Avstriji s posebnim letalom prepeljali v bolnišnico v Zagreb. Tam so ugotovili, da **naj ne bi** šlo za hujšo okvaro srca, ampak le za posledice ne povsem pozdravljenega prehlada in poškodbe reber. (*Dnevnik*, 2004)

Tako je povedala, da **naj bi šlo** za neko ovadbo, ki jo je imela v delu in da je potem, ko je hotela spis poslati sodišču, generalna državna tožilka zahtevala, da o njej razpravljajo na kolegiju, ter da je bila s tem ogrožena njena neodvisnost. Za katero ovadbo gre, je dodala, ne sme povedati. (*Dnevnik*, 1999)

Zadnji primer je sploh zanimiv, saj se novinar na izjave istega vira brez očitnih razlogov za to enkrat sklicuje v ne-povedniku, drugič pa v povedniku. Kljub občutku, da je primerov, kjer zveza, tudi kadar ne gre za sklicevanje glede na namero vira, nima vloge slabitve gotovostne naklonskosti, v slovenskem poročevalstvu in v korpusu precej, te ugotovitve ni mogoče podpreti tudi z opazovanjem rabe te zveze v kombinaciji z modalnimi členki za slabitev oziroma krepitev gotovostne naklonskosti. Najpogostejša je kombinacija s členkom *menda*, kar potrjuje tudi statistika najpogostejših členkovnih sopojavnic *naj bi* eno mesto pred ali za jedrom.

Kombinacije s členki *baje*, *morda*, *bojda*, *nedvomno*, *vsekakor*, *gotovo in zgotovo* se sicer pojavljajo, vendar v poročevalskem podkorpusu nobena ne preseže 100 zadetkov. Členki za krepitev gotovostne naklonskosti so največkrat rabljeni pri sklicevanju glede na namero vira in tako pravzaprav potrjujejo hipotezo, da zveza v tej vlogi ne slabi gotovostne naklonskosti. Nekateri primeri pa kažejo na paradoksalen položaj, v katerem se novinar znajde, ko se sklicuje na nezanesljive vire, obenem pa želi svoje poročanje napraviti kredibilnejše.

Čeprav interna preiskava po naših informacijah ni nesporno ugotovila, kdo iz NLB je podatke posredoval v javnost, **naj bi nedvomno pokazala**, da je podatke o poslovnem odnosu z zagorsko Ultro v zadnjem času naročil prav Draško Veselinovič. (*Dnevnik*, 2009)

Pri povezovanju *naj bi + del. na -l* z modalnimi členki za slabitev gotovostne naklonskosti je iz sobesedila razvidno, da gre največkrat za podvajanje morfemske sklicevalnosti glede na negotovost z njenim besednim izražanjem. Taka raba je namreč najpogostejša, ko se novinarji sklicujejo na neuradne in nepopolno identificirane vire ali preprosto na govornice, kar se ujema tudi z začetno ugotovitvijo, da v pregledanem vzorcu v več kot 30 % primerov zveza ni bila povezana z zadostno identificiranim virom.

Neuradno smo izvedeli, da naj bi bili med interesenti tudi ljubljanski Mercator, dva diagnostična medicinska centra z Bleda in iz Ljubljane ter zasebno podjetje, ki posluje z nemško verigo zdravilišč. (*Delo*, 2001)

Dodatno izražanje nezanesljivosti v takih primerih teoretično ni potrebno, saj naslovniki iz besedne zveze *po neuradnih informacijah/neuradno smo izvedeli* dobijo informacijo o viru in njegovi (ne)zanesljivosti. Kljub temu se zdi hipoteza za tovrstno rabo kredibilnejša od interpretacije, da *naj bi + del. -l* izgublja vlogo slabitve gotovostne naklonskosti in deluje zgolj sklicevalno, da je povezava med izražanjem neuradnosti in rabo morfemskega sklicevanja pri novinarjih tako avtomatizirana, da jo zapišejo tudi, ko so neuradnost izrazili že besedno. Iz korpusnih podatkov lahko torej sklepamo, da v približno 30 odstotkih sklicevanja na neuradne vire novinarji besedno sklicevalnost podvajajo še z morfemsko. Poleg razlage, da se pri pisanju o neuradnih informacijah novinarjem avtomatično zapiše zveza *naj bi + del -l*, pa je, predvsem kadar gre za sklicevanje na vire, ki so še manj zanesljivi od neuradnih, zelo verjetna tudi razlaga, da jo novinarji uporabljajo kot sredstvo, s katerim se poskušajo zaščititi pred obtožbami o neresničnem poročanju.

Ali bo Pogorevcu uspelo to, kar mu je v policijski akademiji, ne vemo, v vsakem primeru pa bo moral ugrizniti v precej kisl jabolko, imenovano kriminalistična policija. **Če gre verjeti namigom, naj bi** prav tam **bil** jedro vseh sporov. Upajmo pa, da bo nova ekipa končno le dala prednost stroki in državljskim pravicam. (*Delo*, 2000).

Po nekaterih tihih namigih skupni tabor ni mogoč, ker si »v SKD tabor predstavljajo kot druženje, v SLS pa kot predstavo«. Razlika med druženjem in predstavo pa je več kot očitna – tudi po višini računa. In tako **naj bi se menda** v SKD skupnemu taboru **odrekli**, saj nimajo denarja, ki bi ga lahko razsipavali (*Dnevnik*, 1999).

Tako sklicevanje postane s stališča novinarske kakovosti problematično, ko ga novinar uporablja za poročanje o dogodkih/stanjih, katerih resničnost ali neresničnost bi lahko preveril, je pravzaprav znak, da novinar v prvih dveh fazah (pri zbiranju in izbiranju informacij) ni opravil svojega dela, kar skuša v fazi upovedovanja prispevka popraviti z jezikovnim sredstvom, ki omogoča relativiziranje resničnosti. Še problematičnejše pa je, ko se novinarji s tem avtomatizmom ščitijo pri razširjanju senzacionalističnih novic in poseganju v zasebnost.

Miro Kos, prejšnji Arharjev namestnik, ki je zaradi obtožb iz anonimnega pisma ter nezaupanja in distance s strani guvernerja Arharja 1995. leta, torej v letu volitev guvernerja, prostovoljno zapustil to institucijo. Včasih se je namigovalo, da je anonimna pisarija guvernerju prišla kar prav. Namestnik **naj bi bil menda** tedaj njegov možni naslednik. **Za to seveda ni prav nobenih dokazov.** (*Delo*, 2001)

Trudijo se, da bi se obdržali kot formacija in o svojih nasprotnikih, predvsem pa o krajinski rdeči vrhuški vedo povedati vse najslabše. Milan Babić **naj bi menda preprodajal** puške, ki mu jih je zastoj pošiljala oblast iz Srbije. Z denarjem so si nato kupovali stanovanja v Beogradu. Babić **naj bi menda dobil** tudi mercedes, ki ga sedaj ne more spraviti v Krajino. Ostali funkcionarji Krajine **naj bi se obogatili** z rekviriranjem. (*Dnevnik*, 2002)

Še očitneje se dva pola rabe sklicevalnosti glede na nezanesljivost – po eni strani vsesplošna nereflektirana raba tudi tam, kjer tak avtomatizem ni potreben ali je celo nesmiseln, in po drugi strani zloraba avtomatizma – kažeta pri poročanju o sodnih postopkih, kaznivih dejanjih in nesrečah. Zavest o nujnosti spoštovanja domneve nedolžnosti in skrb, da ne bi razsojali o tem, za kar je pristojno sodišče, se mnogokrat odraža v primerih, ki so nesmiselni:

Na novogoriški operativno-komunikacijski center je v petek nekaj čez osem zvečer poklical 25-letni N. D. iz Kanala in povedal, **da naj bi** na parkirišču pri gradu Kromberk pri Novi Gorici nanj nekdo streljal s pištolo. Policisti, ki so nemudoma odšli tja, so v avtomobilu na parkirišču opazili domačina, njihova stara znanca. Eden od njiju je potem policistom izročil pištolo kalibra 9 milimetrov, v kateri je bil en naboj že v cevi, še trije pa v nabojniku. (*Delo*, 2002)

25-letnik namreč gotovo ni telefoniral policiji, da bi ji sporočil, da je nanj morada nekdo streljal. Podobnim primerom se posebej posveča KOROŠEC (2004: 21) in ugotavlja: »vemo [...], da je obtožnica uradni pravni dokument, ki potem, ko je bila opravljena preiskava, o obtožencu/-ih nekaj trdi. Iz tega vemo tudi, da bi padla vsaka obtožnica, ki bi o storilcu kaznivega dejanja rekla, da je dejanje *menda, baje, domnevno* izvršil«.

Po drugi strani pa sta morfemsko in besedno sklicevanje glede na nezanesljivost pogosto uporabljena za senzacionalistično rekonstrukcijo poteka kaznivega dejanja, kjer novinar iz tržnih vzgibov podrobno, skoraj kot očividec opisuje potek nesreče ali kaznivega dejanja, kljub temu da s tem mnogokrat grobo krši pravico vpletenih do zasebnosti. Ob tem pa je pri takem pisanju, ker policija in novinarji rekonstruirajo dogodke, katerih potek je dejansko znan le vpletenim, meja med dejstvenim in umišljenim diskurzom lahko zelo zabrisana (BERRINGTON in JEMPHREY 2003: 229–230).

Po neuradnih podatkih naj bi k torkovemu umoru pripeljalo ljubosumje oziroma spori zavoljo 16-letne hčerke umorjenega. Pokojnik naj bi namreč nasprotoval njeni zvezi s Š. Š., **kot so vedele povedati priče dogajanja na tržnici naj** nesporezov **ne bi zgladila** niti večerja, na kateri so se v ponedeljek zvečer srečali Šabotić s svojo družino in osumljenec ter njegov brat. (*Delo*, 1998)

V ponedeljek popoldne so se pomurski policisti srečali z dokaj nenavadnim primerom. Z več koncev so namreč dobili prijave občanov, da četverica moških v prtljažniku golfa prevaža nekoga, ki ga občasno spustijo ven in ga pretepajo. **Menda naj bi ga**, golega in vsega okrvavljenega, **vlačili** po tleh, ga **namakali** v reko Muro in se tudi drugače znašali nad njim. (*Delo*, 2007)

Pri poročanju s sodnih obravnav so s stališča posebnosti rabe ne-povednika zanimivi tudi primeri, ko ta ni uporabljen, da bi novinar z njim ščitil domnevo nedolžnosti, ampak se z njim, če se navežemo na TAIEBOVO interpretacijo (2007: 111),

distancira od izjav, ki jih je podal osumljeni. Tako novinar implicitno nakaže, da obtoženčevim izjavam pravzaprav ne gre verjeti – jezikovno sredstvo, ki se je v poročanju o nedokazanosti ustalilo zaradi potrebe po zaščiti osumljenca, dobi v teh primerih ravno nasprotno sporočanje vlogo.

Žalik je poskrbel za še eno presenečenje: znova je zatrdil, da je med preiskavo spoznal ženski glas, ki ga je nenehno klical, mu ukazoval in grozil. Glas **naj ne bi bil** glas Milice Makoter, ampak **naj bi pripadal** Nevenki Makoter, ženi Jankovega brata Jožeta Makotra. Glas sem si dobro zapomnil in bi ga prepoznal sredi noči, saj me je preganjal še v sanjah, je dejal med drugim in na vprašanje tožilca Gornjeca, zakaj je potem dejal tudi za glas Milice Makoter, da se mu zdi znan, odgovoril, da se mu je pač samo zdel znan, ko pa je slišal govoriti Nevenko (ki je takrat ni poznal ne po imenu in ne po priimku), pa **naj bi zagotovo prepoznal**, da je njeni glas pravi.

Distanciranje novinarja od izjav prič na sodiščih je samo eden od vidikov rabe ne-povednika v širšem kontekstu novinarjevega dvoma o zanesljivosti informacije. Novinarji to obliko uporabljajo, ko se sklicujejo na različne informacije oziroma interpretacije nekega dogodka/stanja, da z njo signalizirajo svojo objektivno, nepristransko držo, ki ne favorizira nobene od podanih interpretacij (TAIEB 2007: 111). V takih primerih je pogosto tudi podvajanje z navezovalno sklicevalnostjo.

Ministrica Tea Petrin je po skoraj enem mesecu cincanja zavrnila zahtevo belgijskega Interbrewa po izločitvi direktorja urada za varstvo konkurence Andreja Plahutnika iz odločanja o skladnosti povezave med Pivovarno Union in Pivovarno Laško, **češ da naj bi bil** pristranski. (*Delo*, 2003)

Predsednik občinskega odbora za komunalno dejavnost in infrastrukturo Jože Kunšek ni soglašal z direktorjem sevniške Komunale Bojanom Lipovškom, **češ da naj bi** se svetniki tokrat odločali le o eni izmed treh ponujenih inačic. Kunšek je menil, da poti nazaj ni več. (*Dolenjski list*, 2001)

Zveza je pogosta tudi pri sklicevanju na izjave, ki jih novinar označuje kot mnenja.

Sporočajska vloga zveze v tej rabi se lahko v učinkovanju s sobesedilom od novinarjeve objektivne distanciranosti stopnjuje v eksplicitno izražanje dejstva, da novinar trditvam vira ne verjame ali da se z njegovim mnenjem ne strinja. Interpretativna funkcija take rabe je tako močna, da bi v informativnih žanrih pomenila kršitev ločevalne norme.

Za Hrvaško televizijo je minuli dan dogajanje na Kosovu komentiral kolumnist Politike Miroslav Lazanski. V osnovi je zmanjševal pomen neredov v Beogradu, **češ da naj bi šlo** le za manjše skupine huliganov navijačev Partizana, ki so povzročili nepotrebno škodo, pri pohodu srbskih rezervistov pa naj bi šlo le za veterane, ki so v preteklih mesecih protestirali in zahtevali vojne dnevnice. (*Nedeljski dnevnik*, 2009)

Gospod policist, ki ureja prometno stanje v Štefanovi ulici in spušča avtomobile tja, kamor bi smeli samo pešci, se je postavil na stališče ignorance: naročeno **naj bi mu bilo**, naj mimo poslopja spušča vozila, ki imajo opraviti s prenovo nekdanje gospodarske zbornice, drugo pa ni njegova stvar, sploh pa da ima že dovolj dela z urejanjem prometa na Štefanovi. (*Dnevnik*, 2000)

Ocena, da je kolumnist zmanjševal pomen neredov skupaj s kombinacijo navezovalne sklicevalnosti in ne-povednika jasno izraža novinarjevo nestrinjanje z virovo interpretacijo dogodkov. V drugem primeru pa dejstvo, da novinar v drugem delu povedi ne uporabi sklicevanja glede na negotovost, ampak navezovalno sklicevalnost (*sploh pa da je že imel dovolj dela*), samo potrjuje interpretacijo, da o tem, da je bilo policistu naročeno, naj mimo poslopja spušča vozila, namerno izraža dvom.

5 Zaključek

Korpusno gradivo je pokazalo, da je poleg sporočanjških vlog členkovne zveze *naj bi* in deležnika na *-l*, ki jih opisuje Koroščev model, mogoče v slovenskem poročevalstvu razpoznati še dve rabi te zveze in z njima dopolniti ta model. Prva izraža sklicevanje na vir, ki v svoji izjavi ubesedi namero, torej nekaj, kar vir predvideva, da se bo v prihodnosti zgodilo, in to izrazi z zvezo *naj bi + del. -l*, zato ne gre za nepotrebno dvojno sklicevanje, temveč sklicevanje na namero. Druga raba je novinarjevo distanciranje od virovih interpretacij in mnenj. Na pogostnost rabe za sklicevanje na namero je mogoče sklepati iz dejstva, da je skoraj polovica vseh zadetkov v pregledanem vzorcu sobesedilno referirala na prihodnost. Ker je sklicevanje na namero pogosto upovedeno v predmetnem odvisniku glavnega stavka s sklicevalnim glagolom, se postavlja vprašanje, ali ga je mogoče interpretirati kot poseben sklicevalni avtomatizem, kjer zveza *naj bi + deležnik na -l* nima vloge slabitve gotovostne naklonskosti. Nekateri primeri rabe, ko je iz sobesedila mogoče razbrati, da je vir svojo izjavo upovedal kot trditev, in ne kot domnevo, iz sobesedila pa tudi ni razvidno, zakaj bi izjavo kot nezanesljivo označil novinar, napeljujejo na sklepanje, da zveza *naj bi + del. na -l* lahko opravlja zgolj funkcijo sklicevalnega avtomatizma, na da bi slabila gotovostno naklonskost dela povedi, ki ji sledi. Primeri take rabe so povezani predvsem s pojavljanjem ne-povednika v predmetnem odvisniku glavnega stavka s sklicevalnim glagolom. Z opazovanjem pogostnosti sopojavljanja te oblike z modalnimi členki za slabitev in krepitev gotovostne naklonskosti te hipoteze ni mogoče potrditi. Najpogostejša je kombinacija zveze s členkom *menda* v primerih, ko vir, na katerega se novinar sklicuje, ni popolnoma identificiran ali pa gre kar za sklicevanje na govornice. V teh primerih obliki delujeta kot podvojeno izražanje nezanesljivosti, s katerim se skuša novinar dodatno zaščititi pred obtožbami o neresničnem poročanju. Pri poročanju o neuradnih, še bolj pa nedokazanih dejanjih, sta v rabi morfemskega sklicevanja glede na nezanesljivost opazni dve skrajnosti. Po eni strani vsesplošna nereflimirana raba tudi tam, kjer ni potreben in bi jo bilo mogoče razložiti s pretirano skrbjo novinarjev za etično korektno poročanje, po drugi strani pa zloraba za razširjanje nepreverjenih in senzacionalističnih informacij.

Tem novinarskim zlorabam se priključuje še lektorska, tako v izdajah *Dela* pod rubričnim naslovom *Kronika* le še redko najdemo *naj bi + del. -l* za izražanje nedokazanih kaznivih dejanj. Nenavadno pogosto se pojavlja skoraj že izginulo navezovalno sklicevanje, pridevnik *domneven* in vse druge oblike – razen ne-povednika¹⁰

¹⁰ »Nenadovića, nekdanjega študenta višje šole za notranje zadeve, so sicer aretirali na brniškem letališču, že 20. decembra lani, ker da je imel vlogo v združbi [...] oziroma da je povezan s tihotapljenjem

oziroma so poročila iz sodišč prave stilne mojstrovine v izmenjavanju oblik, ki jih ne bi našli, če bi za izražanje domneve nedolžnosti uporabljali preganjano zvezo, saj so ob upoštevanju časovne stiske kot objektivnega stilotvornega dejavnika nenavadno pestre in časovno naravnost potratne.¹¹

Pričakujemo lahko, da bo v naslednjih letih ob tako temeljitem lektorskem delu, kateri od »multigiga« korpusov zaznal le še arhaične pojavitve zveze *naj bi + del. -l.*

VIRI IN LITERATURA

- Monika BEDNAREK, 2006: *Evaluation in Media Discourse: Analysis of a Newspaper Corpus*. London: Continuum.
- Eileen BERRINGTON; Ann JEMPHREY, 2003: Pressures on the Press: Reflections on Reporting Tragedy. *Journalism* 4. 225.
- Mark DEUZE, 2005: What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered. *Journalism* 6/4. 442.
- Ines DRAME, 1994: Kdo je sporočevalec? *Teorija in praksa* 31/3–4. 298.
- Donald L. FERGUSON; Jim PATTEN, 1993: *Journalism Today!* Lincolnwood: National Textbook Company.
- Vojko GORJANC, 2005: *Uvod v korpusno jezikoslovje*. Domžale: Založba Izolit.
- Janez GRADIŠNIK, 1981/82: Domneve z 'naj'. *Jezik in slovstvo* 27/1. 23.
- Chia-Ling HSIEH, 2008: Evidentiality in Chinese newspaper reports subjectivity/objectivity as a factor. *Discourse Studies* 10. 205.
- Monika KALIN GOLOB, 2003: *H koreninam slovenskega poročevalskega stila*. Ljubljana: Jutro.
- , 2004: Moč jezika – izbor dejstev in besed. *Teorija in praksa* 41/3–4. 703.
- Kodeks novinarjev Slovenije* (2010). Dostopno prek <http://www.novinar.com>. Ogled 30. 3. 2012.
- Tomo KOROŠEC, 1982/83: O poročevalskem stilemu za nedokazano kaznivo dejanje. *Jezik in slovstvo* 28/3. 64.
- , 1976: *Poglavja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila* (disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- , 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.

kokaina iz Paragvaja. Po drugih informacijah pa je Nenadović tihotapil heroin iz Turčije v Srbijo. Slišati je bilo, da je tako strogo varovanje domnevnega kurirja z drogo zaradi nevarnosti ...« (*Delo*, 26. 1. 2012, 8)

¹¹ Prim. Kriminalistka si zasluži nagrado, *Delo*, 27. 1. 2012, 8: tristolpčno poročilo izmenja poročanju o nedokazanem kaznivem dejanju osem različnih ubeseditiv (tudi navezovanje sklicevanje in izvirmo: je po medijih kmalu zaokrožil podatek, da ...), in kar nekaj prislovov domneven ob glagolu, namesto za to avtomatizirane zveze. Na isti strani v *Delu* (Polijski denar pristal v inšpektorjevem žepu) v štiristolpčnem poročilu s sodišča ne najdemo niti ene.

- , 2004: Stilistika poročevalstva – španska vas. Ur. Poler Kovačič in Kalin Golob: *Poti slovenskega novinarstva – danes in jutri: Znanstveni zbornik ob 40. obletnici študija novinarstva na Slovenskem*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 17.
- Manca KOŠIR, 1988: *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: DZS.
- Vesna LABAN, 2004: *Razvidnost virov informacije v televizijskih novinarskih besedilih* (magistrsko delo). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vesna LABAN, Melita POLER KOVAČIČ, 2007: Poročevalska sklicevalnost v agencijskih besedilih. *Družboslovne razprave* 54/23. 65.
- Tony MCENERY, Andrew WILSON, 1996: *Corpus linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Brian MCNAIR, 1998: *The sociology of journalism*. London: Arnold.
- Janez MESSNER, 1979/80: Zajedalec 'naj'. *Jezik in slovstvo* 26/7–8. 216.
- Münchenska deklaracija – Deklaracija o pravicah in dolžnostih novinarjev (1971)*. Dostopno prek <http://www.novinar.com>. Ogled 28. 5. 2009.
- Mats NYLUND, 2003: Quoting in Front-Page journalism: Illustrating, Evaluating and Confirming the News. *Media Culture Society* 25. 844.
- Mark Allen PETERSON, 2001: Getting to the Story: Unwritable discourse and interpretative practice in american journalism. *Athropological* 74/4. 201.
- Melita POLER, 1997: *Novinarska etika*. Ljubljana: Magnolija.
- Melita POLER KOVAČIČ, 2005: *Kriza novinarske odgovornosti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Resolucija Sveta Evrope št. 1003 o novinarski etiki* (1993). Predpisi o novinarjih in medijih (1995): 245. Ljubljana: ČZ Uradni list RS.
- Verica RUPAR, 2006: How did you find that out? Transparency of the newsgathering process and the meaning of news. *Journalism Studies* 7/1. 127.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1994. Ljubljana: DZS.
- Andrej SKUBIC, 1994/95: Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. *Jezik in slovstvo* 40/5. 155.
- Mojca SMOLEJ, 2001: *Členek v slovenskem knjižnem jeziku, pomenoslovni in skladenski vidiki* (magistrsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Slavko SPLICAL, 1997: *Javno mnenje: teoretski razvoj in spori v 20. stoletju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Janez SRŠEN, 1992/1998: *Jezik naš vsakdanji*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- Emmanuel TAIEB, 2007: The 'Rumours' of Journalism. *Diogenes* 54 /1. 107.
- Gaye TUCHMAN, 1972: Objectivity as Strategic Ritual: An Examination of Newsmen's Notions of Objectivity. Ur. Tumber: *News: A Reader*. Oxford: Oxford University Press. 279.

Teun VAN DIJK, 1996: Opinions and ideologies in editorials. Paper of the 4th international symposium of Critical Discursive Analysis. Dostopno prek: <http://www.discourses.org/UnpublishedArticles>. Ogled 8. 7. 2008.

Igor VOBIČ, 2008: Mitologija novinarske objektivnosti: revizija Barthesovega koncepta mita. *Družboslovne razprave* 58/24. 107.

SUMMARY

The article examines the communicative role of the expression *naj bi + l*-participle in the contemporary reporting. After 1991, with democratization of media and the advance of market forces, language practice began undergoing changes, which are also noticeable in the aforementioned expression, as it gained new functions and uses in addition to the ones expected and previously described within the stylistics of Slovene newspaper reporting. Some that had been used before could have been more objectively incorporated into the study because of the corpus insight, others resulted from the concern for correct reporting, still others are the result of the deprofessionalization of reporting and are shown in the exaggerated and repetitive use in reporting about unverified information.

The material in the Gigafida corpus showed that in addition to the communicative roles of the particle phrase *naj bi + l*-participle, which are theoretically described in Korošec's model, two more uses can be identified in Slovene journalism that complement the model. The first one expresses the reference to the source that in its statement verbalizes an intention, i.e., something that the source anticipates will happen in the future and is expressed with the construction *naj bi + l*-participle. The second use entails a journalist's distancing from interpretations and opinions of the information source. Since the reference to the intention is often formulated in an object clause and the main clause contains a verb of reference, this raises the question whether it can be interpreted as a special referential cliché in which the construction *naj bi + l*-participle is not in the role of mitigating certainty. Some examples of use when it is possible to discern from the context that the source formulated the utterance as a statement rather than as a conjecture, while the context does not give any evidence why the journalist would characterize the utterance as unreliable—lead us to the conclusion that it is correct to assume that the construction *naj bi + l*-participle performs merely the function of a referential cliché. Examples of such use are connected mainly with the occurrence of an announcer in the object dependent clause while the main clause contains a verb of reference. The material reflects a twofold expression of uncertainty, which is intended to provide additional protection to the journalist against accusations of a false report. In reporting about non-official, and even more about unverified actions, two extremes are noticeable in the use of morphemic reference with respect to uncertainty. On the one hand there is a widespread, unexamined use in cases where such a cliché is unnecessary; it could be explained by the journalists' excessive concern with ethical and correct reporting. On the other hand this cliché is misused for spreading unreliable and sensationalistic information.

IKONIČNOST U SINTAKSI BRIŽINSKIH SPOMENIKA¹

U ovom radu razmatra se kapacitet dijagramske ikoničnosti, kao kognitivnog mehanizma, u strukturiranju sintaksičkih sintagmatskih i paradigmatičkih relacija u Brižinskim spomenicima. Raspored klauza u složenim rečenicama analizira se iz perspektive ikoničkog principa sekventivnog reda. Sintaksička struktura padežnih konstrukcija (u funkciji objekatskih dopuna, odnosno prostornih, kvalifikativnih i uzročnih odredbi) posmatra se iz perspektive ikoničkog principa kvantiteta.

Ključne reči: dijagramska ikoničnost, princip sekventivnog reda, princip kvantiteta, sintagmatika zavisnosložene recenice, padežna paradigmatika

This paper deals with the relevance of diagrammatic iconicity as a cognitive mechanism in the realization of syntagmatic and paradigmatic relations in the syntax of the Freising Folia. The order of clauses in complex sentences is analyzed from the perspective of the iconic principle of sequential order. The syntactic structure of case constructions (as object complements, or as spatial, qualitative and causal adverbials) is examined from the standpoint of the iconic principle of quantity.

Keywords: diagrammatic iconicity, principle of sequential order, principle of quantity, hypotactic syntagmatics, case paradigmatics

1 Uvod

Još od osamdesetih godina prošloga veka s konstituisanjem kognitivne lingvistike kao posebnog lingvističkog pravca (up. LANGACKER 1983, PIPER 2006, GEERAERTS – CUYCKENS 2007) raste interesovanje za kognitivne mehanizme jezičkih promena, bilo da se oni posmatraju kao uzročnici tih promena ili kao fenomeni koji te promene prate i kroz njih se ispoljavaju. Ovako usmerena lingvistička istraživanja nude vrlo podsticajne ideje, teorijske stavove i metodološka rešenja važna za razumevanje odnosa između kognitivnog osmišljavanja stvarnosti, s jedne strane, i vremenski promenljivog, a prostorno difuznog jezičkog izraza, s druge strane (WINTERS 2010: 22). Naučni pristup usmeren na istraživanje veza između (manje-više) univerzalnih kognitivnih mehanizama i njihovih jezičkih odraza ostvarenih u različitim prostornim i vremenskim okvirima poslednjih godina se prepoznaje kao *dijahrona*, odnosno *istorijska kognitivna lingvistika* (up. BYBEE 2007, WINTERS 2010).

Ovom bi lingvističkom pristupu pripadalo pre svega istraživanje dijahronije svekolikih odnosa između »izvornog«, čulno i(li) iskustveno dokučivog domena (*source domain*) i »ciljnog« domena (*target domain*) kao izraza kognitivne nadogradnje, bez

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Istorija srpskog jezika*, koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije (178001).

obzira na to da li se radilo o *metaforičkom projektovanju* značenjski prostijih jezičkih struktura na one značenjski složenije, tj. o *metaforizaciji* (up. LAKOFF 1990; 1993) ili pak o ikoničkom projektovanju iskustvenih struktura na jezičke strukture, tj. o *ikonizaciji* (up. CROFT 2003: 101–110). U prvom slučaju, pažnja je usmerena na analizu veze između dva značenja jednog istog jezičkog izraza u različitim kontekstima, na primer na poređenje prostornog i vremenskog značenja padežne konstrukcije *na + acc*, što se može ilustrovati primerima (1–2) iz Brižinskih spomenika:²

(1) iti se *na oñ zuet* (I/8);

(2) I da bim uzlissal *na zodni den* Tuó milozt (I/31).

U drugom slučaju pak, reč je o refleksiji iskustvene strukture na jezičku strukturu,³ što bi se moglo ilustrovati primerom jezičkog nizanja događaja hornološkim redom kojim su se ti događaji i realizovali u stvarnosti, kao što to pokazuje sledeća rečenica iz Brižinskih spomenika (3):

(3) Bonese zavuiztii bui Nepriiazninu uvignan od szlauui bosige, potom na narod zlovuezki strazti i petzali boido, neimoki, i B[o] ZZ[EM] REDU zemirt (II/7).⁴

Za dijahrono usmerena lingvistička istraživanja od posebnog je značaja praćenje ovih kognitivnih mehanizama u jeziku spomenika koji stoje na samom početku konkretne nacionalne pismenosti, budući da pisana tradicija, po pravilu, modifikuje primarne kognitivne koncepte udaljavajući se manje ili više od metaforičnosti i(li) ikoničnosti. U tom smislu, Brižinski spomenici – koji su nastali najkasnije do 1039. godine, a u kojima su uočena »dvojna jezikovna stanja, starejša spološnejše slovanška in mlajša alpskoslovanško-slovenska« (GRDINA 1993: 160) – vrlo su pogodan korpus za ovako usmerena lingvistička istraživanja. Pošto su metaforički mehanizmi u sferi sintakse padeža Brižinskih spomenika već opisani (up. PAVLOVIĆ 2011a), ostaje da se razmotri kapacitet ikoničnosti u strukturiranju sintaksičke sintagmatike i paradigmatike ovog najstarijeg slovenačkog pisanog spomenika.

2 Pojam i principi lingvističke ikoničnosti

2.1 Mada su rasprave o tipu vezi između jezičke forme i jezičkog sadržaja otpočele još u antici s poznatom Platonovom dilemom da li jezik vezuje formu za sadržaj po prirodi, odnosno suštini (*physei*), kako je tvrdio Kratil (glavni junak Platonovog dijaloga) ili sporazumno, po konvenciji (*thesei*), kako je smatrao Kratilov sagovornik Hermogen (up. PLATON 1999: 427d–429e, MARICKI-GADANSKI 1999: 135), predistoriju lingvističke ikoničnosti valja tražiti u semiotičkim istraživanjima američkog filozofa Č. S. Persa i njegovih sledbenika, pre svih Č. Morisa. Naime, nakon poluvekovnog, gotovo dogmatski prihvaćenog sosirovskog viđenja jezika kao sistema znakova u

² Primeri se navode prema kritičkom prepisu Brižinskih spomenika (1993: 45–64) SAZU.

³ Up. »behind [diagrammatic] iconicity is that the structure of language reflects in some way the structure of experience« (CROFT 2003: 102).

⁴ U lingvističkim studijama posvećenim ikoničnosti ovaj tip iskustveno-jezičkog podudaranja obično se ilustruje Jakobsonovim primerom »*Veni, vidi, vici*«, u kojem je redosledom koordiniranih predikata reprodukovana sukcesija Cezarovih aktivnosti (JAKOBSON 1965: 27). Ono što navedeni staroslovenački primer čini osobitim jeste činjenica da pisar II Brižinskog odlomka eksplicira *ikonički princip hronološke sekvencivnosti* (B[o] ZZ[EM] REDU), po kome ustrojava složenu rečeničnu strukturu.

kome je veza između oznake i označenog proizvoljna (up. SOSIR 1989: 84), čuveni strukturalista R. Jakobson svojom *potragom za suštinom jezika* (*Quest for the Essence of Language*) (1965) u lingvistiku uvodi poznatu Persovu trijadu *ikon – indeks – simbol*, zasnovanu na odnosu znaka s njegovim dinamičnim objektima (PEIRCE 1867: 294). Dok bi oznaka i označeno kao sastavne komponente znaka u *ikonu* bili povezani sličnošću (na primer, jezička onomatopeja), a u *indeksu* metonimijskim odnosom (na primer, dim kao indeksna oznaka vatre), *simbol* bi bio konvencionalno definisani interpretativni znak. Ikon i simbol (kao savremena određenja antičkog *physei* i *thesei*) bili bi suprotstavljeni polovi fazičnog znakovnog kontinuuma (up. RADOVANOVIĆ 2009), pri čemu bi perceptivna zavisnost znaka od svog realnog ili kognitivnog analoga opadala od ikona preko indeksa do simbola, a rasla u obrnutom smeru.⁵ Jezički sistemi sadrže i ikonične i simboličke komponente, pri čemu učestalost jednih ili drugih elemenata na različitim jezičkim nivoima (fonološkom, morfofonološkom, morfološkom, derivatološkom, sintaksičkom i sl.) u različitim periodima razvoja jednog jezika može varirati.⁶

Sam ikon je heterogena vrsta znaka, budući da se prema stepenu i(li) vrsti ikonične reprezentativnosti može ostvariti kao odraz (što je prosta refleksija označenog u oznaci), kao *dijagram* (koji podrazumeva strukturno poklapanje oznake i označenog) i kao *metafora* (koja je izraz odnosa između dva znaka) (PEIRCE 1932: 277). U lingvističkim istraživanjima najpotpuniju primenu će dobiti dijagram, tj. dijagramski ikon, što je i razumljivo budući da je jezik organizovana struktura.⁷

Dijagramaska ikoničnost najpotpunije je razrađena u okviru tzv. *prirodne morfologije* (up. MAYERHALER 1981; WURZEL 1989) i *prirodne sintakse* (up. HAIMAN 1985), u kojima se stepen ikoničnosti jezičkog znaka posmatra iz perspektive semantičke markiranosti, koju u lingvistiku uvode strukturalisti praške lingvističke škole, a čija suština sada leži u postavci da su jezički markirane kategorije, kako smatra DŽ. HEJMAN (1980: 528), markirane i semantički. U tom smislu, stepen semantičke *markiranosti* određene jezičke kategorije u obrnutoj je srazmeri sa stepenom njene *prirodnosti*.

2.2 U sintaksičkim istraživanjima ikoničnosti polazi se od osnovnih kognitivnih principa ikoničnog kodiranja jezičkih struktura, i to 1) *principa kvantiteta*, 2) *principa proksimalnosti*, te 3) *principa sekventivnosti* (GIVÓN 1990), a u novije vreme i 4) *principa fokusnosti*, tj. principa referenta i pozadine (RADDEEN – DIRVEN 2007: 52–57).

⁵ Tako se, na primer, za morfološki nivo proučavanja jezika uspostavlja hijerarhijska skala ikoničnosti koja ide od *makimalne ikoničnosti*, preko *smanjene maksimalne ikoničnosti*, *minimalne ikoničnosti*, *neikoničnosti* do *kontraikoničnosti* (WURZEL 1989: 1)

⁶ Ukoliko se ceo problem posmatra iz dijahrone lingvističke perspektive, nameće se pitanje da li konkretan jezički sistem u svom razvoju ide od ikonizma (ili bar naglašenog ikonizma) ka simbolizmu (ili bar naglašenom simbolizmu) ili obrnuto, te ako postoji neka vrsta kretanja, da li se »mera ikoničnosti« (GIVÓN 1985: 215) menja konstantno, skokovito, ciklično ili na neki drugi način.

⁷ Ideje metaforičkog ikonizama mogle bi se tražiti u savremenim kognitivnolingvističkim istraživanjima metafora (up. PAVLOVIĆ 2010: 135), dok je pojam odraznog ikonizma vrlo rano prepoznat kao kategorija koja se manje-više preklapa s fonosemantičkim istraživanjima koncentrisanim na otkrivanje fonoloških obrazaca simbolizovanja određene semantike (up. PRIESTLY 1989).

Princip kvantiteta (GIVÓN 1990: 969–970) podrazumeva da se veća količina jezičkog materijala dodeljuje većoj količini sadržaja, manje predvidljivim sadržajima, komunikativno i kognitivno složenijim sadržajima.

Princip proksimalnosti (GIVÓN 1990: 970–971) podrazumeva da se jezički izrazi funkcionalno, konceptualno ili kognitivno povezanih jedinica raspoređuju u kodnoj strukturi prema stepenu izvankodne integrisanosti – jače povezane konceptualne jedinice favorizuju naglašeniji kontakt svojih jezičkih izraza.

Princip sekventivnosti (GIVÓN 1990: 971–973) – prema kome je pozicioniranost elemenata u jezičkim strukturama uslovljena izvanjezičkim redosledom njihovih denotata – podrazumeva da raspored jezičkih jedinica može biti određen 1) hronologijom situacija o kojima se referiše, 2) komunikativnom važnošću fokusiranih situacija i 3) poznatošću saopštenih sadržaja. Inicijalnu poziciju u jezičkoj strukturi favorizuju hronološki starije situacije, one komunikativno važnije, te situacije koje se prepoznaju kao novina. U skladu s tim, u okviru ovog principa mogu se razdvojiti a) *princip hronološke sekventivnosti* i b) *princip hijerarhijske sekventivnosti*, pri čemu je ovaj drugi suštinski spoj principa sekventivnosti i principa fokusnosti.

Principi sekventivnosti i proksimalnosti dolaze do izražaja prvenstveno u sferi sintaksičke sintagmatike, a princip kvantiteta u sferi sintaksičke paradigmatske, što će biti razmotreno, s jedne strane, kroz analizu rasporeda klauza u složenim rečenicama i, s druge strane, kroz sagledavanje strukture padežnih konstrukcija u funkciji objekatskih dopuna, odnosno prostornih, kvalifikativnih i uzročnih odredbi u Brižinskim spomenicima.

3 Ikoničnost u hipotaktičkoj sintagmatici Brižinskih spomenika

3.1 Dominantan ikonički princip u sferi hipotaktičke sintagmatike jeste princip sekventivnosti, koji se ispoljava kao *princip hronološke sekventivnosti* ili kao *princip hijerarhijske sekventivnosti*.

3.2 *Princip hronološke sekventivnosti* podrazumeva jezičko registrovanje uočnog sleda događaja, što znači da se radi o parametru zasnovanom na pukoj govornikovoj percepciji, dok princip hijerarhijske sekventivnosti, s druge strane, predstavlja odraz govornikovog segmentiranja i rangiranja situacija o kojima se saopštava. Moglo bi se reći da je hronološka sekventivnost ikon sveta, a hijerarhijska sekventivnost vrednosno rangirani ikon koncepta sveta. Upravo bi se stoga dalo pretpostaviti da je hronološka sekventivnost ključna u koncipiranju »nekultivisanih diskursa« koji stoje na samom početku nacionalnih pismenosti, budući da je najjednostavnije kodno registrovati hronologiju opaženih događaja bez misaonog napora da se ti događaji rangiraju.⁸ U Brižinskim spomenicima princip hronološke sekventivnosti ispoljava se u složenim rečeničnim strukturama s vremenskom i s namernom klauzom.

⁸ Tipičan primer jeste, recimo, staroegipatski tekst *Priče Egipćanina Sinuheta* iz Srednjeg carstva u kome se propozitivni sadržaji nižu hronološkim redom onako kako su se određene situacije ostvarivale, bez ikakvog pokušaja da se načini selekcija sadržaja po diskursnoj ili sintaksičkoj važnosti (up. TURAEV 1915: 14–15).

3.2.1 Složena rečenica s *vremenskom klauzom* najprostiji je tip hipotaktičke strukture u kojoj se jezički izrazi dveju situacija pozicioniraju jedan pored drugog, na bazi principa proksimalnosti (GIVÓN 1990: 970–971), bez preciziranja unutrašnjeg odnosa među iskazanim situacijama. Jedini mentalni napor koji je potrebno uložiti pri izricanju ovog tipa hipotaktičke relacije jeste definisanje upravnog i zavisnog člana na bazi principa fokusnosti (RADDEN – DIRVEN 2007: 53), čime se data rečenična struktura odvaja od pukog parataktičkog nizanja. Složene rečenice s vremenskom klauzom u Brižinskim spomenicima odražavaju princip hronološke sekventivnosti, budući da se adlativna vremenska klauza (up. PIPER 2001: 128–129), kojom se identifikuje krajnja granica trajanja upravne radnje, pozicionira iza upravne rečenice (4), dok se ablativna vremenska klauza (up. PIPER 2001: 128–129), kao indikator situacije kojoj sledi realizacija upravne radnje, pozicionira ispred upravne rečenice (5), što je potvrđeno i na drugim jezičkim korpusima (up. DIESSEL 2008, PAVLOVIĆ 2010):

- (4) Taco, zinzi, i nam ze modliti tomuge vuirchnemu Otzu Goszpodí, *DOSDA ni tamoge vzedli, v zezarstuo suoge* (II/58);
 (5) *BONESE zavuztíiu bui Nepriiazninu uvignan od szlauui bosige*, potom na narod zlovuezki strazti i petzali boido, neimoki, i b[o] zz[em] redu zemirt (II/7).

3.2.2 *Namernom klauzom* iskazuje se situacija koja je kao izraz volje ili želje vršioca upravne radnje postavljena kao cilj te radnje – volja ili želja vršioca radnje da ostvari postavljenu nameru kao cilj pokreće realizaciju upravne radnje. U skladu s tim svojim svojstvom, namerna klauza u Brižinskim spomenicima uvek je pozicionirana iza upravne rečenice (6–7):

- (6) Bose, Ti pride ze nebeze, vse ze da v moku za vuiz narod, *DA bi ni Zlodeiu otél* (I/27);
 (7) I pagí, bratriia, pomenem ze, *DA i zinouue bosi naresem ze* (II/14);
 (8) Tose izco iega milozti, i sancte Mariae, i sancte Michahela, i sancte Petra, i useh bosih zil, i useh bosih mosenic, i useh bosih zaconnic, i useh zuetih deu-uiz, i useh bosih moki, *DA mi rasite na pomoki biti ki Bogu moih grechou, DA bim cisto izpouued ztuoril i odpuztic ot Boga priel* (III/11);
 (9) Dai mi, Bose Gozpodí, tuuoíu milozt, *DA bim nezramen i neztiden na zudinem dine pred Tufojima osima ztoial* (III/50).⁹

Postponovanost namerne klauze u odnosu na upravnu rečenicu nije specifičnost Brižinskih spomenika, budući da je još Dž. Grinberg (1963: 49–50) ovu pojavu nedvosmisleno formulisao kao svoju 15. univerzaliju: »in expressions of volition and purpose a subordinate verbal form always follows the main verb as the normal order except in those languages in wich the nominal object always precedes the verb«. Evidentno je, dakle, da se radi o tipološkoj pojavi koja je i ikonički motivisana, što načelno potvrđuju i istraživanja H. Disela (2001: 444–445).

⁹ Princip hronološke sekventivnosti ispoštovan je i u primeru: Da c tomu dini, zinzi, muzlite, *IDE ne camo ze vcloniti*, nu ge pred bosima osima stati i zio prio imeti, iuse gezim bovedal (II/83); koji E. Dogramadžieva (1989: 64), za razliku od R. Kolariča, tumači kao složenu rečenicu s namernom klauzom – »In mislite, sinovi, na tisti dan, da ne bi kam skrenuli (s poti)«.

3.3 Za razliku od principa hronološke sekventivnosti, kao izraza govornikove percepcije, *princip hijerarhijske sekventivnosti* podrazumeva govornikovo misaono angažovanje, koje uvek uključuje, s jedne strane, sociolingvističke parametre komunikacije (up. RADOVANOVIC 1986: 67–69) kao što su 1) »okvir«, tj. fizički i(li) institucionalizovani ambijent komunikacije i 2) »scenu«, tj. pragmatičke, psihološke, sociokulturne, te presupozitivne elemente i, s druge strane, različite aspekte jezičkog sistema, čiji je kapacitet u direktnoj srazmeri s tradicijom komuniciranja na datom jeziku.¹⁰ To znači da se kroz ikonički princip hronološke sekventivnosti ispoljava stvarnost interpretirana čistim opažajem, dok se preko principa hijerarhijske sekventivnosti ispoljava koncept stvarnosti kao kolektivno viđenje sveta. U Brižinskim spomenicima princip hijerarhijske sekventivnosti ispoljava se u složenim rečeničnim strukturama s objekatskom, poredbenom i uzročnom klauzom.

3.3.1 *Objekatskom klauzom* identifikuje se objekatski argument nadređenog predikata, pa se taj zavisni član – adekvatno svojoj sintaksičkoj funkciji – i pozicionira iza svog upravnog člana. Upravo je stoga u Brižinskim spomenicima objekatska klauza uvek postponovana u odnosu na upravni predikat (10–13):

- (10) *í vueruiú, DA mi ie, na zem zuete beusi, iti se na oñ zuet, paki se uztati na zod[ni] den* (I/8);
 (11) *Tí edin, Bose, vuéz, CACO mi [ie] iega potreba vúelica* (I/20);
 (12) *Mosete potomu, zinzi, uvideti i zami razumeti, ESE bese priuuae zlouuezi u liza tazie, acose i mui gezim* (II/27);
 (13) *Tose uueruiú u Bog uzemogoki, i u iega Zin, i u Zuueti Duh, DA ta tri imena [sunt] edin Bog, Gozpod zuueti, ise z[t]uori nebo i zemlo* (III/4).

Postponvanje objekatske klauze prema upravnom predikatu može se tretirati i kao preslikavanje reda glavnih rečeničnih konstituenata iz proste rečenice na složenu rečenicu, budući da je i u I i u III Brižinskom rukopisu objekat dominantno postpovan u odnosu na predikat.¹¹

3.3.2 *Poredbenim klauzama* obrazlažu se postupci iskazani upravnom rečenicom sravnjivanjem date akcije ili stanja s realizacijom istovrsne akcije ili stanja u drugačijim okolnostima ili dovođenjem date radnje u relaciju s njenim zamišljenim modelom. Kao obrazloženje, poredbena klauza bilo kvalifikativnog (14–15) bilo kvantifikativnog tipa (16) u Brižinskim spomenicima uvek je postponovana u odnosu na upravnu rečenicu:

- (14) *I da bim na zem zuete tacoga grecha pocazen vzel, ACOSE Ti mi zadenes i ACOSE Tuá milozt i Tebe liubo* (I/25);
 (15) *ese bese priuuae zlouuezi u liza tazie, ACOSE i mui gezim* (II/30);
 (16) *Caiu ze moih grechou i rad ze chocu caiati, ELICOSE zimizla imam* (III/46).

¹⁰ Ako se ima u vidu podatak da su Brižinske spomenike verovatno pisali nemački duhovnici (LOGAR 1996: 135), čiji je profesionalni idiom morao biti latinski, može se pretpostaviti da se jezički izraz ovog staroslovenačkog spomenika, u sintaksičkom smislu mogao osloniti na latinsku pisanu tradiciju.

¹¹ Up.: »in FT I there is only one clause in which the verb stands after the direct object ... and in FT III too there is only one such clause ... In FT II, however, the number of clauses in which the verb stands last is considerable« (STONE 1996: 220).

Kvalifikativna i(li) kvantifikativna obrazloženja vrednuju se, dakle, kao hijerarhijski niže kategorije u odnosu na obrazloženu situaciju, što znači da je postponovanost poredbene klauze u Brižinskim spomenicima definisana ikoničkim principom hijerarhijske sekventivnosti.

3.3.3 Uzročnom klauzom identifikuje se faktivni uzrok čijom se realizacijom aktivira situacija iskazana upravnom rečenicom. Iako uzročna situacija hronološki prethodi posledičnoj, u Brižinskim spomenicima uzročna klauza se pozicionira iza upravne rečenice (17):

(17) *Preise nassi zesztoco stradacho, NEBO ie tepechu metlami, i prinizise ogni petsachv, i metsi tnachu, i po lezv vuesachu, i selezni cliusi* (II/97).

Ovom klauzom obrazlaže se radnja iskazana upravnim predikatom, a sintaksička struktura koja funkcioniše kao potpora pragmatički je sekundarna, hijerarhijski niža, pa se – prema ikoničkom principu hijerarhijske sekventivnosti – postponuje u odnosu na osnovi iskaz, što je uobičajena pojava u nizu jezika.¹²

3.4 Uslovnom klauzom identifikuje se potencijalni uzrok, tj. uslov čijom se realizacijom aktivira situacija iskazana upravnom rečenicom. Mada je preponovanost ovih klauza označena kao tipološka dominantna i u (S)OV i u (S)VO tipu jezika (up. GREENBERG 1963: 69; DIESEL 2001: 433), u Brižinskim spomenicima uslovna klauza se može naći i ispred (18) i iza upravne rečenice (19–20), što je očigledno rezultat ukrštanja dva ikonička principa, i to principa hronološke i principa hijerarhijske sekventivnosti:

(18) *ECCE bi detd nas ne zegresil*, te v ueki gemu be siti, starosti ne prigemlióki, nikoligese petsali ne imugi, ni slzna teleze imoki, nu ú vueki gemu be siti (II/1);

(19) *Tíge se mosem i mui este buití, ECCE tage dela nasnem delati, iase oni delase* (II/41);

(20) *Caiu ze moih grechou i rad ze chocu caiati, elicose zimizla imam, ECHE me, Bose, postedisi* (III/46).

4 Ikoničnost u padežnoj paradigmatici Brižinskih spomenika

4.1 Padežna konstrukcija svoje konkretno značenje uvek ostvaruje u sintagmatskom kontaktu s odgovarajućim upravnim, najčešće predikatskim rečeničnim članom, da bi na bazi značenja stečenog u sintagmatskom lancu ušla u paradigmatsku relaciju prema semantički srodnim padežnim konstrukcijama. U ovako ostvarenim sintagmatskim vezama obično se ispoljava ikonički princip proksimalnosti, dok u paradigmatskim relacijama, po pravilu, dolazi do izražaja ikonički princip kvantiteta, što i potvrđuju odgovarajući paradigmatski odnosi među padežnim konstrukcijama kojima se iskazuju objekatske dopune, odnosno prostorne, kvalifikativne i uzročne odredbe u Brižinskim spomenicima.

¹² H. Diesel (2001: 433–434) za više savremenih jezika VO (right-branching) tipa uočava manje-više stabilnu tendenciju po kojoj »causal clauses tend to occur in sentence-final position, but occasionally they are preposed«.

U okviru ikoničkog principa kvantiteta definisani se kriterijumi na osnovu kojih se može utvrditi stepen prirodnosti, tj. markiranosti jezičkog znaka, u ovom slučaju padežne konstrukcije, i to 1) *kriterijum strukturne složenosti*, po kome su markirane strukture formalno složenije od nemarkiranih, 2) *kriterijum učestalosti*, po kome markirane strukture imaju nižu frekvenciju od nemarkiranih, i 3) *kriterijum kognitivne složenosti*, po kome su markirane strukture kognitivno složenije od nemarkiranih (GIVÓN 1995). Što je data semantička kategorija prirodnija, tj. manje markirana to je i količina jezičkih sredstava neophodnih za njenu realizaciju manja i obrnuto.¹³

4.2 Razvoj tranzitivnosti u slovenskim jezicima (up. GRKOVIĆ-MAJOR, 2010) praćen je stabilizovanjem glagolske rekcije, pa u vezi s tim i formalne opozicije između direktnog objekta, u potpunosti obuhvaćenog radnjom glagolskog predikata, i indirektnog objekta, delimično obuhvaćenog predikatskom radnjom. U Brižinskim spomenicima slobodni akuzativ kao izraz direktnog objekta ikonički je indikator konceptualno jake veze glagola i njegove dopune (21–23), dok su predložsko-padežne konstrukcije *k + dat*, odnosno *v + acc* ikonički indikatori labavijih veza glagola i njegovih dopuna (24–25):

(21) *bratra oclevuetam* (II/21);

(22) Oni bo *lasna* natrovuechu, *segna* naboiachu, *bozza* obuiachu, *naga* odeachu (II/44);

(23) ise z[t]uori *nebo* i *zemlo* (III/10);

(24) Da *c tomu dini*, *zinzi*, muzlite (II/83);

(25) Tose uueruiu *U Bog uzemogoki*, i *U iega Zin*, i *U Zueti Duh* (III/4).

Strukturno složenije predložsko-padežne konstrukcije kao izrazi indirektnog objekta u Brižinskim spomenicima imaju nižu frekvenciju i odražavaju kognitivno složenije sadržaje, te su u tom smislu ikonički markirane. Stanje registrovano u Brižinskim spomenicima uklapa se u Hejmanovu konstataciju: »in no language will the phonological expression of a direct case be bulkier than that of the corresponding indirect case« (1983: 792), što znači 1) da na indirektni objekat (prema ikoničkom principu kvantiteta) ne može otpadati manja količina kodnog materijala nego na direktni objekat, te 2) da je u vezi s tim indirektni objekat iskazan predložsko-padežnom konstrukcijom (prema principu proksimalnosti, tj. distantnosti) formalno udaljeniji od predikata nego direktni objekat – up. *uueruiu U Bog uzemogoki* ~ *ztuori o nebo*.¹⁴ Sve to važi za (S)VO tip jezika, dominantan bar u I i III Brižinskom rukopisu, i to pri neobeleženom rasporedu rečeničnih konstituenata.

¹³ Sve je to vrlo blisko principu »*more of form is more of content*« koji Dž. Lejkof i M. Džonson (1980: 127) svode na metaforu, ne vezujući ga za ikoničnost – up. *She ran and ran and ran and ran; He is bi-i-i-i-ig!*.

¹⁴ Konceptualna distanca jezičku dimenziju dobija kroz jezičku distancu, što je – po Dž. Hejmenu (1983: 781–782) – lako definisati: »In fact, if an utterance were nothing more than a string of sounds, the linguistic distance between two expressions could be defined simply as the number of syllables (or even the number of seconds) between them. But since language is hierarchically structured, the linguistic distance between two expressions depends on the nature and the number of the non-segmental boundaries between them, even where they are physically contiguous«.

4.3 Sintaksičko-semantičkoj opoziciji *direktivnost ~ indirektivnost* u sferi objekta ekvivalentna je semantička opoziciji *kontaktnost ~ distantnost* u sferi prostorne determinacije (up. BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ 1978; PIPER 2001; PAVLOVIĆ 2011a: 179–180). Naime, objekat lokalizacije može biti u kontaktu s imenovanim orijentirom ili pak izvan njega. Kontaktna lokalizacija ostvaruje se kao unutrašnja (26–27) ili kao površinska kontaktnost (28–29):

(26) Da botomu nine *U circuvah* ich clanam ze (II/35);

(27) Taco, zinzi, i nam ze modliti tomuge vuirchnemo Otzu Goszpodí, dosda ni tamoge vzedli, *v zezarstuo suoge* (II/58);

(28) I da bim *NA zem zuete* tacoga grecha pocazen vzel (I/25);

(29) Criste, bosí Zínu, ise iezi razil *NA zi zuuet* priti (III/67).

Distantna (tj. nekontaktna) lokalizacija, s druge strane, može biti specifikovana prednjom stranom orijentira (30–31), donjom stranom orijentira (32) ili slično:

(30) da bim nezramen i neztiden na zudinem dine *PRED Tu[ojima osima* ztoial (III/52);

(31) nikimse liza ni ucriti, nicacosé ubegati, nu ge stati *PRED stolom bosigem* ze zopirnicom nasim (II/69);

(32) stranna *BOD crovvi zuoge* uvedechu (II/50).

Unutrašnja kontaktnost objekta lokalizacije i lokalizatora u Brižinskim spomenicima iskazuje se (u zavisnosti od direktivnosti glagola u poziciji upravnog predikata) lokativom ili akuzativom blokiranim jednofonetskim predlogom *v*, površinska kontaktnost iskazuje se lokativom ili akuzativom blokiranim dvofonetskim predlogom *na*, dok se distantna lokalizacija iskazuje padežnim konstrukcijama (akuzativnim, odnosno instrumentalskim) blokiranim formalno kompleksnijim predlozima *pred*, odnosno *pod*. To znači da jezički izraz kontaktne lokalizacije ne može biti formalno kompleksniji od jezičkog izraza distantne lokalizacije, u čemu se uočava delovanje ikoničkog principa kvantiteta. Osim toga, strukturno složenije predložsko-padežne konstrukcije kao izraz distantne lokalizacije u Brižinskim spomenicima imaju nižu frekvenciju od svojih kontaktnih ekvivalenata, što je očekivana posledica činjenice da je konceptualizacija distantne lokalizacije kognitivno složenija od konceptualizacije kontaktne lokalizacije.¹⁵

4.4 Jedna od ključnih opozicija u sferi načinske determinacije u Brižinskim spomenicima jeste opozicija između semantičke kategorije sredstava (33–34) i semantičke kategorije komitativa (35–36):

(33) iese vózvues *Tvóimi vzti*: Pridete, Otza mega izvuolieni, primete vúecsne vúezelie (I/32);

(34) nebo ie tepechu *metlami*, i prinizse ogni petsachv, i *metsi* tnachu, i po lezv vuesachu, i *selezni cliusi* ge raztrgachu (II/98);

(35) ese iesem ztuoril zla ... *ú nepraudnei rote* ili *ú lsi* ... ili *vi uzmazi* ili *v zinistue* (I/11);

(36) izpouuede ... *uzeh nepraudnih del* i *nepraudnega pomislenia*, ese iezem ...

¹⁵ Kognitivno je jednostavnije konceptualizovati situaciju u kojoj se objekat lokalizacije smešta u unutrašnjost ili na površinu orijentira nego situaciju u kojoj objekat lokalizacije zauzima određeni položaj u odnosu na orijentir, ne dodirujući ga pri tom.

ztuoril ... *U zpitnih rotah, v lisnih resih, v tatbinah, U znicistve, U lacomztue, v lichogedeni, v lichopiti, U uzmaztue i U uzem lichod[ej]iani* (III/26).

Sredstvo kao kategorija pod potpunom kontrolom vršioca determinisane radnje iskazuje se slobodnim instrumentalom, dok se komitativ kao izraz prateće situacije (up. ZOLOTOVA 1988: 431) koja dovodi do realizacije radnje upravnog predikata, ali koja obično nije pod potpunom kontrolom vršioca te radnje,¹⁶ po pravilu iskazuje, predložsko-padežnom konstrukcijom *v + loc*. Strukturno složenija predložsko-padežna konstrukcija za iskazivanje komitativa odražava kognitivno kompleksniju vezu agensa i situacije u kojoj se realizuje determinisana radnja, dok strukturno prostija slobodna padežna forma za iskazivanje sredstva odražava kognitivno jednostavniju vezu agensa i kontrolisanog oruđa, koje funkcioniše kao »produženi« agens, u čemu se sasvim jasno uočava delovanje ikoničkog principa kvantiteta.

4.5 U sferi šire shvaćene kauzalnosti u Brižinskim spomenicima se prepoznaje formalna opozicija između uzroka u užem smislu i namere kao voljno posredovanog uzroka. Ta opozicija u formalnom smislu nije toliko dosledna kao što je to slučaj s odgovarajućim opozicijama u sferi objekta, odnosno prostorne i načinske determinacije, ali je u frekvencijskom smislu manje-više nedvosmislena, budući da se uzrok u užem smislu po pravilu iskazuje slobodnim padežnim formama (*o + gen, o + instr*) (37–38), dok se namera, kao voljno posredovani uzrok, po pravilu iskazuje predložsko-padežnim konstrukcijama (*o + acc, za + acc*) (39–40):

(37) *Caiu ze moih grechou* (III/46);

(38) *Bonese zavuzitiu bui Nepriiazninu* uvignan od szlauui bosige (II/7);

(39) *i obeti nasse im nezem o zcepasgenige* telez nasich i dus nasich (II/38);

(40) *Bose, Ti pride ze nebeze, vse ze da v moku ZA vuiz narod* (I/27).

Pošto se namera – kao tip prekomponovane, usložnjene kauzalnosti koja objedinjuje ekspliciranu ciljnu akciju ili stanje i implicirani stimulan (volju, želju, htenje) (up. PIPER 1983: 104–105) – dominantno iskazuje strukturno složenijim predložsko-padežnim konstrukcijama, dok se uzrok u užem smislu dominantno iskazuje strukturno jednostavnijim slobodnim padežnim formama, može se reći da se i u sferi šire shvaćene kauzalnosti u Brižinski spomenicima ispoljava ikonički princip kvantiteta.

5 Zaključak

Hipotaktičke strukture u Brižinskim spomenicima po pravilu su strukturirane 1) kao ikoni stvarnosti (definisani principom hronološke sekventivnosti) ili 2) kao kognitivno reanalizirani ikoni koncepta stvarnosti (određeni principom hijerarhijske sekventivnosti). Dok princip hronološke sekventivnosti (budući perceptivno definisan) teži uspostavljanju manje-više univerzalnih relacija, tj. jezičkih univezalizacija, dotle princip hijerarhijske sekventivnosti (budući određen kognitivnom

¹⁶ Indikativno je da se retki primeri komitativnih situacija koje su pod potpunom kontrolom agensa iskazuju upravo slobodnim instrumentalom: *ese iesem ztuoril zla ... ili violu ili neviolu, ili vuede ili ne vuede* (I/11).

kombinatorikom) rezultira manje-više tipološkim relacijama, tj. jezičkim frekvencijama.

U ustrojstvu objekatske, prostorne, načinske i uzročne padežne paradigme Brižinskih spomenika ispoljava se ikonički princip kvantiteta, uprkos mišljenju da je jezički sistem, tj. paradigmatika dominantno simbolična, a jezička upotreba, diskurs, tj. sintagmatika dominantno ikonična (up. SIGAL 1997: 118–119).

Za primere ikoničke refleksije iskustvenih struktura na jezički izraz uvek se može naći manji ili veći broj kontrailustracija, što je i očekivano budući da je prirodni ljudski jezik rezultat čovekove jezičke aktivnosti u kojoj se kao i u svakoj ljudskoj aktivnosti neprestano smenjuju i sučeljavaju imitacija i kreacija (up. HAIMAN 2008: 45), odnosno ikonizacija i simbolizacija. Otuda ni jezik, pa ni jezik Brižinskih spomenika nije isključivo niti ikoničan niti simboličan, već istovremeno i ikoničan i simboličan.

IZVORI I LITERATURA

- Helena BĚLIČOVÁ-KŘIŽKOVÁ, 1978: K systému prostorových vztahů v současných slovanských jazycích. *Slavia* 47. 122–142.
- Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja.* Red. Jože Faganel, Franc Jakopin, Janko Kos, Tine Logar, Boris Paternu. Ljubljana: SAZU. 1993.
- Joan BYBEE, 2007: Diachronic linguistics. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Eds. Dirk Geeraerts, Herbert Cuyckens. Oxford – New York: Oxford University Press. 945–987.
- William CROFT, 2003. *Typology and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ekaterina DOGRAMADŽIEVA, 1989: S"juznite sredstva v"v Frajzingskite pametnici. *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 29. junija do 1. julija 1988.* Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 63–68.
- Holger DIESEL, 2001: The Ordering Distribution of Main and Adverbial Clauses: A Typological Study. *Language* 77/2. 433–455.
- , 2008: Iconicity of Sequence: A Corpus-Based Analysis of the Positioning of Temporal Adverbial Clauses in English. *Cognitive linguistics* 19/3. 457–482.
- Dirk GEERAERTS, Herbert CUYCKENS, 2007: Introducing Cognitive Linguistics. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Eds. Dirk Geeraerts, Herbert Cuyckens. Oxford – New York: Oxford University Press. 3–21.
- Talmy GIVÓN, 1985: Iconicity, Isomorphism, and Non-Arbitrary Coding in Syntax. *Iconicity in Syntax*. Ed. John Haiman. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 187–220.
- , 1990: *Syntax: A Functional-Typological Introduction. Vol. II.* Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- , 1995: *Functionalism and grammar*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Igor GRDINA, 1993: Paleografska in historična problematika. *Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja*. Red. Jože Faganel, Franc Jakopin, Janko Kos, Tine Logar, Boris Paternu. Ljubljana: SAZU. 16–27.
- Joseph GREENBERG, 1963: Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. *On Language: Selected Writings of Joseph H. Greenberg*. Ed. Keith Denning, Suzanne Kemmer. Stanford: Stanford University Press. 40–70.
- Jasmina GRKOVIĆ-MAJOR, 2010: The Role of Syntactic Transitivity in the Development of Slavic Syntactic Structures. *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. Eds. Björn Hansen, Jasmina Grković-Major. München – Berlin – Wien: Otto Sagner. 63–74.
- John HAIMAN, 1980: The Iconicity of Grammar: Isomorphism and Motivation. *Language* 56. 515–540.
- , 1983: Iconic and Economic Motivation. *Language* 59. 781–819.
- , 1985: *Natural Syntax: Iconicity and Erosion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 2008: In defence of iconicity. *Cognitive Linguistics* 19/1. 35–48.
- Roman JAKOBSON, 1965: Quest for the Essence of Language. *Diogenes* 13[51]. 21–37.
- George LAKOFF, Mark JOHNSON, 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- George LAKOFF, 1990: The Invariance Hypothesis: Is Abstract Reason Based on Image-schemas? *Cognitive Linguistics* 1/1. 39–74.
- , 1993: The Contemporary Theory of Metaphor. *Metaphor and Thought*. Ed. Andrew Ortony. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ronald LANGACKER, 1983: *Foundations of Cognitive Grammar*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- Tine LOGAR, 1996: Izhodišča za nov fonetični prepis Brižinskih spomenikov. *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ur. Janko Kos, Franc Jakopin in Jože Faganel. Ljubljana: SAZU. 135–139.
- Ksenija MARICKI-GAĐANSKI, 1999: O Platonovoj glotologiji. *Platon. O jeziku i saznanju*. Beograd: Rad. 133–140.
- Willi MAYERTHALER, 1981: *Morphologische Natürlichkeit*. Wiesbaden: Athenaion.
- Slobodan PAVLOVIĆ, 2010: Ikoničnost u starosrpskoj hipotaksi. *Teorija dijahronijske lingvistike i proučavanje slovenskih jezika*. Ur. Jasmina Grković-Mejdžor, Milorad Radovanović. Beograd: SANU. 131–149.
- , 2011a: Prostor i prostorne metafore u padežnom sistemu Brižinskih spomenika. *Slavistična revija* 59/2. 179–194.

- , 2011b: Ikoničnost u sintaksičkoj strukturi starosrpskih padežnih sistema. *Gramatika i leksika u slovenskim jezicima*. Ur. Sreto Tanasić. Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Institut za srpski jezik SANU. 487–498.
- Charles Sanders PEIRCE, 1867: On a New List of Categories. *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences* VII. 287–298.
- , 1932: *Collected Papers. Vol. II. Elements of logic*. Ed. Charles Hartshorne, Paul Weiss. Cambridge: Harvard University Press.
- Predrag PIPER, 1983: *Zamjenički prilozi. Gramatički status i semantički tipovi*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- , 2001: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- , 2006: O kognitivnolingvističkim i srodno usmerenim proučavanjima srpskog jezika. *Kognitivnolingvistička proučavanja srpskog jezika*. Ur. Predrag Piper. Beograd: SANU. 9–46.
- PLATON, 1999: *O jeziku i saznanju*. Izbor i pogovor Ksenija Maricki-Gadžanski, prevod Ksenija Maricki-Gadžanski i Ivan Gađanski. Beograd: Rad.
- Tom PRIESTLY, 1989: Sound-structures in the Second Freising Fragment. *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 29. junija do 1. julija 1988*. Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 79–85.
- Günter RADDEN, René DIRVEN, 2007: *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Milorad RADOVANOVIĆ, 1986: *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada – Dnevnik.
- , 2009: *Uvod u fazi lingvistiku*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Kirill Jakovlevič SIGAL, 1997: Problem ikoničnosti v jazyke. *Voprosy jazykoznanija* 6. 100–120.
- Ferdinand SOSIR, 1989 [de Saussure]: *Opšta lingvistika*. Beograd: Nolit.
- Gerald STONE, 1996: Word Order in the Freising Texts. *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ur. Janko Kos, Franc Jakopin, Jože Faganel. Ljubljana: SAZU. 213–224.
- Boris Aleksandrovič TURAEV, 1915: Rasskaz egiptjanina Sinuheta i obrazcy egipetskih dokumental'nyh avtobiografij. *Kul'turno-istoričeskie pamjatniki drevnego Vostoka* 3. 1–63.
- Margaret WINTERS, 2010: Introduction: On the Emergence of Diachronic Cognitive Linguistics. *Historical Cognitive Linguistics*. Eds. Margaret E. Winters, Heli Tissari, Kathryn Allan. Berlin – New York: Walter de Gruyter. 3–27.
- Wolfgang Ullrich WURZEL, 1989: *Inflectional Morphology and Naturalness*. Dordrecht: Kluwer.

Galina Aleksandrovna ZOLOTOVA, 1988: *Sintaksičeskij slovar'. Repertuar èlementarnyh edinic russkogo sintaksisa*. Moskva: Akademija nauk SSSR.

POVZETEK

Prispevek obravnava pomembnost diagramске ikoničnosti kot kognitivnega mehanizma pri realizaciji sintagmatskih in paradigmatskih odnosov v sintaksi Brižinskih spomenikov, ki so nastali med letoma 972 in 1039 na Zgornjem Koroškem. Pojem *ikoničnosti* (ki je postal v zadnjih nekaj desetletjih zelo priljubljen med kognitivnimi jezikoslovcji) implicira strukturalno sorodnost med označevalcem in označencem, med jezikovno strukturo in konceptualno strukturo realnosti. Po tem teoretičnem modelu avtor poudarja dva ikonična principa: *princip zaporedja* (zaporedje dogodkov se odraža v zaporedju stavkov, ki jih izražajo) in *princip kvantitete* (formalna kompleksnost ustreza pojmovni kompleksnosti). Vrstni red stavkov v zloženih povedih je analiziran z vidika *ikoničnega principa časnega zaporedja* in *ikoničnega principa hierarhičnega zaporedja*. Sintaktična struktura (predložno-)sklonskih konstrukcij (v funkciji predmetnih dopolnil ali prislovnih določil kraja, načina in vzroka) je prikazana z vidika *ikoničnega principa kvantitete*.

UDK 811.161.1:008:004.738

Nam Hye-Hyun

Univerza v Koreji (Korea university, Seoul, Korea)

RUSOFONIJA, RUNET IN RUSKI JEZIK

Z namenom promocije ruskega jezika, čigar globalni obseg funkcioniranja se postopoma – zlasti v postsovjetskem obdobju – zmanjšuje, sta se v Rusiji pojavila programa Rusofonija in Ruski svet. Oba izražata prizadevanja za vzpostavitev nadvladne in nadnarodne mreže, ki bo povezala rusko govoreče ter vse, ki se zanimajo za rusko kulturo ne glede na njihovo narodno pripadnost, in za ta namen se je Rusija nedavno odločila, da bo izkoristila možnosti, ki jih ponuja medmrežje. Članek analizira trenutni položaj ruskega jezika v odnosu do obsega runeta (rusko jezičnega interneta), ki narašča v postsovjetskih državah, ter hkrati analizira perspektive in prihodnost ruskega jezika v mreži runet.

Ključne besede: ruski svet, rusko govoreče skupnosti, ekspanzija jezika, runet, komunikacijsko vedénje

For the purpose of promoting the Russian language, whose sphere of functioning is gradually diminishing in the world, specifically in the Post-Soviet era, the ideas of »Rusophonía« and »Russian World« were suggested in Russia. Both of these ideas are an effort to create a supra-governmental and supra-national network structure that unites all Russian speakers and those who are interested in the Russian culture, regardless of their nationalities. And to create such a network structure, recently Russia turned to the possibilities of the Internet. In this article we analyze current situation with the Russian language in relation to the expanding limits of Runet (Russian-language Internet) in the Post-Soviet nations and also on the perspectives of the future of the Russian language on Runet.

Keywords: Russian World, Russian-speaking contingent, language expansion, Runet, communicative behavior

1 Uvod: Kako medmrežje vpliva na svetovne jezikovne procese?

V zadnjem času narašča količina informacij na medmrežju in hkrati s tem se močno povečuje tudi število uporabnikov medmrežja po vsem svetu. Kot je zapisal David Crystal, je internet prva sodobna tehnologija, ki jo pišejo z veliko začetnico (CRYSTAL 2001: 3). Kako pa medmrežje vpliva na svetovne jezikovne procese? Po podatkih raziskav o razširjenosti jezikov na svetovnem spletu je bilo ob koncu 20. stoletja več kot 80 % vseh spletnih strani in strežnikov v angleškem jeziku,¹ zaradi česar naj bi svetovni splet po mnenju mnogih pospešil globalizacijo in povzročil izginotje manjšinskih jezikov, vsakdanja raba katerih že tako ali tako peša.²

¹ Babel, Web Languages *Hit Parade*, 1997, <http://alis.isoc.org/palmares.en.html>. Ogled 11. aprila 2011.

² Po napovedih jezikoslovcev naj bi v naslednjem stoletju zaradi globalizacije izginila večina jezikov na svetu. *Atlas ogroženih jezikov sveta* (Atlas of the World's Languages in Danger), ki je objavljen na

Ne glede na te napovedi pa se je z nastopom 21. stoletja zgodil bistven preobrat – po podatkih Internet World Stats se je vloga angleščine v svetovnem spletu zmanjšala na 27,3 %.³ Slednje lahko najprej pojasnimo z rastjo števila uporabnikov svetovnega spleta v neangleško govorečih deželah, s čimer hkrati naraščajo tudi potrebe po informacijah v nacionalnih jezikih. Drugi razlog je dejstvo, da angleščina neovirano vdira v nacionalne jezike. V mnogih državah povzroča zavedanje o nevarnostih tega pojava za ohranitev nacionalne specifičnosti jezikov in nacionalne identitete odpor zoper ta proces in pospešuje popularizacijo nacionalnih jezikov v svetovnem spletu.

Dejansko je splet, ki združuje funkciji satelitske televizije in mobilnih telefonov, povzročil t. i. smrt razdaljam in s tem bistveno oslabil nujnost neposredne komunikacije za vzpostavitev občutka medsebojne povezanosti ljudi. S tem je kibernetični prostor postal močno orodje, s katerim se ohranjajo jeziki in kulture maloštevilnih etnosov, saj omogoča množični dostop do folklore, glasbe, fotografij neke nacionalne kulture in lažje sporazumevanje v tem ali onem jeziku. Z drugimi besedami: internet ostaja mednarodni pojav v svojem bistvu, vendar pa čedalje bolj postaja nacionalni pojav po vsebini. Po mnenju strokovnjakov bo imela angleščina še nekaj časa prevladujoč položaj v medmrežju, a bo na koncu tudi ona postala le eden izmed mnogih jezikov, saj bodo svoj vpliv okrepili drugi jeziki, kot so kitajski, ruski, španski, portugalski.⁴ Na ta način poteka v svetovnem spletu jezikovna regionalizacija oz. lokalizacija kot nasprotje jezikovni globalizaciji.⁵

Kaj pa se dogaja z ruskim jezikom na prostoru nekdanje Sovjetske zveze? Kako na status ruščine vpliva svetovni splet?

Ruski jezik je edini izmed svetovnih jezikov, ki postopoma izgublja svoj vpliv. Za primerjavo: medtem ko sta angleščina in francoščina v nekdanjih britanskih in francoskih kolonijah prisotni še danes, medtem ko obstajajo prizadevanja, da bi nemščina postala uradni jezik Organizacije združenih narodov, turški jezik pa želi razširiti svoj vpliv v vrsto držav, med njimi tudi postsovjetskih, je začela ruščina po razpadu Sovjetske zveze izgubljati svoj nekdanji vpliv po vsem svetu, predvsem pa v postsovjetskem prostoru.⁶ Za razliko od afriških držav, v katerih je kolonialni jezik obdržal status uradnega jezika tudi po osvoboditvi kolonij, so v mnogih postsovjetskih državah izvedli jezikovno zamenjavo (language shift), s katero so ruski jezik umaknili iz vseh sfer javnega življenja, njen končni cilj pa je bila derusifikacija (PAVLENKO

spletni strani UNESCO, kot ogrožene navaja 2,5 tisoč jezikov od 6 tisoč jezikov sveta. Predsednik Odbora za ogrožene jezike Michael Krauss napoveduje, da bo do leta 2050 izginila vsaj polovica vseh jezikov, do leta 2100 pa 90 %. (Michael KRAUSS, *A loss for words*, (http://www.wadsworth.com/anthropology_d/special_features/ext/earthwatch/alfw.html). Ogled 7. marca 2011.).

³ <http://www.internetworldstats.com/stats7.htm>. Ogled 11. aprila 2011.

⁴ Byte level research. *Angleško govoreči uporabniki so na spletu manjšina* (2005). (http://www.bytelevel.com/news/web_languages_nov3_2005.html). Ogled 3. aprila 2011.

⁵ Regionalizacija jezikov se kaže tudi v oblikovanju jezikovnih prostranstev, ki jih določajo regionalna gospodarska združenja, kot so EC, NAFTA, ASEAN, APEC. Tako se npr. v okviru kitajske ekonomske sfere čedalje bolj uveljavlja kitajski jezik, v severni Afriki in jugozahodni Aziji arabski jezik in v Srednji in Južni Ameriki španski.

⁶ Kot predvideva A. L. Arefjev (АРЕФЬЕВ 2006), bo ruščina – v primeru, da se bo trenutna smer razvoja nadaljevala – leta 2025 težko obdržala celo deseto mesto, čeprav spada danes po razširjenosti poleg angleščine, kitajščine in španščine na četrto mesto.

2008: 282). Tako se je začelo zmanjševati število šol z ruskim učnim jezikom in učnih ur ruščine, v nekaterih državah je cirilico nadomestila latinica, mnoge sovjetske toponime v ruščini so zamenjali z nacionalnimi, npr. Frunze in Celinograd sta bila preimenovana v Biškek in Astana. Vlada Ruske federacije je v zvezi z navedenim izrazila zaskrbljenost in izjavila, da je širjenje ruskega jezika prioriteta v okviru javne in humanitarne diplomacije, služi pa tudi krepitvi mehke moči Rusije v mednarodni skupnosti. Vse to bo, kot upa Moskva, pripomoglo k oblikovanju pozitivne podobe Rusije in preseglo rusofobijo, ki jo je bilo – po mnenju predstavnikov vlade Ruske federacije – po razpadu mogoče zaznati v vseh državah nekdanje Sovjetske zveze in v nekaterih delih Ruske federacije (УРАЛОВ, МИХЕЕВ 2008).

Poleg tega vlada Ruske federacije meni, da je ruski jezik je dejavnik, ki opredeljuje nacionalno varnost. Na območju republik-subjektov Ruske federacije obstajata dva državna jezika – ruski in nacionalni jeziki, kar slabi položaj centralnih oblasti kot usmerjevalca in koordinatorja konfliktov ter nesoglasij na vseh ravneh (ХАЛЕЕВА 2006, ЩЕУЛИН 2008). Vlada Ruske federacije meni, da je krepitev statusa ruskega jezika skladna s strateškimi interesi države in da ruski jezik predstavlja osnovo za regionalno varnost postsovjetskega prostora, ki se danes nenehno spreminja, odnosi med državami te regije pa so pogosto napeti. Po eni strani obstajajo organizacije, cilj katerih je integracija, npr. Skupnost neodvisnih držav in Organizacija pogodbe o kolektivni varnosti, po drugi strani pa se nekdanje sovjetske države borijo za svojo samostojnost, suverenost in nacionalno identiteto ter se trudijo vzpostaviti nacionalne države z jasno etnično pripadnostjo. Rusija zatrjuje, da ima lahko ruščina kot mednacionalni jezik pomembno vlogo pri krepitvi stabilnosti in varnosti ter integraciji regije (ЯЦЕНКО 2007, ЯШИНА 2010, ОРУСБАЕВ 2007).

Taka prepričanja so postala temelj jezikovne politike Ruske federacije in tako je npr. leta 2002 Vladimir Putin podpisal predlog zakona O jezikih narodov Ruske federacije, ki opredeljuje cirilico kot osnovno pisavo vseh jezikov republik Ruske federacije, in leta 2005 potrdil Zakon o državnem jeziku Ruske federacije, ki ruščini dodeljuje status uradnega državnega jezika Ruske federacije in ki je usmerjen v zaščito ter razvoj jezikovne kulture. Izvajati sta se začela tudi federalna ciljna programa Ruski jezik 2001–2005 (Русский язык 2001-2005) in Ruski jezik 2006–2010 (Русский язык 2006-2010), proračun katerih se je v preteklih desetih letih občutno zvišal, vzpostavljena pa sta bila še informacijski spletni portal Ruski jezik (<http://www.gramota.ru/>) in korpus sodobnega ruskega jezika (www.ruscopora.ru), podoben angleškemu COBUILD.

Največjo podporo ruskemu jeziku v tem trenutku nudi ogromno število rusko govorečih, ki živijo v različnih državah, največ pa v nekdanjih članicah Sovjetske zveze. Prav za utrditev in okrepitev ruskega jezika sta bila oblikovana projekta Rusofonija (Русофония) in Ruski svet (Русский мир), ki sta oba usmerjena k vzpostavitvi naddržavne in nadsacionalne mrežne strukture v tujini, ki bi združevala vse Ruse ter rojake, ki živijo za mejo, pa tudi rusko govoreče tujce ter vse, ki jih zanima ruska kultura. Ne glede na to, ali je v teh programih mogoče prepoznati neoimperialistično oz. postkolonialistično ozadje oz. nostalgijo za nekdanjo Sovjetsko zvezo ali ne, sta programa Rusofonija in Ruski svet postala teoretično-metodološka osnova jezikovne politike Ruske federacije.

V zadnjem času se je Rusija v zvezi s temi aktivnostmi osredotočila na možnosti svetovnega spleta, čigar lastnosti, kot so eksteritorialnost, stalnost in dostopnost, zagotavljajo učinkovit način za vzpostavitev mrežne strukture *Ruskega sveta* in ekspanzijo ruskega jezika in kulture. Rusko jezični internet običajno imenujejo *runet*, njegove meje pa so razširjene še na postsovjetske države in na države, kjer živijo ruski izseljenci. Runeta ne uporabljajo samo etnični Rusi, temveč tudi t. i. *rusko kulturni* uporabniki, h katerim spadajo rusko govoreči Ukrajinci, Nemci in drugi narodi, ki na runetu preživijo več časa kot v nacionalnih segmentih interneta (SAUNDERS 2009: 18, ETHING et al. 2010: 42–44).

Postavlja se vprašanje, v kolikšni meri je runet dejansko sposoben zagotavljati podporo ruskemu jeziku. Ali runet resnično lahko, kot to želi vlada Ruske federacije, vzpostavi rusofonijo, ki bo združevala vse rusko govoreče ne glede na njihovo nacionalnost in kraj bivanja? Z runetom se je ukvarjalo veliko znanstvenikov, ki so se posvečali predvsem raziskovanju formiranja nacionalne in kulturne identitete Rusov in rojakov, ki uporabljajo runet (SAUNDERS 2004, 2006, 2009, UFFELMANN 2011, SCHMIDT 2006), preučevanju odnosa med sociokulturnim kontekstom Rusije in kreativnostjo svetovnega spleta (GORNY 2004, 2006) ali uradne politike ruske vlade glede manipulacije z virtualnim prostorom za doseg različnih ciljev (ASMOLOV 2010, GORHAM 2011, KASTUEVA-JEAN 2010, NOCETTI 2011).

Sami se bomo v tem članku posvetili analizi trenutne situacije ruščine v zvezi z razširitvijo meja runeta v postsovjetskem prostoru pa tudi usodi ruskega jezika v runetu, čeprav pri tem ne moremo povsem zaobiti vprašanja identitete in jezikovne politike Ruske federacije. Tako drugi del članka raziskuje rusko govorečo množico v vsej njeni raznolikosti in se posveča osmišljanju programov Rusofonija in Ruski svet. V tretjem delu članka analiziramo razmerje med razvojem svetovnega spleta v Rusiji in posebnimi komunikacijskimi nagnjenji Rusov ter preučujemo prodiranje runeta izven meja Ruske federacije, še posebej v nekdanje države Sovjetske zveze. V četrtem delu članka obravnavamo perspektive delovanja runeta in ruskega jezika.

2 Rusofonija in Ruski svet

2.1 Rusko govoreča skupnost izven meja Ruske federacije

Danes živi izven meja Ruske federacije veliko število rusko govorečih, večinoma etničnih Rusov. Po razpadu Sovjetske zveze so se začeli v Rusiji aktivni migracijski in imigracijski procesi, ki so pomenili nadaljevanje zgodovinskih preselitvenih gibanj še iz časov Ruskega imperija oz. vsaj iz sovjetskih časov. Tako je v začetku 20. stoletja zaradi državljanske vojne zapustilo državo približno 5 milijonov Rusov, po 2. svetovni vojni in po politični čistki je iz države imigriralo oz. je bilo izseljenih 9 milijonov Rusov, po razpadu Sovjetske zveze se je v nekdanjih sovjetskih republikah znašlo 25 milijonov Rusov. Zaradi vseh teh dogodkov ima danes Rusija ogromno število izseljencev po vsem svetu – Aleksander Solženicin jo je poimenoval raztrgana dežela (СОЛЖЕНИЦЫН 1994). Prav zaradi številčnosti ruskega izseljenstva se je

ruščina razširila po vsem svetu – ruska diaspora se danes po svojem obsegu uvršča na drugo mesto na svetu za kitajsko.⁷

Poleg etničnih Rusov živijo v rusko govorečih skupnostih v državah nekdanje Sovjetske zveze tudi rusko kulturni prebivalci. Kljub stalnemu upadanju števila rusko govorečih v svetu nasploh pa v postsovjetskih državah še danes mnogi pomnijo ruski jezik, in ne glede na dejstvo, da je veliko nekdanjih sovjetskih republik v začetku 90-ih let prejšnjega stoletja izvedlo jezikovno reformo, usmerjeno v širjenje nacionalnih jezikov in izrivanje ruščine, ta v tej regiji še danes ostaja jezik politične, ekonomske, vojaške in znanstveno-kulturne sile in obstaja kot *lingua franca* (PAVLENKO 2008: 301). Po podatkih raziskave sklada Dediščina Evrazije (Наследие Евразии), ki je leta 2007 potekala v mnogih nekdanjih sovjetskih republikah, je ruščina med urbanim avtohtonim prebivalstvom, še posebej v starostni skupini od 20 do 40 let, postala po funkcijskih parametrih in jezikovni kompetenci prvi oz. materni jezik. Kljub vsemu so težnje po oslavitvi vpliva ruskega jezika v tem prostoru še vedno prisotne.

V zadnjem času so v Rusiji potekale aktivne razprave o načinih za boljšo in okrepljeno povezanost rusko govorečih. Pri tem se je bilo treba osredotočiti ne na imperikalistični, temveč humanistični in kulturni vidik, in kot možna načina za uresničitev teh ciljev sta nastala programa Rusofonija in Ruski svet.

2.2 Program Rusofonija

Beseda rusofonija je tvorjena po analogiji s terminom *la francophonie* – frankofonija. Kot je znano, se je raba francoskega jezika razširila z nekdanjim velikim francoskim kolonialnim imperijem, po čigar razpadu je bilo treba vzpostaviti nove mehanizme za ohranitev prisotnosti francoskega jezika v svetu. Ta način je postala Mednarodna organizacija frankofonija (MOF).

Podobno kot frankofonija tudi rusofonija označuje skupnost vseh rusko govorečih in teh, ki čutijo duhovno povezanost z Rusijo; ruski prevod izraza – ruski glas – metaforično kaže na bistvo te opredelitve.

Kljub razmeroma kratki zgodovini termina rusofonija je najti zanimive in dramatične spremembe v odtenkih tega pomena. Najprej je imela beseda rusofon določeno zgodovinsko-politično, negativno konotacijo. V 90-ih letih prejšnjega stoletja so celo proruski mediji v postsovjetskih državah z besedo rusofoni označevali rusko govoreče z negativno konotacijo, pogosto v oklepaju ali s pridevkom tako imenovani (GORHAM 2011: 25–26).⁸

⁷ Nekateri menijo, da je poimenovanje Rusov, ki živijo v tujini, s pojmom *diaspora* nepravilno; beseda *diaspora* namreč označuje ljudi, ki živijo izven meja svoje domovine in se nekoč želijo vanjo vrniti, medtem ko ima večina Rusov, ki živi v postsovjetskih državah, za svojo domovino državo, v kateri so se rodili in v kateri danes živijo (PAVLENKO 2008: 303).

⁸ To konotacijo je mogoče v medijih nekdanjih sovjetskih republik zaslediti še danes. Prim. npr. citat iz nedavno objavljenega članka: »V Moldaviji živijo tudi predstavniki tujih narodov – Rusi, Ukrajinci, Gagauzi, Bolgari, Judje in drugi. [...] V veliki večini so vezani na Rusijo. Znano je, da te ljudi v medijih, ki so blizu politični koaliciji Aliansa, pogosto imenujejo *ruska peta kolona, rusofoni, okupatorji* ipd.« (Regnum.ru, 12. 8. 2012. Tretjina prebivalstva Moldavije – *ruska peta kolona, rusofoni, okupatorji.*) (<http://www.regnum.ru/news/polit/1314132.html#ixzz1ayieOgQ2>). Ogled 15. 9. 2011.

Simbolne spremembe termina rusofonija pa so se začele ob koncu 90-ih let prejšnjega stoletja, ko je veliko ruskih intelektualcev in politikov predlagalo rusofonijo kot eno izmed možnosti za širjenje ruskega jezika in kulture v tujini na način frankofonije. K. Privalov ob pozivu o razmisleku o asociaciji s frankofonijo sprašuje: »Če danes v ekonomiji govorijo o območju rublja, ima mar jezik Puškina in Dostojevskega manjšo vrednost?« (ПРИВАЛОВ 1997). Z nastopom 21. stoletja se je začel termin rusofonija čedalje pogosteje pojavljati v govorih politikov in intelektualcev (ИЛЪШЕВИЧ 2001, СИРОТКИН, СЕМЕНОВ 2004, БОРОЗДИН 2010).

Frankofonija lahko dejansko služi kot model za Rusijo; njene oblasti so prepričane, da postsovjetski prostor danes potrebuje jezik integracije in da lahko to vlogo prevzame ruščina. V tem smislu predlagajo vzpostavitev rusofonije, ki bo združila vse dežele in regije, v katerih je bila ruščina najpomembnejši občevalni jezik oz. kjer živi veliko število rusko govoreče populacije. Oblasti menijo, da bi lahko rusofonija postal mednarodni nepolitični okvir, ki bi okrepil kulturno menjavo med Rusijo in državami-udeleženkami, hkrati pa bi lahko rusofonija po njihovem mnenju zaščitila pravice rusko govorečih, ki so kot predstavniki jezikovne manjšine v neenakopravnem položaju.⁹

Kljub poudarjeni kulturni in humanistični naravi tega termina pa se mnogi bojijo njegovega imperialističnega in političnega ozadja, predvsem zaradi večkrat javno izraženega mnenja predstavnikov vlade Ruske federacije o pomembnosti promocije ruščine za doseganje strateških interesov Rusije.¹⁰

Osnovne ideje projekta Rusofonija so dobile stvarnejšo obliko v globalnem projektu Ruski svet.

2.3 Program Ruski svet

Zametke ideje o ruskem svetu je mogoče najti že v srednjeveški ideji meniha Filofeja o Moskvi kot Tretjem Rimu, s problematiko ruskosti in svetovnosti so se ukvarjali tudi Aleksej Homjakov (ruski duh), Vladimir Solovjov in Nikolaj Berdjajev (ruska ideja), Semjon Frank (ruski svetovni nazor, slovanski svet, ruski svet) (ПАВЛОВ 2004).

Ob koncu 20. stoletja so o tej ideji znova začeli razmišljati kot o tem, kar je Rusija zaradi razpada sovjetskega imperija, prozahodne politike ter moralne in politične katastrofe izgubila (ГЕФТЕР 1995, ПАВЛОВСКИЙ, ЧЕРНЫШЕВ 1997). V sodobnem političnem kontekstu je idejo ruskega sveta razvil Peter Ščedrovicki (ЩЕДРОВИЦКИЙ 2000a, 2000b), nato pa so jo dopolnili in potrdili še Kremlju naklonjeni politologi, kot sta

⁹ Rusofonija ni omejena le na države nekdanje Sovjetske zveze, temveč sega tudi onkraj njihovih meja. Tako je npr. septembra 2006 potekal ustanovni zbor Zveze rusofonov Francije, ki vsako leto podeljuje nagrado *Rusofonija* za najboljši prevod iz ruščine v francoščino. Člani tega združenja si prizadevajo za oblikovanje mednarodne organizacije *Rusofonija*, podobne Frankofoniji.

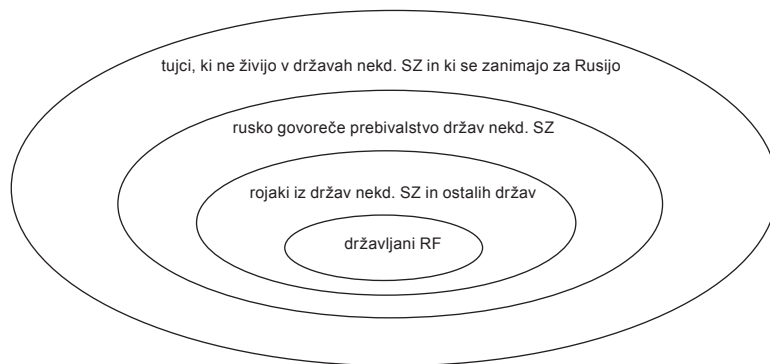
¹⁰ Leta 2007 (Leto ruskega jezika) je minister za zunanje zadeve Ruske federacije Sergej Lavrov na 11. kongresu Mednarodne zveze predavateljev ruskega jezika in literature dejal, da je ena izmed prioriternih vladnih nalog utrditev položaja ruskega jezika v svetu (<http://www.izbrannoe.ru/14052.html>). Poleg tega so bili s federalnim programom *Ruski jezik 2006–2010* uradno objavljeni njegovi cilji: ohranitev, okrepitev, razvoj in razširitev ruščine kot najpomembnejšega orodja za konsolidacijo ruske družbe, integracijo državljanov Skupnosti neodvisnih držav ter vstopa Rusije v svetovni ekonomski, politični, kulturni in izobraževalni prostor (http://www.programs-gov.ru/11_1.php). Ogleđ 28. 4. 2011.

npr. Vitalij Skrinnik in Tatjana Poloskova (ТИШКОВ 2007, ПОЛОСКОВА, СКРЫННИК 2010). Po njunem mnenju predstavlja ruski svet mrežno strukturo malih in večjih skupnosti, ki govorijo in mislijo po rusko, pripadnost ruskemu svetu pa opredeljujejo znanje ruskega jezika, poznavanje ruske kulture ter zanimanje za Rusijo.

Aktualizacija ideje se je odrazila tudi v politiki Ruske federacije, ki je potrebovala enoten in celovit pristop pri reševanju problematike diaspore in rusko jezičnih skupnosti.¹¹ Kot rezultat tega je bil z razglasom predsednika Ruske federacije 21. junija 2007 vzpostavljen sklad Ruski svet, čigar glavna naloga sta propagiranje in popularizacija ruskega jezika, končni cilj pa krepitev proruske moči v postsovjetskem prostoru.

Kot je zapisano na spletni strani sklada, ruski svet niso samo Rusi in rojaki iz tujine, temveč so to tudi tujci, ki govorijo rusko, se učijo ali predavajo ruski jezik, vsi tisti, ki se iskreno zanimajo za Rusijo, tisti, ki jim je mar za njeno prihodnost. Zaradi tega ima ruski svet multietnični, multiverski, multikulturni in geografsko segmentirani značaj.¹²

Tako široko pojmovanje ruskega sveta je mogoče pojasniti predvsem z dolgo zgodovino ruske diaspore. Običajno kot rusko diasporo označujejo izseljence iz Rusije in Sovjetske zveze pa tudi njihove neposredne potomce, ki sicer niso državljani Ruske federacije, so pa z Rusijo duhovno ali kulturno-etnično povezani. Zaradi dolge zgodovine priseljevanj in mešanih zakonov kot njihove posledice povezanost teh ali onih posameznikov z rusko diasporo ni odvisna od njihove nacionalne in etnične pripadnosti, medtem ko predstavlja ruski jezik učinkovito sredstvo za oblikovanje identitete ruskega sveta. Tako je mogoče na podlagi navedenih značilnosti ruskega sveta predstaviti njegovo strukturo na sledeči način:



Slika 1: Struktura ruskega sveta

Legenda:

SZ – Sovjetska zveza

RF – Ruska federacija

¹¹ Leta 2001 je na *Kongresu rojakov, živčih v tujini*, predsednik Ruske federacije Vladimir Putin povedal: »Pojem ruski svet že od nekdaj sega mnogo dlje od geografskih meja Rusije in celo mnogo dlje od meja ruskega etnosa. [...] Popolnoma sem prepričan, da nam kakršne koli težave, ki bi se utegnile pojaviti pred nami, ne morejo preprečiti, da se ne bi čutili in postali resnično enoten narod.«

¹² Spletna stran sklada *Ruski svet* <http://www.ruskiymir.ru/ruskiymir/ru/fund/about>. Ogléd 17. 6. 2011.

Če je bistvo ruskega sveta v vzpostavitvi mrežne transdržavne in transnacionalne strukture, je lahko najučinkovitejši način za vzpostavitev take strukture svetovni splet, ki premaguje prostorske in časovne omejitve fizičnega sveta. Ob omembi propagandne funkcije runeta je E. Jacenko, predsednica sklada Dediščina Evrazije dejala: »Runet je neživ, a zelo učinkovit nosilec jezika. To območje domenske končnice .ru omogoča dostop do informacij in komunikacijo med vsemi uporabniki ne glede na njihovo državljanstvo ter tako širi rusko jezični prostor« (ЯЦЕНКО 2007).¹³

3 Runet kot način za vzpostavitev rusofonije

3.1 Runet in komunikativnost Rusov

Beseda runet je sestavljena iz besed .ru (mednarodna koda Rusije ali domenska končnica) in net (mreža). Ta termin nima enoznačne razlage, Wikipedija npr. navaja naslednje opredelitve runeta: 1) ruski internet (rusko jezične in rusko orientirane strani v vseh spletnih domenah); 2) strežniki v domenah рф, su, ru, am, az, by, ge, kg, kz, md, ua, ykp, uz; ruski del internetna; 3) internet v domeni .ru.¹⁴

Kakor koli že opredelimo to besedo, osrednja značilnost runeta ostaja jezik oz. njegova rusko jezičnost. Spletne strani runeta so v celoti ali pretežno v ruščini, runet oz. rusko jezični spletni viri pa se lahko nahajajo v kateri koli spletni domeni in njihovi strežniki so lahko fizično nameščeni kjer koli na svetu.

Analogno s tvorjenko runet so nastala poimenovanja tudi za nekatere druge spletne segmente, ki so povezani z državami nekdanje Sovjetske zveze. Tako se je za kazaški splet ustalilo poimenovanje *kaznet*, za beloruski *bajnet*, uzbekistanski *uznet*, za latvijski *latnet* itd. in tudi ta območja se delno vključujejo v runet, saj so v večji ali manjši meri rusko jezična.

Zahodni znanstveniki imenujejo runet čudež Rusije; kljub temu da se je Rusija vključila v informacijsko tekmo pozneje kot drugi, po hitrosti rasti števila uporabnikov spleta prekaša ostale evropske države. Leta 2000 je bil ruski indeks omreženosti le 2,1-odstoten, do leta 2011 pa je narasel že na 43 %.¹⁵ Leta 2010 se je Rusija po številu uporabnikov spleta uvrstila na deveto mesto in skoraj dohitela Francijo,¹⁶ po podatkih iz aprila 2010 pa je bilo v vsaj enem od spletnih socialnih omrežjih prijavljeno 92 % uporabnikov runeta.¹⁷ Pri tem je zanimivo, da so največja socialna omrežja v

¹³ Ta pristop je podoben konceptu Andersonove in Levyjeve *imaginarne skupnosti* (imagined communities) (ANDERSON 1991, LEVY 2001: 108). *Imaginarna skupnost* je skupnost ljudi, ki se med seboj ne poznajo, vendar vsi uporabljajo ene in iste informacije. B. Anderson uporabi pojem *imaginarna skupnost* pri fenomenu vznika narodov, ko pravi, da je bil vpliv časopisov na proces oblikovanja narodov velik zaradi tega, ker je en in isti časopis bralo tisoč ljudi, to pa je ustvarilo občutek pripadnosti eni skupnosti. Podobno naj bi funkcioniral tudi runet, s tem ko vzpostavlja enotni informacijski prostor za etnične Ruse ter za *rusko kulturne* uporabnike, ki živijo izven Ruske federacije.

¹⁴ Wikipedija. Runet (<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%F3%ED%E5%F2>). Ogled 14. 3. 2011.

¹⁵ <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>. Ogled 21. 4. 2011.

¹⁶ <http://www.internetworldstats.com/stats7.htm>. Ogled 21. 4. 2011.

¹⁷ Lenta.ru, ogled 21. 4. 2010. »V runetu našteji 160 milijonov poštnih računov«. <http://lenta.ru/news/2010/04/21/rif1/>. Ogled 11. 3. 2011.

runetu ruska omrežja – Vkontakte (Вконтакте – Vstiku) s 100 milijoni uporabniških računov in Odnoklassniki (Одноклассники – Sošolci) s 50 milijoni – in ne npr. Facebook kot drugje po svetu.

Da bi lahko razumeli vzroke za izjemno rast uporabe medmrežja v Rusiji, je treba upoštevati posebno komunikacijsko odprtost Rusov. Splet s svojo funkcijo svobodne, nehierarhične komunikacije v celoti ustreza miselnosti Rusov – zanje je namreč značilno stremljenje k svobodni, naravni, neposredni in odkriti komunikaciji. Po mnenju Marine Sidorove (Сидорова 2006: 25–30) je svetovni splet območje svobodne komunikacije, torej območje, ki je ruski komunikacijski zavesti zelo blizu – za rusko jezikovno osebnost sta namreč značilni sposobnost in težnja po določenem tipu svobodne komunikacije, ki se je v različnih razvojnih obdobjih ruske lingvokulturne skupnosti pojavljal v obliki različnih žanrov.¹⁸

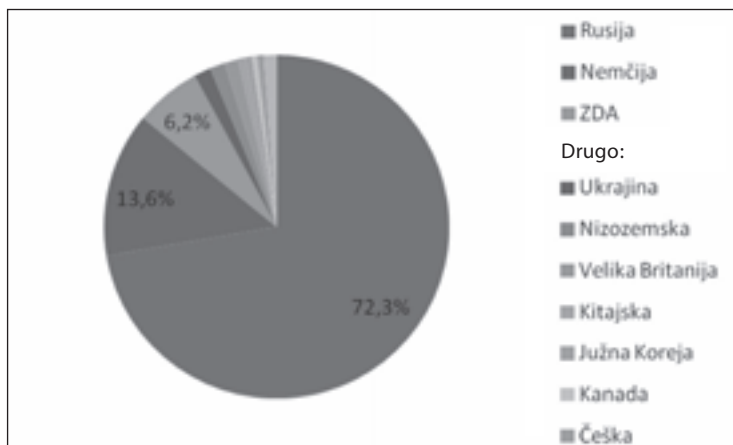
Ruskemu človeku je prav internet dal možnost, da se izrazi in komunicira: na forumih si ni mogoče samo izmenjevati informacij in klepetati o nepomembnih rečeh, temveč je mogoče tudi sestavljati kolektivna, malodane umetniška besedila. O povezavi med komunikacijsko naravo svetovnega spleta in rusko mentaliteto je razmišljal tudi znan bloger C. Lukjanenko na okrogli mizi, ki jo je organiziral sklad Ruski svet. Poudaril je, da je ruska blogosfera izjemno zanimiv fenomen, ker je v njej čutiti zelo močan vpliv Rusov, ki živijo v tujini, oz. preprosto rusko govorečih uporabnikov. Po njegovem mnenju so blogi prevzeli vlogo kuhinj iz sovjetskih časov, tj. prostora neformalne komunikacije.¹⁹ O zanimivi povezavi specifik interneta z ruskim socialno-kulturnim kontekstom, predvsem s specifikom kolektivnega, s t. i. sobornostjo, so pisali tudi zahodni znanstveniki (SCHMIDT et al. 2006, GORNY 2004, 2006), ki menijo, da internet v Rusiji ni več dojet kot nekaj, kar je prišlo z zahoda, temveč ga sprejemajo kot nekaj izvorno ruskega. Lastnosti interneta, kot so možnost neposrednega stika, nehierarhičnost, neformalnost in svobodna izmenjava informacij, v Rusiji dojemajo kot pozitivne ter kot popolnoma skladne z rusko mentaliteto.

Kot smo že omenili, runeta ne uporabljajo zgolj državljani Ruske federacije, temveč tudi etnični Rusi in rusko kulturni uporabniki iz različnih držav, kar otežuje pridobitev kakršnih koli točnih podatkov o številu njegovih uporabnikov. Kar se tiče geografske razširjenosti runeta, *RUgeomap* ponuja jasno sliko, ki je nastala na osnovi analize 3 milijonov strani z domensko končnico *.ru*. Spodnji graf prikazuje fizično namestitve strežnikov, na katerih so dostopne spletne strani z domensko končnico *.ru*.²⁰

¹⁸ Zmožnost in naklonjenost Rusov do svobodne komunikacije se kaže v salonskem klepetu (*chat*) 19. stoletja in v sovjetskem *kuhinjskem pogovoru* – klepet namreč zahteva določena znanja, poznavanje in upoštevanje pravil uglajenega vedenja ter taktnost. O kulturni pomembnosti žanra *kuhinjskega pogovora* govori dejstvo, da se ta žanr aktivno prenaša v tiskane medije kot posebna rubrika (v vsebinah, kot so npr. *pogovori z zanimivimi ljudmi pri njih doma*) ter kot posebni tip oddaje tudi na radio in televizijo. *Pogovor v kuhinji* živi tudi v spletnih klepetalnica in forumih v vsem postsovjetskem prostoru (Сидорова 2006: 25–26).

¹⁹ <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/analytics/tables/news0002.html>. Ogled 9. 9. 2011.

²⁰ Zemljevid runeta (<http://www.rugeomap.ru/>). Ogled 21. 3. 2011.



Slika 2: Porazdelitev spletnih strani z domensko končnico .ru po državah

Iz grafa je razvidno, da 72 % strani z domensko končnico *.ru* gostuje na ruskih strežnikih, 13,6 % na nemških, 6,2 % na ameriških in 1,6 % na ukrajinskih – v teh državah tudi živi ogromno število ruskih izseljencev. Postavlja se vprašanje, zakaj med navedenimi državami ni srednjeazijskih držav. Kot smo že zapisali, se zdi, da runet obstaja predvsem kot rusko jezični segment interneta, ki ni omejen z domensko končnico *.ru*. V srednjeazijskih državah je stopnja razvoja interneta nižja in s tem je manjše tudi število registriranih strani, pa še te večinoma uporabljajo lokalne domenske končnice, zato je na podlagi zgolj tega grafa težko razpravljati o stopnji povezanosti prebivalstva postsovjetskih držav z runetom.

3.2 Prodiranje runeta onkraj meja Ruske federacije

Čeprav do sedaj še ni bila opravljena sistematična, obsežna analiza o uporabi runeta v postsovjetskem prostoru, pa vendar lahko domnevamo, da imajo glavno vlogo pri širitvi runeta rusko jezični spletni mediji, družabna omrežja in iskalniki. Po podatkih iz januarja 2011 so izmed tujih rusko jezičnih medijev najaktivnejši spletni mediji iz Ukrajine, Kavkaza in pribaltskih držav, izmed držav nečlanic nekdanje Sovjetske zveze pa izraelski rusko jezični spletni mediji.²¹ Glede na stanje iz leta 2009 je med uporabniki iz Skupnosti neodvisnih držav, ki do spleta dostopajo preko mobilnih naprav, med iskalniki najpopularnejši Jandeks (Яндекс), med spletnimi servisi pa Vkontakte. Na seznamu desetih najbolj obiskanih spletnih mest z dostopom preko mobilnih naprav pripada prvih pet rusko jezičnim spletnim mestom z domensko končnico *.ru*.²²

²¹ Mediasfera runeta. September 2010–januar 2011.

http://company.yandex.ru/facts/researches/yandex_on_internet_media_spring_2011.xml. Ogled 21. 8. 2011.

²² IT News (26. 3. 2009) – »V Skupnosti neodvisnih držav uporabniki, ki dostopajo do spleta preko mobilnih naprav, dajejo prednost Jandeksu in Vkontakte.« (<http://itnews.com.ua/47557.html>). Ogled 11. 9. 2011.

Predvsem družabno omrežje Vkontakte – ruska različica Facebooka – je po podatkih Alexa Internet tretje najbolj obiskano spletno mesto v Rusiji, drugo v Ukrajini in Belorusiji, četrto v Kazahstanu in 38. na svetu, pa tudi sicer ima to omrežje vodilno vlogo v vseh sferah, povezanih s spletno komunikacijo: vsakodnevno se na tem spletnem mestu odpre več kot 2 milijardi strani, kar je več kot v vseh ostalih velikih spletiščih v Skupnosti neodvisnih držav skupaj. Vkontakte je torej najpopularnejša oblika komunikacije, hkrati pa tudi največji servis za gostovanje foto, avdio in video vsebin v Skupnosti neodvisnih držav.²³ Tako runet omogoča dostop do informacij in bogatih vsebin ter predstavlja komunikacijsko platformo v ruskem jeziku.

Predvsem za izseljence, ki imajo zaradi večjih razdalj težave z ohranjanjem identitete in stika z domovino, predstavlja runet možni digitalni prostor za oblikovanje ruske identitete. Pravzaprav je bil runet od vsega začetka prostor druženja rojakov iz tujine. Robert Saunders imenuje obiskovalce runeta Kiberrusi (cyberrussians) in za te, ki živijo v novoustanovljenih državah, pravi, da je prav kibernetični prostor tisti, ki jim omogoča, da se izognejo nacionalno-lingvistični klavstrofobiji, hkrati pa je ruščina v kibernetičnem prostoru bolj zaželeno zato, ker se v tem jeziku objavlja velika večina gradiva. Ko se Kiberrus pojavi na spletu, ni več predstavnik manjšine v mali državi, temveč postane del velike zgodovinske skupnosti. Pogost izraz *naš runet* lepo oriše relativno zaprtost runeta in odnos, ki ga ima diaspora do njega (SCHMIDT 2006: 14). Na spletu so se tako pojavili različni izseljenski spletni portali in blogi z bolj ali manj jasno izraženim nacionalističnim značajem, kot so npr. spletna stran Instituta ruskih izseljencev (Институт Русского зарубежья) Rusija in rojaki (Россия и соотечественники) (<http://www.russkie.org>), Russian-Word-info (<http://www.russian-world.info/russkie-obshchiny>) in Vesoljna zveza Rusov (Всемирный союз русских) (<http://vsr.land.ru/>). Te strani ponujajo informacije o ruskih skupnostih, ki živijo v tujini, o ruskem jeziku, kulturi, zgodovini, tradicijah ter tujih rusko jezičnih medijih in s tem imajo ti spletni viri možnost, da povežejo ruske izseljence s kulturnim, družbenim in političnim življenjem Ruske federacije in jim ustvarijo občutek pripadnosti ruskemu svetu.

Kot smo že omenili, so uporabniki runeta tudi t. i. *rusko kulturni* uporabniki, tj. rusko govoreče prebivalstvo nekdanjih članic Sovjetske zveze. Po podatkih raziskave, ki jo je leta 2007 opravil sklad Dediščina Evrazije v mnogih nekdanjih sovjetskih republikah, velika večina prebivalstva v teh državah govori rusko bodisi aktivno bodisi pasivno ter uporablja ruščino v družinskem krogu, na delovnem mestu in v procesu izobraževanja (ГАВРИЛОВ и др. 2008).²⁴

²³ <http://vkontaktehit.ru/o-vkontakte.html>. Ogled 13. 9. 2011.

²⁴ V Kazahstanu je npr. število *kulturno ruskih* skorajda izenačeno s številom avtohtonih prebivalcev. Zanimivo je tudi dejstvo, da v Kazahstanu govorita rusko dve tretjini mestnega prebivalstva (UFFELMANN 2011: 175).

	Ocena deleža prebivalstva, ki aktivno obvlada ruski jezik (v %)	Ocena stopnje uporabe ruskega jezika v družini, v službenem in izobraževalnem okolju (v %)
Belorusija	77	67
Ukrajina	65	38
Kazahstan	63	46
Latvija	55	29
Moldavija	50	19
Kirgizistan	38	22
Estonija	35	25
Armenija	30	2
Tadžikistan	28	7
Gruzija	27	1
Azerbajdžan	26	5
Litva	20	3

Tabela 1: Ocena stopnje obvladanja ruskega jezika pri prebivalcih nekdanjih sovjetskih republik in razprostranjenost ruskega jezika

Na območju nekdanjih sovjetskih republik ostajajo rusko jezični mediji še vedno priljubljeni in precej velik del prebivalstva teh držav gleda pretežno rusko televizijo. Po mnenju znanstvenikov ruski mediji, predvsem televizija, z nastopom 21. stoletja spet aktivno vstopajo v postsovjetski prostor in povečujejo kulturno hegemonijo Rusije (RANTANEN 2002). Danes predstavljajo redni ali občasni gledalci ruske televizije skoraj polovico vsega odraslega prebivalstva nekdanjih sovjetskih republik, vključno z Estonijo, Armenijo, Tadžikistanom, Gruzijo, Azerbajdžanom in Litvo, kjer je raven znanja ruščine precej nizka (ГАВРИЛОВ и др. 2008).

Velik delež prebivalcev, ki obvlada rusko, in njihovo zanimanje za rusko množično kulturo omogočata runetu pri pridobivanju uporabnikov v tej regiji privilegiran položaj. Poleg tega nacionalni spletni segmenti srednjeazijskih držav po tehničnih možnostih, vsebinah in po številu uporabnikov močno zaostajajo za runetom, ki omogoča širok dostop do ogromnega števila tekstov množične kulture; z RuTuba je npr. mogoče prenašati glasbo ali si izmenjevati video posnetke (UFFELMANN 2011: 176).

Aktivna uporaba spleta je v neki državi odvisna tudi od stopnje njegove razvisti, ta pa se po nekdanjih sovjetskih republikah močno razlikuje. Tako imajo npr. največji delež uporabnikov spleta glede na celotno prebivalstvo baltske države, kjer internet uporablja 60 % ljudi. Tem sledijo Belorusija, Azerbajdžan, Rusija, Kirgizistan, Kazahstan in Ukrajina, kjer je delež uporabnikov spleta od 35- do 45-odstoten, najnižji delež pa imajo Turkmenistan, Armenija in Tadžikistan, kjer ima dostop do spleta manj kot 10 % prebivalstva.²⁵

Tukaj navajamo še konkretno statistiko po posamezni državi na osnovi podatkov, pridobljenih v posameznih raziskavah, ter na osnovi novic in lastnih analiz. V Be-

²⁵ Plus.It (7. 1. 2011), »IT-novice iz sveta: število uporabnikov spleta je v državah Skupnosti neodvisnih držav naraslo na 102 milijona ljudi.« Oglad 15. 9. 2011.

lorusiji, Kazahstanu in v Ukrajini, kjer sta raven znanja ruskega jezika in aktivnost rusko jezičnih spletnih medijev visoki, imajo rusko jezične spletne strani dominantni položaj. V Kazahstanu se 90 % vseh spletnih strani ustvari v ruščini.²⁶ V Ukrajini so bile leta 2011 najbolj priljubljene strani Vkontakte, Google, Mail.ru, Jandeks in Odnoklassniki,²⁷ hkrati pa se danes v mnogih nekdanjih sovjetskih republikah tudi na spletnih straneh državnih institucij uporabljata nacionalni in ruski jezik, ponekod še angleški.

V pribaltskih državah se raven znanja ruščine močno razlikuje in hkrati s tem je različna tudi vloga runeta v posamezni državi. V Latviji, kjer je raven znanja ruščine višja kot v ostalih dveh pribaltskih državah, ponuja 18 od 20 najbolj priljubljenih virov latneta – po podatkih Top.lv – informacije tako v ruskem kot tudi v latvijskem jeziku.²⁸ Zasebni informacijski in komercialni portali ter socialna omrežja, kot so npr. DELFI (<http://www.delfi.lv/>), TVNET (<http://www.tvnet.lv/>) in ONE (<http://www.one.lv/>), prav tako ponujajo rusko in latvijsko različico. Po drugi strani pa ruskih različic pogosto ni na mnogih straneh državnih institucij in podjetij, saj morajo ti v skladu z zakonom o državnem jeziku posredovati informacije samo v latvijskem jeziku. Tudi v Estoniji obstaja okrog pet informativnih virov v ruskem jeziku, medtem ko je v Litvi situacija nekoliko slabša; tam živi manj Rusov in tudi raven znanja ruščine je v tej državi najnižja.

V Kirgizistanu imajo po stanju iz leta 2004 na lokalnem trgu največji delež ruski iskalniki (50,6 %), tem sledijo lokalni s 23,7 %, nato pa s precej nižjim odstotkom anglojezični. Iskalniki drugih članic Skupnosti neodvisnih držav pri uporabnikih niso priljubljeni (АЛЕКСАНДРОВ 2004). Zanimivo je, da se na kirgizistanski vladni spletni strani (<http://www.gov.kg/>) in na Državnem informacijskem portalu (<http://www.welcome.kg/>) uporablja zgolj ruščina.

V Uzbekistanu imajo – tako kot v drugih državah – spletne strani številnih državnih institucij več različic: nacionalno, rusko in angleško, medtem ko je mogoče na strani mednarodne informacijske agencije Fergana (Фергана), ki predstavlja najbolj priljubljen informacijski vir o življenju srednjeazijskih držav članic nekdanje Sovjetske zveze, dobiti informacije v štirih jezikih: uzbekistanskem, ruskem, angleškem in francoskem, izvirna stran pa je rusko jezična (<http://www.fergananews.com/index.php>).

V Tadžikistanu in Turkmenistanu je, kot že rečeno, internet razvit zelo slabo – danes je v Tadžikistanu registriranih deset informacijskih agencij in centrov, od katerih sta najpomembnejša Hovar (Ховар) (<http://www.khovar.tj/rus/>) in Asia Plus (<http://news.tj/ru>), ki objavljata besedila v nacionalnem, ruskem in angleškem jeziku. V Turkmenistanu, kjer uporablja splet zgolj 1,6 % prebivalstva, večina spletnih strani državnih institucij, pomembnejših medijev in družbenih

²⁶ Ria Novice (5. 12. 2006). »V Moskvi je potekala mednarodna Konferenca rusko jezičnih spletnih strani držav Skupnosti neodvisnih držav in baltskih držav.« (<http://www.moldova.ru/index.php?tabName=articles&owner=44&id=1593>). Ogled 22. 8. 2011.

²⁷ Poltava.info (19. 8. 2011). »Lestvica najbolj priljubljenih spletnih strani v Ukrajini.« (<http://poltava.info/news/hi-tech/market/2011/08/19/14-16-52/Reiting-samyh-populjarnyh-saitov-v-Ukraine.htm>). Ogled 16. 9. 2011.

²⁸ Top.lv, (<http://www.top.lv/?q=Oj5DKUlaVnY3Rz9YSIJSgWQTXUVTVtEtHRlxHHw==&date=20110703>). Ogled 28. 7. 2011.

organizacij objavlja besedila samo v ruščini ali še v turkmenskem in angleškem jeziku.²⁹

Na splošno je – ne glede na določen dvom o popolni zanesljivosti teh podatkov – težko zanikati dejstvo, da se je runet v zadnjih desetih letih spremenil v izjemen informacijski, komunikacijski in kulturni prostor, ki ima vodilno vlogo vsaj v srednjeazijskih državah nekdanje Sovjetske zveze. Pa bo obdržal ta status in priljubljenost tudi v prihodnje?

4 Perspektive ruščine v runetu

Na podlagi že navedenega lahko ugotovimo, da runet vsaj v tem trenutku deluje kot enotni rusko jezični informacijski, kulturni in komunikacijski prostor na post-sovjetskem območju, da predstavlja nekakšno virtualno Sovjetsko zvezo. Ruska federacija, ki je zaznala to dejstvo, si na različne načine prizadeva, da bi splet obarvala čim bolj rusko in privabila v runet čim več uporabnikov. Med ukrepi za rusifikacijo spleta je treba omeniti cirilizacijo domen. Rusija je prva država, ki je dobila pravico, da v zapisu domenskih naslovov uporabi svoj nacionalni jezik, zato se trenutno aktivno ukvarja s cirilizacijo domen.³⁰ V sklop prizadevanj za rusifikacijo spleta sodi tudi Teden ruskega interneta, ki ga pod okriljem Ministrstva za komunikacije in množične medije Ruske federacije organizirajo vsako leto in v okviru katerega poteka konferenca tujih rusko jezičnih spletnih strani pod pomenljivim geslom Internet – območje ruskega jezika. Na dogodku vsako leto poleg nacionalne Nagrade runeta podeljujejo tudi nagrado Runet onkraj meja Rusije za doprinos k razvoju ruskega segmenta interneta v tujini. Vlada Ruske federacije se trudi podpirati tuje elektronske rusko jezične medije in spletne strani ruskega izseljenstva s politiko pomoči rojakom, živečih v tujini. Temu cilju so namenjeni zvezni ciljni programi Ruski jezik (2006–2010) in Ruski jezik (2011–2015), Ruski svet in Russodelovanje (Россотрудничество) Ministrstva za zunanje zadeve Ruske federacije.

Pa bo runet tudi v prihodnje tako privlačen za uporabnike? Lahko runet postane virtualna rusofonija, ki bi združevala vse rusko govoreče ne glede na njihovo nacionalnost in kraj bivanja, in bi s tem širila območje delovanja ruskega jezika? O tem imajo strokovnjaki popolnoma nasprotujoča si mnenja. Januarja 2011 je na temo Kdaj bo razpadel runet? potekala okrogla miza, v okviru katere so nekateri udeleženci trdili, da bo v prihodnje v primeru, da bo ruski jezik izrinjen iz postsovjetskega prostora, vloga runeta začela upadati. Drugi so nasprotno prepričani, da je

²⁹ Npr., spletne strani *Turkmenistanske akademije znanosti* (<http://www.science.gov.tm/>), *Zlatega veka* (zveze novinarjev Turkmenistana) (<http://www.turkmenistan.gov.tm/>) in *Zveze žensk Turkmenistana* (<http://www.nt-ene.gov.tm/>) so v osnovi rusko jezične.

³⁰ Po mnenju vrste znanstvenikov bodo prizadevanja vlade Ruske federacije za rusifikacijo spleta na koncu oblikovala nacionalno kiber območje in vzpostavila državni nadzor nad pretokom informacij v spletu in runetu, ki je že tako ali tako dovolj izoliran in zaprt (ASMOLOV 2010, GORHAM 2011: 38–39). Svojevrstna ruskost runeta (»Russianness« of the Runet) je v tem, da ima ta za razliko od drugih anglejezičnih spleto, ki temeljijo na storitvah priljubljenih aplikacij Google, Yahoo in Hotmail, samozadostno jezikovno in kulturno okolje s skrbno pripravljenimi in močno priljubljenimi iskalniki, spletnimi portali, socialnimi omrežji in brezplačnimi storitvami elektronske pošte (JULIEN N. 2011, DEIBERT et al. 2010: 19).

ruski jezik na območju nekdanje Sovjetske zveze še vedno jezik mednacionalne komunikacije; ruska socialna omrežja namreč utrjujejo rusko jezični avditorij, zato bo runet na območju Skupnosti neodvisnih držav ostal uporabna in koristna platforma za komunikacijo.³¹

Menimo, da je treba pri oceni perspektiv ruskega jezika v runetu izhajati iz dveh premislekov.

Prvič, izbor tega ali onega spletnega jezikovnega segmenta ni toliko odvisen od uradne jezikovne politike kot od ravni znanja jezika in od osebnih komunikacijskih, interaktivnih in ekonomskih ciljev uporabnikov spleta. V tem trenutku mnogi ruski rojaki in prebivalci postsovjetskih držav uporabljajo runet, ker dovolj dobro obvladajo ruski jezik, pa tudi ker runet ustreza njihovim individualnim ciljem; starejša generacija izseljencev je našla v runetu prostor za druženja, prostor, v katerem vzpostavljajo virtualne stike in vsaj delno ponovno vzpostavljajo okrnjeno nacionalno identiteto; ruščina namreč v postsovjetski regiji funkcionira kot *lingua franca* in zato je v spletu znanje ruščine pomembnejše kot znanje nacionalnega ali angleškega jezika. Hkrati je runet vabljev tudi zaradi bogatega izbora vsebin.

Seveda pa se lahko s spremembo jezikovne slike te regije spremeni tudi odnos do runeta. Pričakovati je, da se bo v postsovjetskih državah sčasoma razširila uporaba nacionalnih državnih jezikov ter da se bo povečala tudi raven znanja angleščine. V povezavi s to spremembo jezikovnih smernic se razvija tudi nacionalni segment interneta, uporabniki iz teh držav pa čedalje pogosteje obiskujejo tudi anglejezične spletne strani iz različnih razlogov – da izboljšujejo znanje angleščine, vzpostavljajo neposredni stik z globalnim svetom in s sodobno množično kulturo, iščejo zaposlitvene možnosti in oblikujejo širše nadnacionalne ekonomske vezi.

Drugič, obstaja določen dvom o tem, ali lahko ruščina krepi pozitivno podobo Rusije. Seveda je jezik najbolj bistven nosilec kulture nekega naroda, v našem primeru pa ruščina pogosto spremlja imperialistične asociacije, saj je bila v sovjetskih časih edino univerzalno komunikacijsko sredstvo. Prav zaradi tega so takoj po razpadu Sovjetske zveze skoraj vse postsovjetske države začele izvajati jezikovne reforme, s katerimi so omejile rabo ruščine. Kakršni koli poskusi manipulacije Ruske federacije z internetom z namenom, da bi povečala priljubljenost ruščine, vzbudijo pri starejšem prebivalstvu postsovjetskih držav imperialistične asociacije na propagandno funkcijo sovjetskih medijev, zato narašča strah o runetu kot kiberimperiju (UFFELMANN 2011: 178).

Po našem mnenju tako obstaja večja verjetnost, da bo ruščina v spletu sledila angleščini; v začetni fazi razvoja interneta v postsovjetskih državah je imela oz. ima ruščina dominantno vlogo v tej regiji, kasneje pa lahko ta pozicija oslabi zaradi spremembe jezikovnih teženj mladih, njihove usmerjenosti v zahodno kulturo in zaradi strahu pred kiberimperialistično naravo runeta. Mogoče je, da bosta v območju runeta poleg Rusije dlje kot druge države ostali dve slovanski – Ukrajina in Belorusija.

Nadaljnjo usodo runeta in ruskega jezika v njem bo pokazal čas. Na vsak način pa lahko runet kot enotni informacijski in komunikacijski prostor živi, dokler bo obstajalo veliko število rusko govorečih v tujini, ki jih bo runet privlačil zaradi

³¹ Planet medijev (21. 2. 2011), »Kdaj bo razpadel runet?« (<http://planetasmi.ru/blogi/comments/4966.html>). Ogléd 10. 9. 2011.

pomembnih elektronskih medijev, iskalnikov, socialnih omrežij, blogov, dokler bo vse to motiviralo ljudi za učenje ruščine in dokler, kar je najpomembneje, bo Rusija ostajala privlačna in močna dežela v regiji in v svetu nasploh.

Iz ruščine prevedla *Darja Markoja*.

VIRI IN LITERATURA

- Д. А. АЛЕКСАНДРОВ, 2004: Русский язык в информационном пространстве СНГ. *Новая Евразия: Россия и страны ближнего зарубежья*. No. 15.
- B. ANDERSON, 1991: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread Information*. London.
- А. Л. АРЕФЬЕВ, 2006: Сколько людей говорят и будут говорить по-русски? *Демоскоп Weekly* 251–252 (19. 6.–20. 8. 2006). (<http://demoscope.ru/weekly/2006/0251/tema05.php>). Ogled 10. 2. 2011.
- G. ASMOLOV, 2010: From Sovereign Democracy to Sovereign Internet? *Global Voices Online*. (<http://globalvoicesonline.org/2010/06/13/russia-from-sovereign-democracy-to-sovereign-internet/>). Ogled 5. 4. 2011.
- М. БОРОЗДИН, 2010: Русофония - один из путей спасения русского языка. *Полум. Ру*. (18. 8. 2010). (<http://politclub.info/?p=516>). Ogled 13. 3. 2011.
- D. CRYSTAL, 2001: *Language and the Internet*. Cambridge University Press.
- R. DEIBERT, J. PALFRAY, R. ROHOZINSKI, J. ZITTRAIN, 2010: *Access controlled: The Shaping of Power, Rights and Rules in Cyberspace*. Cambridge. MIT Press.
- B. ETHING et al., 2010: *Public Discourse on the Russian Blogosphere: Mapping Runet Politics and Mobilization*. Harvard University, Berkman Center for Internet & Society.
- К. А. ГАВРИЛОВ, Е. В. КОЗИЕВСКАЯ, Е. Б. ЯЦЕНКО, 2008: Русский язык на постсоветских просторах. *Демоскоп Weekly* 329–330 (14. 4.–27. 4. 2008). (<http://www.demoscope.ru/weekly/2008/0329/tema02.php>). Ogled 5. 2. 2011.
- М. ГЕФТЕР, 1995: Мир миров: российский зачин. *Русский архипелаг*. (http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/history95-97/gefter-zachin/). Ogled 6. 7. 2011.
- M. GORHAM, 2011: Virtual Rusophonia: Language Policy as Soft Power in the New Media Age. *Digital icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media* 5 (<http://www.digitalicons.org/issue05/files/2011/05/Gorham-5-2.pdf>). Ogled 11. 9. 2011.
- E. GORNY, 2004: Russian LiveJournal: National specifics in the development of a virtual community, Version 1.0. *Russian Cyberspace Project*. (http://www.ruhr-uni-bochum.de/russ-cyb/library/texts/en/gorny_rl_j_2.htm). Ogled 11. 9. 2011.
- E. GORNY, 2006: *A Creative History of the Russian Internet*. Dissertation of Doctor of Philosophy. London University.

- И. И. ХАЛЕЕВА, 2006: Лингвистическая безопасность России. *Вестник Российской Академии Наук*. Том 76/2.
- В. Н. ИЛьяШЕВИЧ, 2001: Русскость и русофония. *Завтра* 569. (<http://www.zavtra.ru/denlit/069/41.html>). Ogled 5. 2. 2011.
- T. KASTUEVA-JEAN, 2010: Soft power russe: discourse, outils, impact. *Russie. Nei. Reports* 5. IFRI-Bruxelles. Russia/NIS Center.
- P. LÉVY, 2001: *Cyberculture*, translated by Robert Bononno. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- J. НОСЕТТИ, 2011: Digital Kremlin. Power and the Internet in Russia. *Russie. Nei. Visions* 59. IFRI-Bruxelles. Russia/NIS Center.
- A. О. ОРУСБАЕВ, 2007: Статус и назначение русского языка в интеграционных процессах стран Содружества. *Русский язык за рубежом* 1. Москва.
- Ш. ПАВЛОВ, 2004: Русский мир: история и История. *Со-Общение* 4. (http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/histori2004/shirhan-russmir/). Ogled 15. 8. 2011.
- A. PAVLENKO, 2008: Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. *Bilingual Education and Bilingualism* 11/3-4. Nos. 3&4.
- Г. ПАВЛОВСКИЙ, С. ЧЕРНЫШЕВ, 1997: К возобновлению русского. *Русский журнал*. (<http://old.russ.ru/journal/dsp/97-07-14/pav-che.htm>). Ogled 27. 3. 2011.
- T. ПОЛОСКОВА, В. СКРЫННИК, 2010: Русский мир: мифы и реалии. *Русский проект*. (<http://rusproekt.org/2010/12/24/ruskiy-mir-mify-i-realii/>). Ogled 13. 3. 2011.
- K. ПРИВАЛОВ, 1997: Зарубежный опыт: французы спасают свой язык. *Российские вести*. (27. 8. 1997).
- T. RANTANEN, 2002: *The Global and the National: Media and Communications in Post-Communist Russia*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- R. SAUNDERS, 2004: Национальность: киберрусские. *Россия в глобальной политике* 4. (http://www.globalaffairs.ru/number/n_3549). Ogled 10. 9. 2011.
- R. SAUNDERS, 2006: Denationalized digerati in the virtual near abroad: The internet's paradoxical impact on national identity among minority Russians. *Global Media and Communication* 2/1. 43–69.
- R. SAUNDERS, 2009: Writing the Second World: The Geopolitics of Information and Communications Technology in Post Totalitarian Eurasia. *Russian Cyberspace* 1/1. (<http://www.russian-cyberspace.com/issue1/robert-saunders.php?lng=English>). Ogled 17. 9. 2011.
- H. SCHMIDT, K. TEUBENER, 2006: »Our RuNet«? *Cultural Identity and Media Usage. Control + Shift: Public and Private Usages of the Russian Internet*, edited by Henrike Schmidt, Katy Teubener and Natalja Konradova. Norderstedt: Books on Demand.

- М. Ю. СИДОРОВА, 2006: *Интернет-лингвистика: русский язык, межличностное общение*. Москва.
- В. СИРОТКИН, С. СЕМЕНОВ, 2004: Русофония и франкофония: что французам здорово, то и русским может быть впрок. *Литературная газета*. (http://www.ruskline.ru/monitoring_smi/2004/02/02/rusofoniya_i_frankofoniya/). Ogled 4. 3. 2011.
- А. И. СОЛЖЕНИЦЫН, 1994: Русский вопрос к концу XX-го века. *Новый мир* 7. (http://magazines.russ.ru/novyi_mi/1994/7/solgen.html). Ogled 25. 2. 2011.
- П. ЩЕДРОВИЦКИЙ, 2000: Русский мир и Транснациональное русское. *Русский журнал*. (http://old.russ.ru/politics/meta/20000302_schedr.html). Ogled 14. 9. 2011.
- В. В. ЩЕУЛИН, 2008: Реализация государственной политики по поддержанию статуса русского языка как государственного языка России. *Журнал Рос-сии*. Вып.1.
- В. А. ТИШКОВ, 2007: Русский мир: смысл и стратегия. *Стратегия России* 7. (http://www.fondedin.ru/sr/new/fullnews.php?subaction=showfull&id=1185274651&archive=1185275035&start_from=&ucat=14&). Ogled 17. 4. 2011.
- D. UFFELMANN, 2011: Post-Russian Eurasia and the proto-Eurasian usage of the Runet in Kazakhstan: A plea for a cyberlinguistic turn in area studies. *Journal of Eurasian Studies* 2/2. Seoul: Hanyang University.
- С. УРАЛОВ, С. МИХЕЕВ, 2008: На грани первого срыва. *Профиль* 36/591. (<http://www.profile.ru/items/?item=27133>). Ogled 4. 3. 2011.
- А. ЯШИНА, 2010: *Русский язык как фактор региональной стабильности постсоветского пространства*. (<http://image-of-russia.livejournal.com/79058.html>). Ogled 3. 5. 2011.
- Е. Б. ЯЦЕНКО, 2007: Геополитический потенциал русского мира. Почему язык снова становится надеждой и опорой? *Независимая газета*. (http://www.ng.ru/scenario/2007-05-29/11_hope.html). Ogled 10. 3. 2011.

SUMMARY

The Internet has affected all areas of human existence, including language. How has then the Internet impacted the status of Russian language, whose functional sphere has been gradually diminishing, particularly in the Post-Soviet countries? With the intention of promoting Russian, the concepts of “Russophony” and “Russian World” have emerged in Russia. Both derive from the effort to create a supragovernmental and supranational network structure that would unite all Russian speakers and those who are interested in the Russian culture, regardless of their nationality. To create such a network structure, Russia recently turned to the possibilities of the Internet, i.e., its exterritorial nature, stability, and accessibility. Today the reach of Runet (Russian-language internet) stretches well beyond the borders of Russian Federation, including Post-Soviet countries and countries with a substantial Russophone population and/or Russian diaspora.

This raises the question to what extent Runet really contributes to the promotion of Russian language by establishing Russophony, which is intended to connect all Russian-speaking people regardless of their nationality or place of residence. The article focuses on the answer to this question, i.e., it discusses the concepts of Russophony and Russian World, analyzes the relationship between the development of internet in Russia and communicative behavior of Russians, and examines current expansion of Runet across the borders of Russian federation, particularly in the neighboring countries, i.e., the prospects of Runet and Russian language.

UDK 821.111.09Steinbeck J.:811.111'276=163.6

Danica Čerče

Ekonomška fakulteta Univerze v Ljubljani

(NE)PREVEDLJIVOST POGOVORNEGA JEZIKA V DELIH
JOHNA STEINBECKA

Pričujoči prispevek se ukvarja s predstavitvijo prevajalčevih zagat pri izbiri ustreznega slovenskega ekvivalenta Steinbeckovemu barvitemu pogovornemu jeziku. Razprava se osredotoča na avtoričin nedavni prevod Steinbeckovega romana *Of Mice and Men* (*O miših in ljudeh*, 2007) in ob osvetlitvi njenih pristopov k tematiki in prevajalskih izborov ponuja nekaj predlogov, ki bi utegnili koristiti drugim prevajalcem pri soočenju s problemom prenosa govorjenega angleškega jezika v ciljni slovenski jezik in kulturo.

Ključne besede: izvirnik, slogovno zaznamovano besedilo, prevodno besedilo, ustreznost prevoda, knjižni in pogovorni jezik, *Of Mice and Men*, *O miših in ljudeh*

The article discusses a translator's dilemmas in finding an adequate equivalent to Steinbeck's colorful colloquial language. The discussion focuses on the author's recent translation of Steinbeck's novel *Of Mice and Men* (*O miših in ljudeh*, 2007) and, in the process of illuminating her approaches to the topic and her translation choices, proposes some solutions that might prove beneficial to other translators facing the problem of how to translate spoken English into the target Slovene language and culture.

Keywords: original, stylistically marked text, translated text, appropriateness of translation, standard and colloquial language, *Of Mice and Men*, *O miših in ljudeh*

Kot jezikoslovka druge usmeritve imam na področju slovenskega jezikovnega sistema in rabe omejene izkušnje, vseeno pa sem si v *Pripovedništvu Johna Steinbecka* (2006) dovolila zapisati, da bi bilo nekaterim Steinbeckovim umetninam, zlasti romanoma *In Dubious Battle* (*Negotova bitka*) in *Of Mice and Men* (*Ljudje in miši*), vsekakor potrebno omogočiti ponovno predstavitev v slovenščini. To ne utemeljujem samo z njuno občečloveško aktualnostjo, ampak predvsem z dejstvom, da obe prevodni izdaji izpred šestdesetih let potrebujeta kar lepo število izboljšav, da bi izpolnjevali svoje umetniško poslanstvo (ČERČE 2006: 282). Do neke mere sem za to poskrbela kar sama, ko sem naslednje leto za Mariborsko literarno družbo ponovno prevedla roman *Of Mice and Men*, ki je tokrat izšel pod naslovom *O miših in ljudeh*. Pri tem mi je bil v veliko pomoč France Žagar, ki je poskrbel, da se je prevod približal slovenski jezikovni resničnosti.

Ena izmed zelo opaznih lastnosti literarnega opusa ameriškega nobelovca Johna Steinbecka je skladnost jezikovnega izraza z vsebino. Ta je še zlasti izrazita v delih z delavsko-kmečko tematiko: junaki se sporazumevajo v jeziku nižje pogovornih leg, ki se spretno prepleta s knjižno angleščino. Zaradi slednjega ni nenavadno, da ob izidu Steinbeckovega prvega romana iz delavsko-kmečkega okolja, *In Dubious Battle* (1936), bralci niso bili presenečeni samo zaradi vsebine, ampak tudi zaradi je-

zikovne podobe besedila.¹ Pisatelj je namreč do takšne mere posnemal jezikovni slog sezonskih delavcev, da je bilo sporazumevanje junakov kar najbolj podobno živemu govoru. Zaradi številnih kletvic, zmerljivk, slengizmov in namernega kršenja ustaljenih vzorcev jezikovnega vedenja se je govornica romanesknih oseb zdela celo Steinbecku nekoliko preveč »sočna za ženske klube«, kljub temu pa je roman izšel brez jezikovnih olupšav (STEINBECK, WALLSTEN 1975: 105). Puritanskim kritikom, ki so se zmrdovali nad predrznostjo njegovega realističnega jezika, je Steinbeck odgovarjal takole: »Če delavcu odvzameš kletvico, je molčeč. [...] Če bi poskušali to govornico očistiti, bi jo naredili togo, nenaravno in osiromašeno« (BENSON 1990: 315).

Natančno posnemanje načina izražanja stavkajočih agrarnih delavcev, ki si ga je pisatelj pridobil s poglobljenim študijem splošnih značilnosti in narečnih posebnosti njihovega govora, je nespregledljiva stalnica vseh del iz pisateljevega ustvarjalnega vrha, v katerem je slikal življenje preprostega kmečkega človeka. Pisateljev motiv za takšen zapis pa se je ujema z motivom enega izmed obeh komunističnih voditeljev v omenjenem romanu, ki si je prizadeval za naklonjenost delavcev tudi s posnemanjem njihovega govora: »ljudje ne zaupajo človeku, ki ne govori tako kot oni. Hudó lahko užališ nekoga, če uporabiš besedo, ki je on ne razume« (STEINBECK 1952: 105).

Robotost in odstopanje od norme zbornega knjižnega jezika sta povzročala težave vsem prevajalcem, v slovenskih pripovednih navadah pa je bila to novost, ki je vrgla iz tira tudi izkušene mojstre besede. Kako tudi ne, saj kljub radikalnim poskusom sočasnih slovenskih avtorjev (Andreja Skubica, Gorana Vojnoviča, Andreja Rozmana Roze in nekaterih drugih), da zapišejo živo govornico, slovenski prevajalci še danes oklevajo pisati na način, ki bi posnemal pokrajinski/ mestni govor (POTRČ 2010: 92). Morda vzrok za to tiči v dejstvu, da še nimamo izdelanih »univerzalnih standardov«, kako zapisati slovenski pogovorni jezik, kot ugotavlja Julija Potrč (83). Kakorkoli že, način zapisa slovenske pogovornosti, natančneje, kako v ciljnem slovenskem jeziku ustvariti ekvivalentno heterogeno kombinacijo krajevno obarvanih različkov jezika, ki jo Steinbeck gradi z napačno skladnjo, dvojnimi zanikanjem, glasovno redukcijo, številnimi medmeti, kletvicami, neknjižnimi izrazi in frazemi, kako ohraniti stilno zaznamovano izražanje njegovih junakov impulzivnega značaja, ne da bi pri tem okrnili poetičnost in emocionalno moč pripovedi, kako rekonstruirati angleško besedilo, da bo hkrati verodostojno in sprejemljivo za ciljnega slovenskega bralca, so osrednja vprašanja, ki smo si jih zastavljali pri našem prevodu Steinbeckovega romana *O miših in ljudeh*. O tem bo tekla beseda v nadaljevanju, najprej pa si v najsplošnejših orisih oglejmo, kako so se s Steinbeckovimi deli spoprijeli drugi slovenski prevajalci.

Pisanje o prevodih je brez podrobnejšega ocenjevanja prevajalčevih rešitev vseh sestavin izvirnika zelo tvegano početje, še zlasti, če gre za prevode del, ki jih zaznamuje tako samosvoja literarna pisava, kot je značilna za Steinbecka. A naj nam bo kljub temu dano razmišljati o nekaterih slovenskih prevodnih izdajah, zlasti o tistih, ki po našem ocenjevalnem kriteriju najbolj razbirajo in prenašajo izvirnik v okvir slovenskega jezika in kulture ali pa so zaradi prevajalčeve nespretnosti le težko

¹ Osrednja pripovedna nit v romanu se pleče okoli dveh komunistov, ki poskušata organizirati stavko med kalifornijskimi sezonskimi delavci, kar za tiste čase vsekakor ni bila tema, ki bi obetala založniški uspeh.

primerljivi z angleškim besedilom. Med slednjimi bomo največ pozornosti namenili prvi slovenski izdaji prej omenjenega izvirnika, ki je v prevodu Mete Gosak in pod naslovom *Ljudje in miši* izšel pri Slovenskem knjižnem zavodu (1952).² Prevode bomo ovrednotili v prvi vrsti z opazovališča učinkovitosti prenosa pisateljevega specifičnega druženja bogatega metaforičnega stavka z različnimi variantami govornega jezika. Prevod pogovornega jezika je sicer svojevrsten izziv za prevajalca, hkrati pa tista prвина, ki ima v slovenskih izdajah Steinbeckovih del najmanj zadovoljive rešitve.

Kot ugotavlja France ŽAGAR, prevajalci Steinbeckovih del navadno »pogovornost samo nakazujejo« (2007: 108). Največkrat to delajo s kratkimi nedoločniki in s pogovornimi glagolskimi oblikami *bojo, jejo, vejo* namesto knjižnih *bodo, jedo, vedo*. Dovolijo si zapisati kakšno pogovorno besedo, bolj redko pa se opogumijo izpustiti kakšen samoglasnik (ibid.). Pri tem je šel najdlje Janko Moder: v njegovem prevodu romana *The Grapes of Wrath* (1939), ki ga je leta 1983 pod naslovom *Grozdi jeze* izdala Cankarjeva založba, najdemo vse prej našteto:³

»It ain't so bad,« said Joad. »Like ever'place else. They give ya hell if ya raise hell. You get along O.K. les' some guard gets it in for ya. Then you catch plenty hell. I got along O.K. Minded my own business, like any guy would. I learned to write nice as hell. Birds an' stuff like that, too; not just word writin' [...]. Course you get goddamn good an' sick a-doin' the same thing day after day for four years [...]. But, hell, if I seen Herb Turnbull« (STEINBECK 1992: 74)

»Ni tako slabo,« je rekel Joad. »Kakor povsod drugod. Svinjsko ravnajo s teboj, če se svinjsko obnašaš. Lahko se ti kar dobro godi, če te kateri od paznikov ne vzame na piko. Potlej ti nakoplje celga vruga na glavo. Meni ni šlo slabo. Brigal sem se samo za svoje stvari, kakor naj bi se vsak. Naučil sem se ko hudič lepo pisat. Tudi risat ptičke in take stvari, ne samo pisat besede [...]. Seveda se prekleto nažreš, ko moraš štiri leta dan na dan gonit isto [...]. Ampak prekleto nazaj, če bi zdajle zagledal Herba Turnbulla.« (STEINBECK 1983–76)

* * *

»Sairy's done up. She got to res'. She ain't gonna git acrost that desert alive.« [...] »Jus' hafta do 'er, then. Sairy can't go. If they jail us, why, they'll hafta jail us. She got to res' an' get strong.« (STEINBECK 1992: 296)

»Sairy je čist pri koncu. Mora se spočit. Drugač sploh ne bo prišla živa čez puščavo.« [...] »Potlej naj bo pač stlačil v zapor. Sairy ne more nikamor. Če naj bojo vtaknil v ječo, kaj pa si bojo opomogli s tem. Ampak Sairy si bo vsaj odpočila in se okrepila.« (STEINBECK 1983: 283–4)

Če primerjamo slikovito govorico Steinbeckovih sezonskih delavcev v izvirniku z Modrovim prevodom, lahko ugotovimo, da se je prevajalec sicer izčrpno posvetil

² Meta Gosak je prevedla tudi Steinbeckov potopisni roman *Travels with Charley*, 1962 (*Potovanje s Charleyjem*, Državna založba Slovenije, 1963).

³ Prva slovenska izdaja tega romana je iz leta 1943; takrat je roman v prevodu Rudolfa Kresala in pod naslovom *Sadovi jeze* izšel pri ljubljanski založbi Plug.

njeni rekonstrukciji, kljub temu pa se junaki v slovenski izdaji pogovarjajo v manj grobem jeziku kot v angleškem besedilu. V slednjem je namreč govornica na nekaterih mestih tako močno narečno obarvana, da je za nerojenega angleškega govornca že skoraj nerazumljiva. Pa ne samo to; Steinbeck je dosledno upošteval jezikovne variante govornega jezika svojih junakov – ti se namreč sporazumevajo v različnih narečjih (zlasti v kansaškem in oklahomskem narečju), kar pa v prevodu ni izraženo. Vendar to so le malenkosti. Prefinjen prevod nam nekoliko skali le prevajalčevo pisanje zemljepisnih lastnih imen. Niso namreč jasni njegovi razlogi, zakaj jih nekaj navaja v angleščini, druga pa poenostavi ali prevede.

Med uspele prevode sodi tudi *Polentarska polica*, kot je Ciril Kosmač leta 1953 naslovil Steinbeckov roman *Tortilla Flat* (1935). Kosmač se je dobro vživel v Steinbeckov pripovedni svet: v slovenskem besedilu čutimo prevajalčevo dojemljivost za mnogovrstne metafore, zanimiv nabor besed, notranjo rimo, številna zvočna ujemanja v povedi, iskrivost in nekatere druge prepoznavne gradnike pisateljevega sloga. Prevajalec je upošteval tudi jezikovno diferenciacijo izvornika, ki je v tem delu sicer precej manj izrazita kot v drugih romanih z delavsko-kmečko tematiko (*Negotova bitka*, *O miših in ljudeh* in *Grozdi jeze*), se pa tudi tu na več mestih kažejo rahli odmiki od knjižnega jezika. Še najbolj je v izvorniku opazno občasno poigravanje s starinskim jezikom, s katerim Steinbeck namiguje na starodavno legendo o kralju Arturju in njegovih vitezi. To neobičajno jezikovno druženje sodobnega in starinskega jezika, ki ga pisatelj ustvarja z uporabo arhaiziranih zaimenskih in glagolskih oblik, daje delu poseben čar, prevajalca pa postavlja pred izredno zahtevno nalogo: v prevodu naj bi namreč poskrbel za soroden slogovni vzorec. Prav tu pa se je zalomilo tudi Kosmaču. Čeprav se tovrstne razlike v slovenščini kažejo v drugačni obliki kot v angleščini, ostaja Kosmač na mestih s to jezikovno sestavino izvornika povsem nevtralen. Oglejmo si primer (arhaizirane oblike so v poševnem tisku):

»Nevertheless,« Pilon said, »thy mode of living keeps all thy friends uneasy. [...]

I only thought to tell thee how thy friends worry,« he said critically. »If thou wilt not try to help, I can do nothing for thee. [...] thy friends will not be pleased when they see thou dost nothing to relieve their minds.« (STEINBECK 1986: 50–1)

»Toda to tvoje življenje kljub temu vznemirja tvoje prijatelje. [...] Hotel sem ti samo povedati, v kakšnih skrbeh so zaradi tebe tvoji prijatelji, « je mirno rekel. »Če si sam nočeš pomagati, kako naj ti jaz pomagam. [...] Toda tvoji prijatelji ne bodo veseli, ko bodo videli, da ti niti z mezincem ne ganeš, da bi jih odrešil hudih skrbi.« (STEINBECK 1995: 57–8)

Medtem ko je Modru in Kosmaču kljub nekaterim pomanjkljivostim v njunih prevodih uspelo približati ameriško kulturo in zgodovino ter ju ustrezno prenesti v okvir slovenske kulturne, zgodovinske in jezikovne skupnosti, tega ni mogoče trditi za Aljošo Furlana in Rada Bordona, ki sta leta 1952 za ljubljansko Tiskarno Slovenskega poročevalca prevedla roman *In Dubious Battle* (*Negotova bitka*). V nasprotju s Steinbeckom, ki je z ustrezno izbiro besed in sloga ustvaril izhodišče za oprijemljivo predstavo polpismenih agrarnih delavcev, sta Furlan in Bordon ostala kar pri »spodobni slovenščini«, v spremnem zapisu prevoda pa za vsak primer dodala, da je Steinbeckov jezik »mestoma nekoliko grob, kakršna je pač govornica njegovih junakov« (FURLAN, BORDON 1952: 246). Dodatno težavo so prevajalcema predstavljale

še številne jezikovne sestavine izvornika, ki spadajo v konceptualizacijo ameriške kulture in zgodovine. Za uspel prevod je namreč pomembno, da prevajalec vzpostavi pravilno razmerje med tujim in domačim in operira z zavestjo, kaj je sprejemljivo v ciljni kulturi (TOURY 1995: 56–7). V prevajalskem delu Furlana in Bordona ni sledov takšne zavesti. V prizadevanju, da ohranita ameriško zaznamovanost besedila, sta namreč te jezikovne sestavine, kakor tudi vse tiste, ki bi jih brez težav poslovenila in s tem poskrbela za večjo vraščenost prevoda v slovenski prostor, pustila kar v angleščini, pod črto pa izčrpno razložila vse, kar se jima je zdelo potrebno za bralčevo razumevanje.

Tudi Meta Gosak se ni pustila voditi izhodiščnemu besedilu. Če izvzamemo maloštevilne odlomke, v katerih ji je uspelo doživeto prodreti v Steinbeckov pripovedni stavek, se najbrž ne motimo v trditvi, da prav njen prevod najslabše opravlja funkcijo posrednika med pisateljem in ciljnim slovenskim bralcem. Ne samo, da njena različica ne ohranja za izvornik značilne zmesi standardnega in nestandardnega jezika, saj se junaki sporazumevajo kar v knjižni slovenščini, ampak bralca prikrajša tudi za številne slogovne vrednote izvornika. Prevajalka se je osredotočila samo na prenos vsebinskih sestavin, ne pa tudi izraznih, čeprav tudi pri tem ni imela najbolj srečne roke. Po svoji presoji je namreč izpuščala ali olepševala kletvice in druge slogovno zaznamovane besede, ki so jih uporabljale s slovničnimi in drugimi kategorijami sprte romaneskne osebe. To pa še ni vse; nekatere stavke je kar izpustila in s tem nasilno posegla v roman, kar ni uspelo niti Steinbeckovim založnikom. Te je namreč pisatelj odvrnil od zahtev po jezikovnem filtriranju besedila s pojasnilom, da jezika ne bo »kastriral« in dovolil, da bi se njegovi delavci sporazumevali v »maniri oxfordskih profesorjev« (STEINBECK, WALLSTEN 1975: 105). Oglejmo si prevajalkine samovoljne posege v izhodiščno besedilo na nekaj primerih:

George grunted, »Maybe he's showin' off for his wife.«

The swamper warmed to his gossip. »You seen that glove on his left hand?« »Yeah. I seen it.« »Well, that glove's fulla vaseline.« »Vaseline? What the hell for?« »Well, I tell ya what – Curley says he's keeping' that hand soft for his wife.« George studied the cards absorbedly. »That's a dirty thing to tell around,« he said. The old man was reassured. He had drawn a derogatory statement from George. He felt safe now, and he spoke more confidently. »Wait'll you see Curley's wife.« (STEINBECK 1994: 27–8)

Prevajalka je poslovenila samo prvi in zadnji stavek, zato se zgornji odlomek glasi takole:

»Najbrž hoče pokazati svoji ženi, kako je možat,« je zamrmral George.

»No, saj boste kmalu lahko videli to njegovo ženo, kakšna je,« je hudomušno pripomnil starec. (STEINBECK 1952: 35)

Podobno skrajšala in osiromašila je tudi naslednji odlomek. Zadnja stavka, ki namigujeta na spolnost, je kar izpustila.

»I never meant no harm, George. Honest I never.«

Well, you keep away from her, 'cause she's a rat-trap if I ever seen one. You let Curley take the rap. He let himself in for it. Glove fulla vaseline,« George said disgustedly. »An I bet he's eatin' raw eggs and writin' to the patent medicine houses.« (STEINBECK 1994: 32)

»Nisem vedel, da je ne bi smel gledati. George, res nisem vedel.

»Zapomni si torej, da se tudi te moraš izogibati; dekle je lahko prav nevarno. Pusti jo Curleyu, on si jo je izbral, on naj jo ima!« (STEINBECK 1952: 41)

Takšnih grobih prilagoditev in spreminjanja izvirnika s samovoljnim krajsanjem ali dodajanjem informacij je v prvi slovenski izdaji tega romana v izobilju. Prepričljiv primer je prevod spodaj navedenega odlomka, ki je zanimiv tudi z opazovališča rekonstrukcije pogovornega jezika. Medtem ko je za izhodiščno besedilo značilna jezikovna diferenciacija z zelo opaznimi odmiki od norme književnega jezika tako na skladenjski kot na leksikalni in slogovni ravni, je prevajalka ta gradnik pisateljevega pripovednega načina kar zanemarila; podobno kot stavkajoči delavci v Furlanovi in Bordonovi različici *Negotove bitke*, se tudi sezonski delavci v tej slovenski izdaji sporazumevajo kar v knjižni slovenščini, ki kontrastira z življenjskim okoljem teh oseb:

She consoled him. »Don't you worry none. He was jus' a mutt. You can get another one easy. The whole country is fulla mutts.«

»It ain't that so much,« Lennie explained miserably. »George ain't gonna let me tend no rabbits now.« (STEINBECK 1994: 87)

»Oh ne bodite žalostni, saj je bil samo majhen psiček, tod okrog je vse polno teh živalic in če se vam zljubi, lahko že danes dobite drugega,« ga je tolažilo dekle.

»Saj to, da sem zadavil psička, ni tako hudo; hudo je samo to, da mi sedaj George ne bo več dovolil čuvati in pasti zajčkov,« je pojasnjeval Lennie obupano. (STEINBECK 1952: 109)

Prav tako v tem prevodu ni mogoče prezreti nekaterih pomenskih neustreznosti, ki že posegajo na področje sporočilnih vsebin izvirnika.⁴ Ponesrečen je tudi prevod naslova: naslovna fraza *of mice and men* je namreč aluzija na pesem *To a Mouse*, 1785 (Miši), Roberta Burnsa, in na njegovo misel v sedmi kitici o enako jalovih načrtih miši in ljudi, zato je ustreznejši dobesedni prevod (o miših in ljudeh), kot smo roman naslovili v našem prevodu.⁵

Že tako omejena členitev dopušča sklepanje, da je prevod Mete Gosak v več smereh ponesrečena predstavitev dela, s katerim si je Steinbeck zagotovil pomemben prostor med svetovnimi književniki. Domnevamo lahko, da prva slovenska izdaja prav zaradi prevajalkine nezmožnosti, da bi sledila izvorniku in podala ustrezno slovensko različico pisateljevega vsebinskega sporočila in sloga, nima nobenega ponatista. Kakorkoli že, naša odločitev za prevod tega komaj nekaj več kot sto strani obsegajočega dela je po eni strani nastala zato, da bi ga približali tudi tistim slovenskim bralcem, ki angleškega jezika ne obvladajo do takšne mere, da bi se jim ob branju

⁴ Na primer, zadnji stavek v romanu, »Now what the hell ya suppose is eatin' them two guys?«, je prevajalka razbrala in rekonstruirala kot: »Kakšna sta po vašem mnenju ta dva?«. S svojim prevajalskim izborom ni spremenila samo pomena tega stavka, ampak je spregledala tudi eno izmed temeljnih vsebinskih črt besedila, ki se še s posebno izrazitostjo kaže prav na tem mestu: brezbrzižnost in brezčutnost človeškega sobivanja. Izvorniku bi se mnogo bolj približala s prevodom: »Ja, kaj hudiča ju pa žre?«, kot je stavek preveden v našem prevodu.

⁵ But, Mousie, thou art no thy lane/ In proving foresight may be vain:/ The best laid schemes o' mice and men/ Gang aft a-gley,/ An' lea'e us nought but grief an' pain/ For promis'd joy.

izvirnika razkrilo vse njegovo bogastvo. Po drugi strani, gledano z jezikovne plati, pa je s svojo pretežno dialoško oblikovano pripovedjo prav to delo najbolj problematično z opazovališča rekonstruiranja ustreznega ekvivalenta v jezikovnem sistemu ciljnega bralca in zato tudi največji izziv za prevajalca. To je namreč Steinbeckov prvi uspešni »poskus drame, ki se lahko bere, in romana, ki ga je mogoče uprizoriti na odru«, kot je delo opisal pisatelj sam (STEINBECK, WALLSTEN 1975: 138). Trd oreh za prevajalca niso samo številne slogovno zaznamovane besede in besedne zveze, bogate s kulturnimi informacijami; težavno nalogo predstavlja tudi premišljena raba specifičnih slovničnih oblik, pomenskih zvez, ritmičnega ponavljanja besed, ipd. S takšnimi odkloni od zbornega jezika namreč pisatelj gradi razmišljanje, čutenje in izražanje duševno zaostalega in impulzivnega osrednjega protagonista, poudarja njegovo socialno pripadnost ali pa ustvarja dodatno dramatičnost. V ilustracijo pisateljeve moči pri posnemanju govorjenega jezika prisluhnimo prepiru in medsebojnemu zmerjanju delavcev na ranču:

Slim said, »Well, you been askin' me too often. I'm gettin' God damn sick of it. If you can't look after your own God damn wife, what you expect me to do about it? You lay offa me.«

»I'm jus' tryin' to tell you I didn't mean nothing,« said Curley. »I jus' thought you might of saw her.«

»Why'n't you tell her to stay the hell home where she belongs?« said Carlson. »You let her hang around bunk houses and pretty soon you'r gonna have som'pin on your hands and you won't be able to do nothing about it.«

Curley whirled on Carlson. »You keep outta this les' you wanta step outside.«

Carlson laughed. »You God damn punk,« he said. »You tried to throw a scare into Slim, an' you couldn't make it stick. Slim throwed a scare inta you. You're yella as a frog belly. I don't care if you're the best welter in the country. You come for me, an' I'll kick your God damn head off.«

Candy joined the attack with joy. »Glove fulla vaseline,« he said disgustedly. Curley glared at him. His eyes slipped on past and lighted on Lennie; and Lennie was still smiling with delight at the memory of the ranch.

[...] »What the hell you laughin' at?«

Lennie looked blankly at hm. »Huh?«

Then Curley's rage exploded. »come on, ya big bastard. Get up on your feet. No big son-of-a-bitch is gonna laugh at me. I'll show ya who's yella.« (STEINBECK 1994: 62)

In kako smo se z literarnimi sestavinami izvirnika in še zlasti z njegovo jezikovno diferenciacijo spoprijeli v našem prevodu tega romana? V primerjavi z drugimi slovenskimi prevajalci Steinbeckovih del smo šli korak dalje: slikovito govorico delavcev na ranču smo rekonstruirali z našim splošnim pogovornim jezikom, kakršen se uporablja v osrednji Sloveniji. Menimo namreč, da je to živ govorjeni jezik, ki je za velik del Slovencev naraven način govorjenja, za večino Slovencev pa veliko bolj razumljiv kot govor te ali one vasi na našem podeželju. V ta namen smo se izogibali izrazitim značilnostim dolenjskega ali gorenjskega govornega področja, ker pa je ločnica med pogovornim jezikom in narečjem zelo tenka, nismo prepričani, da smo jo vedno pravilno določili (ŽAGAR 2007: 108).

Kot je bilo na več mestih že omenjeno, se v izvorniku razlike med knjižnim in pogovornim jezikom odražajo na področju glasoslovja, slovničnih struktur in besedotvorja. Tovrstno razlikovanje smo kljub razlikam med jezikovnimi sistemoma angleščine in slovenščine ustvarili tudi v slovenskem besedilu. Na področju glasoslovja je v izvorniku še zlasti opazno opuščanje soglasnikov, zlogov in nenaglašanih samoglasnikov: *an'* (and), *lef'* (left), *tol'* (told), *spen'* (spend), *'stead* (instead), *'im* (him), *'cause* (because), *'em* (them), *s'pose* (suppose), *Sat'day* (Saturday), *ever'body* (everybody), *ever'thing* (everything), *on'y* (only), *di'n't* (didn't), *wha's* (what's), etc. To posebnost pogovorne angleščine smo v prevodu izrazili z glasovnimi opustitvami oziroma vokalnimi redukcijami v pogovorni slovenščini in zapisali: *mormo nastavit*, *moral ga bomo spraviti*, *morš narest*, *opravmo že*, *bomo vidli*, *je blo*, *spravli ga bomo*, *kar hočte*, *mal*, *maš*, *tud*, *človk*, *črnc*, *men*, *v mest*, *v rok*, *na cest*, *pri mir*, *enga*, *mel na pik*, *čist zares*, *zajc*, *nobenih sitnost*, ipd.

Izstopajoča posebnost govora v izvorniku je tudi spajanje oziroma strnjevanje po dveh besed v eno. Največkrat gre za spojivke naglašanih besed z naslonkami (klitikami), kar je povezano z glasovnimi opustitvami (redukcijami) in premenami (alternacijami), kadar spajanje pripelje do težko izgovorljivih soglasniških sklopov. Prav zaradi te specifičnosti govora je angleško besedilo za nerojenega angleškega govorca zelo težko razumljivo: *kinda* (kind of), *fulla* (full of), *outa* (out of), *coupla* (couple of), *gotta* (got to), *hadda* (had to), *oughtta* (ought to), *woulda* (would have), *coulda* (could have), *wanna/ wanta* (want to), *gimme* (give me), *whatta* (what have/ what do), *awright* (all right), ipd. V slovenščini je ta glasoslovni pojav redkejši, npr. ljubljanski *nauš* (ne boš), *azga* (a si ga), *asjo* (a si jo). V našem prevodu je glasovno prilagajanje v nestandardni slovenščini izraženo z besedama *druzga* (družega) in *tazga* (takega):

»Nobenga družga vzroka ni povedal, samo hrana da mu ni všeč.« (2007: 23)

»En na družga gledava.« (2007: 36)

»Bog mi je priča, da še nikol nisem vidu tazga silaka.« (2007: 40).

Soglasniški sklop *-ng* v pogovorni angleščini največkrat otrdi, zaradi tega zapisi brez končnega soglasnika: *feelin'*, *gettin'*, *takin'*, *givin'*, *somethin'*, *goin'*, *runnin'*, *talkin'*, ipd.. V prevodnem besedilu ima ta glasoslovni pojav vzporednico v poenostavitvi soglasniških sklopov *-lj* in *-nj* v besedah *skeden*, *kon*, *ponedelek*, *detela*, *zemla*, *niva*, *kuhna*, *življenje*, *pozdravljen*, *opravljen*, *zadovolna*, *ludi*, *lubi*, *pelala*, *pospravlal*, *brklam*, in drugih. Na glasoslovni ravni je tudi sprememba nenaglašene končaja *-il/ -el* v *-u*, medtem ko se nenaglašen končaj *-aj* realizira v *-ej*. V prevodu smo zato zapisali: *vidu*, *govoru*, *čutu*, *mislju*, *zdrobu*, *naredu*, *polomu*, *sunu*, *ustrelu*, *pazu*, *mignu*, *pustu*, *reku*, *razumu*, *mogu*, *hotu* in *počakej*, *skupej*, *poslušej*, ipd.

V okviru slovničnih kategorij je zlasti pri manj izobraženih in neizobraženih angleških govorcih zelo pogosto dvojno zanikanje. V izhodiščnem besedilu je prav ta segment najbolj opazno kršenje norme knjižnega jezika. Primerjajmo nekaj primerov iz izvornika z ustreznici v standardni angleščini v oglatem oklepaju:

»I ain't gonna say nothin'.« (1994: 7)

[I'm not going to say anything.]

»I wouldn't eat none [...] I wouldn't touch none of it.« (1994: 12)

[I wouldn't eat any. I wouldn't touch any of it.]

- »They ain't got nothing to look ahead to.« (1994: 14)
 [They don't have anything to look ahead to.]
 »I didn't hear nothing you guys was sayin'. I ain't interested in nothin'....« (1994: 24)
 [I didn't hear anything you guys were saying. I'm not interested in anything ...]
 »We don't want no trouble.« (1994: 77)
 [We don't want any trouble.]

V razmerju do standardnega angleškega jezika se razlika na področju slovnice kaže tudi v napačni rabi glagolskih oblik. Tovrstne napake lahko strnemo vsaj v štiri sklope: raba neustreznih oblik nepravilnih glagolov (največkrat je napačen pretekli deležnik – *knew* namesto *known*, *brang* namesto *brought*, *saw* namesto *seen*, *rode* namesto *ridden*, *went* namesto *gone*, *did* namesto *done*, ipd.) ali pa dodajanje končnice *-ed* nepravilnim glagolom pri tvorbi preteklega časa in perfekta (*throwed* namesto *threw*, *knowed* namesto *knew*, ipd.), napačna raba slovnicega časa in števila, izpuščanje glagola *to be* (biti) in pomožnih glagolov ter raba pogovornih oblik *ain't* (*am not*, *is not*, *are not*, *has/ have not*) in *gonna* (namesto *going to*). Izpuščanje pomožnega glagola (*do*, *does*, *did*, *have/ has*) je še zlasti pogosto pri tvorbi perfekta (Present Perfect Tense) v povednih in v vprašalnih stavkih. Za vsak sklop navajamo nekaj primerov s pravilnimi ali izpuščenimi glagolskimi oblikami v oglatem oklepaju:

- »I coulda went [could have gone] to them, an' spoke in the radio.« (1994: 89)
 »Lennie coulda did [could have done] that.« (1994: 97)
 »He woulda took [would have taken] his pay an' raised hell in a whore house.« (1994: 101)
 »I think I knowed [knew] from the very first.« (1994: 94)
 * * *
 »The ol' people that owns [own] it is [are] flat bust.« (1994: 59)
 »Tha's jus' what you says [say] to me. « (1994: 65)
 »You was [were] pokin' your big ears into our business. « (1994: 24)
 »It don't [doesn't] matter.« (1994: 71)
 * * *
 »You [are] God damn right I could.« (1994: 57)
 »I [have] been with George for a long time.« (1994: 71)
 »What [do] ya mean, Slim?« (1994: 48)
 »[Are] You listenin'?« (1994: 88)
 »I wonder if Bill [has] seen it.« (1994: 47)
 * * *
 »I ain't sayin' [am not saying] he's bright.« (1994: 22)
 »I ain't gonna say [am not going to say] a word.« (1994: 16)
 »Ain't [Isn't] that so?« (1994: 70)
 »We [are] gonna [going to] have a little place.« (1994: 88)

Omeniti je potrebno tudi izpuščanje osebnega zaimka ob glagolski obliki. V nasprotju s standardno slovensščino, kjer raba osebnih zaimkov ob osebni glagolski obliki ni potrebna, saj je glagolska končnica že sama dovolj obvestilna, je v standardni angleščini *le-ta* obvezna:

- »[He] Kicks us out and says [...].« (1994: 4)
- »[Do you] Know what I think?« (1994: 28)
- »[He] Got it caught in the machine.« (1994: 78)
- »[I] Might jus' as well spen' all my time tellin' you things and then you forget 'em.« (1994: 4)
- »[We'll] Have it all in one month.« (1994: 76)

Pokazatelj pogovornosti na skladenjski ravni je tudi raba osebnega zaimka v tožilniku (*them*) namesto določnega člena (*the*):

- »That's all you ever can remember is them rabbits.« (1994: 4–5)
- »Them guys jus' come.« (1994: 21)
- »I seen 'em poison before, but I never seen no piece of jail bait worse than her.« (1994: 32)
- »Well, I wasn't hurtin' 'em none.« (1994: 55)

Razlike med pogovornim in knjižnim jezikom se v slovenščini kažejo v precej drugačni obliki kot v angleščini. V našem prevodu jih najdemo v slovničnih oblikah, ki v knjižnem jeziku niso dopustne. Tako smo s pluralizacijo samostalnikov ženskega spola namenoma opuščali dvojino in zapisali *delovne knjižce* in *avtobusne karte* namesto *delovni knjižici* in *avtobusni karti*, uporabljali pogovorno določno obliko (*tadrug, taprav, tastar, tamal, tavelk, tanov, najtavečji*) in pogovorno vikanje:

- »Tamal gonjač Smitty se je spravu nanj.« (2007: 23)
- »Vsak se boji, da bi mu tadrug očital.« (2007: 75)
- »Žena stanuje v hiš od tastarga.« (2007: 30)
- »Vidva sta pa tanova delavca?« (2007: 36)
- »Če se loti kakega tavelzga, in ga premlat, vsi govorijo, kak kerlc je.« (2007: 29)
- »Spravla me boste v težave, kot je reku George, da me boste.« (2007: 87)
- »Naroču ste mi, da segrejem katran za mulo.« (2007: 50)
- »Georgeu bom povedal, kaj ste rekla.« (2007: 77)
- »George bo zelo jezen, če boste vreščala.« (2007: 88)

V pogovorni slovenščini in še zlasti med nešolanimi govorcji je v primerjavi z zborna norma opazna tudi tendenca po zamenjavi prislova s pridevnikom. V našem prevodu je ta posebnost izražena takole:

- »Tako dober bi mi šlo.« (2007: 12)
- »Bo kar zabaven tu, se mi zdi.« (2007: 31)
- »Zate mogoče res ni pomemben, [...] njemu pa to zlo velik pomen.« (2007: 40)
- »Neverjeten, kako držita skupej.« (2007: 41)
- »Zato se mi zdi čuden, da tak tepček kot on in pameten človek kot ti potujeta skupej.« (2007: 41)
- »[...] kmalu vam jo bo pošteno zagodla, ampak takrat bo prepozen.« (2007: 61)

Naslednja zelo opazna lastnost slovenske pogovornosti je izpodrivanje zanikanega roditelja s tožilnikom. Da bi sledili izvorniku in poustvarili živo govorico junakov, smo v prevodu predmet v zanikanem stavku zavestno zapisali v tožilniku:

- »No vidiš, to pa nisem pozabu.« (2007: 12)

- »Saj ti jo nisem vzel iz hudobije.« (2007: 14)
 »Niti to ni vedel, da sem bril norca iz njega.« (2007: 41–42)
 »To ne bi smel narest.« (2007: 88)
 »Noben mi jo ne bi vzel.« (2007: 17)
 »Zjutraj jo nisem vidu pod vozom.« (2007: 37)

V glagolski paradigmi velja omeniti nepravilno tvorbo velelnikov (*ber, skoč, ne nos, vstop, prised, priprav, teč, vrž*, namesto *beri, skoči, ne nosi, vstopi, prisedi, pripravi, teči, vrzi*), pri rabi samostalnikov pa maskulinizacijo srednjega spola: »[...] naroču bi si, kar bi si srce poželu« (2007: 15); [...] *kuhan krompir si je vedno olupu in izrezal vsak oko, pa če je bil še tako majčken*« (2007: 22). Iz vsega naštetega sledi, da smo tudi pisateljeva slogovna sredstva iz okvira slovničnih kategorij (podobno kot tista s področja glasoslovja) ohranjali toliko, kolikor nam je to dopuščal slovenski jezikovni sistem. Preostane nam še, da si ogledamo, kako smo razbrali in prenesli zaznamovanost izvirnika na besedotvorni ravni in na ravni slogovnih vzorcev.

Omenili smo že, da se Steinbeckovi junaki v tem romanu (kot tudi v vseh drugih z delavsko-kmečko tematiko) sporazumevajo v slikoviti govorici polpismenih sezonskih delavcev, ki zna biti na nekaterih mestih že kar prostaška. V izvorniku namreč kar mrgoli žargonskih izrazov in frazemov nižje hierarhične stopnje, ki bi jih zaman iskali v angleških slovarjih. Naštejmo le nekatere: *a jack* (denar), *a flapper* (usta slab., goflja), *a cuckoo* (trap, neumnež), *cocky* (domišljav, prevzet), *bust* (zlomljen), *yellow* (strahopeten, prestrašen), *to give a hoot in hell about us* (brigati se za koga, biti mar), *to give a bum steer* (dati zavajajočo informacijo, naplahtati koga), *to blow a stake* (nepremišljeno porabiti ali zagoniti plačo), *to take a powder* (pobrisati jo), *to tangle with somebody* (tepsti se s kom), *to go nuts* (znoreti), *to get canned* (biti odpuščen, biti prisiljen povezati culo), *to rassel* (slang za izraz *to wrestle*, spoprijeti se). Po drugi strani pa je govorica močno zaznamovana s slogovnimi sredstvi, ki jih pisatelj uporablja za stopnjevanje čustvene napetosti posameznih prizorov ali za karakterizacijo oseb, zlasti za poudarjanje otročje naivnosti in odvisnosti osrednjega protagonista, umsko zaostalega Lennieja. Takšna sredstva so npr. ponavljanje blizu skupaj stoječih prvin v besedilu ali pa kar celih stavkov kot v naslednjem primeru:

- »[...] I want you to come right here an' hide in the brush.«
 »Hide in the brush,« said Lennie slowly. «
 »Hide in the brush till I come for you. Can you remember that?«
 »Sure I can, George. Hide in the brush till you come.« (1994: 15–16)

V slovenskem besedilu smo odstopanje od knjižnega jezika na besedotvorni ravni izrazili tako, da smo namesto besed, ki zvenijo literarno, uporabljali vsakdanje kmečke ali nižje pogovorne izraze ali pa takšne, ki so v SSKJ označeni kot ekspresivni in slabšalni: *ksiht, kikla, kura, betica, bajta, capin, punca, špeh, štala, šnops, žakel, žlahta, pesjan, gofla, zagulen, brihten, glih, fentat, fotrat, hecat, krepnt, zinit in črhnt, pognat, basat, rajtat, ne bo ratal, to rajžo, noben* (namesto *nihče*), *pol* (namesto *potem*), *zmeraj*, ipd. Takšni so v našem prevodu tudi frazemi, ki jih tu navajamo v isti obliki, kot so v besedilu: *gonite isto lajno, vlečem iz dreka, naju bo mel na pik, nekaj me je pičlo, da ne odpreš klun, če bi mel vsaj mal soli v glav, poberte šila in kopita, zamal se mu je zdel, povsod vtikajo svoj nos, je počasne pameti, da ti ne*

pade kaj v glavo, bi bla na cest, ni dober obešat na zvon, ne bom ti nasedla, te lahko spravim na drevo, čreva mu bom preluknal, ga dajo za rešetke, ni pri tapravi, ipd. Prav tako smo z namenom, da bi podali kolikor mogoče celosten ekvivalent znotraj-besedilnega sporočanjaškega položaja, ohranili ponovitve besed in premišljeno izrabo skladenjskih konstrukcij. Zgoraj navedeni odlomek se v našem prevodu glasi takole:

- »[...] pridi sem in skrij se v grmovje.«
 »Skrij se v grmovje, « je počasi ponovil Lennie.«
 »Skrij se v grmovje in počakaj. Si boš zapomnu?«
 »Seveda si bom. Skrij se v grmovje in počakaj.« (2007: 20)

Slovensko besedilo razkriva pisateljevo igro s ponavljajočim se stavkom *Skrij se v grmovje*, ki indicira skromne govorne sposobnosti osrednjega junaka. Čeprav ni naš namen primerjava obeh slovenskih prevodov tega romana, si oglejmo, kako je te vrstice prenesla Meta Gosak:

- »[...] pobegni iz ranča in se skrij tu v grmovju.«
 »V grmovju se naj skrijem?«
 »Da, skrij se! V grmovje se skrij, dokler ne pridem jaz in ti rečem, da se ti ni treba več skrivati. Ali si boš zapomnil?«
 »Zapomnil si bom, George! Skriti se moram v grmovje, dokler ne prideš ti.« (1952: 20–21)

V nasprotju z našim prevodom, v katerem smo z ohranjanjem namernih ponovitev velelnika in spremljajoče ga skladenjske konstrukcije ustvarili slogovni vzorec s podobnim učinkom, Meta Gosak ni bila dojemljiva za pisateljev izbor. *Hide in the bush* je namreč prevedla kot *skrij se, skrijem se, skriti se, in skrivati se*, sprememba glagolskega naklona pa je posledično zahtevala tudi skladenjske spremembe prislovnega določila (*v grmovje, v grmovju*). Kot številna druga mesta v njenem prevodu, odlomek ohranja samo vsebino, zanemarja pa slogovno zaznamovanost besedila.

Uvodoma smo v ponazoritev slikovite govornice v izvorniku prisluhnili prepiru delavcev na ranču, za konec pa pogledjmo, kako se njihovo medsebojno obtoževanje sliši v našem prevodu:

- »Ampak kar naprej gonite isto lajno,« je rekel Slim. »Preklet sit sem že tega vašga sprášvanja. Če sami ne morte pazit na svojo vražjo ženo, kaj pričakujete pol od mene. Dajte mi že enkrat mir!«
 »Samo povedal bi ti rad, da nisem na nič cikal,« je rekel Curley. »Sem pač mislu, da si jo mogoče kje vidu.«
 »Zakaj ji ne ukažete, naj za hudiča ostane doma, kamor spada?« je rekel Carlson. »Vi ji pa dovolte, da se potika med barakami, in kmal vam jo bo pošten zagodla, ampak takrat bo prepozen.«
 »Ti se pa ne vmešavaj, razen če se hočeš tepst z mano,« je Curley zavpil na Carlsona. Carlson se je zasmel: »Baraba prekleta,« je rekel. »Ti si hotu Slimu pognat strah v kosti, pa ga je on teb. Prestrašen si, da se ti hlače tresejo. Kaj zato, če si najbolši bokсар tod okol. Kar dej me, če hočeš, da ti razbijem tvojo prekleto betico.«
 Candy se mu je veselo pridružil: »Rokavica polna vazelina,« je rekel z gnusom. Curley ga je srepo pogledal. Nato je njegov pogled drsel dalje in se ustavil na Lennieju. Ta se je ob misli na ranč še vedno srečno smehljajal.

[...] »Preklet, kaj se pa ti režiš?«

Lennie ga je brezizrazno pogledal. »A?«

V tem trenutku je Curleyju zavrela kri. »Prid, ti baraba ogromna! Dvign svojo težko rit! Men se ne bo noben smejal, najmanj pa tak pesjan. Bomo vidli, komu se tresejo hlače.« (2007: 61–62)

Primerjava odlomkov razkrije, da je tako kot v izvorniku tudi v prevodu za avtorsko besedo značilen knjižni jezik, za dialoge pa živ pogovorni jezik. Slednji bo morda pri marsikaterem bralcu naletel na nerazumevanje, saj bo prvič videl zapisane besede ali slovnične oblike, ki jih učitelji slovenskega jezika v pisnih nalogah svojih učencev neusmiljeno preganjajo. Ta ali oni pikolovski bralec pa bo v prevedenih dialogih morda odkril tudi kakšno nedoslednost. Pogovorni jezik, tako splošni pogovorni kot tudi pokrajinski pogovorni jezik, namreč ni tako strogo zamejen s pravili kot knjižni. Izbira besede ali stavčne različice je pogojena z različnimi dejavniki, kot so socialna pripadnost govorca, prilagajanje sogovorniku ali poslušalcem, izgovorljivost ipd., zato enkrat rečemo *skupaj*, drugič *skupej* ali *skupi*, tretjič pa *skup* ali *vkup* (ŽAGAR 2007: 109). Ne domišljamo si, da je bil naš izbor vsake besede ali oblike pravilen, upamo pa, da smo dokaj zvesto sledili intencam Steinbeckovega pisanja, razbrali vse bogastvo izvornika in ga prenesli v ustrezni okvir slovenskega jezika in kulture. Prav tako bi bili napačno razumljeni, če bi kdo pomislil, da si z našim zapisom pogovornega jezika prizadevamo nakazati univerzalne vzorce. Bili bi pa veseli, če bi sproščeni dialogi v našem prevodu pripomogli k uzaveščenju razlik med knjižnim in pogovornim jezikom ter koristili drugim prevajalcem pri soočanju s podobnimi izzivi, kot ga je za nas predstavljala poslovenitev tega Steinbeckovega romana.

VIRI IN LITERATURA

- Jackson J. BENSON, 1990: *John Steinbeck, Writer*. New York: Penguin Books.
- Danica ČERČE, 2006a: *Pripovedna proza Johna Steinbecka*. Maribor: Mariborska literarna družba.
- , 2009b: Mešanje stila v Steinbeckovih romanih kot izziv za prevajalca. *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Ur. Vera Smole. Ljubljana: Filozofska fakulteta (Obdobja, 26). 477–85.
- Aljoša FURLAN, Rado BORDON, 1952: Beseda o Johnu Steinbecku. John Steinbeck. *Negotova bitka* (In Dubious Battle). [Prevod v slovenščino A. Furlan in R. Bordon.] Ljubljana: Knjižnica Slovenskega poročevalca. 245–6.
- Julija POTRČ, 2010: Feast of Fools: The Carnavalesque in Kohn Kennedy Toole's *A Confederacy of Dunces*. *Acta Neophilologica* 43/1–2. 83–92.
- Elaine STEINBECK, Robert WALLSTEN (ur.), 1975: *Steinbeck: A Life in Letters*. New York: Viking Press.
- John STEINBECK, 1952: *Ljudje in miši* (Of Mice and Men). [Prevod v slovenščino M. Gosak.] Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.

- , 1983: *Grozdi jeze* (The Grapes of Wrath). [Prevod v slovenščino J. Moder.] Ljubljana: Cankarjeva založba.
- , 1986: *Tortilla Flat*. New York: Penguin Books.
- , 1992: *In Dubious Battle*. New York: Penguin Books.
- , 1994: *Of Mice and Men*. New York: Penguin Books.
- , 1995: *Polentarska polica* (Tortilla Flat). [Prevod v slovenščino C. Kosmač.] Ljubljana: Mladinska knjiga.
- , 2007: *O miših in ljudeh* (Of Mice and Men). [Prevod v slovenščino D. Čerče.] Maribor: Mariborska literarna družba, 2007.

Gideon TOURY, 1995: *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.

France ŽAGAR, 2007: Pogovornost v izvorniku in prevodu. John Steinbeck. *O Miših in ljudeh*. [Prevod v slovenščino D. Čerče.] Maribor: Mariborska literarna družba.

SUMMARY

This article focuses on the difficulties involved in translating John Steinbeck's works, particularly those that deal with agricultural labor scene. The latter are remarkable for the harmony between the language and the content. Dialogues written in dialect and slang alternate with passages composed in formal English. Given that Slovene translators are still reluctant to write in a way that would reflect actual speech, it is not surprising that most Steinbeck translators have not been able to create a satisfactory reconstruction of the writer's mixture of colloquial and standard language. This is particularly relevant for the translators of Steinbeck's novels *In Dubious Battle* (Aljoša Furlan and Rado Bordon) and *Of Mice and Men* (Meta Gosak). As presented in the first part of this essay, they paid no attention to the colloquial speech of Steinbeck's protagonists, but used formal vocabulary, and unduly respected the conventional order of sentence elements, declension, gender, verb forms, and other stylistic markers of standard Slovene.

The second part examines the author's recent translation of *Of Mice and Men* (Mariborska literarna družba, 2007). It illuminates how she dealt with the original's colorful spoken language—which Steinbeck established by deliberately distorting syntactic rules, using double negatives, sound reductions, numerous interjections, swearing, informal words and idioms—and how she transposed the coarseness of diction of his impulsive protagonists into Slovene linguistic reality. In this way, this essay might assist other Slovene translators in finding an adequate Slovene equivalent to spoken English.

UDK 82.09:502

Jožica Čeh Steger

Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru

EKOLOGIZACIJA LITERARNE VEDE IN EKOKRITIKA¹

Ekokritika se je kot posebna disciplina literarne vede uveljavila v devetdesetih letih prejšnjega stoletja najprej v anglo-ameriškem prostoru in nato razširila po evropskih ter azijskih državah. Po začetni omejenosti na preučevanje podob in posameznih žanrov narave je v svoje raziskovalno področje vključila različne teoretske koncepte narave, odnose med kulturo in naravo ter človekom in okoljem oziroma književnost v celoti ter pomembno prispevala k spoznanju, da je človek določen ne le z družbenimi razmerji, marveč v enaki meri tudi z naravnim okoljem. Prispevek se osredinja na razvoj ekokritike, njena predmetna področja, vprašanja v zvezi z ekološko funkcijo književnosti in na posamezne prvine ekokritičske analize književnega besedila.

Ključne besede: ekološka kritika, literarna ekologija, kulturna ekologija, ekološka funkcija književnosti, ekofeminizem

Ecocriticism as a special discipline of literary criticism in the 1990s first took hold in the Anglo-American world and from there it spread to the countries of Continental Europe and Asia. After being initially limited to the study of images and genres of nature, its scope of research later broadened to include various theoretical concepts of nature, relationships between culture and nature, man and the environment, i.e., literature as a whole, and contributed significantly to the realization that man is defined not only by social relations, but to the same extent by natural environment. The article focuses on the development of ecocriticism, its subject areas, questions related to the ecological function of literature, and to individual elements of ecocritical analysis of a literary text.

Keywords: ecocriticism, literary ecology, cultural ecology, ecological function of literature, ecofeminism

0 Uvod

Literarna veda je v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja v svoje raziskovalno področje ob kategorijah rase, razreda in spola slednjič dodala še okolje. Čeprav smo v današnjem času priča vsesplošni ekologizaciji znanosti, številnim diskurzivnim praksam o perečih ekoloških vprašanjih in globalni ekološki krizi, je ekokritika, ki se je kot anglo-ameriška literarnovedna disciplina etablirala šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja in je na poseben način povezana z ekologijo in okoljskimi gibanji, še zmeraj precej na obrobju literarnovednega zanimanja. Začetki ekologije (gr. *oikos* – dom, *logos* – duh, nauk) segajo v drugo polovico 19. stoletja. Ta izraz je leta 1866 prvi uporabil zoolog Ernst Haeckel v svoji knjigi *Generelle Morphologie der Organi-*

¹ Razprava je nastala v okviru programske skupine P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine).

smen, s katero je v nemškem prostoru prispeval k uveljavitvi Darwinove² evolucijske teorije, ekologijo pa definiral kot nauk o naravnih domovanih oziroma kot biološko znanost o interakciji med organizmi in njihovim anorganskim svetom.

Ekologija v svoje predmetno področje sprva ni vključevala človeka, saj je bila omejena na preučevanje odnosov med rastlinskimi in živalskimi organizmi ter njihovih odnosov do okolja. Z nastankom humane in pokrajinske ekologije v dvajsetih letih prejšnjega stoletja, ki sta se začeli ukvarjati s človekovim vplivom na okolje,³ je ekologija kot prvotno biološka veda prestopila območje čistega naravoslovja.⁴ V zadnjih desetletjih minulega stoletja je prišlo do močne ekologizacije družboslovne in humanistične znanosti. Kljub temu da je ekologija pogosto kritična do večkrat ponostavljenega prenašanja ekoloških pojmov v družboslovje in humanistiko, so v zadnjem času nastale številne nove znanstvene discipline (politična ekologija, kulturna ekologija, ekološka estetika, ekološka etika, ekolingvistika, ekokritika idr.). Do prenosov naravoslovnih pojmov v družboslovje (npr. v sociologijo) je prihajalo že v 19. stoletju, vendar tedaj predvsem z namenom, da bi se družboslovne vede konstituirale kot znanosti, medtem ko smo od zadnjih desetletij prejšnjega stoletja priča vsesplošni ekologizaciji na spoznavni in praktični ravni. S široko ekologizacijo družbe in kulture so v današnjem času povezana tudi prizadevanja za paradigmatike spremembe v razumevanju družbenega razvoja, narave, življenja, etike idr. (KIRN 2004: 20).

1 Ekologija in okoljska gibanja

Za širšo prepoznavnost ekologije so pomembno vlogo odigrala moderna okoljska gibanja. Pojavila so se v šestdesetih letih prejšnjega stoletja kot odziv na silovit razvoj tehnike in industrializacije, ki sta povzročili velike spremembe v naravnem okolju in zahtevali od etično ozaveščenega človeka razmislek o tem, kako preprečiti preveliko širjenje industrije in tehnike v okolje ter kako prebuditi v človeku okoljsko zavest in odgovornost za ohranitev okolja tudi za prihodnje generacije,⁵ ko je bilo na pobudo neformalne mednarodne skupine Rimski klub objavljeno poročilo o mejah

² Prve pomembnejše ekološke značilnosti (prilagajanje, naravna selekcija, boj za obstanek, izumiranje vrst, različni odnosi med organizmi, njihova interakcija z okoljem idr.) je opisal že Darwin leta 1859 v knjigi *O izvoru vrst* (ЂИКИЌ 2000: 9).

³ Pojem ekološki se danes nanaša na ekologijo kot biološko vedo in vključuje tudi družbene, kulturne, tehnične vidike razmerij človeka z naravo (KIRN 2004: 11). S širitvijo termina okolje, ki zajema vse prostore, v katerih je prisoten človekov vpliv, se v strokovnem jeziku vse bolj izgublja pojem narava. V ekologiji se uporablja v smislu neokrnjene narave, divjine oziroma okolja, v katerega človek ni posegel ali le v najmanjši meri. V primerjavi z naravo označuje okolje prilagojeno ali spremenjeno naravno okolje, na podlagi česar ločimo spremenjeno oziroma oblikovano naravno okolje ter grajeno ali urbano okolje.

⁴ V SSKJ (1987: 554) je razložena kot »veda o odnosu organizmov do okolja«, kar samo po sebi ne izključuje človekovega odnosa do okolja. *Ekološki leksikon* (ЂИКИЌ idr. 2001: 9) med drugim opozarja, da prihaja v praktični rabi pogosto do nesprejemljivega poistovetenja ekologije z naravo- in okoljevarstvom in da je potrebno ločiti med ekologijo kot znanstveno vedo ter naravo- in okoljevarstvom kot uporabnima deloma te znanosti.

⁵ Tudi v slovenskem prostoru se je organizirano gibanje za varstvo okolja začelo v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Različne naravovarstvene organizacije so bile povezane v leta 1971 ustanovljeno Skupnost za varstvo okolja Slovenije. Tedaj najvidnejši slovenski bорец za okoljska vprašanja Aleš Bebler je na primer izražal močno zaskrbljenost zaradi gradnje nuklearke v Krškem.

rasti prebivalstva in gospodarstva.⁶ Moderna okoljska gibanja opravljajo v sodobni potrošniško usmerjeni družbi nujno in pomembno vlogo njenega korektiva. Prav tako predlogi o varovanju okolja in trajnostnem razvoju v današnjem času niso več zgolj v domeni zelenih strank, ampak so zapisani v programih vseh vidnejših strank tudi pri nas. Kljub vedno bolj izdelanim znanstvenim in političnim izhodiščem se okoljska gibanja še zmeraj prepogosto opirajo na romantično in utopično socialistično kritiko tehnike in kulture kakor tudi na agrarno romantiko in domačijstvo (GOODBODY 1998: 20).

2 Ekokritika – nastanek in razvoj

Ekokritika (ang. *ecocriticism*) kot literarnovedna disciplina je najprej nastala v anglo-ameriških akademskih krogih. Kljub temu da je okoljsko gibanje v ZDA zaživel že na začetku 20. stoletja, se je ekokritika kot posebna disciplina literarne vede na ameriških univerzah uveljavila šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Eden od razlogov za njeno pozno uveljavitev tiči v literarni vedi druge polovice 20. stoletja oziroma v prevladujočih vplivih poststrukturalističnih usmeritev, ki ne priznavajo objektivnega statusa zunajtekstualne predmetnosti in jo razlagajo le v smislu družbenega konstrukta.

Odločilno vlogo za uveljavitev ameriške ekokritike raziskovalci (STARRE 2010: 16) največkrat pripisujejo omizju *Ecocriticism: The Greening of Literary Studies*, predstavljenem leta 1991 na osrednji letni konferenci MLA (Modern Language Association). Pri omizju in naslednje leto pri ustanovitvi Društva za študij literature in okolja (Association for the Study of Literature and Environment, ASLE)⁷ je sodelovala tudi univerzitetna profesorica Cheryll Glotfelty z Univerze v Nevadi (Reno),⁸ ki je s Haroldom Frommom leta 1996 izdala zbornik *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*, s katerim se je ekokritika na ameriških tleh dokončno uveljavila, omenjeni zbornik pa velja še danes za eno najpogosteje citiranih ekokritičskih del. GLOTFELTY (1996: xix) je že v uvodnem delu tega zbornika definirala ekokritiko kot vedo, ki preučuje povezave med literaturo in fizičnim okoljem,⁹ in v kontekstu feministične ter marksistične literarne vede poudarila njeno politično vsebino. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je ekokritika institucionalizirala tudi

⁶ Gre za poročilo *The Limits to Growth*, ki so ga leta 1972 objavili Donella in Dennis Meadows ter njihni sodelavci s Tehnološkega inštituta v Massachusettsu. Še istega leta je bilo prevedeno tudi v nemščino (*Die Grenzen des Wachstums*). Do konca sedemdesetih let je bila knjiga prevedena v več kot trideset jezikov (v slovenščino leta 1974) in prodanih je bilo čez štiri milijone izvodov. Na podlagi analiz planetarnih fizičnih omejitev in računalniških izračunov je prineslo to poročilo pesimistične scenarije o možnostih za preživetje človeštva. Kljub pričakovanemu razvoju tehnike naj bi človeštvo v naslednjih sto letih doseglo absolutno mejo ob sicer nespremenjenih dejavnikih, kot so rast prebivalstva, industrializacija, onesnaževanje okolja, proizvodnja hrane in izkoriščanje naravnih surovin (GOODBODY 1998: 19–20).

⁷ Od leta 1993 izhaja pri ASLE tudi interdisciplinarno zasnovana revija ISLE (Interdisciplinary Studies in Literature and Environment).

⁸ Prav Cheryll Glotfelty je leta 1990 na Univerzi Nevada (Reno) prevzela prvo univerzitetno stolico za literarne in okoljske študije (Studies in Literature and Environment) (HOFER 2007: 32).

⁹ Na vprašanje, kaj je ekokritika, si je GLOTFELTY (1996: xix) odgovorila: »Symply put, ecocriticism is the study of the relationship between literature and the physical environment.«

v Veliki Britaniji, in sicer pod imenom zelene študije (*Green Studies*). Tamkajšnji ekokritiki so podobno kot njihovi ameriški kolegi združeni v društvo ASLE-UK in izdajajo revijo *Green Letters*. Zanimanje za ekokritiko se je v zadnjih letih precej razširilo tudi po deželah Daljnega vzhoda. Več sorodnih organizacij ASLE je nastalo v Indiji, Japonski, Koreji, Tajvanu idr. (STARRE 2010: 20).

V nemškem govornem prostoru lahko konec prejšnjega stoletja govorimo le o zametkih ekokritike, ki so se rojevali znotraj kateder za anglistiko in amerikanistiko. Manjše zanimanje nemške literarne vede za ekokritiko je Axel GOODBODY (1998: 35) v uvodu zbornika *Literatur und Ökologie* pojasnil z naslednjima razlogoma: (1) Med germanisti naj bi obstajali zmotni pomisleki o politično-ideološki motivaciji ekokritike, ki naj bi bila le tribilo za agitacijski in trivialni ekološki realizem. (2) Odsotnost nemške književnosti o naravi oziroma literarne tradicije, ki bi bila podobna ameriškemu žanru *nature writing*. Ekokritika se je v nemškem govornem prostoru začela vidneje uveljavljati šele na začetku našega tisočletja in posebej po letu 2004, ko je bilo ustanovljeno Evropsko društvo za preučevanje literature, kulture in okolja (European Association for the Study of Literature, Culture and the Environment, EASLCE). V zadnjih dveh desetletjih je nastalo v nemščini nekaj zbornikov in monografij, ki jih lahko umestimo v območje ekokritike (Hubert ZAPF 2002, 2008, Stefan HOFER 2007, Christa GREWE-VOLPP 2004, Catrin GERSDORF/Sylvia MAYER 2005, Urte STOBBE, Ulrike KRUSE, Maren ERMISCH 2010 idr.).

V zadnjih letih se ekokritika pomembno uveljavlja tudi na Hrvaškem. Leta 2007 je na primer na Inštitutu za etnologijo in folkloristiko Univerze v Zagrebu izšel obsežen zbornik *Kulturni bestijarij*, v katerega sta urednici Antonija Zaradija Kiš in Suzana Marjanić uvrstili prispevke o kulturnem animalizmu s klasično etnoloških vidikov kakor tudi z vidikov etičnih pravic živali, kritike speciesizma, animalističnega ekofeminizma in zoolingvistike. Pred izidom je že drugi del tega zbornika (*Književna životinja. Del 2. Kulturni bestijarij*). Posebej velja opozoriti tudi na hrvaške publikacije o ekofeminizmu. V uredništvu Karmen Ratković¹⁰ je leta 2000 izšla ekofeminizmu posvečena tematska številka revije *Treća*, temu sta sledili monografiji o ekofeminizmu, leta 2006 *Kulturalni ekofeminizam: simboličke i spiritualne veze žene i prirode* avtorice Marije Geiger in naslednje leto *Mitski aspekti ekofeminizma* (2007) izpod peresa Mirele Holy s podrobno predstavitevjo zgodovine ekofeminizma oz. različnih ekofeminizmov, ki se v teoriji in v okviru gibanj polarizirajo v politični in spiritualni ekofeminizem. Na Slovenskem ekokritika še ni dosegla večje odmevnosti. Za zdaj smo priča le posameznim razpravam.¹¹ Nastajajo tudi prve ekokritiško obarvane diplomske naloge, projekti in konference.¹²

¹⁰ Karmen Ratković je soustanoviteljica Centra za ženske študije v Zagrebu, kjer vodi kolegij o ekofeminizmu in globinski ekologiji.

¹¹ Navajamo nekaj slovenskih ekokritiško zasnovanih razprav: Jožica Čeh Steger, Ekološko usmerjena literarna veda in Prežihove samorastniške novele, *JiS* 55/3–4 (2010), 53–62; Marjetka Golež Kaučič, Folklorni in živalski slovar v ustvarjalnem opusu Svetlane Makarovič, *JiS* 56/1–2 (2011), 31–48; Miha Javornik, Ekologija teksta in ruska literatura 20. stoletja, *PK* 30/1 (2007), 55–69; Jelka Kernev Štrajn, O možnosti ekokritiškega pogleda na tematizacijo »ne-človeške subjektivnosti« v literaturi, *PK* 30/1 (2007), 39–54; Branislava Vičar, Koncept narave v Jamnici: ekokritični diskurzivni pristop, *JiS* 55/3–4 (2010), 123–137.

¹² Slovensko društvo za primerjalno književnost je letos organiziralo mednarodni simpozij pod naslovom Skozi ekologijo do literature (Jureta Detele), na Inštitutu za sredozemske humanistične in družboslov-

2.1 Ekokritika ali literarna ekologija?

V ZDA je ekokritika kot posebna smer literarne vede nastala pod pojmom *ecocriticism*. Ta izraz je 1978. leta prvič v smislu prenosa ekoloških pojmov v literarno vedo uporabil William Rueckert v razpravi *Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism*. Še pred tem je Joseph W. Meeker v razpravi *The Comedy of Survival* (1972) zapisal pojem literarna ekologija, s katerim je opredelil preučevanje bioloških tem in odnosov v literarnih delih (HOFER 2007: 33). Čeprav se je *ecocriticism* v anglo-ameriški vedi že dovolj dobro utrdil, obstajajo v angleških razpravah še zmeraj tudi drugačna poimenovanja, kot so *literary-environmental studies*, *literary ecology*, *green cultural studies* idr. (STARRE 2010: 18). Proti izrazu *ecocriticism* je še leta 2005 nastopil tudi Lawrence Buell¹³ in predlagal termin *environmental criticism*.

V nemškem govornem prostoru se bolj kot ekokritika uveljavlja njena kulturnoekološka varianta, katere začetnika sta Gregory Bateson in Peter Finke. Kulturnoekološki model preučevanja književnosti oziroma književnosti kot kulturne ekologije je doslej najizraziteje izdelal Hubert ZAPF (2002, 2008). Za angleški izraz *ecocriticism* se v nemščini pogosto uporablja beseda *Ökokritik*, čeprav zaradi prevelikih asociacij z literarno kritiko ni najbolj primeren izraz za posebno literarnovedno smer (HOFER 2007: 34). V nemški vedi se zapisujejo različni izrazi: Goodbody piše o ekološko usmerjenem opazovanju književnosti (1998: 11) in ekološko usmerjeni literarni kritiki (1998: 28). Hofer je v svoji monografiji *Die Ökologie der Literatur* (2007) v poglavjih o anglo-ameriški ekokritiki dosledno uporabljal z veliko začetnico pisani angleški izraz »Ecocriticism«, sicer pa zapisoval različna poimenovanja (ekologija literature, ekološka paradigma v literarni vedi, ekološko usmerjena literarna veda). Na precejšnje nelagodje nemške literarne vede v zvezi s poimenovanjem ekokritike opozarja tudi geselski članek v Metzlerjevem leksikonu *Literatur- und Kulturtheorie*, ki ga je avtorica Ursula K. HEISE (2004: 130) nasloвила z angleškim in nemškim izrazom (*Ecocriticism/Ökokritik*). V slovenskih razpravah je sicer zaznati nihanje med različnimi poimenovanji, vendar se kljub asociacijam z literarno kritiko vse bolj uveljavlja izraz ekokritika.

2.2 Tematska področja, zvrsti in žanri ekokritike

Ekokritika se je oblikovala iz različnih tematskih izhodišč, v ZDA najprej iz tradicije *nature writing*¹⁴ kakor tudi iz zanimanja za ameriške mite. Ameriški avtor-

ne študije UP ZRS poteka pod vodstvom Nadje Furlan triletni (2010–2013) projekt z naslovom Teološki ekofeminizem in sodobna ekološka kriza.

¹³ Prim. njegovo delo *The Future of Environmental Criticism. Environmental Crisis and Literary Imagination*. (Oxford, 2005).

¹⁴ V ZDA je bila ekokritika sprva omejena na tipični ameriški žanr *nature writing*. Ta besedila s tematiko narave so pogosto pisana v prvi osebi, vključujejo osebna opazovanja in čustvena doživetja narave ter filozofska razmišljanja o njej. Lahko so esejistična, avtobiografska, dnevniška, potopisna, tudi vmesne forme, ki vključujejo govore, komentarje, pridige idr. (GOODBODY 1998: 27). Po Thoreauju kot utemeljitelju *nature writing* sodijo med ameriške ustvarjalce tega žanra tudi Wendell Berry, John Muir, Leslie Silko, Mary Austin idr.

ji so pisali o vplivu divje narave pri konstituiranju ameriške nacionalne identitete in ustvarili tako imenovani mit *nature's nation* (GREWE-VOLPP 2004: 2). GOODBODY (1998: 27) zatrjuje, da lahko govorimo o *nature writing*, kadar izpolnjuje tri pogoje: posreduje informacijo o zgodovini narave, izraža subjektivno doživetje in filozofsko interpretacijo narave. Osrednji avtor za ameriško ekokritičsko preučevanje *nature writing* je transcendentalist Henry David Thoreau, ki se je v primerjavi z Emersonovim¹⁵ filozofiranjem o naravi v resnici odpravil živeti v divjino. V najbolj znanem in pogosto interpretiranem dnevniško-esejističnem delu *Walden* (1854) pripoveduje o svojem bivanju v utici ob jezeru Walden, o občudovanju narave, spoštovanju nečloveških bitij, povezanosti med človekom in naravo, duhom in materijo itd. Z omenjenim pisateljem se je podrobno ukvarjal tudi Lawrence Buell v svoji monografiji *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture* (1995), v kateri je predlagal pojem *environmental writing* za tako imenovano ekološko literaturo in jo opredelil kot razširjeno varianto *nature writing* ter ji določil naslednje značilnosti: 1) Ekološka literatura pripisuje nečloveškemu okolju več kot obrobno vlogo ter omogoča vpogled v zgodovino človeka in okolja. 2) Ekološka literatura razkriva emfatičnost do nečloveških bitij, zato v njej človekov interes ni edino legitimen. 3) Človekova odgovornost za okolje je del etične dimenzije ekološke literature, usmerjene v refleksijo, ki upošteva tudi človekove napake pri ravnanju z okoljem. 4) Ekološka literatura zasleduje nastajanje in izgubljanje naravnih prostorov ter pokaže na raznolikost odnosov med človekom in naravo. Spreminjanje narave je v njej vsaj implicitno posredovano (cit. po STARRE 2010: 23).

V Veliki Britaniji se je ekokritika oblikovala iz drugačnih tematskih izhodišč. Za prototip ekološko usmerjene literature je izbrala angleško romantiko in za utemeljitelje ekološke zavesti razglasila romantične pesnike, kot so Wordsworth, Coleridge, Shelly, Keats idr. To seveda ni presenetljivo, saj romantično literaturo in njeno poetiko v veliki meri določa prav razmerje med znanostjo oziroma razumom in naravo. S tega vidika je KROEBER (1994: 21) romantiko razglasil za prototip ekološke literature in njeno poetiko za prototip ekološko usmerjene literarne vede. Sistemizacijo teoretskih osnov, predmetnih in raziskovalnih področij ekokritike z izborom besedil prinaša Laurence COUPE v knjigi *The Green Studies Reader. From Romanticism to Ecocriticism* (2000). Izbor tekstov kaže na to, da je tematsko in raziskovalno področje angleške ekokritike bilo že od vsega začetka drugače zasnovano kot ameriško, saj se ne omejuje na *nature writing* niti na besedila o ekološki problematiki, temveč nagovarja k raziskovanju zvrstno oziroma žanrsko različnih besedil. Coupe prišteva med osrednja raziskovalna področja ekokritike: (1) romantiko in moderno, zlasti z vidikov kritike modernizacije in tehnologije kot glavnih oporišč za predstavitev zgodovine ekološkega mišljenja, naravo- in okoljevarstva, (2) vlogo spomina in kultur spominjanja za oblikovanje okoljsko pomembnih drž in vrednostnih sistemov, (3) vlogo jezika, teksta in diskurzov za določitev zgodovinsko in kulturno raznovrstnih konceptov narave in kulture ter njenih funkcij, (4) pomen vladavin za človeško in ne-

¹⁵ Emerson seveda odmeva tudi v novejši ameriški književnosti. Z vplivi Emersona in pragmatizma na ameriško poezijo in misel 20. stoletja se med drugim raziskovalno ukvarja pesnik in univerzitetni profesor Andrew Epstein, znan tudi po odmevni knjigi *Beautiful Enemies: Friendship and Postwar American Poetry* (2006), v kateri so osrednje pozornosti deležni pesniki Frank O'Hara, John Ashbery in Amiri Baraka.

človeško naravo z vidika spolnih, socialnih in etničnih kategorij, (5) opis specifičnih literarnih postopkov in nastanek ekološko usmerjene literarne zgodovine (GERSDORF 2005: 18).

Ekokritika je svoje raziskovalno področje postopoma razširila na celotno književnost, ki jo opazuje z ekoloških vidikov (HOFER 2007: 90). Raziskuje različne koncepte in reprezentacije narave, kako se je narava v določenih obdobjih in v posameznih kulturah razvijala, kako je definiran pojem narave, katere vrednostne predstave in kulturne funkcije ima v književnosti, kako so v njej določeni odnosi med človekom in naravnim okoljem itd. Glotfelty je po analogiji s feministično teorijo Elaine Showalter določila tri razvojne stopnje ekokritike (HOFER 2007: 44). Na prvi stopnji si ekokritika prizadeva za ponovno odkritje narave v književnosti. Zanimajo jo različne, pogosto stereotipne upodobitve narave (arkade, raj, divjina, Mati Zemlja itd.) v književnem kanonu kakor tudi v besedilih z njegovega obrobja, mesto narave v razvoju književnosti, zakaj je narava pogosto izključena iz književnosti itd. Na drugi stopnji se ekokritika ukvarja z besedili, vrstami in žanri o naravi (npr. s poezijo narave, s pastoralnim romanom, z bukolničnim pesništvom, z idilo, z *nature writing*, z utopičnim in antiutopičnim romanom). Mesto teh žanrov je običajno na obrobju ali celo zunaj literarnega kanona, zato si ekokritika prizadeva za njihovo umestitev v literarni kanon ali za prevrednotenje njihovega mesta v njem. V ta sklop sodi zanimanje za posamezne avtorje ekološke literature kakor tudi za njihove kraje, kar lahko prispeva k razmahu okoljskega turizma. Na tretji stopnji se ekokritika osredini na teoretska vprašanja, preučuje simbolne konstrukte narave, človeka in živali ter razmišlja z vidika ekološke paradigme o hierarhičnih dualizmih (kultura/narava, človek/okolje, jaz/drugi, moški/ženska, duh/telo idr.) zahodne patriarhalne družbe. Razvoj ekokritike seveda ne poteka po strogo ločenih stopnjah. V sodobnem času je dosegla tretjo oz. teoretično stopnjo, vendar ohranja tudi prejšnji dve, jih teoretsko dopolnjuje in kritično motri. Mnogi očitajo ekokritiki teoretsko in metodološko neizdelanost, poststrukturalistične usmeritve pa še posebej trivialni realizem. Metodološko se nanaša na različne smeri (na dekonstrukcijo, feminizem, kulturne študije idr.).

Ursula K. Heise, avtorica geselskega članka v Metzlerjevem leksikonu *Literatur- und Kulturtheorie* (NÜNNING 2005: 130–131), navaja, da so se v ekokritiki glede na metodološki pluralizem oblikovala štiri raziskovalna težišča: 1) Razumevanje prostora oziroma metod, s katerimi spoznavamo naravne in umetne prostore, v kakšnem odnosu smo z njimi in kako skrbimo zanje. Pozornost je namenjena odnosom med lokalnimi oz. izkušnjskimi prostori in abstraktnimi okolji, kot sta država ali narod, povezavam med prostorskimi izkušnjami in drugimi dimenzijami kulturne identitete, kot so spolna, rasna, starostna oziroma socialna pripadnost. 2) Ekokritika raziskuje, kako je v literaturi in kulturi definiran oziroma ubeseden odnos med človekom in drugimi živimi bitji v naravi. Čeprav je književnost že po jeziku v osnovi antropocentrična, je obenem tudi medij za razkrivanje različnih stopenj antropocentrizma in drugih vrednostnih pogledov, kot so ekocentrizem, biocentrizem, veganstvo idr. Seveda se ob tem zastavljajo vprašanja, v kolikšni meri lahko književnost prispeva k spremembi človekovega vrednostnega pogleda na naravno okolje. V zvezi s tem se velja strinjati s tistimi, ki menijo, da književnost odpira drugačne in alternativne svetove ter vrednostne poglede, vendar nima prevzgojne funkcije. 3) Ursula K. Heise

opozarja, da je ekokritika v konfliktu z objektivističnim in s konstruktivističnim razumevanjem narave. Na eni strani so tako imenovani naivni realisti, ki postavljajo v književnosti v ospredje grozljive podobe sodobnega uničevanja naravnega okolja in trpinčenja nečloveških bitij, manj pa se posvečajo kritični refleksiji literarnega jezika ali strukturam ekoloških raziskav v naravoslovju. Zagovorniki konstruktivizma,¹⁶ ki se navezujejo na poststrukturalistične teorije, trdijo, da imajo vsi diskurzi o naravi izhodišče v kulturi, da globalnih ekoloških povezav ni mogoče predstaviti s konvencionalnim realizmom, obenem pa opozarjajo na to, da razume ekokritika nekatere ekološke pojme zelo ohlapno ali so ti sporni že v ekologiji (npr. harmoničnost ekosistema). 4) Posebno področje ekokritike predstavlja tudi razkorak med ekokritiko kot akademsko teorijo in političnim okoljskim angažmajem.

V sodobnem času se ekokritika vse bolj odmika od shematskega raziskovanja odnosov med naravo in kulturo in se bolj posveča teoretskim opredelitvam narave. Posebno zanimanje kaže za preučevanje živali oziroma za animalistične študije. Ekokritika je po začetnem zanimanju za upodobitve narave in divjine v nefikcijskih tekstih svojo pozornost preusmerila na okolje, še zlasti na urbane prostore (STARRE 2010: 28). Njeno tematsko področje se še zmeraj širi, zanimajo jo vprašanja o spreminjanju naravnega okolja in o tako imenovani urbani divjini, povezave med okoljem, etničnimi skupinami in primitivnimi kulturami kakor tudi med ekokritiko in okoljskim rasizmom, naravo in žensko idr. V času vse močnejših mednarodnih povezav je ekokritika razvila primerjalni vidik raziskovanja naravnega okolja v različnih nacionalnih literaturah in povezovanje individualnih ter lokalnih upodobitev narave z globalno okoljsko problematiko.

3 Ekokritika in ekofeminizem

Začetki ekološkega in feminističnega gibanja oziroma ekofeminizma¹⁷ segajo v sedemdeseta leta prejšnjega stoletja. Sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja se je začel uveljavljati v akademskih krogih kot del širše ekokritične discipline (HOLY 2007: 89) in temelji na predpostavki, da povzročajo sistemi prevlade in dualistično mišljenje, ki sestavljajo temelj zahodni civilizaciji, zatiranje ženske kakor tudi izkoriščanje naravnega okolja. Ekokritika in ekofeminizem izhajata tudi iz skupnega cilja: osvoboditi žensko in naravo ter si prizadevati za odpravo rasnih, spolnih, etničnih, razrednih in drugih razlik oziroma za ukinitvev odnosov med ljudmi in razmerij do naravnega okolja, ki temeljijo na kontroli, prilaščanju, posedovanju in izkoriščanju. Različni ekofeminizmi se najbolj razlikujejo v vrednotenju fizičnega oz. materialnega sveta, a tudi v predstavah o preddiskurzivnem in družbeno konstruiranem statusu narave in ženske. Socialni ekofeminizem se na primer zavzema za nedestruktivno

¹⁶ Pod pojmom konstruktivizem je mišljen objektivizmu nasproten metateoretski model, ki izhaja iz prepričanja, da nam svet in predmeti niso dani, ampak oboje konstruira človek s pripisovanjem pomenov (VIRK 2008: 228).

¹⁷ Izraz ekofeminizem je prvič zapisala Francoise d' Eaubonne v knjigi *La Féminisme ou la mort* leta 1974, in sicer v smislu, da ženske bolje razumejo problematiko okolja, zato imajo več možnosti za uresničitev političnih sprememb, nujnih za ohranitev življenja na našem planetu. Kot oznaka za ekološko feministično gibanje se je uveljavil po letu 1978, ko ga je v svoji knjigi *Gyn/ecology* uporabila Mary Daly.

držo do naravnega okolja in se osredinja na spolne zapise narave, vendar tudi na ostro kritiko povezanosti ženske in narave. Od te usmeritve odstopa spiritualni ekofeminizem, saj izhaja iz mističnih predstav o povezanosti ženske z naravo in opeva idejo o t. i. Materi Zemlji. Ekokritika in ekofeminizem poudarjata povezanost oz. sožitje vseh živih (človeških in nečloveških) bitij ter pripisujeta naravi status subjekta. V primerjavi z obstoječim dualističnim mišljenjem, v katerem poteka človekov boj z naravo, gospodovanje naravi, izkoriščanje narave idr., želita vzpostaviti odnose mrežnega sožitja, sonaravnosti in medsebojne odvisnosti ter zagovarjata takšno intrinzično vrednost posameznih mrežnih elementov, ki se povezujejo z vsem obstoječim in hkrati ohranjajo pomen samostojnosti. Še posebej zanimiv je koncept ekokritiškega sestva (jaza). Ta obstaja namreč kot kontinuiteta in diferenca, kar pomeni, da ohranja relativno samostojnost in je obenem v interakciji z Drugim, se ne stopi z naravo, kot to razlaga npr. globinska filozofija, vendar obenem presega dualistično miselnost patriarhalne družbe (GREWE-VOLPP 2004: 67).

4 Ekokritika in status narave

Ekokritika pripisuje naravi¹⁸ pomembno, celo osrednje mesto. Naravno okolje v literarnih besedilih ni obravnavano kot nekaj obrobnega, ne predstavlja zgolj kulise, ozadja nekega dogajanja, mrtve materije ali pasivnega objekta. Narava prav tako ni razumljena kot projekcija človekovih potreb, predmet materialnega izkoriščanja ali ideološke zlorabe. Pogosto dobi status subjekta, čeprav mnenja ekokritikov glede tega niso enotna in nekateri nasprotujejo še posebej tako imenovani govoreči naravi. Vsekakor pa velja, da ekokritika priznava naravi, ki je postavljena v položaj Drugega, samostojno, od človeka neodvisno delovanje. Narava je sposobna delovanja in je samostojna, a hkrati tudi tako tesno povezana s človekom, da izginja nekdanje dualistično razmerje med človekom in naravo, značilno za patriarhalno družbo (GREWE-VOLPP 2004: 67). Kadar nastopa narava s samostojnim glasom, mora poseči po človeškem glasu, pri čemer moramo ločiti njen avtonomni glas od personifikacije narave v okviru antropocentrizma. Ekokritika analizira ubeseditve narave na ravni jezika, pridevkov, personifikacij, metafor in drugih podob narave. Vse to poteka z vidika ugotavljanja avtonomije oz. difference narave kakor tudi z vidika odvisnosti med naravo in človekom oziroma kulturo.

4.1 Koncepti in podobe narave

Različne ekokritiške usmeritve izhajajo iz objektivističnih in konstruktivističnih konceptov narave. Prve se utaplajo v zelo naivnem realizmu, druge ne priznavajo

¹⁸ V slovensko književnost je narava po posameznih slavilnih in opisnih pesmih narave (V. Vodnik, L. Volkmer, Š. Modrinjak idr.) ter pastirski idili (U. Jarnik) opazneje vstopila v času romantike in realizma, in sicer s F. Prešernom (*Krst pri Savici*), S. Vrazom (*Djulabije*), z idilo kot pesniškimi in pripovednimi žanrom (F. Prešeren, S. Vraz, J. Stritar, I. Tavčar idr.), s pesmimi o naravi in živalih (J. Stritar, F. Levstik, S. Jenko, F. Gestrin idr.), s potopisnimi pesmimi (A. Aškerc, J. Stritar), s potopisi, z esei, s pripovedno prozo naravoslovne (F. Erjavec, F. Levstik, J. Mencinger, I. Tušek, J. Ogrinec idr.) in kmečko-vaške tematike (J. Jurčič, I. Tavčar idr.) ali z antiutopičnim romanom (J. Mencinger).

zunajbesedilnega statusa narave. S položaja vmesnega prostora med realističnimi in poststrukturalističnimi usmeritvami, kamor umešča ekokritiko na primer Stefan HOFER (2007: 53), priznava ekokritika naravo kot zunajbesedilno stvarnost in obenem poudarja, da so njene reprezentacije zmeraj tudi kulturni konstrukti. Gozd je na primer lahko ubeseden kot ekološki biotop, idilični prostor, lovišče ali prostor, v katerem domujejo zle sile. Če so upodobitve narave filtrirane skozi zavest kulture, le-ta ne more biti nevtralno ubesedena. S tega vidika je ekokritika kritična do tako imenovanih pojmov čiste, nedotaknjene oziroma neokrnjene narave. V človeško in nečloveško naravo so bolj ali manj vpisane posameznikove in kolektivne zaznave sveta, različne ideje in ideologije, ki jih je pri raziskovanju podob narave potrebno upoštevati in lahko povratno učinkujejo na človekovo ravnanje z okoljem.¹⁹ Različnim hierarhičnim dualizmom patriarhalne družbe, sistemom prevlade in spolnim označitvam narave se prav posebej posveča ekofeminizem. Z analizo podob, ki temeljijo na asociacijah ženske in narave, lahko odkrijemo njihovo stereotipnost, inventivnost in subverzivnost, prav tako pa opažamo tudi njihov morebitni negativni vpliv na človekovo ravnanje z naravnim okoljem.

V raziskovalni spekter človeka in okolja, ki ob naravnem vključuje še urbano okolje, je ekokritika umestila tudi rasne, etnične, razredne, spolne in druge kategorije. Kot posebna disciplina literarne ali kulturne vede raziskuje na podlagi upoštevanja ekoloških spoznanj v celotni književnosti odnose med človekom/kulturo in naravo/okoljem, pri čemer je pojem narava razumljen v smislu fizičnega oziroma človekovega okolja v določenem zgodovinskem obdobju. V njeno raziskovalno področje lahko ob literarnih spadajo tudi npr. filmske, slikarske, fotografske in druge oblike kulturnih reprezentacij odnosov med kulturo/človekom in naravo/okoljem (GREWE-VOLPP 2004: 89).

5 Ekološka funkcija književnosti

Z uveljavitvijo ekokritike je postalo naravno okolje pomembno raziskovalno področje literarne vede. Kot kulturnokritična disciplina usmerja pozornost na ekološke in literarne modele, ki dajejo prednost človeku in naravnemu okolju pred pridobitniškim in materialnim izkoriščanjem narave. Eno od pomembnih vprašanj, ki si jih ekokritika zastavlja na teoretski ravni, je vprašanje o družbeni vlogi »ekološke književnosti«. Gre za premislek, kakšno vlogo ima lahko književnost pri reševanju ekoloških vprašanj in oblikovanju ekološke zavesti. Na takšna vprašanja seveda ni

¹⁹ GREWE-VOLPP (2004: 1–7) opozarja na dekonstrukcijo ameriškega mita *nature's nation*, v katerem je narava konstruirana kot ideja za rasne, spolne, gospodarske, pokrajinske in nacionalne predstave njenih utemeljiteljev, tj. predvsem belopoltnih anglosaških osvajalcev »divjega« Zahoda. Mit temelji na predstavi, da je imela neskončna divjina osrednjo vlogo pri oblikovanju ameriške nacije. Toda v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so Richard Slotkin, Annette Kolodny, Donald Worster idr. razgalili enostranskost ameriškega mita, ki v težnji po ustvarjanju enotne ameriške nacije izpušča številne vidike, med njimi ženske, etnične manjšine, realno topografijo, industrializacijo, pokrajinske razlike idr. Pokazali so na mit kot diskurz, ki je bil ustvarjen za določene socialne in politične namene in je vodil v izkoriščanje določenih slojev prebivalstva in narave v procesu kolonialnega osvajanja. Tudi raziskave o spolnih označitvah narave lahko razkrijejo, da je opevanje narave oziroma divjine kakor tudi žalovanje ob njeni izgubi v funkciji strategije imperialistične prakse, ki tako zakriva in hkrati stabilizira lastno prevlado.

enoznačnega odgovora, vendar je jasno, da književnost ne more opisovati in pojasnjevati vzrokov ekološke krize, lahko pa je kritična do človekovih nerazumnih in škodljivih posegov v okolje, do izkoriščanja, zastrupljanja, spreminjanja in uničevanja naravnega okolja, pri čemer mora paziti, da ne preide v agitacijsko pisanje. Družbena vloga ekološke književnosti je lahko najbrž le v tem, po čemer se književnost bistveno loči od znanstvenega, moralnega, praktičnega in drugih oblik diskurza, to je, da v patriarhalni in potrošniško usmerjeni družbi odpira v estetsko zakodirani obliki raznovrstne možnosti človekovega sobivanja z živo in neživo naravo ter ponuja ob prevladujočem antropocentrizmu vrednostno drugačne poglede na naravno okolje. V sodobnejši slovenski književnosti je to najizraziteje opazno v poeziji, prozi in esejistiki pisatelja in zagovornika narave Iztoka Geistra. Ekokritika je ozavestila prepričanje, da kultura ni le rezultat družbenih odnosov, temveč v veliki meri tudi ali predvsem človekovega odnosa do naravnega okolja. Na slednje nas, kakor zatrjuje GOODBODY (1998: 25), opozarja tudi književnost starejših obdobj, iz katere se praviloma razbirajo spravljivejši odnosi med človekom in okoljem.²⁰

Ko ekokritika ni več omejena na »ekološko« književnost, to je na tipične žanre o naravi, njene podobe ali na zbir ekoloških tem, kot so na primer onesnaževanje okolja, zastrupljanje zraka, vode, prsti, uničevanje biotske raznovrstnosti, in je raziskovalno področje razširila na odnose med kulturo/človekom in naravo/okoljem, tj. na književnost v celoti, se zastavlja vprašanje, ali ima književnost ne glede na tematiko ob spoznavni, etični, estetski in še kakšni drugi tudi ekološko funkcijo. S tem vprašanjem se je doslej podrobneje ukvarjal Hubert Zapf. Opirajoč se na Petra Finkeja in njegovo teorijo kulturnih ekosistemov je izdelal trojni kulturnoekološki funkcijski model književnosti, tj. književnost kot družbenokritični metadiskurz, imaginacijski protidiskurz in regeneracijski interdiskurz.²¹ O analogijah med ekološkimi procesi in specifičnimi strukturami ter kulturnimi učinki literarne imaginacije je pisal že v svoji knjigi *Literatur als kulturelle Ökologie* (2002). Po Zapfu ustvarja književnost kritično-kreativno energijo. Ta se kot ekološka moč usmerja na kulturo, na oblike sporazumevanja in zavesti oziroma na kulturne sisteme, v katerih živimo, in s simbolnimi podobami presega ločnice med kulturo in naravo. Tezo o ekološkem razmerju med književnostjo in kulturo je pojasnil s posebnostjo literarnega diskurza v sistemu dominantnih diskurzov kulture, kot so pravo, politika, gospodarstvo, znanost, morala idr.:

»Ökologisch« kann diese Beziehung der Literatur zur Kultur genannt werden, weil Literatur das, was kulturell getrennt, pragmatisch instrumentalisiert und diskursiv vereindeutigt wird – etwa durch Politik, Wirtschaft, Recht, Moral, Ideologie, Wissenschaft –, wieder in einen lebendigen Zusammenhang untereinander und mit dem bringt, was ausgegrenzt oder marginalisiert wird, was aber zugleich für die Vitalität und Selbsterneuerungskraft der Kultur von entscheidender Bedeutung ist (ZAPF 2002: 5).²²

²⁰ Prim. Stritarjevega Zorina in njegove *Popotne pesmi*, Tavčarjevo *Cvetje v jeseni*, Kranjčev *Povest o dobrih ljudeh* idr.

²¹ Zapfov trojni model ekološke funkcije književnosti je podrobneje predstavljen v razpravi *Ekološko usmerjena literarna veda in Prežihove samorastniške novele* (ČEH STEGER 2010: 54–55).

²² V prevodu se Zapfova teza glasi: Odnos med književnostjo in kulturo se lahko imenuje »ekološki«, ker književnost tisto, kar je v sistemu kulture ločeno, pragmatično instrumentalizirano in diskurzivno po-

Književnost ima torej kritično in prenovitveno vlogo, je senzorij in prostor za simbolične izravnave kulturnega neravnovesja in razvojnih napak, kritična je do dominantnih struktur moči, diskurzivnih sistemov in oblik življenja, ki izrinjajo, izločajo ali zatirajo tisto, kar je za kompleksno določitev človeka v sistemu kulture nujno potrebno. Po drugi strani je književnost z ubeseditvijo kulturno izrinjenih vsebin in s sprostitvijo vitalnosti, večpomenskosti in dinamičnih obnovitev dogmatično otrdelih podob sveta in diskurzivne enopomenskosti prostor trajne, kreativne obnove jezika, zaznav in kulturne imaginacije (ZAPF 2002: 4). Pomembnost Zapfovega kulturnoekološkega modela književnosti je vsaj dvojna, predmetno področje ekokritike razširja na celotno književnost in poudarja, da razvija književnost ekološko zavest v sistemu kulture ne le v vsebinskih, temveč tudi v estetskih procesih.

VIRI IN LITERATURA

- Lawrence BUELL, 1995: *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard UP.
- Laurence COUPE (ur.), 2000: *The Green Studies Reader. From Romanticism to Ecocriticism*. London: Routledge.
- Jožica ČEH STEGER, 2010: Ekološko usmerjena literarna veda in Prežihove samorastniške novele. *Jezik in slovstvo* 55/3–4. 53–62.
- Domagoj ĐIKIĆ idr., 2001: *Ekološki leksikon*. Gl. ur. Oskar P Springer. Zagreb: Barbat.
- Peter FINKE, 2003: Kulturökologie. *Konzepte der Kulturwissenschaften*. Ur. Ansgar in Vera Nünning. Stuttgart, Weimar. 248–279.
- Catrin GERSDORF in Sylvia MAYER (ur.), 2005: *Natur – Kultur – Text. Beiträge zu Ökologie und Literaturwissenschaft*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Cheryll GLOTFELTY in Harold FROMM (ur.), 1996: *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens: University of Georgia P.
- Marjetka GOLEŽ KAUČIČ, 2011: Folklori in živalski slovar v ustvarjalnem opusu Svetlane Makarovič. *Jezik in slovstvo* 56/1–2. 31–48.
- Axel GOODBODY (ur.), 1998: Literatur und Ökologie. Zur Einführung. Axel Goodbody (ur.): *Literatur und Ökologie*. Amsterdam: Rodopi. 11–40.
- Christa GREWE-VOLPP, 2004: *Natural Spaces Mapped by Human Minds. Ökokritische und ökofeministische Analysen zeitgenössischer amerikanischer Romane*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Ursula K. HEISE, 2001: Ecocriticism/Ökokritik. *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie. Ansätze – Personen – Grundbegriffe*. Ur. Ansgar Nünning. Stuttgart, Weimar: Metzler. 128.

enostavljeno – s politiko, z gospodarstvom, s pravom, z moralo, z ideologijo, z znanostjo –, na živ način ponovno poveže in združi s tistim, kar je bilo iz dominantnih diskurzov izločeno, potisnjeno na obrobje, a je odločilnega pomena za vitalnost in obnovitev kulture.

- Stefan HOFER, 2007: *Die Ökologie der Literatur. Eine systemtheoretische Annäherung. Mit einer Studie zu Werken Peter Handkes*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Mirela HOLY, 2007: *Mitski aspekti ekofeminizma*. Zagreb: TIMpress.
- Miha JAVORNIK, 2007: Ekologija teksta in ruska kultura 20. stoletja. *Primerjalna književnost* 30/1. 55–69.
- Jelka KERNEV ŠTRAJN, 2007: O možnosti ekokritičkega pogleda na tematizacijo »nečloveške subjektivnosti« v literaturi. *Primerjalna književnost* 30/1. 39–54.
- Andrej KIRN, 2004: *Narava – družba – ekološka zavest*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Karl KROEBER, 1994: *Ecological Literary Criticism: Romantic Imagining and the Biology of the Mind*. New York: Columbia UP.
- Suzana MARJANIĆ in Antonija ZARADIJA KIŠ, 2007: *Kulturni bestijarij*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiko, Hrvatska vseučiliška naklada.
- Donnella H. MEADOWS idr., 1974: *Meje rasti: Poročilo za raziskavo Rimskega kluba o težavnem položaju človeštva*. Prev. Gregor Berkopec. Ljubljana: CZ.
- William RUECKERT, 1978: Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism. *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Ur. Cheryll Glotfelty in Harold Fromm. Athens: University of Georgia P. 103–123.
- Alexander STARRE, 2010: Always already green. Zur Entwicklung und den literaturtheoretischen Prämissen des amerikanischen Ecocriticism. *Ökologische Transformationen und literarische Repräsentationen*. Ur. Urte Stobbe, Ulrike Kruse, Maren Ermisch. Göttingen. 13–34.
- Urte STOBBE, Ulrike KRUSE, Maren ERMISCH (ur.), 2010: *Ökologische Transformationen und literarische Repräsentationen*. Göttingen.
- Branislava VIČAR, 2010: Koncept narave v Jamnici: ekokritični diskurzivni pristop. *Jezik in slovstvo* 55/3–4. 123–137.
- Tomo VIRK, 2008: *Moderne metode literarne vede in njihove filozofsko teoretske osnove. Metodologija I*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.
- Hubert ZAPF, 2002: *Literatur als kulturelle Ökologie. Zur kulturellen Funktion imaginativer Texte an Beispielen des amerikanischen Romans*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Hubert ZAPF (ur.), 2008: *Kulturökologie und Literatur. Beiträge zu einem transdisziplinären Paradigma der Literaturwissenschaft*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.

SUMMARY

Under the influence of increasing ecological crisis and ecological movements that proliferated in the late 1960s, ecologization of scholarship and society also emerged. The same period also saw the first examples of the introduction of the ecological paradigm into literary scholarship and the beginning of ecocriticism. The term was first used in 1978 by William Rueckert in the paper "Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism." However, the dominant post-structuralist trends were not favorably disposed towards the study of extratextual reality, therefore ecocriticism as an Anglo-American discipline of literary criticism was not able to make a full breakthrough until the 1990s.

Ecocriticism was first limited to the study of images of nature, to typical ecological themes and genres about nature (nature writing, an idyll, a pastoral, a utopian novel, etc.). Presently it is still broadening its thematic area, however, it increasingly deals with theoretical questions, various concepts of nature and evaluative views of it, particularly with the criticism of anthropocentrism, relations between culture/man and nature/environment, relations between environment and racial, class, gender, and ethical identity. A broader ecocritical discipline includes different varieties of ecofeminism; they differ mainly in whether or not they recognize the feminization of nature. In comparison with the existing hierarchic dualisms (me/other, culture/nature, intellect/emotion, male/female, etc.) of the patriarchal society, ecocriticism advocates their surpassing. It compiled a network model of ecocritical textual analysis (GREWE-VOLPP 2004), in which special attention is accorded nature and its status as a subject, towards coexistence relationships and codependence of the network elements, their intrinsic value that exists in connections with the Other and, at the same time, in the preservation of differences.

Broadening the subject area of ecocriticism to all literature has also fueled interest in the question of the ecological function of literature without literature being related to particular ecological themes. Hubert ZAPF (2002) – who finds its presence in the content and aesthetic processes of a literary work – in the framework of his cultural-ecological model assigned to literature a function of socio-critical metadiscourse, imaginational counter-discourse, and regenerative interdiscourse.

UDK 821.163.4(497.6).09Andrić I.
Slobodan Vladušić
Filozofska fakulteta Univerze v Novem Sadu

ANDRIĆ IN HIBRIDNA IDENTITETA¹

Besedilo se ukvarja z analizo različnih konceptov hibridne identitete, ki jih v Andrićevem opusu reprezentirata literarni osebi zdravnik Cologna (*Travnička hronika*, Travniška kronika) in Omerpaša Latas (*Omerpaša Latas*). Analiza teh literarnih oseb kaže, da koncept hibridne identitete ni monoliten in enopomenski zaradi različnega odnosa teh literarnih oseb do ideje humanizma, institucije moči² in figure konvertita.

Ključne besede: hibridna identiteta, absolutna identiteta, figura konvertita, postkolonializem

This work is about the analysis of different concepts of hybrid identity that are represented in Andrić's opus by characters such as doctor Cologne (*Travnik's Chronicles*) and Omerpasha Latas (*Omerpasha Latas*). Analysis of these characters shows that concept of hybrid identity is not monolithic and unambiguous due to different relationship that these characters have with idea of humanity, institution of power and figure of convert.

Keywords: hybrid identity, absolute identity, figure of convert, postcolonialism

Analiza hibridne identitete v opusu Iva Andrića bi se morala začeti pri vprašanju, kaj se je v tem opusu moralo zgoditi, da se je v njem pojavil takšen koncept identitete. Odgovor na to vprašanje nas pelje k besedilu *Put Alije Đerzeleza* (Potovanje Alije Đerzeleza) iz leta 1920. Ta pripovedka označuje v Andrićevem opusu prelom: prelom se ne razkriva samo v prekinitvi z lirskim pripovedovanjem, temveč tudi s konceptom absolutne identitete, ki se v tem proznem besedilu postavlja pod vprašaj s karikaturalizacijo Alije Đerzeleza. Poreklo absolutne identitete je namreč povezano z epom oziroma z antičnim ljubezensko-pustolovskim romanom. Shema tega romana je znana in jo tukaj navajamo v poenostavljeni obliki: mladenič in dekle se zaljubita na prvi pogled; usoda ju loči; fant išče svojo ljubo in jo po številnih pustolovščinah, preprekah in preobratih končno najde. Bahtin je pri analizi tega tipa romana ugotovil, da romaneskni junak reši »iz te igre, iz prevrtljivosti usode in naključja svojo popolno nespremenjeno *istost*« (BAHTIN 1982: 237), nato pa sklenil, da je takšna nespremenljiva identiteta, *istost*, »v grškem romanu *urejajoče središče* človekove podobe« (BAHTIN 1982: 237).

Če Alijo Đerzeleza beremo v kontekstu junaka antičnega ljubezensko-pustolovskega romana, dobi še eno parodijsko brazgotino. Antični junak na svoji poti, kljub prevrtljivosti usode, ostane zaljubljen v isto dekle, s čimer potrjuje svojo nespre-

¹ Besedilo je nastalo kot rezultat raziskave v okviru projekta št. 178005 z naslovom *Aspekti identitete in njihovo oblikovanje v srbski književnosti*, ki ga financira Ministrstvo za prosveto in znanost Republike Srbije.

² Srbska beseda *moć*, ki ima pomena 'moč' in 'oblast', je prevedena kot moč. Op. prev.

menljivost, svojo absolutno identiteto. Nasprotno se Đerzelez na potovanju zaljubi v različne ženske in ta različnost razkriva junakovo nesposobnost, da bi ostal nespremenjen. Ker podoba Đerzeleza pripada epski tradiciji, ki, kot smo videli, temelji na ideji absolutne identitete, omenjena spremenljivost Đerzeleza simbolizira nezmožnost izkazovanja absolutne identitete v modernih časih.

Čeprav je karikatura epskega junaka v besedilu *Put Alije Đerzeleza* podana zelo jasno, se Andrić v nadaljnjem ustvarjanju ni povsem odrekel ideji absolutne identitete, temveč jo je skušal reinterpretirati in ji tako podaljšati življenje. Najprej je ta identiteta ločena od moči in seveda od epskega junaka, ki se v modernih časih ne more več pojaviti drugače kakor karikatura. Nato je absolutna identiteta pomaknjena na obrobje kolektiva, kjer najdemo junake osamljence, kakršen je anonimni graditelj, Italijan, iz besedila *Most na Žepi* (1925), ki je dobesedno nerazumljiv prebivalcem Žepe, od katerih ga loči jezikovna bariera, ali molčeči frančiškan Nikola Granić iz besedila *Čaša* (Kozarec) (1940), ekscentrik in posebnež, distanciran od drugih frančiškanov. V primeru Italijana, graditelja mostu, gre za modernistično pretakanje absolutne identitete iz sfere moči v sfero umetnosti. Figura umetnika tako priča o možnosti absolutne posvečenosti čemu, pri čemer postane ta posvečenost, katere objekt (umetnost) ne podlega modernim preobrazbam, temelj te nove, modernizirane absolutne identitete. Pri frančiškaneu Nikoli Graniću je nespremenljivost identitete simbolizirana s predmetom – s posebnim kozarcem, iz katerega frančiškan Nikola Granić pije vino. Ta predmet je staljen z identiteto junaka in tako se posredno, prek zvestobe temu predmetu, sugerira junakova nespremenljivost (VLADUŠIĆ 2007: 95).

V tem času središče sveta in prostor moči naselita junaka, ki sta potomca konvertita ali sta sama konvertita: Mustafa Madžar iz istoimenske zgodbe, prvič objavljene leta 1925, in veliki vezir Jusuf iz besedila *Most na Žepi*. Ta novi konvertitski identitetni koncept pa ne ponuja odgovora na vprašanje, kje biva moč v modernih časih, temveč nasprotno, to vprašanje pušča še naprej odprto. Tako ti zgodbi še enkrat simbolizirata preobrazbo moči v nemoč in tako anticipirata Adornov koncizni uvid v de-subjektivizacijo moči v modernih časih: »Načeloma so vsi, tudi največji mogočnejši, objekti.« (ADORNO 2007: 35). Moč, ki jo imata ti dve literarni osebi, bodisi zaradi osebnega poguma (Madžar) bodisi zaradi položaja, ki ga zasedata v družbeni hierarhiji (vezir Jusuf), se pokaže kot navidezna, ker ne more preprečiti preobrazbe junaka iz subjekta v objekt, iz moči v nemoč. Andrić je v želji, da bi poudaril neizprosnost in nezadržnost te preobrazbe, svoja junaka oskrbel z znaki kontinuitete. Vendar v kontekstu tistega, kar se dogaja z junakoma in v junakih, ti znaki kontinuitete delujejo karikaturno. O tem pričata literarni osebi Mustafa Madžar in vezir Jusuf: »Svet je pun gada,« nenehno ponavlja Madžar skozi vso zgodbo, med tem pa gre skozi drastične fizične spremembe, ki njegovo podobo spremenijo do neprepoznavnosti. Ta preobrazba, ki jo želijo Madžarjeve besede zaman izničiti s svojo nespremenljivostjo, postane še jasnejša, če primerjamo sceni z začetka in s konca zgodbe: juriš osamljenega Madžarja na avstrijske čete na drugem bregu reke z začetka zgodbe se spremeni v njegov beg pred mestno množico na koncu zgodbe.

Podobno se zgodi tudi z vezirjem Jusufom: temu junaku, potem ko ga začasno odstranijo s položaja velikega vezirja, uspe poraziti svoje nasprotnike in znova postati veliki vezir. Vendar se njegova vrnitev v prostor moči pokaže kot navidezna.

Preobraženi Jusuf se ne more več prepričati, da ima notranjo moč, zato njegov nespremenjeni položaj vezirja samo prikriva končnost preobrazbe, ki jo je začutil, ko je padel v nemilost. Zunanja moč, ki jo zagotavlja njegov položaj, ne more več odpraviti strahu in nemoči: »Pobednik vezir oseti strah od života« (ANDRIĆ 2008: 73).

Problematizacija absolutne identitete pripelje do njene pomaknitve na obrobje imaginarnega sveta, kjer je reprezentirana ne več z vzornimi junaki, kakršni so bili epski junaki, temveč z ekscentriki, junaki obrobja, v katerih se kaže estetski ali etični potencial skupnosti. Marginalizacija figure absolutne identitete kaže na to, da ta tip identitete ni več epohalen: prej je obramba pred duhom epohe kakor to, kar ta duh reprezentira. V prazno polje moči stopijo konvertiti, vendar se pokaže, da ne morejo obdržati položaja v središču moči, da ne morejo ostati subjekti moči. Dejanje konverzije iz ene vere v drugo jim ne more zagotoviti večne moči, točneje: ne more suspendirati nadaljnjih preobrazb, ki so potrebne, da bi se moč obdržala. Postanejo žrtve moči, ne pa njeni izvrševalci. To je mesto, kjer jih najde moderna književnost, ki se postavi prav na njihovo stran, stran žrtev, in se tako poveže s humanističnim zanimanjem za žrtve moči. Sočasno pa to pomeni, da književnosti kakor tudi humanizmu ostanejo nedostopni vrhovi moči. V tem kontekstu bi lahko opazovali tudi Andrićevo humanistično naklonjenost zgodbi in pripovedovanju: nastala je kot humanistična tolažba, ki prikriva poraz pripovedovanja oziroma nezmožnost pripovedovanja, da bi osvetlilo subjekt moči v modernih časih.

Sredi prejšnjega stoletja se v Andrićevo prozi pojavi nov identitetni koncept: hibridna identiteta. Najbolj eksplicitno je izražena v besedilu *Travnička hronika* (1945) v literarni osebi zdravnika Cologne, pozneje pa je uresničena tudi v literarnih osebah Džem-sultana in Čamila iz besedila *Prokleta avlija* (Prekleta dvorišče) (1954). Tukaj velja povedati, da pojav hibridne identitete, kot bomo videli, ne ukine figure konvertita: takšen konvertit je na primer tudi Karađoz iz besedila *Prokleta avlija*. Njegova konvertitska narava je simbolična: to je človek, ki se je nekajkrat znašel v navzkrižju z zakonom, pozneje pa se je preobrazil v lastno nasprotje: v upravnika zapora, v varuha zakona. Vendar ima tudi njegova moč meje, ta meja pa je ravno Čamil, o katerem Karađoz ne ve, ali je pameten ali nor, kar v njem vzbuja »sujeveran strah i nagonsku odvratnost« (ANDRIĆ 2005: 48). Karađoz je tako ne samo simbolično ločen od Čamila, temveč je tudi figura (simboličnega) konvertita prepustila mesto figuri hibridne identitete, ki je na ta način postala glavni junak tega Andrićevega kratkega romana. S tem se implicitno sugerira, da figura konvertita ni več epohalni reprezent epohe.

Pojav hibridne identitete v Andrićevo prozi je znak pisateljeve modernosti, ki ni izkazana samo kot modernost pripovedovanja, temveč tudi kot modernost mišljenja. Andrić je namreč s tematiziranjem hibridne identitete že takrat anticipiral duha prihodnjega časa oziroma duha današnjega časa. Kot vemo, je hibridna identiteta danes v središču pozornosti različnih teorijskih disciplin. Tako se odpira možnost za dvojno branje: Andrićevo prozo bi lahko brali z zornega kota teorijskih besedil, ki tematizirajo hibridno identiteto, vendar velja tudi obratno: teorijski koncept hibridne identitete bi lahko brali z zornega kota Andrićevega opusa, v katerem je bila ta identiteta tematizirana pred svojo teorijsko obravnavo. V konkretnem primeru to pomeni, da bi bilo smiselno analizirati koncept hibridne identitete pri Andriću tudi

v teorijskih spisih postkolonialnih intelektualcev, pri katerih ima koncept hibridne identitete izjemno pomebno vlogo. To branje pa naj ne bi Andrića zvedlo na gradivo za dokazovanje tez postkolonialnih kritikov. Namesto tega bi bilo mogoče plodneje analizirati način, kako avtor besedil *Travnička hronika* in *Prokleta avlija* simbolično osvetljuje hibridnost v teorijskih besedilih postkolonialnih kritikov, kakršna sta Edward Said in Homi Bhabha.

Primerjalna analiza koncepta hibridne identitete v besedilu *Travnička hronika* in postkolonialni kritiki kaže podobnosti v razumevanju tega tipa identitete. Andrić je v liku zdravnika Cologne predstavil idejo hibridne identitete, ki bi lahko bila navdih postkolonialnim kritikom, če bi se bila *Travnička hronika* znašla v njihovem bralnem obzorju. Ko se Cologna izpoveduje mlademu Des Fossésu, izgovarja stavke, ki so zelo blizu postkolonialnemu ušesu:

Niko ne zna šta znači roditi se i živeti na ivici između dva sveta, poznavati i razumevati i jedan i drugi, a ne moći učiniti ništa da se oni objasne među sobom i zbliže, voleti i mrzeti i jedan i drugi, kolebati se i povoditi celoga veka, biti kod dva zavičaja bez ijednoga, biti svuda kod kuće i ostati zauvek stranac; ukratko: živeti razapet, ali kao žrtva i mučitelj u isto vreme (ANDRIĆ 1963: 275–276).

Pet desetletij pozneje Edward Said v izpovedni pasaži proti koncu uvoda v knjigo *Kultura in imperialism* zapiše stavek, ki bi ga Andrićev junak, zahodnjak, ki je življenje prebil na Levantu, videl kot svoj (obrnjeni) odsev v ogledalu: »Iz objektivnih razlogov, na katere nisem mogel vplivati, sem odrasel kot Arabec z zahodno izobrazbo« (SAID 2002: 33). Nato doda stavek, ki bi ga lahko podpisal tudi zdravnik Cologna: »Od nekdanj sem čutil, da sem pripadnik obeh svetov, pri tem pa nisem povsem pripadal nobenemu« (SAID 2002: 33).

Vendar tukaj še ni konec prekrivanj med zdravnikom Cologno in postkolonialnimi kritiki: tudi Andrićev junak ima sposobnost, da svojo osebno izkušnjo posploši do mere, ko je v njej mogoče videti nekaj več kot biografsko črto človeka, ki biva na meji med dvema sprtima svetovoma. Tako se v zdravnikovih besedah pojavi metafora »tretjega sveta« (ANDRIĆ 1963: 277), ki prostorsko dočara hibridno izkušnjo in ki jo Andrić zapiše ležeče, s čimer opozori na pojmovni potencial te metafore. »Tretji svet« je torej metafora, ki zajema tip identitete, celoten razred hibridnih individualnosti, ki zavzemajo prostor med dvema zoperstavljenima svetovoma. Ta metafora bi bila nedvomno blizu tudi Homiju Bhabhi, če besedna zveza »tretji svet« med tem ne bi dobila drugačnega geopolitičnega in ekonomskega pomena. Zato ta ameriški teoretik indijskega rodu uporablja drugo, podobno metaforo: »Tretji prostor« (BHABHA 2004: 80). Andrićev »tretji svet« in »Tretji prostor« Homija Bhabhe se stikata vsaj v eni točki: v potrebi po izognitvi politiki polarnosti oziroma schmittovskemu razumevanju politike kot specifičnega ločevanja prijateljev in sovražnikov (SCHMITT 2001: 19).

Zveze med Andrićevim in postkolonialnim konceptom hibridne identitete so očitne: vendar so v tem primerjalnem branju resnično plodne razlike med Andrićevo in postkolonialnimi artikulacijami hibridnosti. Analiza teh razlik nam bo, upamo, omogočila jasnejši uvid v zelo občutljivo razmerje med hibridno identiteto in figuro konvertita, njuno razmerje do instanc moči in tudi v odtenke znotraj koncepta hibridne identitete.

Ko iščemo razlike na črti Andrić – postkolonialna kritika, morebiti najprej opazimo otožnost v besedah Cologne, otožnost, kakršne ne najdemo v Saidovi izpovedi. Na prvi pogled to zadeva žanr: Andrić je avtor beletristike, Said pa teorijskih študij. Tu bi se lahko tudi ustavili. Pa vendar, morebiti žanrska razlika ni tudi edini razlog za izostanek otožnosti pri Saidu. Ameriški teoretik palestinskega rodu se o hibridni identiteti izjasnjuje pol stoletja pozneje kot Andrić. Poleg te časovne distance ju ločuje tudi povsem drugačen osebni, pa tudi svetovno-zgodovinski položaj. Andrić je besedilo *Travnička hronika* pisal v okupiranem Beogradu kot upokojeni diplomat, sredi vojne, o kateri ni vedel, ne kako dolgo bo trajala, ne kako se bo končala, ne ali jo bo, konec koncev, preživel. To dejstvo širi simbolno polje metafore »tretjega sveta« in kaže na analogijo z zdravnikovim občutkom negotovosti in nemoči v Travniku. Po drugi strani Said piše o hibridni identiteti proti koncu tega istega stoletja v New Yorku, v središču edine preostale supersile, s statusom svetovno priznanega intelektualca. Dejstvo, da je pri Saidu izostala senca otožnosti, ki barva zdravnikovo premišljevanje o »tretjem svetu«, bi lahko razlagali prav kot potrditev, da je ta nevidna skupnost, ki naseljuje prostor med sprtima svetovoma, končno dobila pravico, da spregovori, in sicer ne samo, da bi razkrila težo in muko svoje hibridne identitete, temveč da bi tudi formulirala politični projekt, o katerem implicitno verjame, da je etično superioren glede na druge. Tako pridemo do programskih stavkov Homija Bhabhe, ki analizo »Tretjega prostora« vidi kot možnost, da se »odpre pot konceptualizaciji mednarodne kulture, zasnovane ne na eksotizmu večkulturnosti ali različnosti kultur, temveč na vpisovanju in artikuliranju *hibridnosti* kulture« (BHABHA 2004: 80). V oči bode, da zdravnik Cologna ni nikoli prišel do tako koncipiranega kulturnega, pa tudi političnega projekta, ki različnim nacionalnim kulturam zoperstavlja eno hibridno kulturo. Morebiti je razlog za to ravno občutek nemoči, ki je nedvoumno povezan s hibridno identiteto v besedilu *Travnička hronika* in z bivanjem na periferiji propadajočega Otomanskega cesarstva. Travnik tako postane simbol prostora, ki prenaša posledice svetovnih dogodkov, kraja, ki je zunaj mreže imperialnih Metropol. V nasprotju s tem New York, v katerem je bival Said, ali Boston, katerega prebivalec je Homi Bhabha, predstavljata točki v transnacionalni mreži globalnih mest, v katerih se načrtujejo in osmišljajo politični in kulturni projekti, ki se bodo ali ki se izvajajo na svetovnem odru.

Tako smo prišli do pomembnega aspekta, ki ga je treba upoštevati, ko se analizirajo identitete, ki nastanejo po polomu absolutne identitete: to je aspekt moči. Ni naključje, da je ravno razmerje med močjo in postkolonialnimi študiji ena ključnih tem, glede katere se krešejo mnenja med postkolonialnimi kritiki in njihovimi kritiki, ki jim očitajo ravno to, da govorijo s položaja moči (DIRLIK 1997: 62). V tem kontekstu ni naključje, da Edward Said v že omenjeni knjigi *Kultura in imperializem* zavrne te obtožbe. To stori tako eksplicitno – z jasnimi in neposrednim opozarjanjem na nemoč zastopnikov postkolonialne kritike³ – kot tudi implicitno, z emigrantsko retoriko, ko govori o lastni knjigi,⁴ pri čemer računa na to, da figura izgnanca kaže na nekoga,

³ »Ko govorimo in pišemo kot pripadniki drobcene manjšine obrobni glasov, naši novinarski in akademski kritiki pripadajo bogatemu sistemu povezanih informacijskih in akademskih resursov, poleg svojih časopisov, televizijskih mrež, vplivnih revij in inštitutov« (SAID 2002: 80).

⁴ »Na koncu bi rad rekel, da je to knjiga nekega izgnanca« (SAID 2002: 33).

ki prenaša ali je prenašal politično represijo. Kontroverza glede razmerja med postkolonialno kritiko in močjo pravzaprav zadeva razmerje med hibridno identiteto in močjo. V zvezi s tem pomislekom je mogoče postaviti nekaj vprašanj: ali je teorijski koncept hibridne identitete nastal kot rezultat delovanja moči, ki ga konstituira kot diskurz, katerega cilj je legitimiranje delovanja te moči; v kakšnem razmerju sta hibridna identiteta in figura konvertita; ali je ideja hibridnosti izčrpana v konceptu hibridne identitete, ki ga neguje postkolonialna kritika?

Na ta vprašanja se seveda ne da odgovoriti enopomensko, bi pa lahko bil za premišljevanje o njih koristen ravno Andrićev opus, v katerem hibridna identiteta, kakor tudi figura konvertita, ni nikoli ločena od razdelitve moči v imaginarnem svetu njegovih besedil. To je kontekst, ki nam ponuja možnost, da vsaj poskusimo sneti ogrinjalo skrivnosti s smrti zdravnika Cologne. Te literarne osebe in njene smrti razlagalci Andrićeve ustvarjalnosti seveda niso spregledali, še posebej ne tisti, ki so o pisateljevem opusu napisali morebiti najboljše strani; eden takšnih je tudi Ivo Tartalja, ki o Cologni trdi, da je »koncepčen kot človek skrivnost« (TARTALJA 1979: 179), pri čemer posebej poudari skrivnost njegove zadnje verske opredelitve (TARTALJA 1979: 177). Tartalja nato še daljnosežno sklene: Cologne je edini med travniškimi zdravniki, ki »medicino pojmuje kot humanistično disciplino« (TARTALJA 1979: 182). Na ta način je potrjena simbolična zveza med zdravnikom Cologno in humanizmom, s tem pa zveza med hibridno identiteto in humanistično zavestjo. Ta zveza deluje tudi v besedilu *Prokleta avlija*, v katerem sta literarni osebi Čamil in Džem-sultan, ki tudi reprezentirata inačico hibridne identitete, prikazani kot junaka kulture oziroma kot nosilca humanistične zavesti.

Humanizma zdravnika Cologne torej ni treba zamenjevati z njegovimi različnimi konfesionalnimi navdušenji, tudi ne z nedoslednostmi, ki ga spremljajo: humanizem je vendarle stalnica te literarne osebe in njena trajna opredelitev. Zato je treba sceno, v kateri zdravnik Cologne, ko pomaga nekemu Kulierju, samega sebe opredeli kot Turka (ANDRIĆ 1963: 292), brati kot parabolo trka dveh identitet, hibridne in monolitne, pri čemer ni odveč omeniti, da monolitna identiteta tukaj ni reprezentirana z lastnim imenom – kakor ime žrtve (Kulier) oziroma figure hibridne identitete (Cologne) –, temveč z brezimnim glasom dolgina, ki provocira zdravnika. V tej sceni se kaže tragika hibridne identitete: če hibridna identiteta želi izpolniti nalog lastne humanistične provenience, to pa je rešiti nedolžnega človeka, mora pridobiti moč; če želi pridobiti moč, se mora odreči lastni hibridnosti v prid monolitne identitete množice, torej se mora razosebiti v figuri konvertita, ker se z njo pridobi moč. Trenutek prehoda iz hibridne v monolitno identiteto ima zato dve posledici: rešitev nedolžnega Kulierja in smrt hibridnosti. Slednja je metaforično prikazana kot nerazumljivost zdravnikovih besed, kot njegova norost in na koncu smrt. Zdravnikova smrt torej sugerira simbolično smrt hibridne identitete, skrivnostnost njegove končne opredelitve pa mora ostati uganka, ki visi nad njegovim grobom.

Travnička hronika je bila končana leta 1942, objavljena pa takoj po vojni. Znanje te vojne nosi ravno zato, ker se moči ne da videti zunaj homogeniziranih, monolitnih identitet, ki se vojskujejo za lastno prevlado. Zato mora hibridna identiteta na poti do vsaj začasne moči prispeti v stadij konvertita. Vendar je Andrić v času po romanu *Prokleta avlija* pomembno revidiral razmerje med hibridno identiteto in

močjo, s slutnjo epohalne spremembe prehoda nacionalnih imperializmov v transnacionalni Imperij, ki – v nasprotju z mejami prejšnjih civilizacijskih svetov – vzpostavi vladavino, ki ne pozna meja (NEGRI, HARDT 2003: 10). V nedokončanem romanu *Omerpaša Latas* (objavljenem posthumno, leta 1976) gre namreč za drugačno razmerje med hibridno identiteto, močjo in figuro konvertita.

Če analiziramo odnos do moči zdravnika Cologne in Omerpaše Latasa, vidimo, da moč pri prvem izhaja iz želje po rešitvi nedolžnega človeka, torej iz humanistične zgroženosti nad nasiljem, Latas pa nasprotno na pot k moči stopi iz antihumanistične volje do moči. Ker se moči v modernih časih ne da pridobiti, saj je njena narava krožna,⁵ je tudi volja do moči nepotešljiva, ker ne more nikoli biti absolutna. To pomeni, da figura konvertita oziroma dejanje spremembe vere, da bi se pridobila moč, ne more postati instanca, ki zagotovi trajno moč, temveč le etapa v neskončnem pomikanju k njej. Ravno zato moč presega figuro konvertita, ki se tedaj pokaže kot nadomestek, kot suplement, v derridajevskem smislu te besede, kot identiteta, ki prikriva praznino v središču strukture osebnosti. Identiteta torej ne more več imeti vloge središča osebnosti, ne more biti nekaj trajnega in nepremičnega. Lahko samo prikrije praznino na mestu identitete, tisto temo, v kateri lahko obzirno oko le zasluži obrise volje do moči.

Vse to postane jasno iz retoričnega agona Omerpaše Latasa in hercegovskega kneza Bogdana Zimonjića iz poglavja *Audijencija* (Avdienca). Spopad se začne, ko želi Omerpaša Latas izvedeti, kako Zimonjić gleda na stanje na meji s Črno goro, in ga, kar je še pomembnejše, pridobiti na svojo stran in za svoje cilje. Vendar knez ne verjame Latasovim besedam in obljubam, ker jih razume samo kot retorično akcijo, povsem v duhu Aristotelove *Retorike*, po kateri je govornikov »značaj tako rekoč skoraj najučinkovitejše sredstvo prepričevanja« (ARISTOTEL 2011: 93). Identiteta Omerpaše Latasa torej šečasno predstavlja tudi vir njegove moči, pa tudi mejo te moči v dvoboju z Zimonjićem. To je trenutek, v katerem se figura konvertita sooči z mejami svoje moči. Zato mora dvoboj med dvema človekoma dobiti širši kontekst: postaneta reprezenta dveh različnih tipov identitet: »tako su se merila i nosila ta dva čoveka od kojih jedan, Omer, želi sve što čovek može postati i biti, i što ga podiže u očima sveta, a drugi neće ništa do samo da bude i ostane ono što je« (ANDRIĆ 1981: 92).

Če figura konvertita ne razpolaga več z brezmejno močjo, je to zato, ker »trda« moč, moč nacionalnih sil, ni več zadostna moč. Konvertit ne more proizvesti mehke moči, ki je značilna za transnacionalni Imperij, oblikovan »ne na podlagi same sile, ampak na podlagi sposobnosti, da to silo predstavi, kot da je v službi prava in miru« (NEGRI, HARDT 2003: 26). Ravno zato se mora Latas v nekem trenutku distancirati od figure konvertita in v tem se vidi njegova zveza s konceptom transnacionalnega Imperija. Latas, da bi to storil, oblikuje protistavo notri/zunaj, s čimer naredi razliko med »navidezno« in »resnično« identiteto, vendar se pri tem na koncu ne odreče nobeni identiteti. To je trenutek, ko se sultanov vojaški poveljnik pokriža pred osuplim Zimonjićem: »Omer je odvojio ruke od grudi, skinuo živo teški fes sa modrom

⁵ To postane jasno iz uvida Michela Foucaulta: »Oblast se uporablja in izvaja prek mreži podobne organizacije. In ne samo, da individui krožijo med njenimi nitmi; vedno so v poziciji hkratne izpostavljenosti in izvajanja te oblasti« (FOUCAULT 1991: 33).

kićankom i bacio ga teatralno na beli divan, a zatim je sastavio tri prsta desne ruke i – prekrstio se, bez reči, oborenih očiju, skromnim, kratkim i naviklim pokretima« (ANDRIĆ 1981: 94).

Prelahko in neprecizno bi bilo trditi, da se hibridnost Omerpaše Latasa (musliman in kristjan) pojavi kot pogoj moči oziroma kot pogoj za revitalizacijo moči v neki novi identiteti, ki je v stadiju Imperija primernejša za moč tako od absolutne identitete kot od identitete konvertita. Zdi se nam, da je literarno osebo Omerpašo Latasa pravilneje razumeti kot simptom destabilizacije koncepta hibridne identitete: videti je, da je treba to besedno zvezo zapisati v množini, saj ravno lik Omerpaše Latasa priča, da ne obstaja en tip hibridne identitete. Če namreč primerjamo lika zdravnika Cologne in Omerpaše Latasa, opazimo velike razlike v okviru nečesa, kar še vedno pokriva isti pojem – hibridna identiteta: Cologne biva na periferiji Otomanskega cesarstva, Latas v njegovi metropoli; prvi nima dostopa do moči, drugi nastopa s položaja moči. Hibridna identiteta Cologne je homogena zato, ker ne pozna protistave notri/zunaj in protistave navidezno/resnično. Po drugi strani Latasova hibridnost, paradokсно, temelji na teh protistavah, vendar ju sočasno tudi postavlja pod vprašaj: ne obstaja namreč instanca, s katere se lahko odgovori na vprašanje, ali se Latas pretvarja, da je ostal kristjan, ali se pretvarja, da je postal musliman. Morebiti bi lahko celo rekli, da je Latas točka, v kateri (hibridna) identiteta preide v (hibridno) retoriko.

Tudi odnos Cologne in Latasa do konvertitstva je dvojen: zdravnikovo hibridnost odpravi njegov prestop v islam, Latasove hibridnosti ne odpravi dejstvo, da je konvertit – celo izhaja iz njega. Hibridna identiteta Cologne ni rezultat nikakršne odločitve junaka, temveč je tako rekoč staljena z njegovim mentalnim habitusom, ki ga ločuje od sveta; nasprotno je Latasova hibridna identiteta rezultat odločitve, ki temelji na volji do moči in ki junaku omogoči, da je operativen v svetu. Ob Latasovem tipu hibridnosti, ki je operativen, obstaja tudi hibridnost Čamila in Džem-sultana, utemeljena z metaforo »mešane krvi«, ki bi jo tudi morali upoštevati pri nadaljnjih analizah tipov hibridnosti.

Kar pa vendarle lahko sklenemo po dosedanjem premisleku, je naslednje: koncept hibridne identitete ni homogen, temveč monoliten koncept. Ima svojo zgodovino, ki najbrž ni zgodovina napredovanja, zgodovina, ki jo lahko zvedemo na linearni obrazec, temveč, foucaultovsko rečeno, zgodovina, zamišljena kot vrsta diskontinuitet. O tem govorijo različni tipi hibridnosti, ki v različnih časih prevzamejo nase vlogo reprezentanta celote koncepta, pri čemer pa se skoraj v vsem razlikujejo. V vsakem primeru bi lahko bil Andrićev opus z zniansiranim videnjem koncepta hibridnosti ena od začetnih točk za določitev ene od mogočih tipologij hibridne identitete.

VIRI IN LITERATURA

Theodor ADORNO, 2007: *Minima moralia, Refleksije iz poškodovanega življenja*. Prev. Seta Knop. Ljubljana: Založba *cf.

Ivo ANDRIĆ, 1963: *Travnička hronika*. Beograd, Zagreb, Sarajevo, Ljubljana: Prosveta, Mladost, Svjetlost, Državna založba Slovenije.

Ivo ANDRIĆ, 1981: *Omerpaša Latas*. Sarajevo: Udruženi izdavači.

- Ivo ANDRIĆ, 2005: *Prokleta avlija*. Beograd: NIN, Zavod za udžbenike.
- Ivo ANDRIĆ, 2008: *Sabrane pripovetke*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- ARISTOTEL, 2011: *Retorika*. Prev. Matej Hriberšek. Ljubljana: Šola retorike Zupančič & Zupančič.
- Homi BABA (Homi BHABHA), 2004: *Smeštanje kulture*. Beograd: Beogradski krug.
- MIHAIL BAHTIN, 1982: *Teorija romana*. Prev. Drago Bajt. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Arif DIRLIK, 1997: *The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism*. Colorado – Oxford: Westviewpress.
- Michel FOUCAULT, 1991: *Vednost – oblast – subjekt*. Prev. Boris Čibej et. al. Ljubljana: Krt.
- Antonio NEGRI, Michael HARDT, 2003: *Imperij*. Prev. Politični laboratorij Barbara Brezec et al. Ljubljana: Študentska založba.
- Edvard SAID (Edward SAID), 2002: *Kultura i imperijalizam*. Beograd: Beogradski krug.
- Karl ŠMIT (Carl SCHMITT), 2001: *Norma i odluka*. Beograd: Filip Višnjić.
- Ivo TARTALJA, 1979: *Pripovedačeva estetika*. Beograd: Nolit.
- Slobodan VLADUŠIĆ, 2007: *Portret hermeneutičara u tranziciji*. Novi Sad: Dnevnik.

SUMMARY

In this work, types of identity that precede the appearance of hybrid identity in Andrić's opus are identified: and those are absolute identity and identity of convert. The analysis of short story (*The Journey of Ali Djerzelez*) shows that in this story Andrić breaks up with epic version of absolute identity, in order to shift this kind of identity from the field of power to the margins of imaginary world, in stories *Bridge over River Zepa* and *The Glass*. Andrić's opus shows that the figure of convert is not entirely able to replace absolute identity in position of power, but that it becomes its victim instead. The same can be said for the hybrid identity, which is most represented by the character of doctor Cologne from *Travnik's Chronicles*. Analysis of this character shows that the hybrid identity is connected with humanistic consciousness and feeling of powerlessness. The concept of hybrid identity in Travnik's chronicles is thereafter related to polemic connection with postcolonial concept of hybrid identity (in Edward Said and Homi Bhabha) that is characterized by the ambivalent relationship towards the institutions and levels of power. This leads us to conclusion that Andrić's thematisation of hybrid identity can be completed by character of Omerpaša Latas which appears in Andrić's posthumously published homonymous novel. The interpretation showed that hybrid nature of this character largely differs from hybrid nature of doctor Cologne, above all in different relationship towards power, humanism and figure of convert. This brings us to conclusion that Andrić's thematisation

of hybrid identity is not unambiguous but very stratified. In this sense Andrić's work can be used as a starting point for creation of one of possible typologies of hybrid identity.

Iz srbsčine prevedla *Durđa Strsoglavec*.
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

UDK 821.163.6.09-1Vuk S.

Vita Žerjal Pavlin

Srednja šola za oblikovanje in fotografijo Ljubljana

KRIŽEV POT STANKA VUKA

Ob stoletnici rojstva pesnika in pisatelja Stanka Vuka (12. 11. 1912–10. 3. 1944) je v prispevku* obravnavana njegova fragmentarna ciklična pesnitev Križev pot iz leta 1936. Predstavljena ni le kot versko, ampak tudi kot narodnoobrambno besedilo. Nastalo je kot umetnikov odgovor na nevzdržne politične razmere, v katerih se je v tem času znašla Primorska in tudi on sam, zrasel v vaško-obrtniškem okolju Mirna pri Gorici kot krščansko vzgojen in socialno čuteč človek. Zakrito aktualno politično sporočilo upora je izrazil z že pred tem oblikovano moderno poetiko, ki jo je preoblikoval z ljudskimi prvina mi v formo in versko občutje, znano tudi preprostemu človeku: v Križev pot »za kmete in čevljarje«, kot ga je označil sam.

Ključne besede: križev pot, religiozno pesništvo, ciklična pesnitev, slovenska primorska književnost

On the occasion of the centennial of the poet and writer Stanko Vuk (November 12, 1912–March 10, 1944), the article deals with his fragmentary cyclic poem “Stations of the Cross” from 1936. It is elucidated not only as a religious text, but also as a text of national defense. It was created as the poet's response to the unbearable political conditions that were at the time imposed on the Slovene Littoral and the poet himself. The poet grew up in the environment of farmers and craftsmen in Miren near Gorica (Gorizia) and was raised as a Christian and socially compassionate person. He expressed a veiled, timely political message of revolt with his modern poetics that he had created before the cyclic poem. His poetics was transformed by folkloric elements into a form and religious sentiment familiar to an ordinary person, i.e., into Stations of the Cross for “farmers and cobblers,” as he characterized it.

Keywords: Stations of the Cross, religious poetry, cyclic poem, Slovene Littoral literature

Pesniško zorenje Stanka Vuka

Pri razmisleku o Vukovem pesniškem zorenju ne moremo mimo dveh ključnih gradiv. Najprej je to knjiga *Zemlja na zahodu* (1959), prvi celovitejši pregled Vukovega ustvarjanja, ki sta ga pripravila Milko Matičetov (tudi sestavljalec Vukove bibliografije) in Lino Legiša, ki je prispeval spremno študijo z izčrpnim prikazom Vukove življenjske in ustvarjalne poti. Ta študija je ponatisnjena tudi v ponovni, nekoliko preurejeni knjižni izdaji Vukovega literarnega dela z naslovom *Pomlad pod Krasom* (1998), v kateri se je avtorica spremne razprave Katarina Šalamun Biedrzycka osredotočila predvsem na slogovno in tudi vrednostno presojo Vukovih literarnih

* Avtorica je s tem prispevkom nastopila na 22. primorskih slovenističnih dnevih (12.–13. 4. 2012) v Kopru.

besedil.¹ Dodatno spodbudo za razmišljanje o Vukovem pesniškem ustvarjanju pri naša študija Mirana Košuta, ki je sicer nastala kot spremna beseda k *Ljubezenskim pismom* (1986) in se zato poleg navajanja nekaterih še neupoštevanih dokumentov in pričevanj, ki pojasnjujejo predvsem motive za Vukov umor in navajajo potencialne likvidatorje,² osredotoča na pomen in tematsko-slogovne značilnosti Vukovih sicer pretežno italijansko pisanih pisem ženi.³ Te študije in knjižno objavljen literarni izbor seveda niso enakovredno nadomestilo avtorjevi neposredni zapuščini. To v največji meri še vedno hrani Milko Matičetov.⁴

Stanko Vuk, rojen leta 1912 v vaško-obrtniškem Mirnu pri Gorici, je že leta 1926 v goriški nižji srednji šoli pisal⁵ v dijaški list *Uporni veslar*, ki so ga izdajali v Alojzijevešču, v katerem je stanoval. Leta 1929, torej v njegovem sedemnajstem letu, pa je bilo v goriškem mesečniku *Družini* objavljeno šest Vukovih⁶ pesmi. Naslednje objave so šele iz leta 1935, ko je (leto prej) Vuk postal študent beneške fakultete za politične in diplomatske vede, za seboj pa je že imel opravljeno vojaščino in dve srečanja z ljubljanskih literarnim okoljem; prvo v šolskem letu 1929/30, ko je v Ljubljani brez dovoljenja italijanskih oblasti opravljal drugi letnik trgovske akademije in sodeloval pri reviji *Ogenj*, katere sodelavca sta bila tudi Edvard Kocbek in Miško Kranjec, ter drugo leta 1931. Leta 1935 je objavil osemnajst pesmi, od katerih je bil cikel šestih pesmi *Potepuh* objavljen v *Ljubljanskem zvonu*, prav tako po šest pesmi pa sta objavila *Dom in svet* ter *Mladika*. Ob tej očitni Vukovi želji nastopiti v vseh osrednjih slovenskih revijah hkrati je ŠALAMUN BIEDRZYCKA (1998: 317) opozorila na njegovo, tudi politično težnjo po preseganju tedanjih ozkih svetovnonazorskih razlik, ki pa ni naletela na odobravanje, saj ga je na primer ljubljanski mladostni prijatelj Mirko Javornik (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 265) rotil, naj umakne pesmi iz liberalnega *Ljubljanskega zvona*.

Vuk je tako leta 1935 nastopil kot avtor estetsko prefinjene, slogovno moderne poezije, ki je delovala »najbolj novo v slovenski poeziji« (LEGIŠA 1969: 422). Zavedal se je sicer vplivov Antona Vodnika in še bolj Kocbeka, vendar »se je odvisnosti hotel otresti« (LEGIŠA 1969: 422). Ob poznavanju italijanskih (Ungarettija, Papinija) in drugih svetovnih modernističnih pesnikov se je Vuk sam uvrstil v t. i.

¹ Pri tem je Katarina Šalamun Biedrzycka upoštevala tudi diplomsko delo Elvire Brumat Medvešček *Življenje in delo Stanka Vuka* (Pedagoška akademija v Ljubljani, 1983).

² Košuta navaja hipotezo, ki jo je v knjigi *Po sledovih Črne roke* (1975) zapisal Jože Vidic in po kateri naj bi umor organiziral »Ernest Jazbec, po verjetnosti član Vauhnikove obveščevalne mreže, ki je v Ljubljani sodelovala z DOS (plavogardiščno obveščevalno službo)«. Glavna likvidatorja DOS sta bila Jeseničan Janko Soklič in Litijan Milutin Ludviger, ob njima pa je bil še tretji, po vsej verjetnosti domačin, ki sta ga Vukova poznala, saj morilci v stanovanje niso stopili nasilno. (1996: 37)

³ Po KOŠUTOVEM (1996: 57) mnenju naj bi se Vukova epistolarna literatura obravnavala kot enakovredna ali celo najpomembnejša stvaritev v njegovem literarnem opusu.

⁴ Že ŠALAMUN BIEDRZYCKA (1998: 317) naravnost roti, naj postane to gradivo javno dostopno, pri čemer se ji pridružujem.

⁵ ŠALAMUN BIEDRZYCKA (1998: 310), ki je nekaj teh najzgodnejših pesmi prebrala, zanje pravi, da so: »tipična mladostna verzifikacija, na čast mami, slovanstvu, proti izkoriščanju ljudi«.

⁶ ŠALAMUN BIEDRZYCKA (1998: 312) je sicer zaradi imena Steno ob besedilu podvomila v Vukovo avtorstvo najslabše med njimi Kaj sem, kot najzanimivejši med objavljenimi pa navaja pesmi *Dvogovor in V dolini*.

imediatizem,⁷ ki ga Legiša pojasnjuje kot »tisto vrsto poezije, ki postavlja pesniške domisleke drugega ob drugega neposredno, ne da bi jih vidno asociativno povezovala.« (1998: 289)

Na ekspresionistično ozadje te Vukove poezije kaže med drugim motiv »strašne samote zemlje« v ciklu Potepuh, ali duhovno povzdignjena, metafizično intonirana podoba narave in kmečkega sveta, na primer v pesmi *Pred pomladjo*, objavljeni v *Domu in svetu*:

Jutranji mesec na nebu
 marca. O, da bi apostol
 vzdignil roko
 in razpostavil pomladne zvezde.

Mraz je srebrn
 in ozek
 in brsti
 so dobri za piščali.

Junci orjejo zemljo
 in v snegu je pomlad.
 Kmet gre težko po njivi
 ko mornar, ko stopi prvič
 na kopno in čuti
 svetlobo in prostor in rast. (VUK 1998: 36)

Šalamun Biedrzycka je svoje občudujoče branje Vukovih pesmi,⁸ objavljenih leta 1935, argumentirala z ugotovitvijo, da je v njih dosežen spoj med jazom in nejazom kot posledica odprtosti do vsega, kar obstaja, oziroma zaradi neantropocentričnega pogleda na svet (1998: 322). Ta naj bi se oblikoval ob stiku s sočasno italijansko literaturo ali kar iz Vukovega »južnjaštva«, »tradicije, ki je bila vedno v nasprotju s severnjaško logicistično racionalnostjo, ki pa se ji na splošno pravi 'zahodna miselnost' in ki je postala vprašljiva šele, ko je v Evropi postala čedalje bolj znana t. i. 'daljnovzhodna misel' oz. 'filozofija Vzhoda'.⁹ (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 321) Da se je zanjo zanimal tudi Vuk, kaže moto, misel Teshoo Lama »Velik in strašen je ta svet« v ciklu Potepuh.¹⁰ V njem temo odprtosti, iskanja, odkrivanja

⁷ V neodposlanem pismu uredniku *Sodobnosti* F. Kozaku leta 1935. (VUK 1998: 289)

⁸ Zato jih je vključila v svojo poljsko oz. dvojezično antologijo slovenske poezije *Mah in srebro. Srebro i mech*, Sejny 1995.

⁹ Tako se ji zdi nekako razumljivo, da je Vukovo pesniško kvaliteto prvi poudaril prav Primorec Legiša, ne pa takratni urednik *Doma in sveta* France Vodnik, za katerega ugotavlja, da je do Vuka ves čas ohranjal »vzvišenost in apriorizem« in ga ni vključil v povojni razširjeno izdajo *Slovenske religiozne lirike*, prav tako ne Slodnjak v *Slovenskem slovstvu* (1968).

¹⁰ LEGIŠA (1998: 289) navaja, da je Vuka sredi leta 1935, kmalu po nastanku pesmi Benetke, »ves prevzel stil Johna Dos Passosa, tako da je sam priznaval, da se je pod njegovim vplivom lotil Potepuhov, ta poskus pa je opustil.« Pesem z naslovom Potepuh je tudi v prvi Ungarettijevi zbirki *Veselje*; z Vukovim istoimenskim ciklom ju veže motiv tujstva, ki je pri Ungarettiju povezan z domotožjem oziroma iskanjem edenske »nedolžne dežele«, pri Vuku pa z mladostniškim nemirom.

»daljne zemlje« izraža v kontrastu¹¹ s pasivno otožnostjo in s tem samoblokiranostjo, katere posledico izražajo že prvi verzi cikla: »Nikoli ne bom srečal / lame s srebrnimi lasmi«.

V nekaterih pesmih iz leta 1935 lirski jaz stopi z jezikovne površine pesmi v njegovo ozadje, vpliva na izbor in čutno-čustveni vtis¹² deloma ekspresionistično napetih, deloma nadrealistično metaforičnih podob iz narave (Jutro, Poldan, Mrak), kmečkega (Pred pomladjo) ali mestnega sveta (npr. v dveh pesmih z naslovom Benetke). Težko pa bi tem Vukovim pesmim kljub njihovi precejšnji konotativnosti pripisali modernistično skrajnost.

Vukov Križev pot »za kmete in čevljarje«

Modernistično zmeren je tudi Vukov Križev pot, ki ga leta 1936¹³ napisal »za kmete in čevljarje« (LEGIŠA 1998: 288), kot je znano iz njegovega razmišljanja ob pripombi Franceta Vodnika, naj bere mistike in Slehernika. »En del je menda objavil v nekem dijaškem časopisu, kot bi sodili po pismu Matičetovemu iz tega časa, celoto pa je poslal proti koncu 1936 *Domu in svetu* in *Mladiki*.« (LEGIŠA 1998: 288) Vendar je uredniku Vodniku ugajala le zasnova in posameznosti, kot celota pa se mu je zdel Križev pot neizdelan, fragmentaren, vsebinsko premalo poln in določen, premalo ritmičen in s slogovnimi »trdotami«, kot oblikovno napako pa navaja sekanje verzov. Zato ga v *Domu in svetu* ni objavil oziroma ga je šele po njegovi smrti leta 1944 (v drugi številki), toda poleg uvodne in sklepne pesmi le četrto, šesto, deseto, trinajsto in štirinajsto postajo.

Tako ne vemo, katere pesmi je ob teh Vodnik še presojal, čeprav sta Legiša in Matičetov v *Zemlji na zahodu* poleg že navedenih kot odlomke Križevega pota objavila še preostale postaje razen sedme, osme in devete. Pač pa je dve postaji v svoji študiji navedla Šalamun Biedrzycka, in sicer na osnovi zapisa v pismu prijatelju slavistu Karlu Bačerju 22. 10. 1936. Pisemski zapis trinajste postaje se razlikuje od objavljene v *Domu in svetu* in v obeh knjižnih izborih. Vendar je motivno ustrezna tej postaji s temo Jezusa snamejo s križa, medtem ko je Vuk v pismu Bačerju 13. 9. 1936 pesem, ki je sedaj objavljena kot trinajsta, imenoval le »13«, verjetno zaradi predstavljenega motiva Marije, za katero je rečeno, da je ob apostolih trinajsta: »jogrov dvanajst. / Marija jih poprosi. / Ona je trinajst.« Za to pesem je zapisal, da bi morala biti »vmesna, za sredo potà, med 7. in 8. postajo«, torej neka prekinitvev običajnega zaporedja postaj. Zato tudi ima za pesnitev netipično obliko, je namreč (s tremi štirivrstičnicami) daljša od drugih postaj. Te so sicer zelo kratke, le iz ene raznozložne, nestalno rimane štirivrstičnice, ki ji sledi rimani distih. Kot nedokončani se glede na to formo kažeta peta in dvanajsta postaja, saj distih manjka. V pismu 22. 10. 1936 je tudi zapis sedme postaje, ki je v knjižnih izborih sicer ni.

¹¹ ŠALAMUN BIEDRZYCKA (1998: 317) cikel interpretira kot repliko na repliko v dvogovoru, kot »odzvanjanje« pesmi med dinamiko in pritajenostjo.

¹² Zato jih LEGIŠA (1969: 422) imenuje »impresije«.

¹³ LEGIŠA (1998: 288) navaja iz Juvančičevega rokopisa latinski zapis po zgledu starih: »A. D. 1936 hoc parvo ingenio scripsit (V letu Gospodovem 1936 je to s svojim majhnim darom napisal).« Ta rokopis naj bi imela tudi Vukova prijateljica iz Lučnika.

Šalamun Biedrzycka na osnovi obeh pisem Bačerju ugotavlja, da je bil Vuk na začetku pisanja Križevega pota samozavesten, kasneje pa se je tudi mučil z njim. Zaradi nerazpolaganja z avtorjevo zapuščino sprejema domnevo, da je celoten rokopis mogoče izgubljen, tudi zato, ker je Vuk že v pismu ženi 16. 2. 1942 zapisal: »Križev pot sem napisal v celoti, vendar ga boš zastonj iskala med mojimi papirji.« (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 333) Po besedah Matičetova (v telefonskem pogovoru z avtorico tega prispevka leta 2011) naj bi si prizadeval pripraviti celoviti Križev pot že Karel Bačer, a ni bil uspešen, ker obstaja več verzij posameznih postaj.

Če torej presodimo Vodnikovo kritiko ob gradivu, ki je na voljo, ne da bi z gotovostjo vedeli, kaj od tistega, kar ni bilo objavljeno v *Domu in svetu*, ni le osnutek, lahko ugotovimo, da je Vuk Križev pot zasnoval v skladu s tradicionalno pesniško obdelavo te katoliške pobožnosti, za katero sta značilni uvodna in sklepna pesem ter štirinajst vloženi pesemskih postaj, ki pa jim je dodal še vmesno pesem. Vuk ohranja tudi tradicionalno zunanjo in notranjo dvodelnost pesemskih postaj, ki jo sestavlja začetna predstavitev za postajo značilnega motiva ter zaključno versko sporočilo, tj. molilni nagovor ali spodbuda vernikom (ŽERJAL PAVLIN 2010). Vendar ne pri začetni navedbi motivike ne pri verskem zaključku Vukova pesniška govorica ni tradicionalna, ampak v marsičem inovativna. Moderni pesniški izraz je oblikoval s postopki tega pesništva, kot so pogosta uporaba enjambementa, rimanje le sodih verzov in uporaba notranjih rim, večpomenskih metafor ter podob. Že to je lahko Vodnika izzvalo h kritiki vsebinske nedoločenosti pesmi, celo fragmentarnosti, k vtisu katere prispeva tudi kratkost posameznih pesmi. Predvsem pa je svežino pesniškega izraza tako na ravni samega jezika, kot tudi avtorske perspektive na tradicionalno križepotno tematiko, s tem pa tudi njenega interpretiranja iskal v postopkih arhaizacije in stilizirane ljudskosti.

V že navedenem pismu Bačerju 13. 9. 1936 je Vuk zapisal: »Mislim, da je to prvi poskus takega starinsko-modernega pisanja med Slovenci.« (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 332). Šalamun Biedrzycka (prav tam) je tovrstno modernost razlagala kot »naslonitev na avtentično ljudsko ustvarjanje«.

Že LEGIŠA (1998: 288) pa navaja, da je Vuk »[n]a zamisel Križevega pota [...] prišel po Villonu in ob Krleževih Baladah Petrice Kerempuha,¹⁴ ki jih je z navdušenjem prebiral v *Ljubljanskem zvonu*. V njem je tudi sam nekoliko arhaiziral izraz in mu dal precej ljudski ton, ki ga je tudi sicer mikal.« Kot možno spodbudo pa bi lahko upoštevali še zbirko primorskega rojaka Karla Široka, ki je leta 1935, torej le leto dni pred nastankom Vukovega Križevega pota, v Ljubljani objavil zbirko *Kapelica*. V njej si pesmi sledijo tako, da sestavijo pripoved o Kristusovem življenju in križanju, vendar je verska motivika prepletena z jasno izraženo nacionalno temo. V nasprotju s Širokom, ki je bil že leta 1926 prisiljen emigrirati v Jugoslavijo, Vuk svojega nasprotovanja pritiskom in omejitvam italijanske države, v kateri je živel in so predstavljali grožnjo za kulturni, nacionalni obstoj primorskih Slovencev, ni mogel izraziti

¹⁴ O tem Vuk poroča tudi v kratki pripovedi Naše življenje (1998: 48–49): »tedaj mi delajo družbo balade Petrice Kerempuha, ki hripavo poje z Villonom pod vislicami«, kjer omenja tudi nastajanje Križevega pota, saj pravi: »Na mizi so tri kraške pesmice o trpljenju Gospodovem. / Videnje. / Mučenje. / Križanje.« Vuk je tudi prevedel dve Villonovi pesmi: Devici Mariji in Balado obešencev (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 288).

odkrito, niti v besedilih, ki jih je objavljaj v Ljubljani.¹⁵ Zato je krščansko pripoved o Kristusovem trpljenju in smrti upravičeno po eni strani interpretirati kot parabelo o trpljenju in upiranju Primorcev, po drugi pa tudi kot pristno versko prošnjo in zaupanje v Kristusovo pomoč ogroženi slovenski skupnosti.¹⁶

Osnovno villonovsko-kerempuharsko intonacijo Vukovemu Križevemu potu daje že prva, v verz osamosvojena beseda t. i. Uvodne, in sicer nagovor:¹⁷ »Pajdaši«. Beseda, ki jo danes povezujemo predvsem z njenim slabšalnim pomenom (SSKJ: »kdor s kom sodeluje, zlasti pri nepoštenih dejanjih«), ima tudi starinski pomen »vojni tovariš«. Prav mogoče, da je imel Vuk v mislih tega, saj prvenstveno nagovarja primorskega bralca, ki je svet okoli sebe upravičeno dojemal kot »vojno«, nesvobodno situacijo. Vsekakor moramo nagovorjene »pajdaše« razumemo tudi v smislu skupine vernikov, povezanih pri pobožnosti križevega pota (v nadaljevanju te pesmi se namreč edninsko obrača na »kristjana«), saj že v naslednji pesmi, prvi postaji nagovarja »grešnika«, torej prav tako uporablja slabšalno, vendar običajno krščansko opredelitev z izvirnim grehom zaznamovanega človeka. Tako ga imenuje tudi v Sedmi in Enajsti postaji, saj je soodgovoren za Kristusovo trpljenje in smrt: »Mi grešniki Mu svete rane / z jesihom izpiramo, / z dolgimi bičevniki, nocoj, / ozke ureze režemo.«, »Grešnik, čuj, tudi ti / si za suknjo brez šiva / vadljaj, dva žeblja zabil. / Po sraciji si še krvav.«

Ker je namen križevega pota, kot ga Vuk opredeli po uvodnem nagovoru, zblizanje, srečanje s Kristusom (»da bi na tem križevem poti / prišel sam Jezus Kristus nasproti«), nadaljuje pesem v sedanjiku kot scenično neposreden prizor (postaje sicer oblikuje deloma v sedanjiku, deloma kot poročilo v pretekliku), ki predstavlja vrhunec križepotne zgodbe: »z žblji prebodeno, ranjeno / je Kristusovo telo.« Lirsko vživetje v Kristusov prostor in čas – čeprav ga je v vsakem Križevem potu in tudi v Vukovem zaradi pogostega nagovarjanja vernika kot opazovalca in celo udeleženca prikazanega dogajanja mogoče dojemati ne le kot zgodovinsko preteklega, ampak tudi aktualno sodobnega – opravičuje slogovno rabo občasnih arhaizmov (»obešenjak«, »laterna«, »lanterna«, »jogri«, »vadljaj«, »stan«) in arhaičnih oblik (»volcje«, »jagnetova«), kar je skladno z jezikovno podobo villonovsko-kerempuharskega vzora. Ta ustvarjalna pobuda pa je ob izhodiščnem biblijskem poročilu vplivala tudi na izbor nekaterih motivov tega Križevega pota, ki predstavljajo svet preprostega ljudstva (»kmetov in čevljarjev«, če uporabimo avtorjev komentar), celo obstrancev. Tega že v uvodni pesmi določa predmetna krčma.¹⁸ V tretji postaji pa je tako opredeljeno

¹⁵ Tako je v zvezi s Pesmijo ob trgatvi Francetu Vodniku napisal: »Če bi drugače napisal, bi imel sitnosti. Zato pa citat iz Razodetja pove, kar jaz nisem mogel oziroma smel.« (ŠALAMUN BIEDRZYCKA 1998: 287). Tudi v tem primeru ima verski navedek nacionalno simbolno vsebino.

¹⁶ Da je bila narodnostna tematika, izražena z versko simboliko, značilna za besedila avtorjev z zahodnega slovenskega roba, opozarja tudi Marija Mercina v (še neobjavljeni) razpravi Literarno delo bratov Širok, ko se posveča zbirki Karla Široka *Kapelica*, spomni pa še na Gregorčičevo pesem V pepelnici noči in na Pregljev lik Matkove Tine v pripovedi z enakim naslovom.

¹⁷ Uvodne pesmi pesemskih križevih potov se pogosto obračajo na bralce – vernike (ŽERJAL PAVLIN 2010).

¹⁸ Pač pa je opozorilo kristjanu, naj ob pogledu na pribitega Kristusa ne pljune, bolj kot znak ljudske vulgarnosti opozorilo, naj se vernik ne pridruži zasmehovalcem Kristusovega trpljenja, med katerimi pa po biblijskem poročilu niso bili le preprosti ljudje, ampak ob vojaki še skoraj vsi, ki so ga spremljali.

tudi človeštvo, ki (kot sicer neomenjeni križ) bremeni Kristusa: »vsa groza ljubečih / stvari, pokveke, obešenjaki, / predmestja, zadušenci«.

Vendar bolj kot sami motivi, ki v nasprotju s tradicionalno zapisanimi pesemskimi križevimi poti sicer le nedosledno poročajo o dogajanju, značilnem za posamezno postajo, stilizirano ljudskost tega križevega pota posreduje pogovorno ali narečno besedišče. Matičetov, ki je za *Zemljo na zahodu* pripravil seznam manj znanih besed z njihovo razlago, je iz Križevega pota navedel le besedo »barilec« (lesena posoda, podobna sodčku, drži ok. 5 litrov), večino drugih (»bokal«, »dver«, »jesih«, »že-gen«, »bičevniki«) kot bolj splošno znane pojasnjuje tudi SSKJ. Izjema je le beseda »meglenec«, ki je očitno predvsem lokalnega značaja, ter narečna oblika »keri« in narečna glasovna varianta v besedi »črešnjeva«. Vuk je posamezne pesmi Križevega pota označil le z besedo »postaja«, ob kateri je zaporedna številka. Peta postaja, ki pa zaradi manjkajočega zaključnega dvostišja deluje nedokončano, in trinajsta, znana iz pisma Bačerju, pa sta naslovljeni s pogovorno besedo »štacjon«, za katero se Vuk kljub težnji po ljudskem stiliziranju besedila sicer očitno ni odločil.

Stilizacijo ljudske pobožne pesmi, njenega sloga z geminacijami (»Ena skrinja, ena skrinja«) in obliko štirivrstičnic z od pet- do sedemzložnimi verzi pa je Vuk uporabil za pesem, ki ima v objavi v *Domu in svetu*, potem pa še v obeh knjižnih izdajah Vukovega dela naslov Trinajsta postaja, vendar jo je Vuk v že omenjenem pismu Bačerju 13. 9. 1936 kot vmesno pesem imenoval le »13«. V opombah v *Zemlji na zahodu* Matičetov opozarja, da se pesem »ritmično in kompozicijsko oslanja na ljudsko pesmico iz Medane v Brdih Ena hišca, ena hišca, ki jo je Stanku Vuku povedala mama.« (VUK 1959: 231).

Če je uvodni poziv »pajdašem« povezan z zakritim sporočilom aktualnih ne-svobodnih razmer na Primorskem, potem je zaključek Uvodne z besedami »kmalu bo konec noči« mogoče razumeti kot napoved za Slovence boljših časov. Za drugo polovico tridesetih let dvajsetega stoletja aktualno politično interpretacijo omogoča še nekaj besed in motivov tega Križevega pota.

Tak je že motiv Prve postaje, saj predstavlja Kristusa, ki »ga je kaplar ko upornika gnal / med četo, da so ga bičali«. Pri tem je zanemarljivo dejstvo, da je bil izraz »kaplar« še jugoslovanski in ne za Primorce aktualni italijanski čin komandirja desetine. Pesem namreč zanimivo poudarja Kristusovo nekonformističnost, upornost,¹⁹ česar v tradicionalnih križevih potih ne najdemo. Vuk imenuje Kristusa Upornik (z veliko začetnico) še v Drugi postaji, v Sklepu pa »uporni Gost«, ki ga vabi v »stan naš tako preprost«, čeprav »okna zastremo«, kar je konspirativna gesta, kakršna je bila gotovo potrebna ob srečevanju ilegalnih protifašističnih skupin, h katerim je sodil tudi Vuk. Kristus pa je s tem Križevim potom postal zgled upornika, ki ga sicer za to zadene fizično trpljenje, vendar teče »sveta kri« nedolžnega, »jagnjetova« kri (Prva postaja). Njegov zgled je spodbuda Primorcem, ki doživljajo svoj nacionalni »večer«: »Večer je žalosten ko žival.« (Tretja postaja), »Nekdo za bori tih večer brede« (Četrta postaja), »Na božji barki se jambor tenek / krivi v večer, vetroven in

¹⁹ Uporništvo je Vuk že od mladega doživljal tudi kot svojo značajsko in družinsko lastnost. Od vojakov je pisal profesorju Juvančiču: »Uporni sin stare uporne rodovine. Nikdar ne bom apostol, nikdar nosilec bander. Nosil bom bakle skozi temne noči, črna jadra s tremi srebrnimi zvezdami preko razburkanih morij, v borbi vedno, nikdar skupaj z nikomer.« (LEGIŠA 1998: 259)

grenek.« (Deseta postaja), »Vrzimo mrežo v večer meglen.« (Enajsta postaja). Hkrati križani Kristus Primorce straži in varuje (»ki si za nas / na križu prubit, ko na straži«, Dvanajsta postaja). Vukova želja in molitev pa je usmerjena tudi k njegovemu aktivnemu vodstvu primorske »bratovščine«: »Da bi Upornik, odet v škrlat, / šel še nocoj mimo naših vrat« (Druga postaja), »Jezus Kristus med bratovščino sede.« (Četrta postaja), »z lanterno svojih petih ran / nam skozi mrk večer pokaži«²⁰ (Dvanajsta postaja). In čeprav mera trpljenja za Primorce še ni polna (»Izpijmo do dna njegov bokal –«, Štirinajsta postaja), pomeni Kristusovo posmrtno vstajenje vendar zagotovilo odrešitve, ne le v pomenu, ki ga tej besedi običajno namenja krščanstvo, ampak tudi politično rešitev za primorske Slovence: »čez tri večere nas bo iskal!« (Štirinajsta postaja). Zaključno dvostišje Sklepa: »Žegen nam zdravja da, / milost – svetost srca.« je nedvomno mogoče brati kot zgolj versko prepričanje v koristnost Kristusovega blagoslova za vernike, vendar ga je glede na predhodno nacionalno in zgodovinsko branje te ciklične pesnitve mogoče razumeti tudi znotraj tega konteksta, kot obljubljeni zdravje in preživetje naroda ter njegovo posvečeno, povzdignjeno srčnost, ki kot posebna milost zmore preseči ozkost in krutost njegovih zatiralcev in krvnikov.

»Zbudi se, romar«

Vernik je v tem Križevem potu trikrat nagovorjen tudi kot romar. Namen njegovega potovanja po križevem potu pa, kot je pokazala ta interpretacija, ni le soočenje z lastno vero, ampak poziva Vuk tudi k nacionalnemu, političnemu prebujanju primorskih Slovencev v času fašistične italijanizacije, pri čemer je Kristus predstavljen ne le kot zaščitnik Slovencev, temveč tudi kot njihov vodnik in zgled upornika. Čeprav je do nekaterih posameznikov prišel Križev pot tudi v rokopisu (LEGIŠA 1998: 288), širšega kroga ni dosegel in tudi objava v *Domu in svetu* leta 1944²¹ njegove uporniške interpretacije gotovo ni spodbujala. Vuk sam pa je bil zaradi svojega narodnostnega, protifašističnega delovanja v zaporu več kot tri leta, a ironija je, da je bil po izpustitvi najverjetneje žrtev ene od slovenskih političnih skupin. Srčnosti in duhovne širine kot vrednote, na katero opozarja sklep Vukovega Križevega pota, njegovi krvniki ne glede na nazorsko pripadnost, v imenu katere so morili, seveda niso zmogli.

VIRI IN LITERATURA

Miran KOŠUTA, 1996: *Krpanova sol*. Ljubljana. Cankarjeva založba.

Lino LEGIŠA, 1969: *Zgodovina slovenskega slovstva, 6: V ekspresionizmu in novi realizmu*. Ljubljana: Slovenska matica.

²⁰ Na razumevanje motiva »večera« kot metafore za fašizem me je prav ob tem verzu v telefonskem pogovoru leta 2011 opozoril Milko Matičetov.

²¹ Matičetov (VUK 1959: 229) v bibliografiji navaja tudi objavo v *Pratiki* založbe Sigma iz Gorice leta 1940 in ta objava bi imela lahko veliko močnejši odziv, vendar sama po pregledu te publikacije v njej nisem našla Križevega pota.

- , 1998: Tragična zgodba Stanka Vuka. V: Stanko Vuk. *Pomlad pod Krasom*. Izbrane pesmi, proza in pisma. Maribor: Obzorja. 249–303.
- Marija MERCINA (še neobjavljeno): Literarno delo bratov Širok.
- Katarina ŠALAMUN BIEDRZYCKA, 1998: Mraz je srebrn in ozek in brsti so dobri za piščali ... V: Stanko Vuk. *Pomlad pod Krasom*. Izbrane pesmi, proza in pisma. Maribor: Obzorja. 305–42.
- Stanko VUK, 1959: *Zemlja na zahodu*. Koper: Lipa.
- , 1998: *Pomlad pod Krasom*. Izbrane pesmi, proza in pisma. Maribor: Obzorja.
- Vita ŽERJAL PAVLIN, 2010: Križev pot Ljubke Šorli v kontekstu slovenskih križevih potov kot lirskocikličnih besedil. V: *Ljubka Šorli (1910–1993): Znanstvena monografija ob stoletnici pesničinega rojstva*. Ur. Katja Mihurko Poniž. Nova Gorica: Univerza. 53–73.

SUMMARY

The literary output of the poet and writer Stanko Vuk (November 12, 1912–March 10, 1944), whose centennial is being celebrated this year, was first for more than a decade gravely restricted by the Italian Fascist denationalizing policies, and then, with the author's violent death during WWII, prematurely ended. For those reasons it remained fragmentary. This is also true of his religious cyclic poem "Stations of the Cross", which he wrote and, according to his own account, also completed in 1936, yet not all of its poems have hitherto been discovered. The mysterious fragmental nature of this work evokes the mystery of the poet's own Stations of the Cross, particularly his murder, as the assailants were never unquestionably identified nor was their political allegiance. At the same time, the poem is the artist's response to the unbearable political conditions imposed on the Slovene Littoral and the poet himself at the time. The poet grew up in the environment of farmers and craftsmen in Miren near Gorica (Gorizia) and was raised as a Christian and socially compassionate person. Hence it is not surprising that he transformed his modern poetics, created before the cyclic poem, with folkloric elements into a form and religious sentiment familiar to an ordinary person, i.e., into the Station of the Cross for "farmers and cobblers," as he characterized it. In the article Vuk's "Stations of the Cross" is interpreted not only as a confrontation with his own religion, but also as his call to national and political awakening of the Littoral Slovenes during the time of Fascist Italianization, in which Christ is depicted as both a protector of Slovenes and their leader and model of an insurgent.

UDK 82.0/.09Egerić M.

Boris Bulatović

Filozofski fakultet u Novom Sadu (Srbija)

KRITIČKA OBELEŽJA I TEORIJSKA UPORIŠTA KRITIČKO-ESEJISTIČKOG OPUSA MIROSLAVA EGERIĆA

Uz pregled Egerićevih teorijskih uvida o književnosti, u radu je dat analitički prikaz najvažnijih odrednica njegovog kritičkog prosedea. Pojedinačno, izdvojene su i interpretirane sledeće karakteristike: 1) stvaralački aktivizam etičko-egzistencijalističke inspiracije, 2) borba za demokratičnost (antidogmatičnost) umetničkog čina, 3) akcentovanje istorijskog konteksta kao značajnog činioca u tumačenju književnih i književno-kritičkih ostvarenja koja u svom jezgru sadrže zaokupljenost etičkim i egzistencijalnim problemima, kao i 4) ispoljavanje širine pristupa u analizi jednostranosti kritičkih nazora srpskih književnih kritičara.

Ključne besede: teorija književnosti, autonomija umetnosti, ideološka kritika, moral, istorijski kontekst

In addition to the overview of Egerić's theoretical insights about literature, the paper provides an analytical presentation of the major determinants of his critical process. Specifically, the following characteristics are singled out and elucidated: (1) creative activism of ethical-existential interpretation; (2) striving for democratic (anti-dogmatic) nature of artistic act; (3) emphasis on historical context as a significant factor in interpreting literary and literary critical works concerned with ethical and existential issues; (4) demonstration of a broad approach in the analysis of one-sided critical principles of Serbian literary critics.

Keywords: literary theory, autonomy of art, ideological criticism, morality, historical context

1 Uvodne napomene

Kada je reč o proučavanju književnosti, Egerić ne prednjači u teorijsko-metodološkom smislu i njegov kritički postupak je blizak srpskoj impresionističkoj kritičkoj tradiciji. Stoga, imajući u vidu odsustvo razvijenijih metodoloških uvida u kritičarskom opusu Miroslava Egerića, u cilju definisanja njegovih kritičkih načela potrebno je ići »zaobilaznim« putem – analizom njegovih konkretnih književno-kritičkih tekstova.

Egerić nije mnogo pisao o književnoj teoriji, međutim, uz implicitnu poetiku njegovog kritičarskog postupka koju je moguće iščitati iz njegovih kritičkih ogleda, postoji i nekoliko tekstova u kojima se on primarno bavi teorijskim aspektima proučavanja književnosti, u kojima prednost daje kritičkom duhu izučavaoca literature u odnosu na metod kojim se u svojoj analizi služi. Tako, najpre u svojoj disertaciji *Književno i kritičko delo Đorđa Jovanovića*, u poglavlju »Jovanović kao književni

teoretičar«,¹ EGERIĆ (1969: 118) je zabeležio da »svaka prava književna kritika, skriveno ili neskriveno, sadrži sopstvenu teorijsku osnovu ili nudi elemente za jednu takvu osnovu književnoj misli«. Ističući važnost i potrebu postojanja teorijske osnove u kritičarskom poslu, koja omogućava i donošenje preciznijeg suda o problematici književnog dela, EGERIĆ (1969: 119) nedvosmisleno ističe da »kritika bez teorijske osnove predstavlja, ustvari, samo *uslovno* kritičku misao«. Napomenućemo i to da uvodni tekst *Srećne ruke* (pod naslovom »Srećna ruka: razmišljanja o prirodi poezije, o duhu i metodi u razvitku srpske kritike«), o kome će biti više reči, predstavlja svojevrsan Egerićev nastavak i razrađivanje stavova o duhu i metodi u književnoj kritici koje je prvobitno izložio u svojoj studiji o Đorđu Jovanoviću, a zatim u *Delima i danima* (u eseju »Delo i kritika: razmatranja o moralnom, socijalnom i estetskom smislu književne kritike«).

Iz Egerićevih navoda u pomenutom poglavlju iz njegove studije o Đorđu Jovanoviću, moguće je uočiti dve osnovne kategorije kojima Egerić pridaje presudan značaj kada promišlja o potrebi teorijskog uobličavanja kritičkog postupka književnog tumača – *kritički duh* i *pogled na svet* (koji proističe iz kritičkog duha). Pomenutom prilikom, pišući o Jovanovićevim teorijskim nazorima, Egerić je najpre istakao primarni značaj *pogleda na svet* književnog kritičara, odnosno njegov pogled na prirodu odnosa između stvarnosnog sveta i umetnosti, i jezgrovito ga obeležio kao »misaono uporište« u dosluhu sa poukama i saznanjima iz istorije (minule i suvremene), filozofije, sociologije, psihologije, etike i istorije umetnosti. Uz to, on bliže određuje *pogled na svet* kao »promišljen način na koji probuđeno biće kritičarevo prima svoj položaj u svetu« (EGERIĆ 1969: 120). Po Egeriću (1969: 120), Osnovne uloge tako definisanog pogleda na svet jesu »čuvanje kritičareve misli od neodređenosti«, kao i »centriranje duhovne moći u kritičaru na bitna ispunjenja, održavajući trajnu vezu sa bitnim pitanjima o smislu, prirodi i posledicama umetničke aktivnosti«. Pre nego što pažnja bude usmerena na drugu bitnu kategoriju, *kritički duh*, osvrnućemo se nakratko na osobine za koje Egerić smatra da svaki autentični književni kritičar ili esejista mora, kao preduslove, neizostavno da poseduje. Po njegovom viđenju, nezaobilazne odlike koje kritičar treba da ima jesu živa intuicija i zaoštrena umna sposobnost, kao i »protejska sposobnost« (koju izdvaja citirajući Jovana Skerlića).

U poglavlju »Jovanović kao književni teoretičar« (poglavlje iz doktorske teze), Egerić je predstavio kritički duh kao kategoriju nadređenu kritičarevom pogledu na svet. Osnovno atributsko svojstvo kritičkog duha Egerić je poetično odredio kao »oštrinu« duha, posredstvom koje kritičar autentičnom živošću osnažuje svoj pogled na svet. Prisustvom ovih osobina kritičarskog mišljenja – živog pogleda na svet i oštine duha – kritičar utiskuje pečat lične vizije, kao i živost i dubinu doživljaja u svoje oglede, čime se pogled na svet iz pera književnog kritičara obznanjuje kao izrazito dinamičko posedovanje tog pogleda. Dinamički kritički duh na taj način postaje osnov za još jednu bitnu poetičku odliku Egerićevog teorijskog shvatanja funkcije književne kritike: aktivni i angažovani pristup kritičara književnim delima.

¹ Važna napomena je da se deo poglavlja »Jovanović kao književni teoretičar« u kome Egerić iznosi sopstvena teorijska promišljanja o književnoj kritici ne nalazi u objavljenoj verziji njegove studije o Đorđu Jovanoviću *Reč u vremenu*, nego samo u prvobitnoj verziji knjige, koja je napisana kao doktorska i teza.

Kritički duh književnoga kritičara i esejiste, kao drugu značajnu kategoriju, Egerić nije u svojoj doktorskoj tezi o Đorđu Jovanoviću detaljnije obrazložio i razvio, ali je to docnije učinio u druga dva teksta. U oba preostala rada Egerić promišlja pitanje važnosti *kritičkog duha* u poređenju sa značajem *kritičkog metoda*. Pitanjem odnosa između kritičkog duha i metoda Egerić se najpre bavio u eseju pod naslovom »Delo i kritika: razmatranja o moralnom, socijalnom i estetskom smislu književne kritike« (EGERIC 1975: 83-124), a zatim i u uvodnom tekstu *Srećne ruke*, čiji je naslov »Srećna ruka: razmišljanja o prirodi poezije, o duhu i metodi u razvitku srpske kritike«. Kritički metod po EGERIĆU (1975: 108-109) predstavlja »snagu redukcije u duhu kritičara; izdvajanje iz spektra mogućih pristupa književnom delu onog ili onih koji bi, primenjeni na ispitivanje književne tvorevine, dali najbolje, najtačnije rezultate [...] Kritički metod fiksira duhovni pogled kritičara, određuje njegove granice, ne dopuštajući raspinjavanje van izabranog puta i okvira«. Jezikom slike, EGERIĆ (1994: 14) je u dva svoja teksta opisao kritički metod kao »mlaz svetlosti koji duh baca prema tami književnog dela u uverenju da će on omogućiti da se najpotpunije prodre u prirodu dela«, a kritički duh kao »ono što čini intenzitet svetlosti«.

U svom tekstu »Delo i kritika«, EGERIĆ (1975: 108) definiše kritički duh kao »punoću kritičareve ljudske prirode koja posredstvom dela prelazi u izraz, u ukupnost svojstava i mogućnosti, vrlina i mana, sjaja i slabosti jedne individualnosti. Iako može biti i realizacija određenog kritičkog metoda, kritički duh se ne poklapa sa njim i u većoj meri određuje intenzitet i dubinu, snagu i trajnost kritike nego kritički metod«. Ova Egerićeva konstatacija na nedvosmislen način ukazuje na prednost koju on daje autentičnoj snazi duha kritičara u odnosu na teorijsku zasnovanu metodologiju koju primenjuje u tumačenju književnih ostvarenja.

2 Egerićev kritički prosede

U nastavku ovog rada pokušaćemo da – na primeru knjige *Srećna ruka* – uočimo, odredimo i interpretiramo ključna autopoetička kritička obeležja kritičko-esejističkog opusa Miroslava Egerića. *Srećna ruka*, Egerićeva zbirka ogleada o srpskim pesnicima i književnim kritičarima, pruža izazovan podsticaj za istraživanje njegovih kritičkih načela i afiniteta, kao i njegovog kritičarskog i ljudskog pogleda na svet (u stvaralačkom i egzistencijalnom smislu) budući da ga ona, prema uvidima autora ove studije, na autentičan način i definiše kao književnog kritičara. Uz to, *Srećna ruka* omogućava i sagledavanje dominantnih sfera Egerićevog interesovanja kada je reč o njegovom tumačenju srpske pesničke i kritičke tradicije (od petnaest eseja sedam se odnosi na kritiku sa početka 20. veka [od toga čak pet na Skerlića], dok se četiri teksta odnose na srpsku poeziju i kritiku iz 1950-ih i 1960-ih godina).

Vitimir VULETIĆ (1992: 76) navodi da je *Srećna ruka* »usmerena ka stvaralačkom vaspostavljanju razvojnog toka naše poezije i kritike«, te da njena koncepcija (po modelu književne istorije) ukazuje da »istorijska komponenta postupno trajnije urasta u Egerićev odnos prema književnosti kao duhovnom činu i kao umetničkom oblikovanju doživljavanja i oblikovanja sveta«. Slobodan RAKITIĆ (2003: 45) takođe ističe književno-istorijsku kompoziciju *Srećne ruke*, beležeći da ona predstavlja »sažetu

istoriju srpskoga pesništva i srpske kritike kroz različita tumačenja, u stogodišnjem sledu«. Slično Rakitiću, i Slavko GORDIĆ (1994: 178) naziva ovu Egerićevu knjigu »sažetom povešću srpske poezije i kritike«. Naša pažnja, međutim, neće biti usmerena na ocenjivanje književno-istorijskog karaktera *Srećne ruke*, njenu strukturu, prikaz prirode susreta između pesnika i kritičara, niti na valjanost odabira pesničko-kritičarskih susreta, nego na određivanje ključnih odlika Egerićevog kritičkog sistema i glavnih oblasti njegovog istraživanja. Smatramo da će takav pristup obezbediti bolji i svestraniji uvid u celovit Egerićev kritičko-esejistički korpus (BULATOVIĆ 2011). Pri tome, i njegovi tekstovi o srpskim proznim piscima posle Drugog svetskog rata sadrže neka od najbitnijih kritičkih obeležja koja ćemo izdvojiti na primeru knjige *Srećna ruka*. Dakle, odstupanje od hronološkog prikaza Egerićevog opusa nije proizvoljno, nego je uzrokovano namerom da njegovo delo predstavimo u svim bitnim kritičko-poetičkim odrednicama. Za primenu ovakvog pristupa, od presudne važnosti nije bilo toliko pitanje reprezentativnosti *Srećne ruke* u smislu kvaliteta i značaja (književno-istorijskog, stilskog, ili u kontekstu drugih njegovih knjiga), koliko se njena reprezentativnost – u ovom slučaju i za naše potrebe – ogleda u tome što Egerića, kako smo već naznačili, na autentičan način definiše kao književnog kritičara.

Prema našem uvidu, najvažnija uporišta i karakteristike Egerićevog kritičarskog pogleda na svet (koje je moguće zapaziti u njegovim tekstovima iz pomenute knjige) o kojima će biti reči u daljem toku izlaganja jesu sledeće: stvaralački aktivizam etičko-egzistencijalističke inspiracije, borba za demokratičnost (antidogmatičnost) umetničkog čina (kao duhovne aktivnosti), akcentovanje istorijskog konteksta kao značajnog činioca u tumačenju književnih i književno-kritičkih ostvarenja (koja u svom jezgru sadrže zaokupljenost etičkim i egzistencijalnim problemima), kao i ispoljavanje širine pristupa u analizi jednostranosti kritičkih nazora srpskih književnih kritičara (pre svega se to odnosi na kritiku Jovana Skerlića i Đorđa Jovanovića). Kada je reč o poslednjoj među navedenim karakteristikama Egerićeve kritike, pod *širinom pristupa* podrazumevamo da sâm Miroslav Egerić nije bio jednostran prilikom tumačenja tuđih jednostranih kritičkih stavova, kao i da je zainteresovano tragao za motivacijom i prirodom takve isključivosti koju je, ne opravdavajući je, nastojao da razume i istakne u slučajevima kada ona nije bila inspirisana zlonameronošću kritičara.

2.1 Etičko-egzistencijalistička dimenzija

U njegoševski intoniranom uvodnom tekstu *Srećne ruke* (početne reči glase »Borba, teška i neprestana, koju čovek vodi sa sobom i sa svetom oko sebe...«), koji bi se mogao čitati i kao autorov odnos prema ljudskoj egzistenciji, Egerić (1994: 7) podvlači vrednost aktivističkog pristupa čoveka prema životu i stvaranju, gde čoveku »koji živi autentičnim životom i raspoložive misli« suprotstavlja onoga koji je živeo na površini života »facetiranim pogledom muve« (kao negativni pandan). Ceneći aktivan odnos prema životu gde čovek oseća da nije živeo uzalud i da je »učinio koliko je mogao«, EGERIĆ (1994: 7-8) ne razotkriva eksplicitno u ovom uvodnom tekstu o kakvom karakteru ljudskog aktivizma je reč, nego se to može pretpostaviti iz nekoliko navoda

u kojima pominje život »u saglasnosti sa pojmom čovek« i »čovekovu dužnost u svetu«, kao i na osnovu analize konkretnih tekstova. U tom smislu, od važnosti je pet eseja: tri se nalaze u vezi sa Skerličevom kritikom (odnose se dakle na početak 20. veka, na period pre izbijanja Prvog svetskog rata), a dva na ključne pesnike i kritičare iz 1950-ih godina (iz vremena okršaja socrealističke ideološke kritike i modernista) – Popu i Pavlovića među pesnicima, a Mišića i Mihiza među kritičarima. Pri tome, eseji »Marković i Skerlić o književnosti«, »Skerličevo shvatanje poezije« i »Veljko Petrović i Jovan Skerlić« jasno ukazuju na moralistički vid aktivizma o kome Egerić govori u predgovoru knjige, dok je čvrstu vezu koja postoji između eseja »Vasko Popa i Zoran Mišić« i »Miodrag Pavlović i Borislav Mihajlović« sa uvodnim tekstom nešto teže uočiti. Ipak, da je reč o izrazito moralističkom (ili moralno-egzistencijalističkom) karakteru ljudskog i kreativno-umetničkog aktivizma, kristališe se tek nakon temeljnijeg ispitivanja i dovođenja u vezu poslednja dva pomenuta teksta sa uvodnim, tj. posle uzimanja u istraživačko razmatranje ovih oglada koji sadrže reperne tačke u odnosu na Egerićeva shvatanja izrečena u uvodnom tekstu.

Iako se iz Egerićevih izlaganja u *Srećnoj ruci* o etičkoj dimenziji u književno-umetničkom i kritičkom stvaralaštvu može nedvosmisleno prozreti da je životni i umetnički aktivizam za koji se on zalaže moralističkog (odnosno moralno-egzistencijalističkog) tipa, naznačićemo *signale* iz njegovih oglada koji kao »reperne tačke« neposredno svedoče da je pomenuti aktivizam upravo etičke prirode. Smatramo da je istraživački napor u cilju utvrđivanja karaktera aktivizma koji Egerić akcentuje u svom uvodnom tekstu neophodan, budući da aktivistički odnos prema životu i stvaranju može biti različitog tipa, i sâm po sebi ne predstavlja nužno moralnu kategoriju. (Moguć je slučaj i da se čovek i književni stvaralac angažovano zalaže i za nešto što ne proističe iz njegovog istinoljubivog uverenja, nego iz interesa i ostrašćenosti. Primeri za to su u srpskoj književnoj tradiciji brojni).²

Kako je već rečeno, u uvodnom tekstu (»Srećna ruka: razmišljanja o prirodi poezije, o duhu i metodi u razvitku srpske kritike«) Egerić manje piše o književnoj teoriji i kritici, a osnovnu temu predstavljaju njegove refleksije o ljudskom i stvaralačkom delatnom aktivizmu. Oglad »Skerličevo shvatanje poezije« može se čitati kao nastavak i dopuna eseja »Marković i Skerlić o književnosti«, s obzirom na to da Egerićevi zaključci (o etičkom izvoru i istorijskoj uslovljenosti kritičkih stavova Svetozara Markovića i Jovana Skerlića) iz teksta o Markoviću i Skerliću čine polazište za njegova razmatranja u narednom eseju. EGERIĆ (1994: 54) je utvrdio glavne sličnosti u kritičarskim načelima Markovića i Skerlića: misija književnosti po njima ima opštečovečanski karakter, obojica »odbacuju umetnost radi umetnosti«, a književnost shvataju kao »ispit ozbiljnosti, zrelosti, socijalne i nacionalne odgovornosti«. Iako im izriče zamerku povodom utilitarističkih nazora i neposedovanja dovoljno širine u odnosu prema književnim delima, Egerić ističe da njihova kritika ne proizilazi iz sujete nego »iz visoko postavljenog horizonta etičkih vrednosti«, snažno odbacujući »ćiv-

² Karakterističnim primerima za ovu tvrdnju među srpskim kritičarima iz druge polovine 20. veka možemo smatrati, na primer, Marka Ristića i Radomira Konstantinovića. Takođe, krajem 20-og i početkom 21. veka, u vreme naglašenih idejnih, ideoloških, stranačkih i interesnih ostrašćenosti i krajnosti u srpskom društvu, takvi primeri su i među piscima veoma brojni (krajnosti sežu do toga da izrazito zlonameran i hipokritski odnos prema vlastitom narodu biva predstavljan kao borba za humanost i ljudska prava).

tinske oblike života kao oblike lišene ljudskog dostojanstva«. Stoga, bez obzira što je Egerić odmeren u oceni vrednosti tog razdoblja srpske kritike (poslednje trećine 19. i početka 20. veka), te da Markovićevi i Skerlićevi modeli mišljenja o književnosti ne mogu biti »jedini i pretežni oslonac«, uočljivo je da Egerić pravi kvalitativnu razliku između utilitarizma dvojice navedenih kritičara (kao vid »plodne jednostranosti«) i dogmatskih utilitarističkih shvatanja propagatora socijalističkog realizma (prema čijem posleratnom ideološko-kritičarskom radu ima izrazito negativan odnos).

U tekstu »Skerlićevo shvatanje poezije«, EGERIĆ (1994: 70) – sumirajući svoju analizu Skerlićevog moralističkog i nacionalno-pedagoškog shvatanja poezije – beleži kako »čovjek treba i mora da osvoji smisao svog postojanja delanjem, za Delo«. Ovaj iskaz možemo posmatrati kao repernu tačku u relaciji prema uvodnom tekstu pošto, kako navodi Egerić, aktivizam pronalazi svoje najpotpunije ostvarenje upravo u »Delu«, odnosno u duhovnom ili materijalnom uobličanju nekog aktivnog životnog i stvaralačkog nastojanja. Imajući u vidu da je citirani iskaz naveden kao svojevrsan rezime ili poenta u ovom Egerićevom tekstu, u kojem je etički vitalizam izdvojen kao dominantna karakteristika Skerlićevog »delanja« i aktivnosti, uočljivija je na taj način i čvrsta veza koja u kritičkom duhu Miroslava Egerića postoji između aktivizma i etičnosti. O etičkom uporištu utilitarističkih zahteva koje je Egerić zapazio u angažovanoj kritici Svetozara Markovića i Jovana Skerlića će u docnijem toku izlaganja u ovoj studiji biti više reči.

Interesantno je, zatim, uočiti dve slične reperne tačke i to u Egerićevim ogledima o Vasku Popi i Miodragu Pavloviću, začetnicima modernizma u srpskoj poeziji posle Drugog svetskog rata. Prvo, kao najvišu vrednost Popinog pesničkog angažmana u *Kori* EGERIĆ (1994: 141) je izdvojio »stoički i ponosit mir nad opasnostima koje prete *suštinskim* ljudskim vrednostima«. Posredstvom ove misli, kojom se afirmiše Popina duhovna negacija i stvaralačka pobuna protiv »opasnosti koje prete suštinskim ljudskim vrednostima«, na uverljiv način bi se mogla potvrditi ključna osobina Egerićevog kritičkog prosedea (etički aktivizam).³ Drugo, pesništvo kao poetsko aktivističko opiranje zlu Egerić pronalazi i u opusu Miodraga Pavlovića. Ovde Egerić uvodi istorijski kontekst i pominje Korejski i Hladni rat. (Uvođenje istorijskog konteksta, kao karakteristika Egerićevog kritičkog postupka, višestruko je važno u analizi njegovih kritičkih pogleda). Istorijski trenutak u kojem se pesnik Pavlović oglasio EGERIĆ (1994: 146) opisuje kao vreme kada su »u ime kraljevine dobra, šireni na mnogim stranama tamni vilajeti zla« i kada je »čovjek, u većoj meri nego ikada, postao deo nemilosnih celina, čestica u slepoj igri sila«. Zaokupljen takvim problemom egzistencijalne fizičke i duhovne čovekove ugroženosti, Miodrag Pavlović se, po Egeriću, oglasio kao čovek i umetnički stvaralac. Zato, tvrdnja da je Pavlović »podigao zavesu nad svetom prividne harmonije« (EGERIĆ 1994: 176) posvedočuje da se njegova pesnička aktivnost ukazuje u Egerićevom viđenju i kao vid egzistencijalne ljudske i moralne pobune.

³ Nasuprot Egerićevom tumačenju (kao i tumačenjima Zorana Mišića, Damnjana Antonijevića, Aleksandra Petrova i drugih) Popine poezije u kome je akcentovana njena etičko-egzistencijalna vrednost, nemački slavista Rajnhard Lauer je na ideološki pristrasan način sagledavao pesništvo Vaska Pope. Ovakav vid ideološkog tumačenja iz 1990-ih godina je ustupio mesto Lauerovoj novijoj analizi (iz 2010. godine) koja naglašava estetske domete Popine poezije i njene intertekstualne veze (LAUER 2010).

2.2 Borba za antidogmatičnost, modernost i demokratičnost književnost

Egerić se tokom 1960-ih godina, povodom žestokih književnih sukoba koji su od kraja 1940-ih vladali na relaciji socrealizam–moderna književnost, jasno odredio i afirmisao kao kritičar zalažući se za modernističke tendencije u srpskoj posleratnoj književnosti, boreći se pri tome protiv preovlađujuće i nametnute ideološke matrice koja je odlikovala teoriju socijalističkog realizma i dogmatsku književnu kritiku neposredno posle Drugog svetskog rata.⁴ Pri tome, treba naglasiti da posle Rezolucije Informbiroa iz 1948. godine negativna kritika socrealizma kao estetičke doktrine nije više bila politički nepodobna, ali je represivna ideološka kritika zadržala neizmenjen odnos prema književnim pojavama koje nisu bile po meri državno-partijske kulturne politike (LASIĆ 1970; PEKOVIĆ 1986; BOŠKOVIĆ 2003).

Kao književni kritičar, Miroslav Egerić je, kako je već naznačeno, ispoljio aktivno zalaganje za demokratičnost i slobodu umetničkog govora, protiv upliva ideološke utilitarnosti i jednostranosti u književno-umetničko stvaranje. S druge strane, njegov kritički duh je zaokupiran problemima etičke prirode u literaturi, te bi i njegov odnos prema trećem talasu modernizma u srpskoj književnosti (koji u *Srećnoj ruci* oličavaju pesnici Vasko Popa i Miodrag Pavlović, kao i kritičari Zoran Mišić i Borislav Mihajlović Mihiz) trebalo posmatrati u tom kontekstu, imajući na umu obe navedene karakteristike Egerićevog kritičarskog pogleda na svet.

Književno-poetičke borbe (sa presudnim udelom ideološke komponente među protagonistima socrealizma) nakon Drugog svetskog rata protiv instrumentalizacije književnosti (u političko-ideološke svrhe) i za oslobađanje srpske literature od ideoloških stega dvojako su uticale na Egerićevu privrženost posleratnom modernističkom književnom senzibilitetu. Najpre, iz intelektualnog opiranja Miroslava Egerića dogmatizmu i utilitarnim shvatanjima o dužnostima književnih stvaralaca sledstveno je proizašlo i njegovo zalaganje za modernitet u srpskoj posleratnoj književnosti. Međutim, »srećni« Egerićev afinitet za posleratni modernizam u značajnoj meri proishodi i iz njegovog preovlađujućeg interesovanja za književnost koja kao bitnu idejnu komponentu sadrži kompleks problema etičke prirode, odnosno duh etičko-egzistencijalne pobune.

U tom smislu, kada se uzmu u obzir Egerićeva uverenja o potrebi *borbe za antidogmatično* i moderno u literaturi, kao i njegovi nazori o primarno *moralističkoj dimenziji književnog stvaralaštva*, na primeru srpske posleratne poezije iz 1950-ih godina su se podudarila ova dva ključna obeležja književno-kritičkih stavova Miroslava Egerića.

⁴ Slična ideološka matrica je postojala i u socijalnoj literaturi kao i u književnosti novog realizma u periodu od sredine 1930-ih godina do početka Drugog svetskog rata. U pomenutom predratnom periodu, ideološka matrica na polju književnosti je predstavljala samo partijsku doktrinu (te je činila imperativni zahtev prema piscima književne levece), dok je nakon dolaska komunista na vlast ova doktrina postala državno-partijska (odnosno univerzalno važeća). Miroslav Egerić prema predratnoj fazi ideologizirane književne umetnosti ima znatno manje kritičan odnos (primer Đorđa Jovanovića, kao i primeri predratnog pisanja Milana Bogdanovića, Velibora Gligorića i Marka Ristića – ovu trojicu kritičara Egerić posmatra kao opoziciju književnom dogmatizmu).

2.3 Istorijski kontekst

Iako bi, naoko, Egerićeva pozicija (kao književnog kritičara i istoričara) u odnosu prema utilitarnom i modernom u srpskoj književnosti mogla izgledati paradoksalnom – budući da je povodom književnog nasleđa iz prve osmine 20. veka njegovo interesovanje prevashodno usmereno na ono što bismo mogli nazvati »utilitarističkim konceptom« Jovana Skerlića, dok je povodom ideoloških sukoba iz 1950-ih godina nesumnjivo svojom pažnjom na strani novog i modernog – Egerić u tome ipak biva dosledan glavnim načelima svoje kritičarske misli i prakse. Stoga je neophodno detaljnije se usredsrediti pažnjom na jedan od faktora koji otklanjaju pomenuti privid paradoksalnosti.

U prethodnim razmatranjima već smo nagovestili važnost *istorijskog konteksta*, koji predstavlja treću bitnu karakteristiku Egerićevog kritičarskog prosede. Istorijske okolnosti su, kako tvrdi Egerić, nalagale i zahtevale ozbiljnost i stvaralačku preokupiranost egzistencijalnim pitanjima. U tom smislu, za EGERIĆA (1994: 57) se Skerlićeva borba za moralno i nacionalno zdravlje ne ukazuje samo kao kritičarska samovolja, nego i kao »ozbiljnost, zrelost, duh slobode i odgovornosti prema vremenu, zanos samoodricanja i lične žrtve«. Kada je reč o izučavanju srpske književno-kritičke misli i poezije, moguće je uočiti izvesnu bliskost između dva književna (i istorijska) razdoblja u vezi sa kojima se Egerić najčešće i sa najvećim razumevanjem oglašava kao kritičar. Reč je o periodu »prve moderne« (sa naglaskom ne na poeziju, nego na srpsku kritiku i njene predstavnike – Jovana Skerlića, Bogdana Popovića i Slobodana Jovanovića) koji je prethodio izbijanju Prvog svetskog rata, kao i o trećem talasu srpskog modernizma 1950-ih godina i 1960-ih godina. Ono što čini dva navedena razdoblja bliskim u Egerićevom viđenju (kako se to može utvrditi istraživačkim pristupom njegovim kritičkim esejima) jeste shvatanje umetnosti kao dužnosti prema čovečanstvu i postojanje etičkog izvorišta u duhu književnog stvaraoca kao svojevrstan odgovor na istorijska iskušenja.

U Skerlićevo doba, dominantni književni koncept je – pod uticajem dramatičnih istorijskih okolnosti i posledično isključivim zahtevima književne kritike za visokom etičnošću – prerastao iz romantičarskog u utilitaristički (koji restriktivno naglašava potrebu za očuvanjem nacionalnog i moralnog zdravlja u književnosti). Nasuprot tome, moralna, intelektualna i antidogmatska pobuna nastala u težnji za autonomni status književne umetnosti i postavljanjem visokih etičkih merila u literaturi u godinama nakon Drugog svetskog rata (sa početkom apsolutne dominacije vladajućeg režima i komunističke ideologije u svim sferama kulturnog i javnog života) vodila je, suprotno primeru Skerlićevog doba, ka oslobađanju književnosti od utilitarizma (kao i od ideološkog predznaka) i stvaranju moderne umetničke koncepcije. Naglasićemo i to da između utilitarističke prirode Skerlićevih shvatanja o zadacima i funkciji književnosti i ideološko-utilitarističkih shvatanja marksističkih posleratnih kritičara i pisaca (iz 1940-ih, pa i 1950-ih i 1960-ih godina) postoji bitna vrednosna razlika. Naime, Jovan Skerlić nije kao kritičar nastupao sa političko-ideološke pozicije (iako su i njegov, kao i docniji partijsko-ideološki utilitarizam stavljali književnost u službu ciljeva i zadataka koji nisu izvorno njeni). Sa većom tačnošću bi se moglo ustvrditi da je Skerlićeva kritičarska pozicija više ljudska negoli ideološka, ili da je njegova

ideologija pre književna umesto politička. Utilitarizam njegove pozicije je uslovljen takvim pogledom na svet koji je EGERIĆ (1994: 99) najbolje opisao apostrofirajući »duhovno bratstvo« Jovana Skerlića i Veljka Petrovića koji po njemu oličavaju »dva intelektualna i *moralna nespokojsva* zagledana u dubinu osobenosti nacije kojoj su pripadali, u sudbinska pitanja koja je valjalo rešavati da bi se opstalo kao narod i kao stvaralačka mogućnost«. U tekstu o Petroviću i Skerliću, citirajući jedan navod Miodraga Pavlovića o etičkoj inspiraciji Petrovićeve poezije, EGERIĆ (1994: 93) navodi da Pavlovićeve formulacije »ne priznaju u najvećoj meri važnost istorijskog konteksta u pesništvu«. Za EGERIĆA (1994: 98), valjano Skerlićevo tumačenje značaja i prirode Petrovićeve poezije sugerise da »u srećnim prilikama kritika može biti i neka vrsta intenzivirane duhovne senzibilnosti za problem vremena nad kojim odjekuju i duh pesnika i duh kritičara«. Kao primer pogrešne interpretacije pesništva Veljka Petrovića, Egerić izdvaja površnu i zlonamenu kritiku Radomira Konstantinovića koji sarkastično tumači Petrovićeve stihove za koje tvrdi da nisu »izraz plemenskog jedinstva svoje nego, prosto, samo izvor materijalne plodnosti«.

O istorijskom kontekstu u drugoj polovini 19. veka i prvoj četvrtini 20. veka (do početka Drugog svetskog rata) Egerić je najviše pisao u esejima »Marković i Skerlić o književnosti«, »Dis i Skerlić«, »Skerlićevo shvatanje poezije« i »Milutin Bojić i Jovan Skerlić«. Markovićev prenaplašeni kult razuma, borba protiv »romantične ideološke pozlate« u književnosti, kao i njegov zahtev da se narod mora osloboditi od zabluda, suočiti sa stvarnošću i njenim problemima i pokazati socijalnu odgovornost, ima po Egeriću objašnjenje u istorijskim prilikama. Egerić je, upoređujući raspoloženje nacionalne razočaranosti i otrežnjenja koje je vladalo u decenijama posle revolucije iz 1848/49. godine (među Srbima iz Južne Ugarske prvenstveno) sa raspršenjem iluzija i očekivanja posle San Stefanskog i Berlinskog kongresa (1878), doveo u vezu uzroke bliskosti Markovićevih i Skerlićevih stavova. Egerić je i sam, tumačeći Skerlićevu poziciju, imao na umu ozbiljnost i opasnost istorijskih događaja na početku 20. veka: nerešeno nacionalno pitanje, Austro-Ugarska aneksija Bosne i Hercegovine, Balkanski ratovi i blisko izbijanje Prvog svetskog rata. Stoga je smatrao da su nepovoljne istorijske prilike predstavljale ključni uzrok Skerlićeve moralne i socijalne isključivosti (u kritičkim viđenjima). Prateći razvojni tok Skerlićevog kritičkog rada, EGERIĆ (1994: 64) je izneo zapažanje da se on do prvih godina 20. veka afirmativno odnosio prema pesničkom individualizmu, i da je tek od 1904. zauzeo poziciju rigidnog kritičara »sluteći u većoj meri iskušenja pred kojima se nalazi Srbija, stežnjena između velikih i moćnih neprijatelja«, kao i da je Skerlić imao redak »sluh za istorijsko, za anticipacije istorijskog toka« (sa poslednjom konstatacijom bismo se samo delimično mogli složiti). Osobine koje je Egerić izdvojio kao zajedničke za Markovićev i Skerlićev kritički sistem jesu: primat sadržine nad formom, kritičko razmatranje društvenih pojava, potreba da književnost uzme oslonac u istorijskoj i socijalnoj realnosti (socijalni utilitarizam Markovićev u književnim shvatanjima), otklon od naglašenog individualizma u umetnosti, »potreba da se bude na evropskoj i svetskoj visini socijalne i kulturne misli« shvatanje umetnosti ne kao igre nego kao dužnosti prema čovečanstvu i »etičko odjekivanje na sve što se bitno u društvu zbiva« (EGERIĆ 1994: 55). U tekstu »Dis i Skerlić« Egerić je dao, na pozitivistički način, čitavu sliku društveno-istorijskih i kulturnih okolnosti pod kojima se pojavila

Skerlićeva reakcija na Disovu pesničku zbirku *Utopljene duše*. Kao značajne istorijske i kulturne događaje u vreme neposredno pre i posle Disovog dolaska u Beograd 1903. godine, Egerić je naveo Majski prevrat, pokretanje *Srpskog književnog glasnika* (1901), osnivanje Beogradskog univerziteta (1905)⁵ i Srpske književne zadruge (1892).

Značaj istorijskog konteksta, kao činioca u tumačenju književnih ostvarenja, za Egerića kao kritičara proizilazi iz potrebe da se sagledaju uzroci specifičnih spisateljskih ili kritičkih stavova nekoga pisca ili kritičara. Tako, uvođenje istorijskog konteksta ima dvostruku funkciju kod Miroslava Egerića. On upotrebljava istorijsku kontekstualizaciju kako bi dao širu sliku društveno-istorijskih tokova koji su imali udela u kreiranju književne ili kritičke svesti i pogleda nekog autora, ali i da, pri tome, katkada pokaže, objasni i opravda isključivost u njihovim stavovima i ukaže na uslovljenost tih stavova istorijskim kontekstom (prikazujući etičko izvorište književnog utilitarizma Skerlića, Markovića i docnije Đorđa Jovanovića). Na Egerićev »istorizam i istorijski način mišljenja i promišljanja literature« ukazala je i Gorana Raičević (2003: 86). Sa njenom tvrnjom da je *istorizam* »ono najbolje što nam je pozitivizam ostavio u nasleđe« i tezom o »pomodnoj antipozitivističkoj pobuni« (Raičević 2003: 87) koja je vladala u prvoj polovini 20. veka iskazujemo našu saglasnost. Smatramo, pri tome, da bi jednako isključiva bila sva shvatanja po kojima bi sve što je imalo veze sa pozitivizmom trebalo proglasiti prevladanim i zastarelim.

2.4 Analitički pristup

Ukoliko se osvrnemo na uvodni deo izlaganja u okviru ove studije, kao četvrta ključna karakteristika Egerićevog kritičarskog postupka navedena je širina njegovog pristupa u analizi jednostranosti i utilitarnosti kritičkih nazora srpskih književnih kritičara, što se u najvećoj meri odnosi na Jovana Skerlića (a zatim na Đorđa Jovanovića i Svetozara Markovića, kao i na eseje o kritičarima štampanim u knjizi *Portreti i pamfleti*). Nesumnjivo je i vidno Egerićevo uvažavanje i obimno istraživanje Skerlićevog dela i njegovog pogleda na svet. Naznačeno je, takođe, da je Egerić tragao za prirodom i motivacijom kritičarske utilitarnosti prvenstveno kada je takva kritika nastupala, po njemu, sa pozicije koja je naglašavala potrebu za moralnom i istorijskom odgovornošću književnog stvaraoca. Stoga, vredno je istaći da Egerić ne biva jednostran kada kritikuje druge svoje prethodnike za njihovu jednostranost, što je moguće pokazati na primeru Egerićevog viđenja poetičkog nesaglasja između Jovana Skerlića (čiji kritički duh Egerić naziva »selektivno logičarskim«) i Vladislava Petkovića Disa. Premda piše sa izrazitim osporavanjem o Skerlićevoj žestokoj kritici Disovih *Utopljenih duša*, Miroslav Egerić na taj način ne pokušava da diskvalifikuje Skerlića kao kritičara, nego nastoji da traga za motivisanošću njegove utilitarističke kritičke pozicije, kao i njegove negativne kritičke recepcije Disove poezije. Tako, u

⁵ Nastanak Beogradskog univerziteta, kao tadašnje najviše obrazovne institucije u Srbiji, imao je gotovo sedamdesetogodišnju genezu. Licej (Liceum Knjažestva serbskog), kao prva viša škola u Srbiji, je osnovan 1. jula 1838. godine u Kragujevcu (ukazom kneza Miloša Obrenovića). Tri godine kasnije (1941), Licej je premešten u Beograd (u Konak kneginje Ljubice). Kao naslednik Liceja, u Beogradu je 1863. godine osnovana Velika škola, od koje je 1905. godine nastao Univerzitet.

Egerićevom primarnom fokusu se nije našlo razmatranje o tome koliko je Skerlić pogrešio kritikujući Disa, nego njegova želja za razumevanjem Skerlićevog pogleda na svet koji je podrazumevao »elan službe za opšte dobro« i socijalnu i moralnu brigu za nacionalni opstanak postavljenu na univerzalni nivo, koju je Skerlić apsolutizovao kao kriterijum prilikom određivanja vrednosti književnih dela. Uz to, uočljiva je i EGERIĆEVA (1994: 61) namera da odbrani Skerlića od olakih i učestalih napada, kao i od negatorskog odnosa potonjih generacija kritičara koji »pretežni deo reputacije stiču ukazujući šta sve taj genijalni radnik nije video i nije stigao da uradi, umesto da radni vek krunišu delom koje bi pokazalo u čemu su nastavili Skerlićeva istraživanja«. U tom smislu, karakterističan je sledeći EGERIĆEV (1994: 67–68) sud (zabeležen u formi retorskog pitanja i objašnjenja):

Ali ko bi, ako nije sasvim lišen osećanja istorijske drame koja se u to doba nadnela nad Srbijom, mogao da porekne značaj tih misli sa nacionalno-istorijskog stanovišta? Skerlić nije bio lišen osećanja neprolaznosti umetničkih, pesničkih vizija i misli, ali ga je preterano snažno osećanje istorijske i nacionalne drame redovno vodilo ka prejakom akcentovanju ovih vrednosti koje su u oblasti poezije osnaživale njegovu viziju istorijskog toka.

Na taj način, Egerić ujedno i osporava i brani Skerlića kao književnog kritičara: brani etičko izvorište Skerlićevih kritičkih načela, a kritikuje njihovu utilitarnost i jednostranost, koje štetno utiču na kreiranje vrednosnih slika o značaju pojedinih segmenata iz srpskog književnog nasleđa i pritom ugrožavaju kontinuitet i celovitost tog nasleđa (na čijem zanemarivanju su, na primeru srpske književnosti, insistirale i komunistička i neoliberalna ideologija).

Ukazujući na negativne posledice Skerlićevog angažovanja u borbi za instrumentalizaciju literature u cilju snaženja moderne nacionalne svesti (»koja nije evokacija prošle slave i legendi, nego trezveno osećanje nacionalne i socijalne solidarnosti«), EGERIĆ (1994: 73) je pokazao da je Skerlić donosio i pojedine loše i neutemeljene vrednosne sudove. Imajući naglašeni »sluh za istorijsko i osetljivost za nacionalno-utilitarno vrednovanje umetničkih fenomena« (EGERIĆ 1994: 52), Skerlić je vlastitim kritičkim sudovima donosio i pogrešne ocene, po kojima su ponekad osrednji pisci bivali favorizovani u odnosu na autore prvog reda. Stoga su, po Egeriću, sasvim razumljivi potonji zahtevi kritičara i pisaca za revizijom i preocenjivanjem vrednosti književnih ostvarenja o kojima je Skerlić negativno pisao.

U *Srećnoj ruci*, Egerić se analitički odnosi ne samo prema kritičarskoj praksi Jovana Skerlića, nego i prema vrlinama i manjkavostima u delima svojih suvremenika Petra Džadžića i Borislava Mihajlovića Mihiza (u nešto manjoj meri), kao i prethodnika Ljubomira Nedića, Bogdana Popovića i Milana Bogdanovića. Pri tome, treba imati u vidu da Egerić, i kada piše o kritičarskoj utilitarnosti (povodom Nedića, Bogdana Popovića i Skerlića), kao i o stilskim manama kritičara (Bogdanović, Džadžić), odnosno o »gubljenju« kritičkog sluha (Borislav Mihajlović), on to čini na obuhvatan i istraživački način. Istovremeno ističući vrline kritičara o kojima piše i kritički se osvrćući na nedostatke njihovog kritičkog postupka (koji proizilaze iz isključivosti, dogmatičnosti, ili stilske nemarnosti), Egerić je uspešno izbegao rizik »apologetizacije« ili potpune negacije (u vidu imamo i tekstove o srpskim kritičarima i iz drugih Egerićevih knjiga) nekog kritičara i njegovog opusa. Zahvaljujući takvom

(analitičkom) Egerićevom odnosu u tumačenju kritičkih ostvarenja i dometa srpskih književnih historičara i kritičara, i njegovi kritički iskazi su dobili na relevantnosti. Valja napomenuti da nije redak slučaj da se istraživači književne i književno-kritičke tradicije na nekritički način odnose prema autorima čije delo interpretiraju.

Iz navedenih razmatranja, možemo ustanoviti da je Egerić, pišući o kontroverznim temama iz srpske književne prošlosti, postupao na »taktičan« način. Preciznije, on se na negativan način odnosio prema jednostranosti kritičkih pogleda i zahteva Jovana Skerlića (što je u *Srećnoj ruci* za Egerića imalo bitnu, ali ne i presudnu važnost),⁶ ali je uporedo tragao i za rasvetljenjem motivacije i istorijske uslovljenosti Skerlićeve »vitalističke« kritičke pozicije, akcentujući njenu visoku duhovnu i moralnu vrednost (što se nalazilo u primarnom Egerićevom fokusu). Na taj način, Egerić je, sa jedne strane, »odbranio« Skerlićevu zainteresovanost i brigu za etičke i egzistencijalne probleme (kao opoziciju kritičarima i piscima koji ne haju za istorijska iskušenja ili pokazuju nacionalnu indolentnost) od napada koji u potpunosti negiraju (i danas) Skerlića kao kritičara; dok se, sa druge strane, Egerić predstavio kao kritičar nesklon proizvoljnim i jednostrano veličajućim sudovima (čime su, kako je već napomenuto, njegova kritička uverenja dobijala na relevantnosti).

LITERATURA

- Dušan BOŠKOVIĆ, 2003: *Estetika u okruženju: Sporovi o marksističkoj estetici i književnoj kritici u srpsko-hrvatskoj periodici od 1944. do 1972. godine*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju – Filip Višnjić.
- Boris BULATOVIĆ, 2011: The ethical nature and types of Miroslav Egerić's critical essays on works of recent Serbian prose. *Nasleđe* 8/17. 207-217.
- Slavko GORDIĆ, 1994: Esej na izmaku veka – prevlast ili rasipanje. *Letopis Matice srpske* 170/453. 864-912.
- Miroslav EGERIĆ, 1969: *Književno i kritičko delo Đorđa Jovanovića, doktorska disertacija*. Novi Sad: Biblioteka Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (sign. 10.383).
- Miroslav EGERIĆ, 1975: *Dela i dani*. Novi Sad: Matica srpska. 83-124.
- Miroslav EGERIĆ, 1994: *Srećna ruka*. 2. dopunjeno izdanje, Novi Sad: Dnevnik.
- Stanko LASIĆ, 1970: *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952*. Zagreb: Liber.
- Reinhard LAUER, 2010: Ján Ondruš und Vasko Popa. *Serbian Studies Research* 1/1. 41-50.
- Ratko PEKOVIĆ, 1986: *Ni rat ni mir: panorama književnih polemika 1945-1965*. Beograd: Filip Višnjić.

⁶ Mnogo odsečnije zamerke Egerić je kasnije uputio povodom Skerlićevog zapostavljanja srpske srednjovekovne književnosti i štetnog sužavanja ukupnog srpskog književnog nasleđa. Upečatljivo svedočenje o ovome se kod Egerića može se pronaći, u vrlo kratkoj i oštroj formi, u njegovom usmenom izlaganju na skupu Letopisu Matice srpske o srpskoj esejistici, koje je objavljeno u pisanoj formi. Vidi razgovor Miroslava Egerića sa Vladimirom Kopiclom u: »Esej na izmaku veka – prevlast ili rasipanje«, *Letopis Matice srpske*, god. 170, br. 453, 1994, 888-891.

Gorana RAIČEVIĆ, 2003: *Srećna ruka profesora Egerića. Iz srpske književnosti*. Ur. Radomir Ivanović. Novi Sad: Filozofski fakultet. 85-89.

Slobodan RAKITIĆ, 2003: *Srećna ruka Miroslava Egerića. Iz srpske književnosti*. 41-47.

Vitimir VULETIĆ, 1992: *O srpskim piscima: rasprave i ogledi*. Valjevo: Valjevska štamparija.

POVZETEK

V prispevku so obravnavani Egerićevi teoretični uvidi o književnosti na primeru njegove knjige *Srećna roka*. Sledi analitični prikaz najbolj pomembnih razsežnosti njegovega kritičnega postopka. Tu gre za naslednje lastnosti avtorjevega dela: 1) ustvarjalni aktivizem na podlagi avtorske etično-eksistencialne držbe, 2) prizadevanje za demokratičnost (antidogmatičnost) umetniškega dejanja, 3) poudarjanje zgodovinskega konteksta kot pomembnega faktorja za interpretacijo literarnih in kritičnih del, ki se nanašajo na etična in eksistencialna vprašanja, ter 4) zapleten in obenem fleksibilen pristop pri raziskovanju enostranskih nazorov srbskih literarnih kritikov. Avtor se osredotoči tudi na Egerićevo zanimanje za sodobno srbsko poezijo med letoma 1950 in 1960. Miroslav Egerić se je v 60. in 70. letih uveljavil kot eden vodilnih srbskih literarnih kritikov in kot izjemno angažiran intelektualac.

OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO

ZBORNİK O JEZIKU IN KNJIŽEVNOSTI OB SEDEMDESETLETNICI

ANTONA JANKA

Marija Javor Briški, Mira Miladinović Zalaznik, Stojan Bračič (ur.): *Sprache und Literatur durch das Prisma der Interkulturalität und Diachronizität. Festschrift für Anton Janko zum 70. Geburtstag / Jezik in književnost skozi prizmo medkulturnosti in diahronosti. Jubilejni zbornik za Antona Janka ob 70-letnici*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete 2009. 453 str.

Ob sedemdesetletnici dolgoletnega in zaslužnega profesorja na Oddelku za germanistiko s skandinavistiko in nederlandistiko Filozofske fakultete v Ljubljani, Antona Janka, je v zbirki »Slovenske germanistične študije« pri Znanstveni založbi Filozofske fakultete izšel obsežen zbornik razprav, s katerim so sodelavci, kolegi, nekdanji študenti in raziskovalci iz domovine in tujine jubilantu izrazili zahvalo za dolgoletno plodno znanstveno delo ter iskrene čestitke ob prazniku. Naslov zbornika *Jezik in književnost skozi prizmo medkulturnosti in diahronosti* so uredniki premišljeno izbrali tako, da se v njem zrcalijo številna področja znanstveno-raziskovalnega dela, s katerimi se ukvarja Anton Janko. Bibliografijo njegovih objav, ki se v monografiji razteza na dvajsetih uvodnih straneh (12–30), je zbrala in uredila **Marjana Benčina** (Ljubljana). Janko se v svojem obsežnem znanstvenem opusu posveča tako zgodovini nemškega jezika ter njegovemu vplivu na razvoj slovenščine, kakor tudi srednjeveški nemški literaturi in slovensko-nemškim literarnim odnosom v medkulturnem kontekstu. Zbornik je razdeljen na več tematskih sklopov, osrednja in najboljše pa sta »Književnost in kultura« ter »Jezik«, ki sta razdeljena na več podpoglavij.

Po uvodni predstavitvi jubilaranta izpod peresa Marije Javor Briški sledijo prispevki, ki jih povezuje skupen naslov *Medialnost in diahroničnost* (33–74). **Mathias Meyer** (Dunaj) na primeru dveh besedil iz 13. stoletja (*Mai und Beaflo* in *Reinfried von Braunschweig*) nazorno predstavi uprizoritev, pomen in razumevanje pismenosti v srednjem veku. **Werner Röcke** (Berlin) razpravlja o interpretaciji interpretacije in se na podlagi izbranih besedil posveti raziskavi literarnih pisem v treh pripovednih besedilih, ki so nastala v poznem srednjem veku in so delo Eneja Silvia Piccolomini, Johanna Hartlieba in Heinricha Wittenwilerja. Pri tem avtor zastopa tezo, da je interpretacija razumevanje razumljenega, torej razumevanje druge stopnje, ter dokazuje, da literarna pisma, v katerih je pogovor namišljen, izražajo subjektivno mnenje, občutke in interese piscev pisem. **Špela Virant** (Ljubljana) pa v nadaljevanju spregovori o sodobni književnosti v nemškem jeziku, oriše razvojne težnje in ugotavlja, ali gre pri njih za kontinuiteto oziroma ali se razlikujejo od prejšnjih.

V podpoglavju, ki je namenjeno liriki, njeni interpretaciji in inspiraciji (75–136), avtorji obravnavajo srednjeveško ljubezensko liriko. Članek **Manfreda Kerna** (Celovec) izhaja iz razmišljanj o izvorniku in inačicah ter ponavljanju v *minnesangu*. Na primeru Dietmarja von Aista avtor raziše koherenco, ustreznost in variante v

soodvisnosti s kiticami ter tako stke neke vrste lirični »narrativ«, katerega odseve nato zasleduje še pri Waltherju von der Vogelweide. Vlogo ženske oz. *minnedame* v viteškem bivanju in življenju na dvoru osvetli **Irena Samide** (Ljubljana), ki v svoji razpravi natančneje oriše odnos med moškim in žensko v visokem srednjem veku ter opredeli različne funkcije, ki jih v pesmih izpolnjuje srednjeveška *frouwe*. **Clara Strijbosch** (Utrecht) v naslednjem prispevku interpretira poznosrednjeveško pesem o sokolu (*Das Falkenlied*). Slednja je bila od 12. stoletja dalje velikokrat prirejena, avtorica pa najmlajšo znano varianto pesmi, ohranjeno v nemško-nizozemskem rokopisu, primerja s podobnimi pesmimi, ki so nastale v istem obdobju. **Neva Šlibar** (Ljubljana) s stališča literarne didaktike primerja srednjeveško ljubezensko pesem *Dû bist mîn* z Brechtovo kratko pesmijo *Dih* in dokazuje, da lahko liriko vključimo v pouk učenja tujega jezika že relativno zgodaj, nato pa korak za korakom predstavi načine integracije poetično izrazitih pesmi v obravnavo pri pouku. Zadnji prispevek v sklopu o liriki je prispevek **Mirka Križmana** (Maribor), ki razišče izpovedne in slogovne prvine v dveh pesmih o vinu in vinski trti, prva *An den Wein* izpod peresa avstrijskega pesnika Josefa Weinberga in druga z naslovom *Vinogradnik*, ki jo je spesnil Josip Murn.

Podpoglavje *Književnost v zgodovinskem in družbenem kontekstu* (137–202) prinaša štiri članke. **Dejan Kos** (Maribor) spregovori o raziskovanju organizacije literarnega polja v zgodnjem srednjem veku. Njegova razprava ponuja skico interdisciplinarnega modela, ki pozna štiri temeljne razsežnosti literarnega polja (družbene strukture, koncepte identitete, medije in konvencije), avtor pa ugotavlja, da je literarno polje zgodnjega srednjega veka na vseh omenjenih ravneh heteronomno. **Karl Bertau** (Erlangen) nas v nadaljevanju popelje v čas Wolframa von Eschenbacha, se posveti *Parzivalu* in njegovemu potovanju po slovenskih krajih, s čimer se je veliko ukvarjal tudi slavljeneec. Bertau posebej osvetli zgodovino imena gore in gradu Rog(-aška gora) ter poskuša najti odgovor na vprašanje, kako sta povezana nemški epski pesnik visokega srednjega veka in Rogaška. Tudi raziskave **Gerharda Wolfa** (Bayreuth) so zakoreninjene v srednjem veku. V prispevku avtor na podlagi pozno-srednjeveške pripovedke *Drei Mönche zu Kolmar*, ki je nastala v 14. ali 15. stoletju domnevno nekje ob zgornjem Renu, tematizira nasilje, poželenje in odklonsko vedenje, vključuje pa tudi religiozni diskurz. Kot zadnji v sklopu, posvečenem književnosti, **Siegfried Heusinger** (Magdeburg) obravnava literarnokritične razprave Antona Janka, v katerih je Janko posebej izpostavil svoj odnos do družbe. Izbrane razprave Heusinger analizira, komentira ter jih kritično ovrednoti.

V podpoglavju *Kulturne transgresije* (203–244) so zbrane razprave, ki obravnavajo potopisna dela. **Winfried Frey** (Frankfurt) obravnava Jeruzalem in Sveto deželo 15. stoletja v delu *Sionpilger* izpod peresa Felixa Fabrija, dominikanskega dušnega pastirja in romarja. Fabrijev izmišljeni potopis je imel namen k meditaciji Jezusovega pasijona pritegniti redovnice v južni Nemčiji. Avtor v prispevku natančno razišče pojem srednjeveške pasijonske pobožnosti ter prikaže, v kolikšni meri je bila prisotna zavest o ogroženosti krščanskega sveta zaradi ekspanzije Osmanskega cesarstva. **Marija Javor Briški** (Ljubljana) v svojem prispevku predstavi Rusijo, kot jo je videl Žiga Herberstein, in posebej razišče konstrukcije tujega v njegovem potopisu *Moscovia*. Herberstein, ki je v diplomatski službi Habsburžanov dvakrat

potoval v Rusijo, se je na svojih odposlanstvih večkrat skliceval na prednosti, ki jih ima zaradi humanistične izobrazbe in znanja tujih jezikov ter še posebej poznavanja slovanskega kulturnega prostora. Že sredi 16. stoletja je napisal obsežno delo o Veliki moskovski kneževini (*Rerum Moscoviticarum Commentarii*), ki je zaradi odličnih zemljepisnih, zgodovinskih in kulturnih opisov postala osnova novoveškega vedenja o vzhodni Evropi in so ga prevajali v razne jezike. Herberstein se je v petdesetih letih 16. stoletja tudi sam lotil prevoda v nemščino, ki je izšel leta 1557 na Dunaju. Avtorica v prispevku analizira prevod ter predstavi in kritično ovrednoti Herbersteinove strategije pri prevajanju in posredovanju podobe Rusije ter kulturnih in družbenih razmerij nemškemu bralstvu. Nadalje **Mira Miladinović Zalaznik** (Ljubljana) obravnava literata in politika Adolfa viteza pl. Tschabuschnigga (1809–1877), ki je v ljubljanski reviji *Carniolia* objavljajal besedila o svojih italijanskih potovanjih. Čeprav se italijanski kraji, kot piše avtorica, v Tschabuschniggovih spominskih kažejo kot tuji, so mu po drugi strani tudi domači, saj je bila italijanska kultura v zavesti takratnih razumnikov ena izmed zibelk evropske civilizacije in omike. **Vesna Kondrič Horvat** (Maribor) razmišlja o transkulturnosti v delih Franca Supina, švicarskega pisatelja italijanskega rodu, katerega romani dokazujejo, da avtor ne razmišlja o tujem in lastnem kot danostih, temveč njegova dela presegajo ta okvir ter potrjujejo teorijo transkulturnosti. Na to tematiko se nanašata tudi naslednja prispevka, ki govorita o literarni recepciji in medkulturnih stikih. **Roberto De Pol** (Genova) piše o anonimnem prevajalcu Machiavellijevega dela *Il Principe* v nemščino ter z detektivsko natančnostjo zasleduje sledi nastanka knjige ter postavlja hipoteze o domnevem tiskarju in založniku, da bi tako odkril resnico o dejanskem prevajalcu dela. **Uroš Mozetič** (Ljubljana) spregovori o prevodni recepciji poezije Seamusa Heaneyja na Slovenskem in išče odgovore na vprašanje, zakaj je bil odziv slovenske kritike in bralstva na poezijo severnoirskega nobelovca tako majhen.

Poseben razdelek zbornika je namenjen medkulturnosti (287–332). **Darko Čuden** (Ljubljana) je posebej za to priložnost napisal poučno razpravo o antroponimu Anton Janko, **Johann Lughofer** (Ljubljana) pa analizira medkulturne razlike med Avstrijo in Slovenijo in na osnovi rezultatov preverja izsledke primerjalnega kulturoslovja. **Christiane Leskovec Redek** (Ljubljana) je v svojem prispevku raziskala prisposodobno ženske v poročnih šegah in navadah v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske* in predstavila Valvasorjev pogled na ženske in njihovo vlogo v družbi. Avtorica ugotavlja, da je Valvasor kljub veliki želji, da bi bil objektivni, pogosto podlegel verovanju v »nadnaravne sile«, v čaravnice ter v vsenavzočnost hudiča.

Podpoglavje *Kulturni spomin* (333–358) prinaša prispevek **Matjaža Birka** in **Anje Urekar** (Maribor), ki Primoža Trubarja na podlagi nemških časopisnih virov umeščata v javno kulturo spomina na Kranjskem. Avtorja sta na osnovi pregleda in analize reprezentativne nemške periodike, ki je izhajala na Slovenskem, raziskala, v kolikšni meri je v različnih obdobjih v časopisju zastopana tematika Primoža Trubarja. V drugem prispevku iz omenjenega sklopa pa **Urška Valenčič Arh** (Ljubljana) spregovori o Johannu Schlosser, roj. Fahlmer, osebnosti iz družinskega albuma. Avtorica počasi sestavlja mozaik o njenem življenju, odkriva Johannino zgodbo, njene prijatelje in išče njeno povezavo z Goethejem, ki so ga v zgodbah družinski člani najpogosteje omenjali.

V delu zbornika, ki je namenjen razpravam o jeziku (361–414), **Albrecht Greule** (Regensburg) piše o besedilotvorju ter s tega stališča opiše *Molitvenik* iz 15./16. stoletja, ki ga hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, medtem ko **Stojan Bračič** in **Tanja Škerlavaj** (Ljubljana) obravnavata besedno stavčno in besedilno parafrazo ter se ukvarjata z vprašanjem ponovne pojavitve iste vsebine v spremenjenem izrazu na različnih jezikovnih ravneh. Za konec **Uršula Krevs Birk** (Ljubljana) objavlja svoje raziskave o značilnostih komunikacijskih obrazcev na prelomu iz 19. v 20. stoletje. V izjemno zanimivi razpravi, ki je prispevek k ohranjanju slovenske kulturne dediščine, avtorica predstavi nemške in slovenske pozdrave, ki so jih nemško in slovensko govoreči uporabljali pred sto leti na slovenskem etničnem ozemlju, ter ugotavlja, da so ti frazemi strukturno in pragmatično raznovrstni. Po eni strani jih odlikuje psiholingvistična, strukturna in pragmatična ustaljenost, po drugi pa so fonetično, oblikoslovno, leksikalno in skladijsko variabilni. V zadnjem prispevku v zborniku **Erminka Zilić** (Sarajevo) razišče členke v nemščini in bosanščini ter na podlagi literarnih virov, ugotavlja, katere ustreznice se najpogosteje pojavljajo v bosanskem jeziku.

Prispevki v zborniku so napisani bodisi v nemščini bodisi v slovenščini, eden tudi v angleščini, povzetki na koncu dela pa so v slovenskem in nemškem jeziku (417–444). Raznolike razprave osemindvajsetih avtorjev izpričujejo in dokumentirajo širok spekter znanstvenega interesa, ki je značilen za Antona Janka. Zbornik zaokrožuje že omenjeni povzetki prispevkov v nemščini in slovenščini ter imensko in stvarno kazalo. Prispevki so znanstveno fundirani, obravnavajo številna nova vprašanja s področja literarnih ved, jezikoslovja in kulturoloških študij, prinašajo nova spoznanja in rezultate. Po knjigi, ki je lično oblikovana in katere vsebina bo navdušila tudi najzahtevnejše bralce, bodo radi segli germanisti, mediavisti, zgodovinarji, slavisti, pa tudi študentje vseh omenjenih smeri.

Tanja Žigon

Oddelek za prevajalstvo Filozofske fakultete UL

SREČANJA V KRONOTOPU PREVODA

Bożena Tokarz: *Spotkania: Czasoprzestrzeń przekładu artystycznego*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010. 276 str.

Leta 2010 je pri založbi Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego v Katovicah na Poljskem izšla monografija tudi v Sloveniji znane literarne raziskovalke Bożene Tokarz z naslovom *Spotkania: Czasoprzestrzeń przekładu artystycznego (Srečanja: Kronotop umetnostnega prevoda)*. Delo, objavljeno v znanstveni zbirki *Historia Literatur Słowiańskich (Zgodovina slovanskih književnosti)*, je plod avtoričinih dolgoletnih raziskav, posvečenih problematiki poljsko-slovenskega in slovensko-poljskega literarnega prevajanja (prevodi francoske literature v poljščino se tu – kot priznava avtorica sama – pojavljajo bolj zato, ker je z njimi lažje uvedla primerjalni in komunikacijski vidik prevajanja). Najbližji kontekst te obširne študije je predhodna monografija *Wzorec, podobieństwo, przypominanie (Vzorec, podobnost, spominjanje, 1998)*, v kateri se je Tokarzeva v celoti posvetila teoretičnim aspektom prevodoslovja, med drugim pa prinaša tudi premislek o prevodih besedil Franceta Prešerna, Ciri-la Kosmača, Draga Jančarja ter – od poljskih avtorjev – Czesława Miłosza, Tadeusza Różewicza in Sławomirja Mrożka. Tudi tu so bili pomembna referenčna točka skrbno izbrani prevodi francoskih avtorjev. Knjiga podaja predlog, kako prevod po eni strani obravnavati kot literarno delo, po drugi pa kot »izraz življenja v različnih jezikih«. Da bi opisala oba vidika, avtorica poseže po orodjih kognitivnega jezikoslovja, kot je npr. načelo opisovanja sveta s pomočjo pojma prototipa. Pri takšnem pristopu je literarno delo prepoznano kot prototip, se pravi spoznavna in estetska kategorija, kateri se posamezni prevodi bolj ali manj bližajo. Da bi bilo mogoče ustvariti ustreznik v drugem jeziku, mora prevajalec najprej določiti, kateri od elementov, ki delo tvorijo, so osrednji, kateri pa obrobni.

Razumevanje prevoda kot sestavnega dela kompleksnega komunikacijskega sistema – in prepričanje, da komunikacijska razsežnost ni le v protislovju s hermenev-tično naravo prevoda, temveč sta obe razsežnosti *de facto* dve plati istega pojava – zamejuje tudi perspektivo raziskav, katerih izsledke prinaša zadnja monografija. Avtorica opaža:

Zahvaljujoč prevajalcu se lahko dogodek srečanja, s tem ko se njegova jezikovna interpretacija izvirnika sreča z bralcem prevoda, zgodi v medjezikovnem prostoru in v prostoru ciljnega jezika. Ciljni naslovnik pri srečanju sodeluje le tedaj, kadar prevajalec uporabi svoje dvojezične in dvokulturne zmožnosti in v drugem besedilu ohrani za razumevanje smisla pomemben element tujosti, kajti da bi lahko spoznali samega sebe, se moramo soočiti z drugačnim. Zato je proces prevajalčevega razumevanja, njegova interpretacija izhodiščnega besedila, temeljni pogoj za nastanek prevoda kot specifične oblike diskurza (12–13; poud. B. T.).

Vendar je prevod za avtorico obenem tudi »delo v gibanju« – to pa ji narekuje, da sleherno metodologijo obravnava kot dejavnik, ki močno omejuje interpretacijo prevoda in je v bistvenem protislovju z »duhom časa« (10). Da bi se izognil nevarnostim, ki jih skriva zoženje perspektive, bi moral raziskovalec »preizkušati«

različna orodja, spreminjati zorni kot in pri tem niti za hip pozabiti, da je specifični sistem, kakršen je prevod – vključno z množico povezav, ki določajo njegovo mesto v širšem kulturnem kontekstu – dinamičen in da zato nobena sodba ni dokončna, saj jo bo prej ali slej omajal čas. V študiji, ki jo predstavljamo, se avtorica, ko želi opisati omenjeni »sistem«, najpogosteje sklicuje na teorijo kronotopa in na filozofijo dialoga (kot jo je izdelal Mihail Bahtin). S pomočjo teh dveh teorij analizira izbrane pojave s področja široko razumljenega prevodoslovja. Najprej prevod opazuje iz vidika ciljne kulture – kot fenomen, ki vstopa v prostor tuje kulture in se odziva na določene potrebe ali pričakovanja. Odločitev za proučevanje tega področja raziskovalko spodbudi, da si zastavi vrsto vprašanj: kateri mehanizmi usmerjajo politiko založb, kateri dejavniki spodbujajo tiskanje prevodne literature in kaj založbe od tega odvrta, katerim zakonitostim se podreajo prevajalci in kaj odločilno vpliva na njihove izbire? Kakšno mesto imajo slovanske literature v okviru celotne prevodne produkcije? V knjigi na vsa ta vprašanja ne najdemo izčrpnega odgovora – a saj na prvem mestu niti ne gre za to. Veliko pomembnejše se zdi problematiziranje nekaterih vprašanj, ki so kot del prakse vsakega prevajalca, doslej ostajala zunaj prostora kritične refleksije, bodisi zahtevajo nov pogled, ki bi upošteval tako novo časovno perspektivo kot tudi specifiko proučevanega kulturnega okolja. Izmed številnih zanimivih avtoričinih premislekov in sklepo velja izpostaviti zlasti tiste, ki obravnavajo položaj, v katerem se je danes znašel prevod. Avtorica tako opaža, da je skromno zanimanje poljskih založnikov za južno- in (deloma) zahodnoslovansko literaturo posledica še vedno živih stereotipov o slovanskih kulturah, ki izvirajo še iz 19. in se nadaljujejo v 20. stoletju zaradi različnih družbenih in kulturnih predstav, ki so se oblikovali na evropski celine. Ti stereotipi so imeli svoj izvor v idejah Leopolda Ranka, ki je (na podlagi misli Johana Gottfrieda Herderja) delil Evropo na romansko-germanski in slovanski del. Slovanski del je dojemal kot homogen prostor iz kulturnega in jezikovnega vidika. Problem je v tem, da so ta način mišljenja sprejeli tudi Slovani, za katere je bil zaradi njegove drugačnosti bolj zanimiv romansko-germanski del Evrope. Da so avtoričina opažanja pravilna, se je bržkone lahko prepričal vsak prevajalec, ki se je srečal pravili igre, ki jih postavlja sodobni knjižni trg. Načelo prevlade ekonomskih kriterijev, ki jih sprejemajo založbe, potiska v najslabši položaj tiste literature, ki se ne morejo pohvaliti s prepoznavnostjo oz. z avtorji, katerih prepoznavnost je ekonomsko upravičena. Rešitev, ki jo za manjše založbe in prevajalce predstavljajo državne podpore in mednarodni skladi, ni vedno zadovoljiva. Posledica tega je npr. skromno število poljskih prevodov slovenske književnosti – temu pa botruje tudi nepoznavanje, kaj slovenska kultura in literatura poljskemu bralcu sploh lahko ponudita. Te vrzeli zagotovo ne morejo zapolniti spletne objave ali nizkonakladne izdaje, ki že po definiciji dosežejo ozek in precej specializiran krog naslovnikov.

V prvem poglavju se avtorica dotakne tudi zelo pomembnega vprašanja »vključitv prevoda v sprejemajočo literaturo« (40), pri čemer poudari pomen komparativistične stroke kot nepogrešljive pri prevajalskem delu, zahvaljujoč le-tej prevajalec lahko najde »svetlino« med jezikoma. To svetlino razume avtorica kot poseben ne-izrazljiv prostor – ker je tuj izkustvu in jeziku, s katerima razpolaga prevajalec. V tem položaju prevajalec nenehno niha med zvestobo istovetnosti izvorniku in pol-

no »vključitvijo« besedila v ciljni jezik. Avtoričin pogled se na tem mestu izrazito razhaja z razširjenim mnenjem, da je najboljši prevod »tekoč«, tak, ki »ne zveni kot prevod«. Avtorica dokazuje, da učinek »tekočnosti«, ki je prikladen iz estetskih razlogov, prevajalec ponavadi doseže za ceno marginalizacije tistega, kar je neznano za bralca prevoda, torej prostora drugačnosti, ki oba sistema ločuje. S tem pa prepreči pozitiven učinek, ki bi ga tak prevod lahko imel na ciljni jezik. Po drugi strani pa ta drugačnost lahko prinaša v ciljni jezik nove načine ubesedovanja izkušenj. Ilustracija tega procesa širjenja prostora jezika je za avtorico zgodovina slovenskih prevodov poezije Zbigniewa Herberta.

Na to, ali bo prevod v ciljni kulturi dobro sprejet, vplivajo tudi koordinate prostora in časa. Te namreč odločajo, ali bo prevod iniciacijski, aktualen ali zapoznel. V primeru zapoznelega prevoda je njegova vloga v okviru ciljne kulture najmanjša, ker ne odgovarja aktualnim pričakovanjem bralcev, prinaša tisto, kar bralci že poznajo. Situacija je boljše predstavljena v primeru aktualnega prevoda, ker ta uspe zadostiti pričakovanjem in čustvom bralcev.

Prevod pa ima lahko tudi potencial, da ciljno kulturo obogati, tako da v njej nova iskanja, kar velja v primeru iniciacijskega prevoda. S tega vidika raziskovalka obravnava recepcijo Appollinairjeve pesmi *Cona* (polj. *Strefa*) v okviru poljske avantgarde, za primerjavo pa ponudi razmislek o slovenskih prevodih poljskih avtorjev: Bruna Schulza, Stanisława Ignacyja Witkiewicza in Witolda Gombrowicza.

Sklepi, do katerih avtorico pripelje analiza so pesimistični, namreč izkaže se, da omenjenim avtorjem v slovenskem kulturnem prostoru ni uspelo doseči iste vrednosti, kot jo imajo v lastni kulturi. Razlogi za to so različni: lastnosti prevoda (Schulz), zgodovinsko-literarne okoliščine, zaradi katerih so prevodi zapozneli (Gombrowicz, Witkiewicz). Dopolnitev analiz konkretnih primerov na koncu poglavja je premislek o teži zavedanja meja kulture, ki ga mora imeti prevajalec. Zahvaljujoč temu zavedanju – empatičnemu in hermenevtičnemu odnosu do izvirnika – šele lahko prevajalec prepozna drugačnost, s katero se srečuje, in oceni njen pomen za kulturo nasploh in njen vpliv na posameznega bralca. »Rezultat takšnega srečanja je učinek sinergije«, opaza avtorica, »ki ga najpopolneje občuti prevajalec, ko s svojim znanjem in talentom bralcu omogoči soočenje s tujim«. Med sposobnostmi, ki bi morale odlikovati vsakega prevajalca, avtorica izpostavi empatijo. Zaradi nje omogoči prevod ciljnemu naslovniku, da odkrije »v sebi drugega in v tujem sebe« (84), sprejme »vlogo avtorja, ne da bi bil avtor« (93, poud. B. T.). Ilustracija praktične rabe tovrstnega odnosa so slovenski prevodi pesmi Wisławe Szymborske. Slovenski prevajalec, ki je empatijo in »bralski užitek« zavestno uporabljal kot orodje pri svojem delu, je po mnenju raziskovalke Tone Pretnar.

V naslednji fazi argumentiranja se je avtorica posvetila premišljanju o komunikacijski in hermenevtični razsežnosti literarnega prevoda. V tem okviru si je prevod še zlasti pozorno ogledala z vidika njegove recepcije in upoštevala med drugim vprašanja, ki govorijo razmerju literarne teorije in literarne kritike s teorijo prevoda in kritiko prevoda ter o prevajalčevih sposobnostih, ki izhajajo iz dialoškega (medkulturnega) statusa prevoda. Avtorica ob tej priložnosti še enkrat poudari, da je uspešnost prevoda odvisna od različnih sposobnosti, na katere po-

membno vpliva obvladovanje literarnoteoretskega aparata. Kajti prvi korak, ki ga naredi prevajalec, je vedno analiza in interpretacija izvirnika.

Avtorica poudarja še, da kritike, ki ne upoštevajo tega literarnoteoretskega aparata, lahko vodijo k napačni oceni prevoda. Primer tega je zgodovina slovenskih prevodov Sienkiewiczzevega romana *Z ognjem in mečem*, ki jo avtorica rekonstruira v tem poglavju. Zaradi nepoznavanja originala so kritiki izmed prevodov tega romana višje ovrednotili prevod Matije Mrača, za katerega je značilna večja kvaliteta jezika, spregledali pa so vrednost Miklavčevega prevoda, v katerem je razvidna boljša sposobnost pripovedovanja. Ravno slednja pa je značilna za avtorja izvirnika, česar kritiki niso prepoznali.

Komunikacijsko perspektivo avtorica izpostavlja tudi v analizi poljskega in slovenskega prevoda *Malega princa* Antoina de Saint-Exupéryja, ko opaža vrsto bistvenih premikov pri konstruiranju podobe naslovnika (na primer v slovenskem prevodu Ivana Minattija ni jezikovnih značilnosti, ki eksplicitno napeljujejo na filozofsko tradicijo. Krog naslovnikov romana se je tako zožal predvsem na otroke). Ko je govor o prevodu kot obliki komunikacije, spregovori avtorica o vprašanju tabuja. Zavest o tem, kaj je v kulturi prepovedano, prevajalca prisili v določeno strategijo obnašanja. Ena od mogočih odločitev, ki pa je iz etičnega vidika hkrati ena najbolj spornih, je poseganje v celovitost besedila. V prvem poglavju avtorica obravnava tudi teme, povezane z razumevanjem vloge prevajalca in razumevanjem prevoda kot pojava, podrejenega opisu in oceni iz perspektive retorike. Med problemi, ki spadajo k temu področju, se avtorica obširneje ukvarja s psihološkim in sociološkim vidikom prevoda, z antologijo kot specifičnim prostorom in »orodjem« prevajalske strategije, literarnim kanoonom kot vrednoto in hkrati kot zavezo prevajalcu, ki ne bi smel pozabiti, da je avtorska intencionalnost nadrejena njegovi lastni osebnosti in osebnim preferencam. Avtorico zanimajo tudi dela, ki so izrazito zahtevna za prevajanje. Takšno delo je po njenem mnenju slovenski prevod *Trans-Atlantika* Witolda Gombrowicza, ki ga je opravil Niko Jež. Zaradi jezikovne narave dela, globoko zakoreninjenega v tradiciji poljske plemiške govornice, prevajalec ni imel na razpolago slogovne ustreznice v lastnem jeziku. Ohranitev pomenske in formalne originalnosti dela je bila v tem primeru odvisna od tega, ali bo prevajalcu uspelo najti slogovni približek – našel ga je v pridigah Janeza Svetokriškega. Nič manjši prevajalski izziv ni bil najti slovensko besedo, ki bi izrazila vse pomene, ki jih vsebuje poljski pojem »ojczyzna« (domovina).

V pristopu, ki ga predlaga raziskovalka, je jezik »mreža, v kateri se zberejo zgodovinski, družbeni, psihološki, etični, civilizacijski in filozofski procesi, ki odločajo o razlikah in podobnostih med kolektivnimi in individualnimi subjekti« (200, poud. B. T.); vendar pa je tudi posrednik in hkrati sporočilo samo. Situacija, ki je avtoričin glavni predmet zanimanja – torej prevajanje med sorodnimi jeziki in kulturami – ne le da ne izključuje številnih nevarnosti in pasti, ki prežijo na prevajalca, temveč, nasprotno, celo ustvarja nove. Za opis teh pojavov se izkažejo koristna orodja, ki jih ponuja kognitivno jezikoslovje, zlasti razlikovanje med pomenom in pojmovno oz. konceptualno vsebino ter kategorija intenzije (vsote lastnosti, ki določajo dani pojem ali besedo), ki jo avtorica razume kot »posrednik med jezikovnim znakom in zunajjezikovno

resničnostjo« in je sestavljen iz: »smisla in konceptualnih vlog« (202). V luči teh razlikovanj avtorica podrobneje proučuje kategorijo glagola in izglagolskega samostalnika (zlasti v prevodih iz poljske literature v slovenščino) ter – v drugi študiji – študiji samostalnika in pridevnika. Prevajalec, ki bi rad »udomačil drugačnost« prevajanega dela, se ne sooča zgolj z njegovimi sistemskimi lastnostmi, ampak tudi s kulturnim kontekstom. Raziskovalka pri tem opozarja na določeno nesimetričnost med poljščino in slovenščino, slednji so namreč pogosteje pripisovali narodnopoljevalno vlogo, zaradi česar so večjo pozornost posvečali skladnosti z normo, neredko tudi za ceno omejitve ustvarjalnega potenciala. To med drugim pojasnjuje dejstvo, da »v prevodih poljske literature v slovenščino podomačevanje tujosti prevlada nad njenim sprejemanjem« (226).

Zadnje poglavje študije s sklepnimi ugotovitvami avtorica posveti prevodu kot fenomenu srečanja, katerega cilj je medkulturno zblizanje in spoznanje: sebe, lastne kulture in »lastnih individualnih možnosti udeleženosti v svetu« (229). Prvi korak v ta proces, je hermenevitično dejanje, ki prevajalca približa spoznanju pomena prevajanega besedila. To dejanje avtorica razume (po Georgu Steinerju) kot kompleksen proces, za katerega je značilno sosledje vsaj štirih faz: zaupanja, agresivnosti, vključitve in razlastitve. Šele na tej osnovi lahko nastane prevod, ki lahko vstopi v prostor kulture, postane njen element in del kolektivnega spomina. Razumevanje prevoda kot srečanja, prostora medkulturne mediacije prav tako zahteva, da upoštevamo elemente tujosti, ki jih vsebuje, in ohranja – kot to imenuje avtorica – »svetlina« med jeziki, s čimer naslovnik dobi možnost, da razširi svoje razumevanje resničnosti. Nasprotje tako razumljenega prevoda, je prevod, ki je orodje kolonizacije, torej tak, ki daje prednost eni kulturi na račun druge. Prevajalec v tem primeru ni posrednik, temveč osvajalec, ni udeleženec v dialogu, temveč monologist.

Avtorica usmerja svoje zanimanje tudi na izkušnjo relativizacije. Srečanje jezikov omogoča prevajalčeva večstranska zavest, ki je posledica njegove vpetosti v dve kulturi. Ker se nahaja »med« in hkrati »nad« obema kulturama, lahko obogati lasten jezik z novimi ekspresivnimi sredstvi. Ta proces se ne konča z nastankom konkretnega prevoda – ta namreč nastane »tako, da se prek izvirnika in sveta v njem naloži drugačno mentalno strukturo. Medsebojna razmerja med njima potekajo od podobnosti, ki je blizu rekonstrukciji vzorca, pa tja do spominjanja v obliki nizov prevodov« (247). Smisel tega procesa pa je, da bi srečanje, kakršno je prevod, postalo katalizator preobrazbe – prevajalca in bralca njegovega dela, fuzija »vsaj dveh kulturnih, osebnostnih in jezikovnih obzorij v dejanju razumevanja izvirnika in njegove retrospektive« (250).

Lahko bi rekli, da v analizah, ki jih zajema najnovejša knjiga poljske raziskovalke, kaže videnje prevoda kot fenomena, ki je po definiciji paradoksen – ki je hkrati stvaritev, rezultat avtonomnih odločitev prevajalca, pa tudi svojevrstna ponovitev dela drugega, poskus rekonstrukcije dejstva, ki že obstaja v drugih kulturno-jezikovnih okoliščinah. Iz te temeljne značilnosti izhaja naslednja značilnost, ki določa ontološki status prevoda: njegova dialoškost ali, širše, komunikacijska narava. Prevod se – takrat, ko se njegov avtor tega zaveda, kot tudi takrat, ko te vednosti nima – dogaja med pogovorom. Edinstvenim pogovorom, ki se odvija na več ravneh hkrati,

kajti njegovi udeleženci so avtorji, torej pisatelj in prevajalec jezikov, ki se v prevodu srečata, pa tudi kulturi, ki v literarnem besedilu »odsevata« druga drugo.

Michał Kopczyk
Tehnično-humanistična akademija
v Bielsku-Biali (Poljska)

NAVODILA AVTORJEM

Slavistična revija sprejema izvirne in še neobjavljene znanstvene in strokovne članke s področij slovenističnega oz. slavističnega jezikoslovja in literarne vede ter iz sorodnih strok. Članki so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih, pred objavo pa morajo v postopek uredniškega recenziranja. O sprejemu ali zavrnitvi članka je avtor obveščen najpozneje tri mesece po njegovem prejemu. Korekture je potrebno vrniti v treh dneh. Ob izidu revije dobi avtor 10 separatov svoje razprave.

Avtor odda članek na naslov tehnične urednice: urednistvo@slr.si. Dolžina članka naj ne presega ene in pol avtorske pole, tj. 45.000 znakov, ocene 24.000 znakov, poročila 8.000 znakov. Tipkopis je potrebno oddati v datoteki RTF ali drugačnem splošno razširjenem besedilnem formatu in v elektronskem iztisu v formatu PDF. Nabor je Times New Roman, velikost črk besedila 12, za izvleček, povzetek, daljše citate in opombe 10, razmik med vrsticami pa 1,5. Odstavki so ločeni s prazno vrstico in brez umika, desne poravnave in deljenja. Narekovaji so dvojni srednji, ločila in prečrkovanje tujih pisav se ravna po zadnjem slovenskem pravopisu. Sinopsis naj ne presega 8 vrstic, povzetek ne dveh strani, ključnih besed, ki niso besede iz naslova, naj bo 3–5; uredništvo praviloma poskrbi za njihov prevod v angleščino. Članki, ki niso napisani v slovenščini, imajo slovenski povzetek.

Avtor naj priloži svoj elektronski naslov in polni naslov institucije, na kateri dela. Slikovni material se priloži v ločenih datotekah; vsako sliko s svojo številko; v tipkopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v tipkopisu članka. Nad 5 vrstic dolgi navedki so odstavčno ločeni od drugega besedila in brez navednic. Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami in oglatih oklepajih; na začetku in na koncu citatov ni tropičij. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo mestu, na katero se nanaša. Literatura se navaja v krajši obliki v oklepaju v tekočem besedilu (TOPORIŠIČ 2000: 213), v daljši obliki pa v seznamu literature na koncu članka. Spletno verzijo objave navedemo za bibliografskimi podatki natisnjene verzije. Seznam literature oblikujemo takole:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 13. aprila 2011.

Opombe naj ne vsebujejo bibliografskih podatkov, če pa že, naj bodo enote bibliografske navedbe med seboj ločene z vejicami:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj, knjig in periodičnih publikacij so postavljeni *ležeče*. Zbirka je v oklepaju tik pred navedbo strani; krajšavo str. za stran izpustimo. Naslovi v stroki poznane periodike so lahko okratičeni (npr. *SR* za *Slavistično revijo*, *LZ* za *Ljubljanski zvon*). Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature namesto imena in priimka napravimo dva vezaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b.

GUIDELINES FOR AUTHORS

Slavistična revija (*Slavic Review Ljubljana*, SRL) accepts original, not previously published scholarly articles in the areas of Slovene and Slavic linguistics and literary studies and from related disciplines. Articles are published primarily in Slovene and occasionally also in other Slavic or world languages. Before publication, all articles submitted to *Slavistična revija* are reviewed by the editors. The author is notified whether his/her article has been accepted for publication no later than three months after the submission date. The proofs must be returned to the publisher within three days. At the time of publication the author receives 10 off-prints of his/her article. Authors should send their articles to the production editor at the following address: urednistvo@slr.si. Articles should not exceed 45,000 characters, reviews 24,000 characters, and reports 8,000 characters. All manuscripts must be submitted as RTF or other popular files and in PDF format, using the Times New Roman font. The article should be typed in 12-point font; the synopsis, summary, longer quotations, and footnotes should be in 10-point font with 1.5 spaces between the lines. Paragraphs must be separated by an empty line, without indentation, and without right justification. Quotation marks are second-level double quotes (« »), punctuation and transliteration of foreign alphabets must comply with the latest edition of the *Slovenski pravopis*. Each article must include a synopsis (not to exceed 8 lines), a summary (not to exceed 2 pages), as well as 3–5 key words that are not contained in the title. The editors normally provide the English translation. Articles written in a language other than Slovene must include a summary in Slovene.

Authors must provide their e-mail address and full name of the institution with which they are affiliated. Visual materials are to be sent in separate files, with each illustration numbered. In the manuscript, it must be clearly indicated where each illustration belongs; the captions to the illustrations are already included in the manuscript. Quotations longer than 5 lines should be typed in separate paragraphs, without quotation marks. Omissions in quotations must be indicated with three dots in square brackets, with no dots at the beginning or at the end of quotation. The footnote number must follow (with no space) the punctuation mark at the end of the segment that the footnote refers to. In the text, literature is cited in short form in parentheses, e.g., (TOPORIŠIČ 2000: 213). Literature is cited in long form in the list of references at the end of the article. The on-line version of the article is listed after the reference for the printed version.

In the list of references, the works are cited in the following manner:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 13. aprila 2011.

Footnotes should be free of bibliographic information; if this cannot be avoided, individual parts of a bibliographic citation are separated by commas:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Each bibliographic entry is followed by a period. Titles of individual editions, books, and periodicals are italicized. The series name is listed in parentheses before the page number; the abbreviation *str.* for *stran* 'page' is omitted. The titles of periodicals well-known in the field may be abbreviated (e.g., *SR* for *Slavistična revija*, *LZ* for *Ljubljanski zvon*). In subsequent quotations of several works by the same author in the reference list, the name is replaced by two hyphens. When citing several works by the same author with the same year of publication, the year of publication is followed (with no space) by lower-case letters, e.g., 1944a, 1944b.